DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

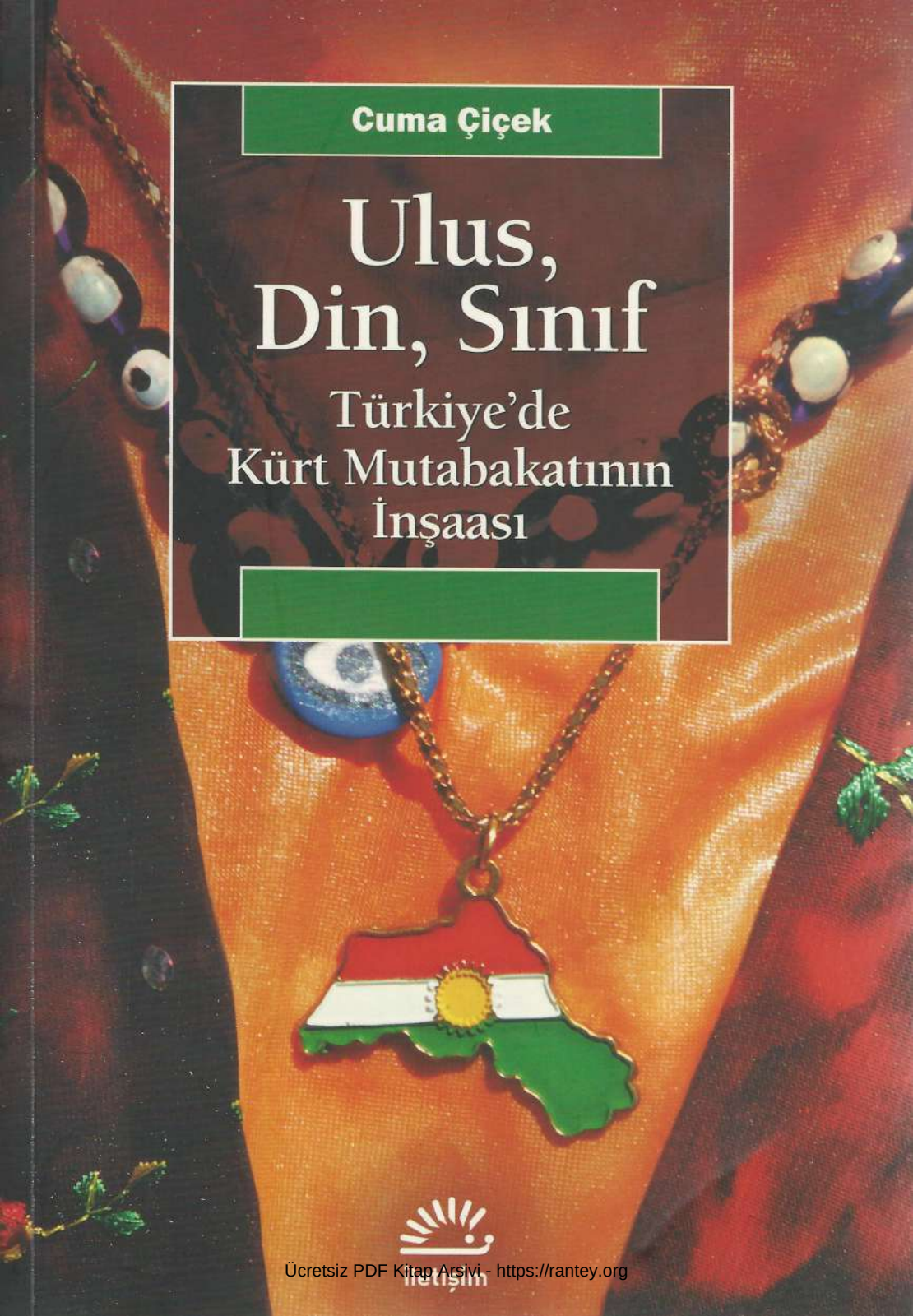

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

CUMA ÇİÇEK 1980 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Diyarbakır'da gördükten sonra 2004 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünü tamamladı. Aynı üniversitede 2005-2008 yılları arasında Şehir ve Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı'nı bitirdi; tezinde Diyarbakır'da yönetişim sürecini eleştirel bir perspektifle ele aldı. 2009-2014 yılları arasında Paris Politik Etütler Enstitüsü'nde (SciencesPo. de Paris) Siyaset Bilimi Anabilim Dalında, Siyaset Sosyolojisi ve Kamu Politikaları alanında doktorasını tamamladı. 2006-2009 yılları arasında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nde proje uzmanı, stratejik planlama ve yönetim koordinatörlüğü ve başkan danışmanlığı görevlerinde bulundu. Beş yıllık doktora çalışmasından sonra Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nde 2014 yılı boyunca tekrar başkan danışmanlığı yaptı.

Birikim, Praksis, İktisat Dergisi, Turkish Studies, Dialectical Anthropology dergilerinde Kürt meselesi, demokratik özerklik, Kürt İslâmcılığı, bölgesel yönetimler, bölgesel eşitsizlik, sınıf ve kimlik ilişkisi, barış süreci konularında makaleleri yayımlandı. *Birikim* dergisinin internet yayınında (www.birikimdergisi.com) düzenli yazıyor. *Zimanek çima tê qedexekirin?: Polîtîkayên zimanê û rewşa kurdî li Tirkiyeyê - Ji înkarê ber bi nasînê* (*Bir Dil Niye Yasaklanır: Dil Politikaları ve Türkiye'de Kürtçenin Durumu*, İstanbul, Peywend Yayınları, 2013) ve *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi: Liberal Katılım Söyleminin Sınırları & Diyarbakır Örneği* (İstanbul: Vate Yayınları, 2011) adında daha önce yayımlanmış iki kitabı daha bulunuyor.

İletişim Yayınları 2173 • Araştırma-İnceleme Dizisi 360
ISBN-13: 978-975-05-1779-2
© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2015, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Hüner Aydın
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Saygın Serdaroğlu (Nar Photos)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ ve DİZİN Birhan Koçak
BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTIFIKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları • SERTIFIKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

CUMA ÇİÇEK

Ulus, Din, Sınıf

Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Delal ve Xecê'ye...

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR *15*

TEŞEKKÜR *17*

GİRİŞ *21*

Problematik: Politik Kürt bölgesine doğru? *21*

Teorik çerçeve *25*

Metodoloji *28*

Kitap planı *35*

BİRİNCİ KISIM

Teorik Çerçeve, Temel Hipotezler ve Aktörler

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE VE TEMEL TEZLER *41*

Giriş *41*

Üç Kürt bloğu *44*

Kürt ulusal bloğu *44*

Kürt dinî bloğu *44*

Kürt ekonomik elitler bloğu *45*

Kolektif eylemin beş kısıtı/kaynağı *47*

Tarihsel olarak inşa edilen bağlam *47*

Merkezî devlet *54*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kürt meselesinin jeopolitiği 56
Avrupalılaşma: Dönemsel ve sınırlı bir kaynak 59
Küreselleşme: Çok-düzeyli ve çok-boyutlu eylem sistemi 54
Kaynakların aktörler tarafından mobilizasyonu 69
Zaman dilimi: 1999-2013 70
Üç I Modeli: *Ideas*/düşünceler, *interests*/çıkarlar, *institutions*/kurumlar 71
Kolektif eylem sosyolojisi 71
Üç I Modeli 73
İnşacı kurumsalcılık ve Üç I Modeli 75
Temel hipotezler 77
Ana hipotez 77
Kürt bölgesi: Bir tarihsel inşa 77
Farklı Kürt meseleleri 77
Çatışmalar 78
Müzakereler 79
Mutabakatlar 79
Kısıtlar ve kaynaklar 80
Bir kısıt ve kaynak olarak tarih 80
Merkezî devlet: Bir inşacı ve yıkıcı güç 80
Irak Kürdistan bölgesi: Türkiye'de Kürt meselesi için yeni bir çerçeve 81
Avrupalılaşmanın araçsallaştırılması: Dönemsel ve sınırlı bir kaynak 81
Küreselleşme: Çok-düzeyli ve çok-boyutlu eylem sistemi 82

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRT ULUSAL, DİNÎ VE EKONOMİK BLOKLARI 83
Giriş 83
Kolektif kimliklerin inşası için teorik bir çerçeve 85
Kürt ulusal bloğu 88
Anaakım Kürt Hareketi (BDP-DTK/PKK-KCK) 91
Bağımsız birleşik Kürdistan'dan demokratik özerkliğe 91
Sol miras 93
Hareketin modernist seküler niteliği 95
Kürt kadın hareketi 96
PKK-KCK: Bir alt-orta sınıf hareketi 98
Ulus-ötesi ve çok boyutlu sosyopolitik mobilizasyon 100
BDP-DTK: Çevresel bir aktör mü? 101
Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) 103
Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP) 104
Diğer politik gruplar 105

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kürt dinî blok ... 107
Kürt İslâmcılığı: 1950 sonrası Türk milliyetçi İslâmcılığının çevresel gücü olarak ortaya çıkış ... 108
Geleneksel Kürt İslâmcılığı ya da Kürt tarikatları ... 108
Milli Görüş hareketi ve İslâmcı Kürtler ... 109
Nur Cemaati ve İslâmcı Kürtler ... 110
Türk İslâmcılığının Batı-karşıtı karakteri ... 111
Türk İslâmcılığının anti-komünist ve milliyetçi kökleri ... 111
Türk İslâmcılığının devletçi karakteri ... 113
Kürt İslâmcılığının otonomlaşması ve radikalleşmesi ... 115
Med-Zehra Cemaati ve Kürt İslâmcılığının otonomlaşması ... 116
Kürt Hizbullahı ve Kürt İslâmcılığının radikalleşmesi ... 117
Hak Adalet ve Hürriyet İçin Kürdistan İslâmi İnisiyatifi (Azadî) ... 120
Kürt Aleviliği ... 122
Alevi kimliği: Sünni-İslâm'ın tarihsel ötekisi ... 123
1980 öncesi Aleviler arasındaki Türk sol/sosyalist sosyopolitik mobilizasyon ... 124
1980 sonrası Kürt sosyopolitik mobilizasyonu ve kimlik siyaseti ... 125
Zaza kimliği temelli kültürel ve politik mobilizasyon ... 127
Kürt ekonomik elitler bloğu ... 128
Ermeni Kıyımı'nın Kürt bölgesindeki yıkıcı ekonomik etkileri ... 128
Kürt bölgesinin bir çevre ekonomisi olarak kuruluşu ... 130
Kürt egemen sınıfların merkezle bütünleşmesi ... 132
Zayıf ve merkeze-bağımlı Kürt ekonomik elitleri ... 135
Sonuç ... 136

İKİNCİ KISIM

Çatışma ve Müzakereler

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN, ULUS VE KİMLİK ÇATIŞMASI: MÜSLÜMAN, ALEVİ YA DA KÜRT? ... 141
Giriş ... 141
Kimlik çatışmaları, etkileşim ve devlet müdahalesi ... 147
Seküler ulusal gruplar ve İslâm'a dönük arayışlar ... 147
İslâmcı gruplar ve ulusal meseleye dönük arayışlar ... 148
Düşünsel çatışma ve devlet müdahalesi ... 148
PKK-KH çatışması: Karşılıklı öğrenme süreci ... 150

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sosyalist, seküler, cinsiyet özgürlükçü toplumsal tahayyül 151
KCK Sözleşmesi 151
BDP'nin siyasi kimliği 152
Demokratik özerklik projesi 154
İslâmcı toplumsal tahayyül 157
Etnisite ve ulus: Sosyal düzen için uygun olmayan temeller 157
İslâmcılar arasında BDP-DTK/PKK-KCK algısı: İslâm-karşıtı bir hareket 160
Toplumsal cinsiyet: Düşünsel çatışmanın çekirdek meselesi 162
Toplumsal düzenin temeli olarak İslâm 163
Alevi kimliği temelli toplumsal tahayyül 168
Alevi kimliğin ulusal kimliğe göre önceliği 169
Politik güvence olarak laiklik 171
Alevi toplumsal tahayyülünde sol/sosyalist ve muhalif kimlik 173
Sünni-Müslim, Alevi, Zaza: İlişkisel politik inşalar? 174
Alevi kimliğinin politik inşası 175
Zaza kimliği: Bir politik mobilizasyon kaynağı 176
Zaza ve Alevi kimliklerinin inşasına Türk devletinin müdahalesi 178
Sonuç: Politik olarak inşa edilen çoğul kimlikler 180

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SINIF ÇATIŞMASI: ULUS MU SINIF MI? 183
Giriş 183
Çıkar çatışması: Teorik bir çerçeve 184
Kürt hareketi: Sınıf ve ulus arasında 186
Ekonomik seçkinler: "Güvenilmez", "zayıf" ve "devlete bağımlı" aktörler 189
Kürt ekonomik elitlerine yönelik devlet şiddeti 191
Demokratik özerklik projesinin ekonomik boyutları 192
BDP-DTK/PKK-KCK ile Türk Solu'nun daimi ittifakı 196
Kürt ekonomik elitleri: Devlet ile BDP-DTK/PKK-KCK arasında 197
Devletin Kürt bölgesine yönelik ayrımcı politikaları 197
BDP-DTK/PKK-KCK: "Ekonomik alana yabancı bir aktör" 200
Demokratik özerklik: "Gerçekçi olmayan otoriteryan bir proje" 204
Sonuç 208

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BEŞİNCİ BÖLÜM

POLİTİK KÜRT BÖLGESİNİN KURUMSAL YAPISI ÜZERİNE ÇATIŞMA: YERELLEŞME, DEMOKRATİK ÖZERKLİK YA DA FEDERASYON? 211

Giriş 211

Yerelleşme 212

Ekonomik elitler ve yerelleşme 215

Dinî gruplar ve yerelleşme 218

Federasyon 222

Ulusal gruplar ve federasyon 222

İslâmcı gruplar ve federasyon 225

Demokratik özerklik ya da bölgesel yönetimler 229

Demokratik özerklik: Açık-uçlu bir proje? 230

Kürtlerin öz-yönetim ve kolektif kültürel hakları 233

Demokrasi, çoğulculuk ve kamu yönetiminde etkinlik ve verimlilik 235

Sonuç 239

ALTINCI BÖLÜM

ÜÇ KÜRT BLOĞU ARASINDAKİ MÜZAKERELER 241

Giriş 241

Ulusal gruplar arasındaki müzakereler 243

Geçmişin gölgesi ve güven sorunu 244

Başarısız iki girişim: Tev-Kurd and DTK 245

Öğrenme süreci: İşbirliği için son dönemdeki çabalar 247

Ulusal gruplar ve ekonomik elitler arasındaki doğrudan müzakereler 248

Kürt yerel yönetim deneyimi ve değişen bağlam 249

Doğrudan müzakare mekanizmaları olarak karma örgütler 250

Barış: Paylaşılan çıkar 252

Ekonomik elitler ve normatif çıkarları 255

Ulusal ve dinî gruplar arasındaki dolaylı müzakereler 258

Güven sorunu 258

İslâmcı gruplar arasındaki bölünmeler 260

Siyasi çoğulculuk meselesi 261

Aracı örgütler ve gruplar 264

Öğrenme süreci 265

Kürt Alevileriyle müzakere 267

Sonuç 268

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ KISIM

Eylem Sistemi

YEDİNCİ BÖLÜM

EYLEM SİSTEMİ VE DİNAMİKLERİ: TARİH, DEVLET, JEOPOLİTİK, AVRUPALILAŞMA VE KÜRESELLEŞME ... 273

Giriş ... 273

Kısıt ve kaynak olarak tarih ... 274

Ulusal gruplar ve ulusallaştırılmış tarih ... 275

Ekonomik elitler: Asimilasyon ve bölgesel eşitsizlik ... 279

Dinî gruplar ve tarih: Dinî çerçeveyle süzülmüş geçmiş ... 280

AK Parti, GC ve MGH ... 281

Otonom Kürt İslâmcı gruplar: MZC, KH ve Azadî ... 282

Alevi gruplar ... 283

Merkezî devlet: İnşa edici ve yıkıcı bir güç ... 284

AK Parti ve Kürt İslâmcılığı ... 286

AK Parti ve Kürt ekonomik elitleri ... 287

AK Parti ve Kürt Alevileri ... 291

Jeopolitik: Türkiye'de Kürt meselesi için yeni bir çerçeve ... 292

Jeopolitik değişimler ve ulusal gruplar ... 293

Ana-akım Kürt Hareketi ... 296

Diğer ulusal gruplar ... 299

Jeopolitik değişimler ve Kürt ekonomik elitleri ... 302

İslâmcı ekonomik elitler ... 303

Seküler ekonomik elitler ... 304

Ulusal ekonomik elitler ... 305

Alevi ekonomik elitler ... 307

Jeopolitik değişimler ve dinî gruplar ... 308

AK Parti, GC ve MGH ... 308

Otonom Kürt İslâmcı gruplar ... 309

Kürt Alevi grupları ... 312

Avrupalılaşma: Geçici ve sınırlı bir kaynak ... 312

Ulusal gruplar ve Avrupalılaşma süreci ... 314

Dinî gruplar ve Avrupalılaşma süreci ... 319

İslâmcı gruplar ... 320

Alevi gruplar ... 322

Ekonomik elitler ve Avrupalılaşma süreci ... 324

Bir öğrenme süreci olarak Avrupalılaşma ... 327

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Küreselleşme: Çok-ölçekli ve çok boyutlu eylem sistemi ... 327
Çok-ölçekli ve çok-boyutlu bir öğrenme süreci olarak küreselleşme ... 329
Ulus-ötesi ve küresel eylem sistemi ... 331
Sonuç ... 333

SONUÇ
POLİTİK KÜRT BÖLGESİNE DOĞRU? ... 335
Teorik sonuçlar ... 337
Ampirik sonuçlar ... 340
Eylem sistemi ve dinamikleri: Tarih, devlet, jeopolitik, Avrupalılaşma ve küreselleşme ... 340
Tarihsel dinamikler ... 340
Devlet-temelli dinamikler ... 341
Jeopolitik dinamikler ... 342
Avrupa dinamikleri ... 343
Küresel dinamikler ... 344
Politik Kürt bölgesine doğru? ... 345
Ulus ya da din? Siyasi olarak inşa olan çoğul kimlikler ... 346
Yapısal antagonizm: Ulus ya da sınıf? ... 347
Yerelleşme, demokratik özerklik, federasyon? ... 348
Süregelen müzakereler ... 349
Başarılan mutabakatlar ... 350
Ortak bilişsel çerçeve ... 351
Paylaşılan çıkarlar ... 352
Kabul edilmiş kurallar ... 354
Yeni araştırma perspektifleri ... 356

EKLER ... 359
EK 1: Görüşme yapılan siyasi elitler listesi ... 360
EK 2: Görüşme yapılan dinî elitler listesi ... 362
EK 3: Görüşme yapılan ekonomik elitler listesi ... 363
EK 4: Görüşme yapılan kültürel/entelektüel elitler listesi ... 364
EK 5: Saha araştırması soru başlıkları ... 365

KAYNAKÇA ... 367
DIZIN ... 385

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AB	Avrupa Birliği
ABADŞ	Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
AYYÖŞ	Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı
Azadî	Hak, Adalet ve Hürriyet İçin Kürdistan İslâmî İnisiyatifi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
BİGİAD	Bingöl Girişimci İşadamları Derneği
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DDKD	Devrimci Demokratik Kültür Derneği
DEDEF	Dersim Dernekleri Federasyonu
DFDG	Dicle-Fırat Diyalog Grubu
DHF	Demokratik Haklar Federasyonu
DİAYDER	Din Alimleri Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği
DİGİAD	Diyarbakır Girişimci İşadamları Derneği
DİSİAD	Diyarbakır Sanayici ve İşadamları Derneği
DOGÜNSİFED	Doğu ve Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu
DSP	Demokratik Sol Parti
DTK	Demokratik Toplum Kongresi
EİKT	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ESOB	Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliği
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GC	Gülen Cemaati
GDP	Gross Domestic Product
GÜNSİAD	Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Derneği

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HAK-PAR	Hak ve Özgürlükler Partisi
HDK	Halkların Demokratik Kongresi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HÜDA-PAR	Hür Dava Partisi
IKB	Irak Kürdistan Bölgesi
IŞİD	Irak-Şam İslâm Devleti
KADEP	Katılımcı Demokrasi Partisi
KBH	Kürdistan Bölgesel Hükümeti
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KH	Kürt Hizbullahı
Mazlum-Der	İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MGH	Milli Görüş Hareketi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
MZC	Med-Zehra Cemaati
MNP	Milli Nizam Partisi
NC	Nur Cemaati
ÖSP	Özgürlük ve Sosyalizm Partisi
Özgür-Der	Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği
PAJK	Kürdistan Kadın Özgürlük Partisi
PDK	Kürdistan Demokrat Partisi (Irak)
PDKT	Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PSK	Kürdistan Sosyalist Partisi
PYD	Demokratik Birlik Partisi
SP	Saadet Partisi
Sarmaşık	Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği
ŞÜGİAD	Şanlıurfa Girişimci İşadamları Derneği
TDŞK	Devrimçi Demokrat Kürt Hareketi
TEV-KURD	Kürt Ulusal Birlik Hareketi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TSO	Ticaret ve Sanayi Odası
TUNSİAD	Tunceli Sanayici ve İşadamları Derneği
TUSKON	Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk İşadamları ve Sanayiciler Derneği
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TEŞEKKÜR

Elinizdeki kitap uzun ve meşakkatli bir çalışma sonrası ortaya çıkan doktora tezime dayanıyor. Böylesi yorucu ve yoğun emek isteyen bir çalışma hiç kuşkusuz başkalarının katkıları olmadan başarıyla tamamlanamaz. Birçok kişinin bu çalışmada kıymetli katkıları oldu. Çalışmaya katkı sağlayanların isimlerini burada tek tek zikretmek mümkün olmasa da bazılarını özellikle anmak istiyorum.

Her şeyden önce, araştırma süreci boyunca bana rehberlik eden tez danışmanım Sayın François Bafoil'a teşekkür etmek istiyorum. Onun mükemmel yol göstericiliği olmasaydı, bu çalışmayı başarıyla sonuçlandırmam mümkün olmayacaktı. Bu çalışmanın her parçasında ve her aşamasında Sayın Bafoil'ın değerli katkıları var. Araştırma sorunlarının formülasyonundan, saha araştırması rehberinin hazırlanmasına, teorik çerçevenin geliştirilmesinden her bir bölümün planlamasında tez hocam önemli katkılar sağladı. Her bir bölümü defalarca okuyup yorumlaması, yaptığı eleştiri ve öneriler hep yol gösterici ve teşvik edici oldu. Akademik danışmanlığın yanı sıra, tez hocama, öğrencileriyle kurduğu samimi ve arkadaşça ilişkiden dolayı da teşekkür etmek istiyorum. Zira, bu meşakkatli yolda böylesi bir dostluk olmadan araştırma motivasyonunu korumak ve ilerlemek mümkün olmayacaktı.

Doktora tez jürimde yer alan değerli hocalarım Sayın Henri Barkey'e (Lehigh Üniversitesi), Sayın Hamit Bozarslan'a (EHESS), Sayın Riva Kastoryano'ya (SciencesPo.) ve Sayın Romain Pasquier'e (SciencesPo. de Rennes) kıymetli görüş ve eleştirileri için teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı'nda araştırmama danışmanlık yapan Sayın Gülden Erkut'a min-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nettarım. Gülden Hocamın rehberlik ettiği bu çalışmada Diyarbakır'ı sosyoekonomik, politik ve idari yönleriyle çalışma fırsatı buldum. Bu araştırma aynı zamanda üç yıl boyunca hem Diyarbakır'ı hem de Kürt bölgesini derinlemesine tanımama olanak tanıyan ve Kürt elitlerinin çoklu ağlarına dahil olmama imkân sunan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi deneyimimin de önünü açtı.

Sevgili arkadaşım Dr. Ruken Şengül ismini anmak istediğim bir diğer önemli isim. Doktora araştırmasına başlarken araştırma teklifinin şekillenmesinde çok büyük katkıları oldu. Yine, Dr. Hişyar Özsoy ve Dr. Serdar Şengül elinizdeki çalışmanın birçok bölümünü okuyarak önemli katkılar sundular. Her üç arkadaşıma da şükranlarımı sunuyorum. Uluslararası Etütler ve Araştırmalar Merkezi'nden (CERI) çalışma arkadaşlarım Dr. Merve Özdemirkıran ve Giulia C. Romano, değerli dostlarım Rojda Azizoğlu, Massoud Dryazi ve Fırat Bozçalı burada anmam gereken diğer önemli isimler. Onlarla yaptığım ufuk açıcı tartışmaların, bu çalışmanın hem teorik çerçevesinin hem de saha araştırmasının şekillenmesinde önemli katkıları oldu.

Saha araştırması sırasında kişisel zamanlarını ayırarak araştırma görüşmelerinin sağlanmasında yardımcı olan tüm dostlarıma minnettarım. Diyarbakır'da İrfan Uçar ve Miro; Dersim'de Murat Polat ve Mahmut Nizam Özlütaş; Bingöl'de Muhittin Kaya, Yusuf Baluken ve Serdar Hoca; Ankara'da Rêzan Azizoğlu ve Atilla Fırat görüşmelerin gerçekleşmesine çok büyük katkılar sağladılar. Onların değerli yardımları olmasaydı, bu ölçüde ekonomik, kültürel, siyasi ve dinî Kürt elite ulaşmam mümkün olamazdı. Değerli katkılarından dolayı her birine ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

Saha araştırması sırasında birçok kez Paris ile Türkiye'nin dokuz şehri arasında seyahat etmek zorunda kaldım. Birçok arkadaşım kapılarını açarak beni evlerinde misafir ettiler. Paris'te Ergin Öpengin, Massoud Dryazi, Cristina Llagostera Pàmies, Eylem Koç, Serra Torun, Rojda Azizoğlu, Özgür Karahan, İhsan Karahan ve Aysel Ezgi; Dersim'de Ayfer Akbayır, annesi Fatma Teyze ve babası Hüseyin Amca ve son olarak Mardin'de Serdar Şengül ve Birgül Açıkyıldız'ın isimlerini özellikle anmak istiyorum. Misafirperverliklerinden dolayı her birine şükranlarımı sunuyorum.

Bu araştırmanın çok önemli bir bölümü CERI'nin doktora öğrencilerine sunduğu "Open Space"de yazıldı. CERI'nin tüm ekibine, bana ve diğer doktora öğrencilerine sundukları bu bulunmaz olanaktan dolayı teşekkür ediyorum.

İngilizce metnin düzeltisini yapan Elyse Franko-Filipasic teşekkür etmem gereken bir diğer önemli isim. Ayrıca, İngilizce metnin Türkçeleştirilmesine katkı sağlayan değerli dostum Murat Akbaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

Sevgili dostlarım Özlem Atay ve Ruşen Werdi'ye çok şey borçluyum. Dost-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lukları ve Paris'teki yaşamımı kolaylaştıran katkıları için her ikisine de minnettarım.

Bu çalışma Paris Kürt Enstitüsü ve Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın finansal destekleri olmaksızın başarıyla tamamlanamazdı. Her iki kuruma katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Saha araştırması sırasında görüşme talebimi kabul eden katılımcıların tümüne minnettarım. Bu araştırmayı değerli ve orijinal kılan hiç huşkusuz katılımcıların görüşme sırasında paylaştıkları görüş ve düşünceleridir.

Son olarak, kitabın editörlüğünü üstlenen değerli Tanıl Bora'ya ve İletişim Yayınları'nın değerli çalışanlarına emeklerinden ötürü şükranlarımı sunmak istiyorum.

CUMA ÇİÇEK
10 Aralık 2014

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Problematik: Politik Kürt bölgesine doğru?

Bu araştırmanın ana savı şudur: Kürt meseleleri farklı ideolojilere ve politikalara, çıkarlara, formel ve enformel kurumlara sahip Kürt aktörleri ile merkezî devletin etkileşimi sonucu oluşan tarihsel ve sosyal inşalardır. Çalışmada, üç ana Kürt bloğunun Türkiye'de politik bir Kürt bölgesini inşa etme amacı için mutabakat oluşturma sorunu analiz edilmiştir. Bu bağlamda, üç bloğun ortak bilişsel ve normatif çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kolektif kurallar oluşturma kapasitesi sorunsallaştırılmış; Türkiye'de politik bir bölge kurup kuramadıkları analiz edilmiştir. Dolayısıyla üç Kürt bloğu içindeki ve arasındaki çatışmalar, müzakereler, işbirlikleri ve mutabakatlar araştırmanın ana konularıdır.

Türkiye'de yaşayan Kürtlerin sorunları nasıl tanımlanabilir? Kürt meselesi mi yoksa Kürt meseleleri mi? Aktörlerin çoğunun kullandığı "Kürt sorunu" ya da "Kürt meselesi" tek bir soruna mı, yoksa çatışan ideolojik ve politik yönelimlere, normatif ve maddi çıkarlara sahip Kürt aktörlerinin sorunlarına mı işaret ediyor? İlişkin tartışmalarda sorunun çeşitli boyutlarını vurgulayan birkaç yaklaşımın öne çıktığı görülüyor.

Birçok aktörün iddia ettiği üzere Kürt meselesi bir kimlik sorunu mu? Esasen, kimlik sorunu Kürt meselesinin altı en çok çizilen ve aktörlerin en mutabık olduğu boyut. Birçok Kürt grubuna göre meselenin kökleri Türk ulus-devletinin inkâr ve asimilasyon politikalarına dayanıyor. Bununla birlikte, hemfikir olunan bir Kürt kimliğinden bahsedilemeyeceği açıktır. Kürt kimliği çeşitli zaman ve mekânlarda yer yer çatışır; birbirini tamamlar, ulusal ve dinsel kimliğe işaret eder.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kürt meselesinin kimlik boyutu başka bir soruyu da gündeme getiriyor: Ulusal ve dinsel kimlik olarak Kürtlüğün farklılıkları nasıl ele alınmalı? Örneğin, Alevi ve Sünni-Müslim Kürtler kimlik sorununda bazı hususlarda anlaşırken genelde çatışma eğilimindedir. Öte yandan, kimlik meselesi, Zazakî (Dimilî/Kirdkî/Kirmanckî) konuşan Kürtlerle Kurmancî konuşan Kürtler arasında farklılık gösterir.

Dinî ve ulusal kimlik arasındaki ayrımın, Kürt alanında[1] sorun yarattığı görülüyor. Belli ölçülerde, Sünni-Müslim Kürtlerde Kurmancî konuşanların Zazakî konuşanlara; Zazakî konuşan Alevî Kürtlerin, çoğunluğu Kurmancî konuşan Sünni-Kürtlere oranla daha seküler olduğu belirtilebilir. Öte yanda, dinî kimliklerin ulusal kimliğe göre daha baskın olduğu Bingöl ve Dersim gibi illerde Zaza kimliğinin Sünni-Müslimler ve Alevîler tarafından seküler Kürt siyasetine karşı bir mobilizasyon kaynağı olduğu gözlemleniyor.

Kürt meselesi bir bölgesel yoksulluk ve sosyoekonomik geri kalmışlık sorunu mu? Neredeyse sıklıkla başvurulan tüm sosyal ve ekonomik göstergelere göre, Kürt bölgesi Türkiye'nin onyıllardır en yoksul ve yoksun bölgesidir.[2] Kronikleşmiş sosyoekonomik geriliği hem Türk devleti hem de Kürt politik aktörleri çoklu düzeyde tartışmasına rağmen, ilgili aktörler birbirine zıt nedenlere ve çözümlere işaret ediyor. Türk devleti 1920'li yıllardan bu yana Kürt meselesinin özünde bir sosyoekonomik geri kalmışlık ve feodallik sorunu olduğunu iddia ediyor.[3] Buna karşın, Kürt grupları bölgedeki yoksulluk ve yoksunluktan öte meselenin nedeninin süregelen bilinçli, sistematik devlet politikaları olduğunu ileri sürüyor.

---

1 "Kürt alanı" (*espace kurde*) ya da "Kürt sahası" (*sphere kurde*) konseptlerini Jean-François Pérouse'tan ödünç alarak kullanıyorum. Bu konseptler Kürt mobilizasyonunun değişken ve akışkan olan coğrafik, kültürel, ekonomik ve politik sınırlarına dikkatlerimizi çekiyor. Jean-François Pérouse, "Reposer la 'question kurde'", içinde, Semih Vaner (Dir.), *La Turquie*, (Paris: Fayard, 2005: 357-387). Bu kavramın etkin bir kullanımı için ayrıca bkz. Hamit Bozarslan, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient*, (Paris: Éditions La Découverte, 2009).

2 Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Taner Kavasoğlu, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 2003*, C. 2671 (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2004); Mustafa Sönmez, "Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik, Doğu ve Güneydoğu'da Eşitsizliğin Boyutları", içinde *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyo-Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Diyarbakır: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği Araştırması, 2008: 15-52); Türkiye İstatistik Kurumu - TUİK, *Bölgesel Göstergeler: TRC2 Şanlıurfa Diyarbakır* (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu - TUİK, 2010); Naime Zerrin Üstünışık, "Türkiye'deki İller ve Bölgeler Bazında Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması: Gri İlişkisel Analiz Yöntemi Uygulaması", *Yüksek Lisans Tezi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2007).

3 Türk devletinin Kürt meselesine ilişkin hazırladığı raporların kısa ve öz bir analizi için bkz. Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi. 1925-2009 Kürt Raporları* (İstanbul: New Age Yayınları, 2009); İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolunun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1992); Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008); Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası* (İstanbul: Doğan Kitap, 2011).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Burada, kimlik ile sosyoekonomik geri kalmışlık sorunu arasında ayırt edilmesi zor bir ilişki olduğunun altı çizilmelidir. İdeolojik ve politik yönelimler, normatif ve maddi çıkarlar bağlamında farklılaşan Kürt grupları, sosyoekonomik geri bırakılmışlığa farklı düzeylerde önem atfediyor. Türk devleti sosyoekonomik geri kalmışlığı, meseleyi bir yoksulluk ve feodalizm meselesi olarak çerçevelemek[4] ve Kürt gruplarının inşa ettiği farklı çerçevelere meydan okumak için kullanıyor.

Kürt meselesi, çoğu seküler Kürt hareketinin iddia ettiği gibi kimlik, sosyoekonomik geri kalmışlık ve bölgelerarası eşitsizlik sorunundan öteye bir teritoryal[5] *egemenlik sorunu mu?* Kürt toprakları yüzyıllar boyu Osmanlı ve Safevi devletlerinin arasında bir tampon bölge işlevi gördü.[6] Osmanlı'nın doğrudan yönetim (*direct rule*) kurmaya dönük tüm çabalarına rağmen,[7] Kürt mirlikleri yarı-bağımsız emirlikler olarak 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürdü.[8] Bölgesel Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılması ve doğrudan yönetimin inşası Osmanlı-Türk devlet(ler)i ile Kürtler arasındaki ilişkilerde ilk

---

4 Çerçeveleme (*frame*) konseptini Erving Goffman'ın çerçeve analizinde (*frame analysis*) ele aldığı anlamda kullanıyorum. Çerçeveleme genel olarak bir sosyal fenomenin inşasına işaret ediyor. Buna göre, devlet, politik örgütler, sosyal hareketler, politik liderler, anaakım medya gibi aktör ve kurumlar, kişi ya da gruplara olayları anlamaları ve onlara cevap verme süreçlerinde farklı filtreler sunuyor. Çerçeve konseptini "yorumlama şemaları" olarak tarif eden Goffman, bu yorumlama şemalarının kişi ya da gruplara anlamlandırma, deneyimleri organize etme ve eylemlere rehberlik etme yoluyla, olay ve oluşumları "konumlandırma, algılama, tanımlama ve kodlama" olanağı sunduğunu ileri sürüyor (Erving Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Boston: Northeastern University Press, 1974) [Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu,* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009)]. Çerçeve analizi metodu ile üç ülkenin Avrupa bütünleşme sürecinin karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Juan Diez Medrano, *Framing Europe. Attitudes to European Integration in Germany, Spain and The United Kingdom. Princeton* (New Jersey: Princeton University Press, 2003).

5 İngilizce "territorial" kavramı Türkçeye "bölgesel", "ülkesel", "karasal", "topraksal" gibi kavramlarla çevrilse de bu kavramların hiçbiri kelimeyi tam olarak karşılamadığı için bu çalışmada "teritoryal" olarak kullanılıyor. "Territory", İngilizcede "belli bir hâkimiyet altındaki sınırları belirlenmiş bir coğrafi alan" anlamına geliyor ve bu sınırlar "bölge" kavramındaki sınırlardan çok daha nettir. Bu anlamda "teritoryal" "belli bir hâkimiyet altındaki sınırları belirlenmiş bir coğrafi alanla ilgili/ilintili olan" diye çevrilebilir. Örneğin Fransa'da il ve il üstü bölgeler düzeyindeki yerel yönetimler "collectivité territoriale" olarak adlandırılıyor. Yani "sınırları belli bir hâkimiyet alanındaki kolektifler/topluluklar" olarak adlandırılıyor.

6 Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, (New York: State University of New York Press, 2004), s. 67 [Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği,* (Istanbul: Kitap Yayınevi, 2005)]; Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, (Londra, Zed Books Ltd., 1992), s. 135 [Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 8. baskı, (İstanbul: İletişim, 2013)]; Maria Theresa O'Shea, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, (Florida: Routledge, 2004), s. 9, 15.

7 Amir Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985* (New York: Mellen Research University Press, 1992), [Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil, 1918-1985*, (İstanbul: Avesta, 2005)].

8 Hamit Bozarslan, *a.g.e.*, 25-35.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kopuş olarak değerlendirilebilir. 16. yüzyıldan itibaren belli ölçülerde ekonomik, politik, idari ve askerî özerkliğe sahip Kürt mirlikleri, Osmanlı modernleşme sürecinde geliştirilen teritoryal merkezîleşme politikaları sonucu bertaraf edilmiştir.[9]

Bu teritoryal merkezîleşme politikaları Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında bir üniter ulus-devlet olarak kurulmasıyla birlikte daha da sertleşmiştir. Kürt ve Kürdistan meselesine dair otuzdan fazla kitap yazan, yazdıklarından ötürü 17 yıl cezaevinde kalan ve bu konuda bir referans haline gelen sosyolog İsmail Beşikçi, meselenin devletlerarası bir sömürge sorunu olduğunu iddia ediyor.[10] Buna karşın, konuya dair akademik çalışmalarıyla bir diğer referans Mesut Yeğen, meselenin imparatorluk sonrası ulus-devlet inşa süreçlerinin ortaya çıkardığı bir sorun olduğunu ileri sürüyor.[11]

Tarihsel arka planın yanı sıra, Kürt partilerinin çözüm için sundukları politik projeler de taleplerin, Osmanlı-Türk merkezîleşme politikalarına uzandığını gösteriyor. Türkiye'deki anaakım Kürt siyasetini temsil eden BDP bölgesel özerklik talebinde bulunuyor. BDP, "demokratik özerklik"[12] yoluyla Kürtlerin kolektif kültürel haklarının tanınmasını, adem-i merkeziyetçi bir devlet yapılanmasını ve egemenliğin paylaşımını talep ediyor. HAK-PAR,[13] KADEP[14] ve ÖSP[15] gibi diğer Kürt partileri nihai çözümün bölgesel özerklik olmayacağını, federe bir Kürt bölgesi ya da Kürdistan'ın inşası olacağını savunuyor. Bu yaklaşımlar, meseleyi bir teritoryal egemenlik meselesi olarak kodlayarak sorunun bir "Kürt meselesi" değil, "Kürdistan meselesi" olduğunu ileri sürüyor.

Kürt meselesi, birçok İslâmcı grubun iddia ettiği üzere Batılılaşma ve modernleşmenin getirdiği, ulus-devlet inşa sürecinde Türk ve Kürt toplumunun de-

---

9 Naci Kutlay, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci* (İstanbul: Belge Yayınları, 1997); Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler* (Istanbul: Pêri Yayınları, 2002); Bruinessen, *a.g.e.*, 175-188; Abbas Vali, "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing," içinde, *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Ed. Abbas Vali (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 58-105) [Vali, *Kürt Milliyetçiliğiin Kökenleri*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2005)].

10 İsmail Beşikçi, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan* (Istanbul: Yurt Kitap-Yayın, 1992).

11 Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), s. 18-19.

12 Democratic Society Party, *Democratic Solution to the Kurdish Question* (Ankara: Democratic Society Party, 2008). BDP'nin demokratik özerklik projesine şu linkten erişilebilir: http://international.bdp.org.tr/documents/democratic-authonomy.html, Erişim Tarihi: 05.09.2012.

13 HAK-PAR'ın programına şu linkten erişilebilir: http://www.hakpar.org.tr/index.php?lang=TR&page=articles&is=showSubCat&id=8, Erişim Tarihi: 05.09.2012.

14 KADEP'in programına şu linkten erişilebilir: http://www.kadep.org.tr/sayfa.asp?sayfaid=1549, Erişim Tarihi: 15.10.2012.

15 ÖSP'nin programına şu linkten erişilebilir: http://osp.org.tr/tr/program-ve-tuezuek/program.html?showall=1&limitstart=, Erişim Tarihi: 15.10.2012.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İslâmizasyonu, yani İslâm'dan uzaklaşması sorunu mu? Birçok İslâmcı Kürt grubu meseleyi Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte "ortak kimlik" olan İslâm'dan vazgeçilip "ulusal kimliğin" yapıtaşı olarak benimsenmesine bağlıyor. Özetle, bu gruplara göre mesele, İslâm milletinden Türk ulusçuluğuna geçişle birlikte inkâr ve asimile etme politikalarından kaynaklanmıştır. Çözüm, Kürt ulus-devletinin inşasında değil, Kürt ve Türk toplumunun İslâm kardeşliğine dayalı birliğini tesis etmekte.

Bazı Kürt gruplarının iddia ettiği üzere Kürt meselesi bir demokrasi ve eşit yurttaşlık sorunu mu, yoksa devletin neredeyse bir asırdır ileri sürdüğü üzere Türk devletinin bölünmez birliğini ve milletinin bütünlüğünü tehdit eden bir güvenlik ve terör sorunu mudur? 19. yüzyılın başından bu yana Kürt bölgesinde sürekli bir olağanüstü hal yönetiminin hâkim olduğu söylenebilir. Türk devleti meselenin kültürel, politik, sosyoekonomik ve idari boyutlarını büyük oranda görmezden geldi, görünmez kılmaya çalıştı. Meseleyi "bir ulusal güvenlik sorunu"[16] olarak çerçeveledi. Bölgeye özgü kurum ve kuruluşlar inşa etti; meseleyi güvenlik eksenli araç ve yöntemlerle çözmeye, daha doğrusu ortadan kaldırmaya çalıştı. Sonuç olarak mağduriyet, onur, öz-saygı, haysiyet ve adalet gibi kavramlar Kürt gruplarının söylemlerinde temel öğeler haline geldi. Bundan dolayı Kürt meselesinin aynı zamanda, demokrasinin bu kavramları tüm yurttaşlar için nasıl ve ne ölçüde mümkün kılacağı sorunu olduğu söylenebilir.

Teorik çerçeve

Aktörler ve meseleler, tarihsel ve sosyal inşalardır. Bu yüzden herhangi bir sosyal gerçeğin inşası analiz edilirken mikro ve makro sosyolojik yaklaşımlar bir bütün olarak kullanılmalıdır.[17] Mikrososyoloji, aktörler ve onların düşünceleri, çıkarları; formel ve enformel kurumları arasındaki etkileşimi irdeler. Makrososyoloji ise aktörlerin eylem sistemine, bahsi geçen etkileşimlerin gerçekleştiği bağlama odaklanır. Bu yapılandırılmış bağlam tüm aktörler için eşit olanaklar sunmamış; bazı aktörleri ve onların çıkarlarını desteklerken diğerlerini de-mobilize etmiştir.

Esasen mikro düzeye odaklanılan bu çalışmada mikro ve makro düzeyler

16 Rıdvan Akar ve Can Dündar, *Ecevit ve Gizli Arşivi*, 2. baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2008); Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı* (Ankara: Öz-Ge Yayınları, 2009); Yayman, *a.g.e.*; Akçura, *a.g.e.*; Yeğen, *a.g.e.*; Beşikçi, *Doğu Anadolunun Düzeni...*; Henri J. Barkey ve Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question* (New York: Rowman & Littlefield Publishers, 1998) [Barkey ve Fuller, *Türkiye'nin Kürt Meselesi* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013)]; M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettiiler Toplantı Tutanakları, 1936* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010); Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

17 Michel Crozier and Erhard Friedberg, *L'ateur et Le Système* (Paris: Éditions du Seuil, 1977), 293-7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

birlikte ele alınıyor. Kürt gruplarının düşünce, çıkar ve kurumlar düzeyinde ayrışmalarından süregelen etkileşimleri analiz ediliyor. Üç Kürt bloğunun mikro ölçekteki etkileşimini analiz etmek için esas olarak inşacı yaklaşım (*constructivism*) izlenmiştir. Bu araştırmada genelde kolektif eylem sosyolojisi, özelde ise "Üç I Modeli" (*Ideas-düşünceler, Interests-çıkarlar, Institutions-kurumlar*) esas alınmıştır. "Üç I Modeli", kamu politikalarının değişimini analiz etmek için etkenlerin birbiriyle bağlantılı üç analitik element olarak kullanılmasını öneriyor.[18] Bu modeli esas alan çalışmaların çoğu kamu politikalarının (*policies*) değişimine odaklanıyor; ama bu analitik araçlar yerel, bölgesel, ulusal, ulusötesi ve uluslararası düzeylerde; siyasi alanda (*politics*) ve rejimlerde (*polity*) gerçekleşen değişimlerin analizi için de işlevselleşiyor.

Üç Kürt bloğunun eylem sistemi ya da hareket ettikleri yapılandırılmış bağlam, beş temel dinamiğin teorik çerçeveye dahil edilmesini gerektirir: Tarih, merkezî devlet, Kürt meselesinin jeopolitiği, Avrupalılaşma (*Europeanization*) süreci ve küreselleşme. Bu dinamikler üç Kürt bloğu için yer yer hem kısıt hem de kaynak olmuştur. Tarihsel ve inşacı kurumsalcılık teorileri (*historical and constructivist institutionalisms*) ve "hafıza politikaları" (*politics of memory*) izlenirse tarih, kolektif eylem için iki temel nedenden ötürü önem arz eder. Bir, sosyal gerçekler ve aktörler tarihsel inşalardır. Şimdi, geçmişte inşa edilen formel ve enformel kurumlarca çerçevelenir ve sınırlandırılır.[19] İki, tarih de bir sosyal inşadır. Farklı/uyuşmaz çıkarları için çatışan; ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi bağlamda asimetrik yapılandırılmış aktörler, bu kaynağı mobilize eder.

İkinci olarak, merkezî devlet altyapısal ve despotik gücüyle Kürt grupları arasındaki etkileşime dahil oluyor.[20] Devletin askerî, sosyoekonomik ve ideolojik gücü, AK Parti'nin iktidara gelmesiyle yeniden yapılandırıldı. Bu dönüşüm süreci üç Kürt bloğu arasındaki etkileşimi fazlasıyla etkiledi. Kemalizmin monolitik ve dışlayıcı Türk milliyetçiliğini paylaşan AK Parti'nin İslâmcı kimliği ve neoliberalliği, Kürt grupları tarafından yapıcı veya yıkıcı bir kaynak olarak mobilize ediliyor.

---

18 Yves Surel, "Trois I," içinde *Dictionaire des politiques publiques*, Ed. Laurie Boussaguet, Sophie Jacquot ve Pauline Ravinet (Paris: Presse de Sciences Po, 2010), 650.

19 Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalisms," *Political Studies* 44, no. 5 (1996): 936-957.

20 Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results," içinde, *State/Space: A Reader*, Ed. Neil Brenner et al. (Oxford: Blackwell, 2003: 53-64). Mann'e göre, devletin despotik gücü "elitlerin sivil toplum gruplarıyla herhangi bir rutin, kurumsallaşmış müzakere olmaksızın yapmaya yetkilendirildiği eylem aralığını" ifade ederken, devletin altyapısal gücü "devletin hâkimiyet alanının tamamında sivil toplumun içine gerçek anlamda nüfuz etme ve politik kararları lojistik olarak uygulama kapasitesine" işaret ediyor. *A.g.e.*, s. 54.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kürt meselesi ulus-ötesi/sınır-ötesi[21] ve uluslararası[22] bir sorundur. Bundan dolayı, üçüncü olarak jeopolitik boyutun Türkiye'deki Kürtlerin kolektif eylemlerinin ana kısıtlarından/kaynaklarından biri olduğu söylenmelidir. Bu konuda, IKB'nin bir yarı-devlet olarak kuruluşu örnek olarak verilebilir. IKB'nin kuruluşu Türk ve Kürt aktörler arasındaki işbirliklerini, Kürt gruplarını ve Kürt meselelerini çerçeveleyen/inşa eden dinamiklerden biri olmuştur.

Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci teorik çerçeveye dahil edilmesi gereken dördüncü dinamiktir. Avrupalılaşmayı (*Europeanization*) "AB tarafından tetiklenen tüm kurumsal, stratejik ve normatif düzenlemeler"[23] olarak tarif eden interaktif yaklaşım izlenmiştir. Yani sıra, bir diğer önemli husus "Avrupalılaşmanın farklı düzeylerdeki araçsallaştırılması"[24] (*different forms of usage of Europeanization*) yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, ulusal/yerel aktörlerin bu süreci, inşa edici ya da yıkıcı bir kısıt/kaynak olarak Kürt alanının yeniden kurulumu için düşünce, çıkar ve kurumlarda nasıl kullandığına odaklanıyor.[25]

Küreselleşmenin geniş bir tartışma konusu olduğu dikkate alınmıştır. Bundan dolayı, beşinci olarak, küreselleşme konusu Kürt gruplarının kolektif eylemlerinin değişen ölçeklerine etkisi ile sınırlandırılmıştır. Devlet gücünün yeniden ölçeklendirilmesi (*the re-scaling of state power*),[26] çok boyutlu yönetişim (*multi-level gouvernance*)[27] ve kamu politikalarının transferi (*public policy transfer*)[28] konularındaki teoriler tartışılarak küreselleşme

---

21 Bozarslan, *a.g.e.*

22 Beşikçi, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan.*

23 Bruno Palier and Yves Surel, "Analyser l'Européanisation des politiques publiques," içinde, *L'Europe en Action. L'Européanisation dans une perspective comparée*, Ed. Bruno Palier and Yves Surel, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2007), 39.

24 Sophie Jacquot ve Cornelia Woll, *Les Usages de l'Europe. Acteurs et Transformations Européennes*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2004).

25 Kenneth Dyson ve Klaus H. Goetz, "Living with Europe: Power, Constraint and Contestation," içinde *Living with Europe: Germany, Europe, and the Politics of Constraint*, Ed. Kenneth Dyson and Klaus H. Goetz (Oxford: Oxford University Press, 2003), 5.

26 Neil Brenner vd. (Eds), *State/Space: A Reader* (Malden: Blackwell, 2003); Bob Jessop, "The Future of the State in an Era of Globalization," *International Politics and Society* 2003, no. 3 (2003): 30-46; Bob Jessop, *The Future of the Capitalist State* (Cambridge: Polity Press, 2002) [Jessop, *Kapitalist Devletin Geleceği*, (Ankara: Epos Yayınları, 2009)]; Neil Brenner, "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies," *Theory and Society* 28, no. 1 (1999): 39-78; Neil Brenner, "Glocalization' as a State Spatial Strategy," içinde, *Remaking the Global Economy. Economic-Geographical Perspectives*, Ed. Jamie Pect ve Henry Wai-Chung Yeung (Londra: SAGE Publications, 2003), 197-215.

27 Liesbet Hooghe ve Gary Marks, "Unraveling the Central State, But How? Types of the Multi Level Governance," *Institute for Advanced Studies Political Science Series* 87 (2003): 1-27.

28 Sabine Saurugger, *Théorie et Concepts de L'intégration Européenne* (Paris: Presse de Sciences Po, 2009); David P. Dolowitz ve David Marsh, "Learning from Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making," *Governance* 13, no. 1 (2000): 5-23; Palier and Surel, *a.g.e.*; François Bafoil, "Transfert Institutionnel et Européanisation. Une Comparaison des cas est-allemand et est-européens," *Revue Internationale de Politique Comparée* 13, no. 2 (2006): 213-238.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

süreciyle üç Kürt bloğunun eylem sisteminin yeniden şekillendiği ileri sürülmüştür.

Çalışma 1999-2013 dönemini kapsamaktadır. 1999 yılı, en az üç nedenden ötürü bir dönüm noktası sayılabilir. İlki, PKK üzerinde rakipsiz bir güce sahip kurucu lider A. Öcalan'ın 15 Şubat 1999'da yakalanmasıyla başlayan sürecin anaakım Kürt siyasetinde muazzam dönüşümler meydana getirmesidir. İkincisi, bu dönüşüm sürecinin Kürt siyaset alanının genişlemesinin önünü açmasıdır. Bu süreç 18 Nisan 1999'daki yerel seçimlerde anaakım Kürt partisinin başarısıyla daha da ilerlemiştir. Üçüncüsü, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde toplanan Helsinki AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye'nin AB üyeliği için aday ülke olarak kabul edilmesidir.

Metodoloji

Araştırmanın temel yöntemini, derinlemesine görüşmelerin niteliksel analizi oluşturuyor. Çalışma kapsamında, Kasım 2011 ile Ekim 2012 tarihleri arasında dokuz ilde (yedisi Kürt bölgesinde, ikisi Türkiye'nin batı yakasında) 132 politik, ekonomik, dinî ve kültürel-entelektüel Kürt elitiyle görüşme yapılmıştır. Çeşitli düzeylerde farklı bilgi formlarının olduğu; Kürt bölgesindeki etkileşimlerin analizinde elitlerin ürettiği, dolaşıma soktuğu bilginin tek erişilebilir kaynak olmadığı bilinmelidir. Bilgi ve kültürel eleştiriler, sokaktaki insanların gündelik sözleri ve eylemlerinden de üretilebilir.

Bu çalışma üç nedenden ötürü elitlere odaklanmıştır: İlk neden, elit profilinin farklı zaman ve mekanlarda farklı anlamlar içermesidir. Bu çalışmada elit profili, Kürt gruplarının temsilcileri için kullanılmaktadır; "sokaktaki insan" ya da "sıradan insan" ile "elit insanlar" ayrımı, analitik bir ayrımdır. Gerçek hayatta net bir ayrım yapmak mümkün değildir. Elitler toplumdan izole değil, toplumla sürekli bir etkileşim içindedir. İkinci neden, sahip oldukları kişisel ve kurumsal kaynaklarla Kürt meselesini ya da meselelerini kamusal alana taşıma, gündem oluşturma ve tartışma olanakları vardır. Bunlardan dolayı, çalışmada yer alan elitler, Kürt bölgesindeki farklı grupların birer örneklemi veya politik söylemlerde anahtar role sahip aktörler olarak düşünülebilirler. Son olarak, operasyonel bir noktadan bakıldığında, Kürt gruplarının ilişkilerinin analizi için elitlerle görüşmenin sıradan insanlarla görüşmeye göre daha uygulanabilir ve etkili olduğu iddia edilebilir.

Görüşmelerin her biri ortalama 1,5 saat sürmüştür. Bunlardan en kısası 30 dakika, en uzunu üç saat on dakika sürmüştür. Görüşmelerin çoğu Diyarbakır, Bingöl ve Dersim'de[29] gerçekleştirilmiştir. Batman, Mardin, Şanlıurfa ve

29 Dersim'in resmî adı Tunceli'dir. İlin eski adı 4 Ocak 1936 tarihinde, *Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun* (No. 2884, 25 Aralık 1935) ile Tunceli olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bitlis illerinde de destekleyici mahiyette görüşmeler yapılmıştır. Ankara ile İstanbul'da da birkaç görüşme yapılmıştır (bkz. Harita 1).

Diyarbakır, Kürt gruplarının çoğuna göre kritik bir şehir olduğu için temel araştırma sahalarından biri olarak seçilmiştir. Diyarbakır'ın Kürt bölgesinin *de facto* başkenti olduğu söylenebilir. Şehrin bu kimliği enformel olarak 1980 yılından bu yana politik ve kültürel olarak inşa edilmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte, Türkiye Kürtleri için kültürel, ekonomik, politik ve idari bir bölgesel merkez haline gelmiştir.

İçsel çeşitliliğe ve belli ölçülerde tartışmalı hususlara rağmen, Diyarbakır'ın Kürt ulusal gruplarının politik merkezi olduğu; Bingöl'de Sünni-Müslim kimliğin, Dersim'de ise Alevi kimliğin politik alanı domine ettiği açık ve kesin bir dille ifade edilebilir. Örneğin, seçim sonuçları uzun bir dönem için analiz edildiğinde, Diyarbakır, Bingöl ve Dersim illerinde sırasıyla ulusal, Sünni-Müslim ve Alevi kimliklerinin baskın dinamikler olduğu görülür. 12 Haziran 2011'deki seçimlerde anaakım Kürt partisi BDP Diyarbakır'da, AK Parti Bingöl'de, CHP ise Dersim'de kazanmıştır.

Saha araştırmasını zenginleştirmek için 2011 seçim sonuçlarına göre BDP'nin birinci parti olduğu 10 il[30] içinden Batman ve Mardin, ikinci parti olduğu 4 il[31] içinden ise Şanlıurfa ve Bitlis destekleyici görüşmeler için seçilmiştir.

Kürt bölgesi tarihsel ve kültürel olarak geniş bir coğrafyayı kapsamasına rağmen, bu çalışmada "Kürt Bölgesi" 15 Kürt ili için kullanılmıştır. Politik Kürt Bölgesi, anaakım Kürt siyasetinin birinci ya da ikinci politik güç olduğu ve önemli ölçüde sosyo-kültürel ve sosyo-politik mobilizasyonun olduğu illeri kapsıyor (Politik ve Kültürel Kürt Bölgelerinin farkı için bkz. Harita 2 ve 3).

Ek olarak, Ankara'da, BDP Eşbaşkanı Selahattin Demirtaş'ın ve AK Parti'nin iki başkan yardımcısının da içinde olduğu, kritik role sahip beş politik aktörle görüşme yapılmıştır. Yanı sıra, İstanbul'da yaşayan, Kürt bölgesiyle sürekli ilişki içinde, bölgesel ölçekte etki gücü olan beş kültürel ve dinî elitle görüşme yapılmıştır (bkz. Tablo 1). Bu noktada, 132 görüşmeciden 52'sinin

---

bu çalışmada Tunceli yerine Dersim ismi iki nedenden ötürü tercih edilmiştir. Birincisi, Dersim adı kullanılarak Tunceli ilinden daha geniş bir alana işaret edilmektedir. Bu geniş alan Tunceli il sınırlarının yanı sıra, Sivas, Erzincan, Erzurum, Bingöl and Muş illerinin sınırları içinde kalan ve Alevi Kürtlerin tarihsel ve kültürel coğrafyasını oluşturan bölgeleri kapsamaktadır. İkincisi, Kürtlerin büyük çoğunluğu şehri Dersim olarak adlandırmaktadır ve son yıllarda 10 binden fazla insanın ölümüne neden olan ve bölge nüfusunun üçte birinin zorunlu göçü ile sonuçlanan "1937-38 Dersim Katliamı" tartışmalarıyla birlikte Dersim ismi ülke genelinde daha yaygın olarak kullanılmaya ve tanınmaya başlandı.

30 Ağrı, Batman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt, Şırnak, Van ve Iğdır.

31 Bingöl, Kars, Şanlıurfa ve Bitlis. Dersim'de AK Parti değil, CHP birinci partidir ve BDP burada da ikinci partidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HARİTA 1
Politik Kürt Bölgesi, Görüşme Yerleri ve Sayıları

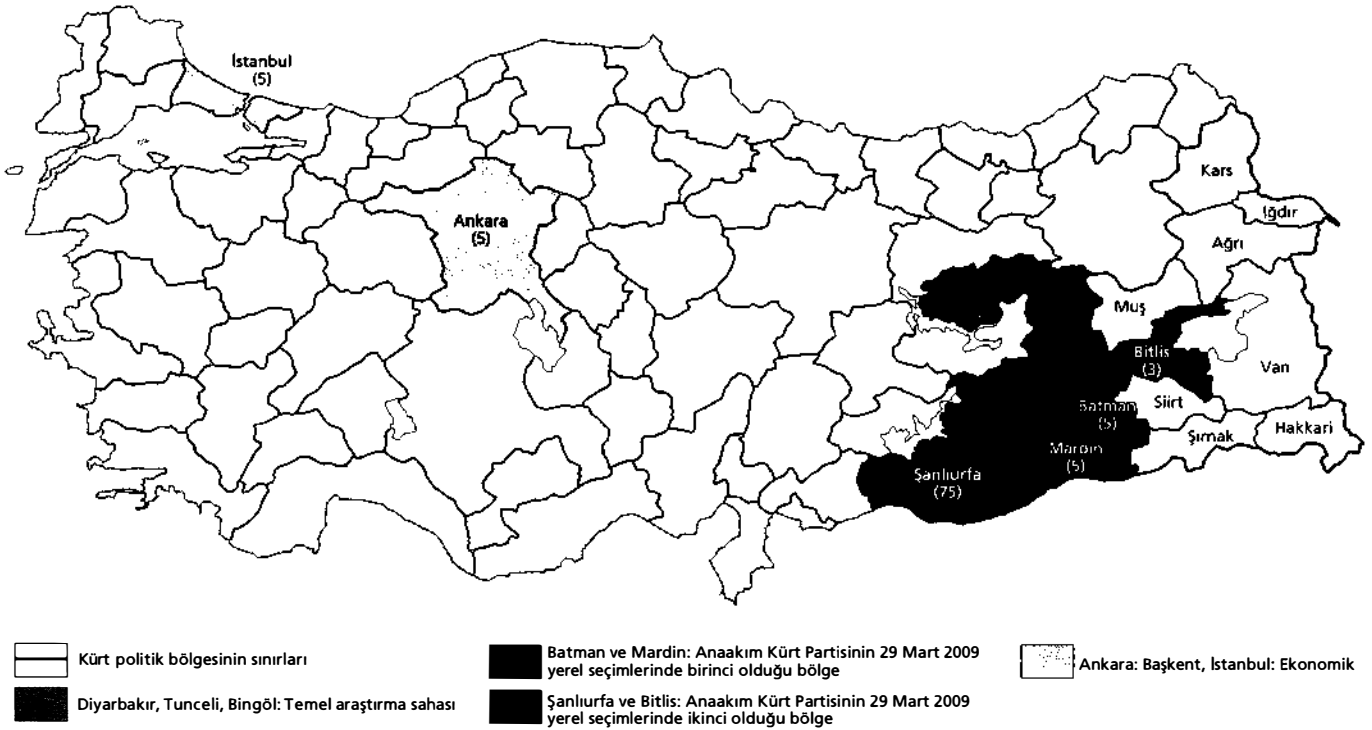

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

HARİTA 2
Kültürel Kürt Bölgesi ve Politik Kürt Bölgesi

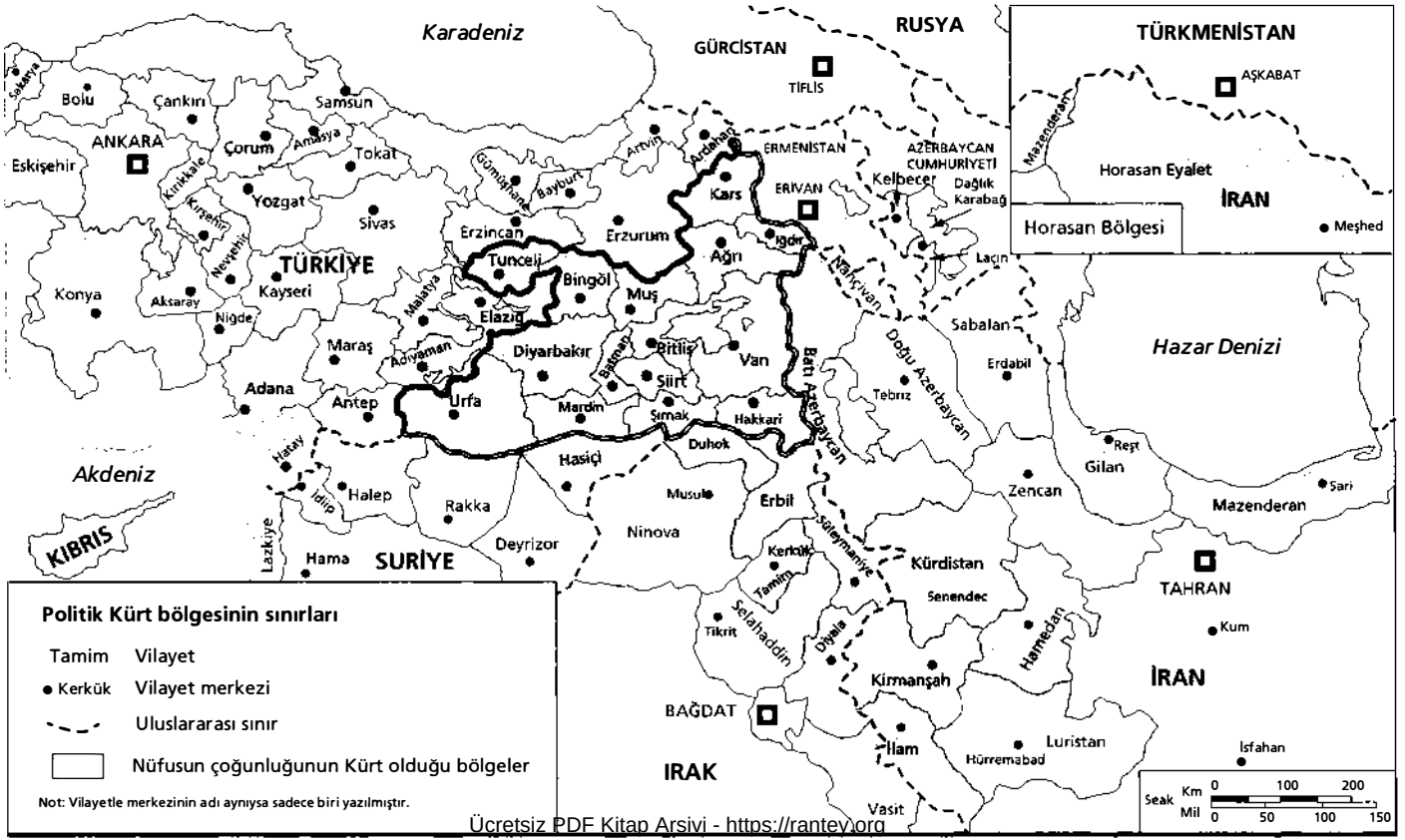

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

HARİTA 3
Türkiye'deki Politik Kürt Bölgesi

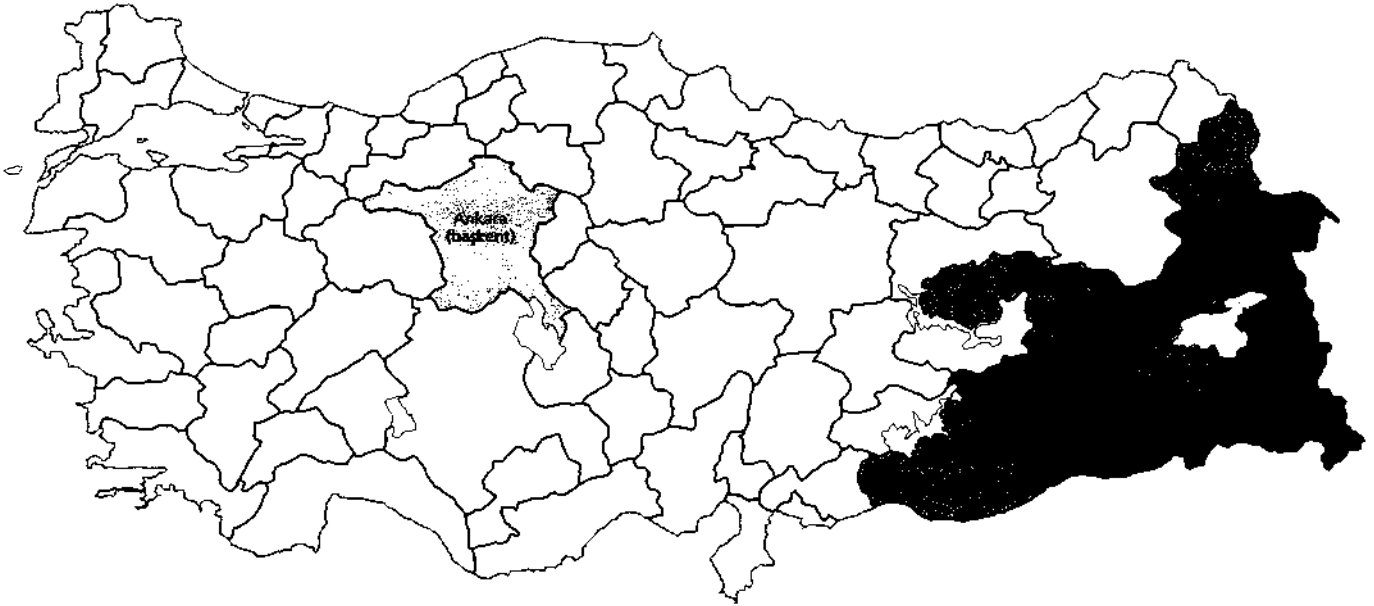

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yaşadıkları şehirlerden öte bölgesel ölçekte etki gücüne sahip aktörler olduğunu belirtmek önemlidir (bkz. Tablo 2).

TABLO 1
Görüşmelerin Yeri ve Görüşmecilerin Kategorileri

Şehirler	*Politik elitler*	*Dinî elitler*	*Ekonomik elitler*	*Kültürel/ entelektüel elitler*	*Toplam*
Diyarbakır	17	14	19	23	**73**
Bingöl	4	9	4	2	**19**
Dersim	5	0	4	3	**12**
Batman	3	1	1	0	**5**
Mardin	2	0	1	2	**5**
Şanlıurfa	2	1	2	0	**5**
Bitlis	2	0	0	1	**3**
Ankara	5	0	0	0	**5**
İstanbul	0	1	0	4	**5**
Toplam	40	26	31	35	132

TABLO 2
Bölgesel Ölçekte Etki Gücüne Sahip Görüşmeciler

Kategori	*Görüşme*
Politik elitler	17
Dinî elitler	9
Ekonomik elitler	6
Kültürel ve entelektüel elitler	20
Toplam	52

Görüşmeler 35 kültürel ve entelektüel eliti, 31 ekonomik eliti, 40 siyasi eliti ve 26 dinî eliti kapsıyor. Kültürel ve entelektüel elitler genel olarak akademisyen, entelektüel, gazeteci, Kürt meselesinin kültürel boyutu üzerine çalışan kurum ve kuruluşların yöneticileri ya da başkanları gibi aktörleri kapsıyor. Politik elitler belediye başkanlarından ve BDP, AK Parti ve CHP gibi siyasi partilerin yöneticilerinden oluşuyor. Dinî elitler, dinî derneklerin ve cemaatlerin başkanlarını, liderlerini ve yöneticilerini, dinî kanaat önderlerini, dinî dergi ya da gazetelerin editörlerini içeriyor. Son olarak, ekonomik elitler iş adamlarını, ticaret ve sanayi odası, esnaf ve zanaatkârlar odası, sanayici ve iş adamları dernekleri gibi ekonomik alanda aktif olan kurum ve kuruluşların başkanlarını ve yöneticilerini temsil ediyor.

Toplumsal cinsiyet meselesi ekonomik, dinî, politik ve kültürel-entelektüel elitlerin niteliği konusunda altı çizilmesi gereken bir diğer önemli hususu oluşturuyor. 132 görüşme içerisinde sadece 6 kadınla görüşme gerçekleştirilebilmiştir. Başka bir ifade ile kadınların görüşmeciler içindeki temsili

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

%4,5 oranıyla sınırlı. Görüşülen kadınlardan dördü politik elit, ikisi ise kültürel-entelektüel elitler içinde yer alıyor. Buna karşın, görüşülen ekonomik ve dinî elitlerin tümü erkeklerden oluşuyor (bkz. Tablo 3).

TABLO 3
Görüşmecilerin Kategorileri ve Cinsiyetleri

Cinsiyet	*Politik elitler*	*Dinî elitler*	*Ekonomik elitler*	*Kültürel ve entelektüel elitler*	*Toplam*
Kadın	4	0	0	2	**6**
Erkek	36	26	31	33	**126**
Toplam	40	26	31	35	132

Toplumsal cinsiyet konusunda iki hususun altını çizmek önem arz ediyor. İlk olarak, görüşülen kadın sayısının azlığı bilinçli bir tercihin sonucunda ortaya çıkmamıştır. Bu durum, Kürt alanının erkekler tarafından domine edilmesinden kaynaklanmıştır. Zira araştırma sırasında kartopu yöntemi kullanılmıştır. Her bir görüşmeciden öneriler talep edilmiş ve görüşmeci havuzu bir kartopu gibi büyümüş ve genişlemiştir. İkinci olarak, görüşülen kadınların tümü anaakım Kürt hareketinin üyesi veya aktivistidir. Anaakım Kürt hareketinin inşa ettiği siyasi ve kültürel-entelektüel alanlar, kadınların kendilerini var ettikleri ve temsil ettikleri temel alanlardır şeklinde yorumlanabilir (Bu konu İkinci ve Üçüncü Bölümler'de daha detaylı tartışılmaktadır).

Kürt toplumunun ve gruplarının içindeki yahut arasındaki çıkar, beklenti, çatışma ve işbirliklerini anlamak için, görüşmelerde ilk olarak katılımcıların Kürt meselesi konusundaki pozisyonları sorgulanmıştır. Katılımcılara Kürt meselesi ve tarihsel kökleri, AK Parti'nin iktidara geldiğinden bu yana süren reform süreci, BDP-DTK/PKK-KCK'nin savunusunu yaptığı "demokratik özerklik" ve Kürt meselesinin çözümü için önerileri sorulmuştur.

Görüşmelerde, ikinci olarak, aktörler arasındaki yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekteki işbirlikleri tartışılmıştır. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci, IKB'nin kuruluşu ve Suriye'deki rejim krizi gibi Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerinde meydana gelen değişimler ve bunların Kürt meselesine etkileri katılımcılara sorulmuştur. Ayrıca, bahsi geçen dinamiklerin Kürt gruplarının ve Türk devletinin düşüncelerine, çıkarlarına ve kurumlarına yansımaları irdelenmiştir.

Görüşmelerin Üçüncü Bölüm'ü, ulusal, dinî (hem Alevi hem de Sünni-Müslim) ve ekonomik Kürt grupları arasındaki işbirliğinin gelişmesi önündeki engellere ve kısıtlara ayrılmıştır. Bu bölümde ayrıca Türk devletinin Kürt grupları arasındaki ilişkilere nasıl müdahil olduğu, bu müdahalenin yarattığı sonuçlar katılımcılara sorulmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dördüncü Bölüm Kürt grupları arasındaki çatışma ve ayrılıklara, başarılan mutabakatlara ve ortak kurulların oluşmasını olanaklı kılan geçici ya da kalıcı diyalog ve müzakere düzeneklerine ayrılmıştır.

Son olarak, katılımcılardan Kürt grupları arasında işbirliğinin artması ve mutabakatların inşası için yaptıkları çalışmalar, kişisel ya da kurumsal çabaları, diğer grupların performanslarını değerlendirmeleri talep edilmiştir. Çalışma, Kürt alanında işbirliğinin gelişmesi ve mutabakatların inşası için kişisel ya da kurumsal gelecek planlarının sorulmasıyla sonuçlandırılmıştır.

Derinlemesine görüşmelerin yanı sıra, birkaç çalıştaya ve sempozyuma, bir kent festivaline, ve bir parti kongresine gözlemci olarak katılım sağlanmıştır. 2012 yılı Mayıs ayı içinde DTK tarafından organize edilen "Demokratik Özerklik Çalıştayı" ve "Demokratik Özerklikte Ekonomi Sempozyumu" ile Haziran ayı içinde BDP tarafından organize edilen "2. Yerel Yönetimler Sempozyumu"'na katılım sağlanmıştır. Aynı yılın 26-29 Temmuz tarihlerinde Dersim Belediyesi ve Dersim Dernekleri Federasyonu tarafından düzenlenen 12. Munzur Kültür ve Doğa Festivali izlenmiştir. Festival kapsamında politik konuların tartışıldığı üç panel ve bölgede etkin olan politik grupların Kürt meselesi ile Alevilerin sorunlarına dair yaklaşımlarını temsil eden sayısız politik konuşma izlenerek kayıt altına alınmıştır. Son olarak BDP'nin 15 Ekim 2012'de Ankara'da gerçekleşen 2. Olağan Kongresi gözlemlenmiştir.

Araştırma metodu kapsamında, ayrıca 1997 yılından bu yana Kürt meselesini ve Kürt politik gruplarını çeşitli düzeylerde izlediğimi not etmem gerekiyor. 1997-2004 yılları arasında üniversite gençliği içinde politik bir aktivist olarak yer aldım. 2004-2006 yılları arasında Kürt dili ve edebiyatı alanında çalışma yürüten İstanbul Kürt Enstitüsü'nde yöneticilik yaptım. Bu dönem zarfında, anaakım Kürt partilerinden birinde parti meclisi üyeliği görevinde bulundum. Son olarak, 2006-2009 yılları arasında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nde çalıştım. Belediye deneyiminin son bir yılında anaakım Kürt hareketinin önemli figürlerinden biri olan ve hem Kürt siyasi hareketleri içinde hem de Kürt kitlesi ve kurumları üzerinde sınır-ötesi bir etki gücüne sahip O. Baydemir'e Dış İlişkiler Ofisi bünyesinde danışmanlık yaptım. Bu 12 yıllık deneyim hem pratik hem de teorik düzeyde Kürt meselesi, farklı Kürt grupları ve onların ilişkileri konusunda kapsamlı bilgi birikimi ve dikkate değer ilişki ağı sağladı. Bu bilgi ve ilişki ağı olmaksızın bu araştırmanın tamamlanması mümkün olamazdı.

Kitap planı

Kitap giriş ve sonuç bölümleri dışında, üç ana kısım ve yedi bölümden oluşuyor. Teorik çerçeve, temel hipotezler ve üç ana Kürt bloğunun analizinden

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oluşan birinci kısım iki bölüm içeriyor. Birinci Bölüm'de, ana teorik çerçeve ve temel hipotezler sunulmuştur. İnşacı teori ile kolektif eylem sosyolojisi yaklaşımları izlenerek, bu bölümde, inşacı kurumsalcılık (*constructivist institutionalism*) ve "Üç I Modeli" tartışılmış ve Kürt gruplarının farklılaşmış düşüncelerinin, çıkarlarının ve kurumlarının interaktif bir analizi için teorik bir çerçeve inşa edilmiştir. Araştırma soruları dikkate alınarak, tarihsel arka plan ve diğer dört temel kısıt/kaynağın (merkezî devlet, Kürt meselesinin jeopolitiği, Avrupalılaşma ve küreselleşme) etkileri konusundaki teori ve yaklaşımlar da teorik çerçeveye dahil edilmiştir. Bölüm Kürt bölgesi, Kürt meseleleri, çatışmalar, müzakereler ve mutabakatlara ilişkin hipotezlerle tamamlanmıştır.

İkinci Bölüm'de, Türkiye'deki Kürt alanının temel aktörleri üç ana blok altında sınıflandırılarak tarihsel bir perspektifle sunulmuştur. Bunlar ulusal, dinî (hem Sünni-Müslim hem de Alevi) ve ekonomik elitler bloğudur. Kolektif kimlikler üzerine kısa teorik bir tartışmadan sonra, üç Kürt bloğunun ayırt edici niteliklerinin inşa süreçleri ve aralarındaki etkileşim irdelenmiştir. Böylece Kürt meselesi üzerinden devam eden çatışma, işbirliği, müzakere ve mutabakatların tarihsel arka planını ortaya koymak hedeflenmiştir. Başka bir ifadeyle, her bir Kürt bloğunun ayırt edici karakterleri ve bu aktörlerin içinde inşa edildikleri ve eylemde bulundukları, tarihsel inşa olan bağlam analiz edilmiştir.

Kitabın dört bölümden oluşan ikinci kısmı üç Kürt bloğu ve her bir bloğu oluşturan gruplar arasındaki çatışma ve müzakerelere odaklanıyor. Sonraki üç bölümde temel çatışma alanları detaylıca tartışılmış ve bu kısım müzakerelerle ilgili bir bölümle tamamlanmıştır.

Üçüncü Bölüm'de, hem ulusal ve dinî hem Sünni-Müslim ve Alevi gruplar arasında ideolojik ve varoluşsal bir çatışma olduğu iddia ediliyor. Dinî ve ulusal gruplar için din ve ulus kimlikleri, aktörlerin Kürt meselesini farklı şekilde yorumlamasına neden oluyor. Bununla birlikte, ulusal ve dinî kimliklerin net bir ayrımı olanaksızdır. Bazı dinî gruplar İslâm ve Aleviliği öncelerken Zaza kimliğini de kendilerini ulusal Kürt gruplarından (BDP-DTP/PKK-KCK) ayırt etmek için mobilize ediyor. Anaakım Kürt siyasetinin Zazaca konuşan Kürtleri dışlamamakla birlikte çoğunlukla Kurmancî konuşan Kürtleri mobilize ettiğinin altı çizilmelidir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, Alevi ve Zaza kimlikleri Kürt ulusal kimliğine alternatif bir kimlik olarak inşa edilirken Türk devletinin buna önemli oranda müdahil olmasıdır. Dinî ve ulusal grupların düşünce düzeyindeki farklılıkları sekülerizm, toplumsal cinsiyet, din ve vicdan özgürlüğü gibi konularda çatışmalara neden oluyor.

Bu bölüm, dinî ve ulusal kimliklerin sınırları üzerine bir tartışmayla sonlanıyor. Kolektif kimliklerin ulusal ve dinî dinamikleri içeren çok boyutluluğu, aralarındaki değişken hiyerarşi savlanıyor. Kürt, Sünni-Müslim ve Alevi kim-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

liklerin "verili kimlikler" ya da "evvelden var olan şeyler" olmaktan ziyade sosyal hareketler, politik örgütler, cemaatler, devletler gibi örgütsel girişimcilerin "ilişkisel politik inşaları" olarak analiz edilmesi gerektiği savunuluyor.

Dördüncü Bölüm, ulusal gruplarla ekonomik elitlerin sınıf çatışmasına ayrılmıştır. Anaakım Kürt hareketi bir ulusal hareket mi, alt ve orta sınıflara dayanan bir sınıf hareketi mi yoksa her ikisi mi? Hareketin sosyalist mirasının ekonomik elitlerle süren çatışma ve işbirliğine etkileri neler? Hareketin ulusal niteliği gün geçtikçe daha baskın hale mi geliyor? "Demokratik özerklik" projesi Kürt ekonomik elitlerine ne vaat ediyor? Bölümde bu sorular tartışılırken politik bir Kürt bölgesinin inşasındaki mobilizasyona katılımda ekonomik elitlerin sınırları sorunsallaştırılmıştır. Bu kapsamda, Kürt bölgesi ile ülkenin batı yakası arasındaki merkez-çevre ilişkisi, bölgenin sosyoekonomik geri kalmışlığı/geri bırakılmışlığı ve ekonomik elitlerin Ankara'ya bağımlılıkları temel başlıklar olarak ele alınmıştır.

Beşinci Bölüm'de, Kürt aktörleri arasındaki kurumsal çatışmalara odaklanılmıştır. Üç ana öneri olan yerel ya da bölgesel desantralizasyon, demokratik özerklik ve federasyon alternatifleri tartışılmıştır. Kimlik siyasetleri, idari ve siyasi yerelleşme, Kürt gruplarının Kürt meselesine dair farklı önerileri ana tartışma başlıklarını oluşturuyor. Öyle ki, temel çatışma, olası bir politik Kürt bölgesinin kurumsal formu değil, bölgeyi kimin yöneteceği ve bölgenin karakterinin ne olacağıdır: Seküler mi, dindar mı, sosyalist mi, kapitalist mi? Temel soruysa şu: Kürt aktörleri bir ara yol bulabilecek, bir mutabakat inşa edebilecekler mi?

Bu soru, Kürt grupları arasındaki müzakere süreçlerine ayrılan Altıncı Bölüm'de tartışılmıştır. Ulusal gruplar ekonomik elitlerle doğrudan müzakereye açık, sürekli bir ilişkiye sahipken İslâmcı gruplarla dolaylı müzakereye yol açan sınırlı bir ilişkiye sahip (özellikle de KH ile). Bu noktada, neo liberal ve İslâmcı AK Parti hükümetin üç Kürt bloğu arasındaki müzakere süreçlerinde kritik rol oynuyor. AK Parti 2002 yılından beri hem dinî grupların (hem Alevi hem Sünni-Müslim) hem de ekonomik elitlerin merkeze olan sadakatlerini bazen güçlendirmiş, bazense zayıflatmıştır. IKB, Türkiye'deki Kürt gruplarına yeni bilişsel ve normatif bir çerçeve sunarken farklı gruplara ulusal birlik inşasında idari ve siyasi bir model olmuştur. Bu konuda, IKB'nin, üç bloğu da ortak çıkarlar ve kuralların inşası için birbirleriyle müzakere fikrinde motive ettiği görülüyor.

Gelişmelere rağmen Kürt grupları arasındaki müzakere mekanizmalarının çok sınırlı olduğu not edilmelidir. Üç blok arasındaki farklılıklar, çatışmalar ve asimetrik kurumsal ağlar (özellikle de devam eden silahlı çatışmalardan kaynaklanan), ortak bir çatı örgütün bugüne dek kurulmasını engellemiştir. Bu noktada, anaakım Kürt hareketi BDP-DTK/PKK-KCK'nin yeterince kapsayıcı olmayan pozisyonu belirtilmelidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kitabın tek ve geniş bir bölümden oluşan son kısmı, Kürt gruplarının kolektif eylemlerinin, içinde gerçekleştiği eylem sistemine ayrılmıştır. Beş ana makro dinamiği içeren sistem oyunun kurallarını belirliyor; üç bloğun düşünce, çıkar ve kurumlarını yapılandırıyor.

İlk olarak, Kürt kolektif eylemi tarihsel olarak inşa edilmiş bir bağlamda (*historically constructed context*) gerçekleşiyor. Bu bağlam Kürt grupları arasındaki ilişkileri sınırlandırıyor ve çerçeveliyor. Kürt grupları, farklı tarih inşalarını şimdinin düşünce ve çıkarlarını meşrulaştırmak, politik pozisyonlarını güçlendirmek için kullanıyor.

İkinci olarak, AK Parti'yle meydana gelen önemli değişimler, üç bloğun yakınlaşmasında kritik bir rol oynamıştır. İlk yıllarda, AK Parti iktidarı yakınlaşma sürecine olumsuz etki ederken, özellikle 2009 yılından itibaren, bu süreci hızlandırmıştır.

Üçüncü olarak, Kürt meselesindeki radikal jeopolitik değişimler, Kürt grupları arasındaki mutabakatların inşasını en kolaylaştıran dinamik olmuştur. Bu konuda, IKB'nin yönetsel sistemindeki esnek ve yetkili federal yapının Türkiye Kürtlerine model olduğu belirtilmelidir. Bir diğer husus da Suriye'de rejim kriziyle gelişen *de facto* özerk Kürt bölgeleridir. 2011'den bu yana meydana gelen değişimler IKB'nin kuruluşuyla başlayan jeopolitik dalganın devamı olarak, başka bir ifadeyle ikinci jeopolitik dalga olarak değerlendirilebilir.

Dördüncü olarak, Kürt aktörleri 1999-2005 yılları arasında Avrupalılaşma sürecini farklı düzey ve şekillerde araçsallaştırmıştır. 2005 yılından sonraki dönemde Kürt alanındaki başarısızlığına rağmen Avrupalılaşma süreci, politik alanı genişleterek Kürt grupları arasında müzakere süreçlerinin ve mekanizmalarının oluşumunu kolaylaştırmış, mutabakat-inşa süreçlerine önemli bir katkı sunmuştur.

Son olarak, küreselleşme süreci Kürt aktörlerine çok-ölçekli etkileşim olanakları ile çok-düzeyli ve çok-boyutlu öğrenme süreçleri sağlamıştır. Bu süreçler Kürt gruplarının düşünce ve kurumlarını değiştirerek çıkarlarını yeniden yapılandırmıştır. Etkileşim ölçeklerinin çoğalması düşüncelerin, normların, değerlerin ve standartların transferi anlamına gelmiyor. Aktörler tüm bunları zaman ve mekâna, kendi şart ve koşullarına göre yorumlayarak yeniden üretiyor.

Aktörler ve onların çatışmaları, müzakareleri ve eylem sistemi üzerine olan tartışmaları izlenerek, sonuç bölümünde, temel teorik ve ampirik bulgular sunulmuştur. Teorik sonuçlarda kolektif kimlikler, gruplar, devlet, Üç I Modeli, geçmişin izine bağlılık ya da geçmişin ağırlığı (*path dependency*), Kürt meselesinin jeopolitiği ve Avrupalılaşma konuları bulunuyor. Ampirik sonuçlarsa çatışma ve müzakereleri; eylem sistemini; düşünce, çıkar ve kurumlar düzeyindeki mutabakatları içeriyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KISIM

Teorik Çerçeve, Temel Hipotezler ve Aktörler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TEORİK ÇERÇEVE VE TEMEL TEZLER

Giriş

Bu araştırmada, üç Kürt bloğunun (ulusal, dinî, ekonomik) Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşası için mutabakat yaratma süreci analiz ediliyor. Çalışma kapsamında, üç bloğun ortak bir bilişsel ve normatif çerçeve, çıkarlar ve kurallar oluşturmadaki kapasitesi sorunsallaştırılıyor. Kürt gruplarının Türkiye'de tarihsel ve kültürel olarak var olan Kürt bölgesinde politik bir bölge kurup kuramadıkları irdeleniyor. Dolayısıyla üç bloğun ilişkileri temel konuları oluşturuyor.

Aktörler ve meseleler tarihsel ve sosyal inşalardır. Sosyal bir gerçeğin inşa sürecinin güvenilir analizi için mikro ve makro sosyolojik yaklaşımlar birlikte ele alınmalıdır. Mikrososyolojik yaklaşım, aktörler ve onların düşünceleri, çıkarları, kurumları ve stratejileri arasındaki etkileşime odaklanıyor. Makrososyolojik yaklaşım, eylem sistemine, yani aktörlerin kimi aktörleri ve çıkarları desteklerken diğerlerini demobilize eden yapılandırılmış bağlamın analizini önceliyor.[1] Bu anlamda Kürt meselelerini ve çatışmalar kadar işbirlikleri ve müzakereleri anlamak için birbiriyle ilişkili iki düzeye birden bakmak gerekir: Birinci düzey, farklı Kürt gruplarının etkileşimini kapsıyor. İkinci düzeyse Kürt aktörlerinin eylem sistemini, yani tarihsel olarak inşa edilmiş bağlamını içeriyor. Bu bağlam hem kısıt hem kaynak olarak işlev gören makro dinamikler tarafından sürekli yapılandırılıyor ve şekillendiriliyor.

Aktörleri, çatışmaları ve çözümleri içeren şimdinin formel ve enformel

1 Michel Crozier ve Erhard Friedberg, *L'ateur et Le Système* (Paris: Éditions du Seuil, 1977), s. 293-297.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kurumlarca sınırlandırıldığı dikkate alındığında,[2] farklı Kürt meselelerinin eylem sistemi teorik çerçeveye dahil edilmiştir. Zira, Kürt meseleleri aktörler ile merkezî devletin etkileşimi sonucu oluşan, tarihsel ve sosyal inşalardır.

Bu inşa "tek" ve "bütünsel" değildir. Asimetrik yapılandırılmış gruplar "şimdiki zamanda" başgösteren iktidar mücadelesi için geçmişin farklı versiyonları olarak çeşitli tarihler üretir ve bunları mobilize ederler. Bundan ötürü, bu çalışmada bölgenin tarihine altı temel meseleden bakılmıştır. Bu meseleler, Kürt gruplarının kullandıkları temel tarihsel referansları oluşturuyor: (1) Dört ülke arasında (Türkiye, İran, Irak ve Suriye) parçalanmış Kürdistan algısı, (2) yerel Kürt mirliklerinin egemenliklerinin Osmanlı-Türk teritoryal merkezîleşme politikasıyla ortadan kaldırılması, (3) Türkleştirme siyaseti ve Kürtlerin zorla Türklüğe asimilasyonu, (4) bölgesel sosyoekonomik eşitsizlik ve geri kalmışlık/geri bırakılmışlık, (5) Kürt bölgesinde süregelen olağanüstü hal yönetimi/rejimi ve (6) Kürt (ve Türk) toplumunun de-İslâmizasyonu ya da İslâm'dan uzaklaştırılması.

Tarihin yanı sıra, Kürt gruplarının araç ve amaçlarını etkileyen dört temel kısıt/kaynaktan bahsedilebilir. İlki, kuşkusuz, altyapısal ve despotik gücüyle[3] Kürt grupları arasındaki etkileşime doğrudan müdahil olan merkezî devlettir. İkincisi, jeopolitik dinamiklerdir. IKB'nin kuruluşu, IKB ile Türkiye arasında yerel-bölgesel ve ulusal düzeyde artan işbirlikleri, yanı sıra, Suriye'nin kuzeyinde otonom Kürt bölgelerinin (kantonlarının) *de facto* kuruluşu ve kök salması buna örnektir. Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci üçüncü kısıtı/kaynağı oluşturuyor. AB'ye üyelik süreci, yaşanan genel dönüşümde ve farklı Kürt gruplarının çok yönlü değişiminde önemli bir dinamiktir. Küreselleşme sürecinin son kısıt/kaynak olduğu belirtilirken diğer kısıt/kaynakları önemli ölçüde etkilediği belirtilmelidir. Küreselleşme geniş bir tartışma konusu olduğu için bu çalışmada, Kürt gruplarının kolektif eylemlerinin ölçeği sorunuyla sınırlandırılmıştır. Bu konuda, Kürt gruplarının ulus-ötesi/küresel mobilizasyonunu kolaylaştıran ulaşım, düşüncelerin küresel ölçekte hızla yayılmasını olanaklandıran bilgi ve iletişim teknolojilerindeki devrimsel ilerlemeler özellikle not edilmelidir.

Kürt gruplarının kolektif eylemine odaklanan bu araştırma 1999-2013 arasını kapsar. 1999 yılı Türkiye'deki Kürt meselesi için en az üç önemli nedenden dolayı bir dönüm noktasıdır. İlki, A. Öcalan'ın yakalanmasıyla (15 Şubat 1999) anaakım Kürt hareketinde düşünce, çıkar ve kurumsal yapılarda yaşanan önemli dönüşümlerdir. İkincisi, yirmi yıllık silahlı çatışmadan

2 Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies* 44, no. 5 (1996): 936-957.

3 Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results," içinde, Ed. Neil Brenner vd. (Eds.), *State/Space: A Reader*, (Oxford: Blackwell, 2003: 53-64).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sonra, ilk kez, anaakım Kürt partisinin, 18 Nisan 1999'daki yerel seçimlerde kazandığı başarıyla mühim bir güç haline gelmesidir. 1999'la birlikte yerel yönetimlerdeki bu yeni deneyim ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte aktif Kürt sivil toplum ağlarının gelişmesini sağlamıştır. Son olarak, 10-11 Aralık 1999'da, AB devlet/hükümet başkanlarının Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü vermesidir. Üyelik süreci, ülkede kamu politikalarında (*policies*), siyaset alanında (*politics*) ve siyasi rejimde (*polity*) oluşan değişimlerde en önemli dinamiklerden biri haline gelmiştir.

Araştırmanın teorik çerçevesi Şema 1'de sunulmuştur. Kürt grupları bu dört kısıt/kaynağı, dinamikleri, düşünce, çıkar ve kurumlarını sürekli olarak yapılandırmak için mobilize etmiştir. Bu konuda, her bir kısıtın/kaynağın Kürt gruplarındaki etkisinin her zaman aynı olmadığını not etmek teorik açıdan önem arz ediyor. Başka bir ifadeyle, her bir kısıt/kaynak her bir Kürt grubu için farklı bir zamansallığa sahip.

Aktörler, tarihsel olarak inşa edilen bağlam, dört kısıt/kaynak, araştırmanın kapsadığı zaman dilimi, Üç I Modeli (*Ideas-düşünceler, Interests-çıkarlar, Institutions-kurumlar*) ve temel hipotezler detaylı bir şekilde sonraki alt-bölümlerde tartışılıyor.

ŞEMA 1
Türkiye'nin Kürt Bölgesinde Ulus, Din ve Sınıf Analizi İçin Teorik Çerçeve

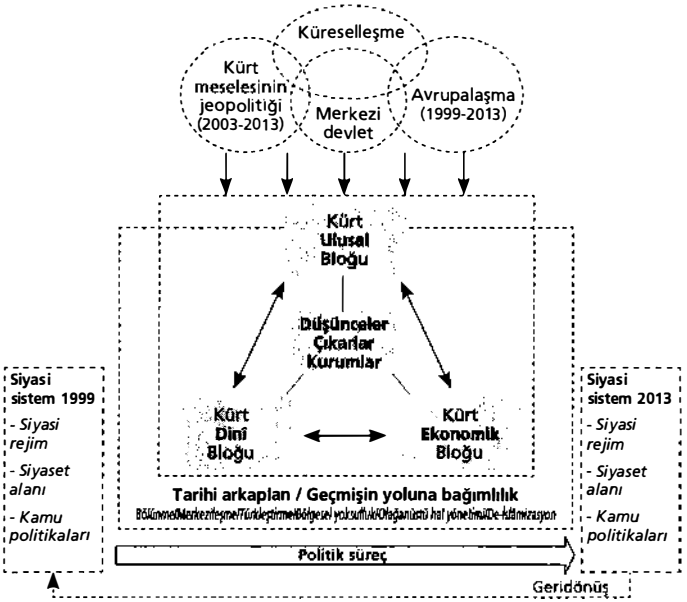

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Üç Kürt bloğu

Bu çalışmada Kürt grupları üç ana blok olarak sınıflandırılmıştır: Ulusal, dinî blok ve ekonomik elitler bloğu. Ulusal, dinî ve ekonomik konseptlerinin Weberyan anlamda "ideal tipler"[4] olarak kullanıldığı not edilmelidir. Reelde ekonomik, dinî ve ulusal gibi kolektif kimlikler arasında net ayrımlar yapmak mümkün değildir.

Kürt ulusal bloğu

Bu araştırma kapsamında, Kürt ulusal bloğu, ulusal kimliği meselenin tanımında ve çözümünde esas gören seküler gruplar için kullanılıyor. Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda, geniş bir mobilizasyonu temsil eden BDP-DTK[5]/PKK-KCK bu bloğun en güçlü grubunu, anaakım Kürt hareketini oluşturuyor. BDP-DTK/PKK-KCK dışında, ulusal blok, KADEP, HAK-PAR ve yakın zamanda kurulan ÖSP gibi diğer Kürt partilerini ve TDŞK ve Tev-Kurd gibi grupları içeriyor.

Ulusal bloğu oluşturan gruplar anadilde eğitim ve kamu hizmetlerinin Kürtçe verilmesi gibi *kolektif kültürel haklar* ve *idari-politik bir statü* talep ediyorlar. Her bir Kürt grubu idari-politik statüyü farklı tanımlıyor (yerel öz-yönetim; bölgesel yönetimler, otonomi ve federasyon...). Bu grupların diğer ayırt ediciliği seküler olmalarıdır. Bu bloktaki grupların çoğu –en güçlü hareket olan BDP-DTK/PKK-KCK dahil– ortodoks sosyalist/Marksist bir mirasa sahip. Bu miras, dinî gruplarla ve ekonomik elitlerle işbirliği geliştirme kapasitelerini fazlasıyla sınırlıyor.

Kürt dinî bloğu

Dinî sıfatı Kürt meselesini dinî referanslarla gören ve çerçeveleyen gruplar için kullanılıyor. "Din" terimi Sünni-İslâm'ı ve Aleviliği, "Kürt dinî grupları" da Alevi ve Sünni-Müslim Kürt gruplarını ifade ediyor. Bu gruplar için

---

4 "İdeal tip, birleşmiş bir analitik yapı-inşa (*Gedankenbild*) oluşturmak için, bir ya da birçok görüşü tek yanlı olarak vurgulamak ve bazen çok, bazen de az sayıda bulunan, yer yer ise hiç bulunmayan, tek yanlı olarak seçilmiş daha önceki görüşlere göre düzenlenen münferit, dağıtık ve kesikli birçok olguları birbirine bağlamak suretiyle elde edilir. Kavramsal saflığı içinde, bu düşünsel inşa (*Gedankenbild*) gerçekte ampirik olarak hiçbir yerde bulunmaz." Bkz. Max Weber, *The Methodology of The Social Sciences*, (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1949), s. 90 [Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012)].

5 DTK, anaakım Kürt hareketinin Türkiye'deki çatı örgütüdür. İçinde BDP'nin yanı sıra, kadın, gençlik, emek alanlarındaki sosyal hareketler, yerel yönetimler, demokratik kitle örgütleri, sivil toplum kuruluşları, medya organları, mahalle ve kent meclisleri gibi çeşitli kurumsal yapıların temsilcileri ile kanaat önderleri yer alıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dinî kimlik ulusal kimlikten daha başat. Bu durum grupların düşünce, çıkar ve kurumlarında önemli bir etkiye sahip; Kürt meselesini nasıl inşa ettiklerini, merkezî devlete ve diğer aktörlere karşı nasıl bir pozisyon aldıklarını doğrudan belirliyor. Buna karşın Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığı, bireysel ya da kolektif kültürel haklar, teritoryal egemenlik gibi ana konularda bu gruplar arasında kayda değer ayrılıklar bulunuyor. Yani, bu gruplar Kürt meselesini farklı şekillerde kavrıyorlar, farklı Kürt meselelerine sahipler.

Bu noktada, hem Türkiye genelindeki hem Kürt toplumundaki Alevi ve Sünni-Müslim gruplar arasında tarihsel bir ayrışma olduğu not edilmelidir. Kürt, Türk, Arap ulusları içinde bulunan Alevi dinî toplumu, Türkiye'deki ana dinî azınlığı oluşturuyor. Bu toplum yüzyıllardır inkâr, yok sayma ve asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Son yirmi yılda, kamusal alanda Alevilik üzerine kayda değer tartışmalar ve Alevi grupların çoklu düzeyde mobilize olması göz ardı edilemez. Buna karşın Türk devleti ve Sünni-Müslim toplum bugüne dek Alevileri resmiyette dinî bir azınlık grup olarak tanımamıştır. Sünni-Müslim ve Alevi Kürtler dinî kimliğin önceliğinde hemfikir olsalar da aralarındaki dikkate değer ayrışmanın Kürt meselesine de etki ettiği görülüyor. İki topluluk arasındaki ayrışma, Kürt meselesine dair düşünce, çıkar ve kurumların farklılaşmasını getiriyor.

Politik alanda, BDP ve CHP Alevi Kürtlerin kendilerini temsil ettikleri iki ana politik partiyi oluşturuyor. Öte yanda, BDP belli bir kesimin desteğini alsa da Sünni-Müslimlerin çoğu AK Parti içinde yer alıyor. AK Partinin İslâmi söyleminin Türk milliyetçi limitleri ile Kürt ulusal gruplarının baskın dışlayıcı laiklik anlayışları –özellikle anaakım Kürt hareketininki– hem Kürt ulusal kimliğini hem de İslâmî kimliği eşzamanlı mobilize etme iddiasındaki Kürt gruplarına önemli bir siyasi alan sunuyor.

Kürt ekonomik elitler bloğu

Kürt ekonomik bloğu esasen bölgede ve uluslararası alanda etkin ekonomik elitleri kapsıyor. Kürt ekonomik elitleri, bölgeyle Türkiye'nin Batısı arasında derin ve yaygın eşitsizliğin temeli sosyoekonomik geri kalmışlık nedeniyle diğer iki bloğa göre daha zayıf bir bloğu oluşturuyor.

Bölgeler arası gelişmişlik farkıyla ilgili süregelen tartışmalara rağmen, son araştırmalar, Kürt bölgesinin ülkenin en dezavantajlı parçası olduğunu gösteriyor. Türkiye'de bölgeler arası gelişmişlik farkı tüm EİKT ve AB üyesi ülkelerden daha fazla. EİKT ülkelerinde Gini katsayısı[6] ortalama-

6 Bölgeler arası gelişmişlik farkını ölçmeye yarayan Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. 0 tam eşitliği gösterirken, 1 en yüksek eşitsizliği gösteriyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sı 0,31 iken Türkiye'de 0,41. 34 ülke içinde Türkiye, Şili (0,49) ve Meksika'dan (0,48) sonra 32. sırada yer alıyor.[7] Kürt şehirlerinde kişi başına düşen milli gelir, 25 AB ülkesinin ortalamasının %7 ile %16'sı arasında değişiyor. Bu noktada, AB'nin en yoksul bölgesi Lubuskie'de (Polonya) bu oran %32'dir.[8] Nitekim, Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığı, Kürt burjuvazisinin varlığı konusunda politik aktörlerce bitmez bir tartışmayı doğurmuştur.

Kürt bölgesi Türkiye'de bir çevre ekonomisi teşkil ediyor. Kürt bölgesi ile ülkenin batı yakasının –özellikle Marmara ve Ege bölgelerinin– merkez-çevre ilişkisi Kürt bölgesinin ekonomisini sınırlandırıyor. Bu ilişki, merkezin Kürt çeperindeki siyasi ve idari egemenliğiyle, bölgedeki politik istikrarsızlıkla bugüne dek desteklenmiştir. Bu noktada, özellikle 1984'ten beri süren çatışmalı ortamın ve siyasi altüst oluşların Kürt bölgesinde muazzam sosyal, ekonomik, mekânsal yıkımlara; binlerce kişinin yaşamını yitirmesine neden olduğu belirtilmelidir.

Ekonomik elitler, çıkarlarının korunması ve temsili için farklı organizasyonlara sahiptirler. Ticaret ve sanayi odaları, esnaf ve sanatkârlar odaları, sanayici ve iş adamları/iş kadınları dernekleri ekonomik elitlerin temsil edildikleri ana kurumlar. Politikada, ekonomik elitler Kürt meselesi konusunda dinî ve ulusal gruplara göre daha heterojendir. Fakat merkeze olan ekonomik bağımlılıkları, merkezî iktidara ekonomik ve politik güç sunuyor. Öte yandan, 1999 sonrası Kürt partilerinin yerel yönetim deneyiminin bölgedeki birçok kentte idari ve siyasi bağlamı değiştirdiği ileri sürülebilir. Kürt ekonomik elitlerinin IKB'de büyüyen pazardan pay alma çabaları, komşu bölge üzerinde kayda değer ekonomik ve siyasi güce sahip Ankara tarafından desteklenmemiş, hatta engellenmiştir. AK Parti, IKB ile Kürt bölgesi yerine, ülkenin batı yakasındaki (İstanbul, Antep, Mersin, Adana ve Kayseri vs.) iller arasında köprü kurmayı tercih etmiştir. Kürt ekonomik elitleriyle Ankara arasındaki ilişki, Türkiye'nin IKB'deki dışlayıcı tavrından, anaakım Kürt hareketinin yerel ve bölgesel ölçekte bir iktidar olarak yükselmesinden sonra daha da karmaşık hale gelmiştir. Özetle, bu süreçte ulusal hassasiyetleri artmasına rağmen ekonomik elitler, yerel-bölgesel Kürt iktidarıyla merkez arasındaki politik güç mücadelesini göz önüne alarak bir denge siyaseti izliyor.

---

7 Veriler EİKT'nin web sayfasında erişime açıktır. Bkz. http://stats.oecd.org/index.aspx, Erişim Tarihi: 06.11.2012.

8 Mustafa Sönmez, "Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik, Doğu ve Güneydoğu'da Eşitsizliğin Boyutları", içinde *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyo-Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Diyarbakır: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği Araştırması, 2008: 15-52).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kolektif eylemin beş kısıtı/kaynağı

Üç Kürt bloğu ve onların Kürt meselesine ilişkin gelecek tahayyülleri beş ana dinamikle sınırlandırılmakta: tarih, merkezî devlet, Kürt meselesinin jeopolitiği, Avrupalılaşma ve küreselleşme süreci. Tarihsel olarak inşa edilmiş tüm bu kısıtlar/kaynaklar izole, statik, katı, sınırları belirgin değil; ilişkisel, dinamik, akışkan, sınırları geçişken ve sürekli şekillenen süreçlerdir. Bu süreçler bir yandan aktörlerin düşünce, çıkar ve kurumlarını yapılandırarak ve çerçeveleyerek, bir yandan da iktidar kavgalarında yeni kaynaklar sunarak Kürt meselesini ve ilgili aktörleri doğrudan etkiliyor.

Tarihsel olarak inşa edilen bağlam

Üç Kürt bloğunun etkileşimi tarihsel olarak yapılandırılmış bir bağlam içindedir. Bu bağlam, oyunun kurallarını belirleyen formel ve enformel kurumlar ağı olarak tanımlanabilir. Bağlamın, aktörlerin hareketleri üzerine olan etkilerini anlamak için, yeni-kurumsalcılık (*neo-institutionalism*) teorilerine; özellikle de kurumların, aktörlerin hareketlerini nasıl etkilediğine odaklanan tarihsel kurumsalcılık (*historical institutionalism*) teorilerine başvurabiliriz.[9] Yeni-kurumsalcılık teorilerine göre "siyasi rejimin veya politik ekonominin kurumsal organizasyonu"[10] kolektif davranışları yapılandıran ve özgün sonuçlar doğuran temel dinamiktir.[11] Yeni-kurumsalcılar, kurumların kolektif eylem sürecinde aktörlere belirsizliği yönetme olanağı verdiğini ileri sürüyorlar. Bu yaklaşıma göre, kurumlar hem diğerlerinin geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki –olası– davranışları hakkında bilgi vererek hem de ihlal cezaları (anlaşmalara ilişkin yaptırım ve uygulamalar) sunarak aktörlerin davranışlarını yapılandırıyor. Aynı zamanda aktörlere çeşitli yorumlama süzgeçleri ve metodları, bilişsel kalıplar, kategoriler ve modeller sunuyorlar. Yani, kurumlar ne yapmamız gerektiğini ve neyi tahayyül edebileceğimizi belirliyorlar. Bu teoriye göre kurumlar aktörlere sadece stratejik olarak kullanışlı bilgiler sunmuyor; onların düşünce, öz-kimlik ve tercihlerini de yapılandırıyorlar.

P. A. Hall ve R.C.R. Taylor, üç yeni kurumsalcılık üzerine olan ve sıklıkla alıntılanan çalışmalarında[12] tarihsel kurumsalcılığın –bu araştırma için önem arz eden– iki önemli özelliğini vurguluyorlar. İlki, kurumların kaynakları sosyal gruplar arasında eşitsiz dağıttığına; bazı aktörleri, onların çı-

9 Hall ve Taylor, *a.g.e.*

10 *A.g.e.*, s. 937.

11 *A.g.e.*

12 *A.g.e.*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karlarını desteklerken diğerlerini demobilize ederek asimetrik güç ilişkilerini kurduğuna odaklanmasıdır. Tarihsel kurumsalcılar, toplumun özgür iradeleriyle sözleşme yapan bireylerden oluştuğu fikrine karşı çıkarak, kurumların güce eşitsiz erişim olanağı sunarak kimlerin nasıl kazanması ve kaybetmesi gerektiğini belirlediği bir dünyada yaşadığımızın altını çiziyorlar.[13]

İkincisi, tarihsel kurumsalcılığın bizi geçmişin izine/yoluna bağımlılığına ya da geçmişin bugünü şekillendirme gücüne (*path dependency*)[14] odaklanmaya davet etmesi. Tarihsel kurumsalcılar, "aynı eylemsel güçlerin her yerde aynı sonuçlar doğuracağı" kabulünü reddederek, miras kalan verili bir bağlamın ayırt edici özelliklerini vurguluyorlar. Süregelen "yolların" ya da "patikaların" (*path*), alternatifleri yok eden "kilitleyici etkilerin" (*lock-in effets*) altını çiziyorlar.[15] Bu noktada, şu ileri sürülebilir: Verili bir zaman ve mekânda, bağlamın en önemli özellikleri olan formel ve enformel kurumlar, hem tarihsel inşalar hem de özgün yolların/patikaların/parkurların üreticileridir. "Geçmişin bugün üzerindeki etkisi",[16] "ilk koşullara hassa bağımlılık"[17] olarak da tarif edilen *path dependency*, bir yanda geçmişle şimdi arasındaki sürekliliğe ve bütünselliğe vurgu yapıyor, öte yanda, aktörlerin tercih, kimlik ve öz-imajlarını yapılandırmasıyla yeni kurumların inşası ve adaptasyonunu sınırlayan, şekillendiren mevcut kurumların öneminin altını çiziyor.

Tarihsel kurumsalcılar geçmiş ve şimdi arasındaki ilişkinin lineer, tekyönlü olmadığını; döngüsel, dinamik ve çift yönlü olduğunu yeterince dikkate almıyorlar. Bu noktada P. Connerton'un argümanını hatırlamak yerinde olacaktır:

> "Belleğin kendisiyle ilgili olarak bugüne ilişkin deneyimlerimizin, büyük ölçüde geçmiş hakkındaki bilgimize dayandığını belirtebiliriz. Günümüzün dünyasını, geçmişin olaylarıyla ve nesneleriyle nedensellik bağlantıları içindeki bir bağlamda, yani geçmişin, o anda yaşamadığımız olayları ve o anda algılamadığımız nesneleri bağlamında yaşarız. Bu da şimdiki zamanı, çeşitli

13 Hall ve Taylor, *a.g.e.*, s. 940-941.

14 Scott E. Page, "Path Dependence", *Quarterly Journal of Political Science*, no. 1 (2006): 87-115.

15 François Bafoil, *Central and Eastern Europe: Europeanization and Social Change* (New York: Palgrava Macmillan, 2009); François Bafoil ve Timm Beichelt, "Introduction: Elements of Comparing Europeanisation Processes in Central and Western Europe", içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Eds.), *L'européanisation d'Ouest En Est*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2008: 15-28); François Bafoil, "Variété des Processus d'Européanisation en Europe Centrale et Orientale," içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Eds.), *L'européanisation d'Ouest En Est*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2008: 55-88).

16 Paul A. David, "Clio and the Economics of QWERTY," *The American Economic Review* 75, no. 2 (1985): 332-337; Scott E. Page, "An Essay on The Existence and Causes of Path Dependence" (2005): 4-5.

17 Stan J. Liebowitz ve Stephen E. Margolis, "Path Dependence, Lock-In, and History," *Journal of Law, Economics and Organization* (April 9, 1995): 205-226.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

geçmiş yaşantılarımızdan hangisiyle bağlantı kurabilirsek ona göre yaşayacağımızı gösterir. Bu durumda, geçmişi günümüzden süzerek çıkarma güçlüğüyle karşılaşırız; bu yalnızca bugünün etmenlerinin geçmişe ilişkin anımsamalarımızı etkilemeye –kimileri 'çarpıtma' diyebilir– yatkın olmasından doğan bir güçlük değildir; geçmiş etmenlerin, günümüzle ilgili deneyimlerimizi etkileme ya da çarpıtma eğiliminden kaynaklanan bir güçlüktür de. Bu sürecin, yaşantımızın en ince noktalarına ve günlük ayrıntılarına dek uzandığı da belirtilmelidir."[18]

Bu konuda, "tarih" ve "hafıza" ayrımı, geçmiş ve şimdi arasındaki dinamik ilişkiyi anlamak konusunda yardımcı olabilir. P. Nora, hafıza ve tarih arasında net bir ayrım yapıyor:

> "Eşanlamlı olmaktan uzak olan hafıza ve tarih, şimdi temelden zıt anlamlara sahip gibi görünüyorlar. Hafıza hayattır, kendi adına kurulmuş yaşayan toplumlar tarafından taşınır. Hafıza sürekli bir evrim içinde kalır, diyalektik hatırlamaya ve unutmaya açık, ardışık deformasyonlara karşı bilinçsiz, manipülasyonlara ve kendine mal etmelere karşı savunmasız ve uzun süreli uykulara ve dönemsel uyanmalara karşı duyarlıdır. Tarih, buna karşın, artık olmayanın sürekli sorunlu ve tamamlanmamış bir yeniden inşasıdır. Hafıza sürekli olarak gerçek olan bir fenomen, bizi ebedi şimdiye bağlayan bir bağ iken; tarih, geçmişin bir temsilidir. ... Hafıza bağlı olduğu grup dışında her şeye kördür, yani ... ne kadar grup varsa o kadar hafıza vardır, hafıza doğası gereği hem çokludur hem de özeldir; kolektif, çoğul, ve bununla birlikte tekildir. Tarih, buna karşın, evrensel otorite olma iddiasındadır ve bu anlamda hem herkese aittir hem de hiç kimseye. Hafıza somut alanlara, mekânlara, jestlere, imajlara ve nesnelere kök salarken, tarih kendini dönemsel sürekliliklere, ilerlemelere ve şeyler arasındaki ilişkilere katı bir şekilde bağlar. Tarih sadece göreceli olanı tasavvur edebilirken, hafıza mutlaktır."[19]

Benzer şekilde, E. Traverso, "tekil ya da kolektif hafıza şimdi tarafından filtrelenmiş geçmişin bir görüntüsüdür," der.[20] Bu anlamda, aktörlerin paylaştığı tek bir tarih olmadığını, şimdiki zaman içinde gruplar tarafından inşa edilen farklı tarihler olduğunu söyleyebiliriz.[21] Aktörlerin geçmişi çıkar, ter-

18 Paul Connerton, *How Societies Remerber*, 6. baskı, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 2. [Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*?, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999)].

19 Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire," *Representations* no. 26 (1989): 8-9.

20 Enzo Traverso, *Le Passé, Mode D'emploi: Histoire, Mémoire, Politique* (Paris: La Fabrique - Editions, 2005), s. 20. [Traverso, *Geçmişi Kullanma Klavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, (İstanbul: Versus, 2009)].

21 Örneğin, Romain Pasquier, Fransa'da bölgesel iktidar üzerine olan çalışmasında, devletin sürekli ürettiği hikâyelere ve temsillere karşı, teritoryal ölçekte üretilen farklı hikâyelerin ve tem-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cih, kimlik ve pozisyonlarına göre toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, ulus, din ve sınıf pencerelerinden süzerek farklı tarihler inşa ettikleri görülüyor. Kısacası, tarih, şimdiki zamanda asimetrik olarak yapılanmış aktörler için bir mobilizasyon kaynağı.[22]

Bu teorik çerçeveden yola çıkılarak Kürt aktörlerinin çeşitli konularda çatışma, işbirliği ve müzakerelerinin sürdüğü Kürt bölgesinin tarihinin bazı temel öğelerinin altı çiziliyor. Bu noktada, bölgenin tarihinin genel anlamda tartışılmadığı[23] not edilmelidir. Bundan ziyade, farklı Kürt grupları arasındaki ilişkilerin tarihsel süreçlerini anlamak için, aktörlerin Kürt meselesine dair analizlerinde başvurdukları tarihsel referanslar ele alınıyor. Bu hatırlatma bize aynı zamanda farklı aktörlerin geçmişin bazı/seçilmiş (tamamı değil) yönlerini nasıl mobilize ettiklerini gösterecektir. Gerçekleştirilen saha araştırmasının sonuçları dikkate alındığında, Kürt gruplarının Kürt meselesini tartışırken başvurdukları tarihsel referanslar altı başlık etrafında sınıflandırılabilir:

1. Kürdistan'ın dört parçaya bölünmesi,
2. Türkleştirme ya da Kürtlerin Türklüğe zorla asimilasyonu,
3. Osmanlı-Türk teritoryal merkezîleşme siyaseti ve yerel Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılması,

sil biçimlerinin "bölgesel alanın kurumsallaşmasına katkı sağlayan en önemli dinamiklerden" biri olduğunu gösteriyor. Bkz. Romain Pasquier, *Le Pouvoir Régional: Mobilizations, Décentralization et Gouvernance en France*, (Paris: Presses de Sciences Po., 2012).

22 Kürt alanında tarihin, şimdiki zamanda süregelen sosyopolitik mücadelelerin bir kaynağı olarak mobilizasyonu için bkz. Hamit Bozarslan, "Some Remarks on Kurdish Historiographical Discourse in Turkey (1919-1980)," içinde, Abbas Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 14-39); Martin van Bruinessen, "Ehmedê Xanî's 'Mem û Zîn' and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness," Abbas Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003), 40-57; Abbas Vali, "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing," içinde, Abbas Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 58-105).

23 Böylesi bir amaçla yazılmış temel eserler için bkz. Şerefxan Bedlîsî, *Şerefname: Dîroka Kurdistanê*, (İstanbul: Avesta, 2007), [Şeref Han, *Şerefname*, 5. baskı, (İstanbul: Deng Yayınları, 2006)]; M. Emin Zeki, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (İstanbul: Nubihar, 2012); David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, (New York: I.B. Tauris, 2005), [McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, (İstanbul: Doruk Yayınları, 2004)]; Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement. Its origins and development*, (New York: Syracuse University Press, 2006), [Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, 6. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009)]; Mehrdad R. Izady, The Kurds: A Concise Handbook, (Washington, DC: Taylor & Francis, 1992), [Izady, *Kürtler: Bir El Kitabı*, (İstanbul: Doz Yayınları, 2004)]; Maria Theresa O'Shea, *Trapped between the map and reality: geography and perceptions of Kurdistan*, (Florida: Routledge, 2004); Martin van Bruniessen, *Agha, Shaikh, And State: The Social And Political Structures of Kurdistan*, (Londra: Zed Books Ltd., 1992); Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, (New York: State University of New York Press, 2004); Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri* (Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1993); Celîlê Celîl, *Kürt Aydınlanması: Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu - Yirminci Yüzyıl Başı* (İstanbul: Avesta, 2011).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4. Bölgeler arası gelişmişlik farkı ve Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığı/bırakılmışlığı,
5. Kürt bölgesindeki sürekli olağanüstü hal yönetimi,
6. Kürt (ve Türk) toplumunun de-İslâmizasyonu ya da İslâm'dan uzaklaştırılması.

İlk olarak, Türkiye'deki çoğu Kürt aktörü Kürdistan'ın dört devlet arasında parçalanmışlığında hemfikir: Türkiye, İran, Irak ve Suriye. Saha araştırmasında, bu dört parçaya bölünmüş Kürdistan algısının, aktörlerin meseleye dair tartışmalarını belirleyen ana boyutlardan biri olduğu gözlemlenmiştir. Tarihsel olarak Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı kapsayan tek bir devletin olup olmamasından; Kürtlerin ortak, kolektif bir kimliğe sahip ya da bütünsel bir grup olup olmadığından ayrı olarak bu algının Kürt grupları (ve Kürt halkı) arasında hâkim bir algı olduğunu belirtmek gerek.

İkinci olarak, kimlik sorununun Kürt meselesinin altı en fazla çizilen, tartışılmaz boyutu olduğu iddia edilebilir. Kürt gruplarının neredeyse tümü, meselenin özünü Türk devletinin, ulusal mevcudiyetin tanınması talebindeki Kürtlere uyguladığı inkâr ve asimilasyon politikalarının oluşturduğunu belirtiyorlar. Vatandaşlık tanımı, devletin etnik kimlikten arındırılması, anadilde eğitim ve çok-dilli kamu yönetimi sistemi gibi güncel tartışmaların tümü, meselenin kimlik boyutuna işaret ediyor.

19. yüzyılla başlayan[24] ve Türk devletinin kuruluşuyla devam eden merkezîleşme politikaları, Kürt meselesinin üçüncü önemli boyutunu oluşturuyor. Birçok Kürt grubu sorunu tartışırken merkezîleşme politikasını ısrarla ve sürekli vurguluyor. Osmanlı'nın Kürt bölgelerinde doğrudan yönetim kurmaya yönelik tüm çabalarına karşın,[25] Kürt hükümetleri 16. yüzyıldan

---

24 Birçok Kürt grubu Osmanlı döneminde Kürtlerin otonomiye sahip olduklarının altını çizmesine rağmen, Amir Hassanpour'un not ettiği üzere, hem Osmanlı hem de Safevi İmparatorlukları 16. ve 19. yüzyıllar arasında Kürt mirliklerinin hâkim olduğu bölgelerde doğrudan yönetimlerini kurmak için sürekli olarak çaba sarf etmişlerdir. Bkz. Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985,* (New York: Mellen Research University Press, 1992). Ehmedê Xanî, 17. yüzyılda kaleme aldığı ünlü klasik Kürt aşk hikâyesi "Mem û Zîn" (Mem ve Zin) adlı eserinde Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarının Kürtler üzerindeki egemenliklerini ve bunların Kürt toplumunda yarattığı yıkımları eleştirmektedir. Bkz. Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Ed. Jan Dost (Istanbul: Avesta, 2010). Benzer şekilde, ünlü Kürt destanı "Keleha Dimdimê" (Dimdim Kalesi) 17. yüzyılda Kürtler ile Safevi İmparatorluğu arasında geçen savaşı anlatmaktadır. Bkz. Ereb Şemo, *Dımdım Kalesi* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2005). Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz. Ebru Sönmez, *İdris-i Bidlisi: Ottoman Kurdistan and Islamic Legitimacy* (İstanbul: Libra, 2012); Cenk Reyhan ve Nizam Önen, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü 1839-1929* (Istanbul: İletişim Yayınları, 2011); N. Ertürk Keskin, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi* (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2009).

25 Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürt hareketi (1898-2000)" içinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4: Milliyetçilik*, 3. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 841-870).

itibaren göreceli olarak idari, siyasi, ekonomik ve askerî alanlarda özerkliklerini korumayı başarmış; 19. yüzyılda, modernleşme sürecinde gelişen merkezîleşme politikalarının sonucu olarak ortadan kaldırılmıştır.[26] Osmanlı modernleşme sürecinin önemli bir parçası olan merkezîleşme politikaları, Bedirxan Bey tarafından yönetilen son Kürt mirliğinin, Botan Mirliği'nin 1847'de ortadan kaldırılmasıyla tamamlanmıştır.[27] Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te üniter bir ulus-devlet olarak kurulmasıyla birlikte bu merkezîleşme politikaları sertleşerek devam etmiştir.[28]

Kürt partilerinin politik projeleri de Kürtlerin siyasi taleplerinin, Osmanlı-Türk merkezîleşme politikalarına ve ortadan kaldırılan Kürt hükümetlerine uzandığını gösteriyor. Anaakım Kürt partisi BDP, "demokratik özerklik" talep etmektedir. "Demokratik özerklik" projesiyle BDP, Kürtlerin kolektif kültürel haklarını, idari ve siyasi yerelleşmeyi ve devlet egemenliğinin paylaşımını talep ediyor. Öte yanda, diğer üç Kürt partisi HAK-PAR, KADEP ve ÖSP'nin Kürt meselesinin çözümü için federasyon fikrini savunduklarını görüyoruz.

Dördüncü olarak, neredeyse tüm ekonomik ve sosyal göstergelere göre Kürt bölgesi ülkenin en yoksun ve yoksul bölgesini oluşturuyor. Esasen, Kürt meselesinin bir sosyoekonomik geri kalmışlık sorunu olduğu savı, Türk devletinin 1960'lardan beri soruna dair savunduğu temel tezlerden biridir. Öte yandan, çeşitli Kürt grupları bölgenin yoksulluğu ve yoksunluğunun, Türk devletinin bilinçli ve sistematik politikalarının sonucu olduğunu ileri sürüyorlar. Saha araştırmasında da bu savın, Kürt meselesine dair Kürt aktörlerinin temel tezlerinden biri olduğu gözlemlenmiştir.

Beşinci olarak, 19. yüzyıldan bu yana Kürt bölgesinde sürekli bir olağanüstü hal[29] yönetiminin olduğu söylenebilir. Birçok Kürt grubu, bu hususun meselenin merkezî bir öğesini oluşturduğunu ileri sürüyor. Türk devleti bugüne dek, meselenin kültürel, politik, sosyoekonomik ve idari boyutla-

---

26 Naci Kutlay, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci,* (İstanbul: Belge Yayınları, 1997); Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler,* (İstanbul: Peri Yayınları, 2002); Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, 175-188; Vali, *a.g.e.*

27 Kutlay, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*, 26; Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, 44; Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, 60; Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, 177-180.

28 Hamit Bozarslan, "'Why the Armed Struggle?' Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey", içinde, Ferhad Ibrahim ve Gülistan Gürbey (Eds.), *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy*, (New York: St. Martin's Press, 2000), s. 22-23.

29 Giorgie Agamben, Olağanüstü hali, "normun geçerli olduğu ama (gücü olmadığı için) uygulanamadığı ve yasa değerine sahip olmayan tasarıların/eylemlerin yasa gücünü elde ettiği bir hukuk rejimi" olarak tanımlar. Konuya dair daha detaylı bir tartışma için bkz. Agamben, Giorgie, "Olağanüstü Hal", içinde, Aykut Çelebi (Ed.), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine,* (İstanbul: Metis Yayınları, 2010: 165-174).

rını büyük ölçüde yok sayarak, meseleyi bir "ulusal güvenlik" sorunu olarak çerçeveledi. Bunun bir sonucu olarak, Türk devleti meseleyi güvenlik eksenli araçlarla ve bu araçların "etkin ve verimli" uygulanması amacıyla oluşturduğu bölgeye özgü devlet kurumlarıyla ortadan kaldırmaya çalıştı. 1806'dan 1930'lu yıllara dek devam eden Kürt isyanları ve Osmanlı-Türk devletlerinin bu isyanlara verdiği sert, kanlı cevaplar; 1927-1952 yılları arasında Kürt bölgesindeki temel idari-siyasi yönetim ve aslında doğrudan bir askerî yönetim olan Umumi Müfettişlikler;[30] 1960, 1970 ve 1980'deki darbeler; son olarak 1987-2002 yılları arasındaki Olağanüstü Hal Bölge Valiliği[31] dikkate alındığında, Kürt bölgesinin aralıksız olarak militarist devlet yapılarıyla yönetildiği iddia edilebilir. Bu olağanüstü hal yönetiminden dolayı mağduriyet, özsaygı, adalet gibi değerler farklı Kürt gruplarının söylemleri içinde merkezî bir yer tutuyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir Türk ulus-devleti olarak kuruluşundan sonra Kürt ve Türk toplumunun de-İslâmizasyonu Kürt meselesinin ve muhalefetinin şekillenmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. H. Bozarslan'ın altını çizdiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir Türk ulus-devleti olarak kuruluşu, geleneksel yönetici Kürt aşiret ve dinî elitleriyle merkez arasındaki "Osmanlı zımmi sözleşmesi"nin[32] sona ermesine neden olmuştur.[33] Bozarslan "zımmi sözleşme"nin sona ermesi sonrası Kürt muhalefetinin ortaya çıkışı ve radikalleşmesinin üç ana dinamik üzerinden gerçekleştiğini ileri sürüyor: devlet doktrininin şekillenmesinde Türk milliyetçiliğinin İslâmi kardeşliğin yerini alması, halifeliğin kaldırılması, Kürt aşiret ve dinî elitlerinin yer aldığı Ermeni jenosidi.[34] Açıktır ki Türk politik sisteminin de-İslâmizasyonu ve bunun toplum üzerindeki etkisi Kürt "milliyetçiliğinin" ve muhalefetinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip.[35]

Doğrusu, birçok İslâmcı Kürt grubuna göre Kürt meselesi, Osmanlı-Türk Batılılaşma ve modernleşme sürecinde Türk ve Kürt toplumlarının İslâm'dan uzaklaştırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İslâmcı gruplara göre Osmanlı İmparatorluğu Sünni-Müslim kimliğe dayanıyordu ve herhangi bir etnik/ulusal kimliğe öncelik tanımıyordu. Buna karşın, Türkiye Cum-

30 Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim, 2010).

31 Olağanüsüt Hal Bölge Valiliği döneminde Kürt bölgesinde yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin bir tartışma için bkz. Sezgin Tanrıkulu ve Serdar Yavuz, "İnsan Hakları Açısından Olağanüstü Hal'in Bilançosu," *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, no. 6 (2005): 493-521.

32 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi. Makaleler 4* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), s. 108.

33 Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", içinde, Erik Jan Zürcher (Ed.), *Türkiye'de Etnik Çatışma*, 5. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 89-121).

34 *A.g.e.*

35 *A.g.e.*

huriyeti, İslâmi nitelikleri ile diğer etnik/ulusal kimlikleri bastırarak ve dışlayarak "laik Türk ulusal kimliği" üzerine kurulmuştur. Bazı Kürt İslâmcı grupları, Osmanlı-Türk modernleşme ve Batılılaşma sürecini "Kürtlerin milli felaketi"[36] olarak tanımlıyorlar. Bu noktada Kürt ulusalcılığını da kurtuluş yolu değil, İslâm'dan uzaklaştırma projesi olarak görüyorlar.[37]

Merkezî devlet

Merkezî devlet, ikinci önemli kısıt/kaynaktır. Altyapısal ve despotik gücünün[38] mekanizmalarıyla merkezî devlet, Kürt grupları arasındaki çatışma, işbirliği, müzakere ve mutabakatlara dahil oluyor. AK Parti'yle iktidar yapısında oluşan dönüşümler ülke genelinde ve Kürt bölgesinde devletin rolünü ve gücünü daha önemli kılmıştır. Bu süreçte, grupların bölgesel kolektif eyleminde devlet müdahalesi etkili bir kısıta/kaynağa dönüşmüştür. AK Parti temeli teklik olan Kemalizmin Türk milliyetçiliğini paylaşırken belli ölçüde neo-Kemalist olarak tanımlanır. Buna karşın İslâmcı ideolojik, politik ve neo liberal karakteri Kürt alanındaki kolektif eylemlerin parametrelerini ve yerel-bölgesel aktörlerin pozisyonlarını değiştirmiştir.

AK Parti'nin İslâmcı kimliği Türk devleti ile İslâmcı Kürt grupların çatışmalı ilişkisini sonlandırarak bir uzlaşı sağlamıştır. AK Parti bu gruplara birçok alanda yeniden örgütlenmeleri için büyük ölçüde ekonomik ve politik kaynak sunmuştur. Seküler Kürt grupları, özellikle de anaakım Kürt hareketinin yanı başında (bazen de karşısında) güçlenmeleri için önemli bir fırsat yaratmıştır. Bununla birlikte, AK Parti'nin Türk milliyetçisi karakteri, özellikle 2007 sonrasında, Kürt İslâmcı gruplarla ilişkisini sınırlandırmıştır.

Hükümetin İslâmcı kimliği, anaakım Kürt hareketine (ve CHP'ye) Alevi Kürt gruplarında örgütlenmek ve güçlenmek için yeni bir alan açmıştır. Zira, bu gruplar ve Alevi toplumu, yüzyıllardır Sünni-Müslim devlet iktidarının kıyımlara varan inkâr ve asimilasyonuna maruz kalmıştır.

AK Parti'nin neoliberalliği, devlet ile Kürt ekonomik elitlerinin ilişkisini güçlendirmiştir. Elitlerin devlete sadakatinin güvence altına alınmasını kolaylaştırmıştır. Kürt ekonomik elitleri hem bölgenin sosyoekonomik geri kalmışlığı hem de devletin bölgedeki altyapısal ve despotik gücünden dolayı büyük ölçüde merkeze bağımlıdır. Bölge ile devletin merkez-çevre ilişkisi, Kürt ekonomik elitlerini, merkezî devletle iyi ilişkiler kurmaya zorlamıştır.

---

36 Abdülkadir Turan, *Kürtlerde İslâmi Kimliğin Gelişmesi* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011: 186-284).

37 *A.g.e.*, 285-389.

38 Mann, *a.g.e.*

1980'lerde Turgut Özal'ın inisiyatifiyle ulusal ekonomiyi küresel pazara entegre eden birinci neoliberal dalgadan[39] sonra, AK Parti'yle ikinci bir neoliberal dalga başlamıştır. Bu süreçte, AK Parti'nin neo liberalliği,[40] ülke ekonomisinde önemli ölçüde bir büyüme sağlamış,[41] üst sınıfların ekonomik ve politik alanını genişletmiştir. AK Parti'yle birlikte dış ticarette önemli bir artış olmuştur.[42] K. Kirişçi'nin belirtiği gibi, AK Parti hükümetiyle Türk devleti bir "tüccar devlete"[43] dönüşmüş ve "ürünleri için denizaşırı marketler arayan insanların ve tüccarların, üretken ve ticari enerjilerini serbest bırakmıştır".[44] Örneğin, Ekonomi Bakanlığı'nın verilerine göre dış ticaret hacmi 2002 ile 2011 arasında 87,6 milyar dolardan, 375,7 milyar dolara çıkmıştır.[45] Yine, sabit fiyatlarda GSYİH[46] aynı dönem içinde 75,52 milyar TL'den 114,89 milyar TL'ye yükselmiştir.[47] Bu neoliberal politikalarla AK Parti, ülke genelinde ve Kürt bölgesinde kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini hızlandırmış, kalkınma ve hizmet siyasetinde[48] geleneksel devlet retoriğini verimli bir şekilde yeniden üretmiştir. Bu sayede, AK Parti Kürt ekonomik elitlerinin desteğini fazlasıyla kazanmıştır.

Anaakım Kürt siyasetinin Marksist-sosyalist mirası ve anti-kapitalist söylemi, Kürt ekonomik elitleriyle devlet arasındaki ilişkiyi pekiştirmiştir. Ör-

---

39 Birinci neoliberal dalga 1980 askerî darbesinden sonra şekillenen Turgut Özal hükümetiyle birlikte başlamıştır. Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz. Nuran Yentürk ve Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, 8. baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996: 193-210); Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası-Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş* (Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004: 187-204); Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, 6. baskı. (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1998: 119-138); Ayşe Buğra, *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study* (New York: State University of New York Press, 1994: 142-156), [Buğra: Devlet ve *İşadamları*, 8. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013)].

40 AK Parti'nin neo liberal karakteri konusunda kapsamlı bir tartışma için bkz. Faruk Ataay, *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri* (Ankara: De Ki Yayınları, 2008); İlhan Üzgel ve Bülent Duru, (Eds.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010).

41 Morton Abramowitz ve Henri J. Barkey, "Turkey's Transformers: The AKP Sees Big," *Foreign Affairs* 88, no. 6 (2009): 118-128.

42 Henri J. Barkey, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*, CERI Strategy Papers (Paris: Centre d'Etudes et de Recherches Internationales - CERI, 6 Haziran 2011).

43 Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State," *New Perspectives on Turkey* no. 40 (2009): 29-57.

44 Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World* (New York: Basic Books, 1986), s. 27.

45 Veriler Ekonomi Bakanlığı'nın sitesinde erişime açıktır. Bkz. http://www.ekonomi.gov.tr, Erişim Tarihi: 17.11.2012.

46 1998 yılı verilerine göre temel fiyatlar için ekonomik faaliyet türüne göre sınıflandırılmıştır.

47 GSYİH verileri Türkiye İstatistik Kurumu'nun web sayfasında erişime açıktır. Bkz. http://www.turkstat.gov.tr, Erişim Tarihi: 17.11.2012.

48 Bu "kalkınma" ve "hizmet" siyaseti kendisini ilk olarak partinin isminde göstermiştir: Adalet ve Kalkınma Partisi.

neğin, AK Parti'nin bölgedeki milletvekillerinin çoğu iş adamı, ticaret ve sanayi odaları başkanları, sanayici ve iş adamları derneği başkanı, zengin Kürt ailelerinin üyeleridir.

Öte yandan, AK Parti'yle ekonomik elitlerin ilişkisi ekonomik alana indirgenemez. AK Parti'nin Türk milliyetçiliği, Kürt ekonomik elitleriyle kurduğu ilişkide de önemli bir engeldir. Ekonomik elitlerin, Türk "tüccar devletinin" işlevinin, ekonomik aktörlerin kültürel coğrafyasına ve ulusal kimliğine göre farklılaştığını görmesi uzun sürmemiştir. Burada, Kürt ekonomik elitlerinin IKB'deki deneyimini özellikle not etmek gerekir. Bu deneyim, Ankara'nın IKB'nin başkenti Erbil ile ülkenin batı yakası arasında ekonomik bir köprü kurarken, Erbil'le aynı dili konuşan Diyarbakır arasındaki ekonomik işbirliğini ve bütünleşmeyi sınırlandırdığını, hatta engellediğini göstermiştir. Kürt ekonomik elitleri ortak Kürt kimliğinin Erbil-Diyarbakır arasındaki ekonomik işbirliğini güçlendirmesini beklerken, aktivitelerinin Ankara-Erbil ilişkisinin izin verdiği sınırlar dahilinde kaldığını fark etmiştir.

Kürt meselesinin jeopolitiği

Kürt meselesi ulus-ötesi ve uluslararası bir sorundur. Bu yüzden jeopolitik, üçüncü kısıt/kaynaktır. Jeopolitik dinamikler, Kürt gruplarının farklılaşan düşüncelerinde, çıkarlarında ve kurumlarında önemli etkiye sahiptir. Daha önce de belirtildiği üzere, Kürtler dört ülkenin siyasi egemenliği altındadır: Türkiye, İran, Irak ve Suriye. Her bir ülkede geniş bir coğrafyaya ve önemli bir nüfusa sahip Kürtler, bu ülkelerin iç ve dış siyasetinde kayda değer bir etkiye sahiptir. Esasen, Kürt meselesi bu ülkeler arasındaki ilişkinin ana dinamiklerinden biridir.[49]

Türkiye, Irak ve Suriye'de Kürtlerin mevcut politik durumu, Türkiye ve Avrupa güçleri arasında imzalanan Lozan Antlaşması'na (1923) dayanmaktadır.[50] 20. yüzyılda bölgenin politik sınırlarını çizen ve koruyan esasen küresel ve emperyal güçlerdir. Dolayısıyla bu güçlerin bölgede hâlâ aktif olması ve güç dengelerini yeniden kurmaları şaşırtıcı değildir. Meselenin 1920'lerden beri bölgesel/sınır-ötesi bir sorun olarak kalması çoğunlukla bundan kaynaklıdır.

Kürtler Türkiye'nin yaklaşık %20'si gibi geniş bir coğrafyada çoğunluğu oluşturuyorlar. Bu bölgenin İran, Irak ve Suriye'nin Kürt bölgeleriyle de sınırı vardır.[51] Türk devleti, 2003'ten beri, yaklaşık beş milyon nüfusa sahip

49 Bozarslan, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient*; Henri J. Barkey, "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership," *Turkish Studies* 12, no. 4 (2011): 663-674.

50 Lozan Antlaşması'nın tam metni için bkz. http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne, Erişim Tarihi: 18.11.2012.

51 Mehrdad R. Izady, *The Kurds: A Concise History And Fact Book* (Washington, DC: Taylor & Francis, Inc., 1992), s. 1-12; David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (New York: I.B.

ve bir yarı-devlet[52] gibi olan IKB'nin idari ve siyasi modeli gözetilirse ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya. Türkiye'nin aşırı-merkeziyetçi siyasi sisteminde, Kürtlerin bölge veya il ölçeğinde herhangi bir özerkliği söz konusu değil. Türkiye'de Kürtçe 2000'lere kadar yasaklıydı; ancak 2002'de önce özel dil okullarında, Eylül 2012'deyse devlet okullarında seçmeli ders olarak okutulmaya başlandı. AK Parti hükümeti ısrarla Kürtçe anadilde eğitime karşı çıkıyor. Buna karşın, IKB'de Kürtçe birinci resmi dil ve Irak genelinde ikinci resmi dil. IKB sosyoekonomik alanda, idari ve siyasi egemenliğinin olanaklarıyla, kaynaklarını yönetme gücüne sahip. Uluslararası yatırımlarla dikkate değer bir gelişme sürecinde. Türkiye'deki Kürt bölgesi ise hâlâ ülkede en yoksun ve yoksul bölge.[53] Amerika'nın Irak'tan çekilmesinden sonra bağımsız bir Kürt devletinin kurulma ihtimali artmıştır. Nitekim Haziran 2014'te Irak-Şam İslâm Devleti'nin Irak'ın ikinci büyük şehri Musul'u ele geçirmesiyle bağımsız Kürdistan devleti yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.[54]

Türk devleti IKB'nin resmen kurulmasıyla (2003) bu bölgeye dönük agresif ve düşmanca bir tavır sergilemesine rağmen, 2007 yılıyla birlikte KBH'yle AK Parti hükümeti arasında ekonomik ve siyasi alanda dikkate değer bir işbirliği gelişmiştir.[55] Örneğin, Türkiye'nin Irak'a kayıtlı ihracatı (ki bunun çoğu IKB'de gerçekleşmektedir) 2011'de 8,3 milyar dolardır. En az bu rakam kadar da kayıtdışı ihracatın olduğu not edilmelidir. Politik işbirliğine gelince, IKB Başkanı M. Barzani AK Parti'nin 30 Eylül 2012'de Ankara'da gerçekleştirdiği 4. Olağan Kongresine davet ettiği dünya liderleri içinde yer almış-

---

Tauris, 2005), s. 5-8. Kürdistan coğrafyası ve haritaları üzerine daha detaylı bir tartışma için bkz. O'Shea, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan.*

52 Merve Özdemirkıran, "Construire Un Etat, Briser Des Tabous: Les Hommes D'affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étrangère de La Turquie" (Institut d'Etudes Politique de Paris (Sciences Po.), 2013).

53 Başbakan R. T. Erdoğan'ın 5 Nisan 2012 tarihinde kamuoyuna duyurduğu Yeni Teşvik Sistemi'ne göre Türkiye altı teşvik bölgesine ayrılmıştır. Kürt bölgesindeki en yoksul ve yoksun 15 şehir, bu anlamda en fazla teşvike ihtiyaç duyan 6. bölge kapsamına alınmıştır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Ekonomi Bakanlığı, (2012) "Yeni Teşvik Sistemi: Yatırımlarda Devlet Yardımları", bkz. http://www.ekonomi.gov.tr/upload/42760EC5-C17C-8402-E41BE0CFF-2DF5959/basbakan_sunum.pdf, Erişim Tarihi: 18.11.2012.

54 IKB Hükümeti Başkanı Mesut Barzani IŞİD'in Musul'u ele geçirmesi sonrası Irak'ta yaşanan siyasi krize dair yaptığı açıklamada Irak merkezî hükümetinden istediklerini alamadıkları durumunda, bağımsızlık arayışına gireceğini ifade etti. Bkz. http://www.radikal.com.tr/dunya/barzaniden_bagimsizlik_aciklamasi-1095708, Erişim Tarihi: 27.06.2014. Benzer şekilde M. Barzani'nin temsilcisi K. Kerkukî, Irak'ta çözümün, "üç devletli konfederal sistem"den geçtiğini, aksi takdirde Kürtlerin bağımsızlık ilan etmekten başka yolunun bulunmadığını söyledi. Bkz. http://www.diken.com.tr/?s=kemal+kerkuki, Erişim Tarihi: 27.06.2014.

55 Barkey, "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership", *Turkish Studies,* 12, no. 4 (2011): 663-674; Barkey, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*; Abramowitz ve Barkey, *a.g.e.*

tır. Yine 16 Kasım 2013'te Başbakan R. T. Erdoğan'ın davetiyle M. Barzani, ünlü sanatçı Şivan Perwer ile Diyarbakır'a gelmiştir. Bundan hareketle Türk devletinin, inkâr ve asimilasyon politikaları; Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasını savaş gerekçesi ilan eden beyanatları düşünüldüğünde Irak Kürtlerine ilişkin (ve Türkiye'deki Kürt meselesine ilişkin) algısında, kavrayışında mühim bir değişim gözlemleniyor.

IKB'nin kuruluşu; Türkiye'yle, çeşitli aktörler arasında oluşan işbirlikleriyle gelişen ilişkiler, Kürt gruplarının ve Türk devletinin Kürt meselesi hakkındaki referans çerçevesini değiştirmiştir. IKB'nin inşası, Kürt ulusal kimliğinin inkârını ve meseleyi bir güvenlik/terörizm sorunu olarak sınırlayan geleneksel politikaların sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin yükselişi, her şeyden önce Türk kimliğine dayalı siyasi rejimin değerler sistemindeki temelinin altını kazımıştır.[56] Türkiye Cumhuriyeti tarihince inkâr edilen ve yıllarca "dağlı Türkler" olarak tanımlanan Kürtler, sınırın ötesinde "Kürdistan Bölgesi" adı altında federe bir devlet kurmuştur. Daha da ötesi, ABD ve AB üyesi ülkelerin de içinde bulunduğu uluslararası aktörler KBH'yi tanımıştır. Kürtler uluslararası alanda daha meşru bir aktör olarak görülmeye başlanmıştır. Tüm bunların sonucunda, Türk otoritelerinin uluslararası alanda Kürt kimliğinin inkârı ve taleplerin reddine dayalı siyasetinin savunuculuğunu yapması, 2003'ten itibaren daha da zorlaşmıştır.

Kürt alanında, IKB dünyanın dört bir tarafındaki Kürtler, özellikle de Türkiye Kürtleri için önemli bir politik merkez haline gelmiştir.[57] 2003'ten beri, Türkiye ve Irak'taki Kürt aktörler arasında kamu/politik, sivil toplum ve özel sektör alanındaki işbirlikleri artarak devam ediyor. Irak'ta yükselen Kürt milliyetçiliği, geliştirdiği idari ve siyasi modelle Türkiye'deki Kürt gruplarına, meseleye dair yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve sunuyor; onların beklenti ve motivasyonlarını artırıyor. IKB'deki modele bakıldığında, idari ve mali vesayet altındaki bir yerel yönetimin Türkiye Kürtlerinin beklentilerini karşılamayacağı açıktır.[58] Türk devleti idari ve siyasi egemenliğin paylaşımını vesayet altındaki yerel yönetimlerle sınırlıyor. Kürtlerin ulusal kimliklerini yeniden üretme ve yeni kuşaklara aktarma taleplerine devlet okullarında Kürtçe'nin seçmeli ders olması veya bazı özel liselerde iki-dilli eğitim veril-

---

56 Neşe Düzel, "Selahattin Demirtaş: Türkiye'nin Sınırı Kürdistan Olacak," *Taraf*, 04.10.2012. Devletin Kürt meselesi konusundaki politikalarını yansıtan temel raporlarının kısa ve özlü bir analizi için bkz. Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011); Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi. 1925-2009 Kürt Raporları*, (İstanbul: New Age Kitabevi, 2009).

57 Bozarslan, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient*, s. 10, 19.

58 Türkiye, İspanya, İtalya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ndeki yerel yönetimlerin karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Fikret Toksöz vd., *Yerel Yönetim Sistemleri: Türkiye ve Fransa, İspanya, İtalya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti* (İstanbul: TESEV, 2009).

mesiyle karşılık veriyor. Ekonomideyse, 1980'de başlayıp 1989'da revize edilerek bölgesel kalkınma planına dönüştürülen GAP'ı,[59] hazırlanan Yeni Eylem Planı'yla bölgenin kronik sosyoekonomik sorunlarına çözüm olarak sunuyor. GAP'ın bugüne dek derinleşen açlık ve yoksulluğa, not edilebilecek bir katkı sağlamadığı belirtilmelidir.[60] Özetle, IKB'deki modelle kıyaslanınca Türk devletinin sunduğu çözümlerin, Kürtlerin taleplerini karşılamaktan çok uzak olduğu açıktır.

IKB'nin yanı sıra, Ankara Suriye'deki rejim kriziyle, ikinci bir özerk/federe Kürdistan bölgesi ihtimaliyle karşı karşıyadır.[61] 2012'nin yaz aylarından beri Kürtler, yaşadıkları birçok kenti kontrol altına almaya başlamıştır. Hewler (Erbil) Antlaşması'yla, M. Barzani'nin ev sahipliğinde, 9 Temmuz 2012'de toplanan PYD (PKK/KCK'nin Suriye kolu, silahlı güce sahip tek parti) ile ENKS (Barzani'ye yakın birçok partiyi bünyesinde barındırır) üyeleri Kürt Yüksek Konseyi'ni oluşturmuştur. Kürt Yüksek Konseyi, Suriye'deki Kürtler arasındaki ihtilafları çözemese de PYD öncülüğünde gelişen Kürt muhalefeti, Suriye Kürdistan Bölgesi'nde öz-yönetimlerini hızla derinleştirip yaymıştır. Kurdukları Cizre, Kobani ve Afrin merkezli, üç kantonlu yapıyla (Ocak, 2014) Suriye Kürtleri "Rojava"yı[62] inşa etmiş, "Batı Kürdistan'da" "demokratik özerkliklerini" kurmuştur.

Daha önce BDP'nin, şimdi HDP'nin Eşbaşkanı S. Demirtaş, Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerindeki radikal değişimleri çarpıcı bir şekilde özetlemiştir: "Irak bölünürse bağımsız Kürdistan devleti oluşacak. Suriye'de de özerk Kürdistan oluşabilir. İran'da zaten Kürdistan eyaleti var. Bu durumda Iğdır'dan Hatay'a, Türkiye'nin tüm güney sınırları resmen Kürdistan olacak."[63]

Avrupalılaşma: Dönemsel ve sınırlı bir kaynak

Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci teorik çerçevedeki dördüncü kısıt/kaynak. Türkiye'nin üye ülke statüsü almasıyla (Aralık, 1999) başlayan süreç bir dönüm noktasıdır. Son on yılda Türkiye siyasi rejim, siyaset ve kamu po-

---

59 GAP hakkında daha detaylı bilgiye resmi web sitesinden erişileblir: http://www.gap.gov.tr

60 Dinçer, Özaslan ve Kavasoğlu, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 2003*; Üstünışık, "Türkiye'deki İller Ve Bölgeler Bazında Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması: Gri İlişkisel Analiz Yöntemi Uygulaması"; TUİK, *Bölgesel Göstergeler: TRC2 Şanlıurfa Diyarbakır*.

61 Cengiz Çandar, "Suriye Rejimi Düşerse, Irak Parçalanırsa...," *İstanbul*, 29.02.2012.

62 "Rojava" Kürtçe batı anlamına gelmektedir. Kürt siyasi grupları Türkiye'de kalan Kürdistan bölgesine "Bakur" (Kuzey), Irak Kürdistan Bölgesine "Başur" (Güney) ve İran Kürdistan Bölgesine ise "Rojhilat" (Doğu) demektedir.

63 Düzel, *a.g.e.*

litikaları alanında önemli dönüşümler yaşamıştır. Avrupalılaşma süreci Kürt meselesine de etkilerde bulunmuş, Kürt alanı büyük dönüşümler yaşamıştır.

Farklı Kürt grupları siyasi rejimin, alanın ve kamu politikalarının yeniden yapılandırılması için bu süreci mobilize etmiştir. Avrupalılaşma ne tek ne de yukarıdan aşağıya işleyen zorlayıcı/bağlayıcı bir dinamiktir; sürecinin etkileri, diğer dinamiklerle birlikte[64] düşünülmelidir. Yanı sıra, zamansallık meselesi de önemlidir. Avrupalılaşma süreci, Türkiye'deki Kürt meselesinde en önemli dinamik oluşunu, IKB'nin kuruluşu (2003) ve istikrara kavuşmasıyla (2005) yitirmiştir.

Sürecin Kürtlerin kolektif eylemlerine etkisinin analizi için, yerel/ulusal (*domestic*) içsel değişimlere odaklanan interaktif yaklaşım ve "Avrupalılaşmanın farklı şekillerde araçsallaştırılması" (*different kinds of usage of Europeanization*) konsepti uygun araçlar sunuyor. Bu araştırmada Avrupalılaşma tartışmalarının, üyelik sürecinin yerel/ulusal düzeye etkisi[65] etkisi anlamında ele alınmıştır. Öte yandan, Avrupa düzeyinin yeni bir yönetim düzeyini ortaya çıkarışı[66]ve yerel/ulusal düzeyle etkileşimi[67] anlamlarında kullanılmaktadır.

---

64 Fransa'da bölgesel iktidar üzerine çalışan R. Pasquier Avrupalılaşma sürecinin etkisinin ulusaltı bölgesel ölçekteki etkisinin bölgesel ve ulus-devlet ölçeğindeki kültürel, ekonomik ve politik dinamiklerin çeşitli kombinasyonalarına bağlı olarak farklılaştığını belirtiyor. Pasquier, Fransa'da "değişimin *çok-düzeyli yönetişim* teorisyenlerinin çoğunlukla düşündükleri gibi otomotik olarak gerçekleşmeyeceğini"; bazı bölgelerin diğerlerine göre daha fazla düzenlemelere/dispozisyonlara sahip olduğunu belirtiyor. Bkz. Pasquier, "Le Pouvoir Régional: Mobilizations, Décentralization et Gouvernance En France," s. 155. Ayrıca bkz. Romain Pasquier, "The French Region and the European Union: Between Change and Resilience", içinde, François Bafoil ve Ayhan Kaya (Eds.), *Regional Development and the European Union. A Coperative Analysis of Karabuk, Valenciennes and Katowice*, (Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2009), 37-60; Romain Pasquier, "Ce Qu'apporte L'éclairage Des Études Est-européennes," içinde, François Bafoil ve Timm Beichelt (Eds.), *L'européanisation d'Ouest En Est*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2008), 285-298.

65 Bu yaklaşıma dair daha detaylı tartışmalar için bkz. Pasquier, "Le Pouvoir Régional...," 154-196; Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen ve Antje Wiener, "Introduction," içinde, Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen ve Antje Wiener (Eds.), *The Social Construction of Europe*, (Londra: SAGE Publications, 2001); Robert Landrech, "Europeanization of Domestics Politics and Institutions: The Case of France," *Journal of Common Market Studies* 32, no. 1 (1994): 69; Claudio Radaelli, "The Domestic Impact of European Union Public Policy: Notes on Concepts, Methods, and the Challenge of Empirical Research," *Politique Européenne* 5 (2001): 107-142; Bruno Palier ve Yves Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques", içinde, B. Palier ve Y. Surel (Eds.), *L'Europe en Action. L'Europeanisation dans une Perspective Comparée,* (Paris: L'Harmattan: 13-85).

66 Bu yaklaşıma dair daha detaylı bir tartışma için bkz. James Caporaso, Maria Green Cowles ve Thomas Risse, *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change* (Ithaca (N.Y.): Cornelle University Press, 2001).

67 Bu yaklaşıma dair daha detaylı bir tarışma için bkz. Palier ve Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques"; Kenneth Dyson ve Klaus H. Goetz, "Living with Europe: Power, Constraint and Contestation", içinde, K. Dyson ve K. H. Goetz (Eds.), *Living with Europe: Germany, Europe, and the Politics of Constraint,* Oxford: Oxford University Press, 2003: 37-53)

Avrupalılaşmayla ilgili ilk çalışmalar, AB entegrasyon sürecinde üye devletlerdeki değişimlerin etkisine odaklanır. Bu konuda C. Radaelli'nin tanımı iyi bir çerçeve sunuyor: "Avrupalılaşma, ilk olarak AB kamu politikaları ile siyaset alanının şekillenmesi için tanımlanan, güçlendirilen; sonra yerel/ulusal söylem, kimlik, politik yapı ve kamu politikalarındaki formel ve enformel kural, prosedür, siyaset paradigmalarının; tarzlar, 'şeyleri yapma biçimleri' ve paylaşılan inanç ve normların (a) inşa, (b) yayılma ve (c) kurumsallaşma süreçlerini kapsıyor."[68]

Bu tek yönlü tanımlamaya karşı, B. Palier ve Y. Surel'in Avrupalılaşma tanımı "Avrupa entegrasyonunun teşvik ettiği kurumsal, stratejik ve normatif düzenlemeler"dir.[69] Bu tanım, hükümetlerdeki farklı düzeylerin etkileşimini vurgularken kurumsal, stratejik ve normatif düzenlemelere odaklanarak Üç I Modeli'ni (*Ideas-Düşünceler, Interests-Çıkarlar, Institutions-Kurumlar*) işaret ediyor. Avrupalılaşma sürecinin yerel/ulusal iç düzeye etkisini esas alan K. Dyson ve K. H. Goetz daha ileri giderek kapsamlı bir interaktif yaklaşım geliştiriyorlar: "Avrupalılaşma, Avrupa bütünleşmesinin kamu politikalarını, siyaset alanını ve siyasi rejimi şekillendirdiği ve aktörlerin bu bütünleşme sürecini yerel/ulusal alanı yeniden kurmak için kullandığı 'yukarıdan aşağıya/aşağıdan yukarıya' karmaşık bir süreçtir. Bu süreç süreklilik veya değişim, değişken sonuçlar üretiyor."[70]

Avrupalılaşma süreci, Kürt meselesinde yeni bir normatif ve bilişsel çerçeve geliştirmeye fırsat sunuyor. Bu süreç, neredeyse bir asırlık Kemalist rejimin üç sac ayağına meydan okuyan değişimler doğurmuştur: (1) Kürt meselesini terör ve güvenlik sorunu olarak çevreleyen sivil ve askerî bürokratik vesayet, (2) Kürtlerin, diğer ulusal grupların inkârına ve asimilasyonuna dayalı Türk ulus-devleti, (3) aşırı merkeziyetçi uniter devlet yapısı.

Siyasi rejim bazında, sürecin Avrupa ve ulusal düzeyleri kıyaslama olanağıyla sivil ve askerî vesayetin eleştirilmesi, siyasi sistemin parlementer demokrasiye uyarlanarak normalleşmesi kolaylaşmıştır. Siyaset alanı genişlemiştir. Siyaset alanı düzeyinde, 1990'lara kadar, Kürt meselesi güvenlik ve terör sorunuydu. Siyasi aktörlerden ziyade güvenlik güçleri ve özellikle ordu gündeminin ilk sıralarındaydı. Buna karşın, AB meseleyi demokrasi ve azınlık hakları sorunu olarak tanımladı. Böylece Kürt meselesi siyaset alanında ve seçimlerde belirleyici sorunlardan biri olmuştur. Son olarak, kamu politikaları alanında, AB'yle birlikte kültürel-dilsel haklar, kamu yönetimi reformları ve sosyokonomik gelişmeye dair düzenlemeler yapılmıştır.

---

68 Radaelli, *a.g.e.*, s. 108.

69 Palier ve Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques," s. 39.

70 Vivien A. Schmidt, "Europeanization and the Mechanics of Economic Policy Adjustment," *European Integration Online Papers (EIoP)* 5, no. 8 (2001).

Tanımlar ve Türkiye'deki reform süreci ele alındığında, Kürt alanında Avrupalılaşma, Avrupa entegrasyonunun teşvik ettiği kurumsal, stratejik ve normatif düzenlemeleri içeren; aktörlerin siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikalarının yeniden inşasında Avrupa bütünleşmesini mobilize ettikleri karmaşık interaktif süreçler bütünüdür.

Avrupalılaşma süreci, sınırlarına rağmen, aktörlere güç dengelerinin; merkez ve yerelde siyasi, kurumsal, legal sistemlerin yeniden inşası için önemli idari ve politik kaynaklar sunmuştur. Merkezî otoriteler ve farklı Kürt grupları sürece karşı ayrı pozisyonlar almış, her grup farklı anlamlandırmıştır. Dolayısıyla Kürt alanında farklı süreçler aynı anda gerçekleşmiştir. Yanı sıra, tutum ayrılıklarına rağmen "Avrupalılaşma sürecinin araçsallaştırılması" Kürt gruplarının ortak noktasıdır.

Bu noktada, S. Jacauet ve C. Woll'un geliştirdiği "Avrupa'nın araçsallaştırılması"[71] konseptine başvurmak uygundur. Avrupalılaşma sürecinin kaynaklarına dair çalışmalar çoğunlukla Avrupa kurumlarının zorlayıcı etkilerine ve Birliğin dayattığı kısıtlara odaklanıyor. Burada, Börzel ve Risse'nın "uyumsuzluk modeline" (*misfit model*) dayalı yaklaşımların, genellikle sürecin sunduğu kısıt, yaptırım, kaynak ve fırsatları aktörlerin kullandığına yeterince dikkat etmediği belirtilmeli.[72]

Buna karşın, Avrupalılaşmanın araçsallaştırılması konsepti, kaynaklara ve aktörlerin aracılığına, yani müdahale araç ve yöntemlerine odaklanarak konuyu derinleştirmemizi sağlıyor.[73] Avrupalılaşmayı üç ayrı araçsallaştırma yöntemi var (Jacquet; Woll): Bilişsel/normatif, stratejik ve meşruiyet için araçsallaştırma. Bilişsel/normatif araçsallaştırma, sorunsallaştırma ve çözüm tanımlama süreçlerine işaret ediyor. Bağlamın yorumlanması, düşüncelerin yayılmasında AB standartlarının referans normlar olduğunu belirtiyor. Stratejik araçsallaştırmaysa karar süreçlerine, politik pratiklerin dönüşümüne, entegrasyon sürecinin sunduğu kaynakların mobilizasyonuna odaklanıyor. Örneğin, çıkar grupları ve sosyal hareketler ulusal düzeydeki engelleri aşmak için entegrasyon sürecinin politik ve mali fırsatlarını kullanarak mobilize olmuştur. Son olarak, meşruiyet için araçsallaştırılma, kamu kararlarının alınmasında Avrupa bütünleşme sürecinin bir meşruiyet yolu olarak kullanılmasını belirtiyor.[74]

Kürt sahnesinde, birçok ulusal veya Alevi grup, ekonomik elit Avrupalı-

71 Sophie Jacquot ve Cornelia Woll, *Les Usages de l'Europe. Acteurs et Transformations Européennes*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2004).

72 Tanja A. Börzel ve Thomas Risse, "When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change", *European Integration Online Papers (EIoP)*, 4, no. 3 (2000).

73 Sabine Saurugger, *Théorie et Concepts de L'intégration Européenne*, (Paris: Presse de Sciences Po., 2009).

74 Jacquot ve Woll, *a.g.e.*

laşma sürecini meşruiyet için bir kaynak, referans; engelleri aşmak için stratejik kaldıraç olarak görmüştür. Kürt İslâmcı grupların çoğu fikren Avrupa (ve Batı) karşıtı (*Euro-skeptics*) ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini desteklemiyorlar. Bu aktörlerin çoğu, süreci bir örgütlenme kaynağı olarak değerlendirmiş; İslâmî sivil toplum örgütleri, gazete-dergi vb. kurumlar kurarak kamusal alanda yeniden organize olmuştur. Zira, üyelik süreci, devam eden demokratikleşmeye; göreceli örgütlenme, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi alanların genişlemesine katkıda bulunmuştur. Bu pragmatik pozisyonlara rağmen, Avrupalılaşma süreci tüm aktörler için önemli bir öğrenme süreci sağlamıştır.

Avrupalılaşma süreci farklı Kürt aktörlerine değerli kaynaklar sunmasına rağmen tek dinamik; bağlayıcı, zorlayıcı bir makro dinamik; lineer ve sürekli ilerleyen bir süreç olmamıştır. İlk olarak süreç, her Kürt aktöründe ayrı zamanlarda farklı bir etki bırakmıştır. Örneğin, Türkiye'nin AB'ye tam üye aday ülke olarak kabulü, anaakım Kürt hareketinin radikal dönüşümler yaşadığı döneme denk gelmiştir. Kürt hareketi, 15 yıllık silahlı çatışmadan sonra bu dönemle politik alanı genişletmeyi, demokratik araç ve yöntemlerle çözüm öngörerek yeniden kurmayı hedefliyordu. Benzer şekilde aynı dönemde, Kürt Hizbullahı'nı –anaakım Kürt hareketiyle çatışan yasadışı, Kürt bölgesindeki en önemli İslâmcı hareket– Türk devleti ortadan kaldırmıştır. Avrupa-karşıtı olmasına rağmen Avrupalılaşma sürecini organizasyonel bir kaynak olarak kullanmıştır. KH bu dönemde kurumsal yapılar (İslâmi STK'lar, gazete ve dergiler, radyo ve televizyon kanalları...) kurarak illegal silahlı bir yapıdan legal siyasi ve sosyal bir harekete dönüşmeye çalışmıştır.

Avrupalılaşma sürecinin etkileri, diğer makro kısıt ve kaynaklarla ele alınmalıdır. Kürt alanında, sürecin düşüşü ile IKB arasında bir korelasyon vardır. Avrupalılaşma süreci, IKB'nin kuruluşu ve istikrara kavuşmasıyla Kürt aktörleri için etkisiz, geçersiz bir dinamik olmuştur. IKB çeşitli Kürt aktörlerine sunduğu yeni bilişsel ve normatif çerçeveyle, muazzam ekonomik ve politik kaynaklarla ana parametreleri değiştirmiştir.

Örneğin, anaakım Kürt hareketi, AB üyelik sürecini referans göstererek Kürt meselesini bir demokratikleşme, azınlık hakları ve dilsel-kültürel haklar meselesi olarak sunmuştur (1999-2005). IKB'nin kuruluşundan sonra meseleyi bir teritoryal egemenlik meselesi olarak yeniden kurmuştur. Zira, IKB, Irak'ta bölgesel olarak ayrı ulusal ve dinî grupların teritoryal egemenliği paylaştığı idari ve siyasi model sunuyor. Yanı sıra, AB'nin yerel-bölgesel Kürt aktörleri yeterince önemsemeyen, merkezî aktörleri muhatap alan tepeden inmeci yaklaşımı (*top-down approach*) not edilmelidir. Ayrıca, AB Kürt meselesini çoğunlukla, kolektif kültürel hakları, siyasi ve idari boyutları hariç tutan liberal bir çerçevede ele almış; azınlık hakları ve bireysel kültürel hak-

lar sorunu olarak görmüştür. Bu da Avrupalılaşma sürecini etkisiz ve geçersiz kılmış, IKB'deki modelin öne çıkmasına sebep olmuştur.

Avrupalılaşma konseptinin, diğer dinamiklerin (küreselleşme, jeopolitik, tamamen yerel/ulusal iç dinamikler ve örgütler, ulus-üstü kurumlar...) etkilerini analiz etme imkânı sunmadığı açıktır.[75] Bu noktada, küreselleşmeye dair tartışmalar daha detaylı ve kapsamlı bir analize imkân sunabilir.

Küreselleşme: Çok-düzeyli ve çok-boyutlu eylem sistemi

Küreselleşme sürecinin Avrupalılaşma, Kürt meselesinin jeopolitiği, merkezî devlet ve Kürt grupları olmak üzere aktörler ve süreçler üzerinde çoklu etkileri vardır. Küreselleşme geniş bir tartışma konusu olduğu için, bu araştırmada, küreselleşme bazı temel noktaları vurgulanmış ve farklı Kürt gruplarının kolektif eyleminin çoklulaşan ölçekleriyle sınırlanmıştır. Bu konuda özellikle, Kürt gruplarının küresel/ulus-ötesi mobilizasyonunun altı çizilmelidir. Bu çok düzeyli mobilizasyon ve düşüncelerin yayılışı hem aktörleri hem de onların düşünce, çıkar ve kurumlarını yeniden kurmaktadır.

Burada, anaakım Kürt hareketi ve Alevi grupları başta olmak üzere farklı ulus-ötesi Kürt hareketlerinin oluşumunda –çoğunluğu Avrupa'daki– Kürt diasporasının rolü özellikle belirtilmelidir. Kürt diasporası teritoryal-olmayan (*de-territorialized*) ve ulusal-olmayan (*de-nationalized*) ulus-ötesi bir topluluğu oluşturuyor.[76] "Bu topluluk içinde farklı dayanışma ağları (ulusal, bölgesel, dinsel ya da profesyonel) Avrupa ölçeğinde yarışıyor ve etkileşime giriyor."[77] Dolayısıyla, diaspora Kürt hareketleri için salt politik ve ekonomik bir kaynak değil, Kürt aktörlerini etkileyen ulus-ötesi, çok-ölçekli ağlar kurma kaynağıdır.

Küreselleşme sürecini oluşturan iki temel dinamik, 1970'lerden sonra bilgi ve iletişim ile ulaşım teknolojilerinde oluşan devrimsel gelişmeler; 1980 ve 1990'larda meydana gelen liberalleşmedir. Bu iki dinamikten oluşan kombinezon çok-uluslu şirketleri güçlendiren ve dünyada radikal dönüşümlere neden olan uluslararası finansal pazarları büyütmüştür.[78] Devlet gücünün

---

75 Palier ve Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques"; François Bafoil ve Yves Surel, "Européanisation Plurielle", içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Eds.), *L'Européanisation d'Ouest en Est,* (Paris: L'Harmattan, 2008: 299-328); Timm Beichelt, "Dimensions of Europeanization", içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Eds.), *L'Européanisation d'Ouest en Est,* (Paris: L'Harmattan, 2008: 31-53).

76 Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz. Riva Kastoryano, "Vers Un Nationalism Transnational: Redéfinir La Nation, Le Nationalism et Le Territoire," *Revue Française de Science Politique* 56, no. 4 (2006): 533-553.

77 Riva Kastoryano, "Citizenship, Nationhood, and Non-Territoriality: Transnational Participation in Europe," *Political Sciences and Politics* 38, no. 4 (2005): 694.

78 Oswaldo De Rivero, *The Myth of Development: Non-Viable Economies and The Crisis of Civilization*, 2. baskı, (Londra: Zed Books, 2010: 28-50) [De Rivero, *Kalkınma Efsanesi: 21. Yüzyı-*

mekânsal örgütlenmesi üzerine çalışan teorisyenlerden N. Brenner'ın altını çizdiği gibi,[79] küreselleşmeyle ilgili çalışmalar üç ana konuya odaklanıyor: Ekonomik etkiler, sosyokültürel ve sosyopolitik süreçler, mekân. Ulus-ötesi işletmelerin dünya ekonomisinde artan rolü, finans kapitalin deregülasyonu, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin ve yaygın kullanımı, Bretton Woods para rejiminin 1970'lerle birlikte çözülmesi küreselleşme sürecinin ekonomik etkilerinin başında geliyor.[80] Öte yandan, küreselleşme sürecinin sosyokültürel ve sosyopolitik boyutları ulus, din, toplumsal cinsiyet, sınıf, çevre gibi dinamiklere dayalı yeni kolektif kimlikler ve teknolojik imkânlar sayesinde ulusal territoryal sınırların ötesindeki etkileşime, politik bilince ve farkındalığa vurgu yapıyorlar.[81] Son olarak, küreselleşmenin mekânsal boyutu hayatın alt-sistemleri (hukuk, ekonomi, spor, bilim...) içinde ve arasındaki, coğrafi olarak birbirinden uzak yereller, mekânlar, teritoryalar ve eylemler, örgütler, kurumlar arasındaki bağımlılığın yayılmasını ve derinleşmesini vurguluyorlar.[82]

Bu dönüşüm süreci, Kürt aktörlerinin bölgesel ölçekli kolektif eylemleri bazında analiz edildiğinde en önemli husus, kuşkusuz, neredeyse her alan-

---

lın Bağımsız Yaşayamayan Ekonomileri, (İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2003)]; Miguel Jimenez, "Global Change, Economic Restructuring and Labour Market Issues in Mexico City," *International Journal of Manpower* 21, no. 6 (2000): 464-480; *World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development* (United Nations, 2007), s. 3-32.

79 Neil Brenner, "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies," *Theory and Society* 28, no. 1 (1999): s. 42.

80 Küreselleşmenin bu boyutu için, bkz. Robert Boyer ve Daniel Drache, Ed., *States Against Markets: The Limits of Globalization* (Londra: Routledge, 1996); Peter Dicken, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, 6. baskı, (Londra: Guilford Press, 1991); Wim Ruigrok ve Rob van Tulder, *The Logic of International Restructuring* (New York: Routledge, 1995); David Gordon, "The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?," *New Left Review* no. 168 (1988): 24-65; Paul Hirst ve Grahame Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance* (Cambridge: Polity Press, 1996); Robert Wade, "Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy Are Greatly Exaggerated," içinde, Susanne Berger ve Robert Dore (Eds.), *National Diversity and Global Capitalism*, (Ithaca (N.Y.): Cornell University Press, 1996: 60-88).

81 Küreselleşmenin bu boyutu için, bkz. Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996); Mike Featherstone, Ed., *Global Culture* (Londra: SAGE Publications, 1990); Stuart Hall, "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity," içinde, *Culture, Globalization and the World System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, Ed. Anthony D. King, 3. baskı, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000: 19-40); Warren Magnusson, *The Search for Political Space: Globalization, Social Movements, and The Urban Political Experience* (Toronto: University of Toronto Press, 1996); Peter Marden, "Geographies of Dissent: Globalization, Identity and the Nation," *Political Geography* 16, no. 1 (1997): 37-64; Jan A. Scholte, "The Geography of Collective Identities in a Globalizing World," *Review of International Political Economy* 3, no. 4 (1996): 565-607.

82 Bob Jessop, "The Future of the State in an Era of Globalization," *International Politics and Society*, 2003, no. 3 (2003): s. 114.

da aktörlerin inşa ölçeklerinin değişmesi ve artmasıdır. "Ölçek", açıktır ki, küreselleşme tartışmalarında kritiktir. Küreselleşme "devletlerin kritik rolleri olan çok-ölçekli bir yeniden teritoryalize etme süreci"dir diyen Brenner,[83] araştırmacıların yerleşik coğrafik sınırları arasında, altında, üstünde veya ötesindeki yeni sosyal süreçlerin tanımı için birçok farklı coğrafik ekler kullandığını hatırlatıyor:[84] "altı", "üstü", "ötesi", "orta", "arası".[85]

Bu araştırmada üç önemli yaklaşım hatırlanmalıdır. İlki olan kamu politikalarının transferi (*public policy transfer*), ulusal/ülke ölçeğindeki değişimleri AB entegrasyonunun etkileriyle sınırlayan Avrupalılaşmaya dair teorilerin sınırlarını ortaya koyar.[86] D. P. Dolowitz ve D. Marsh'ın kamu politikalarının transferi tanımı, "(geçmiş veya şimdiki zamanda) bir politik sistemdeki kamu politikaları, idari düzenlemeler, kurumlar ve düşüncelere ilişkin bilgilerin, başka bir politik sistemde gelişim için kullanıldığı bir süreç"tir.[87] Bu yaklaşım, dönüşümlerin üç ana karakterini anlatır: 1) Değişim, kamu politikalarıyla sınırlanmaz; tarihsel bakışla kurumsal, bilişsel ve normatif yapılar kapsanarak ele alınır. 2) Ulusal/ülkedeki dönüşümler Avrupalılaşma sürecinin etkileriyle sınırlanmaz; dünyadaki etkileşime dikkat edilir. 3) Etkileşimin önemi belirtilir; politik sistemler arası transfer olanak ve olasılıkları vurgulanır.

İkinci yaklaşım, L. Hooghe ve G. Marks'ın geliştirdiği "çok-düzeyli yönetişim"dir.[88] Çok-düzeyli yönetişim, entegrasyon sürecinde oluşan yapılara dair araştırmalarla gelişmiştir. Buna göre tek aktörlü kamu yönetimi yerine küresel politik ekonomide –yatay ve dikey düzlemde– birçok otoritenin/aktörün olduğu bir sistem inşa edilmiştir.[89] Dikey düzlemde, ulusal/ülke ölçeği belirleyici olma niteliğini yitirmiştir. Yerel, bölgesel, ulusal, ulus-ötesi ve ulus-üstü aktörlerden, birleşik ve karmaşık bir yapı oluşmuştur. Bu yapı-

---

83 Brenner, "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies," 41-42.

84 *A.g.e.*, s. 39-40.

85 Bu konuda Ingilizce kullanılan ön ekler şunlardır: "sub-," "supra-," "trans-," "meso-," ve "inter-".

86 Saurugger, *Théorie et Concepts de L'intégration Européenne*; David P. Dolowitz ve David Marsh, "Learning from Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making," *Governance* 13, no. 1 (2000): 5-23; Palier ve Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques"; Bafoil, "Transfert Institutionnel et Européanisation. Une Comparaison Des Cas Est-allemand et Est-européens", *Revue Internationale de Politique Comparée,* 13, no. 2 (2006): 213-238.

87 David P. Dolowitz ve David Marsh, *a.g.e.*

88 Liesbet Hooghe ve Gary Marks, "Unraveling the Central State, But How? Types of the Multi Level Governance", *Institute for Advanced Studies Political Sciences Series,* 87 (2003): 1-27.

89 Bas Arts, Arnoud Lagendijk ve Henk van Houtum, Ed., *The Disoriented State: Shifts in Governmentality, Territoriality and Governance* (Dordrecht: Springer, 2009); Ian Bache ve Matthew Flinders, Ed., *Multi-level Governance* (Oxford: Oxford University Press, 2004); Vasudha Chhotray ve Gerry Stoker, *Governance Theory and Practice: A Cross-Disciplinary Approach* (New York: Palgrava Macmillan, 2009).

da ulus/ülke altı ve ulus-üstü aktörlerin pozisyonları ve işlevleri güçlenmiştir. Yatay düzlemde, kamu otoritesi yetki ve sorumluluklarını özel sektör ve sivil toplumdaki aktörlerle paylaşmıştır. Çok-düzeyli ve çok-aktörlü yönetişim süreci çoğunlukla demokrasinin geliştirilmesi, kamu hizmetlerinin daha etkin ve verimli olmasına dayanıyor.[90]

Üçüncü olarak, B. Jessop'un devlet teorisi ve politik ekonomiden yürüttüğü küreselleşme tartışmalarından bahsedilmelidir. Jessop, "Küreselleşme evrensel ve tekil mantığa sahip tek nedenli bir mekanizma değildir, bundan ziyade çok-merkezli, çok-ölçekli, çok-zamanlı, çok-formlu ve çoknedenlidir"[91] diyor. Küreselleşmenin, mekâna ve aktörlere göre çeşitlendiğini, farklı zaman ve mekânlarda farklı sonuçlar doğuran süper karmaşık çoklu süreçler serisi içerdiğini düşünüyor. Buna rağmen birçok gelişmiş kapitalist ekonomide "Schumpeteryan post-ulusal çalışma rejiminin" (*Schumpeterian post-national workfare regime*) "Keynesyen ulusal refah devletlerinin" (*Keynesian national welfare state*) yerini aldığını söyler.[92]

Jessop'a göre küreselleşme sürecindeki dönüşümde altı temel eğilim var.[93] İlk eğilim devletin ulusal-dışılaşmasıdır (*denationalization of statehood*). Ulusal/ülke ölçeğinde yoğunlaşan devlet iktidarı yerel, bölgesel, ulusal, ulus-üstü ve uluslararası yapılar tarafından paylaşılır.

İkinci eğilim iki farklı süreci kapsar: Devlet-dışılaşma (*de-statization*) ve yeniden devletleştirme (*re-statization*). Buna göre devletle devlet dışı aygıtlar ve eylemler arasındaki sınırlar baştan çizilir. Bu süreçte, devlet-dışılaşma, daha önce devletlerin bazı eylemlerinin, hükümet dışı, kâr amacı gütmeyen ya da özel ve ticari aktör, kurum veya rejimlere devri ya da bunlarla paylaşımıdır. Bu, yönetimden yönetişime geçiş olarak da adlandırılır. Öte yanda, bu ortaklığın, gücün tek yönlü devri olmadığı belirtilmelidir. Bu süreç, yeniden devletleştirmedir; daha önceki devlet dışı eylemleri, bugün farklı ölçeklerde devlet iktidarı gerçekleştirir.

Üçüncü eğilim devletin geri çekilmesi (*the retreat of state*) ve devlet iktidarını farklı şekillerde aşan politik iktidarların yükselişini kapsar. "Küreselleşen ekonominin göreceli olarak istikrara kavuşması için uluslararası rejimlerin artan önemi ve devletlerin kontrolünün ötesinde teritorya-öte-

90 François Bafoil, "Regionalization and Decentralization in Poland: A Europeanization Process in a Comparative Perspective," içinde, François Bafoil ve Ayhan Kaya (Eds.), *Regional Development and the European Union. A Coperative Analysis of Karabuk, Valenciennes and Katowice*, (İstanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2009), s. 61; Andrea Mairate, "The Added Value of the European Union Cohesion Policy," *Regional Studies* 40, no. 2 (2007): 167-177; *European Governance A White Paper* (Brussels: Commission of the European Communities, July 25, 2001).

91 Jessop, "The Future of the State in an Era of Globalization" s. 32-33.

92 Bob Jessop, *The Future of the Capitalist State*, (Cambridge: Polity Press: 2002).

93 Jessop, "The Future of the State in an Era of Globalization," s. 36-39.

si siber-alanda artan ağlar bu üçüncü eğilimin iki mühim, çakışan örneğini oluşturuyor."[94]

Dördüncü eğilim ekonomik ve ekonomi ötesindekinin yeniden düzenlenmesidir (*re-articulation of the economic and extra-economic*). Bununla Jessop'a göre, politik ve ekonomik sistem arasındaki iş bölümü yeniden tanımlanır. Keynesyen refah devletinden farklı olarak "Schumpeteryan post-ulusal çalışma rejiminde" ekonomi daha geniş kavranır ve farklı dinamikler (sosyal pratikler, kurumlar, işlevsel sistemler ve sivil toplum alanı...) küresel pazarda rekabet gücünü etkiler. Ekonomik olanın sınırlarının genişlemesi, devlet iktidarının olası müdahale alanının genişlemesi ve ekonomide rekabet kapasitesinin artması için devlet iktidarının işlevlerinin ve kurumsal formlarının düzenlenmesi anlamına gelir.

Politik hiyerarşilerin yeniden düzenlenmesi ve kamu politikaları rejimlerinin uluslararasılaşması (*re-ordering the political hierarchies and the internationalization of policy regimes*), beşinci eğilim. Buna göre, devlet eylemlerinin şekillenmesi; kamu politikalarına dair fikirlerin belirlenmesi ve uygulanmasında uluslararası bağlamın; teritorya-ötesi, ulus-ötesi veya sınır-ötesi dinamik ve süreçlerin önemi artmaktadır.

Son olarak, politik topluluklar yeniden şekillenir ve yeni politik topluluklar farklı şekillerde ortaya çıkar. Özerklik ya da bir teritoryal alanda (mevcut ulus-devletlerin içinde veya ötesinde) kontrol arayışı olan muhayyel uluslar; kozmopolit yurtseverliğe dayalı küresel sivil toplum; bir teritoryal alana dayanmayan ve ortak kimlik, çıkar ya da değerlerin paylaşımına dayalı (toplumsal cinsiyet, sınıf ve çevre gibi meselelerle küresel ölçekte örgütlenen) topluluklar, yeni toplulukların arttığını gösterir.[95]

Devlet iktidarının mekânsal yeniden örgütlenmesi,[96] çok-düzeyli yöneti-

---

94 *A.g.e.*, s. 38.

95 Küreselleşmenin devletin işlevleri, kurumsal yapıları ve sosyal hayata etkileri için ayrıca, bkz. Jessop, *The Future of the Capitalist State*; Jessop, "The Future of the State in an Era of Globalization"; Bob Jessop, "Capitalism and Its Future: Remarks on Regulation, Government and Governance," *Review of International Political Economy* 4, no. 3 (1997): 561-581; Brenner, "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies"; Neil Brenner, "Metropolitan Institutional Reform and the Rescaling of State Space in Contemporary Western Europe," *European Urban and Regional Studies* 10, no. 4 (2003): 297-324; Neil Brenner vd., *State/Space: A Reader*, (Malden: Blackwell, 2003); Michael Mann, "Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-state?," *Review of International Political Economy* 4, no. 3 (1997): 472-496; Michael Keating, "Rescaling Europe," *Perspectives on European Politics and Society* 10, no. 1 (2009): 34-50; Michael Keating, "Thirty Years of Territorial Politics," *West European Politics* 31, no. 1-2 (2008): 60-81.

96 Brenner vd., *State/Space: A Reader*; Jessop, "The Future of the State in an Era of Globalization"; Jessop, *The Future of the Capitalist State*; Brenner, "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies"; Brenner, "Glocalization' as a State Spatial Strategy", içinde, *Remaking the Global Economy. Economic-Geopraphical Perspective*, Ed. Jamie Pect ve Henry Wai-Chung Yeung, (Londra: SAGE Publication, 2003: 197-215).

şim[97] ve kamu politikalarının transferindeki[98] teorik tartışmalara bakılırsa, üç Kürt bloğundaki grupların düşünce, çıkar ve kurumları küreselleşmeyle çok-ölçekli vè çok-boyutlu bir eylem sisteminde gerçekleşir.

Kaynakların aktörler tarafından mobilizasyonu

Buraya dek makro kısıtlar olarak tartışılan beş dinamiği, Kürt aktörler mikro ölçekte nasıl mobilize etmiştir? Kürt grupları, bu beş kaynağı farklı zaman dilimlerinde farklı yollarla mobilize etmiştir. Kürt ekonomik elitleriyle İslâmcı gruplar için AK Parti (neoliberal ve dinî karakteri) politikadaki pozisyonlarını güçlendiren bir etken; Alevi ve ulusal gruplar içinse sosyo-politik mobilizasyon sürecinde önemli bir engeldir. 2010 yılıyla, AK Parti'nin Türk milliyetçiliğinin öne çıkması Kürt İslâmcı gruplar ve ekonomik elitlerle işbirliğini fazlasıyla sınırlamıştır. Bu durum, İslâmcı gruplarla ekonomik elitleri ulusal bloğa yaklaştırmıştır.

Üç Kürt bloğu, IKB'nin kuruluşundan memnundur fakat buna farklı önemler atfederler. IKB, ulusal gruplara yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve, politik ve ulusal-kültürel kaynak; ekonomik elitler için yeni bir ekonomik pazar sunmuştur. Dinî gruplardaysa, İslâmcı Kürt gruplarına yeni politik ve İslâmcı kaynaklar sunmuş; Türkiye'deki Kürt Alevileri için ne politik ne de ekonomik olarak bir önem arz etmemiştir.

Avrupalılaşma sürecini tüm Kürt grupları mobilize etmiştir. Birçok İslâmcı Kürt grubu hariç, aktörler Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini destekliyor. Kürt İslâmcıların çoğu için (Avrupa-karşıtı olmalarına rağmen) süreç bir kaynaktır. Kamusal alanda yeniden örgütlenerek güçlerini yaygınlaştırmaya ve derinleştirmeye çalışmışlardır. Öte yanda, Alevi grupları, sürecin örgütlenme, düşünce ve ifade özgürlüğünü değerlendirerek kaynaklarını mobilize etmiş, Sünni-İslâmcı politikaların engellerini aşmaya çalışmıştır. Ulusal gruplar içinse üyelik süreci, büyük oranda bir stratejik kaldıraç olmuştur, Kemalist rejimin engellerini (Kürt meselesi bir güvenlik ve terör sorunudur algısını) aşmaya çalışmışlardır. Avrupalılaşma süreci ekonomik aktörler içinse, politik ve ekonomik istikrar, liberalleşme ve küresel pazara entegrasyonu derinleştirmek için araçtır.

Küreselleşme süreci hususunda, ilkin, teknolojik gelişmelerle Kürt gruplarının ulus-ötesi mobilizasyonunu artıran ulaşım imkânlarından bahsedilmelidir. Aktörlerin çok-düzeyli mobilizasyonu ve fikirlerin küresel ölçekte hızlı dolaşımı, Kürt gruplarını etkilemiştir. İkinci olarak, Kürt gruplarının

97 Hooghe ve Marks, *a.g.e.*

98 Saurugger, *a.g.e.*; Dolowitz ve Marsh, *a.g.e.*; Palier ve Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques."

çoğu ulus-ötesi aktörlerdir. Avrupa'daki Kürt diasporası ulusal hareketlerle Alevi Kürtlere büyük etkide bulunuyor. Örneğin, Kürtçe yayınlı ilk devlet kanalı TRT-6, 2009'da yayına başlarken ilk Kürtçe kanal 1995'te Avrupa'da yayına başlamıştır. Ulusal ve Alevi gruplar kadar İslâmcı gruplar da ulus-ötesi aktörlerdir (hem Kürt diasporasında örgütlü hem diğer ülkelerdeki İslâmcı hareketlerle ilişkililerdir). Ekonomik elitlerse, ulus-ötesi ağlara en dahil olan ve en çok faaliyet yürüten gruptur. Çoğunlukla küresel ölçekte entegre olan pazarlarda çıkarlarını koruyup geliştirmeye çalışırlar.

Zaman dilimi: 1999-2013

Üç Kürt bloğu, tarihsel bağlam ve dört ana kısıt/kaynaktan sonra çalışmanın kapsadığı zaman dilimi belirtilmelidir. Bu çalışmada, Kürt gruplarının kolektif eylemi 1999-2013 zaman dilimi için analiz edilmektedir. 1999, Türkiye'deki Kürt meselesinde üç dinamiğin çakışmasıyla bir dönüm noktasıdır. İlki, PKK'nin kurucusu ve rakipsiz lideri A. Öcalan'ın 15 Şubat 1999'da Türkiye ve Amerika'nın ortak bir operasyonuyla yakalanarak Türkiye'ye getirilmesidir. Bununla birlikte anaakım Kürt hareketi mühim bir değişim (ideolojik, politik, stratejik, kurumsal) yaşamıştır. Öcalan'ın çağrısıyla PKK, militanlarını sınırdışına çekerek silahlı mücadeleyi sonlandırmaya hazır olduğunu bildirmiştir. PKK geçmiş milliyetçi ideolojisini ve devlet-merkezli politik karakterini eleştirmiş, Kürtlerin kültürel haklarını "demokratik cumhuriyet"te güvence altına almak için demokratik yöntemlerle mücadelesini sürdüreceğini duyurmuştur. Sonraki beş yılda anaakım Kürt siyaseti legal ve illegal yapılarını yeniden inşa etmiştir. Tüm örgütsel yapılarını demokratikleşme, çok-kültürlülük ve Kürt kültürünü tanıtma odaklı yeni stratejik hedeflere uygun hale getirmiştir.

İkincisi, 18 Nisan 1999'daki yerel seçimlerde kazanılan başarıyla Kürt siyasetini yeniden yapılandırma sürecinin hızlanması ve derinleşmesidir. Bu yeni yerel yönetim deneyimiyle anaakım Kürt hareketi, belediyeler ve il özel idarelerindeki yeni imkânlarla legal siyasetin alanını genişletmiş, sivil toplum alanında çoklu ağlar kurmuştur.

Türkiye'deki politik sistemde mühim bir dinamik olan AB üyelik süreci, Kürt meselesinde de kritik değişimler yaratmıştır. Esasen, süreç ilk iki dinamiğe denk gelmiştir. Liderinin yakalanmasıyla kapsamlı bir dönüşüm programı oluşturan ve yerel seçimlerle bu dönüşümü pekiştiren anaakım Kürt siyaseti için bu süreç bir fırsat olmuştur. Üyelik sürecinin anaakım Kürt siyasetini dönüşüme zorlaması bir fırsata dönüştürülmüş, önemli bir değişim yaşanmıştır. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci, 2005 sonrası ivmesini kaybetse de, Kürt bölgesinde siyaset alanının yeniden inşasında kritiktir.

Üç I Modeli: *Ideas*/düşünceler, *interests*/çıkarlar, *institutions*/kurumlar

Bu alt-bölümde farklı kaynakları çeşitli ölçeklerde mobilize eden üç Kürt bloğunun kolektif eylemini analiz etmek için kullanılan temel teorik çerçeve ve analitik elementler tartışılıyor. "Gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiğini"[99] ve "tüm insani 'bilgilerin' belli bir sosyal şart altında geliştirildiğini, aktarıldığını ve korunduğunu"[100] ileri süren inşacı yaklaşım (*constructivism*) izlenerek, genelde kolektif eylem sosyolojisine, özelde ise Üç I Modeli'ne (*ideas-düşünceler, interests-çıkarlar, institutions-kurumlar*) dayanılmıştır.

Sonraki bölümlerde analiz için kapsamlı bir çerçeve sunan kolektif eylem sosyolojisi, Üç I Modeli ve inşacı kurumsalcılık (*constructivist institutionalism*) teorileri sırasıyla tartışılıyor.

Kolektif eylem sosyolojisi

Kolektif eylem "sosyal yaşamın bazı yönlerini değiştirme ya da başkaları tarafından önerilen değişimlere direnme arzusuyla motive olmuş iki ya da daha fazla insanın ortaya çıkan asgari ölçüde koordine olmuş eylemi"[101] olarak tanımlanabilir. Kolektif eylem sosyolojisi tam da bu kolektif eylem sürecini belirleyenlere ve dinamiklere odaklanıyor. Kolektif eylemle ilgili çalışmalar üç ana soruya cevap arıyor: Kolektif eylemin kaynağı nedir, hangi koşullar kolektif eylemi oluşturuyor? Bazı insanlar kolektif eyleme katılırken, diğerleri niçin katılmıyor? Kolektif eylemin sonuçları ve sonuçların farklılıklarını etkileyen faktörler neler[102]?

Aynı zamanda üç ana teoriden bahsedilebilir: Gerilme teorileri (*strain theories*), kaynakların mobilizasyonu teorisi (*resource mobilization*) ve politik süreç teorisi (*political process theory*).[103] Gerilme teorilerine göre, kolektif eylem toplumdaki sert gerilmelere bir cevaptır. Klasik gerilme teorileri için kolektif eylemin temeli psikolojik faktörlerken[104] Marksist analiz[105] ya da

---

99 Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (New York: Anchor Books, 1966), s. 13 [Berger ve Luckman, *Gerçekliğin Sosyal İnşası - Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi,* (Istanbul: Paradigma Yayınları, 2008)].

100 *A.g.e.*, s. 15.

101 Doug McAdam, "Collective Action," içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (Malden: Blackwell Publishing, 2007), s. 15.

102 *A.g.e.*, s. 575.

103 *A.g.e.*, s. 575-576.

104 William Kornhauser, *The Politics of Mass Society* (New Jersey: Free Press, 1959).

105 Jeffrey M. Paige, *Agrarian Revlolution* (New York: Free Press, 1978).

rekabet teorileri[106] gibi çağdaş gerilme teorileri için yapısal ekonomik, etnik ya da ırksal toplumsal kaymaları/yerinden oynamalarıdır (*dislocation*). Öte yanda, J. D. McCarthy ve M. N. Zald'ın geliştirdiği teoriye göre,[107] sadece toplumsal gerilimler değil, aktörlerin organizasyonel kapasitesi ve gerekli kaynakları kolektif eylemleri ortaya çıkarır. Son olarak, politik süreç teorisi takipçileri,[108] iktidara erişim olanakları olan "sistemin üyeleri" ile olmayan veya sınırlı olan "meydan okuyucular" arasındaki güç eşitsizliğine odaklanıyorlar. Onlara göre istikrarın olmadığı; rejimin zayıf olduğu, yeni "fırsatlar" ve "tehditler" doğurduğu dönemlerde, kolektif eylemin "meydan okuyucular" arasında oluşması beklenir.[109]

Kolektif eyleme katılımın sebeplerine ilişkin iki ana yaklaşım vardır. İlki kişisel, ikincisi yapısal faktörleri öne sürer.[110] İlkine göre, kişiler psikolojik karakter, rasyonel kâr-zarar hesaplaması, amaç ve değer uyuşmasıyla kolektif eyleme katılırlar. İkincisine göreyse kişilerin, organizasyonlardaki önceki üyelerle/katılımcılarla bağları gibi yapısal/ağsal konumları katılmalarına sebep olur. Bu yaklaşım, "hareketlerin çoğunun *kurulu örgütlenmeler, kurumlar ve ağlar* içinde geliştiğini belirtir".[111]

Son olarak, genellikle sosyal hareketler ve kolektif eylemin etkileri üzerine ilk çalışmalar kolektif eylemin üç mekanizmasına dikkat çeker: Rahatı bozan protestolar, sinyal verme ve kamuoyu fikrinde değişiklik yapma. Bazısı kolektif eylemin etkisinin, yarattığı "negatif teşviklerine" (*negative inducements*) bağlı olduğunu ileri sürer. Buna göre, meydan okuyan grup kolektif eylemle kamu düzenini bozar, elitlerin çıkarlarını engeller, tehdit oluşturma potansiyeliyle sosyal ve ekonomik dönüşüm yaratır.[112] Bazısına göre de kolektif eylemler karar vericilere halkın politik tercih ve önceliklerini daha iyi kavraması için anlamlı bilgiler sunar. Bu yaklaşıma göre kolektif eyle-

---

106 Susan Olzak, *The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization* (Standford: Stanford University Press, 2011).

107 John D. McCarthy ve Mayer N. Zald, *The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization* (New Jersey: General Learning Corporation, 1973).

108 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution* (New York: Random Hause, 1978); Sidney G. Tarrow, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, 3. baskı, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*, 2. baskı, (Chicago: The University Of Chicago Press, 1999).

109 Tilly, *a.g.e.*; Tarrow, *a.g.e.*; McAdam, *a.g.e.*; Jack A. Goldstone ve Charles Tilly, "Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action," içinde, Ronald R. Aminzade vd. (Eds.), *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, (New York: Cambridge University Press, 2001: 124-154).

110 McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency*, s. 576-578.

111 McAdam, "Collective Action," s. 578.

112 Frances F. Piven ve Richard A. Cloward, *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail* (New York: Vintage Books, 1979); McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*.

min başarısı kitlelerin mobilize olduğu, ılımlı gösteriler düzenleme kapasitesine bağlı.[113] Fakat bazı siyaset bilimcilere göre kolektif eylemler politik tercihleri doğrudan etkilemez, ilkin kamuoyunun düşüncesini değiştirir ve karar vericiler de seçmen desteği sağlamak ve sürekli kılmak için politik tercihlerini revize eder.[114]

Özetlenen, kolektif eylem sosyolojisiyle ilgili çalışmalar gösteriyor ki kolektif eylem süreci üç ana dinamikle şekillenir: Düşünceler, çıkarlar ve kurumlar. "Yapısal kırılmalar" (*structural dislocation*), "dengesiz/eşitsiz iktidar ilişkileri" (*power disparity*), "yapısal/ağsal konumlar" (*structural/network location*) gibi konseptler, kolektif eylemin dinamiklerinin analizinde kurumsal bağlama odaklanır. Öte yanda Marksist teori, rekabet ve politik süreç teorilerine göre kolektif eylem eşitsiz güce sahip gruplar arasında çatışma yaratır. Son olarak, paylaşılan çıkarlar, hedef ve değerler kolektif eylem analizinde mühim meselelerdir; bilişsel ve normatif çerçevelerin önemini vurgular.

Siyasi sistemin üç ana bileşeninin (siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikaları) değişiminde düşünce, çıkar ve kurumlar irdelenir. Ama "Üç I Modeli" (*Ideas-Düşünceler, Interests-Çıkarlar, Institutions-Kurumlar*) ilk defa bunları birbiriyle ilişkili olarak analize dahil ediyor. Sonraki bölümlerde bu model etraflıca açıklanıyor.

Üç I Modeli

Üç I Modeli, ana dinamikleri (düşünceler, çıkarlar ve kurumlar) birbiriyle ilişkili üç değişken olarak ele alır. Üç I Modeli'ne dair birçok çalışma, kamu politikalarının değişimine (özellikle refah devleti politikalarına) odaklansa da, model bununla sınırlı değil. Hem yerel/ulusal hem de uluslararası alanda siyasi (rejim, siyaset alanı) değişim analizlerinde kullanışlı bir çerçeve sunar. Üç I Modeli'yle ilgilenen akademisyenler genelde P. A. Hall,[115] H. Heclo[116] ve Y. Surel'i[117] referans alıyorlar. Yanı sıra, bu üç dinamik, sosyolo-

113 Susanne Lohmann, "A Signaling Model of Informative and Manipulative Political Action. American Political Science Review," *American Political Science Review* no. 87 (1993): 319-333.

114 McAdam, "Collective Action", s. 579-580.

115 Peter A. Hall, "The Role of Interests, Institutions, and Ideas in the Comparative Political Economy of the Industrialized Nations," içinde, Mark Lichbach ve Alan Zuckerman (Ed.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 174-207. Ayrıca bkz. Hall ve Taylor, *a.g.e.*

116 Hugh Heclo, "Ideas, Interest, and Institutions," içinde, Lawrence Dodd ve Calvin Jillson (Ed.), *The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations*, (Boulder: Westview Press, 1994: 366-451).

117 Yves Surel, "Idées, Intérêts, Institutions Dans L'analyse Des Politiques Publiques," *Pouvoir* no. 87 (1998): 161-178.

jideki ilk çalışmalardan beri ana metedolojik elementler ve temel analitik boyutlar olarak kullanılır.

Üç I, J. March ve J. Olsen'ın geliştirdiği yeni-kurumsalcılığın farklı versiyonlarında analitik etkenlerdir.[118] Örneğin, "Siyaset Bilimi ve Üç Yeni Kurumsalcılık (*Political Science and the Three New Institutionalisms*)"ta (1997)[119] yeni kurumsalcılık üç grupta sınıflanıyor: Rasyonel Seçim Yeni-Kurumsalcılığı (*Rational Choice New-Institutionalism*), Tarihsel Yeni-Kurumsalcılık (*Historical New-Institutionalism*) ve Sosyolojik Yeni-Kurumsalcılık (*Sociological New-Institutionalism*). Üçü de düşünce, çıkar ve kurumların rollerini farklı ele alıyor.

Rasyonal Seçim Yeni-Kurumsalcılık çıkar çatışmalarına odaklanır; aktörler çıkarlarını maksimize etmek için rasyonel ve stratejik davranırlar. Kurumlar bu süreçte aktörlere ötekilerin davranışları ile uzlaşmaların pratiği ve uyumsuzlukların cezalandırılmasında uygun bilgi sunarlar.[120] Öte yanda, Tarihsel Yeni-Kurumsalcılar tarihsel olarak inşa edilmiş kurumlara vurgu yapıyor. Buna göre aktörlerin rasyonelliği, kurumsal yapının şekillendirdiği dünya görüşleriyle sınırlı. Ekonomik ve siyasi sistemin kurumsal yapıları bazı çıkarları destekleyip bazılarını engeller ve kolektif eylemlerde belirleyici bir role sahiptir.[121] Son olarak, Sosyolojik Yeni-Kurumsalcılar bilişsel ve normatif çevçevelere odaklanır; aktörlere rehberlik eden, farklı yorum imkânı sunan dinamiklere (düşünce, değer, norm, kültür, meşruiyet, sembol sistemi ve ahlaki kodlar...) vurgu yapar. Toplumsal meşruiyeti vurgulayan bu yaklaşıma göre, "rasyonel" eylem sosyal ve kültürel bir inşadır; bireylerin davranışlarına yön veren ana dinamik araçsal akıl değil, sosyal uygunluktur.[122]

Bunların yanı sıra, son yıllarda bazı araştırmacıların kullandığı "inşacı kurumsalcılık" (*constructivist institutionalism*)[123] ve "söylemsel kurumsalcı-

---

118 James March ve Johan Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organisational Basis of Politics* (New York: Free Press, 1989). Ayrıca bkz. James March ve Johan Olsen, "Elaborating the 'New Institutionalism'", içinde, R.A.W Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 3-20).

119 Hall ve Taylor, *a.g.e.*

120 Hall ve Taylor, *a.g.e.*, s. 942-946. Ayrıca bkz. Kenneth Shepsle, "Rational Choice Institutionalism," içinde, R.A.W Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 23-38).

121 Hall ve Taylor, *a.g.e.*, s. 937-942. Ayrıca bkz. Elizabeth Sanders, "Historical Institutionalism", içinde, R.A.W Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 39-55).

122 Hall ve Taylor, *a.g.e.*, s. 946-950.

123 Colin Hay, "Constructivist Institutionalism", içinde, R.A.W Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 56-74).

lık"tan (*discursive institutionalism*)[124] bahsedilmelidir. İkisi de karmaşık kurumsal değişim ve dönüşümlerde fikir ve söylemlerin rolüne işaret eder.

Üç I Modeli, bir yandan bütüncül ve sistematikken, öte yandan uygun analitik elementler sunuyor. Yanı sıra, bu modeli esas alan çalışmalar, üç dinamiğin ilişkisini analiz etmek için derinlikli bir teori inşa edememiştir. Bu konuda yeni-kurumsalcıların çabalarından bahsedilmeli. Hall ve Taylor'a göre, her yeni-kurumsalcı teori "hesapçı" (*calculus*) ve "kültürel" (*cultural*) yaklaşımlara dayanır. Yazarlar bu yaklaşımların ilişkisini ve bütünlüğünü nasıl okuduklarını detaylıca sunmaz ama insan davranışlarının analizi ve kurumların etkisinde zıt yaklaşımlar olmadığını, yer yer birbirini tamamladıklarını söylerler.[125]

İnşacı kurumsalcılık ve Üç I Modeli

C. Hay'ın geliştirdiği inşacı kurumsalcılık düşünceler, çıkarlar ve kurumlar arasındaki ilişkiyi anlamak için kullanışlı teorik ve analitik bir çerçeve (sistematik ve bütünsel) sunuyor. Tarihsel yeni-kurumsalcılıktan yola çıkan Hay, Hall ve Taylor'u red ediyor. Hay'a göre:

> "(A)ktörler stratejik hareket ederler ve bazı karmaşık, şartlara ve olaylara bağlı ve sürekli değişen hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırlar. Aktörler bunları bazı stratejileri ötekilerin aleyhine destekleyen bir bağlamda gerçekleştirirler. Bu eylemleri, bağlamın algılarına dayanır ve en iyi durumda tamamlanmamış olan bu algıların olaylardan sonra genellikle yanlış oldukları ortaya çıkar. Ötesi, algı şeklindeki düşünceler ikinci bir anlamda da 'önem'lidir; çünkü aktörler çevrelerine normatif olarak yönelmiş durumdadırlar. Arzuları, tercihleri ve motivasyonları bağlamsal olarak verili değildir –maddi hatta sosyal bir durumun yansıması olarak– bundan öte önüne geçilemeyecek şekilde düşünseldir ve içinde gerçekleşecekleri bağlama yönelik belli bir normatif (esasen moral, etik ve politik) yönelmeyi yansıtır."[126]

Tarihsel yeni-kurumsalcılar kurumsal kompleksin tarihsel devamlılığını vurgular; inşacı kurumsalcılar kurumsal değişime odaklanır.[127] Hay'a göre, değişimler aktörlerle kurumsal bağlam arasındaki stratejik ilişkinin bir ürünüdür. Yani değişimler, "kurumsal mimarlar, özneler ve çevreler" arası iliş-

124 Vivien A. Schmidt, "Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth 'new Institutionalism'," *European Political Science Review* 2, no. 1 (2010): 1-25; Vivien A. Schmidt, "Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Discourse," *Annual Review of Political Sciences* no. 11 (2008): 303-326.

125 Hall ve Taylor, *a.g.e.*, s. 950-957.

126 Hay, *a.g.e.*, s. 63.

127 *A.g.e.*, s. 60.

kinin bir ürünüdür.[128] Tarihsel kurumsalcılıktan farklı olarak inşacı kurumsalcılık sadece "kurumsal geçmişe bağımlılığı" (*institutional path dependence*) değil, "düşünsel geçmişe bağımlılığı" (*ideational path dependence*) da vurgular. Aktörlerin algılarını yalnız kurumsal çevre değil, mevcut politik paradigmalar ve dünya görüşleri de şekillendirir.[129]

Y. Surel'in, "aşama/safha" ve "zamansallık" vurgusuyla, kamu politikalarının değişim ve dönüşümünde üç dinamiğin (Üç I) rolüne dair tartışmalara katkısı büyüktür. Surel'e göre üç dinamiğin birbiriyle ilişkili analitik elementler olarak ele alınması, aralarında hiyerarşi olmadığı anlamına gelmez. Her element, değişim sürecinin farklı dönemlerinde ayrı önemlere sahiptir.[130] Surel'e göre kamu politikalarının dönüşüm süreci beş ana aşamaya/safhaya ayrılır: Sorunun teşhisi, çözümün geliştirilmesi, önlemlerin ve araçların belirlenmesi, uygulama ve değerlendirme.[131] Yine, Surel'e göre (B. Palier ile) düşünce, çıkar ve kurumlar farklı zamansallıklar gösterir. F. Braudel'in kategorilerine göre düşünceler uzun, kurumlar orta, çıkarlarsa kısa vadede değişiyor.[132]

Üç I Modeli, üç elementin ilişkisinde sınırlı teorik ve ampirik bir açıklama getirirken siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikalarındaki değişimlerin analizinde avantajlar sunuyor. İlkin, üç elementi birbiriyle ilişkili analiz bileşenleri olarak görmek, değişimin olası birçok boyut ve nedenini önemli kılıyor.[133] İkinci olarak, araştırmacıları araştırma çerçevesini genişletmeye, çalıştıkları sürecin farklı boyutlarına dair hipotezleri artırmaya çağırıyor.[134] Üçüncü olarak bu model, zamansallık hususunu dikkate alma, üç elementin –sürecin safhalarındaki– rolleri arasında bir hiyerarşi kurma imkânı sunuyor.[135] Son olarak, sürecin farklı boyutlarına ve dinamiklerine odaklanan teorik yaklaşımları birlikte kullanma ve sentezleme fırsatı veriyor.[136] Kuşkusuz tüm bunlar, bir sosyal gerçeği incelerken daha kapsamlı, derin ve bütüncül bir teorik açıklama olanağı sunuyor.

---

128 *A.g.e.*, s. 64.

129 *A.g.e.*, s. 65.

130 Surel, "Trois I," s. 654.

131 Bruno Palier ve Yves Surel, "Les « Trois I » et L'Analyse de L'Etat En Action," *Revue Française de Science Politique* 55, no. 1 (2005): 25-27; Charles O. Jones, *An Introduction to the Study of Public Policy* (Belmont: Duxbury Press, 1970).

132 Palier ve Surel, "Les « Trois I » Et L'Analyse De L'Etat En Action," s. 29.

133 *A.g.e.*, s. 8.

134 Surel, "Trois I," s. 653.

135 *A.g.e.*, s. 655.

136 *A.g.e.*, s. 655.

Temel hipotezler

Kürt meselesinin karmaşıklığı ve araştırmanın kapsamı (Şekil 1) sebebiyle araştırmanın birçok boyutuna dair farklı hipotezler kurulmuştur. Bunlar temel hipotez, Kürt bölgesi, Kürt meselesi, çatışmalar, müzakereler, mutabakatlar, kısıtlar ve kaynaklar olarak sınıflanmıştır.

Ana hipotez

Ana hipotez, Kürt gruplarının çabalarına rağmen Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşası için ortak bilişsel çerçeve, çıkar ve kuralların oluşmamasıdır. Grupların ulusal, dinsel ve sınıfsal ayrılıkları, politik bir Kürt bölgesinin inşasına engel olmuştur.

Kürt bölgesi: Bir tarihsel inşa

Araştırmanın ikinci önemli hipotezi şudur: Kürt bölgesi, Türk ulus-devletiyle Kürt sosyopolitik mobilizasyonunun etkileşimi sonucu oluşan tarihsel bir inşadır. Siyasi ve idari olarak tanınmasa da (bilişsel, kültürel, sosyoekonomik; siyasi ve idari) sınırları görece iyi belirlenmiş bir Kürt bölgesi vardır. Birçok Kürt grubu, Türk devletinin bölgedeki yıkıcı gücüne dair kolektif bir hafızaya sahiptir. Ayrıca Türk ulus-devletinin inşası ve şiddete dayalı inkâr ve asimilasyon politikaları belirgin bir Kürt kültürel bölgesi inşa etmiştir. Ötesi, bölgesel eşitsizlik ve Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri bırakılmışlığı, bölgeyle Türkiye'nin geri kalanı arasına kalın sosyoekonomik duvarlar örmüştür. Velhasıl, iki yüzyıldır süren OHAL yönetimi ve bölgeye özgü –idari, siyasi ve askerî– yapı ve kurumlar *de facto* sınırlar çizmiştir. Kürt sosyopolitik mobilizasyonu esasen bu çok-düzeyli sınır yaratma politikalarına bir cevap olarak olmuştur. Bu konuda, Kürt bölgesi geniş bir coğrafyaya işaret etse de siyasi olarak inşa edilen Kürt bölgesi/politik Kürt bölgesi, çarpıcı bir sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyon içindeki 15 ili kapsar.

Farklı Kürt meseleleri

Üçüncü hipotez Kürt meselesini kapsar. Tek bir Kürt meselesi yok; farklı Kürt aktörlerinin farklı Kürt meseleleri vardır. Merkezî devlet ile Kürt grupları birçok düzeyde ve ölçekte etkileşim içindedir. Kürt gruplarının ayrı ideolojik ve politik yönelimleri; düşünce, çıkar ve –formel, enformel– kurumları farklı Kürt meselelerinin inşasını açıklar. Birçok Kürt ulusal grubu için Kürt meselesi, teritoryal egemenlik sorunudur. Mesele, Kürt dinî grupları-

nın çoğu için bir kimlik meselesidir. Ekonomik elitler bloğu, dinî ve ulusal bloğa göre Kürt meselesinde daha parçalı bir yapıya sahip ve bölgenin sosyoekonomik geri bırakılmışlığını çok daha fazla vurguluyor. İç bölünmelere ve farklı okumalara rağmen Kürt grupları, devletin meseleyi bir sosyoekonomik geri kalmışlık, feodallik, güvenlik ve terör sorunu olarak kodlamasını reddediyorlar.

Çatışmalar

Kürt grupları arasındaki çatışmalara dair üç hipotez kurulmuştur. İlki, düşünsel çatışmalar. Ulusal ve dinî bloklar arasındaki etkileşimi belirleyen ve işbirliğini sınırlayan en önemli dinamik. Din ve ulus, Kürt bölgesinde iki ana etken; sırasıyla İslâmcı, Alevi ve ulusal Kürt siyasetleri için temel kaynak. Dinî gruplar Sünni-Müslim ve Alevi kimlikleri, ulusal gruplar (özellikle anaakım Kürt hareketi BDP-DTK/PKK-KCK) seküler Kürt ulusal kimliğini mobilize ediyor. Bu konuda anaakım Kürt siyaseti, geleneksel seküler yaklaşımıyla dinî Kürt gruplarına bugüne dek oldukça sınırlı bir siyasi alan bırakmıştır. Bugün, anaakım Kürt siyaseti (BDP-DTK) din konusundaki ortodoks seküler konumunu revize etmeye, yeni bir siyaset inşasına çalışıyor fakat modernist seküler yaklaşım, hareketin belirleyicisi olmaya devam ediyor. Bu durum ulusal Kürtlerle dinî Kürtlerin barışık olmayan ilişkisinin; anaakım Kürt hareketinin genelde dinde, özeldeyse İslâm'da konjonktürel ve araçsal bir yaklaşımdan öte –daha sistematik, bütünsel, derinlikli, özeleştirel– bir yaklaşım geliştirememesinin nedeni.

Yanı sıra ulusal ve dinî grupların ilişkisini, olumsuz kolektif hafıza (PKK-KH arasındaki silahlı çatışma) sınırlar. Çoğu Kürt ulusal grubuna göre, KH 1990'lardaki Kürt ulusal mücadelesini faili meçhul cinayetlerle bastırmak için devletin kurduğu ve desteklediği İslâmcı bir gruptur. Bu konuda birçok Kürt İslâmcı grubun muhafazakârlıkları ve sol-karşıtı politik duruşları da kısıtlayıcıdır.

Alevi ve Sünni-Müslim Kürt gruplarının yüzyıllık hüsumeti de belirtilmelidir. Sünni-Müslim Kürtlerin çoğuna göre Alevilik İslâm dışı bir din veya İslâm'ın "sapkın" bir mezhebi. Alevi Kürtlerin hâkim Sünni-İslâm algısıysa genellikle "Sünni-Müslimlerin Alevilere uyguladığı asimilasyon, inkâr ve kıyımlara varan şiddet"in tarihsel hafızasıyla şekillenmiştir. Din sorununda konjonktürel ve araçsallığına rağmen anaakım Kürt hareketi, bu iki dinî grup arasında bir köprü kurmuştur.

İkincisi, ulusal gruplarla ekonomik elitlerin çıkar çatışmasıdır. Bu durum iki blok arasındaki işbirliğini sınırlar. Kürt hareketinin sosyalist geçmişi ve anti-kapitalist söylemi, ekonomik elitlerin sosyopolitik mobilizasyona dahil

olmalarını sınırlamıştır. İdeolojik sınırların yanı sıra, sınıf çatışması da vardır. Alt ve orta sınıflar bölgesel sosyoekonomik eşitsizlikler doğuran politikalardan mağdurdur, devletle ilişkisi çatışmalıdır; üst sınıfların, ekonomik çıkarlar için devletle ilişkisi iyidir.

Üçüncüsü, üç Kürt bloğu özyönetimin kurumsal formu konusunda ayrışmaktadır. Meseleyi kültürel-ulusal kimlik meselesi olarak gören grupların önerisi, il bazında bir adem-i merkezîleşme. Kürt meselesini bir teritoryal egemenlik sorunu olarak gören gruplar bölgesel özerklik, federe bir Kürt bölgesi talebinde. Yani, Kürt grupları olası bir politik Kürt bölgesinin kurumsal şekli ve ölçeğinde çatışma yaşıyor.

Müzakereler

Burada ana hipotez şudur: Kürt gruplarında çatı veya karma örgütlerin yokluğu mutabakat için engeldir. Ulusal gruplarla ekonomik elitlerin ortaklaşmasına imkân veren kent konseyleri, kalkınma ajansları gibi kurumlar, bünyesinde anaakım Kürt hareketinden hariç ulusal gruplar bulunan Tev-Kurd gibi örgütler vardır. Fakat grupların biraradalığına, tartışmalı/çatışmalı hususları müzakereye ve politik bir Kürt bölgesinin inşasında ortak düşünce, çıkar ve kurallar oluşmasına imkân tanıyan bir çatı örgüt yoktur.

Mutabakatlar

Mutabakatlarda üç hipotez kurulmuştur. İlki, normatif ve bilişsel düzeyde, üç Kürt bloğun üç ana hususta mutabakat inşa etmesidir. İlk husus: Kürt meselesi, güvenlik ve terör sorunundan öte politik bir sorundur. İkincisi, Kürtler Türkler ve diğer uluslar gibi ayrı bir ulustur. Üçüncüsü, Kürtler ve Türkler eşit olmalıdır.

Çıkarlar düzeyinde, Kürt grupları birçok mutabakata varmıştır. Temel mutabakat başlıkları şöyledir: Kürt meselesinin barışçıl ve demokratik yollarla çözümü; Kürt ulusunun anayasal olarak tanınması; kolektif kültürel hakların (anadilde eğitim vb.) kabulü; Kürtlerin özyönetim hakkının teslimi; bölgesel sosyoekonomik gelişmenin sağlanması; IKB (ve Suriye'deki *de facto* otonom Kürt Bölgeleri) ve Türkiye'nin ekonomik ve politik işbirliğinin geliştirilmesi, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin desteklenmesi.

Kurumsal düzeyde, Kürt gruplarının politik bir Kürt bölgesinin inşasında bugüne dek kabul edilmiş kuralları olamamıştır. Fakat Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler kabul edilmiş kurallar için bir gelişme göstermiştir. Grupların politik şiddeti bir araç olarak artık kullanmaması; Kürt İslâmcı grupları ve Kürt ulusal kurtuluşuna önem atfeden grupların ayrı ayrı belli ölçü-

de işbirliği ve mutabakatının gelişmesi; Kardeşlik İçin Adalet Platformu, Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı gibi çatı örgütlerin kurulması temel ilerlemelerdir. Kabul edilmiş kuralların yeni ve kırılgan olduğu, istikrarlı olmadığı belirtilmelidir.

Kısıtlar ve kaynaklar

Mikro ölçekte Kürt grupların etkileşimine dair hipotezlerin yanı sıra, makro düzeydeki her kısıt ve kaynağa dair hipotezler kurulmuştur.

Bir kısıt ve kaynak olarak tarih

Aktörler ve meseleler sadece tarihsel inşalar değil, tarihin inşacılarıdır. Yani, geçmiş ve şimdi ilişkisi ne lineer ne tek yönlü ne de aktörlerden bağımsızdır. Bu ilişki interaktif, çift yönlü, döngüsel ve aktör-temellidir. Kürt grupları ve onların çatışma, müzakere ve mutabakatlarının var olduğu kurumsal bağlam tarihsel inşalardır. Ayrıca, her Kürt grubu her biri tarihsel inşa olan farklı düşünce, değer ve sembollere sahiptir. Bu durumda, aktörler şimdiki zamandaki konum ve mücadelelerine göre geçmişin farklı versiyonları olarak farklı Kürt tarihleri inşa eder. Örneğin, Kürt meselesinde kimlik ve asimilasyonu esas alan çoğu Kürt İslâmcı grubu, tarihsel referansları tartışırken Kürtlerin Türklüğe asimile olmasını hedefleyen politikaların tarihine odaklanır. Meseleyi bir teritoryal egemenlik sorunu olarak gören ulusal gruplar, çoğunlukla Osmanlı moderleşme sürecinin merkezîleşme politikalarını ve Kürt yerel-bölgesel hükümetlerinin ortadan kaldırılmasını vurgular.

Merkezî devlet: Bir inşacı ve yıkıcı güç

Merkezî devletin Kürt bölgesindeki grupların etkileşimlerinde yıkıcı veya yapıcı kritik bir rolü var. AK Parti hükümetinin Kürt meselesinde geliştirdiği Müslüman kardeşliği söylemiyle 2009'a dek Kürt dinî grupların merkeze sadakati pekişmiştir. AK Parti'nin Türk milliyetçisi karakterinin 2009 sonrası daha görünür olmasıyla, yerel-bölgesel Kürt İslâmcı grupları kardeşlik söylemini sorgulamaya başlamış ve meselenin çözümünde yeni bir İslâmi siyaset ve yol arayışına girmiştir. Bu süreçte, Kürt İslâmi gruplar ulusal gruplara düşünce düzeyinde yaklaşmıştır. Benzer bir analiz Türk devletinin Kürt ulusal gruplarıyla ekonomik elitlerinin ilişkisine müdahil olmasında da yapılabilir.

Irak Kürdistan bölgesi: Türkiye'de Kürt meselesi için yeni bir çerçeve

IKB'nin kuruluşu ve zamanla istikrara kavuşması, Kürt grupları için yeni bir çerçeve, (kültürel, sosyoekonomik, siyasi, idari ve psikolojik) kaynaklar ve –Türk devleti için– jeopolitik kısıtlarla 2003'ten beri Türkiye'deki Kürt meselesinde belirleyici makro dinamiktir. IKB'yle Irak ve Türkiye Kürtlerinin işbirliği çoklu düzeylerde (ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal) artmıştır. Federal, esasen yarı-devlet formundaki idari ve siyasi modelle IKB Türkiye devletine ve Kürtlere yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve sunuyor. Ayrıca, büyüyen ekonomisi ve genişleyen pazar imkânlarıyla IKB Türk ve Kürt ekonomik elitlerini çıkarlarını yeniden kurmaya ve yeni pozisyonlar almaya zorluyor. Yanı sıra, kolektif kültürel hakları güvenceleyen sistemiyle Kürt dili ve kültürel kimliğinin yeniden inşası için önemli bir kaynak sunuyor. Ötesi, Türkiye, İran ve Suriye'deki Kürtlerle Kürt diasporası için yeni bir motivasyon ve meşruiyet kaynağı. Burada, televizyon kanalları ve hızla yayılan gazete, dergi, sosyal medya gibi araçların Kürtler arası sınır-ötesi bilgi akışında rolü büyük.

IKB, Türkiye'deki Kürt meselesininin bilişsel ve normatif çerçevesini belirleyen ana dinamiktir. Örneğin, anaakım Kürt hareketi 2005'e dek meseleyi Avrupalılaşma sürecinde çerçeveliyor ve "demokratik cumhuriyet" projesiyle sorunu demokratikleşme, dil ve kültürel kimlik odaklı bir çokkültürlülük meselesi olarak kodluyordu. Fakat IKB'yle, Avrupalılaşma süreci ana çerçeve olmaktan çıktı ve yerini IKB'ye, Kürt meselesinin jeopoliğinde oluşan değişimlere bıraktı. Nitekim, anaakım Kürt siyaseti, "demokratik özerklik" talebinde bulunmuştur. "Demokratik özerklik" projesi, demokratik cumhuriyet projesindeki taleplerin yanı sıra, kamu hizmetlerinin Kürtçe verilmesi, Kürtçe anadilde eğitim gibi kolektif haklara, Kürtlerin idari ve siyasi statü taleplerine ve merkezî devletle egemenliğin yerel/bölgesel ölçekte paylaşımına odaklanır.

Avrupalılaşmanın araçsallaştırılması: Dönemsel ve sınırlı bir kaynak

Türkiye'nin AB üyelik süreci 1999-2005 yıllarında Kürt aktörlerine çoklu düzeyde yeni kaynaklar sunmuştur. Her Kürt grubu bu süreci farklı şekillerde kullanmıştır. Anaakım Kürt siyaseti normatif, bilişsel, politik ve stratejik, birçok Kürt İslâmcı grubu bir organizasyonel kaynak olarak kullanmıştır. Çeşitli alanlarda özgürlüğü genişleten bu süreç, İslâmcı gruplara STK'lar, gazeteler, haber ajansları, websiteleri gibi yeni kurum ve kuruluşlar kurarak kamusal alanda yeniden örgütlenme fırsatı vermiştir. Ekonomik elitler için süreç, ekonomik ve siyasi istikrar, çok-düzeyli yönetişimle karar meka-

nizmalarına dahil olma imkânı veren bir kaynak olmuştur. Bu "çok düzeyli yönetişim"le ekonomik elitler kalkınma ajansları, kent konseylerine dahil olmuş, AB'nin desteklediği projelerin vazgeçilmez ortakları haline gelmiştir. Son olarak, Avrupalılaşma süreci ulusal gruplar ve ekonomik elitlere çok düzeyli bir öğrenme süreci sağlamıştır.

Yukarıda özetlenen bu farklı kullanma/araçsallaştırma yaklaşımlarına rağmen, Avrupalılaşma süreci Kürt alanında dönemsel ve sınırlı bir kaynak işlevindedir. Süreç, IKB'yle, büyük oranda geçersiz ve etkisiz bir dinamiğe dönüşmüştür. IKB, farklı Kürt gruplarına özgün Kürt meselelerinin inşasında daha uygun ve kullanışlı kaynaklar sunmuştur.

Küreselleşme: Çok-düzeyli ve çok-boyutlu eylem sistemi

Küreselleşme süreci –bilgi, iletişim, ulaşımdaki devrimsel gelişmelerle– aktörlere çok-düzeyli ve çok boyutlu yeni öğrenme süreçleri sağlıyor. Bu süreçlerde aktörlerin düşünce, çıkar ve kurumları yeniden yapılanıyor. Burada internet, uydu yayınlı Kürt televizyon kanalları ve sosyal medya özellikle belirtilmeli. Küreselleşmeyle Kürt gruplarının etkileşim ölçeği değişmiş; sınır-ötesi ve ulus-ötesi (ekonomik, politik, kültürel, dinî) işbirlikleri artmıştır. Bu konuda Kürt diasporasının (çoğu Avrupa'da ve ABD'de) rolü önemli. Kürt ulusal grupları ve Kürt dinî grupları ulus-ötesi ve sınır-ötesi ağlara sahip. Ekonomik elitler de çıkarlarını, izole yerel/bölgesel bir pazardan ziyade entegre küresel pazarlarda gerçekleştirmeye çalışıyorlar.

Yukarıdaki hipotezler sonraki bölümlerde detaylı tartışmalarla test ediliyor. Sonraki bölümde, Türkiye'deki üç Kürt bloğu ve onu oluşturan belli başlı gruplar tarihsel bir perspektifle sunuluyor. Üç bloğun tarihsel inşa süreçlerinin tartışıldığı bu bölüm, her bir bloğun ayırt edici özelliklerini ve üyelerinin eylemde bulunduğu, inşa edildiği tarihsel yapı olan bağlamı kavramamıza imkân tanıyor.

KÜRT ULUSAL, DİNÎ VE EKONOMİK BLOKLARI

Giriş

Bu bölümde, Türkiye'nin Kürt bölgesindeki üç Kürt bloğu tarihsel bir perspektifle sunuluyor. Bu bloklar Kürt ulusal bloğu, Kürt dinî (Sünni-Müslim ve Alevi) bloğu ve Kürt ekonomik elitler bloğudur. Üç ana bloğun tarihsel inşasını, her bir bloğun özgünlüğünü ve bloklar arası etkileşimi sunmak farklı düşünce, çıkar ve kurumları; Kürt bölgesindeki çatışma, işbirliği, diyalog ve müzakere süreçlerinin, mutabakatların tarihsel arka planını daha iyi anlatacaktır. Dolayısıyla üç ana bloğun farklı düşünce, çıkar ve kurumları, bunların karşılıklı inşa süreçleri ve tarihsel çatışmaları bu bölümün ana konularıdır.

İnşacı teoriden hareketle ilk olarak kolektif kimliklerin inşa sürecine dair teorik çerçeve sunuluyor. F. Barth[1] ve R. Brubaker'ın[2] "etnik grup", "sınırlar" ve "grup olma hali" veya "bir inşa olarak grup" (*groupness*) üzerine geliştirdiği teorik çerçevelere göre, kolektif kimlikler tarihsel politik inşalardır. Barth ve Brubaker'dan farklı olarak kolektif kimliklerin inşa süreçlerinde devletin belirleyiciliği vurgulanmalıdır. Devlet, salt etno-politik girişimci değil, ayrıca dinî ve ekonomik bir girişimcidir. Bu teorik çerçeveden hareketle iddia, üç bloğun bağlantılı politik inşalar olduğudur.

1 Fredrik Barth, "Etnic Groups and Boundaries: Introduction", içinde F. Barth (Ed.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1969: 9-38); [Barth, *Etnik Gruplar ve Sınırları*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2011)].

2 Roger Brubaker, "Ethnicity Without Groups", *Archives Eurpéennes de Sociologies* XLIII, no. 2 (2002): 163-189.

Teorik çerçeveden sonra, Kürt ulusal bloğu, onun ana grupları, bunların kendine has özellikleri ve etkileşimleri tarihsel bir perspektifle analiz ediliyor. Burada, 1980'lerden beri Kürt bölgesindeki en güçlü ve önemli grup, geniş kitlelerin sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyonunu temsil eden anaakım Kürt hareketi (BDP-DTK/PKK-KCK) irdeleniyor. Türkiye sol hareketiyle paylaştığı miras, aşırı modernist seküler niteliği, kadın özgürlüğüne dair söylemi, sınıfsal toplumsal desteği, kitlesel ve ulus-ötesi çok boyutlu mobilizasyonu anaakım Kürt hareketinin ayırt edicilikleri olarak ele alınıyor. Bu bölüm HAK-PAR, KADEP, ÖSP ve TDŞK gibi diğer ulusal grupların kısa bir sunumuyla tamamlanıyor.

İkinci olarak dinî blok irdeleniyor. Kürt İslâmcı grupların, 1950'lerle Türk İslâmcı ve milliyetçi grupların uzantıları olarak ortaya çıkışları analiz ediliyor. Kürt tarikatları, MGH ve NC 1990'lara dek bölgedeki üç ana İslâmcı grubu teşkil ediyordu. Burada, Türk İslâmcı grupların çevredeki uzantısı olarak beliren Kürt İslâmcı grupların, merkezin bilişsel ve normatif değerlerini paylaştığı belirtiliyor. Batı-karşıtlığı, anti-komünizm ve devletçilik Türk İslâmcı grupların ve onların Kürt bölgesindeki uzantıları olan Kürt İslâmcı grupların ortak üç önemli ayırt edici özelliğidir. Bununla, 1970'lerde Kürt solunun Türk solundan ayrılarak otonomlaşması ve radikalleşmesine[3] benzer şekilde; bazı Kürt İslâmcı grupların 1990'lı yıllarla Türk İslâmcı gruplardan ayrılarak otonomlaştığı ve radikalleştiği görülüyor.

Bu alt-bölüm Sünni-İslâmcı egemenliklerin tarihsel ötekisi; milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslâmcılığa dayalı Türk sağının güçlü bir muhalefeti olan Kürt Alevi gruplarını da içeriyor. Bu kapsamda, 1960'lardan beri sol/sosyalist sosyopolitik, 1980'lerden beri Kürt kimliğine ve kimlik siyasetine dayalı sosyopolitik, 2000'lerden bu yana Zaza kimliğine dayalı kültürel ve politik mobilizasyon Kürt Alevi grupların üç kurucu dinamiği olarak ele alınıyor.

Son olarak, Kürt ekonomik elitler bloğunun tarihsel inşa süreci işleniyor. Burada İslâmcı ve ulusal gruplara nazaran ekonomik elitlerin merkeze daha bağımlı ve zayıf olduğu ileri sürülüyor. Bu durum üç dinamikle analiz ediliyor: Ermeni kıyımının Kürt bölgesindeki yıkıcı ekonomik etkileri, bölgenin bir çevre ekonomisi olarak inşası ve Kürt yönetici sınıfın merkeze entegrasyonu.

Bu bölümdeki tartışmalar üç önemli sonuçla tamamlanıyor. İlkin, Türkiye'nin 1950'lerden beri, özellikle 1950-1980 arası inşa olan sosyopolitik ve sosyoekonomik bağlamı, üç Kürt bloğunun mevcut çatışma, işbirliği, müzakere ve mutabakatlarında önemli bir etkiye sahiptir. Blokların ayırt edicilik-

3 Hamit Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012). http://ejts.revues.org/4663.

leri ve süregelen çatışmaları çoğunlukla bu dönemden mirastır. İkinci olarak, ulusal blok büyük oranda Türk solundan 1970'lerin ortalarıyla ayrılmasına rağmen, dinî ve ekonomik grupların çoğu Türkiye'de çevresel aktörleridir; yani merkezdeki ana aktörlerin çevredeki uzantılarıdır. Bu nokta bizi üçüncü sonuca götürür: Kürt ulusal bloğu –özellikle de anaakım Kürt hareketi– Kürt İslâmi (ve Alevi) bloğuyla ekonomik elitler bloğunun muhalefeti olarak inşa olmuştur.

Kolektif kimliklerin inşası için teorik bir çerçeve

İnşacı teori izlenerek bu bölümde, Kürt bloklarının birbiriyle ilişkili tarihsel politik inşalar olduğu ileri sürülüyor. Farklı Kürt aktörlerin kolektif kimliklerinin inşasını analizde, F. Barth'ın "Ethnic Groups and Boundaries"de[4] etnik kimlikler ve sınırlarına dair geliştirdiği, R. Brubaker'ın "grup" konseptini sorunsallaştırdığı "Ethnicity Without Groups"da[5] geliştirdiği teorik çerçeve sentezlenmiştir.

Barth, aktörlerin sosyoekonomik ve sosyopolitik bağlamına, farklı etnik grupların çok-düzeyli etkileşimine odaklanmayı sağlıyor. Brubaker grup konseptini sorunsallaştırarak etnisite ve etnik grup gibi kolektif kimliklerin, grupların birer inşa süreci olduğunu hatırlatıyor. Yazarlar bu inşa süreçlerinde devletin rolüne yeterince değinmiyorlar. Burada Brubaker grupların, aktörlerin/girişimcilerin inşaları olduğunu belirtir, devleti de aktörlere katar fakat yeterli önemi atfetmaz. Oysa toplumsal ilişkilerin etnik ve kültürel inşasında devlet kritik bir rol oynar.[6] Herhangi bir politik örgüt, sosyal hareket veya dinî cemaatle kıyaslanamaz bir role ve güce sahiptir.

Barth'ın çerçevesine göre etnisite bir inşadır, farkı içerme ve dışlama süreçlerini kapsayan sosyal ilişkilerde ele alınmalıdır. Coğrafik ve sosyal yalıtım etnik farklılıkların korunmasında önemli bir işlevdedir. Buna rağmen, Barth'a göre, etnik farklılık sosyal etkileşim ve kabulün yokluğuna dayanmaz, etnik gruplar arası temas ve bağımlılıktan inşa olur. Sosyal sistemler içerme ve dışlama mekanizmaları içeren sosyal süreçlere dayanır, üyelik mekanizmaları ve katılımlar değişse de bu süreçlerle ayrık kategoriler varlığını sürdürür.[7]

Antropoloji literatüründe etnik grupların dört temel özelliği vardır. Bir etnik grup, (1) büyük ölçüde biyolojik devamlılık gösterebilir. (2) Kültürel formlardan oluşan bir bütünsellik ifade eder ve grup üyeleri temel kültürel

4 Barth, *a.g.e.*

5 Brubaker, *a.g.e.*

6 John Solomos ve Les Back, "Marxism, Racism, and Ethnicity", *American Behavioral Scientist*, 38 (1995): 407-420.

7 Barth, *a.g.e.*, s. 9-10.

değerleri paylaşır. (3) İletişim ve etkileşim alanı işlevindeki bir etnik grup, (4) kendisinin ve başkalarının tanımladığı bir üyelik kurumuna sahiptir ve bu aynı düzendeki başka kategorilerden ayrışmayı sağlayan bir kategori inşa eder.[8] Etnik grupları öncelikle sosyal organizasyonlar olarak ele alan Barth, yukarıda belirtilen son özelliği baz alır. Aynı sosyopolitik ve sosyoekonomik düzendeki farklı etnik grupların ilişkilerine odaklanır ve onların karşılıklı etkileşimine parmak basar.

Bu perspektiften bakınca etnik grupların oluşumu ve devamında ana dinamik, grup içi inşa süreçleri veya tarihsel ortak kültürel değerler değildir. Etnik gruplar arası veya etnik grupların üyeleri için inşa edilen dışlayıcı ve içerici süreçler sonucu oluşan sınırlardır. Etnik sınırların inşasında önemli bir dinamik olan özgün kültürel değerler, üyelerin kültürel karakterleri veya grubun organizasyonel yapısı zaman içinde değişebilir. Ancak grup üyeleri ve dışarıdakiler arasındaki ayrıştırma, yani biz ve ötekiler ayrışması, kültürel formlar ve içerikler değişse de etnik grupların ve sınırlarının nasıl korunduğunu anlatır.[9]

Brubaker'ın etnisite konusundaki analizleri Barth'ın çerçevesinden öteye bir imkân sunuyor. Brubaker'a göre "grup" sosyoloji, antropoloji, demografi ve sosyal psikoloji gibi bilim dallarının en önemli konseptlerindendir. Grup konsepti ayrıca politik mobilizasyon, kültürel kimlik, ekonomik çıkar, sosyal sınıf, grup statüsü, kolektif eylem, akrabalık ilişkileri, toplumsal cinsiyet, din, etnisite, ırk, çokkültürlülük ve türlü azınlık grupları çalışmalarında da ana elementlerden biridir.[10]

Sosyal teorideki gelişmelere rağmen Brubaker'a göre, güçlü ve direngen "grupizm", yani grupçuluk hâkimiyetini sürdürüyor. Yazara göre, grupizm "ayrı, keskin bir şekilde farklı, içsel homojen ve dışsal sınırlı grupları sosyal hayatın ana bileşenleri, sosyal çatışmaların öncü tarafları ve sosyal analizin ana birimleri olarak gören eğilim"dir.[11] Düşünüre göre etnisite, ırk, ulus çalışmalarında grupizm, grupları "verili" ve "dünyada evvelden beri mevcut olgular", çıkarların ve bunların taşıyıcısı aktörlerin temel oluşumları olarak ele alır. Oysa gruptan kasıt inşa edilen bir "grup olma halidir" (*groupness*). Etnik grupsa reelde politik, sosyal, kültürel ve psikolojik süreçler sonrası inşa edilen "etnik grup olma halidir", etnikleştirilmiş gruptur.[12] Brubaker'a göre;

> "(e)tnisite, ırk ve ulus temel öğeler, şeyler, varlıklar, organizmalar veya kolektif tekiller olarak kavramsallaştırılmamalı –ki ayırt edici özelliklere sahip,

8 *A.g.e.*, s. 10-11.

9 Barth, *a.g.e.*, s. 13-14

10 Brubaker, *a.g.e.*, s. 164.

11 *A.g.e.*, s. 164.

12 *A.g.e.*, s. 167-168.

bütünlüklü, somut, sınırlanmış ve dayanıklı 'gruplar' görüntüsü bizi buna teşvik eder–, bundan öte ilişkisel, süreçsel, dinamik, heterojen ve eylemlerle inşa edilen ve bütünlükten uzak olarak ele alınmalı. Bu, etnisiteyi, ırkı ve ulusu temel grup veya yapılar olarak değil; *pratik kategori, kültürel deyim, bilişsel şema, söylemsel çerçeve, organizasyonel rutin, kurumsal form, politik proje ve şartlara bağlı olaylar* olarak düşünmek anlamına gelir. Bu *etnikleştirmeyi, ırklaştırmayı ve uluslaştırmayı* politik, sosyal, kültürel ve psikolojik süreçler olarak düşünmek anlamına gelir. Ve bu, temel analitik kategori olarak 'grubu' bir varlık/öz olarak değil, 'grup olma halini' bir bağlama bağlı olarak farklılaşan kavramsal bir değişken olarak ele almak anlamına gelir."[13]

Brubaker'a göre, etnik grubu çoğu kez belli bir sınıfın, kimliğin ya da aşiretin çıkarlarını maskelemek için etno-politik aktörler/girişimciler (devlet, otonom rejim, politik grup, siyasi parti, sosyal hareket, medya kuruluş, dinî örgüt v.b) inşa eder.[14] Bu çerçeve, genelde grup aidiyetinin, özeldeyse etnisitenin ayırt edilir özelliklere sahip, bütünlüklü, somut, sınırlı ve dayanıklı bir grup veya organizma olarak değil; ilişkisel, süreçsel, dinamik, heterojen ve eylemlerle inşa edildiğini kavramak için ufuk açıcıdır. Dahası, düşünür araştırmacıları etnisite gibi kolektif kimlik ve grupların inşasının analizi için süreçlere ve aktörler arası ilişkilere odaklanmaya çağırır.

Özetle, Barth ve Brubaker'ın geliştirdiği kavramsallaştırmalar, üç Kürt bloğunun inşa sürecini irdelemek için kullanışlı bir analitik çerçeve sunuyor: İlk olarak, kolektif kimlikler "verili" ve "ezelden beri mevcut" olgular değil, geçişken sınırları olan ilişkisel politik ve sosyal inşalardır. Dolayısıyla, kolektif kimlikler sınırları belli, somut ve izole değil; ilişkisel, süreçsel, dinamik, olaylara bağlı ve bütünsellikten uzaktır. İkinci olarak, grupların ve kolektif kimliklerin inşa süreçleri sosyal etkileşimin yokluğuna dayanmaz; gruplar arası temas ve bağımlılığa dayalı gerçekleşir. Üçüncü olarak, gruplar arası etkileşim birçok sosyal içerme ve dışlama süreçlerini içeren belli kültürel, sosyopolitik ve sosyoekonomik bir bağlamda gerçekleşir. Asimetrik güç ilişkilerini yapılandıran bu süreçler, kaynakların gruplar arasında eşitsiz dağılımını sağlar; bazı çıkarları desteklerken bazısına köstek olur. Burada, dördüncü olarak, "öteki" veya "ötekilerle" olan ilişkinin kolektif kimlik ve grup aidiyetlerinin inşasında belirleyici olduğu not edilmelidir. Son olarak, kolektif kimlik ve grupları genellikle belli bir sosyopolitik girişimci inşa eder. Bu girişimciler devlet, otonom politik yapılar, siyasi partiler, sosyal hareketler, dinî cemaatler, medya kuruluşları olabilir.

Bunların yanı sıra, kolektif kimliklerin ve grupların inşasında devlet ikti-

13 *A.g.e.*, s. 167-168.

14 *A.g.e.*, s. 174.

darı belirleyicidir. Diğer aktörlere kıyasla devlet en güçlü sosyo-politik girişimcidir. Ulus, din, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi ayrımlara dayalı sosyal ve politik ilişkilerin, bazı grupların içerip bazılarının "öteki" olarak dışlanarak inşasında devletler kritik bir rol oynar.[15] Devlet dilsel ve kültürel farklılıkları olan toplumsal yapılardan etnik gruplar inşa eder. Bu anlamda ulus-devletin inşa süreci biri (bazen birden fazlası) baskın olmak üzere çoklu etnik gruplar inşa etme sürecidir. Devlet dayandığı etnik grubu altyapısal ve despotik iktidarlarıyla[16] inşa ederken, baskı altına alarak dışarıda bıraktıklarını ötekileştirir ve farklı etno-politik girişimcilerin paralel etnik grupları inşasını tetikler. Bu konuda Fars ve Kürt etnik grupların karşılıklı inşa sürecini irdeleyen A.Vali'nin *Kürdistan Cumhuriyeti: İran'da Kürt Kimliğinin Oluşumu* çalışması devletin etno-politik girişimciliğinde önemli bir örnek sunar.[17]

Devlet, etno-politik girişimciğiyle birlikte sınıf, din, mezhep, toplumsal cinsiyet[18] gibi alanlarda da sosyopolitik bir girişimcidir.[19] Örneğin Türkiye üzerinden bakılınca Ermeni kıyımı devlet şiddetiyle ülke topraklarını gayri Müslim Ermenilerden arındırarak mekanın, kolektif kimliğin ve grubun Sünni-Müslim kimliğe dayalı yeniden inşasında ve Hıristiyan Ermenilerin mülklerinin Sünni-Müslim gruplara geçmesinde kurucu bir dinamiktir. Etnik, ulusal, dinsel ve sınıfsal ilişkilerin inşasında devlet, aktif ve kudretli bir sosyopolitik girişimcidir.

Özetlenen teorik çerçeveye dayanılarak sonraki alt bölümlerde, üç Kürt bloğunun tarihsel inşa süreçleri, ayırt edicilikleri ve etkileşimleri sırasıyla analiz ediliyor.

Kürt ulusal bloğu

Kürt ulusal bloğu seküler Kürt politik gruplarını içerir. Burada BDP-DTK/PKK-KCK ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda geniş bir mobilizas-

15 Solomos ve Back, *a.g.e.*

16 Michale Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", *European Journal of Sociology,* 25 (1984): 185-312.

17 Abbas Vali, *Kurds and State in Iran: The Making of Kurdish Identity,* (Londra: I. B. Tauris, 2011). Bu konuda ayrıca bkz. Abbas Vali, "Genealogies of the Kurds: Construction of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing", içinde, A. Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism,* (Costa Meza: Mazda Publishers, 2003: 58-105); Denise Natali, *The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran,* (New York: Syracuse University Press, 2005) [Natali, *Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve Iran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi,* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2000)].

18 Çağlayan Kovanlıkaya, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinden Günümüze Kadın Yurttaşın İnşasında Ataerkil Zihniyet Şiddeti", içinde, Güney Çeğin ve İbrahim Şirin (Der.), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları,* İstanbul: İletişim, 2014: 435-475.

19 Cuma Çiçek, "Etnik ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik", *Praksis, 28* (2012), 11-42.

yonu temsil eden öncü gruptur. Bu blok KADEP, HAK-PAR ve ÖSP gibi Kürt partilerini ve TDŞK gibi farklı seküler politik grupları da içerir.

Ulusal bloğunun analizine geçmeden "milliyetçi" (*nationalist*) yerine "ulusal" kavramının niçin kullanıldığı açıklanmalıdır. Zira, birçok araştırmacıya göre bu gruplar ve mobilizasyonları "milliyetçi"dir.[20] "Milliyetçi" teriminin muğlaklığı, farklı tarihsel ve sosyoekonomik bağlamlardaki çeşitli sosyal ve politik mobilizasyon süreçlerinin ayrılıklarını gizlediği için risklidir.[21] Ayrıca bu bloğun çekirdeği olan anaakım Kürt hareketi, etnisite ve kültürel kimlik odaklı milliyetçi tezleri 1970'lerden beri eleştirmektedir. Anaakım Kürt hareketi, küçük burjuva milliyetçiliğinden farklı olarak bir ulusal kurtuluş hareketidir. Meseleyi kültürel veya etnik kimlik değil, sınıf ve ideoloji odaklı kurmuştur.[22] Son olarak, sık sık milliyetçi olmadığını belirten anaakım Kürt hareketi, 1999'dan beri süren ideolojik ve politik dönüşümü-

---

20 David McDowall, *A Modern History of the Kurds,* (New York: I. B. Tauris, 2005), s. 375-495 [McDowall, *Modern Kürt Tarihi,* (İstanbul: Doruk Yayınları, 2004)]; Hamit Bozarslan, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient,* (Paris: Edition La Découverte, 2009); A. Kemal Özcan, *Turkey's Kurds: A Theoretical Analysis of the PKK and Abdullah Ocalan,* (Londra: Routledge, 2006); Robert Olson, *The Kurdish Nationalist Movements in Turkey, 1980 to 2011,* (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2011); David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization, and Identity,* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), [Romano, *Kürt Dirilişi: Olanak, Mobilizasyon ve Kimlik,* (İstanbul: Vate Yayınları, 2010)]; Paul J. White, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers?: The Kurdish National Movement in Turkey,* (New York: Zed Books, 2000), [White, *İlkel İsyancılar mı, Devrimci Modernleştiriciler mi?,* (İstanbul: Vate Yayınları, 2012)]; Henri Barkey ve Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question,* (New York: Rowman & Littlefield Publisher, 1998), s. 24, [Barkey ve Fuller, *Türkiye'nin Kürt Sorunu,* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013)].

21 Örneğin, milliyetçilik konusundaki belli başlı düşünürlerin tezlerini irdeleyen A. Regor iki eksen üzerinden sekiz farklı milliyetçilik türünden bahsediyor. "Hâkimiyet ilkesi" ve "uyum ilkesi" birinci eksenin uçlarını oluştururken, "yapıların evrimi" ve "aktörlerin stratejileri" ikinci eksenin üçlarını gösterir. Regor, dört parametre ve iki eksen üzerinden yapılan sınıflandırmaya göre sekiz farklı milliyetçilikten bahsediyor: "Kültürel homojenleştirme mantığı" (Ernest Gellner), "sosyal iletişim mantığı" (Karl W. Deutch), "sosyal özgürleşme mantığı" (Miroslav Hroch), "kimliğin dönüşümü mantığı" (Eric Hobsbawm), "kültürel yeniden-kuruluş mantığı" (Anthony D. Smith), "kültürel etkileşim mantığı" (Louis Dumont), "politik talep mantığı" (John Breuilly ve Paul Brass), ve "politik meşrulaştırma mantığı" (Guy Hermet ve Liah Greenfeld). Bkz. Antoine Roger, *Les Grandes Théories du Nationalisme,* (Paris: Amand Colin, 2001), [Roger, *Milliyetçilik Kuramları,* (İstanbul: Versus Yayınları, 2008)]. Farklı milliyetçilik tezleri konusunda ayrıca bkz. Lloyd Cox, "Nation-state and Nationalism", içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encylopedia of Sociology,* (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 3143-3152); Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot (Ed.), *Repenser Le Nationalisme: Théories et Pratiques,* (Paris: Presses de SciencesPo., 2006); Athena S. Leoussi, "Nationalism", içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encylopedia of Sociology,* (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 3152-3158); Suzan Olzak, "Ethnic, Racial and National Movements", içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encylopedia of Sociology,* (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 1465-1475).

22 Örneğin, PKK'nin ilk manifestosu incelendiğinde, kültürel ya da etnik kimliğe dair tek bir referansın olmadığı görülür. Bkz. Abdullah Öcalan, *Kürdistan Devriminin Yolu,* 6. baskı, (Köln: Weşanên Serxwebûn, 1993).

nü, devlet ve devlet-merkezli toplumsal tahayyüller, ulus-devlet ve milliyetçiliğin radikal eleştirisiyle savunur.[23]

Bu çalışmada seküler Kürt hareketleri üç sebepten ötürü "ulusal"dır: İlk olarak, örgütsel olarak 1980 öncesine dayalı mevcut seküler Kürt hareketlerinin çoğu için bu yıllarda Kürdistan bir sömürgedir,[24] ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı vardır ve Kürt meselesi Marksist-Leninist söylemde bir ulusal kurtuluş meselesidir.[25] İkinci olarak, çalışmada aktörlerin öz-tanımlamaları, kendilerini tarif etme biçimleri esastır. Sömürgecilik ve uluslaın kendi kaderini tayin hakkı söylemleri bugün Türkiye'deki Kürt meselesini çerçeveleyen ana konseptler olmasa da seküler Kürt hareketlerinin çoğu için mesele hâlâ bir ulusal özgürlük sorunudur. Demokratik özerklik veya federasyon gibi, Kürt aktörlerin çözüm için sunduğu siyasi projeler, esasında farklı liberal, klasik milliyetçi ve sosyalist referanslarla "ulusal" haklara odaklanır. Son olarak, BDP-DTP/PKK-KCK, "ulusal meseleyi" "sosyal özgürleşme meselesini" kapsayan geniş bir çerçevede ele alır. Anaakım Kürt hareketine göre, çözüm yalnız Kürtlerin dil, kültür ve öz-yönetim haklarının elde edilmesini kapsamaz. Süregelen politik baskı, sosyoekonomik sömürü, aşağılanma, onursuzluk ve ikinci-sınıf vatandaşlık gibi sosyopsikolojik boyutların bertaraf edilmesini; kadın özgürlüğünün sağlanmasını, toplumcu bir ekonominin kurulmasını da içerir.

Burada "ulusal" konsepti netleştirilmelidir. Çalışmada, "ulusal" konseptiyle ne azınlık, ulus-altı bir kategori[26] olarak "etnisite"[27] ne de muğlak "milliyetçilik"[28] (PKK jargonuyla küçük burjuva milliyetçiliği veya ilkel milliyetçilik) kastediliyor. "Ulusal" kavramı "milliyetçi"liğin dengi olarak kullanılmıyor fakat ulusal blok KADEP gibi klasik milliyetçi hareket-

---

23 PKK'nin 2000'ler sonrası yaşadığı ideolojik ve politik dönüşümün dikkate değer bir analizi için bkz. Ahmet H. Akkaya ve Joost Jongerden, "Reassembling the Political: The PKK and the Project of Radical Democracy", *Euorpean Journal of Turkish Studies (Online)*, no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4615; Joost Jongerden ve Ahmet H. Akkaya, *PKK Üzerine Yazılar*, (İstanbul: Vate Yayınları, 2012).

24 İsmet G. İmset, *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*, 7. baskı, (Ankara: Turkish Daily News Yayınları, 1993), s. 26-27.

25 1971-1980 arası dönemdeki belli başlı sosyalist Kürt hareketlerinin kısa bir tarihi için bkz. "1971-1980 Arasında Kürt Sorunu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 7. Cilt*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988); İmset, *a.g.e.*, s. 405-443.

26 Etnisite ve azınlık meselesi arasındaki ilişkiye dair bir tartışma için bkz. Thamos Hyland Eriksen, *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Antropology*, 2. baskı, (Londra: Pluto Press, 2001), 275-293 [Eriksen, *Küçük Yerler Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, (Ankara: Birleşik Kitabevi, 2009)].

27 Eriksen, *a.g.e.*, s. 261-274; Barth, *a.g.e.*

28 Etnisite, ulus ve milliyetçilik konusunda daha detaylı bir tartışma için bkz. Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism* (Londra: Routledge, 1998).

leri de içeriyor. Bu anlamda, "ulusal" konsepti analitik bir araç olarak geniş ve esnek bir çerçevede kullanılmıştır. Çalışmada "ulusal blok" Kürtleri "etno-linguistik (Zazakî, Kurmancî ve Soranî) ve etno-dinsel (Sünni, Alevi, Şii) topluluklardan"[29] öte bir ulus tahayyülüne sahip, ulusal hak talebindeki Kürt gruplarını ifade ediyor. Bu gruplar Kürtlerin haklarını dinden ziyade modernist, seküler, sol veya sosyal demokrat çerçevelerle tarif ediyorlar.

Sonraki sayfalarda Kürt ulusal bloğundaki ana gruplar ele alınıyor. Bunlar BDP-DTK/PKK-KCK, HAK-PAR, KADEP ve birkaç politik grubu kapsıyor.

Anaakım Kürt Hareketi (BDP-DTK/PKK-KCK)

BDP-DTK/PKK-KCK Türkiye'deki anaakım Kürt hareketini oluşturuyor. Bu grup yerel, bölgesel, ulusal, ulus-ötesi ve uluslararası ölçekte büyük ve çoğul bir sosyopolitik ve sosyokültürel mobilizasyonu temsil ediyor. BDP-DTK ve PKK-KCK formel olarak tek ve birleşik bir örgütlenmeyi ifade etmiyor. Bu örgütler, farklı kurumsal formları olmasının yanı sıra benzer görüş ve çıkarları temsil eden, belli ölçülerde tek bir sosyal ve politik hareketin çatısı altında düşünülebilen örgütsel yapılardır. BDP-DTK ile PKK-KCK arasında doğrudan ve organik bir ilişki yok fakat bu iki yapı belli ölçülerde tek bir Kürt hareketinin sırasıyla legal ve illegal kanatları olarak ele alınabilir.

Bağımsız birleşik Kürdistan'dan demokratik özerkliğe

2007'den beri faaliyetlerini KCK adıyla yürüten PKK, 1978'de Marksist-Leninist bir ulusal kurtuluş hareketi olarak kuruldu. 1984'te Türk devletine karşı başlattığı silahlı mücadele, 1990'lardan bu yana birkaç kez ilan ettiği çeşitli ateşkeslere rağmen, bugüne dek devam etti. İlk yıllarında PKK Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt topraklarını kapsayan, "devrimci zor" aracıyla, "milli demokratik devrim" yoluyla "bağımsız, birleşik ve demokratik bir Kürdistan" kurmayı hedefliyordu. Örgütün kuruluş manifestosunda, bu milli demokratik devrimi sosyalist bir Kürdistan'ın inşasının izleyeceği belirtiliyordu.[30]

Bu hedefler gerçekleşemedi ve zamanla örgütün kuruluş amaçları birkaç kez revize edildi. PKK 1984'ten beri iç ve dış dinamiklerin etkileşimi sonucu gerçekleşen bu revizyonlarla dikkate değer dönüşümler yaşadı.[31] Ayrılıkçı

29 Bozarslan, "Some Remarks on Kurdish Historiographical Discourse in Turkey (1919-1980)", içinde, A. Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism,* (Costa Meza: Mazda Publishers, 2003: 14-39), s. 39.

30 Öcalan, *Kürdistan Devriminin Yolu*, s. 115-134.

31 Marlies Casier ve Joost Jongerden, "Understanding Today's Kurdish Movement: Leftist Heritage, Martyrdom, Democracy and Gender," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4656; Barkey and Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, 24-25.

silahlı bir hareket olarak ortaya çıkan PKK, 1990'larla birlikte kuruluş amaçlarından büyük ölçüde vazgeçti; Kürt meselesi için Türkiye sınırlarında "iç çözüm" arayışına girdi.[32] Bu iç çözüm tartışmaları 1990'larda anaakım Kürt hareketi ve Türk devletince büyük ölçüde federasyon modeli etrafında sürdürüldü. Öte yandan, liderinin yakalanmasıyla örgüt radikal bir söylem dönüşümüne girdi, Türk devletinin "demokratik bir cumhuriyet" kurmak üzere yeniden yapılanmasını önerdi. Bu yeni politik söylemle PKK, Türk devletinin Kürtlerin dilsel ve kültürel haklarını güvenceleyen Avrupa tarzı bir siyasi sistemde "demokratikleşmesini" öneriyordu.[33]

Öcalan, İmralı'da yaptığı savunmalarda "Demokratik Cumhuriyet"i meselenin çözümü için en uygun proje olarak kamuoyuna sunarken bu tezi doğrulamak için tüm teritoryal egemenlik formlarını gerici modeller olarak irdeliyordu.[34] Buna karşın, 2007 yılıyla birlikte, bir tür teritoryal egemenlik talebi olarak okunabilecek yeni bir projeyi anaakım Kürt hareketinin ve Türkiye'nin gündemine taşıdı: Demokratik Özerklik. Bir tür bölgesel otonomi olarak ele alınabilecek demokratik özerklik, esasen iki veya çok dilli kamu hizmetleri ve anadilde eğitim gibi hususları içeren kolektif kültürel haklara, idari ve siyasi bölgesel desantralisyona (yerelleşmeye) ve devlet egemenliğinin paylaşımına odaklanıyor.[35]

Demokratik özerkliğe dair önemli eleştiriler var. Anaakım Kürt hareketinin, 2007'den bu yana savunduğu demokratik özerklik projesi ölçek, kapsam, coğrafya konusunda belirsizlikler içeriyor. Hareketin yetkili isimleri demokratik özerkliğin ölçeğini tartışırken 81 il, Türkiye'deki geleneksel 7 coğrafi, yeni 15 ya da 20-25 bölge; tek ve birleşik bir Kürt veya Kürdistan bölgesi gibi farklı projeleri içeren, belirsiz olmasa da esnek bir şekilde ele alıyorlar. Öte yandan, ölçekle ilişkili diğer belirsizlik coğrafi birimlerdir. Önerilen yerelleşmenin kültürel, etnik/ulusal, mevcut idari, sosyoekonomik coğrafyalardan hangisine dayanacağı belirsizlikler içeriyor. Bu farklı coğrafyalar çakışmıyor, her coğrafi birime dayalı yerelleşmenin farklı toplumsal tahayyüllerine işaret ediyor. Son olarak, merkez ve yerel arasındaki yetki paylaşımının (veya yetki devrinin) kapsamı ve sınırlarında da pro-

32 Cengiz Çandar, *"Leaving the Mountain": How May the PKK Lay down Arms? Freeing the Kurdish Question from Violence* (İstanbul: TESEV, 2012), s. 31 [Çandar, *Dağdan İniş - PKK Nasıl Silah Bırakır: Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması*, (İstanbul: TESEV Yayınları, 2011)]; Altan Tan, *Kürt Sorunu* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 365-379.

33 Abdullah Öcalan, *Declaration on the Democratic Solution of the Kurdish Question* (Londra: Mesopotamian Publisher, 1999); Abdullah Öcalan, *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa: AİHM Savunmaları Cilt II* (Köln: Mezopotamya Yayınları, 2001).

34 Öcalan, *Declaration on the Democratic Solution of the Kurdish Question*, Öcalan, *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa: AİHM Savunmaları Cilt II*.

35 Democratic Society Party, *Democratic Solution to the Kurdish Question (Kürt Sorununun Demokratik Çözüm Modeli)*, (Ankara: DTP, 2008).

je net bir tablo sunmuyor, farklı seçenekleri içerecek şekilde formüle ediliyor.[36]

Önemli belirsizliklere rağmen demokratik özerlik projesi dört temel boyutta net sınırlara sahip: (1) Kürtlerin anayasal olarak tanınması, (2) Kürt kültürel kimliğinin yeniden üretimi için Kürtçe anadilde eğitim, (3) Kürtlerin öz-yönetim hakkını mümkün kılan kapsamlı bir yerelleşme, (4) mahalle, ilçe, il ve bölge ölçeklerinde halkın öz-örgütlenmesine dayalı radikal katılımcı demokrasi.[37]

Sol miras

PKK'nin radikal bir Marksist-Leninist sol mirasa sahip olması,[38] düşünce düzeyinde ikinci önemli hususdur. 1960'larda Kürt milliyetçi partisi PDK'nin Irak'taki yükselişiyle[39] Türkiye'de farklı sol hareketlerin yükselişi,[40] Kürt ulusal hareketlerin çoğu için büyük ölçüde etkilidir. Birçok Kürt ulusal kurtuluş hareketi gibi PKK de, 1970'lerde Türk devrimci sol hareketlerin içinden çıkmıştır.[41] Ancak, PKK'nin ve diğer Kürt sol ile Türk sol hareketlerin yolları emperyalizm, sömürgecilik, iç sömürgecilik, Kürdistan konularındaki farklı teorik yönelimler, çatışan politik analizler, uzlaşmaz stratejik hedeflerden ötürü ayrışmıştır.[42] Bununla birlikte sol/sos-

---

36 Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyanı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 93-100.

37 Yeğen, *a.g.e.*, s. 99; Jongerden ve Akkaya, *a.g.e.*, s. 145-203.

38 Barkey ve Fuller, *a.g.e.*, s. 21-2.

39 Irak'ta 1961'de başlayan Mele Mustafa Barzani öncülüğündeki Kürt Ayaklanması Türkiye Kürtleri üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Türkiye Kürdistan Demokrat Parti'nin kuruluşu (PDK) bu etkinin en açık göstergesi olarak okunabilir. Bu konuda daha detaylı bir tartışma için, bkz. Bozarslan, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient, s. 48-54.*

40 White, *a.g.e.*, s, 129-161; Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left"", Bozarslan, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient;* McDowall, *a.g.e.*, 405; Tarık Z. Ekinci, *Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Analizi* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2011), 60-8, Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, (Londra: Zed Books, 1992), s. 32; Barkey ve Fuller, *a.g.e.*, s. 14-5.

41 Akkaya ve Jongerden, *a.g.e.*; Jongerden ve Akkaya, "The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the Revolutionary Movement in Turkey through the PKK's Memorial Text on Haki Karer," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4656; Marlies Casier ve Joost Jongerden, "Understanding Today's Kurdish Movement: Leftist Heritage, Martyrdom, Democracy and Gender", *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4656; Özcan, *a.g.e.*, s. 73-119; Michael Gunter, *The Historical Dictionary of the Kurds* (Oxford: The Scarecrow Press, 2004), 119-121; İmset, *a.g.e.*, s. 11-46.

42 Aliza Marcus, *Blood and Belief: The PKK and The Kurdish Fight for Independence* (New York: New York University Press, 2007) [Marcus, *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi,* (İstanbul: İletişim, 2009)], 15-32; Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), s. 174-181; Barkey ve Fuller, *a.g.e.*, s. 24-25; İmset, *a.g.e.*, s. 26-27.

yalist miras, PKK'nin ideolojik ve politik yönelimini belirleyen en önemli faktörlerdendir.

Hareketin ilk manifestosunda bu sol miras açıktır. Manifestoda PKK Kürdistan'ın ekonomi politiğini Marksist bir sömürgecilik analiziyle ele alır. Buna göre, "Türk sömürgeciliğinin" ve onun "feodal-komprador Kürt işbirlikçilerinin" baskı ve sömürüsüne karşı "ulusal demokratik devrim",

> "ancak bilimsel sosyalizmin rehberliğinde bir politik örgüt, bu politik örgütün önderliğinde bir ulusal kurtuluş cephesi ve bu cepheye bağlı savaşan güçlü bir halk ordusunun örgütlendirilmesiyle mümkündür. Parti, cephe ve ordu örgütlenmelerinin içerik kazanması ve gelişmesi için de işçilerin, köylülerin, esnafın, gençliğin ve kadınların kitlevi örgütlerinin yaratılması gerekir."[43]

Hareketin sosyalist karakteri geniş sosyopolitik ve sosyokültürel mobilizasyonu içeren bir halk hareketine dönüştüğü 1990'ların başlarına dek büyük ölçüde sürmüştür. Halkçı karakteri 1990'larla daha netleşen PKK, 1991'de sosyalist bloğun yıkılmasıyla kendi özgün ideolojik ve politik kimliğini, sosyalizm algısını inşaya yönelmiştir. Kendi üyelerinin[44] ve bazı İslâmcı Kürt gruplarının[45] "Apoizm" olarak da adlandırdığı bu yeni ideolojik inşa çabaları Öcalan'ın 1999'da yakalanmasıyla hızlanmıştır.[46] Bu dönüşümü tartışmak çalışmanın amacı olmadığı için,[47] sadece hareketin ideolojik yeniden inşa çabasının ana bileşenlerini vurgulamak yeterlidir. Bu bileşenler sosyalizm, kadın özgürlüğü ve toplumsal ekolojidir.[48] Hareket bu perspek-

---

43 Öcalan, *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*, s. 122.

44 Jongerden ve Akkaya, *PKK Üzerine Yazılar*, s. 80.

45 Hüseyin Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012; Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.11.2011.

46 H. Bozarslan bu ideolojik dönüşümü Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla Kürt milliyetçiliğinin karşı karşıya kaldığı kriz olarak analiz ediyor. Bozarslan, Kürt milliyetçiliğinin yerelliğini/farklılığını (*particularity*) evrensel söylem ve tahayyüllerle meşrulaştırdığını iddia ediyor. Bkz. Bozarslan, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient*, 23-24.

47 Bu dönüşüme dair iki çatışan yorumundan bahsedilebilir. Birinci yoruma göre, PKK ilk hedeflerinden vazgeçmiştir. Buna karşın, ikinci yoruma göre mevcut dönüşüm, "devletten öteye siyasete, partiden öteye politik örgütlenmeye ve sınıftan öteye politik öznelliğe" dayanan bir radikal demokrasi projesini ifade ediyor. Bu iki karşıt yorumun radikal örnekleri için sırasıyla bkz. Mahsum H. Pir, *Bir Yanılsamanın Sonu / Uluslararası Karşı-Devrim Hareketi, Teslimiyet Ve Tasfiyecilik İle* (Istanbul: Komal Yayınları, 2001); Akkaya ve Jongerden, *a.g.e.*

48 Amerikalı özgürlükçü sosyalist olan Murray Bookchin tarafından kurulan toplumsal ekoloji hareketi, yeniden inşacı, ekolojik, komüntern ve etnik bir toplum tahayyülü sunuyor. Toplumsal ekoloji hareketi ekolojik ve sosyal sorunlara neden olan mevcut hiyerarşik toplumsal örgütlenmelere alternatif olarak öz-yönetimlere, doğrudan demokrasiye dayalı konfederal bir toplumsal örgütlenmeyi öneriyor. Hareketin savunucularına göre, çeşitliliği, yaratıcılığı ve özgürlüğü sağlamak için öz-yönetime ve karşılıklı dayanışmaya dayalı toplumsal örgütlenmeyi geliştirmek gerekir. Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz. Murray Bookchin, *The Ecology*

tifi KCK sözleşmesinde "demokratik, ekolojik, cinsiyet özgürlükçü toplum paradigması" ve "bilimsel demokratik sosyalizm" olarak adlandırıyor ve tarif ediyor.[49]

Hareketin modernist seküler niteliği

PKK-KCK'nin sol ideolojik ve politik yönelimi, dinî gruplarla işbirliğini sınırlayan modernist bir sekülerlik içeriyor. PKK'nin dinde ortodoks seküler bir duruşu vardı. Yani din, kabaca anakronik ve geri kalmışlıkla ilgiliydi; devletin kullandığı karşı-devrimci bir dinamikti. Bu dinamik modernleşme sürecinde sosyal hayattan, kendiliğinden aşama aşama yok olacaktı.

1990'lardan beri, PKK din konusunda yeni bir yaklaşım geliştirmeye çalışıyor.[50] PKK'yi böyle bir siyaseti inşaya yönelten iki ana dinamikten bahsedilebilir. İlk olarak, 1990'larla KH agresif bir yükselişe geçmiştir. Çoğu seküler Kürt grubu ve destekçilerine göre KH, faili meçhul cinayetlerle ulusal mücadeleyi bastırmak amaçlı devletin kullandığı bir İslâmi gruptur ve köktenci İslâmcı grubun bölgede hızla örgütlenip PKK'yle çatışması büyük oranda devlet politikalarına bağlıdır. İkinci olarak, PKK küçük bir silahlı sol örgütten çıkıp kitlesel bir halk hareketine dönüşmüştür. KH'nin yükselişi ve bu büyüme, örgütü din konusundaki ortodoks seküler duruşunda değişime zorlamıştır. Nitekim, bu yıllarda hareketin liderine göre İslâm, baskı ve zulme karşı bir adalet dinidir. Bu eğilim İslâm'la sınırlanmamış, anaakım Kürt hareketi mücadelenin cephesini genişletmek için diğer dinlere mensup Kürtlere de hitap etmeye başlamıştır. Kurdî ve Kurdistanî İslâmi örgütlenmeler kurarken[51] Alevi ve Êzîdî Kürtlere yönelik sosyokültürel ve sosyopolitik örgütlenmelere gitmiştir.[52]

Din konusundaki dönüşüm, PKK liderinin yakalanıp Türkiye'ye getirilmesiyle büyük oranda aksamıştır. 1999-2004 arası anaakım Kürt hareketi "Demokratik Cumhuriyeti" için "barış projesini" seküler Kemalist yapıyla müzakareye girişmiştir. Bu durum, anaakım Kürt hareketiyle İslâmcı Kürt grup-

---

of Freedom: The Emeergence and Dissolution of Hierarchy (Oakland: AK Press, 2005), [Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü,* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010)].

49 KCK Sözleşmesi hareketin en önemli belgesi olarak tarif edilebilir. Nitekim bu öneminden dolayı bazıları bu belgeyi Kürt bölgesindeki paralel devletin anayasası olarak tarif etmiştir. Sözleşme erişime açıktır. Bkz. http://www.ankarastrateji.org/_files/11102011152912-YLB6Z.pdf, Erişim Tarihi: 28.01.2012.

50 Barkey ve Fuller, *a.g.e.*

51 İmset, *a.g.e.*, s. 179-184.

52 Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz. Hışyar Özsoy, "Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Texas, 2010).

ların mesafesini arttırmıştır. Öcalan'ın "Demokratik Cumhuriyet"te Kürtlerin laikliğin garantisi olacağını belirtmesi, anaakım Kürt hareketini destekleyen İslâmcı Kürtler için fazlasıyla endişe, öfke ve hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu enformel "barış müzakereleri" 2004'le kesintiye uğramış, 1999'da ilan edilen ateşkes bu tarihte sonlanmış, örgüt sınır dışına çektiği militanlarını tekrar Türkiye'ye sokarak yeni bir silahlı mücadele dönemi başlatmıştır.

Son birkaç yıldır, örgüt 1990'lardaki din ve İslâm konusundaki arayışa, farklı tarihsel ve politik bağlamda geri dönmektedir. Kürtler artık Kemalist kadroların hâkim olduğu geleneksel devlet yapısıyla mücadele etmiyorlar. Şimdi ana rakip, Türkiye'yi ve Türk İslâmcılığını neoliberal küreselleşmeye entegre eden, bu süreçte Kemalistleri marjinalize eden AK Parti. Dindeki yeni arayışlara rağmen anaakım Kürt hareketinin yaklaşımı genellikle araçsal ve konjonktüreldir. Hareketin modernist seküler karakteri, ideolojik ve politik yönelimini hâlâ fazlasıyla belirler (Bu konu sonraki bölümde detaylı olarak tartışılıyor).[53]

Kürt kadın hareketi

Toplumsal cinsiyet meselesi, dinî ve seküler hareketlerin ilişkisinin en mühim belirleyicisidir. Bu konudaki politik yaklaşımlar ve bunun ana taşıyıcısı Kürt kadın hareketi, anaakım Kürt siyasetinin bir diğer önemli özgün karakteridir. Anaakım Kürt hareketi, Kürt toplumundaki kadını eve kapatan yaygın ve hâkim ataerkilliğe rağmen "kadınları kitlesel olarak mobilize etme"de oldukça başarılıdır.[54] PKK modernist, seküler ve sol karakteriyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini vurgular; toplumsal ve ulusal özgürleşme ile kadın özgürlüğü ve toplumsal cinsiyet eşitliği meselesi arasında doğrudan bir bağ kurar. Bu durum kadınların Kürt hareketine çoklu düzeylerde katılımını kolaylaştırır, hatta teşvik eder.[55]

Toplumsal cinsiyet ve milliyetçiliğe dair birçok çalışma, etnik veya ulusal kimliklerin, bunlara bağlı politik projelerin inşasında toplumsal cinsiyet ilişkilerinin temel dinamiklerden biri olduğunu gösteriyor.[56] Diğer anti-sömürgeci ulusal kurtuluş mücadeleleri gibi, PKK başlangıçta toplumsal cin-

53 Anaakım Kürt hareketinin bu aşırı modernist seküler karakterini başka bir yerde daha detaylı olarak tartışıyorum. Bkz. Cuma Çiçek, "The pro-Islamist Challenge for the Kurdish Movement," *Dialectical Antropology* 37, no. 1 (2013): 159-163.

54 Handan Çağlayan, "From Kawa the Blacksmith to Ishtar the Goddess: Gender Constructions in Ideological-Political Discourses of the Kurdish Movement in Post-1980 Turkey," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4657.

55 *A.g.e.*

56 Handan Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar Ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, 3. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23; Tan, *a.g.e.*, s. 375-6.

siyet eşitsizliği meselesini araçsallaştırmış ve kadınları "modern" ve seküler Kürt ulus-devletinin inşası için mobilize etmiştir. Kürt kadınları, kültürel kimliği yeniden üretip yeni kuşaklara aktaran temel aktörlerken kadını kamusal alandan dışlayan geleneksel toplumun "yıkıntıları"[57] üzerine inşa edilen yeni modern Kürt toplumunun da sembolleridir.

Bununla ve birçok dinamikle birlikte silahlı mücadele, legal politik parti, sosyal hareketler, sivil toplum örgütleri, medya, yerel ve ulusal parlamento gibi alanlarda Kürt kadınlarının kitlesel mobilize olması, Kürt kadın hareketine bu araçsal yaklaşımı aşma ve anaakım Kürt hareketinin inşa edici ve belirleyici bir bileşeni olma imkânı vermiştir.[58] Esasen PKK-KCK, Kürt kadınlarına sadece "ulusal" özgürleşme sürecine katılmak için değil, geleneksel toplumdaki sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik engelleri aşmak için mühim bir "dönüştürücü yol" sunar.

Kürt kadın hareketi bugün BDP-DTK/PKK-KCK'nin ideolojik, kurumsal ve mobilizasyon düzeylerinde ana bileşenlerinden biridir.[59] İdeolojik düzeyde, "kadın özgürlük ideolojisi"[60] konseptinde geliştirilen toplumsal cinsiyet söylemi "demokratik, ekolojik, cinsiyet özgürlükçü toplum paradigmasının" kurucu bir öğesidir. Örneğin, KCK Sözleşmesi'nde hareketin ilkelerinin tanımlandığı dördüncü maddede, "(h)er düzeyde erkek egemenliğine ve yarattığı toplumsal cinsiyetçi sisteme karşı kadın özgürlüğünün ve eşitliğinin esası, yaşamın her alanında cinsiyet özgürlüğünü sağlamak için mücadelesi" temel ilkelerden biri.[61]

Kurumsal düzeyde, PKK-KCK kadın örgütlenmelerine özel bir önem atfediyor. Kürt kadın hareketi bugün "kadınlar için" tamamen "kadınların kurduğu ve yönettiği" illegal bir kadın partisi PAJK, kadın gerilla birlikleri, sosyal hareketler, sivil toplum örgütleri, gazeteler, dergiler, kadın haber ajansı gibi çeşitli kurum ve örgütleri kapsayan ulus ötesi karmaşık ağlardan oluşuyor. Bunların dışında, anaakım Kürt hareketinin sosyal, kültürel, siyasi ve askerî alandaki tüm karma örgütlemelerde Kadın hareketinin paralel özerk yapıları ve birimleri oluşmuştur.

Mobilizasyon düzeyinde Kürt kadınları, silahlı mücadele, sokak eylemle-

57 Michael Löwy, *Fire Alarm: Reading Walter Benjamin's "On the Concept of History"* (Londra: Verso, 2005), 61-2, [Löwy, *Walter Benjamin: Yangın Alarmı: "Tarih Kavramı Üzerine" Tezlerin Bir Okuması*, (İstanbul: Versus Yayınları, 2007)].

58 Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, 87-123; Marcus, *a.g.e.*, s. 172-174.

59 1980 sonrası anaakım Kürt hareketinde kadın katılımı ve kadın kimliği inşa süreçleri konusunda daha kapsamlı ve sofistike bir tartışma için bkz. Çağlayan, *a.g.e.*

60 Kadın kurtuluş ideolojisi ve ilkeleri için, bkz. *Yaşamda Özgür Kadın Dergisi*, 1998, Sayı. 6, İstanbul.

61 Sözleşme internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.ankarastrateji.org/_files/11102011152912-YLB6Z.pdf, Erişim Tarihi: 28.01.2012.

ri, sivil toplum örgütleri, politik parti, medya, yerel ve ulusal parlemento gibi alanlarda önemli bir yer tutar. PKK savaşçılarının yaklaşık dörtte biri kadınlardan oluşur.[62] KCK Sözleşmesi'nde tüm örgütsel düzeylerde seçimle oluşan yapılarda %40 kadın kotası uygulanacağı belirtiliyor. BDP'de de parti organlarında %40 kotası uygulanıyor. 2. BDP Kadın Kurultayı'nda (28 Nisan 2013) bu oran %50'ye çıkarılarak eşit katılım ilkesi benimsenmiştir. Mevcut partiler arasında BDP Türkiye'de kadın katılımının en yüksek olduğu parti. AK Parti, CHP ve MHP'de kadın vekillerin oranı sırasıyla %14,11, %14,17 ve %5,76 iken, bu oran BDP'de %30,05'tir.[63] BDP ve DTK'nin eşbaşkanlarından biri kadındır ve yönetim kademelerindeki kadınların katılımı %42,8 civarındadır. Türkiye'de 2948 belediye başkanından sadece 26'sı kadındır ve bunun 14'ü BDP'li kadınlardır.[64]

PKK-KCK: Bir alt-orta sınıf hareketi

Muhafazkar elitler, ağa, tarikat şeyhleri, kentli esnaf ve sanatkârlar gibi bazı yerel hâkim grupları içeren PDKT[65] dışında, 1960'ların sonu 1970'lerin başında, çoğu Kürt sol hareket kentli ve köylü alt sınıflar ile küçük burjuvaziye dayalıydı.[66] Ankara'da küçük bir üniversite öğrencileri grubu olarak örgütlenen PKK, 1980'lerde Marksist-Leninist bir ulusal kurtuluş söylemiyle ağa, tüccar ve egemen devlet yapısının sosyoekonomik sömürü ve ulusal baskısına maruz kalan kentli ve köylü alt-orta sınıflardan gençleri mobilize etmiştir.[67]

Bahsedildiği üzere, ilk manifestosunda PKK'nin temel amacı "milli demokratik devrim"dir. Devrimin milli karakterinin hedefi yabancı sömürgeci güçlerken, demokratik karakterin hedefi sömürücü Kürt toprak ağaların-

62 Süleyman Özeren, M. Alper Sözer ve Oğuzhan Başıbüyük, "Bireylerin Terör Örgütüne Katılmasına Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Alan Çalışması: PKK/KCK Örneği," *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 3, no. 2 (2012): 66-68.

63 Daha fazla detay için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim, Erişim Tarihi: 28.01.2013:

64 BDP Women Assembly, *Peace and Democracy Party Woman Assembly* (Ankara: BDP, 2012).

65 Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, s. 93; McDowall, *a.g.e.*, s. 397-419; White, *a.g.e.*, s. 131; Hamit Bozarslan, "Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey", içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Ed.), *The Kurds: A contemporary overview*, (Londra: Routledge, 2005: 74-89).

66 McDowall, *a.g.e.*, s. 404-412; Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left"; Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar Ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, s. 88-95; Ekinci, *Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Analizi*, s. 70-74.

67 McDowall, *A Modern History of the Kurds*, a. 420-1; White, *a.g.e.*, 153-4; Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left"; Martin van Bruinessen, "Between Guerrilla War and Political Murder: The Workers' Party of Kurdistan," *Middle East Report* no. 153 (1988): 40-41; Marcus, *a.g.e.*, s. 15-17; İmset, *a.g.e.*, s. 76.

dan oluşan hâkim sınıftı. Bu sınıf Kürt halkının düşmanları içindeydi.[68] Pratik alanda, PKK ilk yıllarında "feodal komprador sömürgeci sınıfa" odaklanmış; 12 Eylül 1980'deki darbeye dek Urfa ve Batman gibi illerde geniş kesimlerin nefretini kazanmış ağa ve aşiret liderlerini hedef almıştır.[69]

PKK savaşçıları ve Türk askerî güçleri arasındaki kanlı ve şiddetli silahlı çatışmalar, kentli ve köylü alt sınıflarda PKK sempatizanlarının sayısını büyük ölçüde artırmıştır. 1984'ten beri süren çatışmalar 40 binden fazla cana, dört bine yakın yerleşim yerinin boşaltılmasına, üç milyondan fazla insanın zorla göçüne[70] ve Kürt bölgesinde devasa sosyal, ekonomik ve mekânsal yıkımlara neden olmuştur.[71] Zorunlu göç mağdurları bölgedeki illerin ve İstanbul, İzmir, Adana ve Mersin gibi batı metropollerinin varoşlarına yerleşmek zorunda kalmıştır.[72] Temel sosyal ve ekonomik kaynaklardan, fırsatlardan mahrum olarak devlet şiddetiyle dolu kolektif hafızanın yeniden üretimiyle ve yeni yerleşim yerlerindeki etnik/ulusal ayrımcı deneyimlerle yetişen zorunlu göç mağduru genç kuşaklar, PKK'nin destek bulduğu en temel toplumsal taban olmuştur.[73] Burada, özellikle bazı Kürt siyasetçiler,[74] politik analistler ve akademisyenlerin[75] "savaş kuşağı" veya "fırtına kuşağı" olarak da adlandırdığı, bölgedeki çatışma alanlarında yetişen genç kuşak anaakım Kürt hareketinin en radikal gruplarını oluşturur.[76]

---

68 Öcalan, *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*, 120-122.

69 David McDowall, "The Kurdish Question: a Historical Review," içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. (Londra: Routledge, 2000: 8-25), s. 16; Martin van Bruinessen, "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems," içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. (Londra: Routledge, 2000: 26-52), s. 42; Barkey ve Fuller, *a.g.e.*, s. 22; İmset, *a.g.e.*, s. 59-64.

70 McDowall, "The Kurdish Question: a Historical Review"; Bruinessen, "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems"; TMMOB, *TMMOB 2002-2004 Dönem Çalışma Raporu* (Ankara: Türkiye Mimar ve Mühendisler Odaları Birliği, 2004: 566-574); NRC, *Profile of Internal Displacement: Turkey* (Geneva: Norwegian Refugee Council, 2004), s. 50-51; McDowall, *A Modern History of the Kurds.*

71 Türk devleti çatışmaların sonuçlarının akademisyenlerin çalışmalarında ve sivil toplum örgütlerinin raporlarında belirtilenden daha az yıkıcı olduğunu ileri sürüyor. Örneğin, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün Devlet Planlama Teşkilatı için 2006 yılında hazırladığı raporda son 20 yıl içerisinde güvenlik gerekçesiyle yerinden edilenlerin 1.077.440 kişi olduğu belirtiliyor. Raporun tamamı için bkz. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması,* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2006).

72 *A.g.e.*, s. 17.

73 Tan, *Kürt Sorunu*, 374-5.

74 Ezgi Başaran, "Çözüm İçin Kürtleri Tatmin, Türkleri de İkna Etmek Lazım," *Radikal*, 02.06.2012.

75 Cengiz Çandar, "'Fırtına Çocukları', 'Bildiğin Gibi Değil'...," *Radikal*, 12.10.2012.

76 Bu kuşağın 1990'lı yıllardaki politik sosyalleşmesine dair detaylı bir çalışma için bkz. Rojin C. Akın ve Funda Danışman, *Bildiğin Gibi Değil: 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak,* (İstanbul: Metis, 2011).

Ulus-ötesi ve çok boyutlu sosyopolitik mobilizasyon

Söylendiği üzere PKK-KCK silahlı politik bir örgüte indirgenemez. PKK-KCK karmaşık bir ulus-ötesi ve çok boyutlu sosyal harekettir. PKK-KCK temelde Türkiye'yi esas alsa da yanı sıra Irak, İran ve Suriye'nin Kürt bölgelerinde; çoğu Avrupa, Rusya ve Kafkas ülkelerinde ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda çoklu ağlara sahiptir. PKK-KCK dört ülkede de politik bir partiye sahiptir; PAJK da her bir ülkede bileşenlerini kurmuştur. 2011'deki bir çalışmaya göre PKK –silahlı güçleri– militanlarının %57,13'ü Türkiye, %12,7'si Irak, %12,28'i Suriye, %7,75'i İran, %8,9'u Avrupa'dan ve %1,24'ü ise diğer ülkelerdendir.[77] Bu durum gösteriyor ki, PKK militanları temin etme, politik olarak sosyalleştirme ve yeni savaşçılar olarak silahlı mücadeleye gönderme imkânı veren ulus-ötesi ve uluslarası ağlara sahiptir. Militanların bu politik sosyalleşme süreçleri formel ve enformel ağlarla çok-boyutlu sosyal, ekonomik, kültürel ve politik mobilizasyonlar sayesinde mümkün.

Bu ulus-ötesi ve uluslararası ağların Türkiye'de (İran ve Suriye'de de) politik bir Kürt bölgesinin inşasında ve kültürel, ulusal, sınıf yapısıyla toplumsal cinsiyette sosyal dönüşümler yaratma işlevleri de var. Bu amaçla 1999'dan beri BDP-DTK/PKK-KCK, Türkiye'de politik, ekonomik, sosyal ve kültürel ağların inşasında önemli başarılar göstermiştir. Anaakım Kürt hareketi sendikalar, meslek örgütleri, sivil toplum örgütleri, gençlik ve kadın hareketleri, siyasi partiler, parlemento, yerel yönetimler, medya (haber ajansları, gazeteler, dergiler, Ortadoğu'dan Avrupa'ya yayın yapan sayısız televizyon kanalı ve radyo istasyonları) gibi alanlarda iyi organize olmuştur. PKK-KCK'ye çeşitli alanlardaki farklı Kürt direnişlerini yönlendirme fırsatı veren, esasında bu çoklu ağlardır.[78]

---

77 Bu oranlar, 2001 ile 2011 arasında ölen 1.362 PKK militanının profillerinin analizine dayanmaktadır. Daha fazla detay için bkz. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, *Terör Ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon Raporu (Taslak)* (Ankara: TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, January 2013), 38-53.

78 Hareketin bu genişlemesi Türk devlet yetkilileri tarafından Kürt bölgesinde paralel bir devletin inşası olarak görülmüştür. Devlet bu genişlemeye kapsamlı polis operasyonlarıyla cevap vermiş ve kamuoyunda KCK operasyonları olarak bilinen 2009 Nisan ayında başlayan ve birkaç yıl boyunca aralıksız süren soruşturmalar boyunca 8000'den fazla Kürt politik aktivisti tutuklanmıştır. Seçilmiş milletvekilleri, belediye başkanları, il genel meclislerinin üyeleri, BDP başkan yardımcıları da içinde olmak üzere partinin merkez ve yerel teşkilatlarında çalışan yöneticiler, STK yöneticileri ve üyeleri, gazeteciler, avukatlar ve akademisyenler PKK-KCK'nin üyesi olmakla ya da siyasi faaliyetlerine katılmakla suçlanmıştır. 2012 Eylül ayında Öcalan ve Türk devleti arasında yeniden başlayan görüşmeler sonucu bu tutukluların önemli bir kısmı serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte, hem davaların çoğu devam etmekte hem de kamuoyu tarafından tanınmayan pek çok siyasi aktivist hâlâ serbest bırakılmış değil.

Bahsedilen alanlarda anaakım Kürt hareketinin kurumsallaşmasıyla (1990'larla) Kürt muhalefeti legal alanda önemli bir deneyim kazanmıştır. PKK-KCK'nin yönlendirdiği sosyopolitik mobilizasyonu, 1990'da HEP'in kurulmasıyla, legal Kürt partileri temsil etmiştir. HEP'in ve ardılı beş Kürt partisinin[79] Türk devletinin ve milletinin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden eylemlerin odağı olma ve PKK'yle bağları gerekçesiyle kapatılmalarından sonra Kürt muhalefetini büyük oranda –2010'dan beri– BDP temsil etmektedir. 1999'dan beri legal Kürt partileri yerel ve ulusal siyasette önemli başarılar kazanmıştır. 1999'daki yerel seçimlerde anaakım legal Kürt partisi 37 belediye kazanmış ve bu sayı 2004'te –Kürt bölgesindeki beş il merkezi ve bir büyükşehiri de içererek– 56'ya, 2009'daysa –yedi il merkezi ve bir büyükşehir olmak üzere– 99'a yükselmiştir. 2014'teki son yerel seçimlerde anaakım legal Kürt partisi BDP, Diyarbakır, Mardin ve Van büyükşehirleriyle toplam 11 ilde belediye seçimlerini kazanarak büyük bir başarı göstermiştir. Bununla birlikte, 1994'te DEP'li vekillerin tutuklanması ve 10 yıl hüküm giymeleriyle[80] parlemento dışında kalan anaakım legal Kürt partisi, %10 seçim barajından dolayı bağımsız adaylarla girdiği 2007 seçimlerinde 21 milletvekiliyle parlementoya dönmüştür. 2007'deki başarı 2011 seçimlerinde de sürmüş, vekil sayısı 36'ya yükselmiştir. Son olarak anaakım Kürt hareketinin ana bileşenini oluşturan HDP'nin desteklediği S. Demirtaş, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde (10 Ağustos 2014) oy oranını %9,76'ya taşımıştır. 1991'den beri seçimlerde anaakım Kürt partilerinin %4-6,5 bandında yer aldığı hatırlandığında bu başarı dikkate değerdir.

Anaakım Kürt hareketinin legal platformları yerel yönetimler ve ulusal parlementoyla sınırlı değildir. 2007'de, anaakım Kürt hareketinden esinlenen, aynı çizgideki örgütlerin temsilcileri DTK'yı kurmuştur. DTK'nın ana örgüt ve aktörleri BDP, belediyeler, yerel halk meclisleri, mahalle muhtarları, kadın hareketi, gençlik hareketi, dinî gruplar, sivil toplum örgütleri, medya kuruluşları, tanınmış akademisyenler ve kanaat önderleridir.[81] Kuruluşunda Kürtlerin farklı kesimlerinin bir araya geldiği *de facto* bir bölgesel par-

79 1990'lı yıllardan bu yana kapatılan anaakım Kürt partileri şunlardır: HEP (Halkın Emek Partisi, 1990-1993), ÖZDEP (Özgürlük ve Demokrasi Partisi, 1992-1993), DEP (Demokrasi Partisi, 1993-1994), HADEP (Halkın Demokrasi Partisi, 1994-2003), DEHAP (Demokratik Halk Partisi, 1997-2005) ve DTP (Demokratik Toplum Partisi, 2005-2009). Türk devleti ve kamuoyunun büyük çoğunluğu kapatılan bu partileri PKK-KCK'nin "legal uzantısı" olarak görüyor.

80 A. Osman Ölmez, *Türk Siyasetinde DEP Depremi*, (İstanbul: Doruk Yayınları, 1995); Eyüp Demir, *Legal Kürtler*, (İstanbul: Tevn Yayınları, 2000).

81 DTK'nin birinci kongre deklerasyonu için bkz. http://bianet.org/bianet/siyaset/102616-dtp-kongresi-sonuc-bildirgesinin-tam-metni, Erişim tarihi: 15.02.2013.

lemento olmayı hedefleyen DTK, bugün itibariyle, büyük oranda anaakım Kürt hareketinin sosyopolitik ve sosyokültürel mobilizasyonlarını yöneten çatı örgütüdür. Kurumsal çeşitliliğe ve çokluğa rağmen, BDP DTK'deki en önemli aktördür. Örneğin, DTK'nin iki eşbaşkanı A. Tuğluk ve A. Türk yasaklanan DTP'nin eşbaşkanları ve BDP'nin mevcut vekilleridir.[82]

Bu bölümü kapatmadan önce, PKK-KCK ile BDP-DTK ilişkisine dair birkaç not düşülmelidir. İlk olarak, BDP-DTK, "PKK'den tamamıyla ayrıştırılamaz, ancak ona indirgenemez de".[83] Aralarında organik ve hiyerarşik bir ilişki yoktur fakat iki yapı aynı sosyal hareketin legal ve illegal kanatları işlevindedir. Birçok Kürt siyasetçinin sık sık belirttiği üzere, PKK-KCK ve BDP-DTK aynı toplumsal tabana sahipler. BDP-DTK'nin birçok profesyonel aktivisti ve destekçisi aynı zamanda PKK destekçisi ya da sempatizanı.

İkinci olarak, aynı toplumsal tabana sahip olma ve benzer toplumsal gruplara hitap etme, bu iki yapının sorunsuz bir ilişkiye ve anaakım Kürt hareketinde eşit güçlere sahip oldukları anlamına gelmez. H. Bozarslan, BDP-DTK ile PKK-KCK'nin ilişkisini değerlendirirken "referansiyel aktör" ve "temsilkâr aktör" kavramlarını kullanır. Bozarslan'a göre, 1990'lardan bu yana, PKK-KCK Kürt itirazının, Kürt muhalefetinin ana referans noktasıdır ve söylediği şeyler belirleyicidir. Öte yanda, BDP-DTK, "Kürt politik alanının temsilci aktörü olarak tarif edilebilir".[84] I. Wallerstein'in dünya-sistemi[85] sınıflandırmasından esinlenerek, bu iki yapı arasında bir merkez-çevre ilişkisi olduğu söylenebilir. PKK-KCK ve A. Öcalan hareketin ideolojik ve politik kimliğini, ana stratejisini ve hedeflerini belirlerken BDP-DTK belirlenen hususlara uygun olarak, insanların politik alanda sosyalleşmelerini ve mobilize olmalarını sağlıyor; Kürt ulusal mücadelesini temsil ediyor. Bu anlamda Öcalan'ın ve Kandil'den örgütü yöneten PKK-KCK'nin merkez, legal Kürt siyasetinin ise çevre olduğu söylenebilir.

Son olarak, BDP-DTK PKK-KCK'den daha çoğulcudur.[86] Bingöl'de çalışma kapsamında görüşülen etkili işadamlarından M. A. Uzunyaya'nın da belirttiği üzere, bugün BDP-DTK'nın temsil ettiği –1990'lardan beri kurulan– anaakım legal Kürt partileri ve kurumları dört ana grubun koalisyonu ola-

82 Ahmet Türk 2014 yerel seçimlerinde Mardin Büyükşehir Belediyesi Başkanı olarak seçilmiştir ve bu nedenle vekilliği son bulmuştur.

83 Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left".

84 *A.g.e.*

85 Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis: An Introduction*, 4. baskı, (Durham: Duke University, 2006); [Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi (Bir Giriş)*, (İstanbul, bgst Yayınları, 2011)].

86 Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left".

rak değerlendirilebilir: sosyalistler, milliyetçiler, liberaller ve İslâmcılar.[87] Öte yandan, BDP-DTK'daki bu çeşitlilik veya çokluk politik temsile yeterince yansımaz. BDP-DTK dört farklı grubun koalisyonu olmasına rağmen genellikle Kürt örgütlerinin ve kurumlarının yönetim kademelerinde sosyalistlerin ve milliyetçilerin hâkimiyeti vardır.

Hareketteki bu çeşitlilik ve çokluk, saha araştırmasında BDP-DTK temsilcileriyle yapılan görüşmelerde de gözlemlenmiştir. Örneğin, harekete yakınlığıyla bilinen ve geleneksel medrese eğitimi almış Kürt *mele* (imam) ve din adamlarının derneği DİAYDER'in başkan yardımcısı M. H. Koç'a göre, İslâmi bir söylemle, BDP Kürtlerin hakları için mücadele eden bir partidir.[88] 2004-2014 arasında Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı ve Kürt siyasetinde önemli bir yere sahip O. Baydemir'e göreyse BDP, iki yüz yıllık tarihsel geçmişe ve sürekliliğe sahip Kürt özgürlük davasının temsilcisidir: "BDP Bedirxanilerden Cemilpaşalardan, Şeyh Saitlerden, Seyit Rızalardan ve şüphesiz Mazlum Doğanlardan bugünlere gelen Kürt, Kürdistan özgürlük davasının legal temsilcisidir."[89] Buna karşın, anaakım Kürt hareketinin 1960'larda etkin olan Türkiye İşçi Partisi'nden 1990'lara dek radikal demokratik sol siyaset mirasını vurgulayan BDP Eşbaşkanı G. Kışanak'a göre,[90] parti ülke genelinde örgütlenen, Kürt meselesi odaklı demokratik sol bir kitle partisidir.[91] Tüm bu çeşitliliğe ve çokluğa rağmen, Kürt halkı için anaakım legal Kürt partisi, BDP'li milletvekili İslâmcı entelektüel A. Tan'ın ifadesiyle büyük oranda "Kürt Milli Partisi"dir.[92]

Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR)

HAK-PAR, Kürt ulusal bloğunda ikinci önemli politik grup. Partiyi 2002'de, 12 Eylül 1980 askerî darbesi öncesi aktif radikal Kürt sol parti ve örgütlerin mirasçısı gruplar ve kadrolar kurdu. Çoğu PKK'yle çatışan bu örgütler 1980 darbesiyle büyük oranda siyaset alanından tasfiye edilmiş, çoğunun politik merkezleri ve kadro yapılarının önemli bir kısmı Avrupa ülkelerine yerleşmiştir. Politik çeşitliliğe ve çokluğa rağmen HAK-PAR'daki en etkin grup PSK geleneğinden gelen ve/veya bu geleneği destekleyen grup ve kadrolardan oluşuyor. Nitekim, PSK'nin kurucu başkanı (1974-2003) K.

87 Mehmet A. Uzunyaya, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012.

88 M. Hadi Koç, kişisel görüşme, 18.11.2011.

89 Osman Baydemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.06.2012.

90 Kışanak 2014 yerel seçimlerinde Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Eşbaşkanı olarak seçilmiş ve vekillikten istifa etmiştir.

91 Gülten Kışanak, kişisel görüşme, Diyarbakır, 17.11.2011.

92 Altan Tan, kişisel görüşme, Ankara, 10.10.2012.

Burkay, 32 yıllık sürgünden sonra Türkiye'ye dönünce, HAK-PAR'ın başına geçmiştir. Burkay, HAK-PAR beşinci parti kongresinde (Kasım, 2012) genel başkan seçilmiştir.

HAK-PAR'ın önceki başkanı B. Bozyel'e göre parti özgürlükçü, çoğulcu, demokratik sol bir kitle partisidir. Bozyel için, HAK-PAR'ın ideolojik bir parti değil, sol bir kitle partisidir. HAK-PAR düşünsel düzeyde kendini bir kitle partisi olarak tanımlasa da bu hedeften çok uzaktır ve Türkiye'deki Kürt toplumunda küçük bir temsil gücüne sahiptir. Bununla birlikte parti, özgün bir karaktere sahiptir: "Demokratik özerklik" projesine karşın Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için federasyonu savunur ve talebi federe bir Kürt bölgesidir. Bu önemli farka rağmen, Bozyel'in belirttiği üç ana stratejik amaçta, HAK-PAR'la anaakım Kürt hareketinin ortaklaştığı görülüyor: (1) "Kürt sorununun çözümü için ulusal demokratik güçlerin birliğini önemseme. (2) Türkiye'de demokratikleşme için Türkiye demokrasi güçleriyle işbirliğini önemseme. (3) Kürt sorununun bölgesel bir sorun olduğuna inanma ve bu çerçevede dört parçada Kürtler arasında dayanışma ve birliğin önemini vurgulama."[93]

Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP)

Ulusal blokta, KADEP üçüncü önemli gruptur. Kurucusu ve genel başkanı Ş. Elçi için,[94] KADEP 1994'te kurulan *Platforma Kurdên Demokrat'ın* (Demokrat Kürtler Platformu) mirasçısıdır. Platform 3 Ocak 1997'de Demokratik Kitle Partisi'ne dönüşüyor. Demokratik Kitle Partisi'ni Anayasa Mahkemesi'nin kapatmasından (26 Şubat 1999) sonra, aynı politik grup KADEP'i kurarak siyasi faaliyetlerini sürdürüyor. Elçi, KADEP'in temsil ettiği geleneğin Türkiye'de Kürtler için ulusal haklar talep ettiğini ve sorunun çözümünün Kürtleri ayrı bir ulus olarak tanıyacak federatif bir sistemden geçtiğini savunuyor.[95] HAK-PAR gibi KADEP'in de esasen odağı Türkiye'deki Kürt meselesidir ve talebi "Kürt ulusu" için federe bir bölgedir.

HAK-PAR ve KADEP meselenin çözümü, anaakım Kürt hareketinin konumu, İran, Irak ve Suriye Kürtleriyle işbirliği gibi birçok kritik konuda ortak düşünceye sahip. Bunun bir sonucu olarak, 2007-2008'de anaakım legal Kürt partisinin yanı sıra ikinci büyük bir Kürt partisi kurmak için bu iki parti ve bazı Kürt grupları çeşitli müzakereler yaptı. Ancak bu müzakereler başarısız oldu. HAK-PAR ile var olan birçok ortaklığa rağmen, KADEP önemli bir özgünlüğe sahip. BDP-DTK ve HAK-PAR'dan farklı olarak KADEP,

93 Bayram Bozyel, kişisel görüşme, Diyarbakır, 21.11.2011.

94 Şerafettin Elçi, görüşmenin gerçekleştiği güne kadar partinin tek genel başkanıydı. Uzun bir süre kanser tedavisi gören Elçi görüşmeden iki ay sonra 25 Aralık 2012'de yaşamını yitirmiştir.

95 Şerafettin Elçi, kişisel görüşme, Ankara, 10.11.2012.

Marksist bir sol mirasa sahip değil ve kendisini bir sol kitle partisi olarak tarif etmiyor. Elçi'nin belirttiği üzere, KADEP kendini liberal sosyal demokrat bir parti olarak tanımlar. Bu özellik, parti programında da vurgulanır: "KADEP çoğulcu, katılımcı, seküler, *liberal*, sosyal demokrat bir kitle partisidir" (vurgu eklenmiştir).[96]

Diğer politik gruplar

Yukarıda özetlediğimiz gruplar dışında, Kürt bölgesinde sayısız küçük politik grup vardır. Burada, yakın zamanda kurulan ÖSP ve TDŞK'den kısaca da olsa bahsedilmelidir.

ÖSP'yi çoğu Türkiye'nin Kürt bölgesinde küçük bir parti olan Kürdistan Komünist Partisi kadroları ve farklı Kürt hareketlerinin sosyalist ve komünist üyeleri kurmuştur (Aralık 2011). Partinin kurucu başkanı S. Çiftyürek'e göre ÖSP, kendini Kürdistanlı Marksist, komünist veya sosyalist gören herkese açık bir sosyalist partidir. Çiftyürek, Kürdistan'da dört ana politik hattın olduğunu belirterek ÖSP'nin bunlardan sosyalist sol hattı temsil etmek için kurulduğunu söylüyor:

> "Bizim bakışımıza göre Kürdistan'da üç ya da dört esas parti olmalıdır. Bir, bütün zenginliğiyle Marksist bir parti, Kürdistanlı sosyalistlerin komünistlerin yer aldığı bir parti. Bir devrimci demokrat parti, bir nevi BDP diyelim. Dahası bir KDP gibi milliyetçi muhafazakâr bir parti, hatta İslâmcı demokrat bir parti. Keşke kurulabilse, onun zemini bence zayıf şu anda, liberal demokrat bir parti. Biz bu eksende siyasetin sosyalist soluna talip olduk."[97]

Çiftyürek, 1980 öncesi tüm Kürt örgütlerinin Marksist bir ideolojiyle yola çıktığını ancak sosyalist sistemin yıkılmasıyla bu sınıf temelli siyasetin terk edildiğini ve herkesin aynı anda milliyetçi, liberal ve anti-komünist olduğu yeni siyasetlerin oluştuğunu belirtiyor. Ayrıca, ulusal kurtuluş mücadelesinde Kürt partilerinin hemfikir olduğunu ve Kürdistan'da sosyal eleştiri yapacak ve sosyoekonomik sömürüye maruz kalan alt sınıfların sesi olacak yeni partilere ihtiyaç olduğunu söylüyor. Son olarak, Çiftyürek'e göre, Kürt meselesi Kürt sorunu değil, Kürdistan sorunudur. ÖSP, Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını savunur ve mevcut koşullarda Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etmesini sağlayacak idari ve politik sistem federasyondur.[98] Bu anlamda HAK-PAR ve KADEP gibi ÖSP de federasyondan yanadır.

---

96 Parti programı internet ortamında erişime açıktır. http://kadep.org.tr/parti-programi-ingilizce/, Erişim Tarihi: 18.02.2013.

97 Sinan Çiftyürek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.04.2012.

98 Çiftyürek, kişisel görüşme.

TDŞK'ye gelince, hareketin sözcüsü H. İpek, Dr. Şivan (Sait Kırmızıtoprak) geleneğinden geldiklerini belirtiyor.[99] Dr. Şivan, radikal sol bir siyaseti savunuyordu. Kürdistan sömürgeydi ve ulusal kurtuluş –Cezayir ve dünyanın diğer birçok bölgesindeki gibi– uzun süreli anti-sömürgeci halk savaşı stratejisiyle sağlanabilirdi.[100] Bu tezleriyle, sonraki yıllarda Kürt ulusal hareketlerinin radikalleşmesinde teorik olarak önemli bir yere sahip olan Dr. Şivan,[101] 1970'te PDK-T'yi (Türkiye'de Kürdistan Demokrat Parti) kurmuştur. 1971'de Dr. Şivan'ın yaşamını yitirmesinden sonra 1977'de Kürdistan İşçi Partisi (PİK) olarak örgütlenen grup, DDKD'de kitle faaliyetleri yürütüyor. 1980 Darbesi'nden sonra, *KİP Pêşeng* (1982) olarak örgütlenmeye girişen yapı, 1990'larda *Yekbûn* (Birlik) ve *Partiya Yekitiya Sosyalistên Kurdîstanê* (Kurdistan Sosyalist Birlik Partisi) olarak varlığını sürdürmeye çalışıyor. Bu grup, tüm çabalara rağmen 1996'da tüm faaliyetlerine son veriyor.[102]

Yirmi yıllık görece aktif sayılmayan bir dönemden sonra, DDKD'nin eski üye ve yöneticileri 2002'de yeniden örgütlenmeye başlıyorlar ve 2008'de TDŞK kuruluyor. İpek'e göre, TDŞK ideolojik olmayan, Kürt milliyetçi damarına hitap eden liberal bir kitle hareketi:

> "(TDŞK) ideolojik olmayan ama düşünce bazında liberal, aynı zamanda Kürt milliyetçi damarına da hitap eden, aynı zamanda sol düşünceleri de kucaklayan, muhafazakâr ve dindar düşünceleri de kucaklayan bir yapılanmayı önüne koymuştur. Sadece ideolojik bir yapıyı hedeflemiyor. Yani hem İslâmcıların, dindarların içinde olabileceği, hem liberallerin hatta Kürt burjuvazisinin de içinde olabileceği, Kürt işçisinin de köylüsünün de içinde olabileceği bir yapıyı hedefliyor."[103]

Kürt meselesini "Kürtlerin millet olmaktan kaynaklı haklarının varlığının kabul edilmesi" olarak yorumlayan İpek'e göre, çözüm için TDŞK, BM gibi uluslararası kuruluşların gözetiminde bir referandum öneriyor ve bu referandumda Kürtlere üç seçenek sunulması gerekiyor: otonomi, federasyon ve bağımsızlık.[104]

Sonuç olarak, ulusal bloğun üç özgün karakteri belirtilmelidir. (1) Bu bloğun Kürt grupları (ÖSP hariç), çoğunlukla sınıf siyasetinden vazgeçip (2000'lerle) politik kitle hareketlerine dönüşse de bir sol siyaset mirasına sa-

---

99 Halim İpek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.

100 Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left".

101 Bozarslan, *a.g.e.*

102 İpek, kişisel görüşme.

103 İpek, kişisel görüşme.

104 İpek, kişisel görüşme.

hip. (2) Bu gruplar için –seküler olup, sekülerliği farklı aygılayıp değerlendirseler de– din, Kürt meselesinde ana bir dinamik değil. (3) Ulusal bloktaki gruplar için Kürt veya Kürdistan meselesi bir teritoryal egemenlik meselesidir ve talepleri, Kürtler için idari ve politik bir statü; –anadilde eğitim, iki veya çokdilli kamu hizmetleri vb.– kolektif kültürel haklardır. Özetle her grup "idari ve siyasi statü" meselesini başka şekillerde okuyup farklı politik projeleri –yerelleşme, bölgesel yönetimler, özerklik, federasyon vb.– kapsayan geniş bir çerçevede kullanıyor.

Kürt dinî blok

Kürt dinî grupları Kürt alanındaki ikinci büyük blok. Bu grupların en önemli özelliği dinî kimliklerine ulusal kimliklerine göre daha fazla önem vermeleri. Dinî kimliğin önceliği bu grupların düşünce, çıkar ve kurumlarının şekillenmesinde belirleyici. Dinî kimliğin ulusal kimliğe göre önceliği bu grupların ortak noktasını oluştursa da Kürt meselesinin farklı boyutlarında –sosyoekonomik geri kalmışlık/geri bırakılmışlık, bireysel/kolektif kültürel haklar, teritoryal egemenlik vb.–, farklılaşıyorlar. Bu gruplar için Kürt meselesi tek bir soruna değil, farklı sorunlara işaret ediyor. Yani, bu gruplara göre tek bir Kürt meselesi değil, birçok farklı Kürt meselesi var. Ötesi, Türkiye'deki hâkim dinî unsur Sünni-Müslimlerle ana dinî azınlık grup; yüzyıllar boyu imha, inkâr, baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalan Aleviler arasında tarihsel bir kutuplaşma var.

Ulusal gruplardan farklı olarak, genelde enformel ağlar üzerinden örgütlenmiş dinî grupları sınıflandırmak daha zor. Zira dinî gruplar, ulusal gruplara göre daha parçalı ve heterojen bir yapıda. Bununla birlikte, İslâmcı Kürt gruplar altı temel grupta sınıflanabilir: İlki, Nakşibendi tarikatı gibi geleneksel Kürt İslâmcıları veya Kürt tarikatları. İkincisi, çoğu 2002 sonrası AK Parti destekçisi olan, MGH geleneğinden gelen İslâmcı Kürtler. Üçüncüsü, küreselci Türk İslâmcıları olarak tanımlayabileceğimiz GC takipçisi Kürtler. Dördüncüsü, İslâmi bir söylemle Kürt ulusal haklarını talep eden, kültürel çoğulculuk ile etnik/ulusal kimlikler ve grupların eşitliğini vurgulayan Kürt İslâmcı gruplar. Beşincisi, KH. Köktenci Kürt İslâmcılar olarak tanımlayabileceğimiz Mustazaflar Hareketi, KH'nin bugünkü temsilcisi. Altıncı grup, Selefiler. Selefiler, diğer gruplara göre temsil düzeyi göz ardı edilecek düzeyde, kitle desteği neredeyse olmayan militan küçük gruplardan oluşuyor. Bunlar Katar ve Suudi Arabistan kökenli uluslararası köktenci İslâmcı hareketlerin yerel uzantıları olarak da okunabilir. Kürt İslâmcı grupların daha iyi anlaşılması için sonraki bölümde, Türkiye'deki İslâmcı Kürt hareketlerin genel serencamı 1950'lerden beri ana hatlarıyla tartışılıyor.

Kürt İslâmcılığı: 1950 sonrası Türk milliyetçi İslâmcılığının çevresel gücü olarak ortaya çıkış

Geleneksel Kürt İslâmcılığı ya da Kürt tarikatları

Türkiye Kürtlerinin çoğu için dinî kimlik yıllardır politik alanın şekillenmesinde en belirleyici dinamiklerden biri. 19. yüzyılın ilk yarısıyla Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılması sonucu oluşan siyasi iktidar boşluğunu dolduran ve yerellerde ana yönetici kesim olan Kürt dinî liderler[105] 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki Kürt isyanlarının neredeyse tamamının öncüsü.[106] Kürt mirlikleri gibi, Kürt ağa ve şeyhlerinden oluşan bu yeni yönetici sınıf da, 1950'lere dek, Türk egemenliğinin doğrudan yönetiminin inşası, konsolodisyonu ve Kürt politik sahasını Türk merkezinin politik anlamda çevresel bir alana dönüştürmesinde kanlı bir şekilde büyük oranda tasfiye edildi.[107]

1920'li ve 1930'lu yıllardaki kanla bastırılan Kürt isyanlarına öncü olan dinî liderler –aileleri ve çocukları da–, Kürt toplumunu yöneten çoğu toprak sahibi şeyhler (ve toprak ağaları) 1950'lerde DP'ye ve ardılı AP'ye katılım sağladı.[108] Kürt milliyetçi liderlerse 1960'larla birlikte PDKT'de yer aldı.[109] Kürt dinî yönetici kesimle Türk sağı arasında böylesi bir ilişkinin inşasında birçok yazara göre Nakşibendi tarikatının rolü büyük.[110] Çoğu kırsaldaki Sünni-Müslim Kürtlerin önemli bir kısmı (bunların çoğu 1990'larda zorunlu göç sonucu şehirlere yerleşmiştir) toprak sahibi şeyhler ve ağalar vasıtasıyla Türk milliyetçi ve muhafazakâr sağcı partilerle bir ilişki kurmuştur. Bu, büyük ölçüde 2000'li yıllara ve son on yılda AK Parti eliyle bu-

---

105 Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, (New York: Syracuse University Press, 2006), s. 75-8, [Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Tarihi*, 7. baskı, (Istanbul: İletişim, 2012)]; Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, s. 68-69, 228-234; Serdar Şengül, *Bilgi, Topluş, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2008), s. 92-93.

106 White, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers?: The Kurdish National Movement in Turkey*, s. 54-92; Jwaideh, *a.g.e.* s. 75-101, s. 203-218; İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolunun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller*, (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1992), s. 408-437.

107 Vali, "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing"; Amir Hassanpour, "The Making of Kurdish Identity: Pre-20th Century Historical and Literary Discourses," içinde, Abbas Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 106-162).

108 McDowall, "The Kurdish Question: a Historical Review", s. 397-403; Beşikçi, *a.g.e.*, s. 32-39; Şengül, *a.g.e.*, s. 116-117.

109 McDowall, "The Kurdish Question: a Historical Review," s. 408.

110 Şengül, *a.g.e.*, s. 92-95; Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, s, 222-251; Tan, *a.g.e.* s. 371, 461-462.

güne dek sürmüştür.[111] Burada, Kürt ağa ve şeyhleriyle sağ partilerin işbirliğinin yalnızca İslâmi hassasiyetler ve ortaklıklar üzerinden kurulmadığı, yanı sıra yerel yönetici sınıfla merkez arasındaki patronaj ilişkilerine dayandığı belirtilmelidir.[112]

Milli Görüş hareketi ve İslâmcı Kürtler

Nasıl ki Kürt solu Türk sol siyasette gelişip olgunlaştıysa, Kürt İslâmcılığı da Türk İslâmcılığı içinde ortaya çıktı. Yaklaşık 30 yıllık tek parti rejiminden sonra çok-partili sisteme geçişle (1950'li yıllar) Türkiye'de siyaset alanını göreceli olarak genişlemiştir. Tek parti rejimi yıllarında Kemalist modernleşme sürecinde şiddetle baskılanan ve 1930'larla birlikte susturulan Kürt İslâmi muhalefeti, çoğunlukla şeyhlerin öncülüğünde Kürt bölgesinin kırsallarında bulunuyordu. Kürt İslâmi muhalefeti, –1950'li yıllarla– DP'yle politik alana dönmüştür.[113] 1950'lerde DP eliyle Türk İslâmcılığı kadar Kürt İslâmcılığı da Türk milliyetçi ve muhafazakâr siyasetine entegre edilmiştir. Bu entegrasyon DP'nin ardılı AP'yle de 1960'larda sürmüştür. Yanı sıra, N. Erbakan liderliğinde MNP'nin –siyasal İslâmcı bir parti– kuruluşuyla (1970) birlikte Türkiye genelinde ve Kürt coğrafyasında İslâmi muhalefet önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Erbakan MNP'den sonra da bu siyasi çizgiyi farklı partilerle sürdürmüş ve AK Parti de bu gelenekten ayrılan kadrolar öncülüğünde kurulmuştur.

Kırsaldaki Kürt İslâmcılar çoğunlukla merkez sağ partileri desteklerken kentli Kürt İslâmcıların çoğu, milliyetçi ve muhafazakâr Türk sağının bir bileşeni olmaya devam edecek[114] Erbakan'ın liderliğindeki İslâmcı MGH ile NC'ye dahil olmuştur.[115] MGH 1990'lara dek Kürt bölgesindeki en güçlü İslâmcı hareket olmuştur.[116] Gerçekten, 1990'larda MGH, bölgedeki merkez sağ politik partileri ile Kürt partilerinin yanında üçüncü önemli politik bloktur. MGH'deki "reformistler"in AK Parti'yi kurmasıyla, hareketin (ve merkez sağ partilerin) çoğu bu yeni partinin çatısı altında toplanmıştır. Bu sürecin sonundaki 2002 genel seçimlerinde MGH marjinalize olmuştur. AK Parti de

111 Tan, *a.g.e.*, s. 461-463.

112 Bu patronaj ilişkilerinin kapsamlı bir analizi için bkz. Beşikçi, *a.g.e.* Bu konuda özellikle Kürt şeyhlerin rollerine odaklanan bir çalışma bkz. Şengül, *a.g.e.*

113 Şengül, *a.g.e.*, s. 115.

114 Tan, *a.g.e.*, s. 463-86; *Kürt Soruşturması* (Ankara: Sor Yayıncılık, 1992), s. 93-94.

115 Nur Cemaati, *Bediüzzaman* (zamanın harikası) olarak da bilinen Said-i Nursi'nin öğretilerini takip eden İslâmcı cemaatleri tarif etmek için kullanılıyor. Bir Sünni-Müslim Kürt olan Said-i Nursi *Risaleler* adında toplamda 6000 sayfayı bulan Kur'an tefsiri yapmıştır. Said-i Nursi'nin 1960 yılında ölümünden sonra, öğrencileri tarafından kurulan ve yönetilen sayısız İslâmcı Cemaat ortaya çıkmıştır.

116 Tan, *a.g.e.*, s. 463.

Türk sağının geleneksel üç damarını bünyesinde birleştirmiş, merkez-sağ siyasetin yeni adresi olmuştur: İslâmcılık, milliyetçilik ve muhafazakârlık.[117]

Nur Cemaati ve İslâmcı Kürtler

MGH'nin birçok destekçisi AK Parti taraftarı olurken, NC'nin çoğu destekçisi en güçlü Nurcu cemaat GC'de toplanmıştır. 1970'li yıllarda iki ayrı kulvarda yürüyen ve çok fazla bir araya gelemeyen NC'yle siyasal İslâmcı çizgi MGH, AK Parti'nin kurulmasıyla (2002) ittifak kurmuştur. Türk İslâmcılığının, Kemalistleri alt ederek politik alanda marjinalize edip iktidar olmaları çoğunlukla bu ittifak sayesindedir.

GC Türkiye'de İslâmcı grupların en güçlü cemaatidir. Cemaat ekonomik, kültürel, sosyal ve politik alanlarda; yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte sayısız özel, kamu ve sivil örgütlenmeye sahip. GC sadece Türkiye'de, ilk Kürtçe yayın yapan Dünya TV de olmak üzere sayısız televizyon kanalına; bir Türkçe gazeteye, Türkiye genelinde yayınlanan iki İngilizce gazeteden birine; sayısız dergiye, özel okula, dersaneler ağına, bir özel üniversiteye ve 80 ilde 176 dernekli bir iş adamları ve sanayiciler federasyonuna sahip.[118] Dört bakanın istifasıyla sonuçlanan emniyet operasyonuyla (17 Aralık 2014) AK Parti ve GC ittifakı sona erse de Cemaat'in Türk devlet yapısında, özellikle de bürokraside çok güçlü olduğuna dair bir kanaat var.[119]

GC Kürt bölgesinde de oldukça örgütlüdür. Yukarıda özetlenen devlet kurumlarını da görece içeren bu çok-boyutlu ve çok-ölçekli örgütlenme, Kürt kentlerinde yerel ve bölgesel ayaklara sahip. Saha araştırmasında, özellikle Kürt bölgesinde Cemaat'in çoğunlukla orta ve üst sınıfa dayalı bir toplumsal yapıda olduğu ve ekonomik örgütlenmelerin bu çoklu ağlar içinde kilit rollere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, Diyarbakır ve Bingöl'deki saha araştırmasında, diğer İslâmi cemaatler daha çok alt ve orta sınıfa dayanırken, GC'nin kanaat önderlerinin yereldeki iş adamları ve sanayici derneklerinin kilit pozisyonlarında görev aldıkları gözlemlenmiştir.

Kürt coğrafyasındaki iki ana İslâmcı grup olan MGH ve GC dışında onlarca küçük grup var. Süleymancılar, Yeni Asyacılar, Müslüman Kardeşler, Meşveret; bölgede zayıf da olsa belli bir temsil hüneri olan, akla ilk gelen di-

117 Tanıl Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Açısından Bir Çerçeve Denemesi," içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 25-27.

118 TUSKON, kısa bir zaman içerisinde TÜSİAD ve MÜSİAD'tan sonra üçüncü büyük işveren dernekleri federasyonuna dönüşmüştür. Federasyonla ilgili daha fazla bilgi için bkz. www.tuskon.org

119 Ahmet Şık, *OOOKitap: Dokunan Yanar*, (İstanbul: Postacı Yayınevi, 2011); Hanefi Avcı, *Haliçte Yaşayan Simonlar: Dün Devlet Bugün Cemaat*, (Ankara: Angora Yayıncılık, 2010).

ğer İslâmi gruplar. Bunların tümü Kürt coğrafyasında, büyük oranda Kürt üyelerden müteşekkil ve Türk İslâmcı grupların çevresel alanlardaki yerel ve bölgesel uzantılarıdır. Türk İslâmcılığının çevresel bir gücü olarak oluşan Kürt İslâmcılığında 1990'larda beliren otonomlaşma ve radikalleşme sürecini tartışmadan önce, Türk İslâmcılığı ve çevresel uzantısı Kürt İslâmcılığının ana nitelikleri ele alınmalı. Bu nitelikler Batı-karşıtlığı, anti-komünist politik gelenek, Türk milliyetçiliği ve devletçiliktir.

Türk İslâmcılığının Batı-karşıtı karakteri

Batı-karşıtlığı Türk siyasetinin şekillenmesinde kurucu temel birkaç bileşenden biri. Genelde Batıcı ve modernist olarak tanımlanan Kemalist gelenekte Batı-karşıtlığının kökleri bulunsa da bu siyaseti temsil eden ana gruplar kuşkusuz milliyetçi muhafazakâr İslâmcılardır. Onlar için Avrupa'yla sembolleşen Batı İslâm coğrafyasının yeminli düşmanı ve Türkiye'de insani ve medeni değerlerin gerilemesinin ana sebebi.[120] İslâmcı M. A. Ersoy'un 1920'lerde kaleme aldığı İstiklal Marşı'nda "tek dişi kalmış canavar" imgesiyle bu büyük düşmanın tahayyülü, Türk İslâmcılığının temel karakterlerinden biri olarak onyıllarca sürmüştür.[121] Birçok Kürt ve Türk İslâmcısına göre Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu İslâmi devlet yapısının, Müslüman kimliğin, İslâmi kültürün ve yaşam tarzının yıkımıyla sonuçlanan otoriter bir modernleşme sürecidir. Onlara göre Batılılaşma, Hıristiyan Batı'nın değerlerinin Müslüman bir toplumda taklit edilmesi. Bu anlamda, çoğu İslâmcı için Batılılaşmanın "yabancılaşma", "köksüzleşme" ve daha mühimi "İslâm'dan uzaklaşma" ile eşanlama geldiği düşünülebilir.[122]

Türk İslâmcılığının anti-komünist ve milliyetçi kökleri

Türk ve Kürt İslâmcılarının çoğuna göre sol politik hareketleri ve grupları Batılılaşma sürecinin radikal yüzleridir.[123] Cumhuriyet'in kurucu partisi ve otoriter modernleşme sürecinin taşıyıcısı olarak görülen CHP'ye muhalefet etmek, bu anlamda, İslâmi siyasetin yükselişinde bir kaldıraçtır.[124] CHP'nin yönettiği 30 yıllık baskıcı tek parti rejiminden sonra, İslâmcı muhalefet 1950 ve 1960'larda büyük oranda milliyetçi muhafazakâr sağ siyasette yer almış-

120 Tanıl Bora, "Milliyetçi-Muhafazakâr ve İslâmcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi," içinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, 4. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007: 251-255).

121 Christopher Houston, *Islam, Kurds and the Turkish Nation State* (New York: Berg, 2001), s. 192.

122 Bora, "Milliyetçi-Muhafazakâr ve İslâmcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi".

123 *A.g.e.*

124 Houston, *a.g.e.*, s. 192.

tır.[125] Türk İslâmcılarının sol karşıtı ya da anti-komünist nitelikleri,[126] reformcu veya devrimci Türk sol hareketlerin çoğunun 1960 ve 1970'lerde Kemalizmi savunması ve yüceltmesiyle daha da katılaşmıştır. Bu yıllarda çoğu sol hareketin din karşıtı, ortodoks seküler bir pozisyonda olması İslâmcıların anti-komünist pozisyonlarını daha da güçlendirmiştir.[127] Bu konuda belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus radikal sol gruplarla kurucu bileşenlerinden birinin İslâmcılar olduğu sağ gruplar arasındaki silahlı çatışmalardır. 1970'lerde bin kişiden fazla cana mal olan silahlı çatışmalar sol siyaset ile İslâmi siyaset arasındaki mesafeyi ve İslâmcı siyasetin sağ siyasetle olan ilişkisini daha da pekiştirmiştir. Bu yıllarda, MGH ve NC destekçileri "Komünizmle Mücadele Derneği", "Milli Türk Talebeler Birliği" ve "Akıncılar Derneği" gibi özünde Türk milliyetçisi ve anti-komünist yapılarda aktiftir. Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan, önceki Cumhurbaşkanı A. Gül, GC'nin lideri F. Gülen, KH'nin kurucu lideri H. Velioğlu bu örgütlerde politik olarak yetişmiş, sosyalleşmiş ve bugün Türkiye siyasetinde önemli aktörlerden ilk akla gelenlerdendir. Son olarak, uluslararası alanda SSCB-ABD cepheleşmesiyle, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de bir sağ-sol kutuplaşması cereyan etmiş; birbirini emperyal güçlerin yerel temsilcisi gören sağ siyaset –kurucu bileşeni İslâmcı siyaset– ile sol siyaset arasındaki çatışmalar derinleşmiştir.

İslâmcı muhalefet 1970'lerle İslâmcı politik partilerin kuruluşunu sağlasa da, İslâmcı siyaset ile milliyetçi muhafazakâr sağ siyaset arasındaki politik angajman bugüne dek gelmiştir. İslâm diniyle sol siyasetin emek, dayanışma, paylaşma gibi önemli ölçüde ortak değerleri olmasına rağmen,[128] Türki-

125 Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Açısından Bir Çerçeve Denemesi".

126 Türk sağının anti-komünist karakteri konusunda daha detaylı okumalar için bkz. Bora, *a.g.e.*; Sinan Yıldırmaz, "Nefretin ve Korkunun Rengi: 'Kızıl'", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 47-74); Güven Gürkan Öztan, "'Ezeli Düşman' ile Hesaplaşmak: Türk Sağında 'Moskof' İmgesi", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 75-104); Aylin Özman ve Aslı Yazıcı Yakın, "Anti-Komünist Fantaziler: Doğa, Toplum, Cinsellik" içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 105-136); Tebessüm Öztan, "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 137-168).

127 Tan, *a.g.e.*, s. 459.

128 Türkiye'de İslâm dininin sol/sosyalist okumaları için bkz. İhsan Eliaçık, *Sosyal İslâm: Dinin Direği Paylaşımdır*, (İstanbul: İnşa Yayınları, 2011); İhsan Eliaçık, *Mülk Yazıları*, (İstanbul: İnşa Yayınları, 2011); İhsan Eliaçık vd., *İslâm ve Kapitalizm* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011); Eren Erdem, *Abdestli Kapitalizm*, 6. baskı, (İstanbul: Destek Yayınları, 2012); Eren Erdem, *Devrim Ayetleri: Egemenlerin İslâm'ı Değil, Ezilenlerin İslâm'ı*, 6. baskı, (İstanbul: Kırmızı Kedi, 2013); Serdar Şengül, "Teoloji ve Antropoloji Arasında Anti-Kapitalist Müslümanlar", *Toplum ve Bilim*, 129 (2014): 195-222.

ye'de 1950'den beri İslâmcı hareketler sol karşıtı bir kulvar izlemiştir.[129] T. Bora'nın belirttiği üzere, İslâmcılık, muhafazakârlık ve milliyetçilik Türk sağ siyasetin birbiriyle ilişkili üç ana kurucu bileşenidir.[130]

Türk İslâmcılığının devletçi karakteri

Batı-karşıtlığı, anti-komünistlik ve milliyetçilikten sonra, devletçilik Türkiye'deki İslâmcı siyasetin (ve milliyetçi muhafazakâr sağ siyasetin) dördüncü kurucu niteliğidir.[131] Daha önce de belirtildiği gibi, şeyhler ve tarikatların temsil ettiği geleneksel Kürt İslâmcılığı 1950'li yıllarda Türk sağ siyaseti eliyle patronaj ilişkilerle büyük oranda merkeze entegre edilmiştir. Devletle bu kesim arasında 60 yıl boyu pekiştirilen bu ilişki, son on yılda AK Parti'yle derinleşmiştir. MGH ve GC'de temsil edilen ve modern siyasal İslâmcılık olarak da değerlendirilebilen Kürt İslâmcılığı da en az geleneksel Kürt İslâmcılığı kadar devletçidir.[132]

Türkiye'deki İslâmcılığın devletçiliğinin inşa sürecine dair birkaç hususun altı çizilebilir: (1) Devleti kurtarma ve koruma anlayışı, Türk siyasetinde kurucu bir element olarak korunur. Osmanlı'nın sonlarında siyasi ve entelektüel alanda ortaya çıkan Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık özünde aynı meseleye odaklıdır: Osmanlı Devleti'nin kurtarılması ve korunması.[133] Osmanlı-Türk siyasetindeki bu durum kurucu bir refleks, sağ siyasetin kurucu bir unsuru olarak bugüne dek sürmüştür.

(2) 1950'lerle muhafazakâr milliyetçi sağ siyasette yeniden sahneye çıkan

129 Doğrusu, Kemalist yapının temel karakterlerinden biri olan Türk milliyetçiliğini analiz ederken, etnik/ulusal ve dinî boyutları birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Ulusal ve dinî kimliğin Türk milliyetçiliğinin inşasında iç içe geçen dinamikler olduğu görülüyor. Modernist Kemalist kadroların inşa etmeye çalıştıkları Türk kimliği hem ulusal hem de dinî köklere sahiptir. Zira, Türk ulusal kimliği, Müslüman olmayan diğer etnik/ulusal kimliklerin yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir. Türk olmayan diğer Müslüman grupların asimilasyonu, Ermeniler ve Rumlar gibi gayrimüslim halkların maddi ve manevi olarak Türkiye'den büyük ölçüde silinmeleri, ortadan kaldırılmaları, Türk kimliğinin kurucu öğeleridir. Bu anlamda Türklüğün Türkiye'de ulusal ve dinî bir inşa süreci olduğu belirtilmelidir. Bu konuda daha detaylı tartışmalar için bkz. Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*; Çiçek, "Etnik ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik"; Hamit Bozarslan, *Histoire de La Turquie Contemporaine* (Paris: Éditions La Découverte, 2004) [Bozarslan, *Türkiye'nin Modern Tarihi,* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2008)].

130 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik Muhafazakârlık İslâmcılık,* (İstanbul: Birikim Yayınları, 2007).

131 Houston, *a.g.e.*, s. 147-156.

132 Houston, *a.g.e.*; Cihan Tuğal, *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism,* (California: Stanford University Press, 2009), s. 99-101 [Tuğal, *Pasif Devrim: İslâmi Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi,* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010)].

133 Güven Gürkan Öztan, "Türk Sağında Devlet Fetişizmine Dair", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 430-432.

Türk İslâmcı muhalefet, devlete bir kutsallık atfetmekte, kurtarma ve koruma meselesinde kendine bir rol biçmektedir.[134] Esasen, devletin ve milletin "milli ve dinî değerlerini" korumak, 1980 öncesi çatışmalı dönemde, İslâmcı sağ siyasetin anti-komünist mücadelesinin ana hedeflerinden ve söylemlerinden biridir.[135] Osmanlı'yı üç kıtaya medeniyet götüren "Türk" ve "İslâmi" bir cihan devleti olarak yücelten Türk İslâmcı hükümet, sivil ve askerî bürokrasiyi sürekli eleştirmiş, "devlet kategorisini" devamlı eleştiri dışı tutmuştur.[136]

Son olarak, M. Kaya'nın (Med-Zehra camiasının kanaat önderlerinden) belirtiği gibi,[137] Türk İslâmcılığının devletçi karakteri İslâm'ın hâkim yorumu[138] ile meşrulaşır. Bu hâkim yorum, Kur'an'ın çeşitli ayetlerine göndermede bulunarak Müslüman otoriteye başkaldırmayı yasaklar ve itaat etmeyi salık verir. Bu konuda sık sık hatırlatılan ayet, Nisa Suresi 59. ayettir:

> "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."[139]

Gerçekte, MGH ve GC'nin de bulunduğu çoğu Türk İslâmcı harekete göre anaakım Kürt hareketi, Türk devletini ve milletini bölmek isteyen, "İslâm Ümmetini" parçalamayı hedefleyen dış, emperyalist güçlerin "maşası"; "bölücü eşkıya bir grup".[140] Buna göre, Kürt meselesi emperyalist dış güçlerin Türk devletinin güçlü lider bir Müslüman ülke olarak ilerlemesini engellemek amacıyla kullandıkları bir araç. Meseleye dair son yıllardaki bazı reformlara rağmen bu argüman, AK Parti'nin neo-Osmanlıcı söyleminin kurucu bir öğesi olarak yeniden üretiliyor.[141] Bununla, anaakım Türk İslâmcı grupları, meselenin birçok boyutunu yok sayan, özünde bir güvenlik ve terörizm sorunu savındaki tezlerin Türk toplumunda desteklenip meşrulaştırılmasına önemli bir katkı sağlıyorlar.

---

134 Öztan, *a.g.e.*, s. 428.

135 Öztan, *a.g.e.*, s. 436-438; Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Açısından Bir Çerçeve Denemesi".

136 Öztan, *a.g.e.*, s. 441-444; Muhittin Kaya, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012.

137 Kaya, kişisel görüşme.

138 Houston, *a.g.e.*, s. 147-155.

139 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'anı Kerim Portalı, Nisa Suresi, 59. Ayet,* http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#4:59, Erişim tarihi: 23.08.2014.

140 Mazlum-Der tarafından 1992 yılında düzenlenen Kürt Forumu, dönemin anaakım İslâmcı gruplarının Kürt meselesi konusunda devletçi ve Türk milliyetçisi karakteri ve konuya dair eleştirileri ve özeleştirileri için eşsiz bir kaynaktır. Bkz. Mazlum-Der, *Mazlum-Der Kürt Sorunu Forumu* (Ankara: Sor Yayıncılık, 1993).

141 Öztan, *a.g.e.*, s. 455-456.

Türk İslâmcılarının bu milliyetçi ve devletçi politik duruşları, 1990'larda bazı Kürt İslâmcı gruplarının otonomlaşmasını ve radikalleşmesini getirecekti.

Kürt İslâmcılığının otonomlaşması ve radikalleşmesi

Kürt solundan farklı olarak, Kürt İslâmcı hareketlerin çoğu, Türk İslâmcılığıyla yollarını ayırabilmiş değil. Bununla birlikte, bazı Kürt İslâmcı grupları 1990'larda Türk İslâmcılığından ayrılmış ve otonomlaşmıştır. Bu otonomlaşma sürecini kolaylayan veya tetikleyen –Türk İslâmcılarının milliyetçi ve devletçiliğinin yanı sıra– üç ana dinamik vardır. İlki, birkaç yüzyıllık bir geçmişe sahip Kürt medrese geleneği. Bu medreselerde yetişen Kürt *meleler* (imamlar) ve din adamları sadece İslâm değil; Kürt dili, edebiyatı ve tarihi hakkında da eğitiliyorlardı.[142] Medreseler, geleneksel Kürt toplumun "okumuş" kesiminin yetiştiği ana mekanlardı. Bu anlamda, Kürtler toplumsal hayatta önemli bir yere sahipti. Medrese geleneğinin bugün önemli etkileri görülüyor. Örneğin, Kürt *mele* ve din adamlarının derneği DİAYDER'in ikinci başkanı M. H. Koç, birkaç ilde şubeleri olan örgütlerindeki medreselerde 12 ilmi okumuş 2000'den fazla *mele* üyelerinin olduğunu belirtiyor.[143] Etnik/ulusal kimliklerdeki eşitliği ve "İslâm Ümmeti"ndeki kültürel çoğulculuğu vurgulayan bu din adamlarının ve *melelerin* çoğu İslâmi bir söylemle Kürtlerin –kültürel, ekonomik, sosyal, politik– haklarının savunucusudur.[144]

İkinci olarak, PKK ve Türk güvenlik güçleri arasındaki yoğun çatışmaların genelde Kürt toplumu, özelde ise Kürt İslâmcı gruplarındaki etkisi önemlidir. Bu süreç, Kürt meselesini ve çatışmayı, Kürt bölgesinin siyasi atmosferini çerçeveleyen ana dinamik olmuştur. 1990'lı yıllarla, PKK küçük silahlı gruptan geniş kitlesel bir halk hareketine dönüşmüştür. Bu süreçte çatışmalar Kürt coğrafyasının büyük bir bölümüne yayılmış; Kürt meselesi politik alanı şekillendiren, bölgenin politik gündemini belirleyen ana dinamik olmuştur. Birçok İslâmcı grup, bu durumda Kürt meselesiyle ilgilenmek *zorunda kalmış* ve soruna dair konuşlanmıştır. 1992'de Mazlum-Der'in düzenlediği, Türkiye ve Kürt bölgesindeki ana İslâmi grupların katıldığı *Kürt Sorunu Forumu*,[145] bu atmosferin İslâmi grupları nasıl konuşlanmaya zorladığına iyi bir örnektir.

---

142 Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşme sürecinde Kürt medreselerinin dönüşümü konusunda bkz. Şengül, *Bilgi, Topluş, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri.*

143 M. Hadi Koç, kişisel görüşme, 18.11.2011.

144 Kaya, kişisel görüşme; Yusuf Baluken, kişisel görüşme, Bingöl, 16.05.2012.

145 Mazlum-Der, *a.g.e.*

Son olarak, Türk İslâmcı grupların Kürt meselesindeki pozisyonlarının Kürt İslâmcılara etkisinden bahsedilebilir. Türk İslâmcı grupların çoğuna göre Kürt meselesi, Kürtlerin tanınma ve eşitlik talepleri, Ümmet karşıtı gayrimeşru taleplerdir veya Türk milliyetçi ve devletçi siyasetin geleneksel tezi doğrudur: Kürt meselesi bölünmez bütünlüğü tehdit eden bir güvenlik ve terör sorunudur.

Med-Zehra Cemaati ve Kürt İslâmcılığının otonomlaşması

Türk İslâmcı gruplara karşı ilk mühim tepki NC'deki Kürt İslâmcılardan gelmiştir. NC'yi Türk milliyetçiliği ve devletçiliğiyle suçlayan bir grup, Kürt İslâmcı cemaatten koparak, Med-Zehra Cemaati'ni kurmuştur. Cemaatin kanaat önderlerinden M. Kaya'ya göre, NC'nin devlete muhalif bir hareketten devletçi, Türk milliyetçisi ve rejim-destekleyicisi bir harekete dönüşmesi, bazı Kürt üyelerin cemaatten koparak MZC'yi kurmasının en önemli nedeni.[146]

MZC 1992'de Nubihar adında kültürel ve İslâmcı bir dergi yayımlamaya başladı. Bu yıllarda Türkiye'deki İslâmcı grupların çoğu Kürt meselesinde sessiz kalıyor; meseleyi Ümmetin birliğini tehdit eden dış güçlerin oyunu veya bölünmez bütünlüğü tehdit eden bir terör ve güvenlik meselesi olarak görüyordu. Yani, tamamı Kürtçe bir aylık dergi yayımlamak, Türk İslâmcılığından radikal bir kopuştu. Nubihar'ı bir radikal kopuş göstergesi kılan bir diğer önemli konu, o yıllarda Kürt diline çok sert kısıtlamalar konulmasıydı. Kürtçenin medyada ve düşüncelerin ifadesinde kullanımını yasaklayan 2932 sayılı yasa daha 1991'de feshedilmişti ve ilk Kürtçe haftalık gazete 1992'de yayına başlamıştı. Nubihar politik olmaktan ziyade kültürel ve İslâmcı bir dergi olsa da tamamının Kürtçe olması politik anlamda önemli bir duruşun ifadesiydi.

MZC, üyelerinin çoğunun Kürt olduğu küçük bir İslâmcı grup olarak bugüne dek kaldı. Özellikle örgütlenme düzeyinde sınırlı bir kitle desteği var. Bununla birlikte, düşünce düzeyinde büyük bir etki bıraktı. Cemaat, Kürt meselesini İslâmi ve Kur'ani referanslarla ele alan ve devletin yıllardır süren baskı politikalarını eleştirken Kürt ve Türk ulusal kimlikleri arasında eşitlik talebinde bulunan, Kürtlerin –ulusal, siyasi, idari– haklarını savunan ilk İslâmi gruptur.[147] MZC'nin Kürt ulusal haklarının İslâmi ve Kur'ani referanslarla savunması, 2000'lerin sonunda birçok Kürt İslâmcı grubun söylemi olacaktır. Bugün İslâmcı Kürt gruplarının Kürt meselesine bakışları büyük oranda MZC'nin 1990'lardaki temel tezlerine dayanır.

Bu bölümü bitirmeden önce, cemaatin bir politik partiye angaje olmadı-

146 Kaya, kişisel görüşme.

147 Kaya, kişisel görüşme.

ğı belirtilmeli. MZC'nin kanaat önderleri, İslâmi bir kültürel-entelektüel cemaat olduklarını vurguluyor.[148] Çoğu Kürt İslâmcı grupların politik pozisyonlarına bakıldığında MZC, Kürt İslâmcı hareketin Türk İslâmcı hareketten ayrılıp, otonomlaşmasına yol açmıştır. Bu otonomlaşmayla, Türk İslâmcı hareketlerden farklı olarak Kürt İslâmcı hareketleri, dinî referanslarla genelde etnik/ulusal meseleler, kültürel çoğulculuk; özeldeyse Kürt meselesinde yeni bir söylem ve bu söylemi kitlelere taşıyacak dinî meşruiyet yaratıyorlar.

Kürt Hizbullahı ve Kürt İslâmcılığının radikalleşmesi

1990'larda Kürt toplumu MZC dışında, ikinci bir Kürt İslâmcı hareketiyle karşı karşıya kaldı: KH. MZC gibi KH de üyelerinin neredeyse tümü Kürt olan, Kürt bölgesi kökenli bir hareketti. Fakat MZC'den açık bir farkı vardı: KH kültürel-entelektüel bir camia değil; politik hedefleri olan, şeriat rejimi kurmayı amaçlayan silahlı köktenci bir politik İslâmcı gruptu.

KH'nin 1990'ların ilk yarısındaki agresif yükselişi, otonomlaşan Kürt İslâmcılığının radikalleşmesi olarak da okunabilir. Zira, KH politik alana PKK'yle çatışarak dahil olmuştur. 1991-1995 arası, 700'den fazla can bu çatışmalarda yitirilmiştir.[149] PKK'yi destekleyen kitleden öte çoğu Kürt için KH, Türk devletinin desteklediği bir İslâmi gruptur. Buna göre, Türk devleti Kürt ulusal kurtuluş mücadelesini faili meçhul cinayetlerle bastırmak için KH'yi desteklemiş, hatta kurmuştur.[150] Bunu reddeden KH, çatışmayı başlatanın PKK olduğunu söylüyor.[151]

KH ile Türk devletinin ilişkisine dair önemli tartışmaları bir yana bırakıp cemaati bir sosyopolitik fenomen olarak ele alınca KH, PKK'nin hâkimiyetine karşı politik alanda Sünni-Müslim kimlikleri önceleyen alt ve orta sınıfların köktenci İslâmcı bir tepki hareketidir. Zira, binlerce gencin böylesi bir köktenci İslâmcı harekete katılması, sadece devlet müdahalesiyle açıklanamaz.

KH'nin söylemlerinin şekillenmesi ve mobilizasyonunda kurucu etkideki dört dinamikten bahsedilebilir: (1) 1979'da gerçekleşen İran İslâm Devrimi. Bu devrim KH'yi düşünsel ve örgütsel düzeyde çok etkilemiştir. Nitekim KH başta bölgedeki çoğu İslâmi grup olmak üzere ilgili aktörlere göre İrancı bir örgüttür. (2) Mısır merkezli, ulus-ötesi ölçekte etki gücüne sahip Müslüman Kardeşler. KH'nin kanaat önderleri bu örgütün söylem ve eyleminin

148 Kaya, kişisel görüşme.

149 Emrullah Uslu, "From Local Hizbollah to Global Terror: Militant Islam in Turkey," *Middle East Policy* XIV, no. 1 (2007), 124-141.

150 *A.g.e.*

151 Hüseyin Yılmaz, Cemal Tutar ve Mehmet Varol, *Hizbullah Ana Davası: Savunmalar*, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011), s. 213-245; İ. Bagasi, *Kendi Dilinden Hizbullah*, (Bilinmeyen Yayıncı, 2004), s. 75-162, http://www.huseynisevda.net, Erişim tarihi: 04.09.2014.

cemaate etkisini vurguluyorlar. (3) İslâmi referanslarla, 1920'lerde gerçekleşen en önemli Kürt isyanı olarak görülen Şeyh Sait İsyanı. İsyanın Kurdî ve İslâmî niteliklerinin iç içeliği, KH'nin 2000'ler sonrası yeniden yapılanma sürecinde önemli bir referanstır. (4) Türkiye'deki İslâmi camiada önemli etkiler bırakan, NC'nin ana referansı Said-i Kurdî ve Bediüzzaman isimleriyle de bilinen Said-i Nursi, KH'nin de önemli referanslarından biri.[152] KH, bu referanslarla 1990'larda Kürt meselesinden kitlelere hitap etmemiş, bu sorun üzerinden örgütlenmemiştir. KH'nin üyelerinin neredeyse tümünün Kürt ve Kürt bölgesi merkezli bir cemaat olması bu durumu değiştirmemiştir. Cemaat 1990'larda Kürt meselesinin sosyoekonomik, kültürel, politik ve idari boyutlarına dair önemli bir siyasi hareketlilik içine girmemiştir.

KH'nin sosyopolitik ve silahlı mobilizasyonu 2000'lerde polis operasyonlarıyla, fazlasıyla yok olmuştur. Bu operasyonlarda cemaatin lideri H. Velioğlu öldürülmüş, birçok yönetici de dahil toplam 6.000 kişi tutuklanmıştır.[153] KH 10 yıl kadar suskun bir dönemden sonra politik alana geri dönmüştür. KH'nin üye ve destekçileri 2006'yla birlikte *Mustazaflar* adıyla yeniden örgütlenmiştir. 1990'lardaki yasadışı ve silahlı mücadeleden farklı olarak Mustazaflar legal ve sivildir; Kürt bölgesinin birçok ilinde ve Türkiye'nin ana büyükşehirlerinde yüzden fazla dernek kurmuştur. Yanı sıra, cemaat bu sürede Kürtçe ve Türkçe yayınlı dergiler, gazete, haber ajansı, radyo istasyonları, uydudan yayın yapan televizyon kanalı kurmuştur. 2010'dan beri Hz. Muhammed'in doğum gününü kutlu doğum haftası etkinlikleriyle kutlayan cemaat, Diyarbakır ve çevre illerde düzenlediği kutlu doğum mitinglerine 100 binden fazla katılımı sağlamıştır. Özellikle Diyarbakır'daki mitingi Newroz'a benzer bir etkinliğe dönüştürmeye çalışmıştır. Newroz'u, anaakım Kürt hareketi, Kürt ulusal taleplerinin dile geldiği ve bu manada geniş kesimlerin mobilize olduğu bir ulusal özgürlük etkinliğine dönüştürmüştür. Cemaat de kutlu doğum mitinglerini İslâmi kimliğin ve söylemin kitlesel ölçekte görünür, İslâmi hassasiyete sahip yurttaşların bölgesel ölçekte mobilize olduğu bir güne dönüştürmeye çalışıyor.

Sosyopolitik alanda yoğunlaşan ve yaygınlaşan mobilizasyonlar sonucu, cemaat HÜDA-PAR'ı kurmuştur (Aralık 2010). Bununla birlikte cemaatin Kürt bölgesindeki temsili mevcut durumda sınırlıdır. Örneğin, 2014'teki yerel seçimlerde, bazı il ve ilçelerde aday gösteren HÜDA-PAR çok sınırlı destek görmüştür. Bu da HÜDA-PAR'ın temsil ettiği köktenci İslâmcı siyasetin bölgede marjinal bir güç olduğunu göstermiştir.[154]

---

152 Yılmaz, Tutar ve Varol, *a.g.e.*, s. 159-163.

153 Uslu, *a.g.e.*, s. 292.

154 HÜDA-PAR'ın 2014 yerel seçimlerindeki performasının daha detaylı bir analizi için bkz. Cuma Çiçek, "1991'den 2014'e Kürt Coğrafyasının Siyasi Haritası", *Kurdistan24 News*, 04-16.04.2014. http://cumacicek.blogspot.com, Erişim tarihi: 28.08.2014.

HÜDA-PAR kamusal alanda KH'yle organik bir ilişkilerinin olmadığını iddia etse de partinin ve etrafındaki sosyopolitik mobilizasyonun KH mirasını devraldığı açıktır. Özellikle 2014 yerel seçimlerinde HÜDA-PAR'ın, KH'nin 1990'larda aktif olduğu illerde en yüksek oylarını alması (%5,42 ve %7,12), bu tespiti doğrulamaktadır. Dolayısıyla geçmişten farklı olarak köktenci İslâmcı siyasetin HÜDA-PAR adıyla bir siyasi parti kurması ve legal politik alana dahil olması, Kürt İslâmcılığının Türk İslâmcılığından otonomlaşma sürecini derinleştirme amacı olarak görülebilir. Zira, HÜDA-PAR'ın temsil ettiği bu siyasi gelenek 1990'lardan farklı olarak, İslâmi referanslarla Kürt milli haklarının tanınması ve Türk, Kürt, Arap ve Farslar arasında eşitliğin kurulmasını savunuyor. Osmanlı-Türk Batılılaşma/modernleşme sürecini "Kürtlerin milli felaketi"[155] ve "Kürt ulusalcılığını" "Kürtleri İslâm'dan uzaklaştırma projesi" olarak okuyan cemaat,[156] Kürt meselesine İslâmi bir çözüm önermektedir.[157]

Gerçekten, KH'nin Manifestosu'nun[158] altıncı maddesinde cemaatin ana çalışma alanının "Kuzey Kürdistan" olduğu belirtiliyor: "Hizbullah Cemaati'nin çalışmaları yoğunluklu olarak Kuzey Kürdistan olmakla birlikte, faaliyet alanı tüm Türkiye'dir". Aynı belgede, Hizbullah Cemaati'nin hedefi geçiyor: "İslâmi mücadelede ulaşılmak istenen hedef; Müslüman fert, Müslüman aile, Müslüman toplum ve nihayet İslâm'ın toplumsal hâkimiyeti ve İslâmi hükümetin tesisidir". İslâm ümmetinin önceliğini vurgulayan KH;

> "mazlum ve mustazaf Kürt halkının sorununu sadece Müslüman Kürtlerin sorunu olarak değil, hangi kavimden olursa olsun bütün Müslümanların ve İslâm ümmetinin sorunu olarak görmektedir. Çünkü Müslüman Kürt halkı, İslâm ümmetinin bir parçasıdır. Kürt halkına yönelik inkâr, asimilasyon ve baskıyı reddetmekte, imkânları ölçüsünde buna karşı durup mücadele etmeyi bir vazife olarak görmektedir. Bu sorunun, İslâmi adalete uygun olarak çözüme kavuşturulması için bütün Müslümanların soruna el atmaları ve sahiplenmeleri gerektiğini düşünmektedir."[159]

"Diller Allah'ın ayetlerindendir" hatırlatması yapan KH, Kürt sorununun "İslâmi adalete uygun olarak çözülmesi" için manifestosunda, "Kürtçenin resmi dil olması ve başta eğitim, öğretim olmak üzere Kürt halkına her alanda Kürtçe ile hizmet verilmesi için her zeminde gerekli çabaları" gös-

155 Abdulkadir Turan, *Kürtlerde İslâmi Kimliğin Gelişmesi,* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011), s. 186-284.

156 *A.g.e.*, s. 285-389.

157 Hüseyin Yılmza, kişisel görüşme, 25.04.2012.

158 Hizbullah Cemaati'nin Manifestosu. Manifesto internet ortamında erişime açıktır. Bkz. www.huseynisevda.biz, Erişim Tarihi: 23.02.2013.

159 *A.g.e.*

tereceğini bildiriyor. Manifesto'da KH'nin Kürt meselesi için istediği "Müslüman Kürd halkının inancına ve kültürüne uygun düşen ve tüm haklarına kavuşabileceği İslâmi bir yönetim altında yaşayacağı bir çözüm"dür. Yanı sıra KH "Kürd halkının İslâmi ve insani haklarının güvence altına alınacağı anayasal çözüm, özerklik, federasyon ve bağımsızlık gibi tüm seçeneklerin tartışılabileceğini düşünmektedir. Halk bu seçeneklerden istediğini kendisi için seçmekte serbesttir. Hizbullah, bu konuda İslâmi açıdan bir sakınca görmemektedir".[160]

Hak Adalet ve Hürriyet İçin Kürdistan İslâmi İnisiyatifi (Azadî)

2012'nin Haziran'ında kuruluşunu duyuran Azadî, Kürt İslâmcılığının otonomlaşmasına yönelik üçüncü önemli adım. Azadî (özgürlük), Türk İslâmcılığıyla yollarını ayırmak konusunda MZH ve KH ortaklaşsa da ayırt edici özelliklere sahip. İlk olarak, Azadî KH ve MZH'den farklı olarak daha fazla "Kürdistan meselesine" odaklanıyor. Örgütün İslâmi yapılanmasına rağmen "Kürdistan meselesi" (Kürt meselesi değil) temel kuruluş amacı.[161] Azadî bunu kuruluş deklerasyonunda açıkça belirtiyor: "Bizler, Kürdistan halkının yüzyıllardır devam eden hak ve adalet arayışı ile özgürlük mücadelesini meşru gördüğümüz gibi, bu arayış ve mücadeleye katkı sunmak ve halkımıza ilişkin olan sorumluluğumuzu yerine getirmek için Hak, Adalet ve Hürriyet için KÜRDİSTAN İSLÂMÎ İNİSİYATİFÎ'Nİ (AZADÎ İNİSİYATİFÎ) başlatmış bulunuyoruz."[162] Gerçekten, inisiyatifin "Azadî" isminin sembolik bir anlamı bulunuyor ve kuruluş amacıyla ilgili önemli bir bilgi veriyor. Azadî'in kurucularından S. Zilan inisiyatifin Azadî ismini kitlelere Şeyh Sait ismini hatırlatmak için tercih ettiğini belirtiyor.[163] 1925 Şeyh Sait İsyanı 20. yüzyılda dinî liderlikle vücut bulan en önemli Kürt isyanıdır ve arkasında Azadî örgütü bulunmaktadır.

KH'den farklı olarak Azadî Kürdistan'da şeriat kurmayı hedeflemiyor. S. Zilan, Azadî'nin İslâmi niteliğinin Kürdistan'da şeriat rejimi kurma anlamına gelmediğini belirtiyor. Zilan'a göre, "bir devlet İslâmi olamaz, şahıslar İslâmi olabilirler. Devlet hizmetçi olmalı, adil ve tarafsız olmalı, ideolojik olmamalı. İhtiyacımız olan şey budur". Dinî kimliği etnik/ulusal kimliğe göre önceleyen, üstün gören yaklaşımları[164] eleştiren Zilan'a göre, Kürtlük ve Müslü-

160 *A.g.e.*

161 Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.05.2012.

162 Azadî İnisiyatifi'nin kuruluş deklerasyonu, internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.inisiyatifazadi.com/deklerasyon-tr, Erişim tarihi: 28.08.2014.

163 Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012.

164 Yılmaz, kişisel görüşme.

manlık ayrışabilir hatta kutuplaşabilir iki ayrı kategori değil: "Kürtlük bizim bedenimizdir, İslâm ise ruhumuz. Bu şu anlama geliyor: Bu ikisi birlikte anlam kazanıyorlar." Zilan'a göre;

> "Halkımıza, tarihe ve Kürdistan davasına karşı sorumluluklarımız var. Eğer başkalarının zulmü ve egemenliği altında yaşıyorsanız, ilk olarak bu durumdan kurtulmanız gerekir. Bu bizim özgürlüğe ihtiyaç duyduğumuz anlamına gelir. İkinci mesele talep ettiğiniz şeyin adil olması gerekir. Bunun için Türk, Arap ya da Fars olmanız fark etmez. Biz adalet talep ediyoruz, diğerlerinden daha fazlasını talep etmiyoruz, ama daha azını da kabul etmeyeceğiz. Dünyayı biliyoruz, Avrupa'yı, Amerika'yı, Asya'yı biliyoruz; meseleyi dar bir çerçevede ele almıyoruz, geniş bir çerçevede ele alıyoruz."[165]

İkinci olarak, Azadî, MZC ve KH'ye göre organizasyonel ve ideolojik düzeyde daha çoğulcu. Azadî herhangi bir İslâmcı grubun mirasını devralmıyor ve halefi değil. Bundan öte, Azadî'yi çoğunlukla daha önce farklı İslâmi gruplarda yer alan İslâmcı entelektüelin de bulunduğu farklı Müslüman kişiler kuruyor. Zilan'a göre, bu örgütsel çoğulculuk ve halef olmama, Azadî'nin farkıdır.[166]

Düşünsel düzeyde de Azadî, ulusal ve dinsel olarak çoğulcu bir Kürdistan algısına sahip. Kuruluş deklerasyonunda Azadî şunları vurguluyor:

> "Kürdistan, kadim zamanlardan beri Kürt milletinin yaşadığı coğrafyanın adı ve Kürtlerin vatanıdır. Kürdistan, aynı zamanda buradaki Arap, Ermeni ve Süryani halkları ile Hıristiyanlık, Yezidilik ve Yaresanilik gibi birçok etnik ve dinî topluluğun da ülkesidir. Kürdistan'ın çok dinli, çok dilli, çok mezhepli olduğu kimsenin inkâr edemeyeceği ve dolayısıyla hakkını hukukunu çiğne(ye)meyeceği bir gerçektir. Diğer bir gerçek de bu çeşitlilikte başat toplumun Kürt milletinin ve başat dinin –çeşitli mezhepleriyle birlikte– İslâm olduğudur. Hangi etnik, dinî veya felsefi açıklamayla veya aidiyetle kendini ifade ederse etsin, Kürtler ve Kürdistanlılar; tüm farklılıklarıyla birlikte bir bütün olarak Kürdistan halklarını teşkil eder. İnisiyatife göre Kürdistan, bütün bu çeşitli unsurlarıyla birlikte bir ülkedir."

Kürdistan'ın dilsel, ulusal ve dinsel çoğulculuğunun altını çizen Azadî, İslâm'da da farklı bir perspektife sahip. KH'ye bakıldığında Azadî'nin İslâm konusunda liberal bir perspektife sahip olduğu söylenebilir. Cemaat için İslâm hukuku kadar evrensel hukuk da meşruiyet kaynağı. Kuruluş deklerasyonunda "İnisiyatif tüm din, mezhep, kavim ve yaşam biçimlerinin, ilahi ve evrensel hukukunun teminatı altında bulunduğu yönetim anlayışını benim-

165 Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012.

166 Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012.

ser" cümlesi geçiyor.[167] Aynı belgede cemaat "tüm etnik ve dinî toplumsal kesimlerin, kolektif haklar dahil siyasal, kültürel, sosyal ve iktisadi haklarının güvenceye alınmasını mücadelesinde esas"[168] aldığını belirtiyor. Ayrıca, KH'den farklı olarak Azadî, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemiştir.

Son olarak, KH'den farklı olarak MZC gibi Azadî de seküler sol gruplar dahil olmak üzere farklı aktörlerle işbirliğine açıktır.[169] Cemaat Kürdistan'daki hiçbir siyasi grubun destekçisi veya düşmanı olmadığını özellikle vurguluyor. Gerçekten, KH'den farklı olarak Azadî, BDP-DTK başta olmak üzere diğer ulusal gruplarla işbirliğine önem veriyor. Örneğin, Suriye Kürtleriyle dayanışma etkinlikleri, Kürt Ulusal Kongresi çalışmaları, Kuzey Kürdistan Çözüm ve Birlik Konferansları gibi etkinliklerde Azadî aktif bir şekilde yer almıştır. Yine, DTK'nin organize ettiği Birinci Kürdistan İslâm Konferansı'nda (Eylül, 2012) cemaatin katılımı görülmüştür. Azadî İnisiyatifi'nin politik bir partiye dönüşüp dönüşmeyeceği, yine böylesi bir partinin geniş kitleleri mobilize edip edemeyeği önümüzdeki yıllarda görülecektir. Bununla birlikte, Azadî gibi "İslâmi" ve "Kurdistanî" bir oluşumun oluşması Kürt bölgesindeki siyaset alanının seküler ve dinî siyasetleri içererek yeniden kurulduğuna işarettir. Bu yeniden yapılanma sürecinin en önemli kurucularından biri, kuşkusuz, Kürt İslâmcılığının Türk İslâmcılığından otonomlaşma sürecinin derinleşmesidir.

Kürt dinî bloğunu tamamlamak için, son olarak ikinci ana bileşen Kürt Alevilerine bakılmalıdır.

Kürt Aleviliği

Türk, Kürt ve Arap ulusal gruplarından oluşan Aleviler Türkiye'deki; Kürt Aleviler ise Kürt bölgesindeki en önemli dinî azınlık. Alevi Kürtlerin çoğu bölgenin batı ve kuzey kısımları ile Türkiye'nin büyükşehirlerinde yaşıyorlar. Yanı sıra, Dersim geniş bir coğrafyaya yayılmış Kürt Alevilerinin kültürel ve politik merkezi olarak görülebilir.[170] Sünni-Müslim Kürtler gibi Kürt Alevileri de önemli iç farklılıkları olan çok sesli ve renkli bir grup.

Kürt Aleviler'de iç farklılıklarına rağmen politik alanda üç ana grubun hâkimiyeti görülür: CHP destekçileri, BDP destekçileri ve radikal sol grup destekçileri. Bu vaziyet sık sık üç kelimeyle karikatürize edilir: Kürt, Kızılbaş ve Komünist.[171] Aleviliği baskın kimlik unsuru gören ve Kürtlüğe büyük ölçü-

167 Azadî Kuruluş Deklerasyonu.

168 *A.g.e.*

169 Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012.

170 Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 9. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 88, 118-119.

171 Gürdal Aksoy, *Dersim: Alevilik Ermenilik Kürtlük*, (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2012), s. 13.

de önem vermeyen Kürtler CHP'yi; Aleviliği baskın kimlik unsuru gören ve Kürt ulusal kimliğine büyük ölçüde önem veren, bu iki kimliği belirli ölçüde bağdaştıran Kürtler politik alanda anaakım Kürt hareketini tercih ediyor. Öte yandan, dikkate değer oranda Kürt Alevisi ulusal ve dinsel kimlik siyasetine fazla önem vermeyen, sınıf siyasetini esas alan radikal sol/sosyalist gruplarda yer alıyorlar. Bu üç grup ve üç kimlik unsuru birbirinden ayrı, katı, sabit ve simetrik kimlikler değil; ilişkisel, akışkan, asimetrik ve dinamik inşalardır.

Kürt Alevi topluluğundaki bu dinamik içsel farklılıkları anlamak için Alevi kimliğinin tarihsel inşa sürecine kısaca da olsa bakmak uygun olacaktır. Alevi kimliğinin dört kurucu dinamiğinin altı çizilebilir: (1) Alevi toplumu üzerindeki birkaç yüzyıldan beri süren Sünni-Müslim yönetimlerin hâkimiyeti, (2) 1960 sonrası Türk sol/sosyalist sosyopolitik mobilizasyon, (3) 1980 sonrası Kürt ulusal sosyopolitik mobilizasyon ve (4) 2000'ler sonrası Zaza kimliği temelli kültürel ve politik mobilizasyon.

Alevi kimliği: Sünni-İslâm'ın tarihsel ötekisi

Alevi kimliğini inşa eden ana dinamik bu toplum üzerindeki Sünni-İslâmcı egemenliktir.[172] Düşünce düzeyinde, egemen Sünni-İslâmcılığa göre Alevilik farklı bir din değil, İslâm'daki "sapkın" bir mezheptir.[173] Güçsüz bırakılmış ve dışlanmış bir dinin (veya mezhebin) takipçileri Aleviler, yüzyıllardır ihmal, inkâr ve asimilasyon siyasetlerine maruz kalmıştır.[174] Alevi toplumu Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde sayısız katliama uğramıştır.[175] Örneğin, devlet iktidarını bölgede inşa etmeyi, zamanın ve mekanın etnomilliyetçi bütünleşme projesini başarmayı hedefleyen Türk devletinin Dersim operasyonu.[176] Bölge nüfusunun üçte birinin ölümü, üçte birinin ise zo-

---

172 Hüseyin Ağuiçenoğlu, "Alevilik Örneğinde İnanç-etnik Kimlik İlişkisi Üzerine Yapılan Tartışmalara Kısa Bir Bakış," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 119; Gülsün Fırat, "Dersim'de Etnik Kimlik," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 148-149.

173 Dılşa Deniz, *Yol/Rê: Derim İnanç Sembolizmi - Antropolojik Bir Yaklaşım*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 17-18; Elise Massicard, "Alevist Movements at Home and Abroad: Mobilization Spaces and Disjunction," *New Perspectives on Turkey* no. 28-29 (2003): 163-187.

174 Munzur Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür Ve Direniş*, 2. baskı (İstanbul: Vate Yayınevi, 2011), s. 17.

175 Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, s. 142; Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, 6. baskı, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2011), s. 57-68.

176 Kerem Öktem, "Incorporating the Time and Space of the Ethnic 'Other': Nationalism and Space in Southest Turkey in the Nineteenth and Twentieth Centuries," *Nations and Nationalism* 10, no. 4 (2004): 559-578; Azat Zana Gündoğan, "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekanında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: s. 481-506).

runlu göçüyle sonlanmıştır.[177] Bu kanlı operasyon Kürt Alevi toplumunun kolektif hafızasında devlet şiddetinin sembolüdür.[178] Bu durum, 1970'lerden beri devlet otoritelerinin korumasında radikal sağcı İslâmcı grupların kanlı saldırılarıyla –Çorum, Maraş, Sivas ve İstanbul Gazi Mahallesi olayları vb.– bugüne dek büyük oranda canlı kalmıştır.[179]

Alevi toplumunun maruz kaldığı tarihsel ayrımcılık ve ötekileştirme Sünni-Müslim İslâmcılığına muhalefet etmeyi, Alevi kolektif kimliğinin ana kurucu bileşeni haline getirmiştir. Dolayısıyla, laiklik meselesi Alevilerin politik tutumunun belirleyici dinamiklerindendir. Bugün Alevilerin çoğu için laiklik, Sünni-Müslim çoğunluğa ve İslâmcı yönetimlere karşı bir korunma kalkanı, bir güvencedir.[180] Nitekim çalışma kapsamında Dersim'de görüşülen kişiler Alevi kimliğinin Sünni-İslâm'la kurduğu bu karşıtlık ilişkisini vurguluyorlar. Eski vekil ve BDP Dersim İl Başkanı Ş. Halis'in[181] de bulunduğu, kentteki ekonomik ve siyasi elitlerin belirttiği üzere bu karşıtlıktan ötürü Alevilik, Kürt Alevilerin politik alandaki tercihlerini belirleyen en baskın kimliktir.

1980 öncesi Aleviler arasındaki Türk sol/sosyalist sosyopolitik mobilizasyon

1960 ve 1970'lerdeki Türk sol/sosyalist sosyopolitik mobilizasyon, Alevi kolektif kimliğinin inşasında ikinci önemli, kurucu dinamik. Türk siyasi alanı bu yıllarda sağ ve sol siyasetler arasında yüksek derecede kutuplaşmıştı. Bu kutuplaşmada İslâmcı hareketler milliyetçi, muhafazakâr sağ kanat siyasette yer alırken Alevi toplumu (Dersim özellikle) sol siyasetin en önemli toplumsal merkezlerinden biri oldu.[182] Gerçekten, 1960'lardan beri neredeyse tümü

177 Çem, *a.g.e.*, s. 417-94; Aygün, *a.g.e.*; Mesut Keskin, "Zazaca Üzerine Notlar," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 357.

178 Munzur Çem, *Tanıkların Diliyle Dersim '38,* (Istanbul: Pêrî Yayınları, 1999); Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç'ın Defteri,* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2012); Hüseyin Aygün, *0.0.1938: Resmiyet ve Hakikat*, 3. baskı, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2011). Dersim'de Alevi kolektif kimliğinin inşasında müziğin rolü için bkz. Bahar Şimşek, "Dersim Ve Egemene Direniş Mekanı Olarak Müzik," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 175-196); Mikail Aslan, "Müzik Ve Kültürel Kökler Bağlamında Dersim Müziği," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 197-242).

179 Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, s. 125-129; Fırat, *a.g.e.*, s. 150.

180 Mehmet Ertan, "Türk Sağının Kızılbaş Algısı," içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (Istanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 206-7; Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, s. 119.

181 Şerafettin Halis, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.

182 Şükrü Aslan, "Sunuş," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 10; İmran Ayata, "Kalbim Zeranik'te Kaldı," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 77; Ali Ekber Düzgün, "Dersimliyim: Biraz İçinden Biraz Dışından," in *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*,

Alevi olan Dersimlilerin siyasi partiler, gruplar, sosyal hareketler, sivil toplum örgütleri, demokratik kitle örgütleri ve sendikalardaki politik mobilizasyonu, diğer şehirlere kıyasla çok yüksektir.[183] Bu dönemde Türk sağ siyaset geleneği için Alevilik, politik anlamda komünizme; dinî ve ahlaki anlamdaysa İslâm karşıtlığına denktir.[184] 1980 askerî darbesi sonrası birçok Türk sol/sosyalist grubun tasfiyesine veya marjinalleştirilmesine rağmen Dersim, radikal devrimci sosyalist hareketler için merkezî konumunu sürdürüyor. Türkiye'de zayıf temsile sahip sosyalist devrimci hareketler, Dersim'de güçlü toplumsal tabana ve önemli ölçüde Dersimli militana ve sempatizana sahip.

1980 sonrası Kürt sosyopolitik mobilizasyonu ve kimlik siyaseti

Sağ-sol kutuplaşması eksenli sınıf siyaseti, 1980 darbesiyle birlikte yerini kimlik siyasetine bırakmıştır. Darbe sonrası sivil hükümetlerin kurulması, 1980'lerin ikinci yarısıyla, kimlik siyaseti sosyopolitik mobilizasyonun temel formu olmuştur.[185] 1980'lerin başındaki askerî rejim döneminde –devlet eliyle– radikal devrimci sol siyasetin şiddetle bastırılması ve Türk İslâmcı siyasetin yeniden üretimi, Türkiye'deki siyaset alanının yeniden inşasında önemli bir yer tutar.

Kürt Alevilerin önemli bir kısmı 1990'larla birlikte anaakım Kürt hareketinde yer almıştır.[186] Anaakım Kürt hareketinin seküler ve sol niteliği, Kürt Alevilerin "Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi"ndeki sosyopolitik mobilizasyonda yer almasını kolaylamıştır. Ayrıca, Dersim çatışmaların (Türk ordusu-PKK militanları) en önemli merkezlerinden biridir. Kır gerillasına dayalı silahlı mücadeleye uygun dağlık coğrafyasıyla Dersim, tarafların askerî ve siyasi yatırım yaptığı ve dolayısıyla çatışmaların yoğunlaştığı merkezî alanlardan biri olmuştur. Anaakım Kürt siyasetinin buradaki sosyopolitik ve askerî mobilizasyonu, Kürt Alevilerde –başta genç kuşaklarda– Kürt kimliğinin politik inşasını sağlamıştır. Nitekim 1990'ların ikinci yarısıyla Kürt kimliği, siyasette Kürt Alevilerin yarısına yakınının tercihlerini belirleyen baskın dinamik olmuştur.

---

içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 89-90; Harun Ercan, "1970'li Yıllarda Tunceli/Dersim'de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 507-531).

183 Deniz, *a.g.e.*, s. 328-331; Yücel Demirer, "Dersim/Tunceli Ve Celali Kardeş Şehirler," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 44-45.

184 Ertan, *a.g.e.*, s. 205.

185 *A.g.e.*, s. 225.

186 Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik Ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, s. 128.

Anaakım Kürt hareketinin sosyopolitik mobilizasyonunun yanı sıra, 1990'larda Alevi kimliği temelli sosyopolitik ve kültürel mobilizasyonlar da kamusal alanda belirmiştir. Yıllarca sol/sosyalist siyaset ve Kürt siyaseti gibi farklı muhalif formlarda politik alana dahil olan Aleviler, bu yıllarda ilk kez Alevi kimliği ile dahil olmuştur.[187] Anaakım Kürt hareketinin yanı sıra, 1980 sonrası Türk-İslâm sentezine dayalı Türk devlet siyaseti,[188] yine 1990'larla birlikte MGH öncülüğünde İslâmcı hareketlerin Türkiye'de ve Avrupa'daki Kürt ve Türk toplumlarındaki yükselişi Alevi kimliği odaklı uyanışı tetiklemiştir.[189] Ötesi, Türk devleti anaakım Kürt hareketinin Alevilerdeki yükselişine ket vurmak için bu uyanışı –bu uyanışın Türk ve İslâmi niteliklerini vurgulayarak– desteklemiştir.[190]

Devletin, Aleviliği Kürt ulusal kimliğine alternatif bir kimlik olarak desteklemesine karşı anaakım Kürt hareketi Alevilik konusunda yeni bir siyaset inşa etmeye yönelmiştir.[191] Anaakım Kürt hareketi 1990'larda Êzîdî ve Sünni-Müslim Kürtler kadar, Alevi Kürtleri de "ulusal cepheye" dahil etmek için söylem, eylem ve temsilde büyük çaba sarf etmiştir.[192] Bu yıllarda Avrupa merkezli Alevi, Êzîdî ve Sünni-Müslim Kürtlere dönük çeşitli kurumların kurulması bu çabanın somut ifadeleridir. Bununla birlikte, hareketin özelde Alevilik, genelde dinle kurduğu bu yeni ilişki, aşırı modernist sekülerliğinden ötürü araçsal ve konjonktürel bir yaklaşımdan öteye gidememiştir. Anaakım Kürt hareketinin bu konuda mesafesini engelleyen aşırı modernist seküler niteliği, bugün BDP-DTK/PKK-KCK'nin ideolojik ve politik yönelimini çoğunlukla hâlâ belirler.[193]

Özetle Alevi uyanışı Alevilerin Türk Sünni-İslâmcılığı, Türk devleti,[194] anaakım Kürt hareketi[195] ve radikal devrimci Türk solu ile girdikleri çok düzeyli etkileşimlerin bir sonucu olarak görülebilir.

187 Ertan, *a.g.e.*, s. 226.

188 Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik Ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 120-4; Muzaffer Akın, "Kentin Bugünü: Ekonomik, Siyasal ve Demografik Görünüm," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 49-64), s. 55.

189 Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, s. 110-3; Ağuiçenoğlu, *a.g.e.*, s. 120-8; Hıdır Eren Çelik, "Almanya'da Bir Göçmen Toplum: Dersimliler," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 591-611); Massicard, *a.g.e.*

190 Bruinessen, *a.g.e.*, s. 123-124; Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür ve Direniş*, s. 333-343.

191 Bruinessen, *a.g.e.*, s. 113; Ağuiçenoğlu, *a.g.e.*, s. 131-135; Sabır Güler, "Dersim Alevi Geleneğinde Bir Tarihsel Ocak: Ağuçanlar", içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 155-156.

192 Çiçek, "The pro-Islamist Challenge for the Kurdish Movement".

193 *A.g.e.*

194 Massicard, *a.g.e.*

195 Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik Ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, s. 115-129.

Zaza kimliği temelli kültürel ve politik mobilizasyon

Alevi Kürtlerle ilgili bu bölümü bitirmeden önce, son olarak, Zaza kimliği temelli kültürel ve politik mobilizasyondan bahsedilmelidir. Zazaca konuşan Kürtlerde küçük de olsa bir grup son yıllarda Zazaların Kürt ulusunun bir parçası olmadığını, farklı bir ulus olduğunu ileri sürüyor.[196] Osmanlı[197] ve Cumhuriyet[198] dönemi kayıtları Zazaca konuşanların kendilerini Kürt olarak gördüklerini gösteriyor. Bu kayıtlara göre devlet de Zazaları Kürt olarak görüyor. Ötesi, son birkaç onyıla dek Zazaca konuşan Kürtlerin etnik/ulusal kökenine dair herhangi bir tartışma yoktur.[199] Bazı Zazaca konuşan Sünni-Müslim ve Alevi Kürtler, 1980 sonrası, dünyada ve Türkiye'deki hâkim kimlik siyasetinden etkilenmiştir.

Kürt, Alevi ve İslâmcı yüzleriyle Türkiye'de görünür olan kimlik siyasetinin yanı sıra, Zaza kimliği temelli kültürel ve politik mobilizasyon, anaakım Kürt hareketinin tekçi dil politikalarına ve dindeki modernist sekülerliğine bir tepki olarak da okunabilir. Anaakım Kürt hareketi Kurmancî konuşan Kürtlerle Zazakî konuşan Kürtleri Kürt ulusunun bileşenleri görürken, pratikte çoğunlukla Kurmancî dilini esas alıyor. İstanbul Kürt Enstitüsü Başkanı Zana Farqînî'nin belirttiği üzere,[200] anaakım Kürt hareketi Kurmancî dilinin canlanması için önemli ölçüde kaynaklarını mobilize ederken aynı çabayı *Tehlike Altındaki Diller Atlası*'ndaki (*The Atlas of World of Languages in Danger, 2010, UNESCO*) Zazaca için göstermemiştir.[201]

Son olarak Türk devletinin, Zazaların Kürt olmadığına dair tezleri destek-

---

196 Mehmet Tüzün, kişisel görüşme, İstanbul, 25.08.2012; Keskin, *a.g.e.*

197 Hüseyin Irmak, "Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 245-267); Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, s. 50-68; Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür ve Direniş*, s. 385-413.

198 Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, s. 72-118; Dilek Soileau, "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliği: Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 335-356); Sibel Yardımcı ve Şükrü Aslan, "Memleket ve Garp Hikayeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması," içinde, Şükrü Aslan (Ed.) *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 413-440); Namik K. Dinç, "Kadim Anavatandan Bir İnkar Coğrafyasına: Kürdistan," içinde, Serhat Bozkurt ve Alişan Akpınar (Ed.), *Osmanlı Kürdistanı & Kurdistana Osmanî*, (İstanbul: bgst Yayınları, 2011), s. 20-24; Mesut Serfiraz ve Serhat Bozkurt, "Coğrafya-yi Osmani'de Kürtler Ve Kürdistan," içinde, Serhat Bozkurt ve Alişan Akpınar (Ed.), *Osmanlı Kürdistanı & Kurdistana Osmanî* (İstanbul: bgst Yayınları, 2011: 170-232).

199 Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür ve Direniş*, s. 507.

200 Zana Farqînî, kişisel görüşme, İstanbul, 07.10.2012.

201 Christopher Moseley (Ed.), *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3. baskı, (Paris: UNESCO Publishing, 2010), http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas., Erişim Tarihi: 06.03.2013.

lemesi not edilmeli. Türk devleti, Alevi kimliğin yanı sıra Zaza kimliğine dayalı kültürel ve politik mobilizasyonu da destekliyor. Türk devleti için Zaza kimliğinin bir alternatif olması, Kürt ulusal kimliğinin inşasına ket vurmak için bir fırsat;[202] anaakım Kürt hareketinin Zazalardaki etkisinin altını kazımak için önemli bir araçtır. Bu süreç hâlâ sürmektedir.

Kürt ekonomik elitler bloğu

Kürt ekonomik bloğu, temelde Kürt bölgesinde bulunurken Türkiye genelinde ve yurtışında ekonomik faaliyetlerdeki Kürt ekonomik elitlerini kapsıyor. Ekonomik elitler Kürt bölgesinde çeşitli kurumlarda temsil ediliyor ve çıkarlarını savunuyorlar. Ticaret ve sanayi odaları, esnaf ve sanatkârlar odaları, sanayici ve iş adamları dernekleri, iş kadınları dernekleri ekonomik elitlerin temsil edildiği temel kurum ve kuruluşlardır. Bunların yanı sıra, siyasi partiler de ekonomik elitler için önemli bir temsil ve grup çıkarlarını savunma alanı. Bölgede ekonomik elitler, 1950'lerden beri çoğunlukla sağ partilerde yer almıştır.

Kürt bölgesi, neredeyse 20. yüzyılın başından beri Türkiye'nin en yoksul ve yoksun bölgesi. Bu, birbiriyle ilişkili üç ana dinamiğe bağlanabilir: (1) Hıristiyan Ermeni halkının maddi ve manevi varlığının kanlı bir şekilde büyük oranda yok edilmesi, (2) Kürt bölgesinin bir çevre ekonomisi olarak inşa edilmesi ve (3) Kürt egemen sınıfların 1950'lerle birlikte merkezle bütünleşmesi.[203] Kürt ekonomik elitleri, bir tarihsel inşa olan, Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri bırakılmışlığından dolayı büyük oranda merkeze bağımlı, zayıf bir güç. Bununla birlikte, ekonomik elitler son on yılda politik mücadeleye dahil olmaya çalışmış ve çıkarlarını aktif olarak savunmuşlardır.

Ermeni Kıyımı'nın Kürt bölgesindeki yıkıcı ekonomik etkileri

Birçok çalışmanın gösterdiği üzere kapitalist ekonomik sistem mahalle, şehir, bölge ve ülkeler arası çok-düzeyli eşitsiz gelişimden beslenir.[204] Kapi-

202 Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür ve Direniş*, s. 526-529.

203 Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığın tarihsel bir perspektifle analizi için bkz. Çiçek, "Etnik Ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik"; Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarih* (İstanbul: Arkadaş Yayınları, 1992). Bu konuda, devletin onyıllar süren tezleri için bkz. Sait Aşgın, *Türkiye'de Bölgelerarası Gelişmişlik Farkları Ve Doğu Anadolu* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2009).

204 Wallerstein, *a.g.e.*, David Harvey, *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development* (Münih: Franz Steiner Verlag, 2005) [Harvey, *Sermayenin Mekanları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012)]; Neil Smith, *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*, 3. baskı, (Atina: The University of Georgia Press, 1990).

talist ekonomik ilişkilerin bu eşitsiz gelişimi genellikle toplumsal cinsiyet, etnisite/ulus ve din farklarının sömürüsü üzerine inşa edilir ve bu vasıtayla daha etkin işler.[205] W. Benjamin'in yıkıntı (*wreckage* ya da *ruin*)[206] konseptini kullanarak, kapitalist ekonomik gelişmenin çoklu düzeydeki (mahalle, şehir, bölge ve ülke) çevrelerin *yıkıntılarından* yükseldiği ileri sürülebilir. Bu *yıkıntılar* sadece ekonomik değil; ayrıca dilsel, kültürel, etnik/ulusal ve dinseldir.

Türkiye'nin kapitalist dönüşüm sürecinin en önemli *yıkıntılarından* biri kuşkusuz gayrimüslim orta sınıfın tasfiyesiyle ortaya çıkmıştır. En önemli nedeni de Cumhuriyet'le birlikte ulusal ve dinsel açıdan (Türk ve Müslüman) homojen bir toplumun, Türk ve Müslüman bir burjuvazinin yaratılmasıdır. Her ne kadar F. Başkaya "(t)icaret sermayesi emperyalist bloğa kaynak transferi işlevine koşulmuş olduğu sürece, bu işlevi gerçekleştirenin hangi dine mensup olduğu sanıldığından daha az önemli"[207] dese de sadece dinin değil, etnik/ulusal kimliğin de Türkiye'deki kapitalist dönüşümde önemli bir rolü var. Ülkede gayrimüslimlerin tasfiye edilmesi, dinî ve ulusal kimliklere kapalı sınıfsal bir analizle anlaşılamaz.

Nitekim gayrimüslim nüfusu basitçe karşılaştırmak bile (Cumhuriyet öncesi ve bugün) sınıfsal ilişkilerde dinî ve ulusal farklılıkların etkisini gösterir. 1912-1915 sanayi sayımına göre sanayinin %50'si Rumların, %20'si Ermenilerin, %5'i Yahudilerin ve %10'u da yabancıların elindeydi. Türklerin payı sadece %15'ti.[208] Sanayinin %70'ine sahip en büyük iki gayrimüslim grubun (Rumların ve Ermenilerin) bugün Türkiye'deki nüfusları ve bulundukları koşullar *yıkıntının* şiddetini açıkça gösterir.

Kürt bölgesinin yoksullaşması ve feodal ilişkilerin yeniden üretiminde Ermeni halkının yaşadığı kıyım derin bir etki yaratmıştır.[209] Ülkede büyük bir

205 Bu konuyu başka bir makalede daha detaylı tartışıyorum. Bkz. Çiçek, "Etnik Ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölgesel Özerklik". Bu konuda ayrıca bkz. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks* (New York: International Publishers, 1971), s. 92, 242, 258, [Gramsci, *Hapishane Defterleri,* (Istanbul, Belge, 2014)]; Ania Loomba, *Colonialism & Postcolonialism* (Londra: Routledge, 1998), s. 9-12, [Loomba, *Kolonyalizm & Postkolonyalizm,* (Istanbul: Ayrıntı, 2000)]; Frantz Fanon, *The Wreched of the Earht* (New York: Grove Press, 1963), s. 40, [Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri,* (Istanbul: Versus Kitap, 2013)].

206 Löwy, *a.g.e.*, s. 61-2.

207 Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası-Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, (Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004), s. 140.

208 Tevfik Çavdar, "Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri," içinde, *Cumhuriyet Devri Başlarken Türkiye Ekonomisi* (Bursa: Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi, 1973), s. 163; Başkaya, *a.g.e.*, s. 140.

209 Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914* (Chicago: The University of Chicago Press, 1980), s. 305; Mehmet Polatel, "Diyarbakır'ın Sosyo-Ekonomik Dönüşümünde Ermeni Mallarının Rolü," içinde, *Diyarbakır'ın ve Çevresinin Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı Tebliğleri,* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013: 407-420).

yıkıntıya neden olan kıyımın Ermenilerin topraklarındaki etkisi çok daha fazla olmuştur. Bu kıyımla birlikte çoğu zanaatkâr ve tüccar olan Hıristiyan nüfus toplu göçe zorlanmış ve bu durum bölge ekonomisini altüst etmiştir. M. Polatel, Ermeni Kıyımı'nın Diyarbakır'ın sosyoekonomik yapısına etkisi hakkındaki araştırmasında kıyımın yarattığı büyük ekonomik *yıkıntıya* dair kıymetli bilgiler sunar.[210] Kıyım sürecinde kentin ekonomik hayatının işlerliğinde önemli rolleri olan işçi, zanaatkâr, işveren ve tüccar yok edilmiş, bu sektörler çökmüş, icra edilen üretim teknikleri de yok olmakla yüz yüze kalmıştır.[211] Örneğin kentteki bakır sanayisinde kıyım öncesi –230'u bakır ustası– 600 işçi yılda 65-75 bin kilo bakır üretirken kıyımdan sonra 30 bakır ustası kalmış, üretim %5'lere düşmüştür.[212] Bölgede kapitalist bir dönüşüm sürecine taşıyıcı olacak zanaatkâr ve tüccar orta-sınıf kıyımla tasfiye edilmiş, böylece feodal üretim ilişkileri bölgede daha uzun süre hüküm sürmüştür. Kürt bölgesinin sosyoekonomik yoksunluk ve yoksulluk içine düşürülerek, merkez Batı'nın çevresine dönüştürülmesi Hıristiyan nüfusun kıyımıyla sağlanmıştır.

Kürt bölgesinin bir çevre ekonomisi olarak kuruluşu

Merkez-çevre yapısına dayalı dengesiz ekonomik gelişim, bölgeler arası gelişmişlik farkını ve Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığını ortaya çıkaran ikinci önemli dinamik. Kürt bölgesi, Cumhuriyet rejimiyle, Türkiye'de bir çevre ekonomisi olarak kurulmuştur. Bu merkez (ülkenin batı yakası)-çevre ilişkisi, özellikle 1950'lerle birlikte Kürt bölgesinin ekonomik yaşamını büyük oranda çerçevelemiş ve sınırlamıştır.[213]

Türkiye ekonomisinin en önemli özelliklerinin başında Avrupa kapitalizmine bağımlılığı gelir. Türkiye ekonomisinin dünya-sisteminin[214] merkezi kapitalist Avrupa ekonomisine bir çevre ülke olarak eklenmesi Osmanlı'nın son dönemlerine dayanır. Sanayi Devrimi sonrası gelişen ve yayılan Avrupa sanayi kapitalizmi, Osmanlı'nın geleneksel yerli sanayisini (el zanaatları) yok etmiş, ülke ekonomisini "organik olarak" kapitalist Avrupa ekonomisine bağımlı kılmıştır.[215] Osmanlı'nın son 50-60 yılında hükümetin kamu maliyesi, dış ticaret ve para sunumu gibi sermaye kaynaklarında dene-

210 Polatel, *a.g.e.*

211 Sönmez, *a.g.e.*, s. 85-86.

212 Issawi, *a.g.e.*; Polatel, *a.g.e.*

213 Bu konuda, Mustafa Sönmez Kürt bölgesinin bir çevre ekonomisi olarak kuruluşunun tarihsel sürecini 1990'lı yıllara kadar detaylı olarak tartışıyor. Bkz. Sönmez, *a.g.e.*

214 Wallerstein, *a.g.e.*

215 Fikret Başkaya, *a.g.e.*

timi kalmamıştır.[216] Osmanlı döneminden miras bu yapı Cumhuriyet'le büyük oranda sürdürülmüştür. Bu bağlamda ekonomi politikalarında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir devamlılık olduğu iddia edilebilir.

Türkiye'nin dışa bağımlı kapitalist dönüşüm süreci, tüm ülkede kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmemiştir. Batı Anadolu'da kapitalist üretim ilişkileri gelişirken diğer bölgelerde feodal ekonomik rejimleri korumuş, yeniden üretmiştir. Örneğin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda kurulması öngörülen sanayi tesislerinin mekânsal dağılımı, tesislerin neredeyse tümünün Batı Anadolu'da kurulduğunu gösteriyor.[217]

Türkiye ekonomisi bir çevre ülke olurken,[218] kendi içinde de bir merkez-çevre yapısı inşa etmiştir. Marmara ve Ege bu yapıda merkezken diğer bölgeler çeşitli kademelerde çevre olmuştur.[219] Kürt bölgesiyse "çevrenin çevresi", "azgelişmişin azgelişmişi" (*under-underdevelopment*)[220] bir bölgeye dönüşmüştür. Nitekim 1927'de ülkedeki sanayi kuruluşlarının Kürt bölgesindeki oranı (%17,8), bölgenin ülkedeki nüfus oranına yakınken 1960'larla bu oran %7,6'lara düşmüştür. Bu dönemde Marmara'nın payı %29,6'dan %47,2'ye; Ege'nin payı %17,9'dan %19,6'a çıkmıştır.[221] Gerçekten, Kürt coğrafyasının politik olarak sessizleştiği yirmi yıllık tek parti rejiminden sonra Kürt muhalefetinin aktif olduğu 1960'lı yıllarda politik Kürt gruplarının neredeyse tümü "Doğu Sorunu'na" odaklanmış ve "Doğu"yu devletin sosyoekonomik olarak geri bıraktığı söyleminden bir muhalefet inşa etmiştir.[222]

Doğu-Batı sosyoekonomik eşitsizliğinin inşa süreci günümüze dek sürmüştür. Devlet Planlama Teşkilatı'nın yaptığı *Türkiye Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi Araştırması*, merkez-çevre ilişkisinin büyük ölçüde de-

---

216 Nuran Yentürk ve Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996).

217 Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), s. 13.

218 Ekonomi Bakanlığı'nın verileri Türkiye'nin ihracat ve ithalatının yarısından fazlasının Avrupa ülkeleriyle yapıldığını gösteriyor. Veriler internet ortamında erişime açıktır. Bkz. www.ekonomi.gov.tr, Erişim Tarihi: 04.09.2014. Bu konuda kapsamlı bir analiz için bkz. Başkaya, *a.g.e.*; Beşikçi, *a.g.e.*

219 Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s. 15-70; Mustafa Sönmez, *Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1998), s. 13-19, 189-255.

220 Majeed R. Jafar, *Under-Underdevelopment: A Regional Case Study of the Kurdish Area in Turkey*, (Helsinki: Painoprint, 1976).

221 Necdet Serin, *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1963).

222 Beşikçi, *a.g.e.*, s. 601-616; Azat Zana Gündoğan, "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekanında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri", içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 481-506); Azat Zana Gündoğan, "Space, State-making and Contentious Kurdish Politics in the East of Turkey: The Case of Eastern Meetings, 1967," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 13, no. 4 (2011): 389-416; Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left"; M. Emin Bozarslan, *Doğu'nun Sorunları*, (İstanbul: Avesta, 2002).

vam ettiğini gösteriyor.[223] Bu araştırmada yerleşim merkezlerinin sosyoekonomik işlevlerine ve çevre yerleşim birimleriyle ilişkilerinin yoğunluğuna göre her il ve ilçenin kademesi belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmada, İstanbul birinci derece tek polarize bölge[224] olarak tespit edilmiştir. İstanbul'un etki alanında dört adet ikinci derecede polarize bölge (Ankara, İzmir, Adana ve Gaziantep) ve on bir adet üçüncü derece polarize bölge (Bursa, Diyarbakır, Elâzığ, Erzurum, Eskişehir, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas ve Trabzon) olduğu görülmüştür.

Devlet kurumlarınca 1996,[225] 2004[226] ve 2012'de[227] yapılan araştırmalarda son rakamlar bu merkez-çevre ilişkisinin korunduğunu ve bölgesel eşitsizliğin artarak sürdüğünü gösterir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2004'teki *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*'nda, 54 ekonomik ve sosyal göstergeye göre yapılan beş kademeli sınıflandırmada, Kürt bölgesinin çoğu beşinci kademe gelişmiş bölge olarak tespit edilmiştir. En son 5 Nisan 2012'de Başbakan'ın duyurduğu yeni teşvik sistemindeki altı kademeli teşvik bölgesi, 2004'teki tablonun devam ettiğini gösterir. Harita 4'te görüldüğü gibi Kürt bölgesinin neredeyse tamamı en çok teşvik edilmesi gereken bölge. Burada bir diğer önemli husus, Harita 4'te de görüldüğü üzere, sosyo-ekonomik eşitsizlik ile Kürt bölgesinin sınır haritalarındaki çakışmadır.

Kürt egemen sınıfların merkezle bütünleşmesi

Kürt egemen sınıfın Türk egemen sınıfla 1950'lerle bütünleşmesinin, Kürt bölgesinin bir çevre ekonomi olmasında merkezî bir rolü var. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, 20. yüzyılın ilk yarısında Kürt egemen sınıfların kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra, bu sınıfın halefleri Türk ekonomik ve politik sistemine entegre edilmiştir. DP dönemiyle patronaj ilişkile-

223 Devlet Planlama Teşkilatı, *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi,* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1982).

224 "Bir ülkede mevcut tüm yerleşme merkezleri karşılıklı ilişki içindedir. Küçük merkezler ticari yönden daha büyük yerleşme merkezlerine bağlıdırlar. ... Bir yerleşme merkezi, kendinden daha küçük bir ya da birkaç yerleşme merkezini etki altına alıyorsa, söz konusu merkez *bir cazibe merkezi haline gelmiş, yani kutuplaşmıştır.* .... *(B)ir ya da birden çok küçük yerleşme merkezlerini etkisi altına alan, cazibe merkezinin etki sahası ile birlikte kapsadığı alan polarize bölgeyi* oluşturur." Zeynel Dinler, *Bölgesel İktisat,* (Bursa: Ekin, 1994), s. 100-101.

225 Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Erdoğan Satılmış, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 1996*, vol. 2466 (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1996).

226 Dinçer, Özaslan ve Kavasoğlu, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 2003*.

227 Ekonomi Bakanlığı, *Yeni Teşvik Sistemi: Yatırımlarda Devlet Yardımları* (Ankara: Ekonomi Bakanlığı, April 6, 2012), http://www.ekonomi.gov.tr/upload/42760EC5-C17C-8402-E41BE-0CFF2DF5959/basbakan_sunum.pdf., Erişim Tarihi: 06.03.2013.

HARİTA 3
Türkiye'de Sosyoekonomik Gelişmişlik Sınıflandırması (2012)

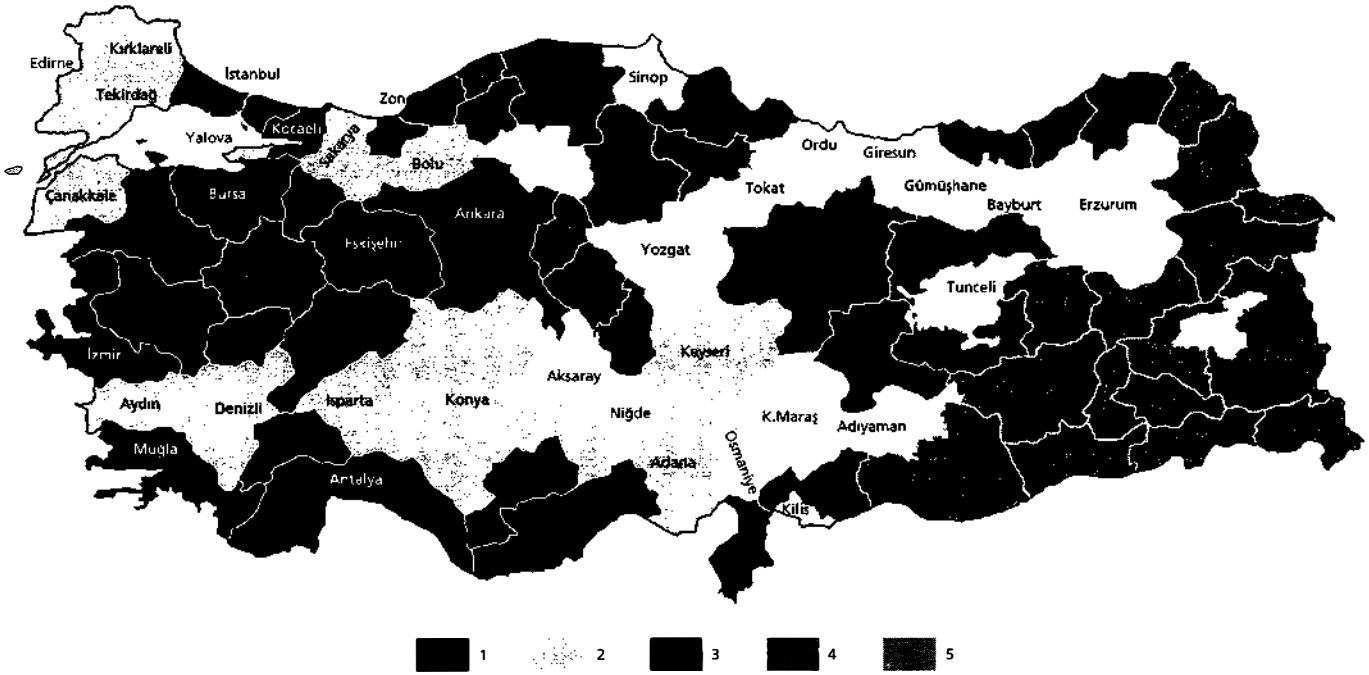

rinin ve İslâmi dinî bağların mümkün kıldığı ve kolaylaştırdığı bu entegrasyon, Kürt bölgesindeki devlet iktidarını güçlendirmiştir.[228] D. McDowall'ın da söylediği üzere, Kürt egemen sınıfları merkeze dahil olma sürecinde Kürtlüklerini kültürel köken ve politik aktör olarak yitirmiştir:

> "(Bu bütünleşme sürecinde) ağalar Kürtlüklerinden iki anlamda vazgeçmişlerdir: Ağalar Kürt köklerinden usulca vazgemişlerdir ve köylülerle olan ilişkilerini sömürmüşlerdir; ancak eski günlerde olduğu gibi merkezden yarı-bağımsızlığı sağlayacak bir araç olarak değil, bundan ziyade egemen Türk devlet yapısıyla daha fazla bütünleşmiş üyeler olmak için."[229]

Bu süreçte, ülkenin batısında kapitalist üretim biçimleri ve üretim ilişkileri hızla gelişirken Kürt bölgesinde feodal üretim biçimleri ve üretim ilişkileri büyük oranda korunarak yeniden üretilmiştir. Doğrusu, merkezle bütünleşme bu süreci kolaylamıştır. Feodalitenin yeniden üretimi ülkede eşitsiz kapitalist gelişmeyi mümkün kılarken Kürt bölgesinde kentli ve eğitimli sosyal bir sınıfın doğuşunu bütünen engellemese de geciktirmiştir.[230]

Bu anlamda, İ. Beşikçi'nin iddia ettiği gibi, bu yeniden üretimin olası bir Kürt milliyetçiliğinin/uluslaşmasının önünü almada, yani Kürt meselesini "idare etmede"[231] önemli bir işlevi var.[232] Nitekim Türkiye'nin batısında kapitalist gelişme sağlanırken Kürt bölgesinde 1990'lara dek feodal üretim biçimlerinin ve üretim ilişkilerinin hâkimiyeti bu gecikmeyi netleştirir.[233] Kürt bölgesi ekonomik açıdan merkeze bağımlı kılınırken bölgenin sosyoekonomik gelişimi de engellenmiştir.

1990'lara dek sınırlı bir ekonomik gelişme kaydeden Kürt bölgesi, PKK ve Türk ordusunun artan ve yayılan çatışmalarıyla büyük bir yıkım yaşamıştır. 1984'te başlayan ve 1990'ların başıyla Kürt coğrafyasının neredeyse tümüne yayılan çatışmalar, kırsaldaki ekonomik yapının çökmesine neden olmuştur. Çatışmaların etkisi kırsal bölgeyle sınırlı kalmamış, özellikle kırsaldaki zorunlu göç ile kentsel alandaki insani ve maddi kaynakların batıdaki gücüyle kentsel alanlarda da devasa sosyoekonomik ve mekânsal yıkımlar yaratmıştır. Nitekim, Ekonomi Bakanlığı'nın hazırladığı teşvik bölge-

---

228 McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 397-403; Beşikçi, *a.g.e.*, s. 448-53; McDowall, "The Kurdish Question: a Historical Review," s. 15; Bozarslan, *a.g.e.*, s. 141-144.

229 McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 402.

230 Çiçek, "Etnik Ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölgesel Özerklik", s. 26-28.

231 Kürt meselesinin farklı idare biçimlerine dair dikkate değer bir okuma için bkz. V. Fırat Bozçalı, "Türkiyenin Kürt Sorunu: 1999-2007", *Birikim*, 225, 2008: 9-19.

232 Beşikçi, *a.g.e.*

233 Sönmez, *Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu*; Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarih*.

leri haritasında (2012) teşviğe en ihtiyaç duyan altıncı teşvik bölgesi, politik Kürt bölgesiyle birebir çakışır. Onyıllardır çatışmaların yaşandığı ve mühim sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyonun olduğu Kürt illeri, Türkiye'nin en geri kalmış bölgesidir (Karşılaştırmalı olarak bakınız: Harita 2, Harita 3 ve Harita 4).[234]

Zayıf ve merkeze-bağımlı Kürt ekonomik elitleri

Kürt bölgesinin çevreselliği ve az gelişmişliği, ekonomik elitlerin politik alanda ulusal ve dinî bloklara kıyasla daha zayıf kalmasının nedenidir. Kürt ekonomik elitleri zayıf kapasiteli, merkeze bağımlı ve ulusal kimliklerine mesafelidir. Bu yüzden Kürt burjuvazisinin olup olmadığı, Kürt politik aktörleri arasında tartışma konusu. Saha araştırmasında, ekonomik elitler de dahil olmak üzere birçok katılımcı, Kürt ekonomik elitlerinin güçlü bir blok ve Kürt bölgesindeki siyaset alanının kuruluşunda, yeniden üretiminde önemli etkilerinin olmadığını dile getirmiştir. Bölge ekonomisinin verimsizliğini belirten birçok katılımcıya göre bölge ekonomisi devlet kurumlarının ihalelerine, batıdaki ana metropol merkezli ulusal düzeydeki firmaların yerel/bölgesel dağıtımcılığına, ulusal ve uluslararası finans kuruluşlarının kredilerine bağımlıdır. "İhale ekonomisi" tabiri, bölge ekonomisinin ve Kürt ekonomik elitlerinin zayıflığını, merkeze bağımlı niteliğini özetliyor. Gerçekten, saha araştırmasında görüşülen ekonomik elitlerin yıllık ekonomik aktiviteleri sadece 25-400 milyon TL arasında. En eski firma bile yakın bir zamanda, 1995'te kurulmuştur.

Tarihsel olarak inşa edilmiş limitlere rağmen, ekonomik elitlerin son on yılda politik alanda görünürlüğü ve bu alanda cereyan eden mücadeleye dahilliği fark ediliyor. AK Parti yönetimiyle ülkedeki ekonomik büyüme ve küresel ekonomiyle bütünleşme düzeyinin artması, yine IKB'de yeni ortaya çıkan ve gün geçtikçe büyüyen pazar, anaakım Kürt hareketinin yerel yönetimlerde artan gücü Kürt bölgesinde ekonomik elitleri güçlendiren ana dinamiklerdir.

AK Parti'nin neoliberal ekonomi politikalarıyla ekonomik elitler önemli ölçüde ilerlemiştir. Örneğin, DİSİAD Başkanı R. Türk, son yıllarda üyelerinin 40'tan fazla ülkede ticari ilişkiler geliştirdiğini belirtiyor.[235] Öte yanda, anaakım Kürt hareketinin yerel yönetimlerde iktidar olması ve bu alanı 1999'dan beri sürekli genişletmesi, Kürt bölgesindeki idari ve siyasi bağlamı epey değiştirmiştir. Ankara ve Diyarbakır arasındaki dengenin paramet-

234 Ekonomi Bakanlığı, *Yeni Teşvik Sistemi: Yatırımlarda Devlet Yardımları*, Erişim Tarihi: 06.03.2013.

235 Raif Türk, kişisel görüşme, Diyarbakır, 16.11.2011.

releri ve Kürt ekonomik elitlerinin bu dengedeki konumları IKB'nin kuruluşuyla değişmiştir. Ankara'nın yükselen IKB pazarında Kürt ekonomik elitlerine dışlayıcı ve sınırlandırıcı tavrı, Kürt ekonomik elitleriyle Ankara arası merkez-çevre ilişkisini etkilemiştir. Kısaca, Kürt ekonomik elitleri, yukarıdaki nedenlerden ötürü gün geçtikçe artan "ulusal hassasiyetlerine" rağmen, merkezle yerel-bölgesel Kürt iktidarı arasında bir denge siyaseti yürütüyor. Bu durum, sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde tartışılıyor.

Sonuç

Bu bölümde, üç Kürt bloğunun tarihsel inşa süreçleri, özgün nitelikleri ve etkileşimlerini irdelerken Barth ve Brubaker'ın etnisite, etnik sınırlar ve grup konseptleriyle geliştirilen teorik yaklaşımları kullanılmıştır. Yapılan tartışmalar ışığında, teorik çıkarımlar ve üç Kürt bloğuna dair bazı hususlar belirtilebilir.

Teorik çıkarımlarda altı ana husus vardır: (1) Kolektif kimlikler ve gruplar özcü bir yaklaşımla okunmamalı. Bunlar "evvelden beri mevcut" verili sosyal olgular değil, dinamik sınırlara sahip sosyal inşalardır. (2) Grup inşa süreçlerinde gruplar arası etkileşim ve bağımlılık mühimdir. (3) "Öteki" veya "ötekiler" kolektif kimlik ve grupların inşalarında belirleyicidir. (4) Kolektif kimlik ve gruplar, sosyopolitik girişimcilerin inşalarıdır. Bunların inşa süreçleri de aktör-temelli okunmalıdır. (5) Gruplar arası etkileşim, sosyal içerme ve dışlama süreçleri içeren dinamik bir bağlamda oluşur. (6) Kolektif kimlik ve grupların inşasında, –en mühim ve güçlü sosyopolitik girişimci– devletin belirleyiciliği önemlidir.

Bu altı teorik çıkarımdan doğru, üç Kürt bloğuna dair elde edilen sonuçlarda bazı hususlar belirtilebilir. Her şeyden önce üç Kürt bloğu ve bu bloklardaki gruplar ilişkisel politik inşalardır. Üç blok da izole, somut, bütünsel, sabit ve belli sınırlara sahip değil; ilişkisel, süreçsel, dinamik, olaylara bağlı ve bütünsellikten uzaktır. Üç Kürt bloğu, uzun bir sürecin ve aktörlerin bu süreçte öteki aktörlerle karmaşık ilişkileri sonucu oluşmuştur.

Bu nokta, sonraki üç noktayı da kapsıyor. Yani, üç bloğun inşa süreçleri bloklar arası sosyal etkileşim ve kabulün yokluğuna değil, bloklar arası etkileşim ve bağımlılığa dayanır. Ötesi, her Kürt bloğu, bir "kurucu öteki"ye sahip. Örneğin, seküler sol nitelikteki Kürt ulusal grupları, Sünni-Müslim grupların ötekisi; Sünni-Müslim gruplar Alevi Kürt grupların ötekisi. Dolayısıyla, Kürt bölgesindeki kolektif kimlikler ve gruplar evveldendir mevcut verili sosyal gerçekler değil, aksine sosyopolitik girişimcilerin ilişkisel inşalarıdır.

Beşinci noktaya gelince, Türkiye'de 1950'lerden sonraki sosyoekonomik ve sosyopolitik bağlamın, üç bloğun inşasında ve aralarındaki etkileşimde

belirleyici etkisi olmuştur. 1960-1980 arası sert sağ-sol kutuplaşması, 1980 sonrası kimlik siyasetinin hâkimiyeti üç Kürt bloğunun inşasını ve etkileşimini belirleyen ana çerçevedir. Kürt dinî ve ulusal bloğu 1960 ve 1970'lerde Türk akranlarının içinde doğmuş, büyümüştür. Kürt ulusal grupları Türk akranlarından 1970'lerin ikinci yarısıyla ayrılmıştır. Bazısı otonomlaşmaya yönelse de Kürt Sünni-Müslim ve Aleviler genellikle Türk akranlarının çevresel güçleridir. Bu çevresellik Kürt ekonomik elitleri için de geçerli. Kürt ekonomik elitlerinin 1950'lerden beri süren zayıflığı ve merkeze bağımlılığı büyük ölçüde devam ediyor.

Son olarak, bu bölüm, Kürt alanında kolektif kimlik ve grupların inşasında devletin kritik rolünü görünür kılmıştır. Kürt ulusal bloğunun ortaya çıkışı Türk devletinin Kürt bölgesindeki kanlı askerî rejimine bir tepki olarak görülebilir. Kürt ekonomik elitlerinin oluşmasında da Türk devleti belirleyici. Aynı tespit, Alevi ve Zaza kimliklerinin Kürt ulusal kimliğine alternatif kolektif kimlikler olarak oluşum ve gelişim süreci için de yapılabilir. Kürt İslâmcı gruplarda ise anaakım İslâmcı grupların çevresel bir güç olmasında ve bazı Kürt İslâmcı grupların (MZC, KH ve Azadî vb.) otonomlaşması ve radikalleşmesinde Türk devleti kritik bir roldedir. Bundan ötürü, Kürt grupları ve kolektif kimliklerinin oluşumu, inşası ve etkileşimi, devlet müdahaleleri dikkate alınmadan anlaşılamaz.

Üç ana Kürt bloğuna dair sonuçlara gelince, ulusal bloğun üç ayırt edici özelliği var: Bu blok sol bir mirasa sahip; Kürt (veya Kürdistan) meselesini bir "ulusal mesele" (yani Kürt ulusunun teritoryal egemenlik meselesi) olarak görüyorlar. Kürtler için bölgesel yönetim veya federasyon tarzı idari ve siyasi statü, kolektif kültürel haklar talebindeler. Ulusal gruplar meseleyi dinî referanslarla değil; seküler, sol, liberal ve klasik milliyetçi referanslarla çerçeveliyor. Burada, anaakım Kürt hareketinin aşırı modernist, seküler ve sol karakteriyle kadın özgürlüğüne dayalı söylem ve mobilizasyonu özellikle belirtilmelidir. Bu özgün karakter şimdiye dek Kürt politik alanında ekonomik elitlerle dinî gruplara sınırlı bir temsil alanı bırakmıştır. Bu karakter, Alevi Kürtlerin anaakım Kürt hareketine katılımını kolaylaştırsa da Sünni-Müslim İslâmcı gruplarla ekonomik elitlerin "ulusal mücadele"ye dahil olmasına engel olmuştur.

İkinci olarak, dinî gruplar için Kürt ulusal kimliklerine kıyasla Alevi ve Sünni-Müslim kimlikler başattır. Bu gruplar Kürt meselesinin farklı boyutlarında ayrılıklar yaşar. Kürt Sünni-İslâmcı grupların çoğu Türk İslâmcı hareketlerin (GC, MGH ve AKP vb.) yerel ve bölgesel uzantılarıdır. Türk İslâmcılığının Batı-karşıtı, anti-komünist, Türk milliyetçisi ve devletçi karakterleri Kürt bölgesindeki uzantılarında epey etkilidir. Öte yandan 1990'larla birlikte bazı Kürt İslâmcı gruplar (MZC, KH, Azadî v.b), Türk akranlarından

otonomlaşmıştır. Türk İslâmcılığının devletçi ve milliyetçiliğini eleştiren bu gruplar İslâmî bir söylemle Kürt ulusal haklarını, etnik/ulusal grupların eşitliğini ve İslâm'ın kültürel çoğulculuğunu savunuyorlar.

Kürt Alevi gruplarına gelince, politik alanda Alevi kimliğini inşa eden dört ana dinamik var. Yüzyıllardır Sünni-Müslim İslâmcı yönetimlerin Aleviler üzerindeki hâkimiyeti; Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te süreklilik gösteren katliamlar en önemli dinamik. Alevi kimliği Sünni-Müslim İslâmcılığın tarihsel ötekisi. Bu ötekileştirmeyle ve 1960'larla birlikte Aleviler, sağcı siyasete karşı çoğunlukla sol siyasette yer almıştır. Sol politik hareketlerin neredeyse tümünün 1980 askerî darbesinden sonra yok edilmesine rağmen, Aleviler hâlâ radikal devrimci sola ve CHP'ye en çok destek veren kesimlerin başında gelir. Kürt ulusal hareketleri, özellikle de anaakım Kürt hareketi, 1990'larla birlikte Alevi Kürtlerde mühim oranda sosyopolitik mobilizasyon yaratmıştır. Bugün Kürt Alevilerin büyük bir kısmı Alevi kimlikleriyle Kürt kimlikleri arasında bir uyum sağlamıştır. Zaza kimliği temelli sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyon son dinamiktir. Bugün Alevi Kürtlerde küçük de olsa bir grup için son on yıldır Zazalar Kürtlerden farklı bir ulus.

Alevi ve Sünni-Müslim Kürt gruplar, Kürt meselesi ve din konusunda önemli ölçüde farklıdır. Dindar Kürtler arasındaki bu farklar Kürt ulusal grupları (özellikle anaakım Kürt hareketi), Türk İslâmcı, Alevi ve radikal devrimci sol gruplar ve Türk devletiyle kurdukları farklı etkileşim düzeylerine göre çeşitleniyor.

Son olarak, Kürt ekonomik elitleri Kürt bölgesindeki en zayıf blok. Bölgenin sosyoekonomik geri kalmışlığı bu zayıflığın en önemli nedeni. Bu bölümde bölgenin sosyoekonomik geri kalmışlığının tarihsel inşa süreci tartışılırken üç nokta mühimdir: Ermeni Kıyımı'nın yıkıcı sosyoekonomik etkileri; Kürt bölgesinin bir çevre ekonomisi olarak inşası ve Kürt egemen sınıfların 1950'lerle birlikte merkezle bütünleşmesi. Bu sürecin sonucunda, Kürt ekonomik elitleri dinî ve ulusal bloğa oranla zayıf ve merkeze bağımlı kalmıştır. İçsel farklılıklara rağmen ekonomik elitler siyaset alanına genellikle sağ kanat siyasi partileriyle dahil olmuştur. Bununla birlikte, 1999'dan beri Kürt bölgesinin idari ve siyasi bağlamı çoğunlukla değişmiş, Kürt ekonomik elitlerinin politik alanı yeniden yapılanmıştır.

Bu bölümde analiz edilen üç Kürt bloğunun tarihsel inşa süreçleri ile araştırma soruları dikkate alınarak sonraki üç bölümde şu sorulara cevap aranıyor: Düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzeyinde üç Kürt bloğu arasındaki ana çatışma alanları nelerdir? Düşünce düzeyindeki çatışmalar sonraki bölümün konusudur.

İKİNCİ KISIM

Çatışma ve Müzakereler

DİN, ULUS VE KİMLİK ÇATIŞMASI: MÜSLÜMAN, ALEVİ YA DA KÜRT?

Giriş

Bu bölümde, ulusal ve dinî kimliklerin Kürt alanındaki etkileşimi ele alınıyor. Kürt meselesi bağlamında Kürt ulusal bloğu ve Kürt dinî bloğu; Kürt dinî bloğundaki Sünni-Müslim İslâmcı gruplarla Alevi gruplar arasındaki gerilimli ilişki bu bölümün ana konusu. Din ve ulus, Kürt dinî ve ulusal blokları için esas kurucu ve baskın iki dinamiktir. Bu dinamikler iki bloğun da Kürt meselesini farklı algılamasına ve tanımlamasına sebep oluyor. İki blok arasındaki bu düşünsel farklılıklar sekülerizm, toplumsal cinsiyet, etnik/ulusal kimlikler, din ve vicdan özgürlüğü gibi konularda önemli çatışmalara neden oluyor. Bu bölümde ulusal ve dinî grupların çatışma konularını tartışarak farklı Kürt gruplarının mutabakatının inşasında temel engellerin ortaya konulması amaçlanıyor.

Bölümün ana savı şudur: Hem ulusal ve dinî gruplar hem de Sünni-Müslim ve Alevi gruplar arasında ideolojik ve varoluşsal bir çatışma vardır. Bu çatışma Kürt bölgesinde farklı gruplar arasında ortak bir bilişsel ve normatif çerçevenin, paylaşılan çıkar ve kabul edilmiş kuralların inşası için işbirliğini engelliyor. Kürt bölgesindeki farklı gruplar ve aralarındaki temel düşünsel farklılıklar Tablo 4'te özetlenmiştir.

Bu bölümde ayrıca Kürt ulusal ve dinî kimlikleriyle, aralarındaki sınırların karşılıklı inşa süreçleri tartışılıyor. Ulusal ve dinî kimlikler arasındaki sınırların sabit, değişmez olmadığı; akışkan, dinamik ve ilişkisel olduğu ileri sürülüyor. Örneğin, Zaza kimliği, Sünni-Müslim ve Alevi Kürtler arasında tarihsel olarak inşa edilmiş karşıtlığa rağmen, her iki grup arasında gün geçtikçe artan ortak bir nokta oluyor. Dinî gruplar için Alevi ve Sünni-Müslim kimlikler sosyal hayatı anlama ve anlamlandırmada temel çerçeveleme

TABLO 4
Kürt Bölgesindeki Temel Toplumsal Tahayyüller ve Nitelikleri

	Aktörler	*Toplumsal tahayyülün temel yapıtaşları*	*Ana politik öteki*	*Kürt meselesi*	*Din*	*Toplumsal cinsiyet*	*Sosyoekonomik mesele*
Ulusal gruplar	BDP-DTK/ PKK-KCK	- Kürt ulusal kimliği - Sosyalizm - Toplumsal cinsiyet eşitliği	- Türk ulus-devleti - Türk milliyetçiliği - AK Parti - CHP (Dersim'de)	- Ulusal ve sosyal kurtuluş - Yerel ve bölgesel desantra-lizasyon - Demokratik özerklik	- Aşırı modernist sekülerizm	- Kurucu bileşen - Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü	- Toplumcu ekonomik sistem - Emekçi hakları - Toplumsal cinsiyet eşitliği
	HAK-PAR	- Kürt ulusal kimliği	- Türk ulus-devleti - Türk milliyetçiliği	- Ulusal kurtuluş - Federasyon	- Sekülerizm	- Kurucu bir bileşen değil - Modernist	- Sosyal demokrasi
	KADEP	- Kürt ulusal kimliği	- Türk ulus-devleti - Türk milliyetçiliği	- Ulusal kurtuluş - Federasyon	- Sekülerizm	- Kurucu bir bileşen değil - Modernist	- Liberalizm
	ÖSP	- Sosyalizm - Kürt ulusal kimliği	- Türk ulus-devleti - Türk milliyetçiliği - Kürt egemen sınıfları	- Ulusal kurtuluş - Federasyon	- Sekülerizm	- Kurucu bir bileşen değil - Modernist	- Sosyalizm
	TDŞK	- Kürt ulusal kimliği	- Türk ulus-devleti - Türk milliyetçiliği	- Ulusal kurtuluş - Federasyon	- Sekülerizm	- Kurucu bir bileşen değil - Modernist	- Sosyal demokrasi

	Aktörler	Toplumsal tahayyülün temel yapıtaşları	Ana politik öteki	Kürt meselesi	Din	Toplumsal cinsiyet	Sosyoekonomik mesele
İslâmcı gruplar	AK Parti	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- BDP-DTK/PKK-KCK - Seküler Kemalist yapı	- Kültürel kimlik hakları - Yerelleşme	- Kültürel İslâmcılık	- Kurucu bir bileşen değil - Muhafazakâr Modernist	- Neoliberalizm
	GC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- BDP-DTK/PKK-KCK - Seküler Kemalist yapı	- Kültürel kimlik hakları - Yerelleşme	- Kültürel İslâmcılık	- Kurucu bir bileşen değil - Muhafazakâr Modernist	- Neoliberalizm
	MGH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- BDP-DTK/PKK-KCK - Seküler Kemalist yapı	- Kültürel kimlik hakları - Yerelleşme	- Kültürel İslâmcılık	- Kurucu bir bileşen değil - Muhafazakâr Modernist	- Liberalizm
	MZC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal kimliği	- Devletçi ve Türk milliyetçisi NC	- Ulusal mesele - İdari ve siyasi yerelleşme	- Kürt kültürel İslâmcılığı	- Kurucu bir bileşen değil - Muhafazakâr İslâmcı	- İslâmcı sosyal adalet - Sosyal demokrasi
	KH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt ulusal kimliği	- BDP-DTP/PKK-KCK - Seküler Kemalist yapı - GC	- Ulusal mesele - Özerklikten bağımsızlığa - Sosyoekonomik geri kalmışlık	- Kürt politik İslâmcılığı	- Kurucu bir bileşen değil - Muhafazakâr köktenci İslâmcı	- İslâmcı sosyal adalet - Bölgesel sosyoekonomik eşitsizlik
	Azadî	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal kimliği	- Türk ulus-devleti	- Ulusal kurtuluş - Öz-yönetim hakkı	- Kürt kültürel İslâmcılığı	- Kurucu bir bileşen değil - Muhafazakâr İslâmcı	- İslâmcı sosyal adalet - Bölgesel sosyoekonomik eşitsizlik

	Aktörler	*Toplumsal tahayyülün temel yapıtaşları*	*Ana politik öteki*	*Kürt meselesi*	*Din*	*Toplumsal cinsiyet*	*Sosyoekonomik mesele*
Alevi gruplar	BDP-destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Kürt ulusal kimliği	- Türk ulus-devleti - Türk milliyetçiliği - Sünni-İslâm - AK Parti ve CHP	- Ulusal ve sosyal kurtuluş - Yerel ve bölgesel desantralizasyon - Demokratik özerklik	- Sekülerizm	- Kurucu bileşen - Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü	- Toplumcu ekonomik sistem - Emekçi hakları - Toplumsal cinsiyet eşitliği
	CHP-destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Kürt kültürel kimliği	- Sünni-İslâm - AK Parti	- Kültürel kimlik hakları - Yerelleşme	- Sekülerizm	- Kurucu bir bileşen değil - Modernist	- Liberalizm
	Sol/sosyalist hareketleri destekleyen Alevi gruplar	- Sosyalizm - Sosyokültürel Alevi kimliği - Kürt ulusal kimliği	- Egemen sınıflar - AK Parti	- Ulusal mesele - Bağımsızlık da dahil olmak üzere Kürtlerin kararlarına saygı	- Aşırı modernist sekülerizm	- Kurucu bir bileşen değil - Aşırı modernist	- Sosyalizm

ve yorumlama süzgeçleri olarak başattır. Bu gruplar ayrıca kendilerini Kürt ulusal gruplarından, özellikle de anaakım Kürt Hareketi BDP-DTK/PKK-KCK'den ayırt etmek için Zaza kimliğini mobilize ediyor. Zira, BDP-DTK/PKK-KCK, Zazakî konuşan Kürtleri dışlamasa da genellikle Kurmancî konuşan Kürtleri mobilize ediyor. Burada iki temel çıkarım yapılabilir. İlk olarak, Kürt sahnesinde, Zaza kimliği, seküler Kürt ulusal kimliğine karşı Alevi ve Sünni-Müslim dinî kimliklerinin inşasında kurucu bir bileşen. İkinci olarak, ne dinî ne de ulusal kimlikler dinî değerler, kültür veya dil gibi "değişmez özlere" indirgenemezler; her iki kimlik de dinamik bir bağlamda oluşan politik mobilizasyonların inşasıdır.

Kürt bölgesindeki dinî ve ulusal kimlikler arası etkileşimin analizi için, İkinci Bölüm'de kolektif kimlikler ve gruplardaki teorik çerçeve temel alınmıştır. Buna göre kolektif kimlik ve grupların nitelikleri hatırlanmalıdır: tarihsel olarak inşa edilmiş sosyoekonomik ve sosyopolitik bağlama bağımlıdır. "Evveldendir mevcut", "öz"ler değil; sosyopolitik girişimcilerin inşalarıdır. Katı, sabit, izole sosyal olgular değil; akışkan, dinamik ve ilişkiseldir. Kolektif kimliklerin ve grupların inşasında en önemli ve güçlü sosyo-politik girişimci olan devlet çok belirleyicidir.

Bu bölümün ilerleyen kısımlarında, ilkin, kimlik çatışması ve devletin buna müdahalesi inceleniyor. Seküler ulusal grupların İslâm konusunda, İslâmcı grupların ulusal mesele konusunda yeni siyaset arayışları; düşünsel düzeydeki çatışmalara devletin müdahalesi; PKK-KH arasında 1990'larda yaşanan kanlı çatışmaların Kürt bölgesindeki siyaset alanına etkileri ilk kısmı oluşturuyor. İkinci kısımda Kürt ulusal gruplarının, özellikle anaakım Kürt hareketinin toplumsal tahayyülü KCK Sözleşmesi, BDP'nin siyasi kimliği ve demokratik özerklik projesi üzerinden tartışılıyor. Üçüncü kısımda, Kürt bölgesindeki İslâmcı toplumsal tahayyül irdeleniyor. Kürt İslâmcı grupların sosyal düzenin esası olarak etnik/ulusal kimlikten çok dinî kimlik odağı ve anaakım Kürt hareketinin İslâm-karşıtı yaygın negatif algısı bu kısmın alt başlıkları. Burada toplumsal cinsiyet meselesi, ulusal ve İslâmcı gruplar arası çatışmanın çekirdek meselesi. Anaakım Kürt hareketinin kadın özgürlüğü söylemi ve kitlesel mobilizasyonu sonucu Kürt kadınların başta politik olmak üzere kamusal alana dahil olması, Kürt İslâmcıların çoğunun toplumsal tahayyülüne büyük bir meydan okuma olarak algılanıyor. Dördüncü kısımda, Alevi kimliği temelli toplumsal tahayyül inceleniyor. Alevi kimliğin ulusal kimlikten başatlığı, Alevilerin algısında laikliğin bir politik garanti olması, Alevi kimliğinin sol/sosyalist ve muhalif olması Kürt bölgesindeki üçüncü ana toplumsal tahayyülün başlıca bileşenleri. Beşinci kısımda, etnik/ulusal ve dinî kimliklerin sınırları sorgulanıyor. Bu kısımda Alevi kimliğinin politik inşası, Zaza kimliğinin politik mobilizasyonu, devletin bu kimlikleri

Kürt ulusal kimliğine alternatif görerek inşa süreçlerine müdahalesi gibi konuların analizi ve kolektif kimliklerin ilişkisel politik inşalar olduğu bulunuyor. Sonuç bölümünde temel çıkarımlar, Kürt bölgesinde rekabet eden üç toplumsal tahayyülün ana bileşen ve etkileşimlerinin özeti var.

Bu bölümün ana savı, kolektif kimliklerin özcü bir perspektifle ve verili bir öze dayandırılarak açıklanamayacağı. Zira kolektif kimlikler verili özlerden oluşan sosyal gerçekler değil; ilişkisel politik inşalardır. Tam da bundan dolayı kolektif kimlikler tek boyutlu değil, etnik/ulusal ve dinî kimlikler gibi dinamiklerle sürekli şekillenen çok boyutlu sosyal yapılardır. Bu dinamikler sosyoekonomik, sosyokültürel ve sosyopolitik bağlama göre farklı etki ve öneme sahip; bu yüzden gruplar bunlar arasında bir hiyerarşi kuruyor.

TABLO 5
Politik Kürt Bölgesinde Yerel Seçim Sonuçları (2009, 2014)

		Kürt partisi (%)		*AK Parti (%)*		*CHP (%)*		*Diğer (%)*
İller	*Nüfus (2013)*	*(DTP) 2009*	*(BDP) 2014*	*2009*	*2014*	*2009*	*2014*	*2009*
Diyarbakır	1,592,167	59.61	55,11	30.79	34,98	1.01	1,19	8.59
Batman	534,235	53.55	52,47	35.82	32,81	1.69	1,65	8.94
Mardin	773,026	47.08	52,20	29.27	37,36	3.81	0,92	19.84
Şırnak	466,982	59.98	70,62	26.74	20,35	1.11	0,77	12.17
Siirt	310,879	38.30	46,65	36.24	41,23	3.05	2,50	22.31
Hakkari	279,982	71.51	69,27	21.15	24,58	0.00	0,59	7.34
Van	1,051,975	48.18	53,19	34.24	41,20	2.52	0,78	15.06
Muş	413,260	44.99	46,31	31.64	36,03	3.30	2,57	20.07
Iğdır	190,409	43.65	43,38	23.03	19,56	4.42	3,95	28.9
Ağrı	292,525	38.38	44,16	28.60	31,79	2.31	0,93	30.71
Kars	304,821	18.95	25,21	36.26	31,87	14.11	13,61	30.68
Şanlıurfa	1,762,075	19.58	30,54	38.43	61,63	2.31	0,87	39.68
Bitlis	182,939	27.87	38,03	31.66	43,03	3.01	1,50	37.46
Bingöl	150,166	20.59	21,65	38.85	56,98	3.36	2,49	37.20
Dersim	86,276	20.00	28,2	19.90	14,53	19.05	32,08	41.05

Not 1: Politik Kürt Bölgesinde, Dersim'den farklı olarak diğer şehirlerde anaakım Kürt partisinin rakibi merkez sağ ve İslâmcı partilerdir. 2002'de AK Parti'nin kurulmasıyla merkez sağ ve İslâmcı partiler AKP çatısı altında birleşmiştir. Dersim'de ise anaakım Kürt partisinin ana rakibi AKP değil, CHP'dir.
Not 2: Mardin ve Siirt Kürtler ve Arapların birlikte yaşadığı iki önemli şehir. Bu şehirlerde Arap nüfusunun çoğu AK Parti'yi destekliyor.
Not 3: Iğdır ve Kars farklı etnik/ulusal grupların yaşadığı kozmopolit şehirlerdir. Bundan ötürü CHP'nin görece-li olarak aldığı yüksek oylar Alevilere dayanmıyor. Ayrıca, MHP'nin 2009 ve 2014 yerel seçimlerinde, bu şehirlerde sırasıyla (il genel meclisi temelinde) % 16.7 - % 29.5 ve % 17.5 - % 18.9 oy aldığı görülüyor.
Not 4: MGH'nin temsili Saadet Partisi, Türkiye genelinde ve Kürt bölgesinde AK Parti sonrası büyük oranda marjinalleşse de Ağrı, Bingöl, Bitlis, ve Şanlıurfa'da önemli bir güce sahip.
Not 5: Dersim'de, tablodaki üç parti dışında DSP, EMEP ve TKP mühim oranda oy almıştır. Sol partiler arası bölünmüşlük AK Parti'nin üçüncü parti olmasının sebebi. Öte yandan Dersim'in çoğu Alevi olmasına rağmen, Çemişgezek ve Pertek ilçelerinde siyasi tercihlerini sağcı ve İslâmcı partilerden yana kullanan Sünni-Müslimler çoğunluk. Son olarak, Dersim'de çatışmalardan dolayı çok sayıda polis var. Bunların da çoğunun AKP'yi desteklediği söylenebilir.
Kaynak: Tablodaki Nüfus verileri Türkiye İstatistik Enstitüsü web sayfasından (www.tuik.gov.tr); 2009 yerel seçim sonuçları Yerel Seçim (www.yerelsecim.com) adlı web sitesinden; 2014 yerel seçim sonuçları ise Yüksek Seçim Kurulu'nun web sayfasından (www.ysk.gov.tr) alınmıştır. Erişim Tarihi: 08.09.2014.

Her bloğun toplumsal tahayyülü ve aralarındaki etkileşimden önce, bu blokların nerede ne ölçüde bir toplumsal temsile sahip olduğuna değinilmeli. Bu konuda net bir tablo görmek çok zor olsa da yerel seçim sonuçları kabataslak bir fikir verebilir. Tablo 5'te politik Kürt bölgesindeki 15 şehirde, 2009 ve 2014 yerel seçim sonuçları verilmiştir. Anaakım Kürt partisi, AKP ve CHP'ye verilen oylar birebir Kürt, İslâmcı ve Alevi kimliklerine verilmiş desteğe indirgenemese de mevcut veriler bu üç kimliği inşa eden temel sosyopolitik girişimcilerin gücünü analiz etmede kaba bir tablodur.

Kimlik çatışmaları, etkileşim ve devlet müdahalesi

Din ve ulus Kürt bölgesinde siyasi alanın şekillenmesinde önemli rolde; dinî ve ulusal siyasetlerde toplumsal kaynak işlevindeki iki temel dinamik. Dinî gruplar Sünni-Müslim ve Alevi kimlikleri esas alırken ulusal gruplar, esas olarak Kürt ulusal kimliğini seküler bir perspektifle mobilize ediyor. Bu seküler perspektif dindar Kürtlere sınırlı bir temsil alanı bırakıyor.

Seküler ulusal gruplar ve İslâm'a dönük arayışlar

Kürt bölgesinde düşünsel çatışmalar, ulusal ve dinî gruplar arası etkileşimi büyük oranda belirliyor ve işbirliğini sınırlıyor.[1] Önce de bahsedildiği gibi, ulusal grupların ayırt edicilikleri dinî gruplarla işbirliği geliştirme potansiyelini sınırlıyor. Bu ayırt edici özellikler sol siyasi gelenek, aşırı modernist sekülerizm, kadın özgürlüğü söylemi ve mobilizasyonu. Bu durumda din, toplumsal özgürleşmeye engel, sosyoekonomik gelişme ve modernleşme sürecinde yok olacak arkaik ve gerici bir olgu. Ötesi, din, Türk devletinin Kürt ulusal kurtuluş mücadelesine ket vurmak için kullandığı ana araçlardan biri.

Anaakım Kürt hareketi 1990'ların başından beri din konusundaki ortodoks sekülerliğini değiştirip yeni bir siyaset inşasına çalışsa da[2] aşırı modernist sekülerizm, ideolojik ve politik yönelimlerini hâlâ belirliyor.[3] Bu durum, Kürt ulusal mücadelesiyle Sünni-Müslim Kürt grupları arasındaki gerilimli bir ilişkinin sebebi; özelde İslâm, genelde dinde konjonktürel ve araçsal

1 Ömer Evsen, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011.

2 Bu yaklaşımın kısa ve öz bir analizi için bkz. Abdullah Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, 3. baskı, (Köln: Weşanên Serxwebûn, 2008). Öcalan din meselesini tartışmaya 1999 yılında yakalanmasından sonra da devam etmiştir. Örneğin, Öcalan Urfa Davası'na sunduğu savunma metninde, PKK'yi modern İbrahimî bir hareket olarak tanımlamıştır. Savunma metni internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.abdullah-ocalan.com/index1.htm, Erişim Tarihi: 28.05.2013.

3 Cuma Çiçek, "The pro-Islamist Challenge for the Kurdish Movement" *Dialectical Antropology* 37, no. 1 (2013): 159-163.

yaklaşımdan öte daha sistematik, bütünsel, derinlikli ve özeleştirel bir söylem ve eylemin engeli.[4]

İslâmcı gruplar ve ulusal meseleye dönük arayışlar

Öte yanda, İslâmcı grupların çoğu için Sünni-Müslim kimlikleri başat; etnik veya ulusal kimlikler sosyopolitik düzenin temeli olamaz. İslâmcı Kürt gruplarının çoğu için etnik ve ulusal sorunlar, modernleşme sürecinin bir sonucu. Türkiye'deki anaakım İslâmcı gruplarının ve Kürt bölgesindeki uzantısı İslâmcı Kürt gruplarının Türk milliyetçisi, muhafazakâr ve devletçi karakteri, bugüne dek Kürtler (ve Araplar, Lazlar, Ermeniler gibi diğer ulusal gruplar) üzerindeki Türk ulusal hegemonyayı yok saymalarının ve Türk devletinin Kürt meselesini bir terör ve güvenlik sorunu olarak kodlamasını desteklemelerinin nedeni. Bazı Kürt İslâmcı gruplar 1990'ların başında Türk akranlarından Kürt meselesindeki devletçi ve milliyetçi tutumlarından dolayı yollarını ayırıp otonomlaşmıştır fakat çoğu Kürt İslâmcı grup için ulusal hareketler (özellikle de BDP-DTK/PKK-KCK) Kürt milli hakları için mücadele etmekten öte "İslâm-karşıtı", "ateist", Kürt toplumunu İslâm'dan uzaklaştırma hedefindeki "ulusalcı" ve "solcu" hareketler. Toplumsal cinsiyet ve kadın özgürlüğü meselesiyse İslâmcı ve ulusal grupların ana karşılaşma ve çatışma alanı.

Bununla birlikte, anaakım Kürt hareketi gibi birçok İslâmcı Kürt grup da son yirmi yılda çarpıcı bir dönüşüm yaşamıştır. Sünni-Müslim kimlik, toplumsal tahayyüllerinin temelini oluştursa da bu gruplar son yıllarda İslâmi referanslarla Kürt meselesini anlamaya ve yeni bir siyaset inşa etmeye yönelmiştir. Kürt dilinin, kültürel kimliğinin korunması ve yeni kuşaklara aktarılması bu dönemde İslâmcı Kürt gruplarının savunduğu ortak talep olmuştur. Ancak, bu talepleri garantileyecek kurumsal yapı ve araçlarda, gruplar bir mutabakata varamamıştır. Ayrıca, Kürt ulusal gruplarının en önemli talebi olan idari ve siyasi bir statünün tanınması, Kürt İslâmcı grupların esas taleplerinden değil. Bu dönüşüm, Kürt İslâmcı grupların Türk devleti (AK Parti de denilebilir), Türk İslâmcıları ve başta BDP-DTK/PKK-KCK olmak üzere diğer ulusal gruplarla ilişkileri sonucunda yaşanıyor. Bu anlamda Kürt İslâmcı grupların Kürt meselesine dair yeni siyaset arayışları, özünde Türk devletine ve anaakım Kürt hareketine bir cevap olarak okunabilir.

Düşünsel çatışma ve devlet müdahalesi

Kürt ulusal grupları ile Sünni-İslâmcı gruplar arasındaki düşünsel çatışmada ve son yıllardaki yeni siyaset arayışlarında Türk devletinin önemli bir

4 *A.g.e.*

yeri ve müdahalesi var. Bu müdahalenin iki temel şekli var: Neoliberal ve İslâmcı AK Parti'nin Müslüman kardeşliği siyaseti ve 1990'larda cereyan eden kanlı PKK-KH çatışması. AK Parti yönetimi 2002'den beri Müslüman kardeşliği söylemiyle Kürt İslâmcı grupların merkeze olan sadakatini pekiştirdi. Bu durumun İslâmcı grupların ulusal gruplarla etkileşiminde yıkıcı ve dağıtıcı bir rolde.[5] AK Parti'nin Türk milliyetçiliği ve devletçiliği 2009 sonrası daha görünür olmuştur. Bu nitelikler Kürt İslâmcı grupları Müslüman kardeşliği söylemini sorgulamaya ve Kürt meselesinin çözümü için "İslâmi" yollar aramaya zorlamıştır. İslâmcı grupların yeni arayışları ve siyasi söylemleri ulusal gruplarla mesafelerini düşünsel düzeyde –sınırlı da olsa– mühim ölçüde kapatmıştır.[6]

Öte yandan, anaakım Kürt hareketinin ortodoks seküler ideolojik ve politik söylemini gözden geçirmesi, İslâm konusunda yeni bir siyaset araması AK Parti'nin dindar Kürtlere yönelik siyasetine bir cevaptır. Daha önceki bir çalışmada belirttiğimiz üzere;

> "(s)on bir kaç yılda, hareketin 1990'larda din ve İslâm konusunda geliştirmeye çalıştığı yaklaşıma dönüş yönünde bir eğilime tanıklık ediyoruz, ancak farklı bir tarihsel ve politik bağlamda. Kürtler artık Kemalist kadroların hâkimiyetindeki geleneksel devlet yapısıyla mücadele etmiyorlar. Şimdi karşılarındaki rakip, Türkiye'yi ve Türk İslâmcılığını küresel neoliberalizme entegre eden ve bu süreçte Kemalistleri politik olarak marjinal kılan AK Parti. Kürt hareketinin son dönemindeki Sivil Cumalar,[7] bazı İslâmcı Kürt aktörlerinin temsilcilerine politik alanda yer açması, (dindar Kürtler için çok önemli bir sembol olan) Şeyh Sait anmaları, etkin Kürt politikacılarının İslâmi bir söylem kullanması gibi İslâm konusunda yeni bir siyaset inşa etme çabaları AK Partinin muhafazakâr İslâmcı Kürtler üzerindeki etkisinin altını önemli ölçüde kazımıştır."[8]

Kürt İslâmcı grupların seküler Kürt ulusal grupları ve Türk devletiyle (ve Türk İslâmcılarıyla) etkileşimi sonucu, son yıllarda AK Parti ile BDP-DTK/PKK-KCK arasında üçüncü bir yol ortaya çıktı. Birçok İslâmcı Kürt için ulusal ve dinî kimlikler arasındaki sınırlar 2002'den beri önemli ölçüde belirsiz-

5 Hüseyin Yılmaz, kişisel görüşme, 25.04.2012.

6 Çiçek, *a.g.e.*

7 Devletin atadığı imamların arkasında, merkezin belirlediği Türkçe vaazlara karşı binlerce kişi ilk kez camilerde değil, 1925'te Şeyh Sait ve 46 arkadaşının asıldığı meydanda Kürtçe vaazlar dinleyerek Cuma namazı kıldı. Mart 2011'de başlayan, Kürt melelerin öncülük ettiği ve daha sonra "Sivil Cumalar" olarak adlandırılan bu sivil itaatsizlik eylemi Kürt bölgesinin birçok il ve ilçesine, yine İstanbul, Mersin, Adana gibi Batı metropollerinin bazı mahallelerine yayıldı. Bir yıldan uzun bir süre süren Sivil Cumalar Kürt meselesi ve İslâm bağlamında hem anaakım Kürt hareketi hem de İslâmcı Kürt gruplarda önemli bir etki bıraktı.

8 Çiçek, *a.g.e.* s. 162.

leşmiştir. Tüm sınırlarına rağmen, AK Parti'nin son on yılda "bireysel kültürel haklar"a dayalı reformları, İslâmcı Kürt gruplarında Kürt meselesine hassasiyet oluşmasını etkilemiştir. Öte yanda, anaakım Kürt hareketinin din ve İslâm'daki yeni siyaset arayışları ve attığı adımlar Kürt İslâmcı gruplarla daha barışçıl, diyaloğa dayalı ilişkiler geliştirmesinde bir etken.[9] "Bununla birlikte, AK Parti'nin İslâmcı anlayışının devletçi ve milliyetçi sınırları ile Kürt hareketinin İslâm'la barışık olmayan dışlayıcı seküler niteliği Kurdî (ve/veya Kurdistanî) ve İslâmi kimlikleri kapsama iddiasındaki bu hareketlere önemli bir siyaset alanı sunuyor. Esasen, bazı gruplar AK Parti ve BDP arasındaki karşılaşmanın dışında üçüncü bir yol arayışındadır."[10] HÜDA-PAR ve Azadî'nin kuruluşu bu üçüncü yolun inşasında iki önemli adımdır.

PKK-KH çatışması: Karşılıklı öğrenme süreci

1990'larda yaklaşık 1.000 cana mal olan PKK-KH çatışması, Türk devletinin Kürt alanındaki düşünsel kavgaya ikinci önemli müdahalesi. BDP-DTK/PKK-KCK destekçilerinden öte birçok Kürt için, KH Türk devletinin Kürt ulusal mücadelesine ket vurmak için kurduğu köktenci İslâmcı bir karşı-örgütlenmedir. Anaakım Kürt hareketi KH'yi "Hizbul-kontra" –yani karşıt örgüt, karşıt parti, devletin hizbi/partisi– olarak tanımlar. Bu tanımı halkın da benimsemesi cemaate dönük yaygın negatif algıya işaret. AK Parti'nin[11] ve NC'nin[12] kanaat önderleri bile KH'nin Kürtlerin kolektif hafızasındaki negatif imajını vurgulayarak ilerleyemeyeceklerini düşünüyor.

KH özetlediğimiz iddiaları reddediyor ve PKK'yi çatışmayı başlatan taraf olmakla suçluyor.[13] Kapatılan Mustazaflar Derneği'nin genel, HÜDA-PAR'ın kurucu başkanı H. Yılmaz'a göre KH, derin devletin desteğiyle cemaate saldıran PKK'ye karşı misilleme yapıyor.[14] Her iki taraf da birbirini çatışmayı başlatmak ve derin devletle işbirliği yapmakla suçlamasına rağmen bu çatışmanın herkese zarar verdiğinde hemfikir. Bugün yaşanan çatışmalara Türk devletinin müdahalesine dair Kürt kamuoyunda, seküler ve dinî gruplarda yaygın bir kanaat var. Buna göre seküler sol/sosyalist PKK ile İslâmcı KH'nin çatışmasından faydalanan tek aktör Türk devleti.

---

9 Çiçek, *a.g.e.*

10 *A.g.e.*, s. 162-3.

11 Dengir M. Fırat, kişisel görüşme, Ankara, 10.11.2012.

12 Feyzi Güzelsoy, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.11.2011.

13 Hüseyin Yılmaz, Cemal Tutar ve Mehmet Varol, *Hizbullah Ana Davası: Savunmalar*, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011), s. 213-245; İ. Bagasi, *Kendi Dilinden Hizbullah*, (Bilinmeyen Yayıncı, 2004), s. 75-162. Kitap Kürt Hizbullah'ının internet portalında erişime açıktır. http://www.huseynisevda.net, Erişim Tarihi: 14.09.2014.

14 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

Bununla birlikte, PKK ve KH arasındaki çatışmalar, başta taraflar olmak üzere, seküler ulusal gruplarla dinî gruplar için karşılıklı bir öğrenme süreci işlevinde. PKK ve KH yeni bir silahlı karşılaşmadan sakınıyor. Daha da mühimi, silahlı çatışmalar ve bunun Kürt toplumundaki etkisi, onları ötekine ve öteki kimliğe, yani İslâm ve Kürt ulusal meselesine dönük politikalarını gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu süreç, yarattığı karşılıklı kuşku ve güvensizliğe rağmen anaakım Kürt hareketini İslâm'a dair ortodoks seküler siyasetini gözden geçirmeye zorlamış, Kürt ulusal meselesini KH'nin politik gündemine sokmuştur. Bu anlamda, son yıllarda iki kesimin de İslâm ve Kürt ulusal meselesi konusundaki yeni arayışları bu öğrenme sürecinin bir sonucu.

Kürt ulusal ve dinî (Sünni-Müslim ve Alevi) grupların farklı toplumsal tahayyüllerini etraflıca incelemek Kürt bölgesindeki düşünsel çatışmaları ve bunların mutabakat inşasına etkisini daha iyi anlatacaktır.

Sosyalist, seküler, cinsiyet özgürlükçü toplumsal tahayyül

Kürt bölgesindeki hâkim toplumsal tahayyüllerin başında anaakım Kürt Hareketi BDP-DTK/PKK-KCK'nin sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü[15] toplumsal tahayyülü gelir. Açıktır ki, anaakım Kürt hareketi bir "ulusal harekete" indirgenemez. Önceki bölümlerde söylendiği üzere, BDP-DTK/PKK-KCK pratikte "ulusal mesele"den öte geniş bir sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyonu temsil eder. Burada sol siyaset geleneği, aşırı modernist yönelim, kadın özgürlüğü söylemi ve buna dayalı mobilizasyon, alt-orta sınıfların toplumsal desteği anaakım Kürt hareketinin ayırt edici nitelikleridir. Bundan ötürü anaakım Kürt hareketi için Kürt meselesi sadece Türk ulusal ve politik egemenliğe karşı ulusal kurtuluş mücadelesi değil; sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü bir ulus inşa sürecidir. KCK Sözleşmesi, BDP'nin siyasi kimliği ve meselenin çözümü için önerilen demokratik özerklik projesi Kürt bölgesine dair anaakım Kürt hareketinin toplumsal tahayyülünü anlamak için incelenecek üç temel alandır.

KCK Sözleşmesi

Hareketin anayasası olarak da tanımlanan KCK Sözleşmesi, anaakım Kürt hareketinin politik gündeminin "ulusal mesele"den öte olduğunu açıkça gösterir. Sözleşmede, KCK "radikal demokrasi"ye dayalı yeni bir rejim öneriyor. Topluluk ekonomisi/komünal ekonomi, cinsiyet özgürlüğü ve eşitli-

15 Cinsiyet özgürlükçü kavramını, anaakım Kürt hareketi, inşa edilmiş eşitsiz toplumsal cinsiyet rollerinden arındırılmış, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadın özgürlüğünün sağlandığı bir toplumsal yapıyı tarif etmek için kullanıyor.

ği, ekoloji; sosyal, kültürel, ekonomik, politik, dinî grupların mahalle, ilçe, il, bölge ve ulusal ölçekteki çok-düzeyli konfederal örgütlenmesi bu önerinin temel bileşenleri.[16]

Sözleşmenin ikinci maddesinde, KCK şöyle tanımlanıyor: "Koma Civakên Kurdistan demokratik, toplumcu-konfederal bir sistemdir. Demokrasi, cinsiyet özgürlüğü ve ekolojik yaşamı esas alır. ...Halk toplulukları iradesini komün, ocak, meclis ve kongrelerle ortaya koyar." Hareketin ilkelerinin tanımlandığı dördüncü maddede KCK'nin amaçları şöyledir:

> "Kürdistan toplumuna dayatılan siyasi anlamda sömürgecilik, ekonomik anlamda açlık, işsizlik, yoksulluk ve talan, kültürel olarak asimilasyon ve soykırım, askerî olarak da işgal konumuna karşı, Kürdistan toplumunun cinsiyet özgürlüğüne ve ekolojiye dayalı demokratik örgütlülüğünü, demokratik toplumcu konfederalizm esaslarına göre ve radikal demokrasi çizgisinde yaratmak. Kürdistan demokrasisini komşu halklarla birlikte geliştirmek. Kürdistan toplumu içindeki her türlü gericiliğe karşı mücadele ederek, birey ve toplumun ruhsal, düşünsel ve maddi gelişimini demokratik hak ve özgürlükler çerçevesinde gerçekleştirip ilerletmek. Toplum içinde yaş, cins, sınıf, ulus, etnisite, inanç farklılıklarına özgürlük alanı oluşturmak ve bu farklılıklardan kaynaklanan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak."

Aynı maddenin "c paragrafı" toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın özgürlüğüne ayrılmıştır. Buna göre, KCK'nin temel ilkelerinden biri "(h)er düzeyde erkek egemenliğine ve yarattığı toplumsal cinsiyetçi sisteme karşı kadın özgürlüğünü ve eşitliğini esas almak ve yaşamın her alanında cinsiyet özgürlüğünü sağlamak için mücadele etme(k)". Son olarak, dördüncü maddenin "i paragrafında" KCK'nin diğer temel ilkelerinden biri: "Metalaşma ve kâra dayalı ekonomiden, kullanım değerine ve paylaşıma dayalı komünal ekonomiye geçişi sağlamak."

BDP'nin siyasi kimliği

Anaakım Kürt hareketinin toplumsal tahayyülü, KCK Sözleşmesi'nin yanı sıra, BDP'nin kanaat önderleri partiyi tanımlarken açıkça görülüyor. Örneğin, 1960'larda TİP'in kurulmasından beri süren sol geleneği vurgulayan Eşbaşkan G. Kışanak'a göre BDP, Kürt meselesi odaklı demokratik sol bir kitle partisi. Kışanak'a göre, sınıf ve toplumsal cinsiyet meseleleri partinin siyasi kimliğini belirleyen iki temel eksen: "Sonuçta BDP sol bir kitle partisi ve ana ekseninde temel eşitsizlikleri giderme var. Kadın-erkek eşitsizliği, emek-ser-

16 KCK Sözleşmesi internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.ankarastrateji.org/_files/11102011152912-YLB6Z.pdf, Erişim Tarihi: 18.03.2013.

maye eşitsizliği, bunlar insanlık tarihinin temel mücadele alanlarıdır ve biz burada emek ekseninde duruyoruz."[17] Ayrıca, devletin Türk-İslâm sentezine dayalı politikalarını eleştiren Eşbaşkan, BDP'nin seküler niteliğini özellikle vurguluyor:

> "Şu anda Türkiye'deki siyasi partiler içinde inanç alanını özgürlük alanı olarak tanımladığı için farklı inanç gruplarını aynı parti çatısı altında buluşturmuş tek partiyiz biz. ...BDP'de herkesin bu kimliği oldukça sarihtir. *BDP'de kim Alevi, kim Sünni, kim Müslüman olmayan başka bir inanca sahip, kim Ezîdî, herkes birbirini bilir, herkes birbirini bu inanç kimliğiyle de kabul eder.* Bu Kürt siyasal hareketinin de yarattığı bir gelenek. ...Farklı inançları meşrulaştıran, onların saygınlık hakkını koruyan (bir parti BDP). Bu çok önemli. Türkiye'de hepimiz şunu çok iyi biliyoruz ki, yıllarca ve yıllarca, hâlâ da bence yaşanıyor, bu ülkede Aleviler mesela okulda, iş yerlerinde dinî kimliklerini ifade edemediler; yine gayrimüslimler asla kendilerini kimlikleriyle ifade edemediler, hele hele Ezîdîler, kendilerini hiç ifade edemediler ve onlara tümden dinsiz muamelesi yapıldı. Ama bu gelenekte herkes birbirinin inanç kimliğini de bilerek, yine saygın bir ilişki kuruyor birbiriyle, bunu kabullenerek yapıyorlar. ...Bu teorik, özgürlükçü yaklaşımımızı yeterince kamuoyuna anlatabilsek, aslında bu inanç meselesini siyasal sorun olmaktan çıkarabilmeye aday tek parti durumunda BDP."[18]

Benzer şekilde, BDP Eşbaşkan Yardımcısı ve DTK Koordinasyon Kurulu Üyesi D. Çelik BDP'yi toplumcu sol bir kitle partisi olarak tanımlıyor:

> "Parti özellikle Türkiye'nin demokratik ortak vatanında demokratik ulus inşasına siyaseten katkı sunmak adına yola çıkmış; bu boyutuyla da tüm Türkiye halklarının, ezilenlerinin, yoksullarının, mülksüzlerinin, emekçilerinin ekonomik, demokratik, siyasal, kültürel sorunlarını sahiplenen, devlete karşı toplumu korumak büyütmek mücadelesini yürüten bir siyasi parti."[19]

Burada, "demokratik ulus" PKK liderinin Türk ulus-devletine karşı geliştirdiği ana konseptlerden biridir. Öcalan'a göre, "demokratik ulus" kavramı çok etnisiteli/uluslu ve çok dinli yeni bir ulusallıktır. Yani, Öcalan "demokratik ulus" konseptiyle ulusu (özellikle Kürt ve Türk) ve dinî (özellikle İslâm'ı) etnik ve mezhepsel içerikten arındırmaya, apolitikleştirmeye çalışıyor.[20]

---

17 Gülten Kışanak, kişisel görüşme, Diyarbakır, 17.11.2011.

18 Kışanak, kişisel görüşme.

19 Demir Çelik, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.

20 Abdullah Öcalan, *Beşinci Kitap: Kürt Sorunu Ve Demokratik Ulus Çözümü* (İstanbul: Mezopotamya Yayınları, 2012).

Üst düzey temsilcileri BDP'yi sol bir kitle partisi olarak tanımlasa da partideki çokluk ve çoğulluk da belirtilmeli. Milliyetçi, liberal ve İslâmcı Kürtler anaakım Kürt hareketi ve onun legal temsili BDP'de önemli bir yer tutuyor. Ayrıca sosyalistler ve milliyetçiler yönetimde açık bir ağırlığa sahip. Burada, partinin diğer Eşbaşkanı S. Demirtaş, BDP'nin demokratik ve sol niteliğini vurgularken bu çoğulcu yapıyı da belirtiyor. Dermirtaş'a göre BDP "(Parti) demokratik sol bir ideolojiyi referans alıyor. Ama bünyesinde İslâmcılardan Kürt milliyetçilerine, sosyalistlerden liberallere kadar çeşitli kesimleri barındıran bir kitle partisidir."[21]

Eşbaşkana göre –seküler bir perspektifle– Kürt kimliği Sünni-Müslim, Alevi ve diğer dinî kimlikler üstünde bir "üst-kimlik". Saha araştırmasında Demirtaş, din ve yeni kurulan, Kürdî ve İslâmî olduklarını belirten iki parti girişimi konusunda BDP'nin inanç temelli olmadığını, bu anlamda ne İslâm ne de Alevi partisi olduğunu vurguladı. Eşbaşkana göre BDP, her şeyden önce Kürt ulusal meselesini çözmek için kurulmuş bir parti:

> "Bir defa niyetlerinden bağımsız peşin olarak şunu söylerim ben. İnsanların parti kurması bir kazançtır. Sadece parti değil, dernekler, toplumun örgütlü hale gelmesi bir kazançtır. Ama tehlike şuradadır: Kendi ulusal kimliğini henüz yasal anlamda, anayasal anlamda güvence altına almamış, uluslaşma sürecini tamamlamamış bir halkın, kendi içinde parçalanmasına, güç dağılmasına yol açacak örgütlenmeler de zarar verir. Buna dikkat edilmesi lazım. İkinci dikkat edilmesi gereken şey, en etkili aktör olan Kürt özgürlük hareketine karşı bir örgütlenme, sırf ona karşı, onu bir hedef olarak gören, onu küçültmeyi, zayıflatmayı hedef olarak gören örgütlenmeler de zarar verir. Bu da yanlıştır. Onun dışında Kürt halkının çeşitli hassasiyetleri, ideolojik farklılıkları ve bu ideolojik farklılıkların Kürt halkının kurtuluşu doğrultusunda özgürlüğü doğrultusunda yeniden örgütlenmesi sadece Kürdistan'a güç verir, Kürt halkına güç verir. Demokrasi de bunu gerektirir."[22]

Demokratik özerklik projesi

KCK Sözleşmesi ve BDP'nin siyasi kimliğindeki sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü toplumsal tahayyül, anaakım Kürt hareketinin Kürt meselesinin çözümü için 2007'den beri önerdiği demokratik özerklik projesine de mühim oranda yansımıştır. 1979'dan beri PKK'de bulunan birinci barış grubu[23]

21 Selahattin Demirtaş, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.

22 Demirtaş, kişisel görüşme.

23 1999 yılında, Öcalan barış süreci kapsamında bir iyi niyet gösterisi olarak yaptığı çağrı üzerine 8 PKK militanı dağdan inerek silahlarını Türk otoritelerine teslim etti. Bu grubu daha son-

üyesi S. Fırat'a göre demokratik özerklik, Ortadoğu'da devasa yıkımlara (sosyal, ekonomik, kültürel, dilsel) ve yüz binlerce ölüme neden olan milliyetçiliğe ve ulus-devlete alternatif olarak geliştirilen "anti-milliyetçi" siyasi bir proje. Fırat'a göre ulus-devlet ötekilere herhangi bir temsil alanı bırakmayan tekçi ve aşırı merkeziyetçi yapı, örgütsel tarz, idari kurumlara dayanır. Buna karşın, projenin hedefi, ulus-devletin alternatifi öz-yönetimlere dayalı çoğulcu yapılar inşa etmek.[24]

Eşbaşkan Demirtaş demokratik özerklik konusunda daha kapsamlı bir tanımlama yapıyor. Demirtaş'a göre demokratik özerklikle ifade edilen yönetim modelinin iki temel ayağı var: (1) Merkezin yerelle ilişkisini, yetki paylaşımını belirleyen "otonomi sözleşmesi". Bu, projenin özerklik kısmını tarif eder. Özerkliğin ana öğeleri Kürt kültürel kimliğinin korunması, sürekli üretimi ve yeni kuşaklara aktarılmasıyla Kürtlerin öz-yönetim hakkıdır. (2) Demokratik nitelik. Eşbaşkan'a göre, projenin demokratik kısmı "otonom bölgenin kendi içinde nasıl bir yönetim şekli oluşturacağını" ifade eder. Yani, otonom bölgenin dayanacağı temel değerleri ve ilkeleri içerir. Zira, Demirtaş'a göre, merkezle yerelin ilişkisini tanımlamak demokrasi için tek başına yeterli değildir.

BDP Eşbaşkanı'nın demokratik özerklik projesinin ekonomik boyutlarına dair yaptığı tartışmalar, projeyi ve arkasındaki toplumsal tahayyülü daha da netleştiriyor. Demirtaş'a göre Kürt bölgesinde istenilen demokratik özerkliğin öngördüğü ekonomik model üç ayak üzerine kurulu: Çevreye duyarlılık ve ekoloji; emeğe saygı; cinsiyet özgürlüğü. Kürt ekonomik elitlerin merkeze bağımlılığını ve anaakım Kürt hareketinin toplumsal tabanının alt-orta sınıflara dayandığını vurgulayan Eşbaşkan şöyle devam ediyor:

> "Kurulacak bölgede halk BDP gibi bir partiyi seçimle iktidar yaparsa, ...bizim uygulayacağımız ekonomik model çevreye duyarlı, emeğe saygılı, cinsiyet özgürlükçü olacak. Bizim hassasiyetlerimiz budur. Bunun dışındaki özel teşebbüse, sermayeye kapalı değiliz de model olarak. Fakat emek sömürüsü üzerinden, emeği hiçleştiren bir zenginleşmeyi biz kabul etmiyoruz. Çevreye duyarlı olmayan, çevreye, doğaya saygı duymayan yatırımları biz kabul etmiyoruz. ...Bir de cinsiyet özgürlükçü. Kadını özellikle ikinci plana iten, istihdam ve iş alanında kadını yok sayan yatırım ve anlayışları eleştiriyoruz. ...Bize göre sermayenin tekelleşmesi; sermayenin birkaç kişide, şirkette birikmesi de tehlikeli. Fakat bunu önlemek için de önerdiğimiz model kooperatifleşmedir,

---

ra Avrupa'da bulunan örgüt militanlarından oluşan ikinci bir grup takip etti. Birinci Barış Grubu olarak bilinen dağdan inen ilk grupta yer alan Seydi Fırat tutuklanıp beş yıla mahkûm edildi. Fırat cezaevinden çıktığı 2004 yılından bu yana Türkiye Barış Meclisi gibi kurumlarda Kürt çatışmasının sonlanması için ve barışın sağlanması için çalışmaya devam ediyor.

24 Seydi Fırat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.

yoksa o insanların malına el koymak değil. Yani sermayeyi mümkün mertebe yayabilmek. Mümkün mertebe toplumsal kesimlerin iş sahibi olabileceği, işveren olabileceği, kooperatifte hem üretip hem payını alabileceği modellerle sermayeyi tabana yayabilmenin modellerini yaratmaktır."[25]

Gerçekten toplumcu ve kolektivist yaklaşım anaakım Kürt hareketinin sadece ekonomik modellerini değil, toplumsal tahayyülünü de belirliyor. Demokratik özerklik projesine göre, kadınlar, gençler, farklı sınıflar, dinî gruplar mahalle ölçeğinde bölge ve ülke ölçeklerine kadar örgütlenerek kendi özyönetimlerini oluşturacak ve çıkarını temsil edecektir.[26]

Esasen, her ne kadar anaakım Kürt hareketinin temsilcileri siyasi projelerini "devletçi olmayan", "devlet-dışı", "a-devlet", "devlet dışında demokrasi", "halkın öz-yönetimi", "halkın öz-örgütlenmesi" gibi kavramlarla ifade etse de hareketin Kürt bölgesinde devlete benzer bir kurumsal yapıya sahip olduğu söylenebilir. Zira, devlet gücünün kaynağının altyapısal ve despotik olduğu,[27] hegemonyaya ve zora dayandığı[28] dikkate alındığında hareketin iki güç tipine de sahip olduğu açıktır. Anaakım Kürt hareketi Kürt bölgesinde Türk devlet yapısına meydan okuyan bir toplumsal düzen tahayyül ederken gündelik hayatta bu toplumsal düzeni inşa etmeye, özellikle altyapısal gücünü yaygınlaştırmaya ve derinleştirmeye devam ediyor.[29] Anaakım Kürt hareketinin ekonomik, sosyal, kültürel, politik, askerî alanda örgütlülüğü ve gücü, kimi zaman Kürt bölgesinde "bir illegal devlet"[30] veya "paralel devlet" olduğu yönünde değerlendirmelere de neden oluyor.[31]

Sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü toplumsal tahayyül, Kürt bölgesindeki tek sosyal proje değil. Buna alternatif güçlü bir rakip var: İslâmcı toplumsal tahayyül.

---

25 Demirtaş, kişisel görüşme.

26 Demir Çelik, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Demirtaş, kişisel görüşme; Altan Tan, kişisel görüşme, Ankara, 10.10.2012.

27 Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", içinde, Neil Brenner, Bob Jessop, Martin Jones, and Gordon MacLeod (Eds.), *State/Space: A Reader*, (Oxford: Blackwell, 2003: 53-64).

28 Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, (New York: International Publishers, 1971).

29 DTK tarafından kaleme alınan ve 12-13 Mayıs 2012 tarihinde Diyarbakır'da organize edilen 2. Demokratik Özerklik Çalıştayı'na sunulan bu broşür demokratik özerklik projesinin sosyal, ekonomik, kültürel, ekolojik, politik vb. boyutlarıyla demokratik özerklik projesini anlamak ve "a-devlet" ya da "devlet olmayan halk örgütlenmesi" konusunda çok önemli bir kaynak sunuyor.

30 Deniz Gündüz, kişisel görüşme, İstanbul, 03.06.2013.

31 Bu paralel devlet söylemi özellikle 2009-2013 yılları arasında yaygın şekilde gerçekleştirilen KCK operasyonlarının ana gerekçelerinden biri olmuştur. Hem hükümet cephesi hem de GC mensupları, özellikle de her iki grubun medya organları bu söylemi yaygın olarak kullandılar. AK Parti ve GC koalisyonunun sona ermesinden sonra "paralel yapı" ya da "devlet içinde devlet" söylemi GC'yi tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.

İslâmcı toplumsal tahayyül

Çoğu Kürt İslâmcı, dünyayı dinden süzerek anlıyor ve dinle anlam yüklüyor. İslâmcı Kürt grupları için toplumsal tahayyülün temeli etnik/ulusal kimlikler veya toplumsal cinsiyet ilişkileri değil; din, yani İslâm'dır. Sınıf, ulus, toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi sosyal düzeni kuran katmanlara farklı düzeylerde önem veren Kürt İslâmcı gruplar için dinî kimlikleri tüm bu kimlik ve katmanların üstünde, sosyal düzenin temeli.

Bu ortaklığa rağmen, Kürt İslâmcı gruplar İslâm'ı farklı şekillerde yorumlamakta. KH gibi bazı gruplar İslâmi bir rejim –şeriat– kurmayı hedeflerken, AK Parti ve GC takipçileri gibi gruplar için İslâm politik sistemin kültürel temeli ve İslâmi değerlere imtiyaz tanıyan liberal demokratik rejimler tercih edilmeli. Kürt İslâmcı gruplar aşırı modernist, seküler ve sosyalist grupları Kürt bölgesinde İslâmi değerlere, kültürel ve sosyal düzene yönelik ideolojik ve varoluşsal bir tehdit olarak görmede hemfikir.

Bugünkü kavgalar gösteriyor ki dün kurulan patika ve yollar, aktörlerin bugün yürüdükleri ana güzergahlardır. Ulusal ve dinî grupların 1950'lerden beri süren antagonistik inşa süreçleri, Kürt ulusal grupları ile Sünni-İslâmcı grupları arasındaki mevcut çatışmaları ve ayrışmaları belirlemeye devam ediyor. Yanı sıra, İslâmcı toplumsal tahayyülün sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü toplumsal tahayyüle bir karşı inşa olarak gelişmesinde Türk devlet müdahalesinin önemli bir yeri var.

Etnisite ve ulus: Sosyal düzen için uygun olmayan temeller

Saha araştırmasında görüşülen birçok Kürt İslâmcı elite göre, BDP-DTK/PKK-KCK ve diğer ulusal gruplar "ulusçu",[32] "kavmiyetçi"[33] veya pejora-

32 Serdar B. Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11.2011.

33 "Kavmiyetçilik" İslâmcıların ulusal ya da milliyetçi hareketleri eleştirmek ve İslâm'ın ümmetçi, başka bir ifadeyle evrensel karakterini vurgulamak için başvurdukları önemli kavramlardan biridir. Kur'an'da "kavim" kavramı farklı dilleri konuşan ve renklere rahip olan yerel grupları ve topluluklar tanımlamak için kullanılıyor. Bununla birlikte, "kavmiyetçilik" kavramı İslâmcılar tarafından modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan ve İslâmi birliği tehdit eden bir eğilim olarak görülen farklı milliyetçilikleri eleştirmek için geliştirilmiştir. Ancak, Türkiye'deki çoğu Türk İslâmcı bu kavramı diğer ulusal gruplar üzerindeki Türk ulusal egemenliğini maskelemek ve 1990'lı yıllarda yükselen Kürt ulusal mücadelesini gayrımeşru göstermek için kullanmıştır. 1991 yılında Mazlum-Der tarafından organize edilen ve anaakım Türk ve Kürt İslâmcı gruplarının birçoğunun katıldığı *Kürt Sorunu Forumu* "Kürt kavmiyetçiliğinin" eleştirisi konusunda önemli bir kaynak sunuyor. Bkz. Mazlum-Der, *Mazlum-Der Kürt Sorunu Forumu*. Bununla birlikte, bugün bazı Kürt İslâmcı grupları "kavmiyetçilik" kavramını Türk ya da Kürt ulusal kimliğini Müslüman dinî kimliği üstünde gören eğilimleri ve grupları eleştirmek için kullanıyorlar. Kürt ulusal mücadelesini İslâmi bir söylemle İslâm birliğine karşı olarak değerlendiren ve bu anlamıyla gayrımeşru gösterme çabalarının yakın zamandaki bir örneği için Türk İslâmcılığı üzerinde önemli bir etkisi olan entelektüel Hayrettin Karaman'ın *Yeni Şafak* gazetesinde 17-27

tif bir içerikle "Kürtçü";[34] Müslümanların böylesi düşünceleri savunmaları mümkün değil. Bu konuda, BDP'den milletvekili seçilen İslâmcı entelektüel A. Tan'ın argümanları İslâmcı Kürtlerin eğilimlerini çoğunlukla temsil ediyor. Müslüman bir Kürt ve BDP gibi seküler, sol/sosyalist gruplarla çalışmaya açık olan Tan, etnik/ulusal kimlik temelli seküler toplumsal tahayyülleri eleştiriyor. Tan'a göre, seküler ve sol/sosyalist Kürt grupları Kürt meselesine dair farklı politik projeleri savunsalar da bir Kürt ulus-devleti hedefliyorlar:

> "Kürt siyasal partileri, sadece PKK değil, diğerleri de, siyaset sahnesine 'birleşik bağımsız Kürdistan' teziyle çıktılar, hepsi. Yani bir ulus-devlet. Ve bu ulus-devleti inşa ederken de, yeniden modern bir Kürt kimliği inşa etmek: laik, seküler ve sol. Bunu, tabiri caizse, hani meşhur bir arabesk şarkı var Türkiye'de: Tanrım beni baştan yarat. Zaten uluslaşma biraz da böyledir. Yeniden bir Kürt kimliği yaratma yoluna çıktılar, Kürtçeyi bile yeniden yaratmaya soyundular. Bu öz Türkçe de böyle, Araplarda da böyle. Dünyanın bütün uluslaşma süreçleri aşağı yukarı laik ve seküler kimlikleriyle birbirine benziyor. Fakat, sonrasında farklılıklar gösterdi bunlar biliyorsunuz. Bazı Kürt siyasal hareketleri bu ulus-devlet fikrinden federasyona geçtiler, birlikte yaşama projesi, bazıları otonomi dediler, bazıları özerklik dediler, bazıları eşit vatandaşlık hukukunun yeterli olabileceğini savundular. ...Bütün laik, seküler, ulusalcı eğitim alan aydınların kafasında bir ulus devlet var. En can alıcı şey budur. Ulus devleti bugünkü yasal mevzuata göre ifade edemediği için birçoğu veya konjonktürü buna uygun görmediği için ulus devleti sulandırıp, ambalajlayıp veya zihninin raflarında tutup başka şeyler söylüyor."[35]

Tan, bir Müslüman olarak etnik kimliğe dayalı bir Kürt ulus-devletini savunmasının mümkün olmadığını söylüyor:

> "Ben bir Müslüman olarak, ...ulus-devleti savunamam. Ulus-devlet nevzuhur bir devlettir, modern zamanların bir modasıdır ve modası da geçmiştir. Yani aynı dili konuşan, aynı soydan gelen insanların birlikte yaşamaları esasına dayalı, tek tipçi bir modeldir. Şimdi insan aynı soydan geldiğiyle veya aynı dili konuştuğuyla yaşamak zorunda da değildir. Tarih boyunca insanları yanyana tutan çok farklı etkenler olmuştur. Bunlardan biri dindir. Din derken sadece Müslümanlığı, Hıristiyanlığı, Yahudiliği kastetmiyorum: İnanç, yani aynı şeye inanmak. Mesele Ezîdîliğe inanmak, mesele Zerdüşt olmak... hayata aynı pencereden bakmak, birincisi bu. İkincisi, yine bunun bir versiyonu olan mezhepler. Aynı dine, aynı inanca mensuptur fakat onu farklı yorumla-

Mayıs 2012 tarihinde çıkan yazılarına bakılabilir: http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HayrettinKaraman/Eski-Yazilar, Erişim Tarihi: 28.05.2013.

34 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

35 Tan, kişisel görüşme.

mıştır. İşte Alevilik, Şiilik, Sünnilik, Ortodoksluk, Katoliklik, Protestanlık... Üçüncü bir birlikte yaşama etkeni çıkardır. İnsanlar ortak çıkarları gereği bir arada kalırlar. Mesela Roma İmparatorluğu buna örnektir. Bugünkü Amerika buna bir örnektir. Ortak çıkar sadece kapitalist bir gözle değil, mesela bana göre bir sınıf anlayışı da ortak çıkardır. İşte Sovyetler Birliği buna en önemli örneklerden biridir. ...Yani dolayısıyla illa ulus-devlet, etnisite ...üzerine ortak bir yaşam inşa etme modern bir düşüncedir ve bunun da tarihin çok kısa bir döneminde, 100-200 yılda işi bitmiştir."[36]

Kürt İslâmcı grupların çoğu etnik/ulusal kimlikleri sosyal düzenin temeli olarak görmese de bazı gruplar Kürt kimliklerine göre Müslüman kimliklerine öncelik verirken etnik/ulusal kimliğe dayalı siyasi düzenleri tamamen dışlamıyor.[37] Bu konuda özellikle MZC ile Azadî'nin tutumundan bahsedilmeli. MZC, Kürtler ve diğer etnik/ulusal kimliklerin kolektif kültürel haklarını garantileyecek idari ve siyasi yerel/bölgesel desantralizasyonu öneriyor.[38] MZC gibi Azadî de bazı Kur'an ayetlerine işaret ederek İslâmi bir söylemle "Kürtlerin Kürdistan'da kendini idare etme hakkını" savunuyor.[39]

İslâmi grupların çoğu Kürt meselesini tartışırken Kur'an'ın 30. Rum Suresi'nin 21. ayetiyle, 49. Hucurat Suresi'nin 12. ayetine işaret ediyorlar.[40] Ayete göre –İslâm'ın dilsel ve kültürel çoğulculuğunu vurgulayarak– farklı dil ve renkler Allah'ın varlığının göstergesi: "Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır." Hucurat Suresi'nin ilgili ayetine göreyse Allah farklı grupları yarattı ve bunlardan birbirlerini tanımalarını emretti:

> "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır."

Bu her iki ayete dayanarak, çoğu Kürt İslâmcı grup için Kürtlerin Türklüğe asimilasyonu Allah'ın ayetini inkâr etmek. Bu gruplara göre ayrıca, İslâm dinine göre tek bir ayeti inkâr etmek Kur'an'ın tümünü inkâr etmektir.

---

36 Tan, kişisel görüşme.

37 Muhittin Kaya, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012; Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012; Süleyman Kurşun, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.08.2012; İsa Aydın, kişisel görüşme, Batman, 09.06.2012; H. Yılmaz, kişisel görüşme.

38 Muhittin Kaya, kişisel görüşme.

39 Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012.

40 Ayetlerin Türkçe çevirileri aksi belirtilmediği sürece Diyanet İşleri'nin Kur'an-ı Kerim Portalı'ndan alınmıştır. Erişim için bkz. http://kuran.diyanet.gov.tr

Türk ulusunun Kürtler ve diğer etnik/ulusal topluluklar üzerindeki egemenliğini eleştiren bu grupların çoğu için bu iki ayette, İslâm etnik/ulusal gruplar arasında eşitliği emrediyor. Buradan doğru, onlar da Türkiye'de Türkler ve Kürtler arasında eşitlik talebindeler.

İslâmcılar arasında BDP-DTK/PKK-KCK algısı: İslâm-karşıtı bir hareket

Önceki bölümde tartışıldığı üzere, sol/sosyalist siyaset geleneği anaakım Kürt hareketi ve diğer ulusal grupların ayırt edici özelliklerinden biri. Ayrıca bu gelenek İslâmcı, muhafazakâr ve Türk milliyetçisi sağ siyaset geleneğiyle çatışma içinde oluşmuş ve gelişmiştir. Sağ-sol ayrışmasına dayalı siyasi kutuplaşma 1980 sonrası siyaset alanını belirleyen ana dinamik olmaktan çıkmış fakat sol/sosyalist gruplarla İslâmcı grupların çatışması hem Kürt bölgesinde hem de ülke genelinde bugüne dek sürmüştür. Birçok Kürt İslâmcı gruba göre, BDP-DTK/PKK-KCK ve diğer ulusal gruplar sadece Kürt partileri ve hareketleri değil; Müslüman Kürt toplumunu İslâm'dan uzaklaştırma için yıllardır çalışan sol ve seküler gruplardır.[41]

Örneğin, Mazlum-Der'in eski başkanı, AK Parti Diyarbakır Milletvekilliğini yapmış (2002-2011), siyasi ve hukuki işlerden sorumlu AK Parti Başkan Yardımcısı İ. Aslan'a göre, PKK İslâm-karşıtı bir hareket. Aslan'a göre Müslüman Kürtler hiçbir zaman BDP veya PKK ile ortak bir siyasi faaliyet içine girmeyecektir:

> "Kürtlerin Müslüman kesimi, BDP ile veya PKK ile asla aynı saflarda yer almaz. ...BDP (din konusunda) inandırıcı olamıyor. Kimse BDP'ye sadece sivil kesim olarak bakmıyor. Kandili'yle,[42] İmralı'sıyla,[43] Avrupa'daki uzantılarıyla birlikte bir harekettir. PKK'nin ideolojik çizgisi çok nettir ve İslâm karşıtıdır. İçeride bazı etkinliklerde hocaları kullanmaları tamamen siyasi amaçlı, takiyye diyebileceğimiz bir şeydir. Biz böyle görüyoruz, inanmıyoruz, samimi değil bu konuda. Dolayısıyla, Müslüman kesimin kırmızı çizgileri vardır. *Bu mücadelede var olmak, bu PKK'nin çizgisinden ayrı bir pozisyonda var olma arzuları var.*"[44]

---

41 İhsan Aslan, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Cemal Çınar, kişisel görüşme, İstanbul, 21.08. 2012; Ferzende Lale, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.11.2011; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; Hamdullah Tasalı, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012; Aydın, kişisel görüşme.

42 Kandil dağlarını ana üstlenme yeri olan kullanan PKK'ye işaret ediyor.

43 PKK'nin kurucu lideri olan ve İmralı Adası'nda hükümlü olarak kalan Abdullah Öcalan'a işaret ediyor.

44 İ. Aslan, kişisel görüşme.

İşin doğrusu, farklılıklarına ve iç ayrışmaya rağmen İslâmcı Kürt gruplar, anaakım Kürt hareketinin İslâm-karşıtlığı konusunda hemfikir. Birçoğu için BDP-DTK/PKK-KCK Kemalizmin bir Kürt versiyonu. İslâmcı gruplara göre CHP on yıllardır Türkiye'de İslâm'la nasıl bir ilişkideyse anaakım Kürt hareketi de Kürt Bölgesinde İslâm'la benzer bir ilişkide. İslâmcı elitlerin çoğuna göre İslâm ve modernleşme konusunda Kemalistlerle anaakım Kürt hareketi ortak bir bilişsel ve normatif çerçeveye sahip.[45] Bu konuda, A. Tan'ın anaakım Kürt hareketi ve toplumsal tabanına dair yaptığı "tencere", "kapak" benzetmesi, Kürt İslâmcı grupların çoğuna hâkim olan algıyı iyi özetliyor. Tan'a göre, anaakım Kürt hareketinin toplumsal tabanı (tencere) ile yönetici kadroları (kapak) arasında bir uyumsuzluk hatta çatışma var. Buna göre, BDP çoğunlukla Sünni-Müslim, muhafazakâr bir toplumsal tabana sahipken politik elitlerinin çoğu modernist, sosyalist, seküler, Alevi ve hatta bazıları İslâm-karşıtı kadrolar. Tan'a göre anaakım Kürt hareketinin politik yapısı şöyle:

> "Şimdi bugün bölgedeki siyasi yapıyı bir düdüklü tencere gibi düşünmek gerekiyor. Tencerenin kapağı Marksist ve Alevi çizgidedir. Bugün PKK'nın yönetici kadrosunun önemli bir kısmı Pazarcık, Elbistan ve Tunceli kökenlidir. Çoğu Stalinist bir anlayıştan geliyor. Tencerenin kendisi ise Sünni, Şafi ve Nakşibendi'dir. Dolayısıyla bugün tencereyle kapak arasında bir uyum sorunu vardır."[46]

Çoğu Kürt İslâmcı grup için anaakım Kürt hareketi, sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü toplumsal tahayyülünden ötürü Kürt toplumuna yabancı bir aktör. İstanbul merkezli, Türkiye genelinde 25 yerleşim yerinde örgütlü bir İslâmcı camia olan Özgür-Der'in Diyarbakır Şube Başkanı S. B. Yılmaz'ın konuya dair argümanları İslâmcı Kürt grupları arasındaki BDP-DTK/PKK-KCK'ye dair hâkim algıyı iyi özetliyor:

> "PKK'nin dayandığı ideolojik *background* bu topraklara, bu toprakların fıtratına son derece yabancıdır. BDP Marksist-Leninist bir yapılanma olarak karşımıza çıkmış, bugün hâlâ bunu ısrarla savunan sosyalist bir örgüttür, sosyalizm bu topraklara yabancıdır. BDP-PKK çizgisi ulusalcı bir örgüttür, ulusalcılık bu topraklara yabancıdır."[47]

Burada, anaakım Kürt hareketinin sol/sosyalist söylemi ve mobilizasyonunun yanı sıra Türk(iye) sol/sosyalist gruplarıyla yıllardır süren istikrarlı ittifak

45 Aydın, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; Enver Butasun, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012; Güzelsoy, kişisel görüşme; Çınar, kişisel görüşme.

46 Devrim Sevimay, "Kürtler AKP'ye Sadece Kredi Açtı," *Milliyet*, 30 Temmuz 2007, http://www.milliyet.com.tr/2007/07/30/siyaset/asiy.html., Erişim Tarihi: 10.09.2014.

47 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

politikalarının da İslâmcı Kürtler için hareketin İslâm-karşıtı algısında önemli bir rolü var.[48] İslâmcı gruplar, Türk(iye) sol/sosyalist hareketleriyle işbirliği konusunda ortak çerçeveye veya çıkara sahip değildir. Bu gruplar için "sol", "sosyalist" kavramları çoğu kez "ateist" veya "İslâm-karşıtı" ile eşanlamlı.

Toplumsal cinsiyet: Düşünsel çatışmanın çekirdek meselesi

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğüne dair anaakım Kürt hareketinin çabaları, Kürt İslâmcı grupların çoğu için Kürt toplumunun İslâmi kimliğine, İslâmi kültürüne ve yaşam tarzına karşı gerçek bir meydan okuma. Bu manada, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü meselesi anaakım Kürt hareketiyle çoğu Kürt İslâmcı grubun toplumsal tahayyül çatışmasında başattır. Zira, anaakım Kürt hareketinin bu çabaları, birçok İslâmcı Kürt grubuna göre örgütün "İslâm-karşıtı" niteliğini netleştiriyor.

Önceki bölümde de belirtildiği üzere, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü söylemleri ve mobilizasyonu, anaakım Kürt hareketinin düşünce, çıkar ve kurum düzeyinde kurucu bileşenlerinden biri. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü için süren mücadele; kadınların siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal yaşama aktif olarak katılımı; bunun için hem özgün kadın örgütlenmelerine hem de karma örgütlerde paralel ve özerk kadın örgütlenmelerine dayalı Kürt kadın hareketinin gelişimi toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğünün, hareketin toplumsal tahayyülünü yansıtan ve kuran ana dinamiklerden biri olduğunu gösteriyor.

Buna karşın, Kürt İslâmcı gruplarına göre hareketin toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın özgürlüğü söylem ve eylemleri, toplumu İslâm'dan uzaklaştırmayı hedefleyen modernist bir siyasi projenin ürünü. Saha araştırmasında, başlangıçta bu konu ana bir başlık olmamasına rağmen birçok İslâmcı grup bu konuda BDP-DTK/PKK-KCK'yi sert eleştirmiştir. İslâmcı gruplar için bu söylem ve eylemler İslâmi toplumsal tahayyüle karşı gerçek bir tehdit. İslâmcı elitler bu konuda anaakım Kürt hareketinin konumunu "namus",[49] "zina",[50] "fuhuş",[51] "aile",[52] "halkın değerleri",[53] "İslâmi ahlak ve değerler",[54] "İslâmi yaşam tarzı",[55] "eşcinsel ilişkiler[56] ve evlilik-

48 Kurşun, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme.

49 Çınar, kişisel görüşme.

50 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

51 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

52 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

53 Aziz Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11.2011.

54 Ferzende Lale, kişisel görüşme.

55 Ferzende Lale, kişisel görüşme.

56 TBMM'deki yeni anayasa tartışmaları sürecinde BDP, farklı cinsel yönelimlere sahip kişiler ara-

ler"[57] gibi kavramlar üzerinden ele alıyorlar. Örneğin, HÜDA-PAR'ın kurucu başkanı H. Yılmaz, anaakım Kürt hareketini toplumun kabul etmediği, fuhuş yapan kadınları korumakla suçluyor. Yılmaz'a göre PKK'ye yakın kadın STK'ların "biz kadınız, kimsenin namusu değiliz" türü projelerini Batı destekliyor ve Kürt halkını İslâmi değerlerden ve ahlaktan uzaklaştırmayı hedefliyor. Kadınların kamusal alana ve politik mücadeleye katılımları ciddi bir tehdit olarak algılanıyor. Yılmaz BDP'yi destekleyen Kürtlerin bile hareketin buna dayalı toplumsal tahayyülünü eleştirdiğini iddia ediyor: "BDP'ye oy veren bir tanıdığım var. Onlar bile bu durumdan şikâyet ediyorlar. ...'Eşime hiçbir şey söyleyemiyorum' diyorlar. Gece yarısı eve geliyor, nereden geldiğini soruyorum, partiden (BDP) geldiğini söylüyor."[58]

Benzer şekilde S. B. Yılmaz'a göre BDP-PKK, Müslüman Kürt toplumunu sekülerleştiriyor; başı kapalı kadınların Kürt toplumunda gün geçtikçe azalması bunun göstergesi:

> "PKK'nin tabanındaki kadınların belki yüzde sekseni başörtülü, tabanının yüzde sekseni belki namaz kılıyor. Ben bunun bir nesil sonra tamamen değişeceğini düşünüyorum. 2020'lerde, 2030'larda hâlâ BDP veya PKK'den bahsedilecekse, son derece seküler bir tabanı olan bir yapıya dönüşecek. Bundan hiçbir şüphem yok. Çünkü yeni nesille birlikte bu başladı artık. PKK'nin yeni neslinde başörtülü gence rastlamanız mümkün değil, çok az. Giderek bunun sayısı azalıyor. ...Bu aslında tavanın tabanı nasıl etkilediğini de gösteriyor."[59]

Özetle, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü meselesi Kürt bölgesinde bulunan iki ana toplumsal tahayyülün çatışmasının en netleştiği alan. Bu konuda özellikle anaakım Kürt hareketinin söylemi ve eylemi çoğu İslâmcı Kürt grubu için İslâmi toplumsal tahayyüle gerçek bir meydan okuma.

Toplumsal düzenin temeli olarak İslâm

Kürt toplumunu "İslâm'dan uzaklaştırmayı hedefleyen" sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü toplumsal tahayyüle karşı, İslâmcı Kürt grupların toplumsal tahayyülü İslâm'a dayalı. Çoğu için din toplumsal düzenin temeli olsa da sosyal düzenin politik organizasyonunda farklı projeler mevcut. Ör-

---

sında eşitliği hedefleyen bir teklifte bulunmuştu. Saha araştırmasına denk gelen bu yeni anayasa tartışmaları sürecince, görüşme yapılan içlerinde BDP'yi destekleyenler de olmak üzere birçok İslâmcı Kürt, BDP'yi cinsel yönelim konusundaki politik tutumundan dolayı çok sert bir şekilde eleştirmiştir.

57 H. Yılmaz, kişisel görüşme, Zeki Hülagü, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2011; Butasun, kişisel görüşme.

58 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

59 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

neğin, MZC ve Azadî'nin de bulunduğu çoğu Kürt İslâmcı grup veya AK Parti ve GC'yi destekleyenlerin önerisi din ve inanç özgürlüğünü güvenceleyecek, çoğulcu demokratik bir sistem. KH gibi bazı İslâmcı grupların hedefiyse Kürt bölgesinde bir şeriat rejimi kurmak.

Tüm iç farklılıklara rağmen Kürt İslâmcı gruplar için sosyal düzenin ve toplumsal tahayyüllün temeli ve ana referansı İslâm. AK Parti'yi destekleyen çoğu Kürt için partinin İslâmcı niteliği, partiyi destekleme ve/veya çalışmalarına katılma nedeni.[60] Örneğin *Meşveret* cemaatinin bölgedeki kanaat önderlerinden F. Güzelsoy'a göre AK Parti'nin bölgede BDP'den daha çok oy alması, İslâmi kimliğin Kürt kimliğine göre daha güçlü olduğunu gösterir.[61] Benzer şekilde AK Parti Diyarbakır il teşkilatının eski başkanı ve Mazlum-Der Diyarbakır şubesinin kurucularından H. Advan'ın, siyasi hayata dahil olurken AK Parti'yi seçmesinin en önemli nedenlerinden biri AK Parti'nin İslâmcı niteliği:

> "Benim AK Parti kadrosunu tanımaya başladığım dönem 1990'ların sıkıntılı siyaset dönemidir. Malum Refah Partisi iki seçimde önemli başarılar elde etti, 1994 Yerel Seçimleri ve '95 Genel Seçimleri'nde. ...28 Şubat (1997) darbesiyle karşı karşıya kaldık. ...Sonraki dönemde Refah Partisi kadrolarına yapılan zulüm ve insanların belediye başkanıyken sırf şiir okudukları için hapse atılması beni oldukça etkiledi ve ben AK Parti'de yer aldım. Bu arada AK Parti'nin ortaya koyduğu *muhafazakâr demokrat felsefesi* de beni etkilemiştir. ...*Yerelden okuduğumuzda buradaki muhafazakârlıktan kasıt, dinî ve geleneksel değerlerimizi koruyan bakış açısıdır.* ...Yerelden baktığımızda, yerelin bakışı gerek inançların gerekse geleneklerin korunmasına dair bir reflekstir."[62]

Kürt bölgesindeki tanınmış bir aileden; AK Parti kurucularından; genel başkan yardımcılığı, parti sözcülüğü gibi görevlerde bulunmuş D. M. M. Fırat'a göre de partinin muhafazakâr demokrat dünya görüşü, niteliğini belirleyen en önemli dinamiklerden biri. Bu dünya görüşünün temeli İslâm'a dayanır. Bu anlamda muhafazakâr demokrasi Türkiye'de İslâmcı demokrasi olarak da okunabilir. Fırat'a göre,

> "AK Parti –öncelikle şunu söylemek lazım– toplumun çevresinde, ezilmiş olan kitlelerin birleşmesiyle onların iktidar olma savaşını vermeleriydi. ...Bunda, tüm Cumhuriyet döneminde ezilmiş olan İslâmi kesim de vardı, Kürtler ve diğer azınlıklar da mevcuttu, ekonomik olarak ezilmiş geniş bir

60 Feyzi Aytar, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012; Ali Burakgazi, kişisel görüşme, Bingöl, 18.05.2012; Hülagü, kişisel görüşme; Cevdet Çalbay, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012.

61 Güzelsoy, kişisel görüşme.

62 Halit Advan, kişisel görüşme, Diyabakır, 22.11.2011.

kitle de tabii ki destek veriyordu. Aslında AK Parti bana göre bir nevi ezilmişlerin, özgürlükleri kısıtlanmış kitlelerin bir araya geldiği karma bir yapıyı ortaya koyuyordu. Dolayısıyla iktidara gelirken de o güne dek siyasi literatürde yer almamış olan, ilk defa *muhafazakâr demokrat anlayışı* dediğimiz bir siyasi terim kullandı. ...O dönemde belki o kitleleri birleştiren önemli unsurlardan birisiydi."[63]

GC destekçisi dindar Kürtler için de Sünni-Müslim kimlik başat ve toplumsal tahayyül İslâm'a dayalı. DİGİAD başkanı, cemaatin Kürt bölgesindeki etkili kanaat önderlerinden A. Korkutata İslâm'ın Kürt toplumundaki yerini özenle vurguluyor:

> "Herkes şunu bilmeli Kürtler Müslümanlıkla, İslâmiyet'le şeref bulmuşlar. ...Siz Kürt milletini İslâmiyet'ten uzak düşündüğünüzde 50 sene değil 500 sene daha mücadele etseniz muvaffak olamazsınız. İnsanların yapısı, karakteri haline gelmiş bu yani. Şu anda normalde muamelatta amen olmasa bile, başına gelmesini istediği idarecinin namazında niyazında dürüst olarak görmek ister. Bütün bölgeyi gezin, siz bunu göreceksiniz. Çok az bir çevrece bu böyle biliniyor. Ama bunların da bilinmesi lazım. Yani kime sorsanız bu bölgede 'Selahattin Eyyubi, Ahmedê Xaniler[64] gibi Kürt olmak istiyorum' diyenleri göreceksiniz. Bunun da göz ardı edilmemesi gerekiyor."[65]

AK Parti ve GC temsilcileri gibi MZC, Azadî ve KH için de İslâm, toplumsal tahayyülün ana kaynağı. Belirtildiği gibi MZC'yi, 1990'larda devletçi ve Türk milliyetçisi olduğu gerekçesiyle NC'den kopan Kürt üyeler kurdu. Cemaat Kürt İslâmcılığının Türk İslâmcılığından otonomlaşması sürecini başlatan ana aktör olmasına rağmen Kürt kimliğine dayalı bir toplumsal tahayyüle sahip değil. Cemaatin kanaat önderlerinden M. Kaya, MZC'yi şöyle tanımlıyor:

> "Bu camia neticede İslâmi bir faaliyet yürütüyor. Burada Kürt olmayan unsurlarla birlikte bunu yapıyor. Diyelim Türk var. ...Yani bu çalışma Hakkari'de de var Yozgat'ta da var, Muğla'da da var, Niğde de var. (Camiada) çoğunluk Kürt'tür diyebiliriz ama Türk arkadaşlar da ciddiye alınabilecek düzeyde. ...Hareket kendisini inşa ederken, Kürtlük üzerinden yapılandırmamıştır. Cemaatlerin oluşumunda zaten etnisite pek rol oynamaz. Yani işte ben 'falan dinî disiplini veya ekolü neşrediyorum. Bunun için de bana sade-

63 Dengir Mir Mehmet Fırat, kişisel görüşme, 10.11.2012.

64 Ehmedê Xanî 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Sünni-Müslim bir din adamı ve medrese hocasıdır. Bir klasik aşk destanı olan Mem û Zîn en önemli eseridir. Klasik Kürt edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Xanî birçok İslâmcı Kürt tarafından Müslüman bir din adamı olarak görülürken, Kürt milliyetçileri onu Kürt milliyetçiliğinin babası olarak değerlendiriyorlar.

65 Alaattin Korkutata, kişisel görüşme, Diyarbakır 05.06.2012.

ce Kürt lazım'. Çünkü dinin muhatabı veya hakikatin muhatabı, felsefi tezlerin muhatabıdır. Burada herhangi bir ayrım yapılamaz. Ama Zehra Camiası için en azından şu söylenebilir: Gördükleri adaletsizlikleri, Kürtler veya diğer dezavantajlı gruplar aleyhindeki durumları tespit ettiklerinde buna tereddütsüz itiraz ederler."[66]

Azadî MZC'ye benzer bir toplumsal tahayyüle sahip. Azadî, bölgede İslâmi bir rejim kurmayı hedeflemez; "milli hakları" ile din ve vicdan özgürlüğünü koruyacak liberal, çoğulcu ve demokratik bir rejimden yanadır. Yanı sıra, Azadî için de sosyal düzenin ve toplumsal tahayyülün kaynağı İslâm'dır. Cemaatin kuruluş deklarasyonunun ilk cümlesinde Azadî'yi Müslümanların kurduğu belirtilir: "İNİSİYATİF; Kürdistan'ın Kuzeyi'nde, İslâmî sorumluluk sahibi bireylerin bir araya gelmesiyle kurulmuş bir oluşumdur."[67]

Bu İslâmi nitelik tercihi hem isimde –Hak Adalet ve Hürriyet İçin Kürdistan İslâmi İnisiyatifi– hem de kısa isimde –Azadî– vurgulanıyor. Önceki bölümlerde Azadî isminin Kürt halkına 1925 Şeyh Sait Ayaklanması'nı hatırlatmak için tercih edildiği ifade edilmişti.[68] Bilindiği üzere isyan 20. yüzyılın başındaki en önemli Kürt ayaklanmasıdır ve lideri Şeyh Sait, dindar Kürtlerin çok saygı gösterdiği, ruhani etkisi ölümünden neredeyse bir asır sonra bile süren bir din adamıdır.[69] Zilan için –siyasi anlamdan çok, sosyal ve kültürel anlamda ele alsa da– İslâm, Kürdistan'ın sosyal yapısını belirleyen temel dinamik:

> "Kürtlük bedendir, İslâm ise ruh. Bu şu anlama gelir, ruh ve beden birlikte bir anlam ifade ederler. ... Bizim için devlet İslâmi olamaz, şahıslar İslâmi olurlar. Devlet hizmetkâr olabilir, adil olabilir, nötr olabilir ama ideolojik olamaz. Bizim ihtiyacımız olan budur. Biz kendimizi İslâmi olarak tanımlarken, kadim çizgiden bahsediyoruz. Babalarımız ve dedelerimiz İslâmidir, toprağımız, Kürdistan coğrafyamız İslâmidir. Eğer gelecekte bağımsız bir Kürdistan kurulursa İslâm İşbirliği Teşkilatı'nın üyesi olacaktır."[70]

Bu konuda KH Kürt bölgesindeki en köktenci İslâmcı hareket. Cemaat İslâmi bir yönetim kurmayı hedefliyor. Manifestosunda hedefini "Müslüman fert, Müslüman aile, Müslüman toplum ve nihayet İslâm'ın toplumsal hâki-

66 Muhittin Kaya, kişisel görüşme.

67 Azadî'nin kuruluş deklarasyonu internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.inisiyatifazadi.com/deklerasyon-tr, Erişim Tarihi: 15.09.2014.

68 Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012.

69 Şeyh Sait'in günümüze kadar Kürt toplumun kolektif hafızasındaki yeri için bkz. Hışyar Özsoy, "Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey," Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Texas, 2010.

70 Özsoy, *a.g.e.*

miyeti ve İslâmi hükümetin tesisi" olarak belirtiyor. Buna göre, "(b)u mücadele neticesinde tüm insanların tevhid inancını kabul etmelerini arzu etmekle ve bunun için tebliğ ve davet yapmakla beraber asıl olan İslâmi hâkimiyeti sağlamaktır".[71] Saha araştırmasında görüşülen Mustazaflar hareketinin İstanbul'daki kanaat önderlerinden C. Çınar'a göre Müslüman toplum etnik/ulusal sorunu çözebilmek için önce kendi topraklarında İslâmi bir yönetim inşa etmeli:

> "İslâm dininin insanlığa tanıdığı haklar evrensel olduğu için bu Kürt, Türk, Arap, Acem için aynıdır. Dolayısıyla, bölgede Müslümanların önce kendi İslâmi hukuklarıyla bir idare kurmaları lazım. İslâmi bir idari sistem gerek. Bu idari sistemde cenab-ı Allah'ın diğer Müslümanlara verdiği haklar onlara da verilmelidir."[72]

Bu konuda, MZC'nin bazı üyelerinin yakın zamanda kurduğu *Marifet* Vakfı'nın kıdemli üyelerinden E. Butasun, çoğu Kürt İslâmcının ulusal kimliğe göre dinî kimliği önceleyen toplumsal tahayyülünü özetliyor: "Ben bir Kürdistan'ın kurulmasını canı gönülden arzu ederim. Ama ben kurulan bir *Kürdistan'ın beşerî bir ideoloji ile yönetilmesine de asla razı olmam.*"[73]

Özetle Kürt İslâmcı gruplarıyla ulusal gruplar Kürt toplumuna ve bölgesine yönelik iki farklı toplumsal tahayyüle sahip. Ulusal grupların en büyük ve güçlü grubu BDP-DTK/PKK-KCK Türkiye'nin Kürt bölgesine dair sosyalist/kolektivist/toplumcu, seküler ve cinsiyet özgürlükçü bir toplumsal tahayyüle sahip. Anaakım Kürt hareketinde İslâmcılar, liberaller ve klasik milliyetçiler bulunsa da hâkim tahayyül bu. İslâmcı Kürt gruplarıysa "İslâmi" bir Kürt toplumu ve bölgesi tahayyül ediyor. Buna göre Kürt toplumu öncelikle Müslüman halklarla yaşayan Müslüman bir halk. Kürt bölgesindeki bu iki farklı toplumsal tahayyül ve neden olduğu düşünsel çatışmalar ulusal ile dinî (Sünni-Müslim gruplar) blok arasındaki ilişkiyi belirliyor ve işbirliğini geniş ölçüde sınırlıyor. Önce de belirtildiği üzere toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü bu iki toplumsal tahayyülün çatışmasının kalbi.

Öte yandan, bölgedeki toplumsal tahayyüller sadece bunlar değil. Kürt bölgesindeki düşünsel çatışmayı daha da karmaşık kılan üçüncü bir toplumsal tahayyül var: Alevilik. Sonraki alt-bölümde Alevi kimliğine dayalı toplumsal tahayyül ele alınıyor.

---

71 KH'nin manifestosu internet ortamında erişime açıktır. Bkz. www.huseynisevda.biz, Erişim Tarihi: 10.09.2014.

72 Çınar, kişisel görüşme.

73 Butasun, kişisel görüşme.

Alevi kimliği temelli toplumsal tahayyül

İkinci Bölüm'de, Alevi kimliğinin dört ana bileşenine vurgu yapıldı: (1) Aleviler üzerinde birkaç yüzyıldır süren Sünni-Müslim egemenlikler, (2) sol/sosyalist sosyopolitik mobilizasyon, (3) Kürt ulusal sosyopolitik mobilizasyonu ve (4) Zaza kimliği temelli sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyon. Bu dört kurucu bileşen sonucu, Alevi toplumu siyasi alanda üç ana bloğa ayrılmıştır. Kürt kimliklerine Alevi kimliği kadar önem vermeyen Kürt Aleviler CHP'yi; her ikisini de önemseyen ve aralarında uyum yakalayan Kürt Alevilerse anaakım Kürt hareketini destekliyorlar. Dinî (Alevi) ve ulusal (Kürt) kimliklerden ziyade sınıf odaklı Kürt Alevilerse devrimci sol/sosyalist grupları destekliyorlar.

Bu dört dinamik Alevi Kürtlerin toplumsal tahayyüllerini belirliyor. Bununla birlikte, bu dinamikler Alevilerin toplumsal tahayyüllerinde aynı etkiye sahip değil. Kuşkusuz burada en temel dinamik, Alevi kolektif kimliğinin Sünni-İslâm'ın tarihsel ötekisi olmasıdır. Bu çalışmada ileri sürülen, Alevi kimliğinin her şeyden önce bir dinî kimlik; tarihsel ötekiliğinse toplumsal tahayyülü belirleyen en temel dinamik olduğudur.

Sünni-İslâmla kurulan bu çatışmalı ilişkinin Alevi Kürtlerde iki mühim etkisi var: (1) Alevi Kürtlerin çoğunun toplumsal tahayyülü Kürt kimliğinden çok Alevi kimliği temelli. Bundan ötürü çoğu Kürt Alevi, Alevi Türk ve Arapları Sünni-Müslim Kürtlere göre kendine daha yakın görürler. Yani, Alevi Kürtlerde sosyal düzenin temeli Alevi dinî kimliğidir. (2) Alevi Kürtler için Sünni-İslâm temelli sosyal düzen kendilerine yönelik varoluşsal bir tehdittir. Aleviler için laiklik Sünni-İslâm hegemonyaya karşı bir politik güvencedir. Bu yüzden laiklik, Alevi Kürtlerin (Türklerin ve Arapların da) toplumsal tahayyülünün en temel bileşeni.

Toplumsal tahayyülün merkezî dinamiklerinden ikincisi de Alevi kimliğinin bir muhalif kimlik olmasıdır. Tarihsel olarak baskılanmış azınlık Alevi toplumu, Türkiye'deki muhalif hareketlerin en önemli toplumsal desteğidir. Bu sayede 1960'larda birçok sol/sosyalist siyasi hareketin Alevilerde örgütlenmesi kolay olmuştur. Bu yıllarda sağ siyasetin hâkimiyetine karşı muhalif seküler CHP'yi, Aleviler fazlasıyla desteklemiştir. Bu muhalif kimlik 1980 sonrası esasen anaakım Kürt hareketinde yerini bulmuştur. Bugün küçük de olsa bir grup Kürt Alevi'de etkili Zaza temelli sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyon da Kurmancî hâkimiyetindeki anaakım Kürt hareketine muhalif olarak okunabilir. Özetle, sol/sosyalist temelli muhalif kimlik, Alevi Kürtlerin toplumsal tahayyülünün ikinci mühim kaynağıdır.

Alevi kimliğin ulusal kimliğe göre önceliği

Alevi ekonomik ve politik elitlerin çoğu Alevi Kürtlerin toplumsal tahayyülünde Alevi kimliğinin önceliği konusunda ortak.[74] Zaza roman yazarı ve yayıncı, ayrıca Vartolu bir Kürt Alevisi D. Gündüz'e göre Alevi meselesi Kürt meselesine kıyasla daha tarihseldir ve bunun Alevi toplumunda önemli etkileri vardır:

> "Alevilik meselesi Kürtlükten daha eski bir mesele zaten devlet açısından. Türk devletinin Osmanlı'dan devraldığı, Osmanlı'nın daha önce Selçuklu'dan devraldığı, onların daha önce bilmem kimden devraldığı bir sorun. Müslüman olmayan bir toplumun Müslümanlaştırılmasıyla ilgili bir sorun. Bu bir süreç. Bu çok çok eskilerden başlayan ve günümüze kadar gelen ve devam eden bir süreç."[75]

Gündüz'ün "Müslüman olmayan bir toplumun Müslümanlaştırılması" olarak tanımladığı Alevi meselesine göre daha yeni bir sorun sayılabilecek Kürt meselesi, Alevilerin toplumsal tahayyülünde Alevilik kadar merkezî bir yer tutmuyor. Gündüz'e göre Sünni-Müslim Kürtler gibi Alevi Kürtler de ülke ölçekli siyasette dinî kimliklerini; yerel/bölgesel ölçekli siyasetteyse Kürt ulusal kimliklerini esas alıyor. Yani, Kürt Aleviler dinî ve ulusal kimlik arasında bir hiyerarşi kuruyor. Gündüz, merkez ve yereldeki bu farklı tutumu kendi ailesinden bir örnekle açıklıyor:

> "Ben Aleviyim. Babam CHP'ye oy verir. Klasik bir Alevi ailesiyiz. Babam CHP'ye, yerel yönetimde BDP'ye oy veriyor. Bu birçok şeyin cevabı esasen, genel bir tutum. Çünkü yerelde kendisini temsil eden kişinin Alevi olup olmaması onun için önemli, parti çok önemli olmuyor. Yerelde onu temsil edecek kişi Alevi'yse ona oy veriyor BDP'li olsa bile. Nerede Kürt nerede Alevi onu görebilirsin. ...Bunu Sünnilerde de görebiliriz. Onlar kime oy veriyorlardı? Mesela AKP'ye veren çok. Kürtler ciddi bir güç oluncaya dek genel yönetimde meclise AKP'den milletvekili çıkarıp yerel yönetimde BDP'ye veren de çok. Bu benzer birbirine. Bu Kürt siyasal hareketinin çevresel bir güç olmasıyla da ilgili bir şey."[76]

Gündüz'ün söylemleri Kürt Alevi toplumunun çoğunun toplumsal tahayyülünde bu iki kimliğin yeri hakkında da genel bir çerçeve çizer. TÜNSİAD

74 Ali Mukan, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012; Şerafettin Halis, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Halis Yurtsever, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2012; Ali A. Güler, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Hüseyin Tunç, kişisel görüşme, Dersim, 29.07.2012; Murat Polat, kişisel görüşme, Dersim, 28.07.2012; Munzur Çem, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Baran Gündoğan, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012; D. Gündüz, kişisel görüşme.

75 Gündüz, kişisel görüşme.

76 Gündüz, kişisel görüşme.

Başkanı B. Gündoğan'ın bu konudaki düşünceleri Dersim'de Alevi Kürtlerin toplumsal tahayyülünde dinî kimliğin ulusal kimliğe oranla baskınlığını daha netleştirir:

> "Alevi, Kürt, Zaza, Türk, Sünni kavramlarını ayrı ayrı kabul ettiğimizde benim aklıma gelen Dersim, Alevi'dir. En baştaki kimliği bu: Alevilik. Ondan sonra bu bölgede Kürt de Türk de Zaza da var. Biraz da bu yoruma kalmış bir durumdur. ...Dersim Kürt'tür diyen de var, Dersim Türkmen'dir, Kürtleşmiş diye yorumlayan da var, Zaza deyip Zazalığı da ayrı bir kimlik gibi yorumlayan da. Öncelikle Alevi olduğu kesin, bu konuda bir tartışma yok. Ama ikinci kimlik konusunda bir tartışma var."[77]

Bu konuda, eski milletvekili ve BDP Dersim İl Başkanı Ş. Halis'e göre de Dersim Alevi-Kızılbaş kolektif kimliğini esas belirleyen, Alevilik. Halis'e göre,

> "Dersim başlı başlına bir kimliktir. Şimdi her ne kadar genetik köken olarak Kürtlerle aynı yerlerden geliyorlarsa da, ...aynı dili konuşuyor olsalar bile son bin yıllık tarih, özellikle de son 500 yıllık dilimi, Kızılbaşları, Dersimlileri Kürtlerden ayırmış ve Kürtlerden öte soyut bir dünya yaratmaya götürmüştür. Böyle olunca da, son beş yüzyıllık zaman dilimi içinde Dersimliler, Dersim Kızılbaşları ya da Dersim Kızılbaşlarıyla aynı havariden Aleviler-Kızılbaşlar yeni bir sosyolojik formasyon yarattılar. Nedir bu sosyolojik formasyon? İşte İdris-i Bitlisi'yle başlayan, daha öncesini söylemeyelim, ...kendisini koruma refleksiyle yeni bir izole dünya yarattılar. Bu izole dünyada kendi inançlarını, kendi kültürlerini yaşadılar ve deyim yerindeyse bu coğrafyayı tümüyle bu kültürle ve coğrafyayla bütünleştirdiler. ...*Bizim burada köken her ne olursa olsun, kültürel bir inanç yapılanması üzerine gelişen son formasyonu kabul etmek zorundayız.* Nedir bu? Toplumsal hafızanın kendisine biçtiği isim."[78]

Halis, Alevi kimliğinin baskın niteliğini ve Alevi ve Sünni-Müslim Kürtlerin ayrışmasının derinliğini vurgulamak için çarpıcı bir örnek veriyor. Suriye'deki rejim krizini ve ülkenin kuzeyindeki *de facto* özerk bir yönetimi tartışırken Halis, Dersim'deki Alevi-Kızılbaş Kürtlerin, o bölgedeki Kürtlerden (Sünni) çok, Alevilerle (Arap) ilgilendiğini belirtiyor: Kürt bölgesinin geri kalanından farklı olarak "(b)ugün, Suriye'deki (Kürt) çıkışın da buraya yansımalarının çok büyük olmadığını görürsünüz. Hatta Suriye kaynaklı haberler izlenirken oradaki Alevilere ne oluyor kaygısı daha ön planda. ...Böyle olunca da burada Aleviliğin kaderi belirleyen, Aleviliğin artık düşünceyi belirleyen bir olgu olduğunu görmekteyiz".[79]

77 B. Gündoğan, kişisel görüşme.

78 Şerafettin Halis, kişisel görüşme.

79 Halis, kişisel görüşme.

Politik güvence olarak laiklik

Yukarıdaki bölümde Alevi kimliğinin Sünni-İslâm'ın tarihsel ötekisi olarak şekillendiğini belirttik. Çoğu Alevi elit, Alevilerin Osmanlı'dan beri sürekli İslâmcı politik yapıların katliamlarına maruz kaldıklarını özellikle vurguluyor. Elitlerdeki bu yaygın kanı gösteriyor ki Aleviler için politik İslâm, varoluşsal bir tehdit. Bu konuda, Gündüz'ün argümanları bu algıyı oldukça iyi özetliyor:

> "İslâm yönetme iddiası taşıyan ideolojik bir yapıdan geliyor. Devlet olmuş bir din yani. Birçok devletin dinî olarak günümüze kadar gelmiş. Alevilerin böyle bir durumu yok, Êzîdîlerin yok veya Türkiye'deki Hıristiyanların böyle bir iddiası zaten yok. Onların sorunları farklı. Ama İslâm'la ilgili böyle bir sıkıntı zaten var. Çünkü siyasal anlamda iddiası olan bir akıma dönüşebiliyor. Böyle olduğu zaman bu Aleviler için, Êzîdîler için büyük bir tehlike. Tabii ki desteklemezler. Ben de desteklemem. Benim için büyük bir tehlike çünkü."[80]

İslâmcı yönetimlerin hâkimiyetleri ve Alevilere yönelik katliamları sonucu, bugün Alevi toplumu için laiklik, politik İslâm'a karşı dinî kimliklerini, maddi ve manevi varlıklarını koruyabilecekleri bir güvence.[81] Altı yüzyıldan uzun süren ve Sünni-İslâm'ı sosyopolitik düzenin temeli kabul eden Osmanlı'dan sonra Aleviler, Türkiye Cumhuriyeti'nin seküler bir rejim olarak kuruluşunu (1923) memnuniyetle karşılamıştır. Kürt Alevi, BDP Bingöl İl Başkanı H. Yurtsever'e göre Aleviler, yeni laik Cumhuriyet'i bir "ışık" olarak görmüş ve Kemalizmi desteklemiştir.[82] Bu konuda, Dersim'deki en güçlü sosyalist gruplardan EMEP'in bölge direktörü H. Tunç'a göre Alevilerin Osmanlı'da maruz kaldıkları katliamlar, laik Cumhuriyet'e dönük heyecan ve sempatinin ana kaynağı:

> "Dersim nüfusu Alevi bir nüfus ve Alevi nüfusu da Osmanlı'da tarih boyu hep katliama uğramış. Özellikle burada Mustafa Kemal'in Bektaşi olduğu, Alevi olduğu (inancı var) ...Hatta lafızdan öte daha bilimsel ifade etmek gerekirse şu var: Laiklik, yani din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması. Dolayısıyla devletin Sünni-İslâm karakterinin, şiddete dayanan yayılmacı karakterinin laik bir karaktere bürünmesi aslında Alevilerde bir sempati de yaratmıştı doğal olarak. Çünkü tarihler boyu Sünnilerden çekilmiş bir katliam geleneği var Aleviler bakımından. İşte kılıçla yola getirme, kılıç artığı olma gibi işte bilirsiniz siz Osmanlı'nın Alevilere yaklaşım felsefesini. Dolayısıyla Dersimlilerde

80 Gündüz, kişisel görüşme.

81 Halis, kişisel görüşme; Yurtsever, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme; Tunç, kişisel görüşme; Hıdır Bellice, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Mukan, kişisel görüşme.

82 Yurtsever, kişisel görüşme.

de yeni genç Cumhuriyet'in laik karakteri bir heyecan, bir duygu yarattı. Bu CHP'ye dair doğal bir duyguyu biriktirmiş oldu."[83]

Gerçekten, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Alevi toplumu son yıllara dek çoğunlukla CHP'yi desteklemiştir. Fransız veya Anglosakson tipi laiklikle kıyaslandığında Türkiye'deki laikliğe mühim eleştiriler getirilmesine rağmen,[84] Cumhuriyet'in kuruluşundan beri CHP'nin laiklik üzerine politik söylemleri Alevilerde fazlasıyla etkilidir. CHP için laiklik, sadece ülkesel/ulusal ölçekte değil, yerel ölçekte de oldukça işlevsel. CHP'nin yerel temsilcilerine göre "sosyal demokrasi" ve "laiklik" partinin iki temel niteliği.[85]

HADEP, DTP ve BDP'de Dersim İl Başkanlığı yapan M. Polat'a göre de laiklik, Aleviler için politik bir güvence algısı yaratmıştır. Polat'a göre bu "sahte" bir laiklik de olsa Alevilerle Sünni-Müslimlerin çatışmalı ilişkisi, Alevilerin politik tercihini büyük oranda belirlemiştir:

> "Cumhuriyet'le birlikte laiklik, inanç özgürlüğü denen şey –tabii bu bir aldatmaca, sahte bir laiklik– Alevilere inanç özgürlüğü getirmiyor. Ama CHP'nin laikliği Dersim Alevilerini sağ ve Sünni kesimden koparmış. Sonuçta şöyle diyor: Daha önce Dersim'e sefer yapanlar, Osmanlı Sünni, Halifelik Sünni mezhepli olduğu için ve Dersimlileri haricî gördüğü için, bir kere Alevi-Sünni karşıtlığı var. CHP laikliği savunduğu için Aleviler inançlarını özgürce ifade etmenin bir güvencesi olarak CHP'yi görmüş."[86]

Bu konuda, çoğu Alevi'nin Cumhuriyet'in kurucu lideri M. Kemal'e dair algısı, hâkim toplumsal tahayyülü anlamak için de çarpıcı bir örnek. Tunceli TSO Başkanı Y. Cengiz, Aleviler için M. Kemal'in Hz. Ali'den sonra en önemli aktör olduğunu belirtiyor.[87] Yine, H. Tunç Dersim'de bazısının M. Kemal'in Alevi Bektaşi olduğuna inandığını belirtiyor.[88] Binlerce cana mal olan Koçgiri (1921) ve Dersim (1937-8) katliamlarına rağmen dönemin baş aktörü M. Kemal'e duyulan sevgi birçok Kürt Alevisi'nde bugüne dek sürmüştür. Tarihsel belgeler Dersim Katliamı'nın 1925'ten beri[89] tartışılıp planlandığını, tek-parti rejimi döneminde Kemal'in liderliğinde gerçekleştiğini ortaya koyuyor. Buna rağmen[90] Dersim Alevilerinin çoğuna göre katliamı ger-

83 Tunç, kişisel görüşme.

84 Bu konuda, Hasan Bülent Kahraman'ın analizleri incelenebilir. Bkz. H. Bülent Kahraman, *AKP Ve Türk Sağı*, 2. baskı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009), s. 32-59.

85 Mustafa Kurban, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2011; Kemal Bozkurt, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.

86 Polat, kişisel görüşme.

87 Yusuf Cengiz, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2012.

88 Tunç, kişisel görüşme.

89 Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, (Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1993).

90 Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, 6.

çekleştiren dönemin Cumhurbaşkanı M. Kemal değil, Başbakan Celal Bayar'dır. Dersim'deki Alevilerin kolektif hafızasında M. Kemal hâlâ katliamda can kurtaran politik (hatta dinî) bir lider.[91]

Alevi toplumsal tahayyülünde sol/sosyalist ve muhalif kimlik

Kürt Alevilerin çok-düzeyli bir muhalif kimliğe sahip oldukları söylenebilir. Türklüğe karşı Kürtlük, Sünni-İslâm'a karşı Alevilik, genel Alevilik'te Kızılbaşlık, Kürtlük'te Alevilik ve Kurmanclık'a karşı Zazalık bu çok düzeyli muhalif kimliğin temel bileşenleri. Dersim'de mühim toplumsal desteğe sahip devrimci sosyalist gruplardan DHF'nin yerel temsilcisi U. Yeşiltepe bu çok boyutlu muhalif kimliği Dersim'in ikili-üçlü "ayrıksı" bir yapıya sahip olmasıyla açıklıyor:

> "Dersim özgün bir coğrafya. Hem ülke geneli hem de Kürt coğrafyası açısından özgün, ayrıksı bir yapıya sahip. Özetle Kürt-Kızılbaş bir coğrafya. Ama şöyle ayrıksı yanları var. Genel Kürt coğrafyasında bir defa farklı inanç biçimiyle, yaşayış biçimiyle, kültür-kimlik boyutuyla ayrı bir coğrafya. Aynı zamanda genel Alevilik içinde de ayrıksı bir yönü olan, yani bildiğimiz Türkiye coğrafyasındaki Alevilik biçiminden farklı, ondan da ayrı bir coğrafya, kendine has özellikleri olan bir coğrafya. Aslında ikili üçlü bir ayrıksılık var. ...Tarihsel olarak ötekinin ötekisi olarak duran bir coğrafya."[92]

Gerçekten, Yeşiltepe'nin vurguladığı gibi, Alevi-Kızılbaş kimliğinin bu çok boyutlu ayrıksılığıyla muhalif bir kimlik oluşmuştur. İkinci Bölüm'de tartışıldığı üzere Alevi toplumu neredeyse tümüyle sol siyasette yer almıştır. Alevi-Sünni çatışmasının tarihsel arka planı, 1950 ve 1960'larla birlikte sol/sosyalist referanslar Dersimli Kürt Alevilerin farklı toplumsal tahayyüllerinin ana etkenlerinden biri olmuştur.

Saha araştırmasında görülmüştür ki bu sol/sosyalist referanslar, Alevi Kürtlerde örgütlü üç ana politik grubun –CHP, BDP ve devrimci sosyalist gruplar (EMEP ve DHP)– siyasi söylemlerinde merkezî bir yer tutar. Bu üç politik grubun Dersim'de %80'lere varan bir temsil gücü vardır.[93] Örneğin CHP'nin yerel temsilcilerine göre partileri sosyal demokrat bir partidir. CHP İl Başkanı K. Bozkurt, Dersimlilerin Atatürk döneminden beri "demokratla-

---

baskı, (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2012-1), s. 69-118; Munzur Çem, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür ve Direniş*, 2. baskı, (İstanbul: Vate yayınları, 2011), s. 417-494.

91 Cengiz, kişisel görüşme; Tunç, kişisel görüşme; K. Bozkurt, kişisel görüşme, Polat, kişisel görüşme; Veli Aytaç, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2011.

92 Uğur Yeşiltepe, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012.

93 Örneğin 2011 yılında yapılan son genel seçimlerde yukarıda ismi zikredilen dört parti toplamda %79,1 oranında oy almıştır.

rı" yani CHP'yi desteklediklerini belirtiyor.[94] CHP Bingöl İl Başkanı M. Kurban daha milliyetçi bir söylemle CHP'nin sosyal demokrat, laik ve Kuvayi Milliye geleneğinden gelen bir parti olduğunu ileri sürüyor:[95]

> "CHP yurtsever ilkeleri olan; bu ülkenin bütünlüğünü, demokrasiyi, laikliği savunan bir siyasi parti. ...Ekseni bu temelde var olan, yani laikliği, hukuku, demokrasiyi esas alan, bu son dönemdeki tüzüğünde sosyalist enternasyonale üye sosyal demokrat bir parti vurgusu yapan, diğer tarafta da Kuvayi Milliye'ye bağlı, köklü bir siyasi harekettir."

Benzer şekilde anaakım Kürt hareketinin sol siyaset geleneği de Dersim'de daha canlı ve merkezî bir yere sahip. Örneğin, 1990'lardan beri siyasette bulunan ve 2000'lerden beri HADEP, DTP ve BDP'de Dersim İl Başkanlığı yapmış M. Polat lisede sosyalist harekette bulunarak siyasete dahil olmuştur.[96] Yine BDP Dersim eski milletvekili ve il başkanı Ş. Halis BDP'yi sosyal demokrat bir kitle partisi, kendisini Dersimli bir sosyalist Alevi-Kızılbaş olarak tarif ediyor.[97]

Politik elitlerin yanı sıra ekonomik elitler de Dersim'i ve kendilerini tanımlarken sol/sosyalist referansları vurguluyor. Örneğin, Tunceli TSO'nun eski başkanı A. A. Güler mevcut CHP'yi geleneksel çizgisinden ayrıldığı için eleştiriyor. Güler'e göre eski CHP, "yurtsever, demokrat, devrimci, cumhuriyetçi ve laik bir partiydi".[98] Yine, Tunceli ESOB Başkanı H. Bellice'ye göre Dersimlilerin çoğu sosyal demokrat ve devlete muhalif.[99]

Dinî karşıtlıklar Alevi ve Sünni-Müslim Kürtlerin ilişkisini belirlese de hem dinî hem de dinî ve ulusal kimlikler arasında net sınırlar çizmek olanaksız. Zira Kürt alanında bu sınırlar sabit, katı değil; akışkan, dinamik ve ilişkiseldir. Kolektif kimliklerin sınırlarına dair sonraki alt-bölümdeki tartışmalar, bu kimliklerin ilişkisel politik inşalar olduğunu görünür kılacaktır.

Sünni-Müslim, Alevi, Zaza: İlişkisel politik inşalar?

Kürt İslâmcı ve Alevi gruplar için sosyal hayatı kavramada ve kurmada dinî kimlikler başat. Bununla birlikte, ulusal ve dinî kimlikler arasındaki ve içindeki sınırlar; bu kimliklerin ilişkileri dinamiktir. Oluşan politik etkileşimler, bu kimliklerin inşasında kurucu ve belirleyici bir rolde. Bu çalışmada dinî ve

94 K. Bozkurt, kişisel görüşme.
95 Kurban, kişisel görüşme.
96 Polat, kişisel görüşme.
97 Halis, kişisel görüşme.
98 Güler, kişisel görüşme.
99 Bellice, kişisel görüşme.

ulusal kimliklerin dinî değerler, kültür ve dil gibi verili özlere dayanmadığı, aksine tarihsel olarak inşa edilmiş bir bağlamda cereyan eden çok-düzeyli etkileşimlerin ilişkisel politik inşaları olduğu ileri sürülüyor.

Saha araştırmasında gözlemlenen üç husus Kürt alanında kolektif kimliklerin ilişkisel politik inşalar olduğunu teyit etmiştir: (1) Farklı politik gruplar arasında süregelen Alevilik ve İslâm ilişkisine dair tartışmalar, (2) Alevi ve Sünni-Müslim Kürtlerin Kürt ulusal kimliğine karşı din temelli alternatif kimlik olarak Zaza kimliğini mobilize etmesi, (3) Zaza ve Alevi kimliklerinin Kürt ulusal kimliğine alternatif olarak inşasına Türk devletin müdahalesi.

Alevi kimliğinin politik inşası

Aleviler ile İslâmcı yönetimlerin çatışmasına dair Alevi toplulukları ortak bir bilişsel çerçeveye sahip. Fakat Aleviliğin İslâm'ın bir mezhebi mi yoksa farklı bir din mi olduğu sorusundan doğan tartışmalar sonlanmış değil. Bu tartışmalar sadece dinî değil, ayrıca politiktir. Zira saha araştırmasında bu tartışmaları çoğunlukla politik grupların yürüttüğü ve farklı politik grupların konuya dair çatışan pozisyonlarda olduğu görülmüştür. Örneğin CHP'yi destekleyen Alevilerin çoğu için Alevilik, İslâm'ın bir parçası. BDP'yi ve devrimci sosyalist grupları destekleyen ve bu gruplardaki Aleviler için arada bir etkileşim var fakat Alevilik İslâm'dan farklı bir din.

Tüm bu farklı tanımlar gösteriyor ki Alevilik, farklı siyasi gruplar için mühim bir politik mobilizasyon kaynağı. Örneğin, Geleneksel Dersim Munzur Doğa ve Kültür Festivali burada çarpıcı bir örnektir. Saha araştırmasında Dersim'deki görüşmeler 12. Festival döneminde gerçekleşti. Bu festival Türkiye'nin ve Avrupa ülkelerinin farklı şehirlerine dağılmış Kürt Alevilerinin yıllık uluslararası buluşmasına dönüşmüştür. CHP'nin dahil ol(a)madığı[100] festivali yıllardır çoğunlukla BDP ve kentteki sosyalist gruplar organize ediyor. Festivaldeki panellerden biri Dersim Alevi kimliği üzerineydi. Bu panelin ana tartışma konuları Aleviliğin İslâm'dan ayrı bir din olduğu; Alevilerin maruz kaldığı inkâr, katliam ve asimilasyon politikaları; son dönemde artan, Alevileri Müslümanlaştırmaya, Sünnileştirmeye dönük politikalardı. Panelin kolaylaştırıcısı M. Polat Alevilik konusunda şunu iddia ediyor: "Dersim Alevi-Kızılbaşlığı semavi dinlerden değil, bir doğa dinidir. Zerdüştlüğün önemli özelliklerini taşır. Ateş, güneş ve su kutsaldır. Hâlâ ziyaret yerleri kutsaldır Aleviler için, ziyaret mekanları kutsaldır."[101] Benzer şekilde, devletin Kürt Alevileri üzerindeki politikalarını eleştiren Dersim'in eski belediye başkanla-

100 K. Bozkurt, kişisel görüşme.

101 Polat, kişisel görüşme. Alevilik konusunda daha detaylı bir tartışma için bkz. Dılşa Deniz, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi - Antropolojik Bir Yaklaşım*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

rından V. Aytaç'a göre "Alevilik, Müslümanlık değil; ayrı bir inanç. Geçmişi 2000 seneden uzun bir inançtır. Çeşitli isimlerle 19.yy sonlarına doğru Alevilik ismini almış".[102]

Buna karşın, CHP'nin yerel temsilcilerine göre Alevilik İslâm'ın bir parçası. Örneğin, CHP İl Başkanı K. Bozkurt'a göre Aleviler kendilerini İslâm'dan ayırmıyor: "Bana göre Alevilik İslâm'ın içindedir. Ayrı bir din değildir. Biz İslâm'dan hiçbir zaman kendimizi soyutlayamayız. Çünkü aynı peygambere inanıyoruz, Hz. Ali ortak halifemizdir. Biz bunların taraftarıysak Alevilik İslâm'ın içinde bir dindir, ayrı bir bölüm değildir."[103] Dersim'de etkili bir CHP'li, eski Tunceli TSO Başkanı A. A. Güler, benzer fikirdedir. CHP Genel Başkanı K. Kılıçdaroğlu'nun partinin Dersim milletvekili H. Aygün'ün Aleviliğin ayrı bir din olduğu yönündeki görüşlerini eleştirdiğini hatırlatan Güler'e göre de Alevilik İslâm'ın bir parçası: "Sayın Genel Başkanımızın söylediğine katılıyorum. Alevilik ayrı bir din değildir. Ben dedemden babamdan Alevilik konusunda böyle bir şey öğrenmedim. İslâmiyet'in içinde bir inanç olduğuna inanıyorum. İkincisi şunu da söyleyeyim, bu Alevilik konusunda son dönemde yapılanlar Sünnileştirme politikasıdır."[104]

Zaza kimliği: Bir politik mobilizasyon kaynağı

Zaza kimliği temelli sosyokültürel ve sosyopolitik mobilizasyonlar, Kürt alanında ulusal ve dinî kimliklerin ilişkisel politik inşalar olduğunu gösteren ikinci önemli örnek. Saha araştırmasında, tarihsel olarak çatışmalı ilişkilere sahip Sünni-Müslim ve Alevi grupların özgün dinî kimliklerini oluştururken Zaza kimliğini mobilize ettiklerini gözlemlemek şaşırtıcı olmuştur. Bu mobilizasyon esasen, Zazakîyi tümüyle dışlamayan ama çoğunlukla Kurmanci odaklı anaakım Kürt hareketiyle diğer ulusal gruplara verilmiş bir politik cevap olarak görülebilir. Ötesi, İslâmcılar ve Alevilere göre politik alanda anaakım Kürt hareketinden kendilerini ayırt etmek için Zaza kimliği işlevsel bir kaynak.

Zazakî konuşan Sünni-Müslim ve Alevi Kürtlerin bir kısmı 1980'lerle birlikte Türkiye'deki siyaset alanını fazlasıyla belirleyen kimlik siyasetinden etkilenmiştir. Bununla birlikte, Zaza kimliği temelli mobilizasyon esasen anaakım Kürt hareketinin tekçi dil politikalarına bir tepkidir. BDP-DTK/PKK-KCK için Kurmancî veya Zazakî konuşanlar Kürt toplumunun bileşenleri; hareket, her iki dil topluluğu arasında da iyi örgütlenmiştir. Buna karşın, pratikte bugüne dek Kurmancînin yeniden canlanması için birçok insa-

102 Aytaç, kişisel görüşme.

103 Bozkurt, kişisel görüşme.

104 Güler, kişisel görüşme.

ni ve maddi kaynağı mobilize ederken aynı çabayı Zazakî için göstermemiştir.[105] Zazakî'nin yeniden canlanması için sınırlı kaynaklarla önemli çalışmalar yapan Vate Çalışma Grubu üyesi, dilbilimci ve yayıncı D. Gündüz, Zazaların anaakım Kürt hareketini –haklı olarak– "Diyarbakır; Sünni ve Kurmancî-merkezli" olarak algıladığını söylüyor:

> "Aleviler, Zazalar açısından (anaakım Kürt hareketi) şöyle görünüyor: Diyarbakır merkezli, Sünni merkezli ve Kurmanc merkezli. ...Dışarıdan bakınca böyle bir algı var. Bu algının kırılması gerekir. Çünkü bu organizasyon esasen böyle bir organizasyon değil. Mesela sadece Kurmanclardan oluşmuş değil. İçinde ciddi anlamda Zazaların yer aldığı bir organizasyon. Mesela BDP'den örnek verirsek, on bir, on yedi mi, adamları (milletvekili) Zaza. Belediye başkanlarını örnek verirsek bilmem kaçı Zaza. Dağdaki kadrolarını örnek verirsek merkezî kadroların bilmem kaçı Zaza. Dolayısıyla bu algı da bir reaksiyona neden oluyor. Mesela hâlâ bir Zazaca televizyonun olmaması büyük bir körlük. Bu siyasal organizasyonun belli yayın organları var, diyelim ki televizyonu var. Bu televizyon Kurmancî yayın yapıyor. Ama hitap etmek istediği kitlesi hepsi Kurmanc değil. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki Zaza Kurmancî'yi izlemek zorunda değil. Türk televizyonunu izleyecektir. Orada zaten bir bağlantı kopacaktır. Ya da devlet yaparsa Zaza yayını orayı izleyecektir. Mesela Rusya Zazaca yayın yapıyor. Rusya gibi bir devletin böyle bir derdi olabiliyor, ben Zazalara kendimi anlatabilecek miyim acaba. ...Rusya devletinin böyle bir derdi varken ...bu siyasi organizasyonun ciddi anlamda destekçisi kitlenin dilinin bu şekilde görmezden gelinmesi tabii ki bir reaksiyona neden olur. Ben de o reaksiyonu gösteren kişilerden biriyim."[106]

Anaakım Kürt hareketinin Kurmancîye öncelik verdiği ve Kurmancîye oranla Zazakî için yeterince çaba sarf etmediği açık. Bununla birlikte Zaza kimliği meselesi dil veya kültür temelli bir sorun değil. Zira daha önce de belirtildiği gibi Zazakî konuşan bazı Alevi ve Sünni-Müslim Kürtler için bu kimlik, kendilerini anaakım Kürt hareketinden ayırmak ve din temelli bir politik kimlik inşa etmek için mobilizasyon kaynağı. Yani, BDP-DTK/PKK-KCK'ye karşı politik pozisyonun oluşumu ve kuvvetlenmesi için Zaza kimliği uygun, işlevsel bir enstrüman. Örneğin, İslâmcı siyasetin hâkim olduğu Bingöl'de, anaakım Kürt hareketinin bölgedeki iki ana rakibi GC[107]

---

105 Tan, kişisel görüşme; Zana Farqînî, kişisel görüşme, İstanbul, 07.10.2012; Gündüz, kişisel görüşme; Muhittin Kaya, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011.

106 Gündüz, kişisel görüşme.

107 Mustafa Tatlı, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012.

ve KH'nin[108] yerel temsilcilerinin Zazaların Kürt olmadığı, farklı bir ulus oldukları yönündeki argümanları dikkat çekicidir.

Benzer şekilde, Dersim'de Zazalar ve Zazakî konusunda CHP'yi temsil eden Alevi elitlerle BDP ve devrimci sosyalist grupları temsil eden elitler arasında net bir ayrım vardır. BDP ve devrimci sosyalist grupların elitleri Zazaları Kürt ulusunun bir parçası olarak görürken[109] CHP'li elitler için Zaza kimliği Kürt ulusunun geri kalanından farklı, önemli bir özgünlük[110] veya Kürt kimliğinden ayrı bir ulusal kimlik.[111] Özetle, Kürt alanında Zaza kimliği Alevi ve Sünni-Müslim dinî kimliklerin politik inşasında kurucu bir bileşen.

Ayrıca belli ölçülerde Kurmancî konuşan Kürtlerin Zazakî konuşan Kürtlere oranla politikada dinî kimliklerine daha az önem verdikleri söylenebilir. Anaakım Kürt hareketinin Kurmancî temelli mobilizasyonu, Kürtlerin bu kısmının sekülerleşmesinde rolü önemlidir. Alevi kimliğine öncelik veren Zaza Kürtlerin çoğu CHP, Sünni-Müslimlerin çoğu AK Parti saflarındadır. Öyle ki, dil politikalarındaki hoşnutsuzluk ve Zazakî konuşan Kürtlerin görece zayıf örgütlenmesi BDP-DTK/PKK-KCK'nin bir Kürt hareketi olmaktan çok bir Kurmanc hareketine dönüştüğü görüşlerine de yol açmıştır.[112]

Zaza ve Alevi kimliklerinin inşasına Türk devletinin müdahalesi

Zaza ve Alevi kimliklerinin Kürt ulusal kimliğine alternatif kolektif kimlikler olarak inşasına Türk devletin dahiliyeti, ulusal ve dinî kimliklerin değişken sınırlara sahip politik inşalar olduklarını gösteren üçüncü önemli örnek. Son yıllara dek Alevi ve Kürt (Kurmanc ve Zaza) kimliklerini yok sayan ve onları Sünni-İslâm'a, Türklüğe asimile etmeye çalışan Türk devleti, bu kimliklerin inşasına büyük ölçüde yatırım yapıyor. D. Gündüz'ün de belirttiği gibi, anaakım Kürt hareketinin Alevi, Sünni-Müslim; Zaza, Kurmanc Kürtleri aynı örgüt çatısı altında görece iyi ölçüde mobilize etmesi Türk devletini böyle bir yatırıma sevk etmiştir.[113] Bundan ötürü devletin bu yatırımı, anaakım Kürt hareketinin bu gruplardaki örgütlenmesine ket vurmaya dönük bir politik cevap olarak okunabilir.

Türk devletiyle anaakım Kürt hareketinin süregelen çatışmaları ve mücadeleleri, Sünni-Müslim ve Kurmancî merkezli siyasi mobilizasyona muhalif

---

108 Tasalı, kişisel görüşme.

109 Çem, kişisel görüşme; Halis, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme; Yeşiltepe, kişisel görüşme; Tunç, kişisel görüşme; Aytaç, kişisel görüşme; Mukan, kişisel görüşme.

110 K. Bozkurt, kişisel görüşme; Gündoğan, kişisel görüşme.

111 Bellice, kişisel görüşme, Güler, kişisel görüşme.

112 Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011.

113 Gündüz, kişisel görüşme.

gruplara geniş politik alan açmıştır. Dolayısıyla Türk devletinin bu muhalif gruplar için mühim bir kaynak sunduğu söylenebilir. İlk söylenmesi gereken husus, Alevi ve Zaza kolektif kimliklerinin Kürt ulusal kimliğinden farklı kolektif kimlikler olarak inşasının yeni bir süreç olmasıdır. Alevilik, Zazalık ve Dersim üzerine çalışan M. Çem'in vurguladığı üzere 1980 öncesi arşivlerde bu konuda bir tartışma yok.[114] Çem'e göre Zazaların Kürt olmadığına ve farklı bir ulus olduğuna dair de 1980 öncesi herhangi bir tartışma bulunmuyor. Osmanlı ve Türk devleti için Zazalar Kürtlerin parçası. Ayrıca Zazaların kendilerine dair algısı da bu yöndedir. Yani Zazalar da 1980'lere dek kendilerini Kürt olarak görmüştür. Ötesi Alevi kimliği bu yıllara dek büyük ölçüde bir dinî kimlik olarak tartışılmıştır.[115]

İkincisi, Kürtlerin ulusal haklarını talep eden Alevi ve Zaza elitlerin çoğu için, kimliklerinin Kürt ulusal kimliğine alternatif kolektif kimlikler olarak inşası Türk devletinin desteklediği, yaydığı politik projelerdir. Bu konuda, hem seküler Kürt grupları[116] hem de İslâmcı Kürt grupları[117] ortak bir düşünceye sahip. BDP Bingöl İl Başkanı H. Yurtsever'in argümanları bu ortak bilişsel çerçeveyi oldukça iyi özetliyor:

> "Sistem[118] ilkin şunu yaratmaya çalıştı Alevi Kürtleri ayırmak için: Aleviler Türk'tür, Kürt değildir. Böyle bir çaba içine girdi. ...Bunu başaramadı. Bu sefer Zaza Kürtleri Sünni Kürtlerden, Kurmanc Kürtlerden ayırmak için Zazalar Kürt değil; Zazalar ayrı bir halktır, farklı bir halktır, hatta bazen de Türk'tür demeye çalıştılar. O Türk'tür söylemi tutmayınca, bu sefer Zaza dili başlı başına bir dildir, Zazalar ayrı bir halktır, ayrı bir millettir şeklinde dile getirdiler."[119]

Gerçekten, Cumhuriyet'ten beri Zazakî ve Kurmancî dillerini yok sayan, konuşanları asimile etmeye çalışan Türk devleti son yıllarda Zazakîye mühim yatırımlar yapıyor. Örneğin, MZC'nin bölgedeki kanaat önderlerinden M. Kaya'nın belirttiği üzere devlet, Kürt dili ve edebiyatı üzerine çalışan Yaşayan Diller Enstitüsü'nü ilkin, Kürt bölgesindeki en önemli üniversitede (Diyarbakır Dicle Üniversitesi) açmadı. Mardin Artuklu Üniversitesi'nde ku-

---

114 Çem, kişisel görüşme.

115 Çem, kişisel görüşme.

116 Yurtsever, kişisel görüşme; Halis, kişisel görüşme; Aytaç, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme; Çem, kişisel görüşme; Gündüz, kişisel görüşme.

117 Butasun, kişisel görüşme; Tasalı, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; Muhittin Kaya, kişisel görüşme.

118 Anaakım Kürt hareketinin örgüt içi jargonunda sık kullanılan "sistem" kavramı Türkiye Cumhuriyeti devletini, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, askerî vb. alanlardaki kurumların tamamından oluşan devleti yapısını bir bütün olarak tarif etmek için kullanılıyor.

119 Yurtsever, kişisel görüşme.

rulmasını sağladı.[120] Türk devleti anaakım Kürt siyasetinin hâkim olduğu ve bölgedeki mobilizasyonun merkezi Diyarbakır'a karşı Mardin'i yeni bir merkez olarak inşa etme yoluyla Kürt kültürel çalışmalarını kontrol altında tutmaya çalışıyor. Ayrıca, yeni kurulan Bingöl ve Tunceli Üniversitelerini, Zaza dili ve halkının farklı, kendine has olduğu savlarının akademik bir meşruiyet kazanması için kullanıyor. Örneğin Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü'nde Kürt (Kurmancî değil) Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Zaza Dili ve Edebiyatı Bölümü ayrı ayrı kurulmuştur.[121] Zazakînin ayrı bir dil, Zazaların ayrı bir ulus olduğu; "Zazaistan"'da yaşadığı tezinin ateşli savunucularından Z. Selcan[122] Tunceli Üniversitesi'nde Zaza Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığına getirilmiştir.[123]

Özetle, Kürt alanının ulusal ve dinî kimlikleri dinî değerler, kültür, dil gibi verili özlere indirgenemez; ilişkisel politik inşalar olarak analiz edilmelidir. Bu çıkarım, iki temel sonucu vurgulama imkânı tanıyor. İlk olarak, Sünni-Müslim, Alevi, Kürt veya Zaza kolektif kimlikler, bunların taşıyıcısı ve inşacısı sosyopolitik girişimciler önemsenmeden anlaşılamaz. Örneğin, Türk devleti ve anaakım Kürt hareketi.

İkinci olarak, ulusal ve dinî kimlikler arasında, içinde sınırlar çizmek mümkün değildir. Her grup, kendi kolektif kimliğini tanımlarken ulusal ve dinî kimliğe farklı ölçülerde önem atfediyor. Net sınırlar çizme olanaksızlığının yanı sıra toplumsal tahayyüllün ve kolektif kimliğin inşasında bu kimliklerin birbirine denk yerleri ve önemleri yoktur. Her Kürt grubu farklı kimlikler arasında farklı hiyerarşiler kuruyor. Politik alanda, ulusal gruplar için Kürt kimliği; Alevi ve Sünni-Müslimler için dinî kimlik başat.

Sonuç: Politik olarak inşa edilen çoğul kimlikler

Bu bölümde, Kürt bölgesindeki hâkim üç toplumsal tahayyül ve aralarındaki etkileşim irdelendi. Ulusal blok sosyalist, seküler ve cinsiyet özgürlükçü referanslara dayalı bir toplumsal tahayyüle sahip. Bu konuda iki husus önemlidir: (1) Seküler nitelik, politik alanda dinî kimliğe oldukça sınırlı bir temsil alanı bırakmıştır. (2) Diğer ulusal grupların muhalefet ettiği anaakım Kürt hareketinin temeli daha çok sol/sosyalist ve cinsiyet özgürlükçü.

Bu toplumsal tahayyülün ana rakibi, İslâmcı toplumsal tahayyüldür. Ço-

120 Muhittin Kaya, kişisel görüşme.

121 Enstitüye dair daha detaylı bilgi için bkz. www.bilgol.edu.tr

122 Selcan'ın Zaza kimliğine dair yayınları için bkz. http://www.tunceli.edu.tr/akademik/fakulteler/edebiyat/bolum/doded/zaded/zs_yayinlistesi.htm, Erişim Tarihi: 08.05. 2013.

123 Bölüme dair daha detaylı bilgi için bkz. http://www.tunceli.edu.tr/akademik/fakulteler/edebiyat/bolum/doded/zaded/anasayfa.htm, Erişim Tarihi: 08.05. 2013.

ğu İslâmcı Kürt grubu için etnik/ulusal kimlikler sosyal düzenin kurucu temeli olamaz. Ötesi, bu grupların çoğuna göre anaakım Kürt hareketi, Kürt toplumunu İslâm'dan uzaklaştırma hedefindeki sol bir hareket. Türkiye'deki sol/sosyalist siyasetle İslâmi siyasetin tarihsel antagonistik ilişkileri burada da etkili. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü meselesi, düşünsel çatışmanın en çok yaşandığı ve görünür olduğu sorun alanı.

Kürt Aleviler ise Alevi inancı ve kültürü temelli bir toplumsal tahayyüle sahip. Alevi Kürtler Alevi dinî kimliklerini merkeze alıyorlar. Toplumsal tahayyülde laikliğin İslâmcı hâkimiyetlere karşı bir koruma kalkanı olarak gelişmesi, Alevi kimliğinin Sünni-İslâm'ın tarihsel ötekisi olarak inşası sebebiyledir. 1960'larla birlikte İslâmcılığın, Türk milliyetçiliğinin ve muhafazakârlığının Türk sağı çatısındaki tarihsel birlikteliği, Alevi kimliğinin sol/sosyalist referanslı bir muhalif kimlik olmasında önemli bir yere sahip. Alevilerin toplumsal tahayyülünün iki temel bileşeni sol/sosyalist ve seküler referanslar aynı zamanda anaakım Kürt hareketinin toplumsal tahayyülünün de referansları. Bu durum, anaakım Kürt hareketinin Alevi toplumunda göreceli iyi örgütlenmesini sağlamıştır.

Kürt, Sünni-Müslim ve Alevi kimlikleri Kürt ulusal, Sünni-Müslim ve Alevi grupların toplumsal tahayyülünün şekillenmesinde baskın dinamiklerdir. Bu kimlikler evvelden beri mevcut sabit kurucu özler olarak değil, en az dört nedenden ötürü sosyopolitik girişimcilerin ilişkisel, süreçsel ve politik inşaları olarak analiz edilmelidir: (1) Bu kolektif kimlikler tarihsel olarak inşa olmuş ve sürekli değişen, yeniden kurulan bir bağlama bağlıdır. (2) Bu kolektif kimlikler katı, izole, değişmez değil; akışkan, olaylara bağlı ve ilişkiseldir. (3) Kürt alanında ulusal kimlikten bağımsız dinî bir kimlikten bahsedilemez. Farklı "alt-kimliklerin" (Kurmanc, Zaza, Sünni-Müslim, Alevi) bir "üst-kimliği" olarak "Kürt ulusal kimliğini" inşa eden anaakım Kürt hareketine karşı bazı Sünni-Müslim ve Alevi Kürtler Zaza kimliğini mobilize ediyorlar. Bundan ötürü, kolektif kimlikler tek boyutlu değil; ulusal ve dinî dinamikleri içeren çok boyutlu bir sosyal fenomendir. Kolektif kimliklerin bu niteliği, kuşkusuz, onu kuran dinamikler arasında bir hiyerarşi olmadığı anlamına gelmiyor. (4) Kürt alanında kolektif kimliklerin inşasında Türk devleti merkezî ve belirleyici bir rolde.

Üç farklı toplumsal tahayyüle dayalı düşünsel çatışmalar, Kürt mutabakatının inşasına tek engel değil. Bunların yanı sıra, Kürt ulusal bloğu ile Kürt ekonomik elitler bloğu arasında işbirliğini önemli ölçüde sınırlandıran bir sınıf çatışması da var.

SINIF ÇATIŞMASI: ULUS MU SINIF MI?

Giriş

Bu bölümde, Kürt ulusal grupları ile ekonomik elitlerin sınıf çatışması ele alınıyor. Bu bölümün alt konuları: Ulusal bloğun "ulusal" ve "sınıfsal" niteliği; sol geleneğin ekonomik elitlerle ilişkilerdeki etkisi ve ana-akım Kürt hareketinin demokratik özerklik projesinin ekonomik elitlere ne vaat ettiği. Ayrıca, Kürt ekonomik elitlerin merkeze bağımlılığının ve zayıflığının bu iki blok arasındaki etkileşime etkisi de tartışılıyor. Kürt bölgesi ile ülkenin batısı arasındaki merkez-çevre ilişkisi, sadece ekonomik bağlamda değil politik olarak da Kürt ekonomik elitlerin politik bir Kürt bölgesinin inşası için süren çok düzeyli mobilizasyonunda yer almalarını fazlasıyla sınırlıyor.

Bu bölümün ana argümanı şudur: Ulusal ve ekonomik bloklar arasındaki sınıf çatışması, bu aktörlerin Kürt alanında "ulusal" mesele konusunda işbirliği geliştirmesini sınırlıyor. Kürt alt ve orta sınıfları, devletin sosyoekonomik politikasından mustarip oldular. Kürt üst sınıfları kendi ekonomik çıkarlarını garantilemek için devletle ilişkilerini korurken alt ve orta sınıflar yıllarca devletle çatışmalı bir ilişki içindeydi. Alt ve orta sınıflar, 1960'lardan itibaren Kürt ulusal mücadelesinin ana aktörleriyken Kürt ekonomik elitlerin çoğu merkezî yönetici sınıfa dahil oldular. Ulusal ile ekonomik elitler bloğu arasındaki bu antagonistik ilişki, bu iki bloğun ilişkisini hâlâ belirliyor ve çevreliyor.

İlerleyen alt-bölümlerde, ilk olarak çatışma teorisine dair özet bir çerçeve sunuluyor. İkinci olarak ulusal bloğun ulusal ve sınıfsal niteliği tartışılıyor. Ulusal bloğun ekonomik elite dair söylemi ve algısı, Türk devletinin Kürt ekonomi elitine yönelik şiddeti bu kısmın ana konuları. Bu kısım, ayrı-

ca Türkiye'deki Kürt ulusal mücadelesinin sınıfsal niteliğinin iki mühim örneğini de ele alıyor: Ana-akım Kürt hareketinin demokratik özerklik projesinin ekonomik boyutları ve Türk sol/sosyalist gruplarıyla süregelen ittifakı. Üçüncü olarak, Türk devletiyle Kürt ulusal hareketi arasında kendi yolunun inşasına çalışan Kürt ekonomik elitleri irdeleniyor. Türk devletinin Kürt bölgesine karşı ayrımcı sosyoekonomik politikaları, Kürt ekonomik elitlerinin demokratik özerklik projesinin ekonomik boyutlarına dair olumsuz algıları ve anaakım Kürt hareketinin ekonomik ve sosyal alanlardaki zayıflığı bu alt-bölümün üç ana ayağı. Son olarak, tartışmaların sonuçları özetleniyor.

Çıkar çatışması: Teorik bir çerçeve

İlk bölümde kolektif eylem, "sosyal yaşamın bazı yönlerini değiştirme veya başkalarının önerdiği değişimlere direnme arzusuyla motive olmuş iki veya daha fazla insanın asgari ölçüde koordine olmuş eylemi"[1] olarak tanımlanmıştır. Tanımlamada da görüldüğü gibi, farklı toplumsal grupların çıkar çatışmaları kolektif eylemin temel dinamiğidir. Çatışma teorisi, toplumsal değişimin analizinde sürekli başvurulan, etkili bir teoridir. K. Marx ve M. Weber gibi bazı toplumsal teorisyenler bu teorinin savunuculuğunu uzun yıllar önce yapmasına rağmen "çatışma teorisi" ancak 1960'larda, işlevselcilik (*functionalism*) teorisine alternatif olarak sosyal ve siyasal bilimlerde sık kullanılan bir yaklaşım olmuştur.[2] Marksist ve Weberyen çatışma teorileri, temel farklarına rağmen[3] şu dört varsayımı paylaşırlar:

> "(1) karşıt çıkarları olan veya kıt kaynaklar için yarışan kişi veya grupların çatışma ya da mücadelesi sosyal yaşamın özüdür; (2) rekabet veya çatışma birçok farklı ortamda ve türde kaynak için ortaya çıkar; bununla birlikte iktidar ve ekonomik kaynaklar rekabet ve çatışmanın temel nedenidir; (3) çatışma ve mücadele genellikle bazı kişi ve grupların diğerlerini hâkimiyet altına alması ve kontrol etmesiyle sonuçlanır ve hâkimiyetle tabi olma biçimleri kendi kendini yeniden üretmeye meyillidir; (4) hâkim sosyal grupların kaynakların dağıtımı ve toplumsal yapı üzerinde orantısız bir etkisi vardır."[4]

---

1 Doug McAdam, "Collective Action", içinde, George Ritzer (Ed), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 574-81), s. 575

2 Stephen K. Sanderson, "Conflict Theory," içinde, George Ritzer (Ed), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 662-665), s. 662.

3 Sanderson Marksist ve Weberyen çatışma teorileri arasında en az dört temel meselede farklılıklar olduğunu iddia ediyor. Bu meseleler şunlardır: (1) Sınıf ve diğer mücadeleler, (2) çatışma, hâkimiyet ve eşitsizliğin kaçınılmazlığı, (3) devletin rolü ve doğası ve (4) bürokratik ve organizasyonel güç mücadelesi. Konuya dair daha detaylı tartışma için bkz. Sanderson, *a.g.e.*

4 Sanderson, s. 662.

Marksist çatışma teorisi için sınıf mücadelesi önceliklidir.[5] Bu pozisyonu "sınıfsal anlamda indirgemeci" olarak eleştiren çağdaş Weberyen çatışma teorisyenleri politik, etnik ve dinî mücadeleleri de aynı ölçüde önemli görürler. Bu teorisyenler, bu mücadelelerin "onları basitçe sınıf mücadelesi ile ilişkilendirerek açıklanamayacağını"[6] ileri sürüyorlar. Farklı dinamikler ve onların toplumsal değişim süreçlerindeki değişik etkilerine dair tartışmalara rağmen çatışma teorisyenleri etnik, ulusal, toplumsal cinsiyet temelli, dinsel, politik ve ekonomik yapılardan kaynaklı farklı eşitsizliklerle karşı karşıya kalan grupların toplumsal çatışmalarına odaklanıyor. Eşitsiz grupların çatışan değer, fikir ve gündemleri gruplar arası çatışma ve mücadelenin zeminidir.

Ayrıca, aktörler ve gruplar arasındaki çıkar çatışması belirli bir zaman ve mekanda oluşur. İnşacı kurumsalcılık (*constructivist institutionalism*) üzerine olan bölümde belirtildiği gibi, toplumsal değişimler "kurumsal mimarlar", "kurumsallaştırılmış özneler" ve "kurumsal çevreler" arası etkileşimin ürünleridir.[7] Burada, Hay'in argümanına yeniden bakılmalı:

> "(A)ktörler stratejik hareket ederler ve bazı karmaşık, şartlara ve olaylara bağlı ve sürekli değişen hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırlar. Aktörler bunları bazı stratejileri ötekilerin alehine destekleyen bir bağlamda gerçekleştirirler. Bu eylemleri, bağlama dair algılarına dayanır ve en iyi durumda tamamlanmamış olan bu algıların olaylardan sonra genellikle yanlış oldukları ortaya çıkar. Ötesi, algı şeklindeki düşünceler ikinci bir anlamda da 'önem' arz eder; çünkü aktörler çevrelerine doğru normatif olarak yönelmiş durumdadır. Arzu, tercih ve motivasyonları bağlamsal olarak verili değildir –maddi hatta sosyal bir durumun yansıması olarak– bundan öte önüne geçilemeyecek şekilde düşünseldir ve içinde gerçekleşecekleri bağlama belli bir normatif (esasen moral, etik ve politik) yönelmeyi yansıtır."[8]

Hay'a göre, aktörlerin "rasyonalliği" ve "çıkarları" normatif sosyal inşalardır. Yani, neyin uygulanabilir, mümkün, istenebilir, sosyal olarak meşru olduğuna dair aktörlerin algılarını, sadece kurumsal çevre değil, mevcut siyaset paradigmaları ve dünya görüşleri de şekillendirir.[9] Bu argüman inşacı ile tarihsel kurumsalcılık arasında önemli bir farkı vurgulamaya imkân tanıyor.

5 Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, (New York: Penguin Group, 2011), 35 [Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2013)].

6 Sanderson, s. 663.

7 Colin Hay, "Constructivist Institutionalism", içinde, R.A.W Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 56-74), s. 64.

8 Hay, *a.g.e.*, s. 63.

9 *A.g.e.*, s. 65.

Tarihselden farklı olarak inşacı kurumsalcılık sadece "kurumsal geçmişe bağımlılığa" (*institutional path dependence*) değil, ayrıca "düşünsel geçmişe bağımlılığa" (*ideational path dependence*) da odaklanma fırsatı veriyor.[10]

Yukarıda yapılan tartışma, Kürt ulusal grupları ve ekonomik elitlerinin etkileşimini analiz etmek için gerekli analitik elementleri sağlayan birkaç noktayı vurgulama olanağı tanır. Bu analitik elementler: 1) Çıkar çatışması, 2) aktörlerin çıkar ve rasyonalitelerinin normatifliği; yani, toplumsal meşruiyetin farklı referansları; 3) kurumsal geçmişe bağımlılık ve 4) düşünsel geçmişe bağımlılık.

İlk nokta, bizi Kürt grupların farklı çıkar ve çatışmalarına yoğunlaştırır. İkinci nokta, her Kürt grubunun toplumsal meşruiyet için farklı referanslar sağlayan çeşitli değer, fikir ve dünya görüşlerine sahip olduğunu vurgular. Üçüncü nokta, süregiden etkileşimi kısıtlayan ve şekillendiren bazı yolları/bağımlılıkları üreten kurumsal bağlamın etkisine işaret eder. Son noktaysa Kürt gruplarının normatif ve bilişsel çerçevelerinin sürekliliğini ve şu anki düşünce ve çıkarların çeşitliliğinin oluşmasındaki etkisini vurgular.

Kürt hareketi: Sınıf ve ulus arasında

İlk bölümde, sol/sosyalist siyasi miras; alt-sınıf temelli sosyal destek, 1960'lar sonrası Kürt ulusal hareketlerinin iki ayırt ediciliği olarak vurgulandı.[11] 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki Kürt isyanlarının tümüne dinî ve aşiretsel egemen sınıflar öncülük etti. Fakat 1970'lerin başında ortaya çıkan Kürt ulusal hareketleri[12] Marksist-Leninist ulusal kurtuluşçu hareketlerdir;[13] alt ve orta sınıflara dayanmıştır.[14] Ulusal kurtuluşu etnik köken veya kimlik değil, sınıf ve ideoloji üzerinden değerlendiren Kürt ulusal

10 *A.g.e.*

11 Bu konuda PDKT bir istisna oluşturuyor. Diğer Kürt ulusal hareketlerinden farklı olarak, PDKT 1960'lı yıllarda içinde muhafazakâr elitlerin, ağaların, tarikat şeyhlerinin, kentli esnaf ve tüccarların olduğu yerel hâkim sınıflar tarafından kurulmuşutur.

12 20. yüzyıl boyunca Kürt ulusal hareketlerinin kısa ve öz bir analizi için bkz. Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürt hareketi (1898-2000)", içinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4: Milliyetçilik*, 3. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 841-870).

13 1971-1980 dönemindeki Kürt sosyalist hareketlerinin kısa bir tarihi için bkz. "1971-1980 Arasında Kürt Sorunu," *Sosyalizm Ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 7. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.

14 David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, (New York: I.B. Tauris, 2005), s. 404-412; Hamit Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left." *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012). http://ejts.revues.org/4663; Handan Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, 3. baskı, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2011), s. 88-95; Tarık Ziya Ekinci, *Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Analizi*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2011), s. 70-74.

hareketlerinin çoğuna göre,[15] bu yıllarda Kürt yerel yönetici sınıfı Kürt halkının "düşmanı"ydı. Gerçekten, uygulamada, bu "feodal-işbirlikçi sömürücü sınıf", 1980 askerî darbesine dek PKK'nin başat hedefiydi.[16] 1980 öncesi, Türk sol/sosyalist hareketlerin, PKK'nin de bulunduğu[17] Kürt hareketinin niteliklerini belirlemede tesiri olduğu belirtilmeli.[18]

Kürt ulusal (ve Türk sol/sosyalist) hareketlerin çoğu 1980 darbesi sonrası ciddi bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Ancak, 1984'te Türk askerî birliklerine karşı silahlı mücadeleye başlayan PKK, Kürt bölgesi kırsallarında gerilla savaşı sürdürmüştür. 1990'larda PKK, küçük sol görüşlü silahlı bir grup olmaktan çıkmış, büyük ve popüler bir halk hareketine dönüşmüştür. Bu süreçte birçok Kürt kültürel, sosyal ve politik kurumu tesis edilmiştir. Ancak Kürt hareketinin kentleşmesi ve kurumsallaşması, 1999 sonrası yasal politik alanın genişlemesi, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleriyle mümkün olmuştur. Genel manada ülkede ve Kürt bölgesinde siyasi alanın genişlemesi, 2000'lerin başından itibaren diğer Kürt grupların da (HAK-PAR, KADEP, ÖSP, TDŞK gibi) önünü açmıştır.

Sol gelenek, 20 yıllık çatışmalı dönemden sonra dahi Kürt ulusal gruplarını etkiliyor. Liberal KADEP[19] haricindeki ulusal gruplar kendilerini sol-gö-

---

15 Abdullah Öcalan, *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*, 6. baskı, (Köln: Weşanên Serxwebûn, 1993), s. 120-122.

16 David McDowall, "The Kurdish Question: a Historical Review", içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, *The Kurds: A Contemporary Overview*, 8-25, 4. baskı, (Londra: Routledge, 2000: 8-25), s. 16; Martin van Bruinessen, "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems", içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, *The Kurds: A Contemporary Overview*, 4. baskı, (Londra: Routledge, 2000: 26-52), s. 42; Henri Barkey ve Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, (New York: Rowman & Littlefield Publishers, 1998), s. 22; İsmet İmset, *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*, 7. baskı, (Ankara: Turkish Daily News Yayınları, 1993), s. 59-64.

17 Ahmet H. Akkaya ve Joost Jongerden, "Reassembling the Political: The PKK and the Project of Radical Democracy." *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012). http://ejts.revues.org/4615; Joost Jongerden ve Ahemt H. Akkaya, The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the Revolutionary Movement in Turkey through the PKK's Memorial Text on Haki Karer." *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012); Marlies Casier ve Joost Jongerden, "Understanding Today's Kurdish Movement: Leftist Heritage, Martyrdom, Democracy and Gender." *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012); A. Kemal Özcan, *Turkey's Kurds: A Theoretical Analysis of the PKK and Abdullah Öcalan*, (Londra: Routledge, 2006), s. 73-119; Michael Gunter, *The Historical Dictionary of the Kurds*, (Oxford: The Scarecrow Press, 2004), s. 119-121; İmset, *a.g.e.*, s. 11-46.

18 Paul J. White, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers?: The Kurdish National Movement in Turkey*, (New York: Zed Books, 2000), s. 129-161. Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left"; McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 405; Ekinci, *a.g.e.*, s. 60-8; Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, (Londan: Zed Books Ltd., 1992.), s. 32; Barkey ve Fuller, *a.g.e.*, s. 14-5.

19 Şerafettin Elçi, kişisel görüşme, Ankara, 10.11.2012.

rüşlü partiler olarak tanımlıyorlar. BDP-DTK,[20] HAK-PAR[21] ve ÖSP[22] sol çizgisini açıkça ortaya koyarken kendini ideolojik olmayan bir siyasi grup olarak tanımlayan TDŞK[23] de sol geleneği vurguluyor.

Kentsel ve kırsal alt-sınıflar, özellikle BDP-DTK/PKK-KCK olmak üzere Türkiye'deki Kürt ulusal hareketinin en önemli toplumsal tabanı. 1984'ten beri süren, 40.000 cana mal olan, 4.000 köyün boşaltılmasına, 3.000.000 insanın zorla göçüne ve birçok yıkıma sebep olan PKK-Türk silahlı güçleri çatışması,[24] PKK'nin kentsel ve kırsal sempatizanını büyük ölçüde arttırdı.[25] Temel sosyal ve ekonomik kaynaklardan, fırsatlardan yoksun; göç ettikleri yeni yerleşim bölgelerinde etnik/ulusal ayrımcılığa maruz kalan ve devlet terörünün kolektif hafızada sürekli üretilmesiyle büyüyen genç kuşaklar bugün BDP-DTK/PKK-KCK'nin ana toplumsal tabanıdır.[26]

Bununla birlikte, 1999'dan beri anaakım Kürt hareketinde orta sınıfın ağırlığı artmıştır. Kürt alanında orta sınıfları, esasında doktorlar, mühendisler ve eczacılar gibi profesyonel eğitimli kişiler, kamu kurumlarındaki yöneticiler ve çalışanlar, tüccarlar ve zanaatkârlar oluşturuyor. Kürt orta sınıfı, Türk ekonomisinin genel büyümesi ve IKB'deki ekonomik aktiviteler neticesinde ciddi bir büyüme yaşamıştır. Sonuç olarak, 2000'ler sonrası Kürt bölgesindeki iki temel politik grupta (anaakım Kürt hareketi ve AK Parti) orta sınıfın siyasetteki etkisi artmıştır.

1990'larda göçe zorlanan 3.000.000 Kürt'le ana-akım Kürt hareketi, kırsal bölgelerden kentsel bölgelere dayalı bir harekete dönüşmüştür. 1999'dan itibaren birçok bölgedeki yerel yönetim tecrübesi, büyüyen Kürt sivil toplum kuruluşları, Avrupalılaşma süreci ve hareketin demokratik araçları ve ideolojik ve politik dönüşümüyle hareket, önemli oranda kurumsallaşmıştır. Ana-akım Kürt hareketinin bu kentleşme ve kurumsallaşma sürecinde, Kürt orta sınıfı hâkim grup olmuştur. Bugün Kürt orta sınıfı parlamentoda, yerel yönetimlerde, siyasi partinin karar organlarında, Kürt medyasında; sivil toplum, sendika ve meslek örgütlerinde hâkimiyet alanını genişletmiştir. Bu sü-

20 Selahattin Demirtaş, kişisel görüşme, Ankara, 10.11.2012; Gültan Kışanak, kişisel görüşme, Diyarbakır, 17.11.2011; Demir Çelik, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.

21 Bayram Bozyel, kişisel görüşme, Diyarbakır, 21.11.2011.

22 Sinan Çiftyürek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.05.2012.

23 Halim İpek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.

24 McDowall, "The Kurdish Question: A Historical Review"; McDowall, *A Modern History of the Kurds*; Bruinessen, "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems"; TMMOB. *TMMOB 2002-2004 Dönem Çalışma Raporu*, (Ankara: Türkiye Mimar ve Mühendisler Odaları Birliği, 2004: 566-574); NRC. *Profile of Internal Displacement: Turkey*, (Geneva: Norwegian Refugee Council, 2004), s. 50-51.

25 Altan Tan, *Kürt Sorunu*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), s. 374-375.

26 Tan, *a.g.e.*, s. 374-375.

recin sonucu, bugün ana-akım Kürt hareketi, alt ile orta sınıfların koalisyonu haline gelmiştir.[27]

Ekonomik seçkinler: "Güvenilmez", "zayıf" ve "devlete bağımlı" aktörler

Ulusal grupların çoğu, Kürt ekonomik elitlerinin zayıf ve merkeze bağımlı niteliklerini, "zayıf",[28] "ürkek ve korkak",[29] "dağınık",[30] "devlete bağımlı",[31] "devletleştirilmiş",[32] merkezîleştirilmiş",[33] "çıkarcı",[34] "istikrar arayan"[35] ve "ulusal kimlikten yoksun"[36] gibi kavramlarla ele alıyorlar. Örneğin, HAK-PAR Genel Başkanı B. Bozyel'e göre, "Kürt burjuvazisi bir sınıf olarak hiçbir zaman var olmadı. Daha çok Türk egemen güçleriyle, Türkiye'nin burjuva sınıfı ile işbirliği içinde kendilerine bir gelecek aradılar".[37] Aynı şekilde, ÖSP Genel Başkanı S. Çiftyürek'e göre de Kürt ulusal burjuvazisi yok:

> "Hakkari'deki bir küçük işletmenin bile A Bankası ile B bankası ile ekonomik, ticari ilişkisi var. ... Kürdistan'da Ankara'ya ekonomik olarak entegrasyon içerisinde olmayan, derinlemesine bankayla ticari, sınai, kredi ilişkisi içerisinde olmayan tek bir Kürt sermaye grubu var mı? Yok. İşte Kuzey'in[38]

---

27 Kürt orta sınıflarının rolü ve konumu yeni bir tartışma konusudur. Bu konudaki daha detaylı tartışmalar için bkz. Çiçek, "Etnik Ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölgesel Özerklik"; İrfan Aktan, "Makul Ve Makbul Kürtler," *Birikim*, no. 260 (2010): 45-53.

28 Osman Baydemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.06.2012; Mehmet Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012.

29 Seydi Fırat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Çelik, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Serhat Temel, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012.

30 Çelik, kişisel görüşme; Demirtaş, kişisel görüşme.

31 Çiftyürek, kişisel görüşme, Abdullah Demirbaş, kişisel görüşme, Diyarbakır, 23.11.2011; Boyzel, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; Fuat Önen, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.04.2012; Fırat, kişisel görüşme; Çelik, kişisel görüşme; Halis Yurtsever, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2012; Baydemir, kişisel görüşme; Baran Gündoğan, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012; Demirtaş, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme.

32 Fırat, kişisel görüşme.

33 Fırat, kişisel görüşme.

34 Hüsamettin Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.05.2012; Demirbaş, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; Önen, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme.

35 Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme.

36 Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; Önen, kişisel görüşme.

37 Bozyel, kişisel görüşme.

38 Türkiye sınırları içinde kalan Kürt coğrafyasını Kürt ulusal gruplarının büyük çoğunluğu Kuzey Kürdistan olarak tarif ediyorlar. Burada da Kuzey'den kastedilen "Kuzey Kürdistan"dır. Bu kesim Irak Kürdistan Bölgesi'ni, "Güney Kürdistan", Suriye'deki Kürt bölgesini "Batı Kürdis-

talihsizliği, en büyük açmazı bu. ...O bakımdan ben bir milli burjuvazi olduğu kanaatinde değilim."[39]

Liberal Kürt partisi KADEP Genel Başkanı Ş. Elçi dahi, Kürt burjuvazisinin Kürt davasını hiç savunmadığını vurguluyor. Elçi'ye göre, bu durumun en temel nedeni, devletin ekonomik gücü:

> "Kürtlerin en büyük şanssızlığı şudur, kapitalistleri –belli ölçülerde burjuvaları da diyebiliriz– Kürt davasını savunmamıştır. Neden? Türkiye'nin ekonomisi devletin kuruluşundan bugüne kadar hep devletin kontrolü altında oldu. Kürt kapitalistlerinin devletle ilişkisi var, ekonomik çıkarları devlete bağımlı. Eğer kendi halkının yanında olsalardı, devletin uzağında olsalardı, devlet onların ilerlemesine izin vermeyecekti."[40]

Ana-akım Kürt hareketi de benzer bir fikre sahip.[41] Örneğin, 1999'dan beri BDP'nin yönettiği Diyarbakır Sur ilçesi Belediye Başkanı A. Demirbaş'a göre, Kürt sermayedarlarının yaklaşık %10'u Kürt ulusal hareketlerine, %70'i merkeze yakın; %20'si ise her iki tarafla da pragmatik ilişkiler içinde.[42] Bu konuda O. Baydemir, ekonomik elitlerin güce olan bağımlılığına işaret ediyor: "Kürdistan'da bana göre henüz bir milli, Kürdistani bir sermaye yok. Kısa vadede de oluşabileceğine dair benim kaygılarım var." Baydemir'e göre sermaye camiası "çıkar esaslıdır" ve onlar için "ticari gelecek ve ticari sürdürülebilirlik esastır". Bu nedenle "güce kayma, otoriteye kayma zemini her zaman vardır".[43] BDP Eşbaşkanı G. Kışanak da devletin piyasadaki gücüne işaret ediyor. Ekonomik elitlerin hükümetle birlikte çalışmak zorunda olduğunu ve ekonomik çıkarlarını riske sokabilecek çatışmacı ilişkilere girmek istemediğini iddia ediyor. Kışanak'a göre "merkezî hükümetle çatışmalı olmak, piyasada kendine yer bulamamaktır. Bu nedenle de Kürt kimliği taşıyan sermaye sahipleri böyle bir gerilimli alana gelmiyorlar. Bu bugünün sorunu da değil, başından itibaren böyle bir durum var".[44]

Bu konuda, diğer BDP Eşbaşkanı S. Demirtaş daha açık ve eleştirel bir bakış açısına sahip. Eşbaşkana göre,

---

tan", İran'daki Kürt bölgesini de "Doğu Kürdistan" olarak adlandırıyorlar. Bu dört bölge Kürtçe olarak sırasıyla Bakur (Kuzey), Başûr (Güney), Rojava (Batı) ve Rojhilat (Doğu) olarak adlandırılıyor.

39 Çiftyürek, kişisel görüşme.

40 Elçi, kişisel görüşme.

41 Kışanak, kişisel görüşme; Demirtaş, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme; Çelik, kişisel görüşme; Fırat, kişisel görüşme; Yurtsever, kişisel görüşme.

42 Demirbaş, kişisel görüşme.

43 Baydemir, kişisel görüşme.

44 Kışanak, kişisel görüşme.

"(b)ir Kürt burjuvazisi yok. Aslında Kürt sermayesi olarak tanımlayabileceğimiz örgütlü bir sermaye de yok. Sermaye var, örgütlü kesimleri de var ama bunlar kendilerini Kürt sermayesi olarak bile tanımlamaktan çekiniyorlar. Aslında özünde Kürt sermayesidirler. Fakat sermayenin kullanım amacına bakarsanız öyle Kürt hareketine veya Kürtlerin uluslaşmasına hizmet edecek bir sermaye birikimi veya kullanımı da yok. Bu yönüyle bir Kürt sermayesi diyemeyiz. Çünkü bütün bu özel teşebbüsün tamamı bakıyorsunuz ya devlete göbekten bağlı ya iktidara göbekten bağlı ya iktidarın politikalarına hizmet için uğraşıyor. ...Bir marka yaratırken bile Kürtçe marka yaratmayı kendisi açısından bir kayıp, bir tehlike olarak tarifliyor. Oysa bir Kürt pazarı, bir Kürdistan pazarı var."[45]

Kürt ekonomik elitlerine yönelik devlet şiddeti

Politik elitler, devletin gücü ve bağımlılığın yanı sıra, Kürt ekonomik elitlerini Kürt ulusal mücadelesinden alıkoyan devlet şiddetini de vurguluyorlar. Tev-Kurd yöneticisi ve kıdemli komünist entelektüel F. Önen'e göre Türk devleti Kürt üst sınıfı yok etti, bölgedeki gücünü pekiştirmek için alt sınıfı da hedefliyor:

"Bir komünist olarak söylüyorum, Kürdistan'da ezilen sınıflardan önce egemen sınıf Türk devletinin hedefi olmuştur. Önce egemen sınıftan hesap sorulmuştur ve devlet bu sınıfları ya kendine bağlamayı ya da ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Daha sonra, ezilen sınıfın egemen sınıftan daha tehlikeli olduğu görülmüştür. Bu sefer bu sınıf için tedbirler alınmıştır. 1990'lara dek Kürdistanlı zengin çevrelerde yurtsever bir eğilim görülmüyor. Tek tek yok değildi, ...ancak Kürdi eğilimli, Kürdistan'ın zengin sınıfı olabilecek bir sınıf yoktur. 1990'lardan bu yana, –belki sermaye emekçi sınıftan daha akıllıdır, erken fark ediyor– görüyorlar ki artık Kürdistan'da bir egemenlik mümkün değil; artık onları da ulusal harekette görüyoruz. Ancak, bu sınıf her zaman Türkiyelileşme siyaseti taraftarıdır ve Türkiyeliliğin bir uzantısı, kemeri gibi işlev görüyorlar. Bunlar Türk zenginleriyle birlikte Güney'e (Irak Kürdistan Bölgesi) gidiyor ve yatırım yapıyorlar. Çoğu zaman Türk zenginleri sermayeleriyle, bunlar da ilişkileriyle gidiyorlar. Kürtlük üzerinden alışveriş yapıyorlar."[46]

Baydemir de yüz yıldan uzun bir süredir Kürt bölgesinde Türk ve Müslüman olmayan ekonomik elitlere yönelik devlet şiddetine işaret ediyor. Kürt

45 Demirtaş, kişisel görüşme.

46 Önen, kişisel görüşme.

sermaye grubunun zayıflığının ve ulusal kimliksizliğinin temel nedeni Baydemir'e göre yüz yıllık sömürü:

> "(Sermayenin zayıflığını ve millileşmemesini) ben sömürüye bağlıyorum. Neden sömürü diyorum. Bir kere 19. yy. sonu, 20. yy. başlarında Kürdistan'daki sermaye ve esnaflık kurumunun çoğunu diğer inançlara sahip insanlar yürütüyordu. Yüzyılın başında büyük bir darbe yedi bu insanlar ve göç ettirildiler. Dolayısıyla orada üretim ilişkisi koptu. Akabinde 1980'lerde yaşadığımız bir darbe ve 1990'larda yaşadığımız darbeler. Köy boşaltmalar, sermaye sınıfının tehdit edilmesi, kimilerinin öldürülmesi ciddi bir sermaye göçü getirdi Kürdistan'dan Türkiye'nin batısına. Gelişen sermaye, çoğu 20-25 yıllıktır, köklü değil ve esasen savaş ortamında büyüyen sermayedir."[47]

Bu konuda, PKK'nin kıdemli üyelerinden S. Fırat'ın kavramları adeta nokta atışıdır. Fırat, "devletleştirme", "merkezîleştirme" ve "ulusallaştırma"yı Türk ekonomi politikasının üç ana ayağı olarak belirtiyor. Fırat, devletin bu politikayı gerçekleştirmek için diğer kültürel ve ulusal grupların kapitalist güçlerini dışladığını ve yok ettiğini hatırlatıyor. Fırat'ın da vurguladığı üzere, özellikle 1990-1998 döneminde "önemli bir sermaye kesimi kıyıma uğradı. Bazıları vuruldu, bazıları işkence gördü, bazıları cezaevine düştü".[48]

Ortada sadece Kürt ekonomik elitlerinin zayıf, güvenilmez ve devlete-bağımlı nitelikleri yok. Kürt bölgesinin bir çevre bölge olması ve devletin Kürt ekonomik elitlerine yönelik yoğun şiddeti de ekonomik elitlerin ulusal mücadeleden uzak durmasının nedeni. Ana-akım Kürt hareketinin demokratik özerklik projesi ve 90'larda yoğun olmakla birlikte 70'lerden beri Türk sol hareketleriyle daimi ilişkisi de Kürt ekonomik elitlerinin Kürt sosyopolitik mobilizasyona ve mutabakat inşa sürecine katılımında önemli engellerdir.

Demokratik özerklik projesinin ekonomik boyutları

Ana-akım Kürt hareketi 2007'den beri demokratik özerklik projesini savunuyor. Kürt öz-yönetimini güvencelemek için ekonomik, politik ve idari özerklik öneriyor. Hareket, projeyi sadece merkez ve yerel-bölgesel oluşumlar arasında bir egemenlik paylaşımı olarak sınırlamıyor. Her bir yerel-bölgesel oluşumun mekanizmasına ve değerlerine de büyük önem veriyor. Burada, BDP-DTK/PKK-KCK'nin sosyal, ekonomik, politik ve idari meselelere dair kolektivist vizyonu var.

Ana-akım Kürt hareketinin sol siyaset mirası ve alt-orta sınıflara dayalı toplumsal desteği, anti-kapitalist ekonomik perspektifinde çok etkilidir. Ör-

47 Baydemir, kişisel görüşme.

48 Fırat, kişisel görüşme.

neğin, Fırat'a göre, "Kürt hareketinin kapitalist moderniteye karşı eleştirisi vardır. Bu eleştiriler, kapitalizmin çok tutucu; çok gerici; ekoloji, emek ve toplumsal değerler anlamında gerici ve kıyıcı olduğu yönündedir".[49] Benzer şekilde, Batman Belediye Başkan Vekili S. Temel'e göre de ana-akım Kürt hareketi, demokratik özerlik projesiyle kapitalist ekonominin yıkıcı etkilerini sınırlamayı hedefliyor:

> "Sermaye ucuz iş gücü arar ve kapitalizm de vahşidir. Siz kendi bölgenizdeki potansiyel ucuz iş gücünü bu vahşi kapitalizme yem olarak vermemelisiniz. Aslında demokratik özerkliğin ekonomik modeli belki yerli yerinde oturan bir şey değil ama özce felsefesi bu. Evet insanlar istihdam edilsin, bölge kalkınsın ama tekel ve monopol tarzda değil. Bununla ilgili bir hassasiyet var. Siyasetimizin felsefik olarak böyle bir yaklaşımı var."[50]

Kapitalizm eleştirilerine rağmen, demokratik özerklik projesi liberal piyasa ekonomisini tümüyle reddetmez. Kışanak şunları belirtiyor:

> "Bölgesel özerklikte mutlaka sermayenin bir alanı olacak, bu alanı da daha çok bölgesel ekonomik eşitsizliği giderme konusunda bir çaba alanı olarak görüyoruz. Ama sosyal politikalarla adaleti koruyan bir yaklaşımla da bunu dengelememiz lazım. Aksi takdirde bizim siyasal varlığımızla çelişen bir durum ortaya çıkar. Sonuçta BDP sol bir kitle partisi ve ana ekseninde temel eşitsizlikleri giderme var. Kadın-erkek eşitsizliği, emek-sermaye eşitsizliği, bunlar insanlık tarihinin temel mücadele alanlarıdır ve biz burada emek ekseninde duruyoruz."[51]

Eşbaşkan Demirtaş'a göre demokratik özerklik projesindeki ekonomik modelin üç ana ayağı var: çevreye duyarlı, emeğe saygılı ve kadın özgürlükçü. Demirtaş'a göre Kürt ekonomik elitlerinin kaygıları yersiz:

> "Sonuçta burada sosyalist bir devrim şekillenmiyor. Yani yarın öbür gün bir komünist devrim yapılacak, onların jiplerine, villalarına el konulacak, meydanlarda halka dağıtılacak, böyle bir şey yok. Bunlar zaman zaman bu tür tedirginliklerini ifade ediyorlar ama böyle bir şey yok. Ama şu var: Kurulacak bölgede halk BDP gibi bir partiyi seçimle iktidar yaparsa, ... *bizim uygulayacağımız ekonomik model, çevreye duyarlı olacak, emeğe saygılı olacak, cinsiyet özgürlükçü olacak.* Bizim hassasiyetlerimiz budur. Bunun dışındaki özel teşebbüse, sermayeye kapalı değiliz de model olarak. Fakat emek sömürüsü üzerinden, emeği hiçleştiren bir zenginleşmeyi biz kabul etmiyoruz. Çev-

49 Fırat, kişisel görüşme.

50 Temel, kişisel görüşme.

51 Kışanak, kişisel görüşme.

reye duyarlı olmayan, çevreye, doğaya saygı duymayan yatırımları biz kabul etmiyoruz. ... Bir de cinsiyet özgürlükçü... Kadını özellikle ikinci plana iten, istihdam ve iş alanında kadını yok sayan yatırım ve anlayışları yine biz eleştiriyoruz."[52]

Ana-akım Kürt hareketi çevreyi korumak, işçi haklarını güvence altına almak ve cinsiyet özgürlüğü ve eşitliğini gerçekleştirmek amacıyla önerisi, ekonomik alanı kooperatif temelli yeniden örgütlenme. Eşbaşkan Demirtaş'a göre, sermayenin tekelleşmesi toplum için ciddi bir tehlike ve bu konuda temel alternatif sermayeyi tabana yayacak kooperatifler:

"Biz sermayenin tekelleşmesini, sermayenin birkaç kişide, birkaç şirkette birikmesini de tehlikeli buluyoruz. Fakat bunu önlemek için de bizim önerdiğimiz model kooperatifleşmedir, yoksa o insanların malına el koymak değildir. Yani sermayeyi mümkün olduğunca yayabilmek. Mümkün olduğunca toplumsal kesimlerin iş sahibi olabileceği, işveren olabileceği, kooperatifte hem üretip hem payını alabileceği modellerle sermayeyi tabana yayabilmenin modellerini yaratmaktır."[53]

Bir işçi çocuğu olan ve Diyarbakır'da yıllarca avukatlık yapan Eşbaşkan Demirtaş, Kürt hareketinde alt sınıfın rolünü ve kapitalist gruplarla olan sınıf çatışmasını vurguluyor:

"Şöyle bir çatışma, çelişki de her zaman var: Kürt hareketi yoksul emekçi sınıf üzerinden yükseldi, köylülük üzerinden yükseldi. Bu süreçte bu hareket yoksullar, köylüler, işsizler açısından çok büyük bedeller ödenerek büyüyen bir hareket oldu. Dolayısıyla bütün bu sınıflar Kürt hareketinin yönetim kademesini de oluşturdular. Bedel ödeyen aynı zamanda hareketi yönetmeye başladı. Büyüdükçe de etkili, söz sahibi, karar sahibi olmaya başladılar. Bu sınıf çelişkisi ve çatışması tabii ki yaşamın her alanında kendisini göstermeye başladı. 'Hiç bedel ödemeyen' sermaye de söz sahibi olmaya başlayınca bu sınıftan kaynaklı çatışma ve gerilim zaman zaman kendini dışa vurmaya başladı."[54]

Bu yaklaşım ana-akım Kürt hareketine hâkim olmasına rağmen harekette önemli ayrılıklar da var. Anti-kapitalist, kolektivist yaklaşımın yanı sıra, milliyetçi yaklaşım da önemli bir temsil gücüne sahip. Bu yaklaşım sahipleri sınıf mücadelesine sınırlı düzeyde önem veriyor veya bunu ulusal mücadeleye zararlı görüyorlar. Örneğin, Batman Belediye Başkan Vekili S. Temel'e göre,

52 Demirtaş, kişisel görüşme.

53 Demirtaş, kişisel görüşme.

54 Demirtaş, kişisel görüşme.

"BDP bir sınıfsal mücadele veren bir parti değil. İdeolojik olarak kendini sol olarak ifade eden bir parti ama sınıfsal mücadelesi olan, direkt onu ön plana alan bir vizyona ve misyona da sahip değil".[55] Bu konuda, Baydemir'e göre hareket, Kürt ekonomik elitleriyle işbirliği yapmalı:

> "Bir siyasal hareket veya bir siyasal partinin bir ekonomi politikası olması, örneğin anti-kapitalist bir politikaya sahip olması anlaşılır bir durum. Ama bence Kürdistan'da ana eksen siyasetimizin temel sorunu özgürlük sorunudur. Bu özgürlük sorunu aşılıncaya kadar toplumun tüm dinamikleriyle işbirliği yapılmalıdır. Dolayısıyla sermaye ile de işbirliği yapılmalı. Her ne kadar sermaye farkında olmasa bile özgürlük sermayenin de sorunudur. Dolayısıyla bir ideolojiye sahip olması çok anlaşılırdır, ben saygı duyarım, ama esas mesele anti-kapitalizm değildir bizim açımızdan. ...Ulusal bir birlikten veya ulusal bir talepten öte belli ideolojik bakış açıları öne çıktığında ulusun diğer etmenleri veya diğer üyeleri bu davayı kendi davası olarak göremiyor. ...Bence öncelikli sorunumuz ulusal sorundur."[56]

Bitirmeden önce kolektivist, anti-kapitalist söylemine rağmen ana-akım Kürt hareketinin sınırlı da olsa egemenlik kurduğu alanlarda pratiğinin liberal olduğu vurgulanmalı. Yerel yönetim deneyimi hareketin liberal sosyo-ekonomik pratiklerinin en net görülebileceği alandır. 1999'dan beri hareket, hemen hemen 100 belediyeyi yönetmesine rağmen kayda değer bir sosyo-ekonomik başarısı yok. Örneğin, Kürt ulusal hareketlerinin *de facto* merkezi Diyarbakır'da son 15 yıldaki belediye harcamaları ve projeleri, orta-üst sınıfın bulunduğu Kayapınar ilçesinde yoğundur. Belediyenin kısıtlı kaynaklarının çoğu, şehir merkezindeki yerleşim alanını iki katına çıkaran bu yeni yerin mekansal düzenlemesi için kullanılmıştır. Örneğin, 2012'de belediye bütçesinin %8'i sosyal, %72'si inşaat işlerine ayrılmıştır.[57]

Ana-akım Kürt hareketinin şimdiye dek mücadele mağdurlarının istihdam, eğitim, sağlık ve konuttaki temel ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir çabası yok. Diyarbakır'daki bazı saha çalışmaları gösterir ki 1990'larda şehrin varoşlarının yeni sakinleri –zorunlu göç mağdurları– hâlâ en temel ekonomik, sosyal ve mekânsal olanaklardan yoksun.[58] Örneğin, Diyarbakır'da 26.000'den çok aile anaakım Kürt hareketine yakın yerel bir STK'dan yiye-

---

55 Temel, kişisel görüşme.

56 Baydemir, kişisel görüşme.

57 Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu 2012* (Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2013), s. 46-47.

58 Kalkınma Merkezi, *Zorunlu Göç ve Diyarbakır* (Diyarbakır: Kalkıma Merkezi, 2010); Sarmaşık, *Diyarbakır Kent Yoksulluk Haritası* (Diyarbakır: Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, 2008).

cek yardımı talebindeyken[59] 25.000'den çok aile İslâmi bir STK'dan sosyal yardım talebindedir.[60] Diyarbakır'da ortalama hane halkı sayısının 6,25 olduğu[61] dikkate alındığında, ana-akım Kürt hareketinin 1999'dan beri süren yerel yönetim deneyimine rağmen kent merkezindeki bir milyon yurttaşın 150 bininden fazlası –nüfusun yaklaşık %15'i– hâlâ gıda yardımına muhtaç.

BDP-DTK/PKK-KCK ile Türk Solu'nun daimi ittifakı

Ana-akım Kürt hareketinin sadece politik söylemleri değil, pratikleri de Kürt ekonomik elitlerinin katılımında önemli bir engel. Ana-akım Kürt hareketi, 1970'lerden beri çeşitli reformist ve devrimci sosyalist politik parti ve gruplarla birlikte hareket etti. 1980 darbesinde bu grupların çoğu yok olmasına veya marjinalleşmesine rağmen –ki ülkedeki temsil düzeyleri %1'i bile bulmaz– daimi ittifak politikası, hareketin ayırt edici niteliği olmaya devam etti. Hareket, bu gruplarla işbirliği çabasındayken, bugüne dek diğer Kürt gruplarıyla bu noktada önemli bir çaba göstermedi.

Son birkaç yılda, BDP-DTK/PKK-KCK bu ittifakı sosyalistler, feministler, çevreciler, liberal demokratlar ve bazı gayrimüslim ve Türk olmayan azınlıklar gibi daha geniş gruplarla büyütmeye çalıştı. HDK (Ekim, 2011) ve HDP (Ekim, 2012) bu çabanın en son örneği ve sonucu. Yanı sıra bu ittifakta Kürt ulusal grupları (HAK-PAR, KADEP, ÖSP ve TDŞK v.b), Kürt İslâmcı grupları (MZC, KH ve Azadi vb.) yoktur.

HDK'nin yanı sıra, ana-akım Kürt hareketi diğer Kürt gruplarıyla "ulusal ittifak" kurmaya çalıştı. Kürt bölgesinin *de facto* meclisini kurmak için DTK inisiyatifini başlattı. Ancak, inisiyatif başarısız oldu. DTK sadece ana-akımın çeşitli düzeylerde politik, sosyal, ekonomik ve medya alanlarını; çeşitli alanlarda farklı kollarını kapsayan çatı örgütü haline geldi. Buna rağmen hareketin ulusal cephe kurma çabaları devam etti. Son genel seçimde (2011) BDP, seküler KADEP ve HAK-PAR'la işbirliği yaptı. Kürt sol grupların çoğu bu "ulusal ittifakı" destekledi fakat bir-iki istisna hariç İslâmcı Kürtlerin çoğu bu ittifakta yer almadı.

Açıktır ki, BDP-DTK/PKK-KCK Kürt olmayan sol gruplarla (ve feministler, çevreciler, azınlıklar vb.) ittifaka "ulusal ittifak"tan daha çok önem veriyor. Ana-akımın çizgisindeki örgütlenmelerde sosyalist ve milliyetçiler yönetimdeyken liberal ve Müslüman Kürtlerin temsiliyeti oldukça sınırlı.[62] Örne-

59 Şerif Camcı, kişisel görüşme, 28.11.2011.

60 Hüseyin Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.

61 TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*, (Ankara: TÜİK, 2013), www.tuik.gov.tr.

62 Ali Burakgazi, kişisel görüşme, Bingöl, 18.05.2012; Feyzi Aytar, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012; Hamdullah Tasalı, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012.

ğin, ana-akım Kürt hareketi, son genel seçimde İslâmcı Kürt siyasal temsiliyeti, tek vekille (Altan Tan) sınırlıdır. Tan, Müslüman entelektüel kesimde çok saygı görmesine rağmen İslâmi politik bir örgütü temsil etmiyor. Diğer ulusal grupların politik temsili de KADEP Genel Başkanı Ş. Elçi ile sınırlı. Ancak, ana-akım, bu seçimlerde üç Türk sosyalisti desteklemiş ve Kürt tabanının oylarıyla onları meclise taşımayı başarmıştır. Özetle bu ittifak politikasını belirleyen ana dinamik, ana-akım Kürt hareketinin anti-kapitalist niteliği.

Kürt ekonomik elitleri: Devlet ile BDP-DTK/PKK-KCK arasında

Başta BDP-DTK/PKK-KCK olmak üzere ulusal grupların çoğuna göre Kürt ekonomik elitleri zayıf, güvenilmez ve devlet bağımlısı aktörler. Kürt ekonomik elitleri de ana-akımın ekonomik meseleler karşısındaki tavrına dair olumsuz bir algıya sahip. Bunların büyük bir kısmına göre devlet Kürt bölgesinde sürekli, sistematik ve ayrımcı ekonomik politikalar uyguluyor ama ana-akımın da vizyonu tedavülden kalkmış ve anti-kapitalist projesi ütopik.

Devletin Kürt bölgesine yönelik ayrımcı politikaları

İkinci Bölüm'de, Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığına sebep üç ana dinamik vurgulandı: Bölgedeki Ermeni kıyımının yıkıcı ekonomik etkileri; bölgenin çevresel bir ekonomi olarak inşası; Kürt yönetici sınıfın merkez yönetici sınıfına entegrasyonu. Yoğun bir tahribata neden olan kanlı çatışma dönemi (1984-1999), Kürt bölgesindeki sosyoekonomik problemleri daha da ağırlaştırmıştır. Bölge, bu yıllardan sonra ekonomik elitlerinin zayıf ve merkeze bağımlı olduğu bir yıkım bölgesi haline geldi.

Ulusal gruplar gibi ekonomik elitlere göre de Kürt bölgesinde sermayedar grubu yok. Örneğin Diyarbakır TSO Genel Sekreteri M. Aslan'a göre, Kürt bölgesindeki kapitalist gruplar diğer ülkelerdeki kapitalist gruplara göre çok daha yeni ve zayıf; bölgede çoğu firma 1990'ların ortasından sonra kurulabilmiş ve bir tek firma bile mirasa dayalı değil:

> "İsterseniz Urfa'dan, Diyarbakır'dan veya Hakkari'den, Şırnak'tan, Van'dan bakalım, nereden bakarsak bakalım, oda olduğumuz için biliyoruz, Diyarbakır'da ikinci kuşak sermayedar yok. Sermayedar derken, sanayici kimliğine hasıl olmuş, üretici olan üretim yapan. ... Mesela Almanya'dan bir yol firması geldi, biz onlarla işbirliği yapacağız. Firma 1922'de kurulmuş. Onlara göre orta yaşlı bir firma. Çok daha eski firmalar var. ...Diyarbakır'da bu yok. ... Hangi yoldan hangi yöntemden gidersek gidelim Diyarbakır'da bir burju-

va sınıfı yok. ... Ben sayayım size: DİMER 1994-1995 yıllarında madenciliğe başlamış, bugün Diyarbakır'ın en büyük firması, 17-18 yıldır. Karavil Grup, Diyarbakır'ın en büyük ikinci yatırımcısıdır. ... Üretici olarak evveliyatlarına bakıyorsunuz, 10 yıl falandır. Organize Sanayi Bölgesi'ne gittiğinizde 20 yıldan eski firma çok fazla bulamazsınız. Burada Eczacıbaşı gibi, Sabancı gibi, Koç gibi kendi kültürünü yaratmış, yani paranın o dönüştürücü yüzünü görmüş, kendi kuşaklarını değiştirmiş, dönüştürmüş, burjuvalaşmış sermaye kesimini göremezsiniz burada."[63]

Aynı şekilde, DİSİAD Başkanı ve DİMER şirketinin sahibi R. Türk de – bölgedeki en büyük firmaların da üyesi olduğu– derneklerine üye firmalardan sadece dört şirketin 1.000 üstü personel istihdam ettiğini söylüyor.[64] A. Ebedinoğlu Türk'ün açıklamasını doğruluyor ve şunu vurguluyor: "Siz Diyarbakır'daki Organize Sanayi Bölgesi'ndeki bütün fabrikaları toplasanız İzmit'teki bir otomobil fabrikası kadar çalışanı yok."[65] Kürt bölgesinde önemli bir ekonomik güce sahip, kısa bir süre önce GÜNSİAD Başkanlığına seçilen Odabaşı ailesinden M. Odabaşı, Türkiye'deki en büyük 1.000 şirketin bölgelere göre analizini yaparak, Türkiye'deki Kürt ekonomik elitlerinin zayıflığını ortaya koyuyor:

"Türkiye'de ilk 500 sanayi kuruluşunun dökümünü yapsanız, bütün Güneydoğu'da Gaziantep hariç ilk 500'e giren bir tane kuruluş yok. Üretim yapan kuruluşlardan bahsediyorum. Bunun içine bizim Ceylanpınar Tarım İşletmeleri de dahil. Ceylanpınar Tarım İşletmeleri üretim yapan bir kuruluş, iki milyon yüz bin dönüm araziye hükmediyor. Buna rağmen o da dahil bir tane kuruluş ilk 500'e giremiyor. ...1000 sanayi kuruluşundan Diyarbakır'da, Urfa'da, Şırnak'ta, Batman'da, Mardin'de, Bingöl'de, Elazığ'da, Van'da toplam beş tane şirket yoktu. Oysa bu bölge Türkiye'nin %7-7,5 nüfusunu oluşturur, su kaynakları bakımından Türkiye'nin %40'ını oluşturur, ekilebilir verimlilik açısından belki %30'unu oluşturur. Böyle bir tabloda öyle büyük bir sermayeden bahsedilemez."[66]

Kürt ekonomik elitlerinin en bilinen isimlerini[67] de içeren çoğu elite göre bölgenin sosyoekonomik geri kalmışlığının en temel nedeni, Türk devleti-

63 M. Aslan, kişisel görüşme.

64 Raif Türk, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.11.2011.

65 Alican Ebedioğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012.

66 Mahmut Odabaşı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.05.2012.

67 Şah İsmail Bedirhanoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.11.2011; Türk, kişisel görüşme; Mehmet Kaya, kişisel görüşme, Diyarbakır, 02.05.2012; Ebedioğlu, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Burç Baysal, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Adnan Sarı, kişisel görüşme; Bingöl, 19.05.2012; Mehmet Ali Dündar, kişisel görüşme, Mardin, 12.06.2012.

nin Kürt bölgesine ve Kürt ekonomik aktörlerine yönelik ayrımcı ekonomik politikaları. Bu konuda, hükümetin yerel temsilcileri bile benzer argümanlar ileri sürebiliyorlar. Örneğin, Diyarbakır TSO'nun önceki başkanı ve AK Parti Diyarbakır Milletvekili G. Ensarioğlu, Kürt bölgesinin "geri kalmış" değil kasıtlı olarak "geri bırakılmış" bir bölge olduğunu vurguluyor.[68] TUSİAD'a alternatif ve rakip olarak oluşan İslâmcı iş adamları dernekleri TUSKON ve MUSİAD'ın şube temsilcileri bile Kürt bölgesinin şimdiye kadar ekonomik olarak ihmal edildiği gerçeğini –sistematik bir politika olarak tanımlamaktan kaçınsalar bile– kabul ediyorlar.[69]

DTSO'nun önceki başkanlarından ve DİTAM Başkanı M. Kaya'ya göre Türk devletinin zenginleşmiş bir Kürt bölgesinin ülkeden ayrılacağı korkusu ayrımcı sosyoekonomik politikaların temel dinamiği:

> "Kürtler zenginleşse Türkiye, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte kaybettiği petrol ülkelerinin yanı sıra ikinci bir su ülkesini de, bölgesini de kaybedecekti. Türkiye'nin en büyük korkusu buydu. Yoksa şunu kim bana izah edebilir: Devlet yatırımlarında sulama birinci sıradadır. Sulamayı devlet yapar, bunun dağıtımını devlet yapar, tekeldir. Türkiye ortalamasında sulanabilir oran, yani su taşınan oran Türkiye genelinde %54'tir, bölgedeki araziyi de koyduğum halde söylüyorum, ama bölgede bu oran %12'dir, bugün %13-14 olmuştur en fazla. Şimdi sen enerjiyi tutmuşsun barajında, onun sulama kısmını yapmamışsın, enerji üretmişsin ama sulamasını hiç yapmamışsın. Bunu nasıl izah edeceksin? Toplumlar 1900'lerin başından beri bu bölgede özellikle tarımsal sanayiyle birlikte sanayiye geçmişler. Bir yerde toprağın sağladığı artı değerle hep devam etmişler. Kürtlere bu yasaklanmış. Kürtlerin özellikle bundan yararlanması yasaklanmış. Dönüp başka boyutlarına baktığımızda, bilinen bir gerçek, Kürtlerin kendi aralarındaki ticaret de yasaklanmış. Daha on yıl öncesine kadar Batman'a, Mardin'e, Bingöl'e gidecek doğru dürüst yol yoktu. Bingöl'e gitmek için bir ilin üzerinden geçmemiz gerekiyordu, Diyarbakır'a komşu olmasına rağmen. Muş Diyarbakır'ın sınır komşusu ama gidebilmek için dolanıp üç ili geçmemiz gerekiyordu. Neydi? Daha çok Türk metropollerine bağlanan bir anlayış vardı. Bu asimilasyonun ekonomik boyutuydu."[70]

Kürt bölgesindeki en büyük toprak ağasının devlet olduğunun altını çizen Odabaşı, Kaya'nın devletin bölgeye karşı ayrımcı sosyoekonomik politikalar izlediği iddiasını paylaşıyor:

68 Galip Ensarioğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 04.06.2012.

69 Alaattin Korkutata, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012; Şahabettin Aykut, kişisel görüşme, Diyarabkır, 07.05.2012; Mustafa Tatlı, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012; Abdurrahman Yetkin, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012; Mehmet Öksüzoğlu, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012.

70 M. Kaya, kişisel görüşme.

"1920'den beri devlet politikaları belli. Bu bölgenin izlenen politikalar içindeki yeri belli. Zaten 1950 yılına kadar tecrit edilmiş bir bölge. Buradan öte yana entegrasyona bile izin vermemişler. Menderes dönemiyle birlikte bir entegrasyon başlamıştır. Entegrasyon Kürtlerin var olduğu anlamına gelmiyor ama. Ama en azından bir geçiş süreci yaşanmış. Bana göre asıl aradaki uçurum 60'lardan 80'li yıllara kadar (oluştu), Türkiye'deki ekonomik sıçramadan bu bölge nasibini almamıştır. Zaten o dönemlerde, 1950'lerden önce devletin kurduğu birkaç sanayi tesisi var. Ondan sonra da bir şey kurulmamış. 1980 sonrası 24 Ocak ekonomik kararlarıyla birlikte Batı'da inanılmaz bir teşvik sistemiyle, Kocaeli'nde, Bursa'da, Akdeniz'in tamamında turizm sektöründe büyük sıçramalar yaşadı. Bu sıçramalar yaşanırken, 1985'ten 1996-1997'e kadar, o süreçte Güneydoğu çok farklı bir sıkıntıyla uğraşıyordu. Gerek 12 Eylül'ün yarattığı tahribat gerekse bölgede gittikçe şiddetlenen kavga, gittikçe yükselen bir grafikle yürüyen şiddet. Bu kavga bölgede oluşabilecek gelişmeyi de –zaten zayıftı sistem– frenledi. Dolayısıyla şu an Kocaeli hattında 25 bin, 30 bin dolara çıkan kişi başına milli gelir buralarda 1.000 dolarlarla ifade ediliyor. Binli dolarlar da, merkezî hükümetin buraya aktardığı maaşları çekerseniz bu rakam daha da aşağıdır."[71]

Ana-akım Kürt partilerinde farklı görevlerde bulunmuş deneyimli eski politikacı ve iş adamı C. Birtane, devletin politikasını "politik mülksüzleştirme" olarak kavramsallaştırıyor. Birtane'ye göre, devlet Kürtlere karşı politik mülksüzleştirme polikası izliyor. Yani, Kürtlerin ekonomik kalkınmayı başarmasını engellemek için çaba gösteriyor.[72]

Kürt ekonomik elitleri ayrıca ana-akım Kürt hareketinin bölgesel ekonomiye dair aldığı tavrı da eleştiriyorlar. En iyi durumda bile ekonomik meselelere ilgisiz, alana yabancı bir aktör olarak görüyorlar. Ötesi, çoğuna göre BDP-DTK/PKK-KCK, bölgedeki ekonomik çıkarları karşısında tehlikeli ve güvenilmez bir aktör.

BDP-DTK/PKK-KCK: "Ekonomik alana yabancı bir aktör"

Elitlerin çoğuna göre, BDP-DTP/PKK-KCK'nin gündeminde ekonomik meseleler önemli bir yer tutmuyor[73] Onlara göre hareket, kendisini politik

71 Odabaşı, kişisel görüşme.

72 Celalettin Birtane, kişisel görüşme, Diyarbakır, 31.05.2012.

73 Türk, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; Beşir Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.01.2012; M. Aslan, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Aykut, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Samed Bilgin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.05.2012; Mehmet Ali Uzunyaya, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012; Aziz Gölcük, kişisel görüşme, Diyarbakır, 11.05.2012; Birtane, kişisel görüşme.

meselelerle sınırlıyor ve ekonomik sorunlar başta olmak üzere diğer sorunları çözmek için bir çaba göstermiyor. Bu konuda, bazıları hareketin politik arena haricinde kalifiye elemanları olmadığını belirtirken[74] bazıları da ekonomik bir vizyonu olmadığını vurguluyor.[75]

R. Türk'e göre, BDP'nin herhangi bir ekonomik meseleye dair bir fikri yok: "BDP'nin ilişkileri daha çok insan hakları temelinde. Ekonomik ilişkilerle ilgili ne içeride ne dışarıda bir çalışması olmadı. Öyle bir yaklaşımı, vizyonu da olmadı. Eksik bir siyasetti, hâlâ devam ediyor diye düşünüyorum."[76] Türk'ü teyit eden M. Aslan'a göre hareket, ekonomiyi gündeminden bilerek ve özellikle çıkardı; sosyoekonomik kalkınma, sanayi ve sanayileşme konularına çok uzak. Aslan'a göre hareketin, Diyarbakır'daki refah meselesi, gelir dağılımını anlamaya dair hiçbir çabası yok: "(Diyarbakır'da) çok fazla işsizlik ve gizli işsizlik var. İş aramaktan vazgeçmiş çok geniş bir kitle var. ...İstihdama, işsizliğe, çalışmaya, sanayiye vs. (Kürt) siyasetin(in) en küçük bir ilgisi dahi yok. Bu beni çok şaşırtıyor."[77]

Odabaşı'na göre milletvekilleri dahil BDP'nin çekirdek kadroları Kürt bölgesinin ekonomisinin farkında değil; bölgesel ekonomik eşitsizlikler ortadan kalkmadığı sürece kimlik sorununun çözümü bir anlam ifade etmeyecek:

> "Bana göre, ...Kürd'ün işte anayasal güvencesi veya kimliği veya anadil olsun mu olmasın mı noktasının hemen yanında 'arada oluşan 10-15 bin dolarlık farklı nasıl kapatacağız' olması gerekir. Eğer bu farkı kapatamazsak Batı'yla aramızda, gelecekte bize verilecek anayasal yurttaşlık veya ötekileşmeme adına yurttaşlık belgesi, sözleşmesi, hatta ve hatta resmi dil olarak bile Kürtçenin bölgede kullanılması, eğer bu ekonomik uçurumu gideremezsek bir anlam ifade etmeyecek. O zaman başka bir şey başlayacak: Senin yüz liran var benim yüz liram yok. Senin orada kişi başına 20 bin dolar var, burada niye 1.000 dolar var kavgası başlayacak."[78]

Aynı şekilde, DİTAM Başkan Yardımcısı ve mermer sektöründeki iş adamı B. Yılmaz'a göre de ana-akım Kürt hareketi kimlik meselesine yoğunlaşıyor ve şehirleşme, ekonomik refahın artması gibi meseleleri önemsemiyor:

> "BDP ile bizim anlaşamadığımız noktalardan biri bu. Elbette ki Kürt ulusal meselesinin bir kimlik, statü sorunu var; ama yaşam devam ediyor. Diyarbakır'ın da iyi bir şehir olmaya; Diyarbakır insanının da villalarda, güzel bina-

74 M. Kaya, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme.

75 Türk, kişisel görüşme; M. Kaya, kişisel görüşme; M. Aslan, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Gölcük, kişisel görüşme; Uzunyaya, kişisel görüşme; Birtane, kişisel görüşme.

76 Türk, kişisel görüşme.

77 M. Aslan, kişisel görüşme.

78 Odabaşı, kişisel görüşme.

larda yaşamaya hakkı var tüm bölgede olduğu gibi. Eğer biz tüm eforumuzu sadece kimliğe harcarsak, bu bir ayağı eksiktir. Ekonomiye çok ciddi önem vermeleri ve desteklemeleri gerekir. Bazen ekonomi ile ilgili toplantılar yapıyorlar ama çok cılız ve öylesine yapılan çalışmalar."[79]

GÜNSİAD Başkanı Ş. İ. Bedirhanoğlu da benzer bir yaklaşıma sahip. Demokratik özerklik projesi ve olası herhangi bir bölgesel desantralizasyonda kalkınma ajanslarının rolü konusundaki soruları cevaplarken BDP'nin kalkınma ajanslarıyla ilgilenmediğini vurguluyor:

> "Biz BDP'ye kalkınma ajanslarının yapısının sivilleşmesi, demokratikleşmesi ve daha fazla özerkleşmesi konusundaki bizlerin de çabalarına destek verin diyoruz. Onlar kalkınma ajanslarını daha fazla parayla uğraşan bir kurum olarak değerlendiriyorlar. Sermaye kesimini, acaba bu konuda bizim özel bir kaygımız mı var diye değerlendiriyorlar. Bu konuda çok fazla arzulu değiller."[80]

Bazı ekonomik elitlere göre ekonomik meselelerin yanında, ana-akım Kürt hareketinin kayda değer bir çaba içine girmediği diğer alanlar mevcuttur. DİSİAD Başkan Yardımcısı B. Baysal'a göre BDP diğer kültürel ve ekonomik meseleleri dışlayan ve "tek bir sorun" üzerine çalışan bir parti.[81] Benzer şekilde hareketin, gündemini politik ve kimlik meseleleriyle sınırladığını vurgulayan M. Kaya'nın önerisi ordu, üniversiteler ve banka sektörü dahil tüm alanlarda Kürtlere eşitlik sağlayacak geniş bir gündem:

> "Kürtlerin şunu söylemesi lazım. Kardeşim benim bu ülkede nüfus oranım kaç? Kürt diyen %18 midir, ben her yerden %18 hakkımı istiyorum. %19 istemiyorum, %17'yi de kabul etmiyorum. Bana askeriyede de, üniversitelerde de, bankalarda da, burada da %18 vereceksin. Çünkü bu ayrımcılık yasalarla yapıldı, devletin aklı bu ayrımcılık üzerine oturmuştu. Kürtleri güçlendirmemek, Kürtleri zenginleştirmemek, bu yapıldı bu ülkede."[82]

Ekonomik elitlerin ana-akım Kürt hareketinden yerel ve bölgesel sermayedarları destekleme beklentisi, ilişkilerini belirleyen temel dinamik. Ekonomik elitlerin harekete yönelik olumsuz bir algısı var.[83] Örneğin, IKB'de, Türkiye'nin batısında ve Kürt bölgesinde aktif, güçlü inşaat firmalarından biri Tigris İnşaat'ın yöneticisi A. Gölcük'e göre, ana-akımın yerel sermaye

79 B. Yılmaz, kişisel görüşme.

80 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme.

81 Baysal, kişisel görüşme.

82 M. Kaya, kişisel görüşme.

83 Türk, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; M. Kaya, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Gölcük, kişisel görüşme.

gruplarını desteklemek gibi bir vizyonu ve perspektifi yok.[84] M. Kaya, bu algıyı oldukça iyi özetliyor:

> "Burjuva dediğim kesim, biraz daha bölgenin ekonomisini, sosyal yaşamını farklı noktalara taşıyacak kesim. Bunlar iş adamıdır, sanayicidir. Bunları harekete geçirecek, güçlendirecek politikalar geliştirmedi (Kürt hareketi). Politikalar geliştirmediği gibi bu insanlar da Türkiye'deki cezai boyutlarından dolayı bu politikanın içerisine girmekten çekindiler. Burada 'o insanlar niye girmediler, ürktüler' demekten çok, politikayı belirleyecek olan Kürt hareketidir. Kürt hareketi ben sanayicimi nasıl yaratırım, ben iş adamımı nasıl yaratırım hesabını üç beş adım geri adım atarak yapabilmeliydi. Kürdistan'da kurulmuş hiçbir fabrikanın sahibi o Kürt iş adamı değildir, bunun sahibi Kürdistan'dır."[85]

Siyasette aktif, Kürt ulusal mücadelesini açıktan destekleyen ekonomik elitler dahi ana-akımı burada eleştiriyorlar.[86] Şeyh Sait ailesinin üyelerinden ve çeşitli firmalarda (Veziroğlu İnşaat ve Ceylan Holding vb.) üst-düzey yöneticilik yapmış S. Bilgin, önemli bir örnek veriyor:

> "BDP kendi yerel sermayesini burada koruyamadı, muhafaza edemedi; bunun örnekleri çoktur. Şimdi belediyelerin belli bir yasal yetkisi var. Bugün bir Malatya, bir Kayseri, bir Konya, Bir Yozgat'ta, örnek illere baktığımızda, bugün gidip Malatya'da örneğin, ben bir marketler zinciriyim İstanbul, İzmir veya Diyarbakır merkezli. Malatya belediyesi diyecek ki sen iki tane açabilirsin, üçüncüsüne veya dördüncüsüne izin vermem. Ama bugün örnek olarak Diyarbakır'a baktığımızda Diyarbakır merkezde 34 tane BİM alışveriş merkezi, üç tane de ilçelerde 37 tane; altı tane Carrefour var, üç büyük, üç normal; üç tane büyük Migros burada; 20 tane Kiler mağazası var. Şimdi de Cüneyt Zapsu'nun kurduğu yeni A-101, o da burada izin almış. ...Kendi yerel marketini, yerel bakkalını güçlendirmek için bunu git Konya'da, Eskişehir'de, Kayseri'de yapamazsın. Türkiye'nin en muhafazakâr, en milliyetçi ilinde bile 34 tane BİM yoktur. ...BDP'nin burada en büyük eksikliğidir. Bu burada siyasi süreci de ciddi etkiliyor."[87]

Yanı sıra, Kürt ekonomik elitlerine göre ana-akım Kürt siyaseti, ekonomik alanda çok zayıf bir kurumsal kapasiteye sahip.[88] Odabaşı, bu konudaki görüşleri iyi özetliyor:

---

84 Gölcük, kişisel görüşme.

85 M. Kaya, kişisel görüşme.

86 Bilgin, kişisel görüşme; Birtane, kişisel görüşme; B. Yılmaz, kişisel görüşme.

87 Bilgin, kişisel görüşme.

88 M. Kaya, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Bilgin, kişisel görüşme.

"BDP'nin çok güçlü ekonomik koordinasyon biçimi oluşturacak bir ekibi yok. Yarını imar edecek, yarın ile ilgili tavır koyacak yine çok ciddi imari düşünceye sahip bir ekibe sahip olduğuna da inanmıyorum. ... Çünkü şu an bu bölgedeki siyasetin neredeyse %90'ı hukukçuların elinde. Hukukçuların da yapacakları bir yere kadardır. Bir kentin gelişimini avukatlar sağlayamaz. ...Bu da hukuk ihlallerinin yoğunluğundan kaynaklı. Hukuk ihlalleri son 30 yılda tavan yapmıştır. Son on yılda ciddi azalma göstermişse de onun öncesindeki 20 yılda, akla hayale gelmeyen hukuksuzluklar, ahlaksızlıklar yapılmış. ...Hukukçular insan haklarının zulüm ve ötekileşmenin tahribatına karşı savunucusu olurlar. Bu bir yere kadar. Oysa bir süre sonra çok kaliteli mimarlara, sosyal değişimi sağlayacak mühendislere, sosyologlara, psikologlara, doktorlara, ne bileyim, çok hümanist yazarlara, çizerlere, bu kent bu topraklar için canını verebilecek kadar çıkar gözetmeksizin güzellikler sunabilecek adamlara ihtiyaç var. Şimdi tek başına hukukçular... Ne oluyor, akşama kadar içeri girenlerle uğraşıyorlar."[89]

Demokratik özerklik: "Gerçekçi olmayan otoriteryan bir proje"

Ana-akım Kürt hareketi birkaç yıldır demokratik özerklik projesinin ekonomik yönlerini geliştirmek için çabalıyor. Henüz tamamlanmamış ve tartışmaları devam ediyor olmasına rağmen, hareketin ekonomik modeli cinsiyet eşitliği ve özgürlüğü, emeğe saygı ve ekolojinin korunmasını esas alıyor. BDP-DTK/PKK-KCK'nin eşitlikçi kolektivist yaklaşıma sahip politik elitleri, özerklik çerçevesinde bölgesel ekonomiyi yeniden örgütlemeyi öneriyorlar.

Kürt ekonomik elitlerine göre bu model, kendi çıkarlarını temsil etmeyen tedavülden kalkmış ve ütopik bir proje.[90] Ayrıca, proje kapsamında yerel/bölgesel "öz-savunma"[91] güçlerine dair tartışmalar, hareketin Kürt bölgesinde kooperatif bir ekonomik sistem kurmak için otoriter bir idari-siyasi sistem oluşturmaya çalıştığına inanan Kürt ekonomik elitlerinin korkularını arttırıyor. PKK'nin bazı Kürt ekonomik elitlerinin pozisyonlarından veya tavırlarından dolayı mülklerine yaptığı fiziki saldırılar, "öz-savunma" konusundaki korkularını daha da arttırmakta.[92]

89 Odabaşı, kişisel görüşme.

90 M. Kaya, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Ensarioğlu, kişisel görüşme.

91 Ana-akım Kürt hareketi öz-savunmayı demokratik özerklik projesinin sekiz ana boyutundan biri olarak tarif ediyor. Diğer yedi boyut şunlardır: ekonomik, hukuki, kültürel, sosyal, ekonomik, ekolojik ve diplomatik.

92 M. Kaya, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Türk, kişisel görüşme; B. Yılmaz, kişisel görüşme; M. Aslan, kişisel görüşme; Aykut, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Uzunya-

Demokratik özerkliğin ekonomik modelinin Kürt toplumunun ve dünyanın gerçekliğiyle uyuşmadığını düşünen GÜNSİAD Başkanı Ş. İ. Bedirhanoğlu, ekonomik elitlerdeki yaygın olumsuz algıyı iyi temsil ediyor:

> "Demokratik özerkliğin içeriğine baktığımızda, ben bölgesel kalkınmaya katkı sunacağını hiç düşünmüyorum. Böyle bir şey hem mümkün değil hem de eşyanın tabiatına aykırı. Siz bir ülke toprakları içinde hem bir özerklikten bahsedeceksiniz, hem de Türkiye Cumhuriyeti devleti içinde kendine ait sosyoekonomik yapınız olacak. İşte bu kooperatifçilik veya farklı yapılar gibi, aslında bağımsız bir devlette olabilecek birtakım yaptırımları, kararları almanız mümkün değil. Devlet serbest rekabetçi liberal bir ekonomiye gidiyorsa, sizin de ona benzer ekonomik bir modeliniz olmak durumunda. Demokratik özerklik projesinin ilan edildiği toplantıda ben de oradaydım ve içeriğini ciddi bir şekilde eleştirenlerden biriydim. Bu öz savunmanın toplumu ürkütebileceğini ve bunun yanlışlığını ifade ettim. Diğeri de önerilen ekonomik modelle ilgili. Bunun çağımızın gerçekliğiyle pek uyuşmadığını ve böyle bir modelin zaten yaşama şansının günümüz koşullarında mümkün olamayacağını ifade ettim. Onun için bölgesel kalkınmayı önerirken toplumun ekonomik dinamiklerini tanımak lazım ve bilmek lazım. Bunu bilmiyorsanız, – bilmediği ortadadır ki sanki Kürt toplumu bir grup ve üretimi bilmiyor, dolayısıyla 'üretimi yöneteceğiz, üretimimizi yönetirken de kolektif üretimi yöneteceğiz ve beraberinde de tüketimi yöneteceğiz' ... Şimdi baktığımızda Kürt toplumu böyle bir toplum değil."[93]

Benzer şekilde, M. Kaya'ya göre de Kürt hareketi, kapitalist dünyanın ekonomik güçleri arasında sosyalist bir model geliştiremeyecek: "Halen kooperatifleri savunan bir mekanizmadan bahsediyorlar. Bunları kimler tartışıyor merak ediyorum. Hakikaten kimdir bu demokratik özerkliği savunanlar. Bir tarafında petrol ülkesi, bir tarafında Avrupa, bir tarafında Çin sermayesi. Böyle bir politikanın içinde Küba gibi bir model mi yaratacaksın."[94] Ana-akım Kürt hareketinin demokratik özerklik projesi kapsamında "sermaye düşmanlığı" yaptığını iddia eden iş adamı B. Baysal, Kaya'nın iddiasını destekliyor:

> "Kendilerine oturuyorlar diyorlar komünist sistem içinde yaşayalım, kerpiç evlerde oturalım, havaya bakıp yıldızları seyredelim. ...Kendi kendilerine hayal dünyası içindeler. ...Bizim bugün dünyanın ekonomik koşullarını değiştirebilecek ne bilgi-birikim anlamında kapasitemiz var, ne de böyle bir kay-

ya, kişisel görüşme; İbrahim Alimoğlu, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012; Ensarioğlu kişisel görüşme.

93 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme.

94 M. Kaya, kişisel görüşme.

nak kapasitemiz var. O yüzden mücadeleyi yanlış yerde yapıyorlar. Böyle bir sermaye düşmanlığı, sermayeye farklı gözle bakmak çok doğru bir yaklaşım değil. Ki bugün burada sermayedarım diyenler onlardan çok daha keskin bir dille davayı savunuyorlar."[95]

Çoğu ekonomik elit, ana-akım Kürt hareketinin bölgeyi yönetmesi halinde ekonomik güçlerini kaybedeceği korkusunu yaşıyor. Hareketin politik elitleri, liberal piyasa ekonomisinin tamamen dışlanmadığı bir sistemi savunduklarını açıkça ve sık sık ifade etse de ekonomik elitlerin çoğu onları otoriterlikle eleştiriyor. "Ben özerklikten yanayım, destekliyorum ama demokratik özerkliği istemiyorum"[96] açıklaması Kürt ekonomik elitlerindeki hâkim fikri net bir şekilde özetliyor. Bu kesime göre, demokratik özerklik, Kürtler için özerk bir bölge inşa etmekten öte, hareketin ideolojik ve politik yönelimleriyle, uyumlu kurallarla yönetilecek bir bölge tasavvuru ve inşası.[97]

R. Türk'e göre, öz-yönetim modeli (bölgesel yönetim, özerklik veya federasyon) sosyoekonomik kalkınmayı sağlayabilir. Ancak, Türk'e göre öz-yönetimin bazı kısıtlamaları olmalı: "Öz-yönetim (bölgesel yönetim, özerklik veya federasyon) kalkınma sağlar mı? Sağlayabilir. Tabii burada bir sınır olmalı. Ben silahlı bir öz-yönetim olmasını istemiyorum. Belki AB müktesebatındaki yerel yönetimlerin biraz daha güçlendirilmesi şeklinde düşünürüm."[98] Burada, Türk'ün "silahlı öz-yönetim" kaygısı, PKK'nin yerel ekonomik aktörlere yönelik kullandığı şiddetten kaynaklanıyor. Zira, Anayasa Referandumu'nda (12 Eylül 2010) AK Parti hükümetine politik desteğinden dolayı, PKK Türk'ün bölgedeki mülklerini hedef almıştır. Ekonomik elitlerin siyasi fikirlerinden dolayı PKK'nin şiddetine maruz kalmasını, M. Aslan bölgedeki şu sözlerle eleştiriyor:

> "DİMER sahibi Raif Türk, anayasa referandumunda evet diyeceğim dediği için, mesela şantiyeleri yakıldı. Siyaseti ne kadar etkileyebileceğine dair çok güzel bir örnek. Sadece bir kanaat açıklıyor, diyor ki ben anayasaya evet diyeceğim. Burada temsilî bir iş adamı, çünkü DİSİAD Başkanı, aynı zamanda burada başarılı olmuş, iş adamı kimliği olan az sayıda insanı da temsil ediyor."[99]

MÜSİAD Diyarbakır Şube Başkanı Ş. Aykut, Aslan'nın iddiasını destekliyor: "Ben MÜSİAD başkanıyım, bir iş adamları derneği başkanıyım, çıkıp da

95 Baysal, kişisel görüşme.

96 B. Yılmaz, kişisel görüşme.

97 Türk, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; M. Kaya, kişisel görüşme; B. Yılmaz, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme.

98 Türk, kişisel görüşme.

99 M. Aslan, kişisel görüşme.

basında bu konuda açıklama yapamıyorum. Çünkü korkuyorum. Niye? Ortada bir şiddet var."[100] Benzer şekilde, öz-savunma güçlerine olan talebi eleştiren Odabaşı'na göre bölgesel yönetim ve il bazlı özerk bir sistem, daha çok kamu yönetiminin etkinliği ve yetki devri bağlamında desteklenebilir.

> "Burada demokratik özerklik adının temelinde bir eyalet mantığı mı var? Eğer öyleyse demokratik özerklik demeye gerek yok. Bu ülkede merkezden idarenin zorlaştığı, ülke nüfusunun arttığı, ülke ve bölge insanlarının taleplerinin merkeze gelinceye kadar sorunlarında bir kırılma yaşandığı, bunların yerinde incelenip yerinde çözüm bulunmasının gerekli olduğu noktalarda merkezin dışında biz hareket etmeliyiz, ama merkeze de bu noktalarda bağlı olmalıyız demek çok daha kolaydır. Niye bu kadar adına demokratik özerklik, *yok efendim öz savunma möz savunma deniliyor*"[101]?

Odabaşı'nın iddiasını destekleyen B. Yılmaz'a göre demokratik özerklik projesi otoriter bir yönetim anlayışını yansıtıyor. Yılmaz'a göre Kürtlerin daha özgürlükçü, demokratik bir özerk sisteme ihtiyacı var:

> "Otoriter bir yönetim sistemi görüntüsü var. Demokratik özerklik programının satır aralarında bunu görürsünüz. Demokratik özerklikteki yönetim şeffaf olmalı, Kemalist zihniyet olmamalıdır. ...Böyle bir şey istemiyor insanlar. ...Daha özgürlükçü, daha demokrat bir özerklik istiyoruz. Herkesin o özerklikte kendini bulabilmesi ve rahatça temsil edebilmesi gerekir. İnsanların en büyük sıkıntısı o."[102]

Kürt ekonomik elitleri, demokratik özerklik projesini sadece özgürlük, demokrasi ve temsiliyet kavramlarından değil, ekonomi üzerinden de eleştiriyorlar. Örneğin, M. Kaya'ya göre:

> "(d)emokratik özerklik deyince sadece polisi, güvenliğinden çok bu devletin kaynaklarını da bizlerin kullanacağı bir yöntemin de oluşması lazım. ...Her 100 zenginin 18'i Kürt olmak zorunda. Hiçbir zengin devletin olanaklarını kullanmadan zengin olamaz. Bugün Kanyon Alışveriş Merkezi'nin yeri, Eczacıbaşı serum üretsin diye Bülent Eczacıbaşı'na 1960'larda bedava verilmiş bir arazidir. ...Demokratik özerklik sadece siyasi statü elde etmek değildir. Aynı zamanda ülkenin kaynaklarından gücün oranında yararlanmadır, ürettiğinden pay almaktır. Biz Kürtler bunun tarihsel sürecini konuşmuyoruz ki. Bunun bir de ekonomik boyutunu tartışalım, geçmiş hakkımız var mı sizde? Sen bugüne kadar benim petrolümle ne kadar gelişmişsin, benim suyumla ne

100 Aykut, kişisel görüşme.

101 Odabaşı, kişisel görüşme.

102 B. Yılmaz, kişisel görüşme.

kadar enerji elde edip gelişmişsin. Sen hep ihmal etmişsin, gelişmişsin. ...Bu boyutu da tartışmak gerek."[103]

Son olarak, Kürt ekonomik elitleri bölgede liberal piyasa ekonomisini talep edip desteklerken sosyal politikalara da karşı değiller. M. Kaya, konuya açıklık getiriyor:

> "Sosyal devlet ilkesi, koşulları nelerdir, bunu doğru tanımlamak lazım. Bunu tanımlarken ekonomik araçlarla sosyal devlet olma ilkesi çok iç içe görülmemeli. Ekonomik araçlar bu ülkenin gelişmesini, milli gelirinin artmasını sağlayacak mühim rekabet unsuru olan, verimliliği gereken araçlardır. Bunu bir tarafa koyuyorsunuz. Ondan sonra elde edilen gelir dağılımını nasıl düzeltiriz, sağlarız meselesinin kavgası, dünyadaki bütün ülkeler gibi senin de politikalarında olacak. Bunlar için belirli araçlar kullanabilirsiniz. İşte eğitim, okul, çocuk yardımı; sonuçta bir aileye asgari bir yaşam parasının bir şekilde girmesini sağlayacak araçları yaratırsınız. Bu başka bir şey. ...Sosyal devlet olma ve hakça paylaşımı göz önüne alın ama ayrıca bu ülkenin kaynakları nasıl doğru kullanılır, ekonomisi nasıl geliştirilir, dünya pazarıyla nasıl rekabet edilir'in de kurallarını doğru koymak gerekir."[104]

Sonuç

Bu bölümde, Kürt ekonomik elitleri ile BDP-DTK/PKK-KCK özelinde ulusal grupların sınıf çatışması analiz edildi. Dört temel sonuç vurgulanabilir: İlki, ulusal ve ekonomik blokların sınıf çatışmaları, bu grupların Kürt alanındaki "ulusal" meselede işbirliğini kısıtlıyor. Bu nedenle blokların etkileşimindeki temel dinamik, Kürt bölgesindeki sınıf çatışması. Kürt ulusal hareketi alt ve orta sınıf temelli. Kürt bölgesinde üretim ve tüketime dair kolektivist bir yaklaşıma sahip ve ekonominin kooparatifler temelli yeniden düzenlenmesini öneriyor. Hareketin temsilcilerinin çoğuna göre Kürt ekonomik elitleri güçsüz, çıkarcı, güvenilmez ve devlete bağımlı. Bu konuda, Ana-akım Kürt hareketinin Türk sol hareketleri ile yıllardır süregelen ittifakı anti-kapitalist, sol/sosyalist ideolojik ve politik yöneliminin en önemli göstergelerinden biri. Buna karşın, Kürt ekonomik elitleri, hareketi ekonomi ve diğer meseleleri idari-politik statü ve kimlik meselelerinin dışına ittiği için eleştiriyor. Ekonomik elitlere göre ana-akım Kürt hareketi sosyoekonomik alanlarda hiç yok; söylemsel düzeyde tedavülden kalkmış, gerçekçi olmayan ve otoriteryen bir ekonomik model öneriyor. Ekonomik elitlere göre bu model pi-

103 M. Kaya. kişisel görüşme.

104 M. Kaya. kişisel görüşme.

yasa ekonomisi temelli dünya gerçekliğiyle baş edemez ve kendi ekonomik çıkarları için ciddi bir tehlike.

İkincisi, rasyonaliteler ve çıkarlar sosyal inşalardır ve taşıyıcı aktörlere bağımlıdır. Kürt alanında, ulusal gruplar ve ekonomik elitler, sosyal meşruiyet konusunda farklı, hatta çatışan referanslara sahip. İdeolojik ve politik olarak soldaki ulusal gruplara göre ekonomik elitler "çıkarcı", "statükocu" ve "ulusal kimlikten yoksun". Buna karşın, liberal piyasa ekonomisi destekçisi ekonomik elitler için merkezî otorite ve güçlerle işbirliği, devlet gücü tahakkümündeki politik ekonomide "çıkarlarını" korumak için rasyonel bir seçim.

Üçüncüsü, Kürt alanında geçmişin kurumsal yoluna bağımlılık (*institutional path dependence*) vakası var. Kürt ulusal gruplarla ekonomik elitlerin hâlâ süren çatışmalı ilişkiyi, büyük oranda 1950'den sonraki kuramsal bağlam kurmuş ve sınırlamıştır. Diğer taraftan, 1999'dan sonra ana-akım Kürt hareketinin kentleşmesi ve kurumsallaşmasıyla birlikte Kürt orta sınıfının sosyopolitik ve sosyokültürel mobilizasyonu artmış ve hareketin toplumsal tabanında mühim değişimler yaşanmıştır. Hareket alt sınıflara dayalı bir yapıdan alt-orta sınıfların koalisyonuna dayalı bir yapıya dönüşmüştür. Ayrıca, anti-kapitalist söylemine rağmen pratikte, 1999'dan beri süren belediyecilik deneyiminde çarpıcı anti-kapitalist sosyal ve ekonomik politikaları ve uygulamaları olmamıştır.

Öte yanda, Kürt ekonomik elitlerin çoğu, Türk devletinin Kürtlere uyguladığı ekonomik ve politik ayrımcılığı şiddetle eleştiriyorlar ve Kürtlerin özerkliğini açıkça destekliyorlar. Ancak, bu iki blok arasındaki işbirliği hâlâ çok sınırlı. Türk devletinin ayrımcı sosyoekonomik politikaları, Kürt bölgesiyle ülkenin batısı arasındaki merkez-çevre ilişkisi ve ulusal blokla ekonomik elitlerin hasmane ilişkisi, bu iki bloğun etkileşimini hem ekonomik hem de politik olarak bugüne dek yapılandırmış ve sınırlamıştır.

Son olarak, düşünsel yol bağımlılığı (*ideational path dependence*), yani Kürt grupların normatif ve kavramsal çerçevelerinin sürekliliği ve bunun Kürt sahnesinde karşıt fikir ve çıkarların oluşumuna etkileri vurgulanmalıdır. Aktörlerin neyin uygulanabilir, mümkün, meşru olduğuna dair algıları yıllardır hâkim politik paradigmalar ve dünya görüşleriyle de şekilleniyor. Yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde yıllardır süren değişimlere rağmen sol referanslar hâlâ BDP-DTK/PKK-KCK özelinde Kürt ulusal hareketlerinin ayırt edici niteliği.

Son iki bölümde kimlik ve sınıf çatışmaları ele alındı. Kürt gruplarının düşünce ve çıkarlardaki farklılıkları, Kürt meselesine dair farklı çözüm önerilerini de şekillendiriyor. Bu konuda üç temel çözüm modeli var: Yerel desantralizasyon, bölgesel desantralizasyon (demokratik özerklik) ve federasyon.

POLİTİK KÜRT BÖLGESİNİN KURUMSAL YAPISI ÜZERİNE ÇATIŞMA: YERELLEŞME, DEMOKRATİK ÖZERKLİK YA DA FEDERASYON?

Giriş

Bu bölümde olası bir politik Kürt bölgesinin kurumsal formuna dair tartışmalar irdeleniyor. Kürt meselesinin idari ve siyasi boyutuna dair üç temel model var: (1) Yerelleşme veya yerel desantralizasyon, (2) demokratik özerklik veya bölgesel desantralizasyon ve (3) federasyon.

Üç Kürt bloğunu bu üç modelden sınıflandırmak zor. Zira her blokta farklı modelleri savunan gruplar var. Bununla birlikte her bir blokta hâkim bir yaklaşım var. Bu hâkim yaklaşımlara bakıldığında Kürt ulusal bloğunda, anaakım Kürt hareketi demokratik özerklik projesini savunuyor. Hareketin farklı bileşenleri, demokratik özerklik projesini kapsamlı bir yerelleşmeden federe bir Kürdistan bölgesine kadar farklı modelleri içerecek biçimlerde tanımlıyor. Öte yandan, HAK-PAR, KADEP, ÖSP, TDŞK gibi diğer ulusal gruplar federe bir Kürt bölgesi talebindeler. Ekonomik ile dinî bloklardaki grupların çoğu ise demokrasi ve çok-kültürlülüğü güvenceleyecek il ölçeğinde bir yerelleşmeyi öneriyor. Bu hâkim eğilim, kapsamlı bir yerelleşmedir fakat bu bloklarda da demokratik özerkliği veya federasyonu savunan gruplar var.

Olası bir politik Kürt bölgesinin kurumsal yapısına dair önerilerde Kürt kimliğini algılama ve kavrama biçimlerinin önemli bir yeri var. Yerelleşmeyi savunan Kürt gruplarının çoğu için Kürt kimliği kültürel bir kimlik ve devlet okullarında seçmeli ders olarak Kürtçe okutulmalı. Buna karşın, demokratik özerkliği, bölgesel yönetim veya federasyonu savunan Kürt gruplar için Kürt kimliği politik bir ulusal kimlik ve anadilde eğitim, Kürt ulusal kimli-

ğinin yeniden üretimi ve yeni kuşaklara aktarımının asgari şartı. İkinci grup ayrıca Kürtçenin Kürt bölgesinde Türkçenin yanı sıra resmi dil olarak kabulünü öneriyor. Üç Kürt bloğundaki ana gruplar ve bunların hâkim yaklaşımları Tablo 6'da sunulmuştur.

Bu bölümde, iki temel tez var: (1) Kürt gruplarının düşünceleri (özellikle de toplumsal tahayyülleri) ve çıkarları, sundukları çözüm modellerini belirliyor. Kürt kimliğine oranla dinî kimliklerine (Sünni-Müslim, Alevi) veya ekonomik çıkarlarına öncelik veren grupların çoğu için Kürt meselesi bir kültürel kimlik ve demokrasi sorunu ve sorunun çözümü yerelleşme. Kürt kimliğine öncelik veren gruplar için mesele, bir teritoryal egemenlik meselesi ve çözüm ise kültürel coğrafyaya dayalı bölgesel özerklik veya federasyon. Öte yandan, anaakım Kürt hareketi sadece "ulusal kurtuluş"a değil, "sosyal kurtuluş" veya "sosyal özgürleşme"ye de önem veriyor. Anaakım Kürt hareketi "demokratik özerklik"le ulusal kimliği etnik kimlikten arındırmak veya çok-uluslu yeni bir ortak kimlik ve ülke için 20-25 bölgeye dayalı bir bölgesel desantralizasyon öneriyor.

(2) Tarihsel olarak inşa edilmiş bağlam ve Türk devletinin müdahaleleri, Türkiye'deki politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik düşünce, çıkar ve kurumların şekillenmesinde belirleyici. Düşünce, çıkar ve kurumlarda merkezî devlete entegre gruplar, Kürt meselesinin çözümü için kültürel coğrafyaya dayanmayan yerel veya bölgesel desantralizasyon gibi entegrasyonist çözümler öneriyorlar. Meseleyi bir ulusal kurtuluş meselesi olarak kodlayan, 1960'lardan beri merkezî devletle çatışmalı ilişkilerdeki gruplar ise özgün bir politik Kürt bölgesinin inşasına odaklanıyor.

Yerelleşme

Çoğu ekonomik elit ve dinî grubun önerisi, çatışmaların sonlanması ve Kürt meselesinin çözümü için yerel yönetimleri güçlendirecek bir yerelleşme projesi. Kürtlerin Türkiye'nin batısıyla olan derin entegrasyonunu vurgulayan bu gruplar için Kürt meselesi esasında bir demokrasi ve çok-kültürlülük sorunu. Bu gruplara göre aşırı merkeziyetçi kamu yönetimi sistemi etkin ve verimli değil. Bununla birlikte, bu grupların yerelleşme modelini tartışırken en önemli husus şudur: Bu gruplar için Kürt kimliği politik bir ulusal kimlik değil, bir kültürel kimlik. Çoğu ekonomik elit ve dinî grup için Kürt kültürel kimliğinin yeniden üretimi ve yeni nesillere aktarımı Kürt meselesinin en belirleyici boyutu. Çoğu anadilde eğitimi savunurken bazıları için Kürtçenin devlet okullarında seçmeli ders olarak okutulması yeterli.

TABLO 6
Kürt Grupları ve İdari-Siyasi Mesele ile Dil Meselesi Konusundaki Yaklaşımları

	Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*İdari ve siyasi mesele*	*Dil meselesi*
Ekonomik blok	İslâmcı	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Yerelleşme	- Anadilin öğrenimi
	Alevi	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Yerelleşme	- Anadilin öğrenimi - Anadilde eğitim
	Seküler	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Yerelleşme	- Anadilin öğrenimi - Anadilde eğitim
	Ulusal	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt ulusal meselesi	- Yerelleşme - Bölgeselleşme - Federasyon	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil
Ulusal blok	BDP-DTK/ PKK-KCK	- Ulusal ve sosyal kurtuluş - Sosyalizm - Toplumsal cinsiyet eşitliği	- Yerelleşme - Bölgeselleşme - Federasyon	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil
	HAK-PAR	- Kürt ulusal meselesi	- Federasyon	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil
	KADEP	- Kürt ulusal meselesi - Liberalizm	- Federasyon	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil
	ÖSP	- Sosyalizm - Kürt ulusal meselesi	- Federasyon	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil
	TDŞK	- Kürt ulusal meselesi	- Federasyon	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil

		Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*İdari ve siyasi mesele*	*Dil meselesi*
Dinî blok	İslâmcı gruplar	AK Parti	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Yerelleşme	- Anadilde eğitim
		GC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Yerelleşme	- Anadilin öğrenimi - Anadilde eğitim
		MGH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Yerelleşme	- Anadilin öğrenimi
		MZC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- İdari ve siyasi yerelleşme	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil
		KH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Otonomi - Federasyon - Bağımsızlık	- İkinci resmi dil
		Azadî	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Kendini yönetme hakkı	- İkinci resmi dil
	Alevi gruplar	BDP destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ulusal ve sosyal kurtuluş	- Yerelleşme - Bölgeselleşme - Federasyon - Kürt Alevilerinin Özerkliği	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil
		CHP destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Çok-kültürlülük	- Yerelleşme	- Anadilde eğitim - Anadilin öğrenimi
		Devrimci Sol/sosyalist Alevi gruplar	- Sosyalizm - Sosyokültürel Alevi kimliği - Kürt ulusal meselesi	- Bağımsız bir Kürt devletini de içerecek şekilde Kürtlerin vereceği karara saygı	- Anadilde eğitim - İkinci resmi dil

Ekonomik elitler ve yerelleşme

Diğer Kürt gruplarına göre daha parçalı ve örgütsüz olan ekonomik elitlerin önerisi, Kürt meselesinin çözümü için çoğunlukla il düzeyinde adem-i merkezîleşme. Diyarbakır merkezli küçük bir ekonomik elit politik bir Kürt bölgesi[1] veya teritoryal egemenliğin paylaşılacağı modelleri savunurken[2] ekonomik elitlerin çoğuna göre mesele bir demokrasi ve çok-kültürlülük sorunu[3] ve sorunun çözümü de yerel yönetimleri merkeze karşı güçlendirecek bir yerelleşme projesi.

Örneğin, MÜSİAD Şanlıurfa Şubesi Başkanı A. Yetkin'e göre –Kürtlerin, Arapların ve Türklerin kardeş olduğunu belirterek– Kürt meselesi dış güçlerin bir oyunu. Bununla birlikte, Yetkin yerelleşmeyi ve Kürtçenin devlet okullarında öğretilmesini savunuyor. Yetkin'e göre, "Ankara'da oturan bir insan Urfa'yı bilemez. Ama Urfa'da oturan bir insan orayı çok daha iyi yönetebilir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için atılan adımlar bizce de olumlu adımlardır". Yetkin'e göre, insanlar devlet okullarında İngilizce öğrendikleri gibi Kürtçeyi de öğrenebilmeli.[4]

Benzer şekilde –TUSKON'un yerel şubeleri ŞÜGİAD ve BİGİAD'ın sırasıyla başkanı ve genel sekreteri– M. Öksüzoğlu ve M. Tatlı'ya göre eğitim ve sosyoekonomik kalkınma Kürt meselesinin çözümü için iki temel alan.[5] TUSKON'un yönetim kurulu üyesi de olan Öksüzoğlu, Konfederasyon'un yerel şubelerinin Kürt meselesinin çözümünde merkezin perspektifini takip ettiğini belirtiyor; ona göre Kürtçenin devlet okullarında öğretimi ve yerelleşme, çözümün iki temel adımı.[6] TUSKON'a göre, yerel yönetimleri güçlendirmek sadece Kürt meselesini çözmeyecek, kamu yönetimi sisteminin verimliliğini ve etkinliğini de arttıracaktır.[7] Bununla birlikte, TUSKON'un Di-

---

1 Beşir Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012; Mahmut Yeşil, kişisel görüşme, Diyarbakır, 09.05.2012; Mehmet Ali Dündar, kişisel görüşme, Mardin, 12.06.2012.

2 Mehmet Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012; Mehmet Kaya, kişisel görüşme, Diyarbakır, 02.05.2012; Şah İsmail Bedirhanoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.11.2011.

3 Abdurrahman Yetkin, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 05.06.2012; Aziz Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11.2011; Aziz Gölcük, kişisel görüşme, Diyarbakır, 11.06.2012; Hıdır Bellice, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; İbrahim Alimoğlu, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012; Mehmet A. Uzunyaya, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012; Mehmet Öksüzoğlu, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012; Mustafa Tatlı, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012; Osman Nasıroğlu, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012; Raif Türk, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.11.2011; Yusuf Cengiz, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2012.

4 Yetkin, kişisel görüşme.

5 Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Tatlı, kişisel görüşme.

6 Öksüzoğlu, kişisel görüşme.

7 TUSKON Kürt meselesinin çözümüne ilişkin görüşlerini 2002 yılındaki yeni anayasa çalışmaları sırasında formüle etmiş ve 2007 yılında tekrardan gündeme gelen yeni anayasa çalışmasına revize etmiştir. Bu konuda daha detaylı bilgi için TUSKON Başkanı Rızanur Meral ile yapı-

yarbakır'daki yerel üyesi DİGİAD'ın Başkanı A. Korkutata, Kürt meselesi için daha açık ve eleştirel bir dil kullanıyor. Asimilasyon ve inkâr politikalarını vurgulayan Korkutata'ya göre çözüm için Kürtler ve Türkler arasında eşitlik sağlanması, bunun için de yerel yönetimleri güçlendirmenin yanı sıra Kürtçe anadilde eğitim hakkının tanınması ve kamu hizmetlerinin Kürtçe de sunulması gerekli.[8]

Alevi ekonomik elitler de çözüm için çoğunlukla yerelleşmeyi öneriyorlar. Tunceli ESOB Başkanı H. Bellice'ye göre idari ve siyasi sistemlerin etnisite, din veya kimliğe değil; demokrasi, insan hakları, hukuk, bireysel hak ve özgürlüklere dayandırılması gerek. Bellice'ye göre böylesi Avrupa tarzı bir yönetimde Türkçe ortak dil olmalı, bununla birlikte "alt diller, kimlikler, inançlar olabilir" ve "her insan kendi kültürünü, inancını yaşamalı, bu onun evrensel doğal hakkı olmalı". Sosyoekonomik eşitsizlikleri ve sosyal adaletsizliği temel sorunlar olarak tarifleyen Bellice'ye göre, ekonomik kalkınmaya ve gelir dağılımı eşitliğine hizmet edecekse yerel veya bölgesel desantralizasyon olabilir.[9]

Tunceli TSO Başkanı Y. Cengiz'e göre sosyoekonomik geri kalmışlık ve asimilasyon politikaları Kürt meselesinin iki temel boyutu. Cengiz'e göre idari-siyasi sistem farklı grupların kendi dil, kültür ve kimlikleriyle yaşamalarına imkân verecek şekilde yeniden oluşturulmalı. Cengiz'e göre, yerelleşme süreci sosyoekonomik gelişmeyi teşvik ederken yerel dil ve kimliklerin yeniden üretimini de sağlayacaktır. Türkiye'deki çok-kültürlülüğü vurgulayan Cengiz, farklı bölgelerde anadillerin eğitim dili olarak kullanılabileceğini belirtiyor. Başkan'a göre Dersim'de eğitim dili Zazakî, Karadeniz'de Lazca, diğer bölgelerde yereldeki diğer diller olabilir.[10]

Seküler bir perspektife sahip ekonomik elitler[11] de yerelleşmeyi destekliyor. Bu elitler için mesele bir demokrasi meselesi; Kürtler zaten Türkiye'nin geri kalanına derin bağlarla entegre olmuş. Bu entegrasyon düzeyi, bu elitlere göre, Türkiye'de kültürel coğrafyalara dayalı politik bölgelerin inşasını imkânsız kılıyor. Kürt bölgesindeki önemli firmalardan birinin, Tigris İnşaat'ın direktörü A. Gölcük'ün argümanları bunu iyi özetliyor:

> "Çözüm noktasında bir kere Kürtler Türkiye'de yaşamalı, Türkiye'yle bütünleşmeli. Yüzyıllardır birlikte yaşayan bir toplum. Bugün için coğrafi dağılı-

lan görüşmeye bkz. http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/850862-meral-turkiye-dunyanin-en-korumasiz-pazari, Erişim Tarihi: 05.08.2013.

8 Alaattin Korkutata, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012.

9 Bellice, kişisel görüşme.

10 Cengiz, kişisel görüşme.

11 Gölcük, kişisel görüşme; Uzunyaya, kişisel görüşme; Nasıroğlu, kişisel görüşme; Türk, kişisel görüşme.

ma baktığınızda bile siz kalkıp Güneydoğu'da tamamıyla Kürtler vardır diyemiyorsunuz, Batı'da, İstanbul'da Türkler vardır diyemiyorsunuz. Dolayısıyla, Kürtlerin ve Türklerin artık tüm Türkiye'de ortak bir yaşam alanları var ve bu uzun yıllar devam eden bir süreçtir. Bu yüzden bunları bölgesel ayrıştırmak da bence çok köklü çözüm olmayacaktır. Demokratik özerklik bu açıdan bakıldığında da bir çözüm getirmeyecek buraya. Önemli olan daha çok demokratikleşme. Bu Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle birlikte çözüme kavuşacak. O zaman zaten sizin diliniz, kültürünüz, eğitiminiz de olacak; bunlar zamanla olur. Ama bunu bir bütün olarak görmek lazım, bölgesel anlamda bence görülmemesi gerekir."[12]

Bingöl'deki etkili iş adamlarından M. A. Uzunyaya Gölcük'ün iddialarını destekliyor: "Kürtlerin üçte ikisi şu an Batı'ya yerleşmiş. Batı'da eczacı, hekim, iş adamı, işçi, kiracı, mülkiyet sahibi olmuş; entegrasyon sağlanmıştır, onları oradan koparıp almak gayri mukabil bir olaydır, mümkün değildir."[13]

Meseleyi bir "ulusal mesele" gören ekonomik elitler de genellikle Kürtlerin Batı'yla olan derin ekonomik ve sosyal bağlarına dikkat çekiyorlar ve entegrasyonist modelleri savunuyorlar. Örneğin, DİSİAD Başkanı R. Türk'e göre Kürtlerin Türkiye'yle entegrasyonu öngören idari ve siyasi modelleri savunmaları onların lehine olacak. Türk'e göre Türkiye büyük, güçlü bir ülke ve Kürtleri Türkiye'den ayırmayı öngören herhangi bir siyasi proje Kürtlerin ekonomik çıkarlarına değil:

"Türkiye Kürdistanı'nın kaç tane ili var ve bunların ekonomik düzeyi, ekonomik potansiyeli nedir? Bir bunu düşünelim, hesaplayalım; gerek madencilikte gerek petrolde, en güçlü yanımız petroldür diyelim, gerek tarımda. Hangi açıdan düşünürsek düşünelim Türkiye'nin turizmiyle, ekonomik kaynaklarıyla, yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla; Avrupa'nın, Asya'nın ortasında olmasıyla Türkiye'yi büyük bir potansiyel olarak görüyorum. Bunu da Kürtlerin kullanabileceğini çok daha rahat yararlanabileceğini düşünüyorum."[14]

Alevi ve Sünni-Müslim ekonomik elitler gibi seküler perspektife sahip ekonomik elitler de yerelleşme ile sosyoekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi önemsiyorlar. Bölgeler arası sosyoekonomik eşitsizlik ve bölgesel gelişme kapsamında kalkınma ajanslarını tartışan Türk, mevcudiyette ajansları merkeze bağımlı, yeterince demokratik ve sivil olmamakla eleştiriyor:

"Bu yapı daha demokratik, sivil ve bütçeden daha çok pay alan kurumlar haline gelmeli. Bunların yatırım planında da birinci derecede rol alması gerekir.

12 Gölcük, kişisel görüşme.

13 Uzunyaya, kişisel görüşme.

14 Türk, kişisel görüşme.

> Bugüne dek kalkınma ajansı yapısı, daha çok destekleyen, hibeler yoluyla girişimciyi ekonomiye katmaya çalışan bir yapıdır ki o da fazla bir yarar sağlamaz. Bu yapı daha çok geliştirilmeli. Sivilleşmesi gerekir derken, işte, tamam vali içinde yer alabilir, bir kere valinin inisiyatifinden çıkarılması ve kalkınma kurulunun bir meclis gibi çalıştırılması gerekir. Bugünkü yapısıyla kalkınma kurulu işlevsiz, lüzumsuz, tamamen göstermeliktir. Bunun ne ekonomiye ne idari yapıya ne sosyal yapıya hiçbir faydası olmaz. ...Çok modern, iyi uzmanlardan oluşan bu kalkınma ajansları layıkıyla bulundukları bölgelerin tabanına dayandırılsa dinamikleri değişecek biraz, biraz daha yerel, yerellik güçlendirilecek; bir de bütçeleri daha büyük pay alacak, planlayacak, planlamada birinci derecede rol alacak. Bugün bunların hiçbiri yok."[15]

Seküler bir perspektife sahip ekonomik elitler Kürt meselesinin ana kaynağının inkâr ve asimilasyon olduğunda hemfikir olsa da dil hakları konusunda farklı çerçeveler sunuyorlar. Örneğin Batman TSO Başkanı O. Nasıroğlu'na göre dil özgürlüğünde anayasal güvenceler gerekli.[16] Uzunyaya'ya göre devlet okullarında Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması en gerçekçi çözüm ve bu Türkiye'de demokrasinin gelişmesine katkı sağlayacak. Bununla birlikte, Uzunyaya'ya göre Kürtçe anadilde eğitim de seçenekler içinde değerlendirilebilir.[17] Türk, Uzunyaya'yla hemfikir. Ona göre, anadilde eğitim Kürtler için şu an vazgeçilmez bir talep değil. Türk'e göre ilk olarak Kürtçenin öğrenilmesi ve günlük hayatta kullanılması sağlanabilir; bundan sonra belki Kürtçe anadilde eğitim talep edilebilir.[18]

Dinî gruplar ve yerelleşme

Bölgedeki en güçlü üç İslâmi eğilim AK Parti, GC ve MGH; CHP destekçisi Alevi Kürt elitlerin de önerisi Kürt meselesinin çözümü için yerelleşme. Dil hakları konusunda, AK Parti'nin Kürt temsilcilerinin çoğu anadilde eğitim talebindeyken diğerleri anadilin öğrenimini savunuyorlar.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz TUSKON'un yerel temsilcilerinin görüşleri büyük oranda GC'nin konuya dair görüşlerini de yansıtıyor. TUSKON meselenin çözümü için özetle yerelleşmeyi ve anadilin devlet okullarında öğrenimini öneriyor. Diyarbakır'daki temsilciler hariç, GC elitleri görüşmelerde anadilde öğrenimi savunmuştur. Bununla birlikte, GC'nin pozisyonu cemaatin ruhani lideri F. Gülen'in konuya dair açıklamasından sonra

15 Türk, kişisel görüşme.

16 Nasıroğlu, kişisel görüşme.

17 Uzunyaya, kişisel görüşme.

18 Türk, kişisel görüşme.

muhtemelen değişecektir. Zira, IKB'deki bir medya kuruluşuna röportaj veren Gülen (Ağustos, 2013), temel hak ve özgürlüklerin pazarlık konusu yapılamayacağını ve anadilde eğitimin devletin adaletinin temel şartlarından biri olduğunu belirtmiştir.[19]

AK Parti'nin Kürt temsilcilerine göre yerelleşme, Kürt meselesinin çözümüyken Türkiye'de demokratik standartların gelişmesine de katkı sağlayacak. Cumhurbaşkanı seçilen (Ağustos, 2014) eski başbakan R. T. Erdoğan ve AK Parti'nin merkezî yetkilileri anadilde eğitimin gündemlerinde olmadığını sık sık ve istikrarlı olarak belirtiriyorlar. Fakat partinin yereldeki Kürt temsilcileri hükümetin bu hakkı tanıyacağını söylüyor. Bu temsilcilere göre AK Parti Batı'daki Türk milliyetçisi hassasiyetleri dikkate almak zorunda ve meselenin çözümü için zamana ihtiyaç var. Yine onlara göre devlet okullarında Kürtçenin seçmeli ders olması anadilde eğitim hakkına dönük bir adım olarak görülmeli.[20]

Bu konuda AK Parti genel başkan yardımcılığı da yapmış iki önemli Kürt ismi; D. M. M. Fırat ve İ. Aslan, partideki Kürtlerin görüşlerini iyi temsil ediyor. Fırat'a göre, Kürtlerin "bağımsız, otonom veya nasıl derseniz deyin Kürdistan talebi yok".[21] Fırat'a göre de entegrasyonist modeller, Kürtlerin lehine: "Kürtler akılsız değil. Eğer bu ülke beraber kurulmuşsa İstanbul'da, Antalya'da, Marmaris'te de yaşama hakkına sahip. Çünkü bugün böyle yaşıyorlar."[22] Kürtlerin ülke geneliyle kurdukları derin entegrasyonu vurgulayan Aslan, Fırat'ın görüşlerini paylaşıyor ve ona göre il düzeyinde bir yerelleşme, sorunun çözümü için en iyi model. Aslan'a göre AK Parti Kürt meselesini bu perspektifle çözecek:

> "Bana göre bu değişim yavaş yavaş planlanıyor ve gerçekleşiyor. Bu son büyükşehir yasa tasarısı çok ciddi bir maksadı hedeflemektedir. Kalkınma ajansları da bunu destekleyen bir projeydi. Bu büyükşehirlerde il özel idareleri kalkacak, ilin tamamı belediye meclisi tarafından yönetilecek, yani seçilmişler tarafından yönetilecek. Siz bunun adına eyalet sistemi diyemeyebilirsiniz, ama sonuçta kendi kendini yöneten toplumsal kesimlere bölüyorsunuz

19 Gülen ile yapılan röportaj için bkz. http://fgulen.com/tr/turk-basininda-fethullah-gulen/fethullah-gulen-hakkinda-haberler/fethullah-gulen-hakkinda-2013-haberleri/36070-anadilde-egitim-adil-olmanin-geregi, Erişim Tarihi: 06.08.2013.

20 Dengir M. M. Fırat, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012; İhsan Aslan, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012; Halit Advan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.04.2012; Veli Aytaç, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2012; İhsan Yaşar, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012; Ziver Özdemir, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012; Erkan Sözen, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012; Cevdet Çalbay, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012; Galip Ensarioğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 04.06.2012.

21 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme.

22 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme.

coğrafyayı. Türkiye'de hiçbir zaman etnik temelde bir ayrışım ve siyasal, idari yapılanma olmaz. Çünkü Kürtlerin çoğu batıda yaşıyor. Siz kimi nereye taşıyacaksınız. Doğru olan hangi bölgede hangi kesimden halk fazlaysa, onlar istediklerini seçerler ve kendilerini kendileri idare etmiş olur. Bana göre bu Kürt muhalefetinin talep ettiği hakların başında gelir. Bana göre AK Parti iktidarı da bunu canlı bir şekilde ama orta vadede çözmeye çalışıyor."[23]

Anadil ve resmi dil ayrımı yapan Fırat, BM'nin bir toplumun dilini değiştirmeye dönük çabaları kültürel soykırım olarak tanımladığını hatırlatıyor:

"Mesela Türkçe hem resmi dil hem anadil. Bir kere bu ayrımın bilincinde olmak lazım; anadil ayrı, resmi dil ayrı. Kimsenin resmi dil konusunda bir itirazı yok. Çünkü müşterek bir dilin olması ve bu dilin de Türkçe olduğu konusunda Kürtlerin de herhangi bir itirazı yok. Üniter bir yapıya da itirazları yok Kürtlerin, bayrağa da itirazı yok. Kürdün istediği şey şu, diyor ki: 'Benim dilim yasaklanamaz'. Dil bir hak değildir, dil insanın insan olma vasfının bir parçasıdır. Dilini kopardığınız zaman, bir toplumun dilini konuşmasını yasaklarsanız veya onu geliştirmesini yasaklarsanız bana göre BM'nin çok açık olarak tarif ettiği kültürel jenoside gidersiniz. ...Siz eğer bir toplumun dilini ortadan kaldırarak onu asimile ediyorsanız, o zaman onun kimliğini değiştiriyorsunuz. Bu da bana göre bir jenosittir. Bunun kabulü mümkün değil."[24]

Aslan'a göre AK Parti anadilde eğitim hakkını konjonktürel nedenlerden ötürü tanımıyor ve adım atabilmek için Batı kamuoyunu hazırlamaya olanak tanıyacak zamana ihtiyacı var:

"Son geldiği noktada anadilde eğitimi kabul etmekte zorlanıyor. Kanımca günün birinde o da gelir. ... Bunu reddetmesi ise bana göre konjonktürel ve Batı'da yaşayan halkın konuya alışması gerektiğinden dolayı. Çünkü Türkiye sadece Kürtlerden oluşmuyor. Çoğu Kürt olmayan bir kesim var, bunlar yıllardır varlığından habersiz olduğu bir kavmin sosyal ve siyasal varlığından yeni haberdar oldu. Taleplerin hak olduğuna dair bile doğru bir yerde değiller. İktidar ülkeyi yönetme sorumluluğu olduğundan kırmadan, dökmeden, yeni bölünmelere sebep olmadan sorunu zamanla çözme iradesindedir bana göre."[25]

GC ve AK Parti temsilcileri gibi MGH'yi destekleyen elitler de yerelleşme ve anadilin öğrenimini savunuyorlar. Anadolu Gençlik Derneği Bingöl Şubesi Başkan Yardımcısı F. Aytar'a göre Türkiye'de sadece bir Kürt sorunu

23 İ. Aslan, kişisel görüşme.

24 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme.

25 İ. Aslan, kişisel görüşme.

yok, esasında genel bir demokrasi sorunu var. Aytar'a göre yerelleşme yurttaşların seçme hakkını gerçekten kullanmasını garantilemek için kullanışlı bir proje olabilir; devlet okullarında seçmeli Kürtçe dersler mevcut şartlarda en iyi çözüm. Anadilde eğitime hiçbir itirazı olmadığını söyleyen Aytar'a göre, AK Parti Türk milliyetçisi hassasiyetlerin oldukça yüksek olduğu Türkiye'de anadilde eğitime izin vermeyecek. Buna karşın, Aytar'a göre "Kuzey Irak"'taki (IKB'deki) Kürtçe eğitim deneyimi, gelecekte Türkiye için bir örnek olabilir.[26]

CHP destekçisi Kürt Alevi elitleri de yerelleşmeyi öneriyorlar.[27] CHP Bingöl İl Başkanı M. Kurban, merkezden farklı bir perspektifleri olamayacağını vurgulayarak CHP'nin "sosyal demokrat bir parti" olduğunu, bölge veya etnisite temelli bir siyasi parti olmadığını ileri sürüyor. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na (ECLSG) işaret eden Kurban'a göre, CHP Kürt meselesinin çözümü için yerel yönetimlerin güçlendirilmesine dönük reformları destekliyor. Türkiye'nin bu konuda Avrupa standartlarına erişmesi gerektiğini savunuyor. Kurban'a göre dil hakları meselesinde ise:

> "CHP'nin bu konudaki politikaları çok açıktır. Sadece insanların birbirini anlamaları için ortak değerlerde bulaşacakları yer dildir. Bu da eğitim dili Türkçe olduğu için Türkçe eğitim yapılmasında hiçbir sakınca görmemektedir. Ama Kürtler, Araplar, şimdi mesela Çerkezler çıktı, Lazlar çok rahatlıkla kendi dillerini öğrenmelerine CHP engel değil. Bilakis sosyal demokrat bir parti olarak bunları savunmak durumundadır."[28]

Dersim'de, CHP destekçisi ekonomik elitler yerelleşme konusunda benzer düşünceleri paylaşıyorlar.[29] Bununla birlikte anadilde eğitimi savunuyorlar. Örneğin, eski CHP'li ve Tunceli TSO'nun eski başkanı A. A. Güler'e göre ülkenin ortak dili Türkçe ama herkesin anadilde eğitim hakkının tanınması ve anadilini serbestçe kullanması gerek.[30]

Özetle, düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzeyinde zaten merkeze entegre olmuş aktörler Kürt meselesinin çözümü için entegrasyonist bir model olan yerelleşmeyi öneriyorlar. Bu gruplar için Kürt meselesi genellikle bir demokrasi ve çok-kültürlülük sorunu ve Kürt toplumunun Türkiye'nin geri kalanıyla bütünleşme düzeyi önemli. Bu gruplara göre yerelleşme ihtiyacını gerekçelendirmek ve haklı çıkarmak için kamu yönetimi sisteminde aşı-

---

26 Feyzi Aytar, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.

27 Kemal Bozkurt, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Ali A. Güler, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Mustafa Kurban, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2012.

28 Kurban, kişisel görüşme.

29 Bozkurt, kişisel görüşme; *Güler*, kişisel görüşme.

30 Güler, kişisel görüşme.

rı merkeziyetçilik, etkinliği ve verimliliği düşürüyor. Yukarıda ismi anılan tüm grupların çoğu Kürtlere yönelik inkâr ve asimilasyon politikalarını eleştiriyor. Kürt kültürel kimliğinin korunması, üretimi, yeniden üretimi ve yeni kuşaklara aktarımı gerek. Bununla birlikte, bu amaca ulaşmak için farklı çözümler öneriyorlar. Grupların çoğu anadilde eğitimi savunurken bazıları için Türkçe harici dillerin devlet okullarında seçmeli ders olarak okutulması yeterli.

Federasyon

Federasyon Kürt meselesinin çözümü için önerilen ikinci model. BDP-DTK/PKK-KCK harici ulusal gruplar, Türk ve Kürt uluslarına dayalı bir federasyonu savunuyor. Ana-akım Kürt hareketindeki klasik milliyetçiler ve KH, Azadi ve MZC gibi Türk akranlarından ayrışan Kürt İslâmcı gruplar da federatif çözüme yakın. Bununla birlikte, ana-akım Kürt hareketi hariç bu ulusal ve İslâmcı grupların toplumsal temsil düzeyleri oldukça sınırlı. Kürt toplumunun çoğu AK Parti ile ana-akım Kürt hareketi arasında kutuplaşmıştır.

Federasyonu savunan Kürt gruplarına göre Kürt (veya Kürdistan) meselesi bir demokrasi ve çok-kültürlülük sorunu değil; bir "ulusal kurtuluş", "ulusal özgürleşme" sorunu. Bundan ötürü Kürt kimliği, yerelleşmeyi savunan gruplardaki hâkim görüşün aksine ne bir kültürel kimliğe ne de ulus-altı bir etnik kimliğe indirgenebilir. Federasyon taraftarlarına göre egemenlik teritoryal olarak Kürt ve Türk ulusları arasında paylaşılmalı ve federal sistemler iki ulus arasında eşitlik sağlamanın en ideal yolu. Dil hakları konusunda, Kürtçenin Kürt (veya Kürdistan) bölgesinde birinci resmi dil olacağı çok dilli bir idari ve siyasi sistem öneriyorlar. Bununla birlikte, bu gruplara göre her bir federe bölgedeki azınlıkların anadilde eğitim gibi kolektif hakları güvence altına alınacak.

Ulusal gruplar ve federasyon

HAK-PAR, KADEP, ÖSP ve TDŞK Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için federasyonu öneriyorlar.[31] Örneğin, KADEP Genel Başkanı Ş. Elçi'ye göre çok uluslu, etnisiteli, renkli ve dilli topluluklar için federasyon en iyi yönetim şekli. Elçi'ye göre Kürt ve Türk ulusu arasındaki eşitlik sadece federal sistemde sağlanabilir. Zira, özerklik modelleri merkezden yerele/bölgeye "yetki devrine"; federal modelse "yetki/güç paylaşımına" dayanır. Yani,

31 Bayram Bozyel, kişisel görüşme, Diyarbakır, 21.11.2011; Şarefettin Elçi, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012; Sinan Çiftyürek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.04.2012; Halim İpek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.

özerklik modellerinde güç/yetki hâkim ulusa ve merkezî parlamentoya aittir ve merkezî hükümet istediği zaman bu yetkiyi özerk yerellerden/bölgelerden geri alabilir. Oysa federal modelde güç/yetki eşit yollarla paylaşılır ve herhangi bir taraf, ulus diğerinin yetkilerini/gücünü gasp edemez.[32]

HAK-PAR Genel Başkanı B. Bozyel federal idari ve siyasi sistemlerle ilgili benzer bir görüşe sahip. Bozyel'e göre Kürtler bir ulus ve Kürdistan'da çoğunluk. Bundan ötürü kendi coğrafyalarında kendilerini yönetme hakları var. Türkiye'deki Kürtleri Irak, İran ve Suriye'deki Kürtlerle kıyaslayan Bozyel'e göre entegrasyonist modelleri öneren Kürt gruplarının iddialarının aksine Kürtlerin, bölgenin dışına yayılmış olması federe bir bölge kurmalarına engel değil. Bozyel'e göre Bağdat'ta bir milyondan fazla Kürt yaşamasına rağmen bu durum Irak'ta bir federe Kürdistan bölgesinin kurulmasına engel olmamıştır. Genel Başkan'a göre Kürdistan'da nüfus ve coğrafya arasında bir uyum söz konusu; Türkiye'de bir federe Kürt bölgesi kurulabilir. Yerelleşme, federasyon temelli yeniden yapılandırmaya dönük bir adım olabilir. Ancak, yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle sınırlı bir adım Türkiye'de Kürt meselesinin nihai çözümünü sağlayamaz.[33]

Hem Bozyel hem de Elçi'ye göre federal sistemler, kültürel homojenliğe dayanmıyor ve her bir federe bölgede dilsel, etnik/ulusal azınlıklar, kültürel ve politik haklara sahip olacak.[34] Bozyel'e göre, federal sistemde Kürtlerin çoğunlukta olduğu Kürt bölgesinde bir federe bölge kurulurken azınlık olduğu Türkiye'nin batısında da anadilde eğitim gibi hakların güvencelenmesi lazım. Elçi'ye göre Batı'daki Kürtler için kültürel otonomi gerek; Kürt federe bölgesindeki azınlıklar ise kültürel haklardan faydalanırken siyasi yönetime de katılacaklar. Ayrıca, federe Kürt bölgesinde Kurmancî ve Zazakî konuşan Kürtler, yerellerinde/alt-bölgelerinde öz-yönetim hakkına sahip olacak ve dillerini eğitim dili olarak kullanabilecekler.

KADEP ve HAK-PAR gibi yakın zamanda Marksist Kürtlerin kurduğu ÖSP de federasyonu savunuyor ve Kürdistan federe bölgesinin kurulmasını öneriyor. "Kürt meselesi" yerine "Kürdistan meselesi" demeyi daha doğru bulan ÖSP Genel Başkanı S. Çiftyürek'e göre Kürdistan meselesi de özünde bir devlet meselesi. Çiftyürek, ÖSP'nin Kürdistan meselesini kendi kaderini tayin etme meselesi olarak gördüğünü ve Kürtlerin de diğer uluslar gibi bu hakka sahip olduğunu belirtiyor. Çiftyürek'e göre ÖSP için mevcut şartlarda Kürt ve Türk uluslarının eşitliğine dayalı bir federal sistemi en makul çözüm.[35]

---

32 Elçi, kişisel görüşme.

33 Bozyel, kişisel görüşme.

34 Bozyel, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme.

35 Çiftyürek, kişisel görüşme.

TDŞK'nin dönem sözcüsü H. İpek'e göre Kürtler bir ulus ve diğer ulusların sahip olduğu haklara sahip olmalı. Bununla birlikte TDŞK, KADEP, HAKPAR ve ÖSP gibi açıkça federasyonu savunmuyor. TDŞK'nin önerisi, BM gibi uluslararası kuruluşların gözetiminde bir referandum. İpek'e göre bu referandumda Kürtlere üç seçenek sunulmalı: Özerklik, federasyon ve bağımsızlık.[36] Ana-akım Kürt hareketinin 20-25 bölgeye dayalı demokratik özerklik projesinin zaten dört ülke arasında parçalı Kürdistan coğrafyasını, Türkiye'de tekrar böleceği eleştirisini getiren İpek'e göre özerk veya federal modellerden hangisi olursa olsun, Kürt bölgesinin bütünlüğü hedeflenmeli. İpek'e göre ayrıca Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı Türkiye'nin tümüyle kabul etmesi durumunda meselenin birçok boyutu çözülecek.[37]

Ana-akım Kürt hareketi sıklıkla ulus-devleti ve milliyetçiliği eleştirse, demokratik özerkliği ulus-devlete alternatif bir proje olarak sunsa da hareketteki klasik milliyetçi elitler milliyetçi bir model olarak tartışılan federasyonu savunuyorlar.[38] Örneğin, BDP parti meclisi üyesi ve partinin diğer siyasi parti ve sivil toplum örgütleriyle ilişkilerinden sorumlu komisyon üyesi M. Zümrüt, demokratik özerklik projesini "Kuzey Kürdistan'da" bölgesel parlamentosu, hükümeti; seçilmiş valilileri, özgün polis örgütlenmesi olan "özerk bir bölge" kurmayı hedefleyen bir proje olarak tarif ediyor.[39] Zümrüt bölgeyi "özerk" olarak adlandırsa da gerçekte tarif ettiği idari ve siyasi yapı federasyona denk düşüyor. Bu konuda, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı yapmış (2004-2014) ve ana-akım Kürt hareketinde etkili bir isim O. Baydemir, hareketteki federasyon savunucularının görüşlerini iyi özetliyor:

> "Ben Kürdistan davasının ve sorununun nihai çözümünün Kürdistan coğrafyasının coğrafi olarak bir kere siyasi ve idari statüye kavuşmasıyla sona ereceğine inanıyorum. Bunun adına eyalet sistemi de bölgesel yönetim de diyebiliriz. ...Kesinlikle Kürdistan coğrafyası tek bir bölgesel yönetimde toplanmalı ve bu yönetim de Türkiye'nin bir parçası olmalı... Elbette ki bu önerimiz sadece Kürdistan'a özgü değil. Örneğin Türkiye 6-7 bölge olabilir diye düşünüyorum. Ama 6-7 bölge olsun diye bir ısrarım da yok açıkçası. Olsa iyi olur. Ama bir bölgesi mutlaka Kürdistan bölgesi olmalı. ...Ben bu noktada BDP'nin ve BDP'nin mekanizmalarının aslında bu önermeden çok memnun olduklarını ve bunu istediklerini düşünüyorum. Ama mevzuatın sınır-

36 İpek, kişisel görüşme.

37 İpek, kişisel görüşme.

38 Osman Baydemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.06.2012; Mazhar Zümrüt, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011; Mehmet Şahin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.11.2011; İzzet Özdemir, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.

39 Zümrüt, kişisel görüşme.

lılığı ve kamuoyu baskısından dolayı bunu açıkça ifade edemiyorlar. Burada düşünce özgürlüğü sorunu da gündeme geliyor. Eyalet, federasyon deyince kıyamet kopuyor."[40]

Anaakım Kürt hareketinin ulus-devlet ve milliyetçiliğe yönelik eleştirilerine işaret eden Baydemir'e göre Kürt meselesi özünde bir "ulusal sorun": "Nihayetinde bu meselenin özü millidir, milli bir meseledir; bir ulus, Kürt ulusu, Kürdistan ulusu meselesidir. İstediğiniz kadar ben milliyetçiliğe karşıyım deyin, nihayetinde bu bir millet meselesi, davasıdır."[41] Baydemir –Bozyel, Elçi ve İpek gibi– yerelleşmenin nihai çözüme dönük önemli bir adım olacağını belirtiyor. Bununla birlikte yerelleşmeye ayrı bir önem atfediyor. Ona göre Kürdistan'da her il, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartına uygun olarak özerk olmalı ve illerdeki kültürel çoğulculuk korunmalı:

> "Bütün bu idari bölgeler içinde her il özerk olmalı. Türkiye'nin bütün illeri ve kasabaları Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı çerçevesinde yönetilmeli. Ama aynı zamanda bu özerklik, bölgesel özerklik temelinde de olmalı. Şüphesiz ki dil, kültür sorunu ve ihtiyaçları hem il düzeyindeki özerklikte hem de bölgesel özerklikte çözüm bulmalı. ...Örneğin Siirt'te veya Mardin'de şu anda günlük yaşamda kullanılan dört dil var: Arapça, Süryani, Kürtçe ve Türkçe. Dolayısıyla Mardin Belediye Meclisi veya Mardin İl Meclisi ...dört resmi dille hizmet vermek durumunda. Ama Türkiye Ulusal Parlamentosu dört dille resmi hizmet vermek zorunda değil. Örneğin *Kürdistan Ulusal Parlamentosu*, kaç dil varsa Kürdistan coğrafyasında tümüyle hizmet verebilmelidir."[42]

İslâmcı gruplar ve federasyon

Ulusal gruplardan farklı olarak, İslâmcı Kürt grupları olası bir politik Kürt bölgesinin kurumsal yapısı konusunda oldukça parçalı bir durumdalar. Bununla birlikte, ulusal gruplar gibi çoğu İslâmcı grup İslâmi bir söylemle, Kürtlerin "ulusallığını" vurguluyor; Kürtlerin ve Türklerin eşitliğini güvenceleyecek, Kürtlerin kendilerini yönetmelerine imkân verecek bir idari ve siyasi sistemi savunuyorlar. AK Parti, GC ve MGH'nin bölgedeki Kürt temsilcileri Kürt meselesini bir demokrasi ve çok-kültürlülük sorunu olarak çevreliyor ve Kürtler ile Türklerin bütünleşme düzeyini vurguluyor. KH, Azadî ve MZC gibi Kürt İslâmcı gruplar Kürt ve Türk uluslarının eşit olduğunu ve

40 Baydemir, kişisel görüşme.

41 Baydemir, kişisel görüşme.

42 Baydemir, kişisel görüşme.

bunun garantilenmesi gerektiğini savunuyorlar. Ancak bu eşitliğin nasıl sağlanacağı konusunda İslâmcı gruplar net bir pozisyona sahip değil.

Örneğin, KH'ye göre milliyetçiliğin İslâm'da yeri yok, idari ve politik sistemler etnik veya ulusal kimlik temelli kurulamaz. Kültürel çoğulculuğun ve kavimler arası eşitliğin altını çizen Rum Suresi'nin 21. ayeti ile Hucurat Suresi'nin 12. ayetine[43] işaret eden KH, Kürt ve Türk milleti arasında eşitliği savunuyor. Bununla birlikte KH Kürt meselesinin çözümü için somut bir model önermiyor.[44] Manifestosunda,[45] KH, Kürt dilinin Kürt bölgesinde ikinci resmi dil olması gerektiğini, meselenin çözümü için "Kürd halkının İslâmi ve insani haklarının güvence altına alınacağı anayasal çözüm, özerklik, federasyon ve bağımsızlık gibi tüm seçeneklerin tartışılabileceğini" ifade ediyor.

KH'nin eski kadrolarının kurduğu HÜDA-PAR, bazı İslâmcı sivil toplum örgütleri ve dergilerin temsilcileri İslâm'a uygun bir biçimde uluslar arasında eşitliği güvenceleyecek, İslâmi çok-uluslu bir idari ve siyasi sistemi savunuyorlar.[46] Kapatılan Mustazaf-Der'in başkanı ve HÜDA-PAR Genel Başkanı H. Yılmaz'a göre Türk devleti ulus-devletten artık vazgeçmeli ve yurttaş hakları temelinde yeniden yapılanmalı. Yılmaz'a göre Kürtlerin etnik kimlikleri ve Müslüman kimlikleri anayasal olarak tanınmalı ve Kürtler "İslâm Ümmeti"nde Türkler, Araplar gibi eşit pozisyona sahip olmalı. Ayrıca, Yılmaz'a göre Kürt dili de kademeli olarak Türkçenin yanı sıra ikinci resmi dil olarak tanınmalıdır.[47]

HÜDA-PAR Genel Başkan Yardımcısı ve *Banqa heq ji Kelha Amedê* (Diyarbakır Kalesinden Hakkın Sesi) dergisinin genel yayın yönetmeni N. Özdemir'e göre Kürt meselesinin nihai çözümü için İslâmi devletler/cumhuriyetler birliği içinde milletler arasında gücün paylaşılması gerekiyor:

> "Üniter bir devlet devam edemez. Esasen Bediüzzaman[48] İslâmi birlikten bahsederken şöyle der: 'Cemahir ü Muttefikahi İslâmiye", yani İslâmi Cum-

43 Ayetler için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Portalı, http://kuran.diyanet.gov.tr/, Erişim Tarihi: 25.09.2014.

44 Hüseyin Yılmaz, Cemal Tutar, and Mehmet Varol, *Hizbullah Ana Davası: Savunmalar* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011), 140-147. KH'nin Kürt meselesi, milliyetçilik, Türkiye'nin Batılılaşması ve modernleşmesi hakkında ayrıca bkz. Abdülkadir Turan, *Kürtlerde İslâmi Kimliğin Gelişmesi* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011); İ. Bagasi, *Kendi Dilinden Hizbullah* (Bilinmeyen yayıncı, 2004), http://www.huseynisevda.net.

45 Manifesto internet ortamında erişime açıktır. Bkz. www.huseynisevda.biz, Erişim Tarihi: 23.02.2013.

46 Hüseyin Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012; Necat Özdemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.04.2012; İsa Aydın, kişisel görüşme, Batman, 09.06.2012; Hamdullah Tasalı, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012; Cemal Çınar, kişisel görüşme, İstanbul, 21.08.2012.

47 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

48 Çoğunlukla Bediüzzaman (Zamanın Harikası) olarka bilinen Bediüzzaman Saidê Kurdî ya da Said Nursî (1878 - March 23, 1960), Sünni-Müslim bir Kürt din adamıdır. Kur'an-ı Kerim'in

huriyetler Birliği. Tek bir cumhuriyetten değil, cumhuriyetlerden bahsediyor. Bu ne anlama geliyor? Her bir millet için bir cumhuriyet kurulacaksa o zaman Kürtler için de kurulmalı. Bu cumhuriyetler o zaman AB gibi bir birlik kuracaktır."[49]

Özdemir'e göre Kürt meselesinin çözümü için asgari şart "dinler ve uluslar arasında eşitliğin sağlanması".[50] Yani, Özdemir'in ifadesiyle, eğer Türkçe eğitim olacaksa Kürtçe eğitim de; Türkler için bir bütçe olacaksa Kürtler için de bir bütçe; bir Türk idari yapı olacaksa o zaman Kürt idari yapı da olmalı.[51] Görüldüğü üzere, KH açıktan federasyonu savunmuyor. Ancak, cemaat Kürtlerin Türkler, Araplar gibi bir "millet" olduğunu, eşitliğin sağlanması ve Kürtçenin ikinci resmi dil olmasını savunmaktadır. Bu talepler adı konulmasa da büyük oranda federatif modele denk düşer.

Azadî de adını koymamakla birlikte federasyona denk bir çözüm öneriyor. Bununla birlikte, KH'den farklı olarak Azadî "Kürdistan meselesini" daha çok vurguluyor. Zira, cemaat kendini Kürdistani bir İslâmi organizasyon olarak tanımlıyor ve kuruluş amacını "Kürdistan meselesi" oluşturuyor. Azadî'nin kurucularından S. Zilan Kürdistan meselesini bir toprak meselesi, yani teritoryal bir mesele olarak gördüklerini; tüm milletlerin sahip oldukları haklara Kürtlerin de sahip olmaları gerektiğini savunduklarını belirtiyor. Azadî inisiyatifine göre "Kürdistan meselesinin" mevcut koşullarda çözümü için üç temel hak tanınmalı: Kürtlerin kendini yönetme hakkı, Kürtçenin resmi dil olarak tanınması ve anadilde eğitim.[52]

MZC'ye gelince, cemaat meseleyi büyük oranda Kürtlerin kendini yönetme hakkı çerçevesinde ele alıyor. M. Kaya'nın konuya dair görüşleri cemaatin yaklaşımını iyi ortaya koyuyor:

> "Kürtler neden kendilerini yönetmenin önemli olduğunu anlamak zorundadır? Bunu da zaman zaman tartıştığımda, konuştuğumda şu yorumları yapıyorum, diyorum ki kendi dışımızdan örnekler vererek kendi konumuzu tespit edelim. Bir Çinli mesela, durup dururken ben kendimi idare edemiyorum, Arapları çağırayım, Araplar beni idare etsin, Çin'in ekonomik kararla-

yorumundan oluşan ve toplamda 6000 sayfadan fazla oluşan *Risale-i Nur Külliyatı*'yla Türkiye'de Nur cemaatlerinin ve özellikle de GC'nin şekillenmesinde ve bu cemaatler aracılığıyla İslâmcı siyasetin yükselişinde önemli bir etkide bulunmuştur. Bediüzzaman'ın düşünceleri Türkiye'deki İslâmcı siyasetin ve entelektüel dünyanın şekillenmesinde etkide bulunduğu gibi, KH ve MZC gibi Kürt İslâmcı grupların düşüncelerinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Kürt İslâmcı grupların Kürt meselesine dair fikirlerinin şekillenmesinde Bediüzzaman'ın çok önemli bir referans kaynağı olduğu görülüyor.

49 N. Özdemir, kişisel görüşme.

50 N. Özdemir, kişisel görüşme.

51 N. Özdemir, kişisel görüşme.

52 Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.05.2012.

rını, Çin'le ilgili gelecek tasavvurunu benim adıma Amerikalılar yapsın. Bir Çinlide böyle bir hayal onun fıtratına, tabiatına aykırıdır. Ama bir Kürt bunu çok aykırı görmüyor. Benim siyasi kaderimi Araplar, Türkler, Farslar şekillendirmiş."[53]

Kaya, yabancı egemenliğini ve Kürtlerin kendini yönetme hakkını vurgulasa da MZC de Kürt meselesinin çözümü konusunda idari ve siyasi sisteme dair somut bir model önermiyor. Kaya, bunun temel nedenini Kürt meselesinin idari ve siyasi boyutunu müzakereye açık bırakmak olarak açıklıyor. Bununla birlikte, Türkler ve Kürtler arasında eşitlik sağlanması ve İslâmi referanslar gereği iki ulusun egemenliği paylaşması gerektiğini vurguluyor. Bundan ötürü, MZC'ye göre Kürt meselesinin çözümüne dair herhangi bir model, bölgesel ölçekte sadece idari bir desantralizasyonu değil, siyasi bir desantralizasyonu da kapsamalı. Cemaatin yeni anayasa çalışmaları kapsamında farklı grupların görüşlerine başvuran Anayasa Komisyonu'na sunduğu raporu değerlendiren Kaya, cemaatin bu konudaki yaklaşımını şu sözlerle açıklıyor:

> "Kürt sorununun içinde bulunduğu durumu çözmeye dönük öngörülen şey, hükümranlığı paylaşmaya dönük bir yaklaşımın esasıdır. Elbette kültürel özgürlüklerin sağlanması, elbette anadilde eğitimin verilmesi, bunun önünün açılması, elbette isimleri değiştirilen yerlerin isimlerinin iadesi... Ama soruna böyle parçacı yaklaşmayı işin doğrusu çok fazla öne çıkarmıyor ve doğru bulmuyor. Diyor ki –oradaki (Anayasa Komisyonu'na sunulan rapor) ifadelerden yola çıkarak söylüyorum–, bu meselenin çözümü için, toplumsallık kültürüne sahip grupların, Kürtlerin özellikle, siyasal statüleri belirlenmeli. Bunlar asli unsur olarak devletin yapılanmasında, kültürleriyle siyasi örgütlenmeleriyle ve siyasi statüleriyle birlikte yer edinmelidir. Bu konuda bizim öne çıkardığımız kavram şu: *İdari ve siyasi adem-i merkeziyet* perspektifini esas almak. Yani sadece idari adem-i merkeziyet veya yerel yönetimlerin güçlendirilmesi üzerinden böyle bir sorunu çözme imkânı yoktur. Çünkü bu bir kimlik sorunudur da. Siz sadece idari tasarrufları yerelleştirmekle bu sorunu çözemezsiniz. Bir kültürel varlığın siyasete aktarımını veya kamusal alanda temsiliyetini sağlamanız lazım. Bunun da yolu siyasi adem-i merkeziyet biçimleridir. Biz özellikle bu kavramı kullandıktan sonra –çok geniş bir ifadedir– bunu özellikle bir form şeklinde, bir biçimde ifade etmeyişimizin nedeni tartışmaya ve uzlaşmaya açık bir konu olmasına inandığımızdan. Zaten hiçbir bölgenin veya herhangi bir tecrübenin diğerinin aynısı olduğu söylenemez. Çünkü oradaki uzlaşma noktalarını belirleyen ekonomik çıkarlar, aidiyetler, tarihsel dinamikler, tartışmalardır. Bunu bugünden hayal edip

53 Muhittin Kaya, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012.

bir şablona oturtmak imkânsız. Neticede siz bunun adına federasyon da deseniz, mesela Irak'taki Kürtlerin böyle bir durumu var, Kerkük gibi dev bir sorun önlerinde duruyor. Çözümsüz kalabilecek noktalar var. Dolayısıyla burada aslında Kürtler adına siyasi statü kavramını merkeze alıp, eğer bölünmek, parçalanmak veya ayrı bir devlet istenmiyorsa, bunun siyasi adem-i merkeziyetçi yaklaşım içerisinde bir noktaya getirilmesi gerekiyor."[54]

Yukarıda isimleri anılan grupların yanı sıra, ekonomik elitlerin çoğunlukla Diyarbakır'da yaşayan bazı üyeleri[55] ve bazı İslâmcı elitleri[56] benzer argümanlar öne sürüyorlar. Bunlar somut bir idari ve siyasi model belirtmemekle birlikte Kürtlüğü Türklük, Araplık, Farslık kategorileri ile eşdeğer görüyorlar ve Türkiye'de Kürt meselesinin nihai bir çözüme kavuşabilmesi için Türkler ile Kürtler arasında egemenliğin paylaşılması gerektiğinin altını çiziyorlar.

Özetle, anaakım Kürt hareketinin hâkim kanadı dışındaki tüm ulusal gruplar ile Kürt İslâmcı gruplar federasyonu savunuyor. Kürt ekonomik elitlerinden Diyarbakır merkezli küçük bir grup da federatif modelden yana. Bu gruplar küçük bir temsil gücüne sahip ve yerelleşme modelini savunan grupların asıl rakibi değil. Asıl rakip ana-akım Kürt hareketidir. Ana-akım Kürt hareketi BDP-DTK/PKK-KCK Kürt meselesinin çözümü için yerelleşmeye ve federasyona alternatif olarak demokratik özerkliği öneriyor.

Demokratik özerklik ya da bölgesel yönetimler

BDP-DTK/PKK-KCK Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için 2007'den beri demokratik özerkliği öneriyor. İlk kez kamuoyuna sunulmasından bu yana yedi yıl geçmiş olmasına rağmen bugün hâlâ projenin sınırlarına dair çeşitli tartışmalar devam ediyor. Saha araştırmasında da görülmüştür ki ana-akım Kürt hareketinin farklı temsilcileri projeyi farklı biçimlerde algılıyor ve tanımlıyor.

Demokratik özerkliğe ilişkin hâkim yaklaşım, Türkiye'deki idari ve siyasi yapının bir bütün ve 20-25 özerk bölgeye dayalı olarak yeniden yapılanması. Öte yandan, ana-akım Kürt hareketinin demokratik özerkliğe ilişkin yayımladığı farklı dokümanlar, projenin sınırlarına dair belirsizlikler ve bel-

54 M. Kaya, kişisel görüşme.

55 Aslan, kişisel görüşme; Yeşil, kişisel görüşme; Dündar, kişisel görüşme; Mehmet Kaya, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme.

56 İ. Özdemir, kişisel görüşme; M. Hadi Koç, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011; Nurettin Bozkurt, kişisel görüşme, Diyarbakır, 19.11.2011; Rauf Çiçek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 23.11.2011; Feyzi Güzelsoy, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.11.2011; Selim Değerli, kişisel görüşme, 24.11.2011.

li ölçülerde tutarsızlıklar ortaya çıkarmıştır. Hareketin yerel ve ulusal ölçekteki temsilcileriyle yapılan görüşmelerde demokratik özerkliğin il ölçeğinde kapsamlı bir yerelleşmeden birleşik özerk veya federe bir Kürdistan bölgesine kadar farklı modelleri içerek şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Farklı tariflemelere rağmen iki temel talep projenin ana ayaklarını oluşturuyor: Kürtlerin öz-yönetim hakkı ve kolektif kültürel hakların tanınması.

BDP-DTK/PKK-KCK için demokratik özerklik projesi, ulus-devlet tipi idari ve siyasi sistemlere ve milliyetçilik ideolojisine alternatif bir model. Hareketin yürüttüğü tartışmalara bakıldığında üç temel husus öne çıkıyor: (1) Anti-milliyetçi söylem, (2) Kürt ulusunun sosyo-lengüistik ve sosyo-dinsel farklılıkları ve (3) kamu yönetiminde verimlilik ve etkinliğin sağlanması. Harekete göre, kimlik meselesini dışlayan veya bireysel kültürel haklara indirgeyen (anadilde eğitime alternatif olarak anadilin öğrenilmesi gibi) herhangi bir idari yerelleşme, Kürtlerin taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılamayacak. Öte yandan, federasyon bir Kürt ulus-devleti yaratmayı hedefleyen milliyetçi bir model. Bu anlamda, harekete göre demokratik özerklik, milliyetçi değil ama kolektif kültürel hakları ve öz-yönetim hakkını güvence altına alıyor. Yanı sıra harekete göre, Kürt toplumundaki Kurmancî, Zazakî gibi dilsel ve Sünni-Müslim, Alevi, Yezidi gibi dinsel farklılıklar, projeyle öz-yönetim olanağına kavuşacak. Son olarak, hareketin temsilcileri 75 milyon nüfusa ve çok geniş bir coğrafyaya sahip bir ülkenin aşırı merkeziyetçi yönetim sonucu oluşan kamu yönetimi sistemindeki etkinlik ve verimlilik sorununu vurguluyor. Buna karşın, Türkiye'de 20-25 bölge yaratmayı ve Kürt bölgesinin de 5-6 bölge olarak inşasını öneren demokratik özerklik projesine, Kürt bölgesini böleceği yönünde eleştiriler geliyor. Bazı ulusal gruplara göre demokratik özerklik projesiyle birlikte –zaten parçalı– Kürdistan coğrafyası tekrar bölünecek.

Demokratik özerklik: Açık-uçlu bir proje?

Demokratik özerklik projesi ilk olarak Ankara'daki DTP ikinci genel kongresinde bir bölgesel idari ve siyasi desnatralizasyon projesi olarak kamuoyuna sunuldu (8 Kasım 2007). Bu projeyle ana-akım Kürt hareketi, Türkiye'nin mevcut idari ve siyasi yapısının, birbirine komşu illerin bir araya getirilmesiyle oluşturulacak 20-25 özerk bölgeye dayalı yeniden oluşumunu öneriyordu.[57] Daha sonra Türkçe, Kürtçe ve İngilizce üç dilli olarak bir broşüre dönüştürülen ve meclisteki vekillere de dağıtılan bu proje, geniş yetkilere sahip özerk bölgelerin kurulmasını öneriyordu:

57 Demokratik Toplum Partisi, *Demokratik Toplum Partisinin Kürt Sorununa İlişkin Demokratik Çözüm Projesi*, (Ankara: Demokratik Toplum Partisi, 2008), s. 10.

> "Bu idari modelde, adem-i merkeziyetçilik işletilerek birbiriyle yoğun bir şekilde sosyokültürel ve ekonomik ilişkide bulunan komşu illeri kapsayan ve il genel meclislerine benzer bir şekilde seçimle iş başına gelen bir bölgesel meclis olacaktır. Bu bölgesel meclis; eğitim, sağlık, kültür, sosyal hizmetler, tarım, denizcilik, sanayi, imar, çevre, turizm, telekomünikasyon, sosyal güvenlik, kadın, gençlik, spor gibi hizmet alanlarından sorumlu olacaktır. Merkezî hükümet tarafından ise dış işleri, maliye ve savunma hizmetleri yürütülecektir. Emniyet ve adalet hizmetlerini merkezî hükümet ve bölge meclisi ortak yürütecektir."[58]

Bu metinden sonra hareketin farklı bileşenleri, birkaç dokümanı kamuoyuyla paylaştı. Bu farklı dokümanlar ve BDP-DTK/PKK-KCK'nin temsilcilerinin yaptığı farklı açıklamalar, özerk bölgelerin ölçeği ve dayanacağı coğrafi birimler (kültürel, etnik/ulusal, sosyoekonomik) ile yetki ve sorumluluklardaki belirsizlikleri daha artırdı.[59]

Daha önce de belirtildiği gibi, ana-akım Kürt hareketindeki klasik milliyetçi elitler demokratik özerkliği federasyona benzer[60] veya federe Kürdistan bölgesine dönük bir adım olarak tanımlıyor.[61] Hareketin bazı temsilcilerine göre demokratik özerklik, Kürt bölgesinin tümünü kapsayan birleşik özerk bir bölge, yani özerk Kürdistan bölgesi projesi.[62] Örneğin BDP Dersim eski il başkanı M. Polat, Kürt hareketini destekleyen kitlelerin demokratik özerkliği çoğunlukla "Türkiye Kürdistanı'nın tüm illerini kapsayan" özerk bir Kürdistan bölgesi kurma projesi olarak gördüğünü belirtiyor.[63]

Benzer şekilde, Batman Belediye Başkan Vekili S. Temel'e göre de demokratik özerklik projesi birleşik özerk bir Kürt bölgesini hedefliyor:

> "Demokratik özerklik bir bütündür. Türkiye'de Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı, Kürt şehirleri olarak adlandırılan bütün bölgeyi kapsar, kendi içinde ayrışması söz konusu değil. Belki şöyle bir şey kafa karışıklığına neden olmuş olabilir. Türkiye'de bugün 26 tane kalkınma ajansı var. Bu kısım mekanik boyutu. Biz idari ve siyasi boyutunun da ona benzetilerek yapılmasını öngördük. Yoksa bugün Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak Dicle Kalkınma Ajansı'yla

58 *A.g.e.*, s. 51.

59 Demokratik özerkliğin farklı versiyonları üzerine eleştirel bir analiz için bkz. Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyanı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 93-100.

60 Zümrüt, kişisel görüşme.

61 Baydemir, kişisel görüşme; İ. Özdemir, kişisel görüşme.

62 Serhat Temel, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012; Halis Yurtsever, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2012; Zübeyde Zümrüt, kişisel görüşme, 11.05.2012; Hüsamettin Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.05.2012; Celalettin Birtane, kişisel görüşme, Diyarbakır, 31.05.2012; Murat Polat, kişisel görüşme, Dersim, 28.07.2012.

63 Polat, kişisel görüşme.

bir araya gelmiş bir kalkınma bölgesidir. Biz demokratik özerklikle bunu söylemiyoruz. Biz bölgesel yönetimi ifade ediyoruz. Yani demokratik özerklikten kastımız; bir bölgesel yönetim olacak, meclisi olacak, *tek bölge olacak*, yerelin temsilcileri kendini o mecliste ifade edecek, o meclis de Ankara'ya bağımlı, Ankara ile ilişkili bir meclis olacak."[64]

Temel'den farklı olarak BDP Muş Milletvekili ve DTK Koordinasyon Kurulu Üyesi D. Çelik'e göre AB üyelik süreci kapsamında, sosyoekonomik kalkınma planlarında yapılan düzenlemeyle belirlenen ve her biri için birer kalkınma ajansının kurulduğu 26 ikinci kademe bölge, demokratik özerklik projesi için uygun bir zemin. Çelik Türkiye'de her birinden farklı medeniyetlerin yükseldiği 26 sulak hidro-havza bölgesinin olduğunu belirterek bu 26 bölgenin, –hükümet bu bölgeleri farklı amaçlarla kursa bile– proje için uygun bir idari ve siyasi temel olabileceğini ileri sürüyor.[65]

Öte yanda, ana-akım Kürt hareketinin bazı temsilcileri için demokratik özerklik, il bazlı kapsamlı bir yerelleşme projesi. BDP Eşbaşkanı G. Kışanak'a göre proje özünde bir yerelleşme projesi. Eşbaşkan'a göre, proje esasında yerel yönetimlerin güçlendirilmesini hedefliyor.[66] Benzer şekilde ana-akım Kürt partilerinde yer alan ve Bingöl'ün önemli iş adamlarından A. Sarı için demokratik özerklik, merkezî hükümete karşı yerel yönetimleri güçlendirmeyi amaçlayan ve dünyada birçok örneğe göre taleplerin azaltıldığı sadeleştirilmiş bir proje.[67] Sarı gibi, Diyarbakır'daki etkili iş adamlarından ve ana-akım Kürt partileri içinde çeşitli pozisyonlarda yer almış C. Birtane, il ölçeğinde kapsamlı bir yerelleşmenin hem Kürt hem de Türk toplumu için yüksek standartlarda demokratik bir idari ve siyasi sistem sunacağını iddia ediyor. Demokratik özerklik tartışmalarını hatırlatan Birtane, kent-devletlerinin en demokratik sistemler olduğunu belirtiyor:

"Eğer Kürt ve Türk toplumu yüksek standartlarda bir demokrasiyi özümserse aslında il bazında yerel yönetimlerin kendi içerisinde özerkliği çok geniş olacak şekilde bir sistem çok daha güzel gider. Bu da devletin Kürt ve Türk toplumun yüksek standartlardaki bir demokrasinin olmasına bağlıdır. Bugün mesela İskandinav ülkelerinde, siz Stockholm'e gittiğinizde, orada devlet yoktur, belediye vardır. Her şey belediyedir. ...Şimdi böyle bir şey olduğu zaman, siz il bazında yerel yönetimleri bu yetkiye ve sorumluğa sahip kıldığınızda zaten sorun kalmaz. 21. yüzyılda insanlar şunu arıyor: Kaliteli bir yaşam ve yaşamı kolaylaştıran bir hizmet anlayışı. İnsanlar için şimdilik birinci öncelik budur."[68]

64 Temel, kişisel görüşme.

65 Demir Çelik, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.

66 Gülten Kışanak, kişisel görüşme, Diyarbakır, 17.11.2011.

67 Adnan Sarı, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.

68 Birtane, kişisel görüşme.

Demokratik özerkliğin kapsamı ve sınırları, özellikle de ölçeği konusundaki farklı yaklaşımlar, ana-akım Kürt hareketi dışındaki elitlerin projenin belirsiz ve sınırları kesinleşmeyen bir proje olduğu yönündeki eleştiriler getirmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, BDP Eşbaşkanı S. Demirtaş'a göre ölçek meselesi, projede önemli bir sorun değil; esas sorun merkez ve yerel(ler)/bölge(ler) arasındaki ilişki ile yerel ve bölgelerin nasıl yönetileceği:

> "Demokratik özerklik dediğimiz şey toplumun öz-yönetim mekanizmasıyla kendi kendini yönetebileceği kurumları kendisinin oluşturmasıdır aslında. Dünyada değişik otonom bölgeler var. İngiltere'de, İspanya'da, Almanya ve Amerika'da çeşitli otonom bölgeler var. Kürt hareketi bunun başına demokratik bir sıfat koyarak biraz farkını ortaya koymaya çalıştı. Bizim tarif ettiğimiz yönetimin iki ayağı var. Birincisi *otonomi sözleşmesi*, yani yerelin merkezle olan ilişkisini tanımlayan, yetki paylaşımını tanımlayan otonomi sözleşmesi. Bu özerklik kısmıdır. *Demokratik kısmı ise o otonom bölgenin kendi içinde nasıl bir yönetim şekli oluşturacağıdır.* Tek başına merkezle yerel arasındaki ilişkiyi tanımlamak yeterli değildir demokrasi için. O nedenle kent meclisleri, sivil halk meclisleri, köy meclisleri, köy komünleri, ekonomik faaliyet yürütecek ortak kooperatifler, bölge meclisleri, seçimle iş başına gelen fiilî halk meclisleri bütün bunlar sistemin demokratik olarak işlemesi için bizim öngördüğümüz yönetim mekanizmalarıdır. ...Şimdi bizim kastettiğimiz merkezle yerel arasındaki otonomi sözleşmesi, ister tek bölgeli Kürdistan şeklinde olsun, ister Kürdistan'ın içerisinde birkaç bölgeden oluşan otonom bölgeler olsun, isterse her ilin kendi özelinde bir otonom yönetim olsun, hiç fark etmez. Merkezle ilişkide, bölgenin küçüklüğü veya büyüklüğü bizim projemizin içeriğini değiştirmez. Önemli olan o demokratik kısmıdır."[69]

Kürtlerin öz-yönetim ve kolektif kültürel hakları

Öz-yönetim hakkı Kürtlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi meselelerini yerel, bölgesel veya federe düzeyde kuracakları kurum ve kuruluşlarla, formel ve enformel yapılarla ele alma ve idare etme yetkisi gibi alanlara gönderme yapıyor. Kolektif kültürel haklar, anadilde eğitim ve kamu hizmetlerinin Türkçenin yanı sıra Kürtçe ve diğer dillerde de sunumunu içeriyor. Yukarıdaki tartışmaların gösterdiği üzere ana-akım Kürt hareketi demokratik özerkliğin ölçeği konusunda müzakereye açık bir çerçeve sunuyor. Bununla birlikte, olası bir idari ve siyasi modelde Kürtlerin kendilerini yönetme hak-

69 Selahattin Demirtaş, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.

kı ve Kürt kültürel kimliğinin korunması, yeniden üretimi ve yeni nesillere aktarımı iki temel olmazsa olmaz şart.[70]

Örneğin, 1979'dan beri PKK'de aktif ve birinci barış grubundaki S. Fırat, öz-yönetim ve dil meselelerinin demokratik özerkliğin iki temel boyutu olduğunu söylüyor. Fırat'a göre, dil meselesi demokratik özerkliğin en temel bileşeni; Kürtler bu projeyle çocuklarını kendi dillerinde eğitmek ve Kürtçeyi gündelik hayatta herhangi bir sınırlama olmadan kullanmak istiyorlar. Demokratik özerkliğin ikinci bileşeni ise, ulus-devletin dayandığı aşırı merkeziyetçi devlet yapısını dönüştürerek Kürtlerin öz-yönetimlerini inşa etmektir.[71]

Benzer şekilde, Kürtlerin dünyadaki en büyük devletsiz topluluk olduğunu not eden D. Çelik'e göre Kürtlerin, ulus olmaktan kaynaklı bazı toplumsal ve siyasi talepleri var. Bundan dolayı, Çelik'e göre çözüm Kürt kimliğinin, dilinin ve kültürün yeniden üretimini güvenceleyecek bir siyasi statüyü içermek zorundar. Çelik, idari özerkliğin yanı sıra kültürel özerkliğin de olduğunu, bununla birlikte Türkiye'nin diğer bölgelerinde kültürel özerkliğin şart olmadığını ve İstanbul gibi bölgelerde sadece ekonomik özerkliğin olabileceğini ileri sürüyor.[72]

Bu konuda, Osmanlı döneminde Kürtlerin sahip olduğu siyasi statüyü hatırlatan Kışanak'a göre demokratik özerkliğin üç temel ayağı var: Kültürel kimliğin tanınması, toplumsal ihtiyacı karşılayacak kültürel haklar ve yönetime katılım. Buna göre,

> "Kürt sorunun çözümü konusunda aslında üç alanda (adım atılması gerekir): Bir, kimliğin tanınması, iki, kültürel haklarının hayatta bir karşılığının olması, üçüncüsü de yönetime katılma iddiası. Şimdi bu her üçü Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Kürtlerin kendi yaşadıkları sistemdi. Her üçü de vardı bu sistemde. Otonom sistemde, hem kendini yönetme erki vardı, hem kültürel haklar hem de kendi kimliğiyle merkezî hükümetle ilişki kurma hakkı vardı."[73]

70 Demirtaş, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; Çelik, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Seydi Fırat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; M. Zümrüt, kişisel görüşme; Z. Zümrüt, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme; Abdullah Demirtaş, kişisel görüşme, Diyarbakır, 23.11.2011; Yurtsever, kişisel görüşme; Şerafettin Halis, kişisel görüşme, 30.07.2012; Sihem E. Alp, kişisel görüşme, Mardin, 11.06.2012.

71 S. Fırat, kişisel görüşme.

72 Çelik, kişisel görüşme.

73 Kışanak, kişisel görüşme.

Demokrasi, çoğulculuk ve kamu yönetiminde etkinlik ve verimlilik

Ana-akım Kürt hareketi demokratik özerklik projesini gerekçelendirirken ve haklılaştırmaya çalışırken üç temel hususun altını çiziyor: anti-milliyetçi söylem; Kürtler arasındaki ve Kürt bölgesindeki sosyo-lïnguistik ve sosyo-dinsel farklılıklar ve kamu yönetimi sisteminde etkinlik ve verimlilik sorunu.

Daha önce de belirtildiği üzere, ana-akım Kürt hareketi mevcut tekçi Türk Sünni-Müslim ulus-devletini değiştirmek için çok-uluslu ve çok-dinli yeni bir ulusallık olarak "demokratik ulus" konseptini geliştiriyor.[74] Hareket büyük ölçekli ekonomik, sosyal, kültürel, dilsel ve mekânsal yıkımlara ve insani kayıplara neden olan tek-biçimli ve aşırı merkeziyetçi yapılara dayalı ulus-devlet ve milliyetçiliğe karşı olarak demokratik özerklik projesini bir "anti-milliyetçi" proje olarak sunuyor.[75]

Bu konuda D. Çelik'e göre ulus-devlet, kapitalizmin bir sonucu, insanlığa özgürlük ve adalet sunmuyor. Bundan ötürü, ana-akım Kürt hareketi olarak çok-etnisiteli, çok-dinli demokratik bir ulusallığı inşa etmeyi amaçladıklarını belirtiyor:

> "Etni(site)ye dayalı bir ulus değil, ortak demokratik vatanda, barış içerisinde bir arada eşit ve özgür vatandaş olma anlayışına dayalı demokratik ulus diyoruz. Biz bu anlamıyla yeni bir Kürt ulusu ve Kürt ulusuna dayalı bir devlet hiyerarşisi yaratmak yerine, mevcut ilişkinin daha demokratik olmasını, devletin demokrasiye duyarlı hale gelmesini, devletin merkeziyetçi ve katı yapısı yerine demokratikleşmeyi savunuyoruz. Federasyon olayı biraz daha farklı. Türkiye'nin tarihî gelişmişliği içerisinde sadece Kürtler değil, Kürdistanlı halkların belki yüzde altmışı yetmişi başta Türkiye'nin batı illeri olmak üzere dünyanın birçok yerine dağılmış durumda. Federasyon daha çok coğrafidir, etnik kimliğe dayalıdır. Dolayısıyla etnik kimliği ayrıştıran, bir bölgeye hapseden kısım tarihsel olmaktan çıkmıştır. Türkiye'de Kürt nüfusunun en yoğun olduğu kent İstanbul'dur. Şimdi 3-4 milyon Kürd'ü oradan koparıp getirmenin hem tarihsel, siyasal, ahlaki ve de ekonomik koşulları yoktur. Bu anlamda herkesin kendi bulunduğu yerde kendisini yönetebileceği bir mekanizma meşrudur, demokratiktir ve siyaseten de çok daha akılcı ve rasyoneldir. Bu anlamda federasyon, eyalet sistemi uygulanabilir koşullara haiz değil."[76]

74 Abdullah Öcalan, *Beşinci Kitap: Kürt Sorunu Ve Demokratik Ulus Çözümü* (İstanbul: Mezopotamya Yayınları, 2012).

75 S. Fırat, kişisel görüşme.

76 Çelik, kişisel görüşme.

Anti-milliyetçi söylemin yanı sıra, BDP-DTK/PKK-KCK ikinci olarak, Kürt toplumu ve Kürt bölgesinin sosyo-linguistik ve sosyo-dinsel farklılıklarını vurguluyor. Hareket demokratik özerklik projesini tüm bu farklılıkların öz-yönetimine dayalı bir idari ve siyasi model olarak sunuyor. Örneğin, Kürt coğrafyasındaki farklılıkların altını çizen BDP Eşbaşkanı S. Demirtaş, bir Kürdistan devleti kurulsa bile bunun bir ulus-devlet olmayacağını ileri sürüyor:

> "Kürdistan tek bölgeli bir otonom bölge olarak tarif edilse bile, kendi içinde yine özerk bölgelere ayrılmak zorundadır. Dersim, Amed özerk bir bölgedir; Erzincan, Iğdır, Ardahan, Hakkari özerk bir bölgedir. Buralar yine özerk bölgelerle yönetilmek zorundadır. ...Ulus-devletin olmadığı yerde, ulus-devletin zayıfladığı her bölgede özerklikler bütün farklılıklar için ayrı ayrı olmalıdır. *Bağımsız Kürdistan olsa bile bir ulus-devlet olmamalıdır. Kendi içinde özerkliği uygulayan bir Kürdistan olmalıdır.*"[77]

Zazakî konuşan dindar (Sünni-Müslim ya da Alevi) Kürtlerin çoğunluk olduğu Bingöl ve Dersim gibi şehirlerde, yerel özerklik söylemi dikkate değer ölçüde karşılık buluyor. Örneğin, BDP Bingöl İl Başkanı H. Yurtsever'e göre insanların eğitim, kültür, kimlik, ekonomi, sağlık gibi alanlarda kendi işlerini yönetmeleri ve özgün yaşam tarzlarını koruyabilmek için kendi öz-yönetimlerini kurmaları gerek. Yurtsever'e göre Kurmancî ve Zazakînin birlikte konuşulduğu Diyarbakır, Bingöl ve Dersim gibi şehirlerde Kürt dilinin bu iki lehçesi birlikte kullanılacak.[78]

Benzer şekilde, ana-akım Kürt hareketinin Dersim'deki temsilcilerine göre demokratik özerklik, Dersim Alevi-Kirmanc Kürtlerin özerkliğini güvence altına alacak bir idari ve siyasi model.[79] M. Polat için demokratik özerklik projesi, özerk bir Dersim bölgesini içeren çok-ölçekli bir özerklik projesi:

> "Demokratik özerkliğin buradaki algılanışı: Dersim Özerk Bölgesi iyi bir karşılık buldu. Dersim Dersim olarak özerk olmalıdır. Anadiliyle, inancıyla, kültürüyle. Tarif edilirken veya tartışılırken, Dersim'in özerk olacağı, özerk bölge içinde özerk olacağı... Özerk bölge içinde ama Alevi-Kızılbaş kimliğiyle de bu özgünlüğünün ve özerkliğinin korunacağı..."[80]

Benzer şekilde, eski milletvekili ve mevcut BDP İl Başkanı Ş. Halis'e göre de yerel farklılıklar önemli; demokratik özerklik, farklı grupların kendi özgün sosyolojik niteliklerini korumalarına olanak tanıyor:

---

77 Demirtaş, kişisel görüşme.

78 Yurtsever, kişisel görüşme.

79 Halis, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme.

80 Polat, kişisel görüşme.

"Biz her ne kadar demokratik özerk Kürdistan diyorsak da, demokratik Kürdistan'ın kendi içinde beş parçaya bölünmesi de toplu kalması da olasıdır. Ancak bir önceki olasılık daha öne çıkıyor ki Kürdistan çok da homojen değil. Örneğin bu ülkede kendisini hâlâ Kürt olmaktan ziyade sadece Alevi-Kırmanc gören Alevi kesim ve Dersimliler var. Kürt coğrafyasında Türkler, etnik azınlıklar ve inanç kümeleri, birimleri var. Madem demokratik özerklik; özerklik kendi içinde de demokratik olmak zorundadır. O zaman niceliğe bakmadan demokratik hakların verilmesi önem arz eder. Böyle olduğu zaman da dört parça veya beş parça olması sorun olmaz. ...Koçgiri-Dersim sosyolojisi Kürt sosyolojisi ile tıpatıp örtüşmüyor. Aynı dili konuşuyor olsalar bile bölgedeki sosyolojik farklılık görülerek demokratik özerklik inşa edilmeli. Siz sosyolojik bütünlüğü olmayan toplulukları tek bir sosyolojik ihtiyaç dahilinde dizayn etmeye çalışırsanız, orada asimilasyon devreye girer. Bugüne kadar bize yapılmış olan Türk asimilasyonunun, Türkleştirme çabasının Kürt versiyonu meydana gelir ki bu bizim bu kadar bedelden, emekten, çabadan sonra kabul edemeyeceğimiz bir durum olur."[81]

Son olarak, ana-akım Kürt hareketi, demokratik özerlik projesini gerekçelendirirken ve haklılaştırırken kamu yönetimindeki aşırı merkeziyetçiliğin neden olduğu etkinlik ve verimlilik sorununa dikkat çekiyor. Örneğin, D. Çelik'e göre Türkiye gibi bir ülke tek bir merkezden yönetilemez. Çelik için 26 hidro-havzaya ve özerk bölgelere dayalı bir sistem demokratikleşmeye ve sosyoekonomik gelişmeye önemli katkılar sağlar.[82] Benzer şekilde, Batman Belediyesi Başkan Vekili S. Temel'e göre de katı merkeziyetçi devlet yapısı kimseyi memnun etmiyor. Temel'e göre bu yapı sadece etnik sorunların çözümünü engellemiyor; ifade, din ve vicdan özgürlüğü, temel sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne de mani oluyor.[83] Yine, demokratik özerklik ve Kürt meselesinin çözümü arasındaki ilişkiyi tartışan Birtane için insanlar daha iyi yaşam standartları ve bunu mümkün kılan bir devlet yönetimi arıyor; bunu sağlamanın en iyi yolu da yerelleşmiş bir kamu yönetimi sistemi.[84]

Eşbaşkan Kışanak için de demokrasiyle birlikte kamu yönetiminde işlevsellik ve verimlilik meselesi, projenin temel gerekçelerinden biri. Kışanak'a göre demokratik özerklik, her bölgede halkın kendi meselelerini kendi ihtiyaçlarına göre çözmelerine olanak tanıyacak:

"Biz bu konuda psikolojik sorunları aşmak ve ayrıca demokrasiye inancımız gereğince Türkiye genelinde bölgesel yönetimi talep ediyoruz. Çünkü günü-

81 Halis, kişisel görüşme.

82 Çelik, kişisel görüşme.

83 Temel, kişisel görüşme.

84 Birtane, kişisel görüşme.

müzde artık Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda belirtildiği gibi merkezî yönetimlerin giderek zayıflatılması, yerel ve yerinden yönetimlerin güçlendirilmesi demokrasinin temel kriteridir. Türkiye'nin Kürt sorunu olsa da olmasa da böyle yeni siyasi ve idari bir yapılanmaya ihtiyacı var, perspektifinde demokrasi varsa. ...İkincisi, 'Kürtler kendilerine ayrıcalık istiyor' gibi yanlış bir algıyı önlemek için Türkiye genelinde öneriyoruz. Bölge yönetimleri kurulsun, her bölge kendi sosyal, kültürel, ekonomik dokusuna uygun çözümler bulsun, idari tedbirler geliştirsin, kamusal hizmetler ihtiyaçları karşılayacak şekilde düzenlensin diye öneriyoruz."[85]

Burada şu hususun altı çizilmeli: Ana-akım Kürt hareketi demokratik özerklik projesini gerekçelendirmek ve haklılaştırmak için kamu yönetimindeki etkinlik ve verimlilik sorununu belirtse de esasen demokratikleşmeye, yerel/bölge ile merkez arasındaki egemenliğin paylaşımına çok daha fazla önem veriyor. Bu konuda, Eşbaşkan Demirtaş, esasında ekonomik açıdan işlevsellik ve verimlik meselelerine odaklanan AK Parti'den farklı olarak hareketin demokratikleşmeye ve idari ve siyasi sisteme katılıma odaklandığını özellikle belirtiyor.[86]

Özetle, ana-akım Kürt hareketi, demokratik özerklikle Türkiye'deki idari ve siyasi yapıyı ekonomik, kültürel, idari ve siyasi özerkliğe sahip, etnik/ulusal coğrafyalara dayanmayan 20-25 bölgede yeniden yapılandırmayı öneriyor. Bununla birlikte, hareket projeyi il ölçeğinde kapsamlı bir yerelleşmeden özerk veya federe bir Kürdistan'a kadar farklılaşan modelleri içerecek ucu-açık bir proje olarak tutuyor. Demokratik özerkliğin bu esnekliği, hareketteki farklı grupların projeyi kendi konumlarına uygun yorumlamasına olanak tanıyor. Hareket demokratik özerkliğin ölçeğinde müzakereye açık bir kapı bıraksa da Kürtlerin öz-yönetim hakkını ve kolektif kültürel haklarını vazgeçilmez, mutabık iki talep olarak görüyor. Federasyonu savunan ulusal gruplardan farklı olarak milliyetçiliği ve ulus-devleti eleştiren BDP-DTK/PKK-KCK, bir Kürt ulus-devletini hedeflemediği; çok-uluslu ve çokdinli yeni bir ulusallığa, yani "demokratik ulusa" dayalı radikal bir demokrasiyi hedeflediğini sık sık dile getiriyor. Bu "anti-milliyetçi"liğin yanı sıra hareket, projeyi gerekçelendirmek ve haklılaştırmak için Kürt toplumunun sosyo-lengüistik ve sosyo-dinsel farklılıkları ile bölgedeki azınlıkların varlığını; aşırı merkeziyetçilik kaynaklı, kamu yönetimindeki etkinlik ve verimlilik sorunlarının altını çiziyor.

Birkaç elitin bağımsız bir Kürdistan talebinde olduğu da belirtilmeli. Bunlar, herhangi bir politik gruba mensup olmayan politik entelektüellerdir.

85 Kışanak, kişisel görüşme.

86 Demirtaş, kişisel görüşme.

Mevcut politik grupların neredeyse tümü Kürtlerin haklarını güvenceleyecek modelleri tartışırken bağımsız devlet seçeneğini dışarıda bırakıyor.

Sonuç

Bu bölümde olası bir Kürt bölgesinin kurumsal formuna dair çatışmalar ele alındı. Kürt veya Kürdistan meselesinin çözümü için ana Kürt gruplarının savunduğu temel üç idari ve siyasi model var: Yerelleşme, federasyon ve demokratik özerklik. Ekonomik elitler ile dinî grupların çoğu yerelleşmeyi savunuyor. Bununla birlikte, ekonomik elitler içerisinde çoğunluğu Diyarbakır'da yaşayan küçük bir grupla bazı Kürt İslâmcı grupları Kürt ve Türk ulusları arasında egemenliğin eşitce paylaşımını öneriyor. Bu ikinci gruplar genellikle somut bir idari ve siyasi modeli dile getirmese de, siyasi talepleri büyük oranda federasyon modeliyle denkleşiyor. BDP-DTK/PKK-KCK hariç tüm ulusal gruplar için federasyon asgari çözüm modeli. Son olarak, anaakım Kürt hareketi bir tür bölgesel desantralizasyon olarak okunabilecek demokratik özerkliği talep ediyor. Demokratik özerklik, Türkiye'deki kamu yönetimi sisteminin etnik/ulusal coğrafyalara dayanmayan; ekonomik, kültürel, siyasi ve idari açıdan özerk 20-25 bölge temelli yeniden inşasını öneriyor. Yanı sıra, demokratik özerkliği geniş bir yelpazede müzakereye açık bir proje olarak tutan hareket, Kürtleri bir ulus olarak tanımlıyor ve Kürtlerin öz-yönetim ile kolektif kültürel haklarını projenin iki vazgeçilmez boyutu olarak tarifliyor.

Önceki iki bölümde tartışılan kimlik çatışması (Kürt, Müslüman veya Alevi) ve sınıf çatışması (ulus mu sınıf mı) dikkate alınarak bu bölümdeki tartışmalar sonucu iki temel hususun altı çizilmeli: İlk olarak, Kürt gruplarının düşünceleri (özellikle de toplumsal tahayyülleri) Kürt meselesinin çözümüne dair önerilerini çerçeveliyor ve belirliyor. Ekonomik ve/veya dinî kimliklerine öncelik veren Kürt grupları yerelleşme gibi entegrasyonist modelleri savunuyorlar. Kürt ulusal kimliğine öncelik veren Kürt grupları ise ulusal kimliğin yeniden üretimini, Kürtlerin öz-yönetimlerini güvenceleyecek bir idari ve siyasi statü arayışındalar.

Ekonomik ve dinî bloklardaki grupların çoğu Kürtlüğü politikten ziyade bir kültürel kimlik olarak görüyor. Bu gruplar Kürt kimliğine oranla ekonomik çıkarlarına ve dinî kimliklerine öncelik veriyor ve yerelleşmeyi savunuyorlar. Bununla birlikte küçük bir ekonomik elit grubu ile KH, MZC ve Azadî gibi bazı Kürt İslâmcı gruplar Kürt kimliğine de önem atfediyorlar. Kürt ve Türk ulusu arasında eşitliğe dayalı egemenliğin paylaşımını öneriyorlar. Diğer ulusal gruplardan farklı olarak, BDP-DTK/PKK-KCK ulus-devleti ve milliyetçiliği eleştirerek çok-uluslu ve çok-dilli yeni bir ulusallığı sa-

vunuyor. İçerdiği kavramsal karmaşaya, eklektizme ve tutarsızlıklara rağmen demokratik özerklikle ana-akım Kürt hareketi bir yandan entegrasyonist bir model sunarken bir yandan da Kürt ulusal kimliğini yeniden üretmeyi hedefliyor. Hareketin toplumsal tahayyülü sadece "ulusal kurtuluşa" veya "ulusal özgürleşmeye" değil; "sosyal özgürleşmeye" (sosyalizm, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü ve ekolojiye) de dayanıyor. Hareketin bu iki boyutlu yönelimi Kürt meselesinin çözümü için sunduğu politik önerileri de belirliyor.

İkinci olarak, Kürt gruplarının savundukları modeller büyük oranda tarihsel olarak inşa edilmiş bağlama, yani formel ve enformel kurumların çoklu ağlarına dayanıyor. Kürtlerin içinde etkileşimde bulundukları bağlam, düşüncelerini ve Kürt meselesinin çözümü için sundukları projeleri büyük oranda şekillendiriyor. Hem Kürt ekonomik elitlerinin merkezî otoriteyle hem de Kürt İslâmcı ve Alevi grupların Türk akranlarıyla kurdukları onyıllardır süren bağımlılık ve merkez-çevre ilişkisi, bu grupların düşüncelerinin ve entegrasyonist siyasi modellerinin şekillenmesinde doğrudan etkide bulunmuştur.

Benzer şekilde, ana-akım Kürt hareketinin 30 yıldan fazla bir geçmişi olan sol siyaset geleneği, ulusal kurtuluşu ideoloji ve sınıf bağlamında değerlendiren algısı, bugün ulus-devlet, milliyetçiliğe dair hâkim söylemini büyük oranda belirliyor. Kürt meselesine dair siyasi projelerini de şekillendiriyor. Harekete göre demokratik özerkliğin bir boyutu merkez ve yerel/bölgeler arasındaki ilişkinin yeniden inşasını kapsarken ikinci boyutu, her bir özerk bölgenin toplumcu-kolektivist mekanizmalar ve komünal değerlere dayalı olarak yönetilmesini içeriyor. Bundan ötürü, olası bir Kürt bölgesinin kurumsal formuna dair çatışmaları, geçmişten bugüne inşa edilen düşünsel ve kurumsal yolların, patikaların sınırladığı ve şekillendirdiği ileri sürülebilir.

ÜÇ KÜRT BLOĞU ARASINDAKİ MÜZAKERELER

Giriş

Olası bir Kürt politik bölgesinin kurumsal oluşumuna dair önerilerindeki geniş yelpazeye, ciddi kimlik ve çıkar çatışmalarına rağmen, son on yılda Kürt grupları, Kürt meselesi üzerinde müzakere etme ve bir mutabakata varma yolunda kayda değer çabalar sarf ettiler. Ancak ortak bir bilişsel ve normatif çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kabul edilmiş kurallar geliştirmek için daimi bir müzakere mekanizması konusunda sınırlı bir ilerleme kaydedebildiler.

Kürt gruplarının müzakerelerine odaklanarak, bu bölümde, müzakerelerin sonunda geliştirilen kurallar ve kabul edilmiş ortak kuralların kalıcılığı ve istikrarı ele alınıyor. Bu nedenle; bu bölümün esas konusu, ortak kuralların inşası ve bu amaçla farklı Kürt gruplarının birbirini kabul ederek, çıkarları paylaşarak ve kolektif olarak öğrenerek birlikte hareket edebilme kapasitesi.

Bu bölümün teorik eksenleri: (1) düzenleme, (2) üç blok ve blokları oluşturan farklı gruplar ve (3) bunlar arasındaki müzakere süreçleri. Düzenleme, grupların ortak bir düşünsel çerçeve ve çıkarlar geliştirerek kabul edilmiş sosyal dengeyi ve kuralları oluşturması. Üç blok ve bunları oluşturan gruplar bize blokların nasıl hareket ettiğini ayrıştırmayı, kendi içindeki farklılıklarını görmemizi sağlıyor. Son olarak, müzakereler, üç bloğun kendi içinde ve arasında ortak bir bilişsel ve normatif çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kabul edilmiş kurallara ulaşmayı amaçlayan bir diyaloğa ve pazarlığa işaret ediyor. Ampirik çalışma, temsil ve çıkarlar temelinde her aktörün pozisyonunu,

strateji ve çatışmalarını, istikrarlı veya geçici güçler dengesine ulaşmak için müzakerelerin farklı biçimlerinin analizini kapsıyor.

Bu bölümde çeşitli tezler ileri sürülüyor. İlk olarak, 1980 ve 1990'larda Kürt grupları arasındaki ihtilaflı ve işbirliğine dayalı ilişkilerle şekillenmiş, tarihsel olarak inşa edilmiş bağlam. Bu, 2000'lerden beri gruplar arası müzakereyi büyük oranda belirlemiştir. Bu nedenle, Kürt alanında, geçmişin bugüne etkisi anlamında bir *path dependency* vakası var.

İkinci olarak, ana-akım Kürt hareketinin yerel yönetim deneyimi, IKB'nin kurulması ve Avrupalılaşma süreciyle birlikte, son on yılda Kürt grupların eylediği ve etkileşimde bulunduğu bağlam köklüce değişmiştir. Bu radikal değişim Kürt gruplarına kurum, çıkar ve fikirler düzeyinde yeni bir çerçeve sağlayarak müzakereyi kolaylaştırmıştır. Sonuç olarak, yeni sosyopolitik örgütlerin kurulması ve/veya yeniden canlanmasıyla kamusal politik alan genişlemiş ve daha çoğulcu hale gelmiştir.

Üçüncü olarak, Kürt veya Kürdistan meselesini çevreleyen bilişsel ve normatif çerçeveler, Kürt grupları arasında süren müzakere ve işbirliğini belirleyen en önemli dinamik. Kürt sorunu için yerelleşmeyi öneren Kürt gruplarla bölgesel özerklik veya federasyonu savunan gruplar arasında çok sınırlı bir ilişki var.

Dördüncü olarak, istikrarlı müzakere mekanizmaları ve kalıcı olarak kabul edilmiş kurallar oluşturmada çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Karma ve çatı organizasyonların eksikliği müzakereyi sınırlıyor. Bu nedenle, Kürt alanında geçmiş çatışmalardan kaynaklı "kilitlenme etkileri" (*lokc-in effects*) anlamında bir geçmiş yollara/patikalara bağımlılık (*path dependency*) vakası olduğu görülüyor. Bu bakımdan, Türk devletinin Kürt gruplarının kendi arasında ve birbirileri ile müzakerelerine müdahalesi, mutabakat inşa sürecinde belirleyici bir dinamik.

Toplumsal desteğinin sınıf bileşimi değişimine, radikal demokrasiye dair söyleme ve pratik seviyedeki bazı çabalarına rağmen kendi özgün çıkarlarını temsil etme, fikir ve değerlerini yeniden üretmede bugüne dek diğer gruplara çok sınırlı bir alan veren ana-akım Kürt hareketi, diğer grupları kapsamada yetersiz kalmıştır. Kimlik ve çıkar çatışmalarına neden olan geçmişten gelen sol söylemi, hareketin, İslâmcı gruplarla ve ekonomik elitlerle ilişkisini sınırlamıştır. Ayrıca, merkeziyetçi örgütsel yapısı ve 1980'lerden 2000'lere Kürt bölgesinde tek politik hareket olarak hâkimiyeti, diğer gruplar ile çalışma kapasitesini oldukça olumsuz etkilemiştir.

Kolektif düzenlemeler kurmak için farklı Kürt gruplarının kapasitesinin analizi amacıyla, bu bölümde, ilk olarak anaakım Kürt hareketi ile HAKPAR, KADEP, ÖSP ve TDŞK gibi diğer ulusal gruplar arasındaki müzakere tartışılıyor. 1980'lerde PKK ve diğer ulusal gruplar arasındaki çatışma-

nın bugüne etkileri, bölgesel Kürt meclisi kurmadaki iki başarısız girişim ve 2010'dan beri ulusal bir birlik kurmak için birtakım çabalara yol açmış öğrenme süreci bu kısmın temel tartışma başlıkları.

İkinci olarak, ana-akım Kürt hareketi ile ekonomik elitler arasındaki doğrudan olan ve süregelen müzakere süreci tahlil ediliyor. Kürt yerel yönetim deneyimi, değişen bağlam, iki grup arasında var olan doğrudan müzakere mekanizmaları, maddi ve normatif ortak çıkarları ve Kürt meselesi ve sorunun barışçıl çözümü konusundaki bilişsel ve normatif çerçeveler bu kısmın ana tartışma konularını oluşturuyor.

Son olarak, ana-akım Kürt hareketi ile İslâmi grupların dolaylı müzakereleri analiz ediliyor. Bu kısımda, ilgili aktörlerin ortak çıkar ve kabul edilmiş kurallar geliştirmede kapasitelerini sınırlayan üç ana dinamik ele alınıyor: 1990'larda KH ile hem PKK hem de bazı İslâmi gruplar arasındaki kanlı çatışmalardan kaynaklı güven sorunu; İslâmi gruplar arasındaki bölünmeler ve politik çoğulcu deneyimin eksikliği. Bu kısım ayrıca arabulucu örgüt ve grupların pozitif rolünü, Kürt gruplarının öğrenme süreçlerini ve ana-akım Kürt hareketi ile Kürt Alevilerin müzakereye dair bazı notlarını da kapsıyor.

Ulusal gruplar arasındaki müzakereler

Türkiye'deki Kürt ulusal gruplarının Kürt meselesinin çözümü konusunda ortak bir siyasi önerisi yoktur. Beşinci Bölüm'de değinildiği gibi, BDP'nin temsil ettiği ana-akım Kürt hareketi demokratik özerkliği savunurken diğer ulusal gruplar federal Kürt bölgesi talebinde. Bu farklı öneriler Kürt gruplarının tek çatışma alanı değil. Ana-akım Kürt Hareketi ile HAK-PAR, KADEP, ÖSP ve TDŞK gibi diğer ulusal grupların problemli bir ilişkisi var. BDP-DTK/PKK-KCK ile diğer ulusal gruplar arasındaki işbirliği 2011'deki genel seçimlere kadar oldukça sınırlıydı. PKK ile şu anki ulusal grupların öncüleri arasında 1980 askerî darbesinden önceki kanlı çatışmalar, tarafların diyaloglarını ve müzakerelerini etkilemeye devam etti.

Güven sorununa rağmen ulusal gruplar, son on yılın öğretici süreçleri sayesinde, birkaç yıldır geçici de olsa bazı kurallar oluşturmayı başardı. 2000'lerden beri ulusal bir birlik kurmak için çok önemli çabalar sarf edildi. Tev-Kurd ve DTK, Türkiye'deki Kürt ulusal birliği için iki ana inisiyatiftir. Her ne kadar büyük oranda başarısızlığa uğrasalar da ulusal grupların politik bir Kürt veya Kürdistan bölgesinin inşasında bir mütabakatın inşası için çabaları devam ediyor. 2010'dan bu yana Kürt ulusal grupları Kürt meselesini müzakare etme ve mutabakat inşasında önemli ilerlemeler gösterdiler.

Geçmişin gölgesi ve güven sorunu

Kürt siyasi arenası 2000'den bu yana çok daha çoğulcu oldu. Kürt bölgesindeki politik alanın genişlemesiyle, 2000'den sonra yeni politik gruplar ortaya çıktı. Bu grupları çoğunlukla, 1980 askerî darbesi sonrası, Türk güvenlik güçlerinin büyük oranda tasfiye ettiği Kürt siyasi hareketlerinin eski üyeleri kurdu.[1] Yirmi yıllık politik sessizlikten sonra, Kürt siyasi alanını onyıllardır domine eden BDP-DTK/PKK-KCK'ye alternatif örgütler ortaya çıktı.

1980 darbesi öncesi iç çatışmalarda yaklaşık birkaç yüz Kürt politik aktivisti hayatını kaybetti.[2] Türk devletine karşı 1984'te silahlı gerilla mücadelesi başlatan PKK hariç, Kürt bölgesindeki tüm Kürt ulusal hareketler "despotik devlet gücüyle"[3] politik alandan tasfiye edildi. PKK, Kürt bölgesindeki gücünü bugüne dek aşamalı olarak inşa ederken, diğerleri politik varlıklarını sürdüremediler; yok oldular veya 1980'lerde ülkeyi terk ettiler.[4] Türkiye'deki siyasi varlıkları ortadan kalkan ve büyük oranda Avrupa'ya yerleşen bazı ulusal grupların lider figürlerine göre bu süreçte PKK, Türk devletinin Kürt ulusal özgürlüğünü boğmak için kurduğu silahlı bir örgüttü.[5]

2000'e kadar Kürt bölgesinde devlete meydan okuyabilen tek siyasi ve toplumsal hareket olan ana-akım Kürt hareketi, diğer ulusal (ve İslâmi) grupları son yıllara dek büyük oranda görmezden geldi.[6] Öte yandan, komünist bir entelektüel olan F. Önen ve KADEP Genel Başkanı Şerafettin Elçi'nin de vurguladığı gibi ulusal grupların birçoğu ana-akım Kürt hareketini eleştirmeyi, hatta ona düşmanlığı esas alan bir siyasetle kendi politik güçlerini Kürt bölgesinde oluşturmayı denediler.[7] Örneğin Tev-Kurd'ün kuru-

1 Halim İpek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012; Bayram Bozyel, kişisel görüşme, Diyarbakır, 21.11.2011; Sinan Çiftyürek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.04.2012.

2 Hamit Bozarslan, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4663; Martin van Bruinessen, "Between Guerrilla War and Political Murder: The Workers' Party of Kurdistan," *Middle East Report* no. 153 (1988): 40-50; Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000)", içinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4: Milliyetçilik*, 3. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 841-892).

3 Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results," *European Journal of Sociology* 25 (1984): 185-213.

4 Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği Ve Kürt Hareketi (1898-2000)".

5 İbrahim Güçlü, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012; Dengir M. M. Fırat, kişisel görüşme, Ankara, 11.10. 2012.

6 Çiftyürek, kişisel görüşme; Muhittin Barmanlı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.04.2012; Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.11.2011.

7 Önen, Personal Interview; Şerafettin Elçi, Personal Interview, Ankara, November 10, 2012.

luş döneminde, BDP-DTK ile işbirliği, hareketin bileşenlerinin en tartışmalı konularından biriydi. Çoğunluk ana-akım Kürt hareketi ile işbirliği yapılmamasına karar verdi.[8]

Dahası, devlet müzakerelere müdahil oldu ve ana-akım Kürt hareketinin Kürt halkındaki etkisini kırmak için diğer Kürt gruplarını kullanmaya çalıştı. Örneğin, KCK operasyonlarında 2009 ve 2012 arası, 8.000'den fazla politik aktivist tutuklanmışken PSK'nin eski başkanı ve PKK'yi devletin, MİT'in kurduğu iddiasının önde gelen savunucularından K. Burkay'ın, 30 yıllık siyasi mültecilikten sonra Avrupa'dan Türkiye'ye dönmesine izin verildi. Bir bakan tarafından karşılanan Burkay,[9] HAK-PAR'ın 5. kongresinde (4 Kasım 2012) partinin yeni genel başkanı olarak seçildi. Özetle, Türk devletinin müdahalesi, BDP-DTK/PKK-KCK ve Kürt gruplar arasındaki güven sorununu daha da derinleştirdi.[10]

Başarısız iki girişim: Tev-Kurd and DTK

2000'lerde Kürt ulusal birliğini kuracak olan kolektif düzenlemeler oluşturmak amacıyla iki önemli girişime şahit olduk. Ana-akım Kürt hareketi harici ulusal gruplar ile bazı ulusal ve İslâmcı entelektüeller Tev-Kurd'u kurdular (2005). F. Önen'e göre bu hareketin üç ayırt edici özelliği var: (1) Fikrî düzeyde, Tev-Kurd komünist, liberal, İslâmcı ve milliyetçilerin birlikte çalışabileceği çoğulcu bir organizasyondu. (2) Örgütsel ve bireysel üyeliğe açıktı. (3) Türk devletinin tanımladığı yasal çerçeveden ziyade, meşruiyet temelinde kurulmuştu. Bu nedenle, legal ve illegal Kürt gruplarının bir araya gelebileceği yeni bir alan açmıştı.[11]

Tev-Kurd, son kongresinde (Mayıs, 2012), iç tartışmaları tamamlayıp kendi içinde genel bir mutabakat inşa edene dek faaliyetlerini durdurma kararı aldı. Tev-Kurd'un başarısızlığının üç temel nedeni var:[12] (1) Ulusal birlik, büyük bir kitleyi temsil eden ana-akım Kürt hareketini dışlayarak sağlanamaz. (2) Tev-Kurd bileşenleri ana-akım Kürt hareketinin başarısızlığı temelinde ilerlemeye niyet ettiler, bu durum aynı zamanda bazı üyelerinin Türk devletiyle işbirliği yapmasına sebep oldu. (3) Ana-akım Kürt hareketine düşmanlığının[13] yanı sıra, Tev-Kurd'un bileşenleri, hareketin kendini farklı bir düzeyde örgütleyip yeni organizasyonlar mı yaratacağı yoksa sa-

8 Çiftyürek, kişisel görüşme.

9 Demir Çelik, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.052012.

10 Demir Çelik, kişisel görüşme; Seydi Fırat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.

11 Fuat Önen, kişisel görüşme, Diyarbakır, 04.05.2012.

12 Fuat Önen, kişisel görüşme.

13 S. Fırat, kişisel görüşme; Çelik, kişisel görüşme.

dece halihazırda mevcut olan grupların temsilî bir meclisi olarak mı kalacağı konusunda uzlaşamadılar.[14]

Başarısızlığına rağmen Tev-Kurd farklı Kürt gruplarını tek bir çatı altında toplama hedefinde dikkate değer bir gelişme olarak görülebilir. Örgütün bazı üyelerinin belirttiği gibi, bu tecrübe kendi üyelerini ve ana-akım Kürt hareketini, birbirlerinden öğrenmeye ve ulusal birliği sağlamaya yönelik çaba sarf etmeye sevk etti.[15] Bu noktada, ana-akım Kürt hareketinin 2007'de başlattığı, Kürtleri –politik, kültürel, dilsel ve dinî çeşitlilikleriyle– temsil edecek fiilî bir bölgesel meclis kurmaya yöneltmeyi amaçlayan DTP tecrübesi not edilmeli.[16] Tev-Kurd gibi DTK da başarısız oldu; ana-akım Kürt hareketinin bileşenlerinin Türkiye'deki en üst çatı örgütü olarak kaldı.

Anaakım Kürt hareketi, ulusal grupların çoğunu (ve İslâmcı gruplar ile ekonomik elitleri) davet etmesine ragmen, çoğu DTK'da yer almayı reddetti. Ulusal gruplar, ana-akım Kürt hareketinin diğer gruplar ile işbirliği yapması konusundaki göreceli değişimini kabul etmekle beraber ekonomik elitler ve İslâmcı gruplar gibi onlar da BDP-DTK/PKK-KCK'yi yeterince kapsayıcı olmamakla ve diğer grupları sadece çoğulcu ve demokratik bir görüntü yaratmak için kullanmakla eleştiriyorlar.[17] Örneğin, ÖSP Genel Başkanı S. Çiftyürek'e göre, ana-akım Kürt hareketi Türk sol hareketleri ile ilişkilere stratejik bir önem verirken diğer Kürt ulusal grupları ile nadiren toplanıyor.[18] Gerçekten, bölgedeki değişik haber ajansları ve gazetelerde yıllarca çalışmış deneyimli gazeteci M. Dekak'ın da belirttiği üzere, ana-akım Kürt hareketinin kurduğu partinin ismi ile bölgesel meclisin adı bile aynı: Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve Demokratik Toplum Kongresi (DTK).[19] Bu eleştirilere cevap veren hareketin temsilcileri, bir yandan yeterince kapsayıcı olmadıkları yönündeki eleştirileri kabul ederken, öte yandan diğer grupların kendilerine yönelik negatif tutumlarını ve ulusal birlik için karşılıklı çaba sarf etmek gerektiğini belirtiyorlar.[20]

---

14 Fuat Önen, kişisel görüşme.

15 Fuat Önen, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.05.2012; Batmanlı, kişisel görüşme.

16 Çelik, kişisel görüşme.

17 İpek, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; Şerafettin Elçi, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.

18 Çiftyürek, kişisel görüşme.

19 Maşallah Dekak, kişisel görüşme, Diyarbakır, 08.05.2012.

20 Gülten Kışanak, kişisel görüşme, Diyarbakır, 17.11.2011; Osman Baydemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.06.2012; Serhat Temel, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012; Çelik, kişisel görüşme; S. Fırat, kişisel görüşme.

Öğrenme süreci: İşbirliği için son dönemdeki çabalar

Tev-Kurd ve DTK deneyimleri ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da tüm taraflar için öğretici bir süreç işlevi de gördüler. Aslında, ana-akım Kürt hareketi ve diğer ulusal gruplar son üç yıldır bir araya gelip ulusal birliği inşa etmek için müzakere ediyorlar. Bu bağlamda 2011'deki genel seçimlerde BDP, KADEP, HAK-PAR, ÖSP ve TDŞK'yi kapsayan ulusal gruplar arasındaki işbirliği en önemli adımlardan biriydi. Bu işbirliği çerçevesinde Ş. Elçi ve A. Tan, BDP listesi altında seçildi. Bu işbirliği Kürtlerde dikkate değer bir etki yarattı. Zira, tek başına bu işbirliğinin etkisine indirgenemese de genel seçimlerde ana-akım Kürt hareketi mühim bir başarı elde etmiş ve milletvekili sayısını 22'den 36'ya çıkarmıştır.

"Türkiye'de Kürdistan Konferansı" (17-18 Eylül 2011), Kürt ulusal birliğini kurmaya yönelik ikinci önemli çaba. BDP-DTK, HAK-PAR, ÖSP, TDŞK, Tev-Kurd gibi ulusal grupların çoğu; MZC, DFDG, Mazlum-Der gibi bazı İslâmcı gruplar; bölgedeki önde gelen sivil toplum kuruluşları ve ekonomik elitlerin üyeleri bu konferansa katıldı. Konferans sonuç bildirgesinde, katılımcılar "Kürdistan'da yaşayan halkların ve farklı inanç gruplarının kendini çok renkli yapısına uygun, özgür bir şekilde yönetme hakkının olduğunu; millet olmaktan kaynaklanan bir siyasal statü hakkının bulunduğunu ve bu hakka Türkiye toplumunun saygı göstermesi gerektiğini" belirtmiştir.[21] Bildirgede, katılımcılar ayrıca, Kürdistan'daki mevcut dinî, ulusal ve siyasi çeşitliliği ve çoğulculuğu muhafaza ederek "Kürdistani birliğin örülmesi konusunda ortak bir irade ortaya koymanın gerekliliğini vurgulamıştır".[22]

"Ortak Akılla Birlik Toplantısı" (2012) Kürt ulusal birliği için üçüncü dönüm noktasıydı. Bu toplantıda, ulusal gruplar (bazı İslâmcı gruplar ve ekonomik elitler de) Kürtlerin şu anki durumunu görüşüp dört noktada anlaşmaya vardılar: (1) Kürt halkının kimliği anayasal olarak tanınmalı ve Kürt dili resmi dil olmalı; (2) Kürt dilinde eğitim sağlanmalı; (3) Kendi kendini yönetmek de dahil Kürt halkı için siyasi bir statü tanınmalı; (4) Örgütlenme hakkı uluslararası standartlara uygun olarak tanınmalı, Kürt ve Kürdistan ismini içeren siyasi partilerin ve örgütlerin yasallaşmasına izin verilmelidir.[23]

Son olarak "Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı"ndan (16-17 Haziran 2013) bahsetmek elzemdir. Bu konferans, BDP-DTK/PKK-KCK ve Türk devleti arasındaki müzakere sürecinin bir parçası olarak organize edildi.

---

21 Konferans sonuç bildirgesi internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.haberdiyarbakir.com/kurdistan-konferansi-sonuc-bildirgesi-46645h/#ixzz3HrUHmrps, Erişim Tarihi: 01.11.2014.

22 *A.g.e.*

23 İpek, kişisel görüşme.

"Türkiye Kürdistan Konferansı" katılımcısı siyasi gruplar, bu konferansta da ana katılımcılardı. Bununla birlikte, bu konferansta mühim üç temel farklılık mevcuttu: (1) Önceki konferanstan farklı olarak, katılımcılar Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkına vurgu yaptılar ve Kürdistan'a politik bir statü (otonomi, federasyon veya bağımsızlık) tanınmadan Kürt meselesinin mutlak olarak çözülemeyeceğini belirttiler. (2) Konferans delegasyonu, çözüm süreci görüşmelerinde etkili bir örgüt olabilmek ve aldığı kararları uygulayabilmek için konferansı temsil edecek sürekli bir "Birlik ve Çözüm Komitesi" kurma kararı aldı. Ayrıca, bu komiteye birkaç kez ertelenen ve muhtemelen 2014'te yapılacak –Türkiye, Irak, İran ve Suriye'deki Kürt politik gruplarının katılımının öngörüldüğü– "Birinci Kürdistan Ulusal Kongresi"nin organizasyonunda Türkiye'deki Kürt siyasi gruplarını temsil etme misyonu verildi.[24]

Burada şu husus belirtilmelidir: Ulusal grupların bu işbirliği tarafların kabul ettiği kalıcı bir kuralı veya düzenlemeyi ifade etmiyor; anaakım-Kürt hareketi ve Türk devletinin barış sürecinde henüz oluşturulmuş ve istikrara kavuşmamış bir düzenlemeyi ifade ediyor. Grupların fikir, çıkar ve kurumlar düzeyinde önemli farklılıkları çoğunlukla devam ediyor.

Ulusal gruplar ve ekonomik elitler arasındaki doğrudan müzakereler

Ulusal gruplarla ekonomik elitlerin ilişkisi Kürt bölgesindeki kolektif düzenlemelerin şekillenmesini belirleyen ikinci önemli dinamik. Son on yıldan beri ulusal gruplarla ekonomik elitlerin sürekli bir ilişkisi var. Kürdistan'daki alt sınıfları temsil etme iddiasındaki ÖSP harici Kürt ulusal grupları, Kürt ekonomik elitleriyle sürekli bir ilişkilerinin olduğunu belirtiyor.[25] Kent konseyleri, kalkınma ajansları gibi kurum ve organizasyonlar –özelde ana-akım Kürt hareketi– ulusal gruplarla ekonomik elitlerin doğrudan ilişki kurması ve Kürt meselesinde müzakareke etmeleri için önemli fırsatlar sunuyor. Gerçekten, saha araştırmasında görüşülen ekonomik elitlerin çoğu hükümetle ve de farklı Kürt siyasi partileriyle –özellikle de ana-akım Kürt hareketiyle– farklı düzeylerde ilişkileri olduğunu ifade etmiştir.

Bu alt-bölümde, ulusal gruplarla ekonomik elitler arasında doğrudan bir diyalog ve müzakereyi dört temel dinamiğin mümkün kıldığı ileri sürülüyor. Bu dinamikler şunlar: (1) 1999'dan beri süren Kürt yerel yönetim deneyimi, (2) mevcut karma örgütler, (3) Kürt meselesinin barışçıl demokra-

24 Konferans sonuç bildirgesi internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.haberdiyarbakir.com/kuzey-kurdistan-birlik-ve-cozum-konferansi-sonuc-bildirgesi-aciklandi-59067h/, Erişim Tarihi: 01.11.2014.

25 Çiftyürek, kişisel görüşme; İpek, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; Mazhar Zümrüt, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2012.

tik çözümü ve PKK'nin silahsızlandırılmasında ortak düşünsel çerçeve, paylaşılan maddi ve normatif çıkarlar, (4) Kürt ekonomik elitlerinin kişisel deneyimleri. Bununla beraber, bu doğrudan ilişkinin, Kürt meselesinde bugüne dek bir mütabakat ve kalıcı müzakere mekanizmalarının inşasıyla sonuçlanmadığı belirtilmeli.

Kürt yerel yönetim deneyimi ve değişen bağlam

1999'daki yerel seçimlerde hareket ilk kez yerel seçimlerde başarı elde ederek –biri büyükşehir, altı şehir merkezinin de olduğu– 38 belediyenin yönetimini kazandı. Bu seçimde, hareket, il genel meclisi seçimlerinde sekiz ilde birinci parti oldu. 2004'teki yerel seçimlerde 66 kentte –bir büyükşehir, dört il merkezinde– seçimi kazandı. Aynı seçimde ana-akım Kürt hareketi altı ilde de il genel meclisi seçimlerinde birinci parti oldu. Kürt yerel yönetim deneyimi 2009'daki yerel seçimlerinde önemli bir ivme kazandı. Bu seçimde hareketin kazandığı belediye sayısı 98'e yükseldi. İl merkeziyse beşten sekize çıktı. Bu sekiz yerin biri yine büyükşehir belediyesiydi. 2009 seçimlerinde il genel meclisi bazında ise hareket, 10 ilde birinci parti oldu.[26] Bu ivme son yerel seçimlerde de (29 Mart 2014) devam etti. Bu seçimlerde ana-akım Kürt hareketi –üçü büyükşehir– 11 il ve 68 ilçede seçimi kazandı.[27] Özetle, ana-akım Kürt hareketi 1999'dan bu yana yerel yönetim deneyimiyle önemli bir iktidar gücü haline geldi ve alanını önemli ölçüde genişletti. Bugün 15 ilden oluşan politik Kürt bölgesinin dört büyükşehrinden üçünü, geriye kalan 11 il belediyesinden de sekizini ana-akım Kürt hareketi yönetiyor.

Merkeze rağmen yerel yönetim deneyimi, ana-akım Kürt hareketine, politik Kürt bölgesininin büyük bir kısmında –ekonomik, sosyal, kültürel ve politik– gücünü yayma ve pekiştirme fırsatı sunmuştur. Bu deneyim ayrıca, hareketin sivil toplum alanında da çoklu ağlar örmesini sağlamıştır. Bu dönemde, deneyimin fırsat ve olanakları, sayısız sivil toplum örgütünün (insan hakları, kültürel haklar, dil hakları, kadın çalışmaları, sosyoekonomik eşitsizlik ve kalkınma gibi alanlarda aktif olan) kurulmasını sağlamıştır. Nitekim, bu durum AK Parti hükümetinin bu çoklu ağları Kürt bölgesinde kurulmuş bir "paralel devlet" olarak algılamasına ve harekete karşı geniş kapsamlı bir polis operasyonu başlatmasına gerekçe olmuştur. "KCK Operasyonları" olarak bilinen bu operasyonlar sonucu 2009-2012 yılları arasında 8.000'den fazla siyasi aktivist tutuklanmıştır.[28] Operasyonlarda tutuklanan-

26 1935 yılından bu yana yerel seçim sonuçları, yine 1963 yılından bu yana genel seçim sonuçları için bkz. www.yerelsecim.com, Erişim Tarihi: 17.09.2013.

27 Seçim sonuçları internet ortamında erişime açıktır. Bkz. www.ysk.gov.tr

28 Çelik, kişisel görüşme.

ların çoğu BDP'nin ve hareketin bileşeni olan sivil toplum örgütlerinin üyesi veya yöneticisidir. Dikkat çeken en önemli hususlardan biri de, ana-akım Kürt hareketinin yönetimde olduğu yerel yönetimlerin ana hedeflerden biri olmasıydı. Zira, Şırnak, Batman, Siirt, Hakkari, Iğdır ve Van belediye başkanları da olmak üzere 30'dan fazla belediye başkanı da tutuklanmıştır.[29]

Ana-akım Kürt hareketinin yönetimde olduğu yerel yönetimler hareket ile ekonomik elitler arasında bir müzakere alanına dönüşmüştür. Hareket ve ekonomik elitler kabul edilmiş kurallar geliştirmek için birlikte çalışma olanağı bulmuşur. O. Baydemir yerel yönetim deneyiminin Kürt sermaye camiasında yarattığı etkiyi şöyle değerlendiriyor:

> "Bir kere açıktan karşıt olmaktan çıkardı. Hiçbir sermaye örgütü açıktan Kürtlerin özgürlük talebine karşı çıkmıyor. Devletle ilişkilerinde daha ihtiyatlı davranmaya da götürdü. Ama bu onun millileştiği anlamına asla gelmiyor. ...İkinci husus, bizim gençlik yıllarımızda da bu böyleydi; sermayedar eşittir komprador. Bu şiirlere yansıyordu, marşlara yansıyordu. İlk defa Kürt muhalefetiyle Kürdistan burjuvazisi ve sermayesinin teması yerel yönetimlerle olmuştur. 1999 ve 2004 seçimlerinde neredeyse kent sermayesinin büyük bir kesimi BDP'nin kazanmaması için çaba sarf etmiştir. Ama 2009 yerel seçimlerinde kent sermayesinin büyük bir bölümü BDP'yi desteklemiştir. ...Dolayısıyla Kürt muhalefetinden sermayenin korkusu, bitti demiyorum, önemli oranda aşıldı."[30]

Benzer şekilde, Diyarbakır Sur Belediye Başkanı A. Demirbaş'a göre de ekonomik elitler, çıkarları gereği hem AK Parti hükümetiyle hem de BDP'yle işbirliği yapmak zorunda. Demirbaş'a göre bu tür çıkar grupları güç odaklarının etrafında yer alarak ekonomik çıkarlarını korumaya ve geliştirmeye çalışır. Belediye Başkanı'na göre ekonomik elitler siyasi kimlikten ziyade güce önem veriyorlar; esasında yerel ve merkezî iktidar gücünü sömürüyorlar, hatta bazen ihale almak ve ekonomik çıkarlarını geliştirmek için siyasi ilişkilerini kötüye kullanıyorlar.[31]

Doğrudan müzakare mekanizmaları olarak karma örgütler

Bu noktada, yerel yönetimlerin yanı sıra ekonomik elitlerin kurdukları kurumlar ile kent konseyi, kalkınma ajansları gibi karma örgütlerin rollerinin altı çizilmelidir. Bu tür kurum ve organizasyonlar ekonomik elitler ile

29 Tutuklanan belediye başkanlarının listesi için bkz. http://www.sendika.org/2012/04/tutuklu-bdpli-belediye-baskani-sayisi-31e-ulasti/, Erişim Tarihi: 18.09.2013.

30 Baydemir, kişisel görüşme.

31 Abdullah Demirbaş, kişisel görüşme, Diyarbakır, 23.11.2011.

ana-akım Kürt hareketi arasındaki doğrudan ilişkileri ve müzakereleri kolaylaştırmıştır.

Örneğin Diyarbakır Kent Konseyi'ndeki DİSİAD, GÜNSİAD, DESOB ve DTSO gibi ekonomik elitlerin kurumlarının en önemlileri, ana-akım Kürt hareketinin bileşeni sivil toplum örgütleriyle ilçe belediyeleri ve büyükşehir belediyesiyle birlikte çalışabiliyorlar. Bu konseyde, yukarıda bahsedilen kurumların başkanları ve yönetim kurulu üyeleriyle belediye başkanları ve milletvekilleri kentin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik sorunlarını tartışabiliyor, müzakere edebiliyor ve çözüm için ortak kararlar alabiliyorlar. Esasen bu dört kurumun temsilcileri 35 üyeden oluşan kent konseyi koordinasyon kurulunda yer alıyorlar.[32]

Benzer şekilde, kalkınma ajanslarında ekonomik elitlerin kurdukları çoğu kurumun başkanı belediye başkanlarıyla ve valilerle işbirliği yapabiliyorlar. Örneğin, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin oluşturduğu bölge için kurulan Karacadağ Kalkınma Ajansı'nın yönetim kurulunda iki şehrin valisi, belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve ticaret ve sanayi odaları başkanları yer alıyor. Ayrıca, iki şehirdeki işveren derneklerinin, ticaret ve sanayi odalarının, borsaların ve ekonomik elitlerin kurdukları diğer kurum ve kuruluşların temsilcileri yer alıyor.[33]

Gerçekten, saha araştırmasında, çoğu ekonomik elitin ana-akım Kürt hareketinin önemli isimleriyle doğrudan ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir.[34] Örneğin, GÜNSİAD ve DİSİAD'ın başkanları Ş. İ. Bedirhanoğlu ve R. Türk, kalkınma ajanslarının daha demokratik, sivil ve güçlü olması için BDP temsilcileriyle görüştüklerini ifade ediyorlar.[35] Benzer şekilde, temsil vasıfları olan ekonomik elitler, Kürt ulusal gruplarının organize ettiği toplantıların, sempozyumların ve konferansların çoğuna katılıyor. Örneğin, "Türkiye Kürdistan Konferansı (2011)" ve "Ortak Akılla Birlik Toplantısı (2012)", "Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı (2012)" gibi ulusal birliği kurma amaçlı organize edilen buluşmalarda ekonomik elitlerin önemli isimleri yer alıyor. Yine saha araştırmasında DTK'nın düzenlediği "Demokratik Özerklik Çalıştayı" (2012) ve "Demokratik Özerklikte Ekonomi Sempozyumu"nda

32 Diyarbakır Kent Konseyi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. http://www.yg21.com/, Erişim Tarihi: 18.09.2013.

33 Karacadağ Kalkınma Ajansı hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.karacadag.org.tr, Erişim Tarihi: 18.09.2013.

34 İhsan Ogurlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Burç Baysal, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Mehmet Kaya, kişisel görüşme, Diyarbakır, 02.05.2012; Mehmet Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012; Raif Türk, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.11.2011; Ş. İsmail Bedirhanoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.11.2011; Beşir Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012; Celalettin Birtane, kişisel görüşme, Diyarbakır, 31.05.2012; Mahmut Odabaşı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.05.2012.

35 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; Türk, kişisel görüşme.

akademisyen ve Türkiye sol hareketinin temsilcilerinden oluşan sınırlı sayıdaki davetlilerde birkaç ekonomik elitin de yer aldığı görülmüştür. Ayrıca, adı geçen sempozyumu DTK, DTSO ve DESOB gibi ekonomik elitlerin en önemli iki kurumuyla düzenlemiştir.

Burada, DTK deneyiminin altı çizilmeli. Mevcut kurumlarla ana-akım Kürt hareketi ile ekonomik elitler arasındaki sürekli ilişkiler ilgili aktörlere bölgesel bir Kürt meclisinde birlikte çalışmayı müzakere etme olanağı vermiştir. Nitekim, ekonomik elitler ana-akım Kürt hareketinin DTK'ya katılmaya çağırdığı ilk gruplardandır.[36] DTK, amacına ulaşamasa da kuruluş yıllarında *de facto* bir bölgesel Kürt parlamentosu olarak planlanmıştı. Doğrudan ilişkilere ve müzakereler rağmen çoğu ekonomik elit, DTK'de yer almamıştır. Bu gruplar gerekçe olarak ana-akım Kürt hareketinin yeterince demokratik, içerici ve şeffaf olmadığını ileri sürüyor. Ekonomik elitlere göre DTK'nin kuruluş amacı Kürt veya Kürdistan meselesini müzakere etmek değil; ana-akım Kürt hareketinin diğer Kürt gruplarını kullanarak çoğulcu ve temsil kabiliyeti olan bir kurum imajı yaratmaya çalışması.[37] Ana-akım Kürt hareketinin temsilcileri çoğunlukla DTK'nin yeterince kapsayıcı olmadığı yönündeki eleştirileri kabul ediyorlar ve kuruluş amaçlarına denk bir yapılanmaya gidemediklerini vurguluyorlar.[38]

Barış: Paylaşılan çıkar

Devam eden çabalarına rağmen Kürt ulusal grupları ile ekonomik elitleri bugüne dek sürekli ve ortak kurumsal yapılar inşa etmeyi başaramadılar. Bununla beraber, Kürt meselesinin barışçıl ve demokratik çözümündeki ortak düşünsellik ile paylaşılan maddi ve normatif çıkarlar iki tarafı da ilişkileri korumaya ve müzakereleri sürdürmeye teşvik ediyor. Görüşülen tüm ekonomik elitler ve ulusal grupların temsilcilerine göre Kürt meselesi güvenlik politikaları ve araçlarıyla çözülemeyecek. Her iki taraf da Kürt meselesinin ancak PKK'nin silahsızlandırılması, barışçıl ve demokratik bir çözüm bulunmasıyla sonlanacağı konusunda hemfikir. Kürt ulusal grupları demokratik ve barışçıl bir çözümü Kürt/Kürdistan'daki normatif çıkarlarından dolayı savunurken ekonomik elitler barışçıl çözümü çoğunlukla ekonomik çıkarlarını korumak; Irak ve Suriye'deki Kürt bölgele-

36 Türk, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; Mehmet Kaya, kişisel görüşme; B. Yılmaz, kişisel görüşme.

37 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; B. Yılmaz, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Ihsan Ogurlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Baysal, kişisel görüşme; Samed Bilgin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Birtane, kişisel görüşme.

38 Baydemir, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; M. Zümrüt, kişisel görüşme; Şerif Camcı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.11.2011; Çelik, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme.

rinde ortaya çıkan ve çıkacak pazarlarda yeni alanlar elde etmek için destekliyorlar.

Türkiye'yi büyük bir ekonomik güç ve Kürtler için önemli bir güç kaynağı olarak gören R. Türk'ün argümanları, Kürt ekonomik elitlerinin Kürt meselesinin barışçıl çözümü konusundaki yaklaşımını iyi temsil ediyor: "Bir barış ortamı halinde Kürtler rahatlıkla Türkiye'de en üst seviyede söz sahibi olabileceklerdir. Ama bu savaş şartları devam ederse onun şartları da zayıflar, zayıflıyor da."[39] Gerçekten, HAK-PAR Genel Başkanı B. Bozyel'in belirttiği üzere, Kürt ekonomik elitleri meselenin barışçıl ve demokratik yollarla çözümü için son yıllarda mühim bir çaba gösterdi:

> "Şimdi, sanırım bu Türkiye'deki ayrışma ve Kürt ulusal bilincinin gelişmesi Kürt toplumundaki sermayedar kesimi de etkiliyor. Bu elit kesimi demiyorum. Üç tane beş tane çok büyük tekelci kesimler var ki, onlar iktidarla ilişkilerini hiçbir zaman koparamazlar. Onlar için esas olan kendi çıkarlarıdır. Ama bölgede yaşayan, bölge halkıyla canlı diyalogları olan ve bölgedeki gelişmelerden birebir etkilenen orta kesim burjuva sınıfı Kürt sorununa karşı giderek artan bir duyarlılık içinde. Kürt sorunun çözümüyle ilgili tartışmalara katılıyor, buna ilişkin önerilerde bulunuyor. Bu da hem doğal hem de sevindirici bir şey. Önümüzdeki süreçte Kürt orta sınıfının, yani bilinen anlamda bir Kürt burjuvazisinden söz edemiyoruz, ama sermayedar, parası pulu olan kesim diyebilirsiniz; bunlar Kürt yurtsever hareketin gelişmesine bağlı olarak daha çok saflarını netleştirip Kürt cephesinde yer alacaklardır. Şimdiden buna ilişkin emareler var. Yine buradaki iş adamları dernekleriyle bizim çok yakın diyaloglarımız var. Bu son dönemdeki konferanslara mesela bütün o kesimler dernek ve camia olarak katıldılar. Ve genellikle de sorunun barışçıl demokratik çözümü konusuna da sıcak bakıyorlar, kendilerini taraf olarak konumlandırıyorlar."[40]

Ana-akım Kürt hareketinin yetkililerine göre de ekonomik elitler ekonomik çıkarlarından ötürü barışa ihtiyaç duyuyorlar.[41] G. Kışanak'a göre ana-akım Kürt hareketinin Kürt ekonomik elitlerle ilişkisi barış sürecine bağlı; barış süreci ilerledikçe ekonomik elitler ana-akım Kürt hareketine yakınlaşıyor:

> "Çözüm süreçlerinde yeni dengeler oluşuyor. Bu iş çözülür ve Kürt sorununda kimlik ve yönetime dahil olma meselesi paylaşılırsa 'bizim yeni merkezle de ilişki kurmamız gerekir' diye, aslında bu çözüm süreçlerinde bir yakın-

39 Türk, kişisel görüşme.

40 Bozyel, kişisel görüşme.

41 Kışanak, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; M. Zümrüt, kişisel görüşme; Altan Tan, kişisel görüşme, Ankara, 10.10.2012; Çelik, kişisel görüşme.

laşma da oluyor. 2006, 2007, kısmen 2008'de böyle bir şey vardı. Bir çözüm ufuğu vardı. 'Kürt sorunu çözülürse yeni dengelerde yeni bir durum ortaya çıkacak, biz hem merkezî hükümetle hem de yerel yönetimlerle belli mesafelerde birlikte iş yapmak zorundayız' yaklaşımı vardı. Bu, denge siyaseti nedeniyle ulusal karakterlerine ve kimliklerine sahip çıkmaktan çok, sermayenin karakteri gereğince her siyasi güç odağıyla ilişki kurma yaklaşımının bir sonucuydu. Ve giderek bir yakınlaşma varmış gibi gözüküyordu. Ama son bir yıldır yeniden bir çatışma ve gerilim başladı. Bu çözüm perspektifinin biraz daha flulaştığı, –gözükmüyor yakın bir gelecekte gibi oldu– böyle bir durumda doğal olarak mesafe biraz daha yeniden açılıyormuş gibi gözüktü. Aslında mesafe çok da kapanmış değildi."[42]

Ana-akım Kürt hareketinin sol karakterinin ve sosyal politikaya ihtiyacın altını çizen Kışanak'a göre çözüm süreciyle bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve Kürt bölgesinin sosyoekonomik gelişiminde Kürt ekonomik elitleriyle işbirliği gelişebilir ve bu aradaki mesafeyi kapatabilir:

> "Kürt sorunun önemli alanlarında birisi de doğal olarak karakteri gereği yarattığı bölgesel dengesizliktir. Bu ekonomik bölgesel dengesizliğin giderilmesinde sermaye önemli bir rol oynayabilir. Biz Kürt sorununun çözümü konusunda misyon üstlenmiş siyasal aktörler olarak böyle bir alan açabilirsek bu mesafeyi kapatma şansımız var. Yani onlara milli bir karakter vermeye çalışmaktan çok onları ulusal motiflerle motive etmek veya ulusal sermayeye dönüştürme çabaları yerine, –böyle bir çaba günümüz dünyasında çok anlamlı değil ve siyaseten de karşılığı yok– Kürt sorunundan kaynaklı bölgesel gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak ve bölgenin ekonomik kalkınmasında sermayeye bir alan açma, onlara rol verme gibi bir siyaset üretilirse belki bu alanda bir işbirliği olanağı çıkabilir, bu alanda bir yakınlaşma doğabilir. Bu biraz da çözüm süreçlerinin politikasıdır. Kürt sorunu eğer çözüm yoluna girerse, böyle bir çözüm süreci içerisinde ... sermayeyle birlikte olumlu şeyler yapmak mümkün olabilir."[43]

Benzer şekilde, O. Baydemir Kürt bölgesinin yeniden inşasında Kürt ekonomik elitlerinin çok önemli bir rol oynayabileceğini belirtiyor. Kışanak'tan farklı olarak Baydemir'e göre, ana-akım Kürt hareketinin anti-kapitalist söylemi, Kürt ekonomik elitleriyle işbirliğine önemli bir engel.[44] BDP Diyarbakır Milletvekili A. Tan, Baydemir'in görüşlerini paylaşıyor. Ancak, Tan'a göre Kürt ekonomik elitleri meselenin barışçıl çözümünü Kürt ulusal müca-

42 Kışanak, kişisel görüşme.

43 Kışanak, kişisel görüşme.

44 Baydemir, kişisel görüşme.

delesi için değil, hem Türkiye'de hem de Suriye'de kendi ekonomik çıkarları gereği istiyor:

> "Şimdi Batı'da artık ihalelerle, teşviklerle, kredilerle, kaçakçılıkla büyük para kazanma şansı yok. ... İkinci bir sebep Batı'da eskisi gibi güvende değiller. Bir otel yaptı, bir tatil köyü 20 milyon dolar. Orada kendini güvenli hissetmiyor. En ufak bir olayda, toplumsal çalkantıda hedef haline geliyor veya malları boykot ediliyor. Mesela Bursa'da Mardin'den gitmiş bir Arap'ın, Mardinli ama Kürt değil, Arap, marketi yağmalandı. Üç, bölge yeni liberal pazara daha yeni yeni entegre oluyor. Sulama kanalları yapılması, otobanların yapılması, Ortadoğu ile ilişkiler, Türkiye'nin yüzünü Ortadoğu'ya dönmesi, bölge ekonomik olarak şu anda Türkiye'den çok daha avantajlı. Şu an bölgede para kazanma oranı Batı'dan çok daha fazla. Onun için bunlar bölgeye bir siyasal barışın gelmesini istiyorlar. Yarın Kamışlı, Halep yeniden inşa edilecek."[45]

Ekonomik elitler ve normatif çıkarları

Yukarıdaki üç dinamiğin yanı sıra, son olarak ekonomik elitlerin kişisel deneyimlerinin altı çizilmelidir. Elitlerin kişisel deneyimleri de bazen Kürt ekonomik elitleri ile ulusal grupların müzakeresini kolaylaştırıyor. Daha önceki bölümlerde detaylı tartışıldığı üzere, çoğu Kürt ulusal grubuna göre ekonomik elitler "çıkarcı",[46] "istikrar arayan",[47] "ulusal kimlikten yoksun".[48] Buna rağmen, ekonomik elitlerin önemli bir kesimi Kürtçe anadilde eğitim ve Kürtlerin kendini yönetme hakkı konusunda (en azından yerel yönetimler düzeyinde) Kürt ulusal gruplarının taleplerini destekliyor; AK Parti hükümetini aşırı merkeziyetçi idari ve siyasi yapısından, tekçi dil politikalarından dolayı eleştiriyor.

Burada, ekonomik elitlerin davranışları ekonomik çıkarlara indirgenemez. Bu aktörlerin bilişsel çerçeveleri, maddi ve normatif çıkarları ve formel ve enformel kurumları sürekli olarak inşa ediliyor. Zira, konumları analiz edildiğinde davranışlarının sadece maddi çıkarlara göre şekillenmediği açıktır. Diğer Kürt grupları gibi ekonomik elitler de normatif çıkarlara sahip. Yani Kürt ekonomik elitlerinin çıkarları normatif bir bağlamda inşa ediliyorlar.

Bu konuda, Kürt ekonomik elitlerinin normatif çıkarlarını etkileyen üç ana dinamiğin altı çizilebilir –ki bu dinamikler maddi veya ekonomik çıkar-

---

45 Tan, kişisel görüşme.

46 Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.05.2012; Demirbaş, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; Önen, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme.

47 Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme.

48 Zeydanlıoğlu, Personal Interview; Kışanak, kişisel görüşme; Önen, kişisel görüşme.

larla ya uyuşmuyor ya da çatışıyor–: (1) Ekonomik elitlerin eylediği kurumsal bağlam, (2) Kürt çatışmasının ekonomik elitler ve aileleri üzerindeki etkileri ve (3) ekonomik elitlerin bireysel politik geçmişleri ve deneyimleri.

BDP Eşbaşkanı S. Demirtaş'ın söylediği üzere, ekonomik elitlerin içinde yaşadığı kurumsal bağlam, yine Kürtlüğün inkârı ve baskılanması tüm Kürtleri olduğu gibi ekonomik elitleri de etkiliyor. Bu inkâr ve baskı politikalarının yarattığı duygu ve düşünceler herkes gibi Kürt ekonomik elitlerini de Kürt meselesi konusunda tavır almaya zorluyor:

> "İnsanlar zengin fakir olabilirler fakat Kürtlük duygusu, inkâr edilmiş ve bastırılmış o Kürtlük duygusu cepteki paraya göre şekillenmiyor. Çok zengin, fakir, işsiz de o duyguyu hissediyor. Böyle bir realite var. Dolayısıyla onlar da ortam, fırsat buldukça, risklerin azaldığı dönemlerde seslerini yükseltmeye çalışıyorlar. Kendileri için risk görmedikleri her alanda kendilerini ifade etmeye çalışıyorlar."[49]

Benzer şekilde yoksulluk ve sürdürülebilir kalkınma alanında çalışan Diyarbakır'daki önemli derneklerden Sarmaşık'ta genel sekreterlik yapan, yine ana-akım Kürt partilerinde önemli pozisyonlarda yer almış Ş. Camcı'ya göre Kürt meselesinden kaynaklı çatışmalar, ekonomik elitleri de doğrudan etkiliyor ve bu grup Kürt meselesine duyarlı. Camcı'ya göre bu duyarlılık işbirliği için bir temel olabilir. Zira, Camcı'nın ifadesiyle ekonomik elitler "pek çok acı yaşadı, bedel ödedi çevresinde, kendi ailesinde. Uzayda yaşamıyorlar ki".[50]

Yanı sıra, ÖSP Genel Başkanı S. Çiftyürek'in vurguladığı üzere, Kürt ekonomik elitlerinin bireysel politik deneyimlerinin de Kürt ulusal gruplarıyla kurdukları diyalog ve müzakerede çok önemli bir rolü var. Çiftyürek'e göre Kürt kapitalist grupları çoğunlukla Türk kapitalist gruplarıyla bütünleşti. Bununla beraber, çoğunlukla Kürt bölgesindeki Kürt ekonomik elitlerinin önemli bir kısmı yakın zamanda sermayedar olmuştur ve çoğu Kürt ulusal gruplarının eski üyeleridir:

> "Kürt sermayesi dediğimizde iki kesimden söz edebiliriz. Bir, Kürt kökenli sermaye diyelim. ... Belki toplam Türkiye sermayesi içerisinde %30 civarındadır. Bunlar da yarın öbür gün Kürdüm demeye başlayacaklar. Demeye başladılar zaten, diyelim İstanbul'da. Milli sermaye midir, değildir. Bir de, son 10-15 yılda, dün A, B, C hareketinde olan, ilerici, yurtsever, demokrat olan, sonra tarımdan sanayiye doğru bir geçiş süreciyle paralel olarak palazlanan, ulusal demokratik hareketin gelişimiyle birlikte Kürt rengini daha açığa vuran bir sermaye kesimi var. Bunlar BDP'nin de etrafında var, AKP'nin de içinde var."[51]

49 Selahattin Demirtaş, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.

50 Camcı, kişisel görüşme.

51 Çiftyürek, kişisel görüşme.

Gerçekten, DİSİAD Başkanı R. Türk birçok Kürt entelektüeli ve gazetecisinin faili meçhul cinayetlerle öldürüldüğü 1990'larda ana-akım Kürt medyasının en önemli gazetesi olan *Özgür Gündem*'in Diyarbakır temsilcisiydi.[52] Benzer şekilde, TDŞK'nin sözcüsü H. İpek GÜNSİAD gibi ekonomik elitlerin kurduğu kurumlarla düzenli ve sürekli bir ilişkilerinin, bu tür kurumlarda yönetim kurulllarında dostlarının olduğunu ifade ediyor.[53] Esasen ekonomik elitlerin bazı üyelerinin kişisel politik geçmişleri ve deneyimleri bazen Kürt ulusal grupları arasında ilişki kurulmasında ekonomik elitlerin arabulucu rol oynamasını bile sağlamıştır. Örneğin, GÜNSİAD Başkanı Ş. İ. Bedirhanoğlu, DTK'nin kuruluş aşamasında, ana-akım Kürt hareketinin üst düzeydeki isimlerine diğer Kürt ulusal gruplarıyla temas kurmada arabulucu olabileceklerini ifade ettiklerini belirtiyor.[54]

Bu bölümü tamamlarken, Kürt ekonomik elitleriyle Kürt ulusal grupları arasındaki ilişkiyi ve müzakere süreçlerini kolaylaştıran dört dinamiğin altı tekrar çizilmeli: (1) Yerel yönetim deneyimi. (2) Kent konseyi, kalkınma ajansları, yerel yönetimler ve ekonomik elitlerin kurdukları odalar gibi mevcut kurumlar. (3) Kürt meselesinin barışçıl ve demokratik çözümü konusunda ortak bir bilişsel çerçeve ve paylaşılan çıkarlar. (4) Bireysel dinamikler. Ekonomik elitlerin davranışlarının şekillenmesinde maddi çıkarlar kadar normatif çıkarlar da etkili. Zira, aktörler normatif bir bağlam içerisinde eyliyorlar ve çıkarlar normatif değerlerden bağımsız salt bir maddiyata indirgenemez. Lider figürler[55] de içinde olmak üzere ekonomik elitlerin bazı üyeleri, ulusal gruplarla benzer bir düşünsel çerçeveye sahip ve Kürt meselesi bağlamında bazı normatif çıkarları paylaşıyorlar.

Bu alt-bölüme dair son olarak şu hususun altı özellikle çizilmeli: Kürt bölgesindeki merkezî devlete ve ana-akım Kürt hareketine dayalı ikili iktidar yapısı, Kürt ulusal grupları ile ekonomik elitlerinin Kürt meselesi bağlamında mutabakat inşasını önemli oranda engelliyor.

---

52 İçinde Musa Anter'in de olduğu 30 gazete çalışanı bu dönemde öldürülmüştür. Ayrıca *Özgür Gündem* gazetesinin İstanbul'daki merkez binası 1990'lı yıllarda bombalanmıştır. 2010 yılında Sedat Yılmaz tarafından çekilen, *Özgür Gündem* gazetesinin Diyarbakır bürosunda çalışan altı çalışanın 1990'lı yıllardaki hayatını anlatan *Press* filmi döneme ait önemli bir kaynaktır. Filmin tamamı internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.youtube.com/watch?v=stQx1EwEHQ, Erişim Tarihi: 20.09.2013.

53 Halim İpek, kişisel görüşme.

54 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme.

55 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Türk, kişisel görüşme; M. Kaya, kişisel görüşme; M. Aslan, kişisel görüşme; Ogurlu, kişisel görüşme; Ali A. Güler, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Yusuf Cengiz, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2012; Baran Gündoğan, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012; Osman Nasıroğlu, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012.

Ulusal ve dinî gruplar arasındaki dolaylı müzakereler

Ulusal ve İslâmcı grupların ilişkisi oldukça sınırlı ve bu durum iki blok arasında dolaylı bir diyalog ve müzakere sürecinin inşasıyla sonuçlanmıştır. Ana-akım Kürt hareketi ile AK Parti etrafında bir araya gelmiş İslâmcı Kürt grupları son on yılda büyük oranda kutuplaştılar. Bu kutuplaşma aradaki ilişkiyi büyük oranda belirledi. Ulusal gruplar Türk akranlarından otonomlaşmış MZC, Azadî ve DFDG ile Mazlum-Der gibi İslâmcı gruplarla sınırlı bir ilişkiye sahipken KH ile doğrudan hiçbir ilişki geliştirmemişlerdir.

PKK ile KH'nin geçmişte yaşadığı kanlı çatışma, doğrudan bir ilişkinin kurulması önünde bariyerler oluşturmuştur. Bununla beraber, Kürt ulusal gruplarıyla otonom Kürt İslâmcı grupları arasındaki ilişkiler son yıllarda göreceli olarak hızla gelişmiştir. Suriye'deki rejim krizi ve iç savaş sonrası Rojava'daki Kürtler için yapılan insani yardım kampanyası, yine Kürt Ulusal Kongresi hazırlık çalışmaları gibi çeşitli süreçlerde ulusal gruplarla otonom İslâmcı grupları çeşitli düzeylerde işbirliğine gidebilmiştir.

Ulusal ve İslâmcı gruplar arasındaki diyalog ve müzakere süreçlerini sınırlayan üç temel dinamik belirtilmeli: güven sorunu, İslâmi gruplardaki bölünmeler ve siyasi çoğulculuk konusunda deneyimsizlik. Bununla beraber, iki blok genellikle dolaylı yollarla, üçüncü taraflar veya medya aracılığıyla bir diyalog ve müzakere içindedir. Bu konuda, hem İslâmcı hem de ulusal gruplarla ilişkideki otonom Kürt İslâmcı grupların bu dolaylı diyalog ve müzakere süreçlerinde önemli bir rolü var.

Karşılıklı bir öğrenme süreci işlevi gören İslâmcı gruplarla ulusal gruplar arasındaki bu dolaylı müzakere, Kürt meselesi konusunda iki bloğu en azından düşünce düzeyinde birbirine yaklaştırmış ve geçmiş iç çatışmaların yarattığı yıkıcı etkiler konusunda ortak bir bilişsel çerçeve oluşturarak politik olarak daha istikrarlı bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu dolaylı müzakereler ayrıca farklı Kürt grupları arasında barışın inşasının önemini de ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber bu süreç, otonom İslâmcı Kürt grupları dışında, çoğunluğu oluşturan İslâmcı gruplarla ulusal gruplar arasında Kürt bölgesinde daha istikrarlı ve kalıcı kural ve düzenlemelerin gelişmesini kolaylaştıracak doğrudan bir diyalog ve müzakere mekanizmasının inşasına dönüşmemiştir.

Güven sorunu

Hem ulusal gruplarla İslâmcı gruplar arasında hem de İslâmcı grupların kendi aralarında ciddi bir güven sorunu var. Ulusal gruplarla İslâmcı gruplar arasındaki kimlik çatışması iki blok arasında diyalog ve müzakere mekanizmalarının önünde önemli engeller oluşturuyor. Üçüncü Bölüm'de olduk-

ça detaylı bir şekilde tartışıldığı üzere, iki blok üyeleri birbirlerini Kürt bölgesindeki siyasi rakipler olarak değil, bundan öte varoluşsal meydan okuyucular olarak görüyorlar. Saha araştırmasında Kürt ulusal gruplarıyla, özellikle de ana-akım Kürt hareketiyle olan ilişkileri ve müzakereleri sorulduğunda, İslâmcı grupların temsilcileri çoğunlukla "sosyalist" ve "ulusalcı" gruplarla süregelen ideolojik ve varoluşsal çatışmalarının altını çizdiler. Çoğu İslâmcı gruba göre ulusal gruplar, Kürtlere ve Kürt bölgesine "yabancı" aktörler.[56] Öte yandan, ulusal gruplara göre çoğunlukla "siyasi İslâm", Türk devletinin Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin altını kazımak için kullandığı bir araç. Kamusal alanda dinin –özellikle de İslâm'ın– yeri konusunda farklı bakış açılarına ve referanslara sahip olmalarına rağmen seküler bir idari ve siyasi sistemi savunuyorlar.[57]

Kimlik çatışmasının yanı sıra, 1990'larda cereyan eden ve yaklaşık 1.000 cana mal olan PKK-KH çatışması[58] ve Türk devletinin bu çatışmaya müdahil olması, Kürt ulusal gruplarıyla İslâmcı gruplar arasında güvensizlik sorunu yaratan ikinci dinamik. PKK-KH çatışması, üzerinden yirmi yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen genelde ulusalcı ve İslâmcı gruplar arasında, özelde ise ana-akım Kürt Hareketi ile HÜDA-PAR arasındaki ilişkiler önünde hâlâ çok büyük bir engel.[59] Bu noktada, 1990'larda KH'nin sadece ana-akım Kürt hareketi ile değil, birçok İslâmcı Kürt grubuyla da çatışma içerisinde olduğu belirtilmeli.[60] KH'nin bazı İslâmcı gruplarla çatışmalı ilişkisi, İslâmcı gruplar arasındaki ilişkilerde bugün de dikkate değer bir güvensizlik kaynağı.[61]

---

56 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; İhsan Aslan, kişisel görüşme; Ankara, 11.10.2012; Alaattin Korkutata, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012; Mustafa Tatlı, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012; Hüseyin Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012; Cemal Çınar, kişisel görüşme, İstanbul, 21.08.2012; Hamdullah Tasalı, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012; Necat Özdemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.04. 2012; Serdar B. Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.05.2011; Ferzende Lale, kişisel görüşme, Diyarbakır, 15.11.2011; Aziz Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11.2011; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; Süleyman Kurşun, kişisel görüşme, Diyarbakır, 08.05.2012; Feyzi Güzelsoy, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.11.2011.

57 Demirtaş, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme; İpek, kişisel görüşme.

58 Emrullah Uslu, "From Local Hizbollah to Global Terror: Militant Islam in Turkey," *Middle East Policy* XIV, no. 1 (2007): 124-141.

59 Demirtaş, kişisel görüşme; İpek, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Feyzi Aytar, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; Batmanlı, kişisel görüşme; Ömer Evsen, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011.

60 İ. Bagasi, *Kendi Dilinden Hizbullah* (Bilinmeyen Yayıncı, 2004), http://www.huseynisevda.net; Hüseyin Yılmaz, Cemal Tutar ve Mehmet Varol, *Hizbullah Ana Davası: Savunmalar* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011), 211-247; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; D. M. M. Fırat, kişisel görüşme, H. Yılmaz, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme; Evsen, kişisel görüşme.

61 Evsen, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; Muhittin Kaya, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012; D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; Güzelsoy, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Batmanlı, kişisel görüşme; Korkutata, kişisel görüşme.

İslâmcı gruplar arasındaki bölünmeler

Bu noktada, İslâmcı grupların iletişimine tek engel KH ve diğer gruplar arası kanlı çatışmalar değil. Yanı sıra İslâmcı gruplar arası bölünmeler de müzakere süreçlerinin ve mekanizmalarının inşası önünde önemli engeller. Ülke genelinde AK Parti İslâmcı grupların temel siyasi temsil alanı haline gelmesine rağmen, yerel ve bölgesel ölçekte İslâmcı gruplar arası işbirliği hâlâ sınırlı. Ulusal gruplardan ve ekonomik elitlerden farklı olarak, Kürt İslâmcı grupları çok daha fazla parçalı ve bölünmüş durumda.[62]

İki önemli bölünme not edilmeli. İlk olarak, Kürt İslâmcı gruplarının, Ankara merkezli İslâmcı grupların Kürt bölgesindeki uzantıları olan İslâmcı gruplar ve Türk akranlarından otonomlaşmış İslâmcı gruplar olarak bölündüğü görülüyor. Saha araştırmasında otonom İslâmcı gruplar, diğer Kürt İslâmcı grupların Batı-merkezli karakterini, yani Batı-merkezli İslâmcı gruplarının Kürt bölgesindeki uzantıları olduklarını özellikle ve sık sık hatırlatmıştır.[63] İkinci olarak, ne otonom ne de Batı-merkezli İslâmcı gruplar kendi içinde bir birlik kurabilmiş değil. Her biri kendi içinde de oldukça parçalı durumdadır. Bu gruplar hem İslâm hem de Kürt meselesi konusunda farklı düşüncelere sahip. Otonom Kürt İslâmcı gruplar MZC, KH ve Azadî çatıları altında birleşmiştir. Öte yanda Batı-merkezli İslâmcı gruplar ise çoğunlukla MGH'yi de içerecek şekilde AK Parti'de ve GC bünyesinde bir araya gelmiştir.

Bu bölünmelere rağmen, Kürt İslâmcı grupların birleşmesinde 2010'dan beri hem yerel hem de bölgesel ölçekte dikkate değer çabalar var. Örneğin, Diyarbakır'da, İslâmcı gruplar "İslâmi STK Platformu"[64] adı altında ayda bir kez bir araya geliyorlar ve bu buluşmalar diyalog, müzakere ve işbirliği konusunda önemli bir mekanizma işlevi görüyor. Daha da önemlisi, bölgesel ölçekte, 2010'da, İslâmcı gruplardaki güven sorununu aşmak ve Kürt meselesi konusunda ortak bir söylem ve duruş inşa etmek için KİAP (Kardeşlik İçin Adalet Platformu) kurulmuştur.[65] KH dışında,[66] Kürt bölgesindeki 60'tan fazla İslâmcı grup KİAP içerisindedir.[67] Platformun öncü kurumlarından Diyarbakır Özgür-Der'in Başkanı S. B. Yılmaz KİAP'ı, Kürt meselesi konusunda bugüne dek siyasi alanı domine eden Türk devletine ve PKK'ye al-

62 Evsen, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; Enver Butasun, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012.

63 Muhittin Kaya, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011.

64 Batmanlı, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme; H. Yılmaz, P kişisel görüşme; Evsen, kişisel görüşme.

65 Lale, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; Batmanlı, kişisel görüşme.

66 Batmanlı, kişisel görüşme.

67 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; Batmanlı, kişisel görüşme.

ternatif olarak kurduklarını ifade ediyor. Yılmaz'a göre KİAP İslâmcı gruplara Kürt meselesini tanımlama ve analiz etmede belirsiz ve kararsız konumlarından uzaklaşıp daha net bir pozisyon alarak sorunun çözümü için İslâmi referanslarla bazı öneriler geliştirme olanağı sağlamıştır. Yani, platform, İslâmcı gruplara Kürt meselesi konusunda PKK ve devlet söylemine alternatif "İslâmi bir söylem geliştirme" olanağı sunmuştur.[68]

Yerel ve bölgesel platformlara rağmen bu gruplar Kürt meselesinde ortak bir bilişsel çerçeve, paylaşılan çıkar ve kabul edilmiş kurallar için bugüne dek mühim bir mesafe alamamıştır. Yılmaz'dan farklı olarak, Diyanet-Sen Diyarbakır Şube Başkanı ve Diyarbakır İslâmi STK'lar Platformu Sözcüsü Ö. Evsen, İslâmcı gruplar arasındaki işbirliği ve müzakere mekanizmaları konusunda daha karamsar bir yaklaşıma sahip. Evsen, İslâmcı grupların çok parçalı olduklarını ve geçmişteki çatışmalardan dolayı birbirlerine güvenmediklerini belirtiyor. Evsen'e göre, bunların yanı sıra, İslâmcı gruplar arasında bugün süregelen hegemonya kavgası da müzakere, işbirliği ve birlik önünde önemli bir engel.[69]

Siyasi çoğulculuk meselesi

Hegemonya kavgası sadece İslâmcı Kürt gruplarında cereyan etmiyor, ayrıca ana-akım Kürt hareketi ile İslâmcı gruplar arasında da sürüyor. Çoğu ekonomik, dinî ve politik Kürt eliti, Kürt bölgesinde siyasi çoğulculuk konusunda bir kurumsal kültür eksikliğinin altını çiziyor. Çoğu elite göre her bir grup, karma kurumları ve çatı örgütlerini diğer gruplar üzerinde kendi örgütsel hegemonyasını kurmak için kullanıyor.[70] Bu konuda, BDP-DTK/PKK-KCK ve KH diğer ulusal ve dinî grupların en çok eleştirdiği iki hareket olarak öne çıkıyor.[71]

İslâmcı gruplara göre, BDP-DTK/PKK-KCK, karma kurumları ve çatı örgütleri çoğulcu ve temsil düzeyi yüksek bir kurumsal imaj yaratarak meşruiyet elde etmek için araçsallaştırıyor. Pratik düzeydeyse ana-akım Kürt hareketinin kendi dışındaki gruplara kendi düşünce ve değerlerini yeniden üretmek ve çıkarlarını temsil etmek için çok sınırlı bir alan bıraktığını belirtiyorlar.[72] Örneğin, Diyarbakır'daki İslâmcı STK'larda aktif bir pozisyonu olan

68 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

69 Evsen, kişisel görüşme; Kurşun, kişisel görüşme; Batmanlı, kişisel görüşme, Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011.

70 Lale, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

71 Evsen, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011.

72 İhsan Yaşar, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012; Nurettin Bozkurt, kişisel görüşme, Diyarbakır, 19.11.2011; Lale, kişisel görüşme; Evsen, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Kurşun, kişisel görüşme; Butasun, kişisel görüşme.

Ay-Der'in Başkanı F. Lale'ye göre ana-akım, Kürt bölgesinde tek parti olmak istiyor:

> "Bölgede şu bir gerçek ki ... BDP cephesi İslâmi kesimi, onlardan olmayanları bir varlık olarak görmek istemiyor. Elinden gelirse onları sindirmeye çalışır, bölgede tek güç, tek temsil gücüne sahip kendileri olduklarını kabul ediyorlar. ... BDP'nin veya PKK'nin bu zihniyeti sürdükçe, yani tek temsilci biziz zihniyeti devam ettikçe, DTK her kesimi içine alamaz. Yani 'gel' diyecek ama 'benim gibi ol gel, benim gibi düşün gel'. Senin gibi düşünecekse çok seslilik veya demokrasi veyahut insan haklarına (dayalı) bir yapılanma oluşamaz."[73]

Lale'nin argümanı Kürt İslâmcı gruplarının ana-akım Kürt hareketine dair algılarını iyi temsil etmektedir. Örneğin HÜDA-PAR'ın Kurucu Genel Başkanı H. Yılmaz, BDP-DTK/PKK-KCK'yi kendi ideolojik ve politik kimliğini diğer Kürt gruplarına dayatmakla ve kendi bünyesinde birleşmeye zorlamakla suçluyor.[74] *Kelha Amedê* dergisinin genel yayın yönetmeni N. Özdemir'e göre PKK, başka bir siyasi oluşumu kabul etmiyor ve Kürdistan'da tek parti olmak istiyor.[75] Yine, Sünni-Müslim entelektüellerden; bölgede İslâmcı gruplarla ulusal gruplar arasında arabulucu gruplardan biri olan DFDG'nin sözcüsü M. Batmanlı'ya göre PKK, Kürt bölgesinde Türk devletine karşı kendisini tek siyasi örgüt olarak görüyor ve farklı siyasi oluşumları tanımıyor.[76] Hem Kürt ulusal grupları hem de İslâmcı gruplar arasında saygın bir yere sahip olan *Mele*[77] S. Kurşun, ana-akım Kürt hareketini "tek renkli ve tek sesli" olmakla eleştiriyor.[78]

Bu konuda, S. B. Yılmaz, Kürt İslâmcı grupların harekete dair eleştirilerini ve ondan beklentilerini iyi özetliyor:

> "Çoğulculaşmadan kasıt, mevcut dinî grupları veya farklı eğilimleri kendi bünyesinde eritmekten öte, onlarla işbirliği yaparak bir çatı oluşturmak ve onların da kendi çalışma alanında kendi inançlarını, düşüncelerini, eğilimlerini koruyarak, varlıklarını sürdürmelerine müsait bir ortamda siyaset yapmaktır. BDP böyle bir parti midir, DTK böyle bir oluşum mudur, yoksa bütün bunlar bir illüzyon mudur, bir hiper gerçeklik midir? Oturup bunu doğru bir şekilde analiz etmek lazım."[79]

---

73 Lale, kişisel görüşme.

74 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

75 Özdemir, kişisel görüşme.

76 Batmanlı, kişisel görüşme.

77 Kürtçe "imam", "din adamı" demek.

78 Kurşun, kişisel görüşme.

79 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

Ana-akım Kürt hareketi yeterince demokratik ve kapsayıcı olmadıkları yönündeki eleştirileri çoğunlukla kabul ediyor.[80] Örneğin, BDP Muş Milletvekili ve DTK Koordinasyon Kurulu Üyesi D. Çelik DTK'nin kuruluş sürecini tartışırken Kürdistan'daki farklı dinî, dilsel, kültürel ve politik grupların yer alabileceği ve öz-güçlerine dayalı olarak kendilerini organize edebilecekleri demokratik ve çoğulcu bir alan yaratmak niyetiyle yola çıktıklarını belirtiyor. Bununla beraber, Çelik'e göre ana-akım Kürt hareketi, toplumun farklı hassasiyetlerini yeterince dikkate alamıyor ve beklendiği düzeyde kapsayıcı olamıyor. Çelik, Türk devletinin DTK'yı terörize etme girişimlerinin başarısızlıkta önemli bir rol oynadığını belirtiyor. 8.000'den fazla siyasi aktivistin tutuklanması, çoğu grubun DTK'den uzak durmasına neden olmuştur.[81] Ayrıca, ana-akım Kürt hareketinin temsilcilerine göre bu konuda diğer Kürt gruplarının grup çıkarlarını merkeze alan ve hareketin "değerlerine"[82] saygı duymayan yaklaşımları da diyalog ve müzakere için önemli bir engel teşkil ediyor. Ana-akım Kürt hareketinin temsilcilerine göre diğer gruplar politikada ve kurumlarda alan kapma mücadelesinden vazgeçmeli;[83] hareketin diğerleri için alan yaratıp yaratmadığı tartışmaları aşılmadığı sürece müzakere ve mutabakatta ilerleme sağlanamaz.[84]

Burada, siyasi çoğulculuk meselesi anaakım Kürt hareketi ile İslâmcı gruplar arası ilişkilerden öteye bir sorundur. Daha önce de belirtildiği üzere, aynı sorun İslâmcı gruplar arasında da bulunuyor. Örneğin, KİAP Kürt bölgesindeki güçlü İslâmi gruplardan biri olan KH'yi dışlamıştır. Toplum nezdinde meşruiyet alanını genişletmek amacıyla diğer grupları araçsallaştırma yaklaşımı –özellikle de sivil toplum örgütlerini– İslâmcı gruplar da olmak üzere politik grupların çoğuna hâkim olan bir yaklaşımdır.[85] Diyarbakır Diyanet-Sen Başkanı Ö. Evsen'in de söylediği üzere, bundan ötürü, karma kurum veya çatı örgüt/platform yaratma çabalarının çoğu bugüne dek bir grubun veya tarafın diğerleri üzerinde hegemonya kurmasıyla sonuçlanmış ve başarısız olmuştur.[86]

---

80 Baydemir, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; M. Zümrüt, kişisel görüşme; Camcı, kişisel görüşme; Çelik, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme.

81 Çelik, kişisel görüşme.

82 Ana-akım Kürt hareketinin temsilcileri "değer" ifadesiyle çoğunlukla kurucu liderleri A. Öcalan'ı ve 1984 yılında bu yana süregelen mücadelelerini işaret ediyorlar.

83 Baydemir, kişisel görüşme.

84 S. Fırat, kişisel görüşme.

85 N. Bozkurt, kişisel görüşme.

86 Evsen, kişisel görüşme.

Aracı örgütler ve gruplar

Güven sorunu, bölünmeler ve siyasi çoğulculuktaki deneyimsizlikten ötürü, ulusal ve İslâmcı gruplar genelde üçüncü aktörler veya medya aracılığıyla müzakere ediyorlar. Aracı kurum ve gruplar önemli bir rol oynuyor. Bir yanda, Kürt ve Kürdistan meselesine önem veren otonom Kürt İslâmcı gruplar, Kürt ulusal gruplarıyla çoğunluğu oluşturan diğer İslâmcı grupların müzakere süreçlerinde aracılık yapıyor. Mazlum-Der, MZC, Azadî ve DFDG aracılık yapan dört temel grup. Öte yanda, bazı karma kurum ve çatı örgütlerin son yıllarda ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Tev-Kurd İslâmcı veya ulusal grupların ve kişilerin müzakere edebildiği, işbirliği geliştirdiği ana organizasyon.

1990'lardan beri bakıldığında Mazlum-Der –İslâmcı bir insan hakları derneği olarak– ülke genelinde örgütlü olup da Kürtlerin haklarını savunan sayılı sivil toplum örgütlerinden biridir. Mazlum-Der'in organize ettiği Kürt Sorunu Forumu'nda (1992), Türkiye'deki İslâmcı grupların çoğu ilk kez Kürt meselesini tartışmak üzere bir araya geldiler.[87] Bu konferansta, Türkiye'deki İslâmcı grupların meseleye tutumları sorunsallaştırılarak ilk kez kapsamlı şekilde eleştirildi.[88] Mazlum-Der Kürt meselesinde bugüne dek –anaakım Kürt hareketi de dahil– İslâmcı olmayan birçok kurum ve grupla da işbirliği geliştirmiştir.[89] Benzer şekilde, Kürt İslâmcı gruplarının otonomlaşma sürecinin yolunu açan MZC, bugün Kürt ulusal gruplarıyla İslâmcı gruplar arasında her iki tarafla olan sürekli ve iyi ilişkileri sayesinde önemli bir aracı kuruluştur.[90]

Mazlum-Der ve MZC'den farklı olarak, DFDG ve Azadî, İslâm'ı ve Kürdistan meselesini iki temel kurucu karakterleri olarak vurguluyor. Daha da önemlisi, bu son iki grup "Kürdistan meselesini"[91] bir sivil toplum kuruluşu olarak değil, siyasi aktörler olarak ele alıyorlar. Daha önce farklı İslâmcı gruplarda bulunan entelektüeller ve bu grupların eski üyelerinin kurduğu DFDG (2007) ve Azadî (2011) taraflarla olan iyi ilişkileri sayesinde Kürt ulusal gruplarıyla İslâmcı grupları arasında birçok krizde aracı olmuş, dolay-

87 Konferans tartışmaları 1993 yılında kitap olarak da basılmıştır. Bkz. Mazlum-Der, *Mazlum-Der Kürt Sorunu Forumu* (Ankara: Sor Yayıncılık, 1993).

88 Mazlum-Der'in Kurucu Başkanı İhsan Aslan, Kürt Müslümanların 1990'lı yıllarda birlikte çalıştıkları Türk akranlarının Kürtlerin hakları için mücadeleden uzak durduklarını fark ettiklerini belirtiyor. Aslan'a göre Mazlum-Der 1990'lı yıllarda Kürt ve Türk Müslümanları tarafından insan hakları bağlamında da olsa tam da bu mücadeleye dahil olmak için kurulmuştur. Aslan, kişisel görüşme.

89 N. Bozkurt, kişisel görüşme.

90 Muhittin Kaya, kişisel görüşme; İpek, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; M. Zümrüt, kişisel görüşme.

91 Batmanlı, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012.

lı müzakere mekanizmalarının ve süreçlerin inşasında önemli roller üstlenmiştir. Örneğin, Diyarbakır Dicle Üniversitesi'nde PKK ve KH sempatizanı öğrenci grupları arasında çıkan kanlı çatışmalarda (Nisan 2013) Azadî iki taraf arasında arabuluculuk yapan grupların başındaydı.[92] Benzer şekilde, Azadî ve DFDG, IKB'nin başkenti Erbil'deki Kürt Ulusal Kongresi[93] hazırlık toplantısında (Temmuz 2013) Türkiye'den giden delegasyondaki iki ana Kürt İslâmcı gruptu.[94]

Aracı İslâmcı grupların yanı sıra, 2005 yılında çoğunu Kürt ulusal grupların ve entelektüellerinin oluşturduğu, bununla birlikte bazı İslâmcı gruplarla entelektüellerinin de yer aldığı karma bir örgütün ortaya çıkışına tanıklık ettik. Kürt seküler ulusal grupları bazı komünist ve İslâmcı entelektüelerin de katılımıyla Tev-Kurd bünyesinde ilk kez bir araya gelerek Kürt ve Kürdistan meselesinde işbirliğini geliştirmeye çalıştılar.[95] Ana-akım Kürt hareketi Tev-Kurd'de yer almasa da, yine Tev-Kurd üyeleri 2012 yılı içinde süregelen iç tartışmalardan dolayı çalışmalarını durdurmaya karar verse de,[96] bu girişim ulusal grupların kendi aralarında ve İslâmcı gruplarla müzakere mekanizmaları ve süreçleri inşasında mühim bir deneyimdir.

Öğrenme süreci

Çoğunluğu Kürt ve Kürdistan meselesine büyük önem veren Kürt İslâmcı gruplarının tüm arabulucu çabalarına rağmen, bugüne dek Kürt ulusal gruplarıyla İslâmcı gruplar arasında doğrudan müzakereye yönelik çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Bununla beraber, 2000'ler sonrasındaki bu dönem tüm Kürt grupları için bir öğrenme süreci işlevi görmüştür. Daha önce bahsedildiği üzere, ana-akım Kürt hareketi, din konusundaki ortodoks seküler tutumunu yenilemeye dönük dikkate değer çabalar sarf etti ve Sünni-Müslim hassasiyetler konusunda açılımlar yaptı. Müslüman entelek-

92 Konuya dair daha detaylı bilgi için bkz. http://www.ilkehaber.com/yazi/komplo-diyen-cokama-adres-gosteren-pek-yok-7288.htm, Erişim Tarihi: 01.10.2013.

93 İlk kez, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'den içinde PKK, KDP, YNK ve Goran hareketinin de olduğu farklı ideolojik ve politik yönelimlere sahip 40'tan fazla politik Kürt hareketi "Kürt Ulusal Kongresi" altında dört ülkenin siyasi egemenliği altında yaşayan Kürtlerin ulusal birliği için toplanmak üzere ön hazırlık çalışmalarına başladılar. 2011 yılında yapılması planlanan Kongre özellikle Suriye'de meydana gelen rejim krizi sonrasında defalarca ertelendi. Kongrenin toplanması için tartışmalar sürüyor.

94 Kürt Ulusal Kongresi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. http://www.radikal.com.tr/turkiye/turkiyede_kurulan_heyet_kurt_ulusal_konferansi_icin_erbilde-1142844, Erişim Tarihi: 04.11.2013.

95 Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012; Önen, kişisel görüşme; Batmanlı, kişisel görüşme.

96 Önen, kişisel görüşme.

tüel A. Tan'ın ve muhafazakâr kimliğiyle bilinen Ş. Elçi'nin BDP listesinden parlamentoya seçilmesi, Sivil Cumalar, başörtüsü yasağının kalkması için BDP'nin parlamentodaki dikkat çekici çabaları, ana-akım Kürt hareketinin din konusunda yeni bir siyaset inşa etme çabalarının en çok dikkat çeken örnekleriydi. Öte yanda, ana-akım Kürt hareketi gibi, Kürt İslâmcı grupları da son yıllarda Kürt meselesinde yeni bir siyaset inşa etmeye çalışıyorlar. Bu yeni siyaset son on yılda Kürtçe anadilde eğitim hakkı ile Kürtlerin öz-yönetim hakkını içerecek şekilde genişlemiştir. Daha da önemlisi, son yıllarda çoğu İslâmcı grup Kürtlerin çıkarları için işbirliğinin önemini vurguluyorlar.[97]

Kürt ulusal gruplarıyla İslâmcı grupların karşılıklı öğrenme sürecinde iki temel dinamik var. İlki, KH ile PKK ve diğer İslâmcı gruplar arasında geçmişteki kanlı çatışmalardır. Bu çatışmalar, bugün ilgili grupların müzakere ve işbirliğini sınırlayarak etkilerini sürdürse de bu kötü deneyim sonucu, Kürt gruplarının çoğu yeni bir çatışmaya kapılarını kapatmıştır. Bugün Kürt grupları, özellikle de ana-akım Kürt hareketi[98] ile KH arasındaki[99] kanlı çatışmaların ulusal mücadeleye zarar verdiği görülmüş ve Kürtlerin iç sorunlarını şiddet içermeyen politikalarla çözmesi için genel bir mutabakat oluşmuştur.

İkincisi, siyaset alanının BDP ile AK Parti arasında kutuplaşması ulusal gruplar ve İslâmcı gruplar için öğrenme sürecinin yollarını hazırlamıştır. Ulusal gruplar artık Kemalist kadroların domine ettiği geleneksel devlet iktidarına karşı mücadele etmiyorlar. Bu yapı, AK Parti hükümetiyle politik dönüşüme uğramış ve AK Parti tarafından ülkede ve Kürt bölgesinde marjinal kılınmıştır. 2002'yle birlikte ana-akım Kürt hareketinin asıl rakibi, Türkiye'yi ve Türk İslâmcılığını neoliberal küreselleşmeye entegre eden AK Parti olmuştur. Hareketin son yıllarda İslâm konusundaki yeni siyaset arayışı esasında, çoğu İslâmcı grubun belirttiği üzere,[100] AK Parti'nin İslâmi söylemle muhafazakâr dindar Kürtlerde yarattığı etkiyi bitirmeyi amaçlayan politik bir cevaptır. Kürt İslâmcı grupların çoğu bunu bir "takiyye" olarak görse de,[101] O. Baydemir'in söylediği üzere,[102] gerçekte hareket ken-

97 Demirtaş, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; İpek, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme; N. Özdemir, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 11.11.2011; Batmanlı, kişisel görüşme; Muhittin Kaya, kişisel görüşme; Kurşun, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme; N. Bozkurt, kişisel görüşme; Önen, kişisel görüşme; S. Fırat, kişisel görüşme.

98 Demirtaş, kişisel görüşme.

99 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

100 H. Yılmaz, kişisel görüşme; Kurşun, kişisel görüşme; Muhittin Kaya, kişisel görüşme; Batmanlı, kişisel görüşme; Evsen, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme; Tan, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

101 İ. Aslan, kişisel görüşme; D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Kurşun, kişisel görüşme; Evsen, kişisel görüşme.

102 Baydemir, kişisel görüşme.

disini destekleyen kitlelerden öğrenerek dönüşmeye ve kitlelerin taleplerine cevap vermeye çalışıyor.

Kürt İslâmcı gruplar da benzer bir dönüşüm yaşadı, yaşıyor. Kürt ulusal mücadelesinin hem Türkiye'de hem de Irak'ta yükselmesi, bu gruplarda önemli bir etki yarattı. AK Parti'yle birlikte, çoğu İslâmcı grup Kürt bölgesinde hükümetin ya yerel temsilcisi ya da işbirlikçisine dönüşerek ana-akım Kürt hareketiyle karşı karşıya kaldı. Bundan ötürü, MZC hariç, çoğu İslâmcı grubun Kürt meselesine dair yeni siyaset arayışları ve söylemleri ana-akım Kürt hareketinin yükselişine verilmiş politik bir cevap.

Bu karşılıklı öğrenme ve dönüşüm süreci, Kürt meselesi ve farklı Kürt grupları arasında barışın ve siyasi istikrarın gereği konusunda ortaklaşmaya olanak tanıdı. Bununla beraber bu süreç Kürt ulusal ve İslâmcı grupları arasında kolektif düzenlemelerin gelişmesiyle sonuçlanamadı. Kürt ulusal ve İslâmcı grupları doğrudan müzakere mekanizmaları ve süreçleri ve kabul edilmiş kurallar inşa etmekten uzaktır.

Kürt Alevileriyle müzakere

Bu bölümü tamamlamadan önce, Kürt grupları arasındaki müzakere süreçlerinde Kürt Alevilerin yerine dair birkaç husus vurgulanmalıdır. Yüzyıllarca Sünni-Müslim yönetimlerin zulmüne maruz kalmış, tanınmamış bir dinî azınlık grup; Kürt, Türk ve Arap Alevileri esasen kendi özgün problemlerine ve topluluğun taleplerine odaklanıyorlar. Bu amaçla, Alevilerin çoğu bugüne dek Pir Sultan Abdal Kültür Derneği,[103] Alevi Kültür Derneği,[104] Hacı Bektaşı Veli Anadolu Kültür Vakfı[105] ve Cem Vakfı[106] gibi genel Alevi kurumlarına katıldılar. Pir Sultan Abdal Kültür Derneği harici Alevi kurumların çoğu siyasete, özelde Kürt meselesine doğrudan müdahil değil. Dersim'de bile Kürt ve Alevi haklarını birlikte savunan ve ana-akım Kürt hareketine meydan okuyan bir kurum veya organizasyon yok. Bahsedildiği üze-

---

103 Türkiye genelinde 61 şubesi bulunuyor. Bunlardan ikisi politik Kürt bölgesinde (Diyarbakır ve Muş-Varto), altısı politik olmayan kültürel Kürt bölgesinde yer alıyor. Politik Kürt bölgesi ile politik olmayan kültürel Kürt bölgesi için bkz. Harita 2 ve Harita 3. Derneğe dair daha detaylı bilgi için bkz. https://www.pirsultan.net, Erişim Tarihi:05.10.2013.

104 Türkiye genelinde 102 şubesi var. Bunlardan biri Kürt politik bölgesinde (Şanlıurfa), altısı politik olmayan kültürel Kürt bölgesinde. Daha detaylı bilgi için bkz. https://www.facebook.com/GenelMerkezAKD, Erişim Tarihi: 05.10.2013.

105 Türkiye genelinde 39 şubesi var. Bunlardan yedisi politik olmayan kültürel Kürt bölgesinde bulunuyor. Daha detaylı bilgi için bkz. https://www.hacibektasvakfi.web.tr, Erişim Tarihi: 05.10.2013.

106 Türkiye genelinde 53 şubesi bulunuyor. Bunlardan biri politik Kürt bölgesinde (Bingöl), onu ise politik olmayan kültürel Kürt bölgesinde bulunuyor. Daha detaylı bilgi için bkz. https://www.cemvakfi.org, Erişim Tarihi: 05.10.2013.

re, Alevilerin çoğu için Alevi dinî kimliği Türklük, Kürtlük ve Araplık gibi ulusal aidiyetlerden öte bir üst-kimlik. Kürt çatışması ve meselesinde kendilerini bir taraf olarak görmüyorlar.

Ulusal gruplar arasında, BDP-DTK/PKK-KCK Alevi toplumunda örgütlenmede mühim bir çaba gösteren tek grup. Bugüne dek Alevi toplumunun önemli bir kesiminde "Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi" olarak destek bulmuştur. Türk devletinin Alevi kimliğinin Kürt ulusal kimliğine alternatif bir kimlik olarak inşasına dahil olmasının etkilerini ortadan kaldırmak için ana-akım Kürt hareketi son yıllarda Alevi toplumuna yönelik yeni bir siyaset inşa etmeye çalışıyor. Bu kapsamda bugüne dek, BDP-DTK/PKK-KCK Alevilerin taleplerini savunmuş, kurumsal yapılarında üst düzeylerde Alevilerin yer almasını sağlamış, daha da önemlisi hem Kürt ulusal hem de Alevilerin taleplerini aynı anda dile getiren Kürt Alevi kurumlarının oluşmasını desteklemiştir. Örneğin, BDP, DTK ve KCK'nin Eşbaşkanları G. Kışanak, A. Tuğluk ve B. Hozat Kürt Alevi kadınlardır. Benzer şekilde, DTK Diyarbakır'da düzenlediği "Birinci Kürdistan Aleviler Konferansı"nda (Şubat, 2013), "Mezopotamya Aleviler Birliği"ni kurma kararı almıştır.[107] Öte yandan hareket, Alevi Kürtleri sosyopolitik mobilizasyona dahil etmek için 1990'larda çoğu Avrupa ülkesinde sayısız Alevi derneğinin kuruluşunu sağlamıştır.[108] 2008'den beri ayrıca Türkiye'de bir Kürt Alevi Hareketinin inşası için mühim bir çaba içerisindedir. Öyle ki bazı Kürt İslâmcı gruplar, Alevilere yönelik bu özgün çalışmaları ve çabaları, ana-akım Kürt hareketini Alevilerin yönettiğine yormuştur.[109]

Sonuç

Üç teorik eksenle –düzenleme, üç Kürt bloğu ve blokların grupları, Kürt grupları arasındaki müzakereler– bu bölümde, Kürt gruplarının kabul edilmiş kurallar inşa etme kapasitesi analiz edildi. Yapılan tartışmalar ışığında, Kürt ulusal ve dinî grupları ile ekonomik elitleri arasındaki kolektif düzenlemelere ilişkin beş temel sonuç vurgulanabilir.

İlk olarak, Kürt grupları arasında geçmişten bugüne çatışmalara veya işbirliklerine dayalı ilişkiler bugünkü müzakere süreçlerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Kürt ekonomik elitlerinin 1980 ve 1990'larda Kürt "ulusal kurtuluş" mücadelesindeki deneyimleri, Kürt ulusal gruplarıyla doğrudan müzakere süreçleri ve mekanizmalarını inşa etmelerini kolaylaştırıyor. Yani,

107 Konferans hakkında daha detaylı bilgi için bkz. http://bdp.org.tr/Devam/40-haberdetay-artik-esasa-gelin!.aspx, Erişim Tarihi: 05.10.2013.

108 Hışyar Özsoy, "Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Texas, 2010).

109 Tan, kişisel görüşme; Muhittin Kaya, kişisel görüşme.

Türkiye'nin Kürt bölgesinde kolektif eylemin şekillenmesinde bir *path dependency* hadisesi var.

İkinci olarak, Türk devletinin ilişkilere müdahaleleri bu konuda belirleyici bir dinamik oldu. Kürt İslâmcı grupları ile ekonomik elitlerinin çoğu AK Parti'yi destekliyorlar ve devletin Kürt bölgesindeki yerel ajansları işlevindeler. Ayrıca, 1980 ve 1990'larda Kürt grupları arasındaki kanlı çatışmalarda Türk devletinin rolüne dair tartışmalar henüz tamamlanmamıştır. Ötesi, Türk devleti İslâmcı Kürt grupları ile ekonomik elitlerinin yanı sıra bazı Kürt ulusal gruplarıyla da işbirliğine giderek ana-akım Kürt hareketinin Kürt toplumundaki etkisini kırmaya çalışmıştır.

Üçüncü olarak, kabul edilmiş kuralların inşasına imkân veren müzakere süreçlerinde mevcut karma kurum ve kuruluşlar ile aracı grupların önemli bir rolü var. Karma kurum ve kuruluşlar Kürt ulusal gruplarıyla ekonomik elitler arasındaki doğrudan müzakere süreçlerinin inşasını kolaylaştırırken aracı gruplar ulusal ve İslâmcı grupların müzakere süreçlerinde arabulucudur. Bununla beraber, bölgesel ölçekte Kürt grupların çoğunun bulunduğu genel karma veya çatı örgütlerin kuruluşunda bugüne dek sınırlı bir ilerleme kat edilmiştir. Bu süreçte, Tev-Kurd, DTK, KİAP, Diyarbakır İslâmi STK'lar Platformu, Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı sonrası kurulan Birlik ve Çözüm Komitesi gibi olumlu yapılar inşa edilmiştir. Bu mühim çabalara rağmen, Kürt meselesini ve politik bir Kürt bölgesinin inşasını müzakere etmeye olanak tanıyacak, kapsamlı bölgesel bir çatı örgütü veya platformu inşa edilememiştir.

Dördüncü olarak, farklı Kürt grupları arasındaki doğrudan ve dolaylı müzakereler mütabakat inşasına dönük sınırlı ilerleme yaratsa da aktörlerin karşılıklı öğrenmesini sağlamıştır. Hem ulusal gruplar hem de İslâmcı gruplar iç çatışmaların Kürt halkına zarar verdiği ve Kürtlerin kendi içinde siyasi yollarla müzakere edebilecekleri çoğulcu ve demokratik bir kamusal alan yaratmaları gerektiğinde hemfikirler. Bu öğrenme süreci sonucu, Kürt ulusal gruplarının çoğu, bazı Kürt İslâmcı grupları ve ekonomik elitleri ilk kez "Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı"nda (2011) bir araya gelerek önemli hususlarda mutabakata varmıştır.

Son olarak, Kürt ya da Kürdistan meselesine ilişkin aktörlerin farklı düşünsel çerçeveleri müzakere ve işbirliklerini, kolektif düzenlemeler geliştirme kapasitelerini büyük oranda belirliyor ve sınırlıyor. Kürt meselesinin çözümü için yerelleşmeyi öneren Kürt gruplarıyla demokratik özerkliği veya federasyonu savunanların arasında açık bir ayrışma var. Bu iki bloğun ilişkisi oldukça sınırlı. Bununla birlikte, Kürt meselesini liberal, sosyalist, İslâmcı ya da klasik milliyetçi gibi farklı referanslarla bir "ulusal kurtuluş" veya "ulusal özgürleşme" sorunu olarak gören Kürt grupları "ulusal birlik" için son on yılda büyük çaba sarf etmiş ve önemli ilerlemeler kat etmiştir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Eylem Sistemi

EYLEM SİSTEMİ VE DİNAMİKLERİ: TARİH, DEVLET, JEOPOLİTİK, AVRUPALILAŞMA VE KÜRESELLEŞME

Giriş

Makro sosyolojiye odaklanılarak, bu bölümde, aktörlerin eylem sistemleri, yani bazı aktörlere ve çıkarlarına imtiyaz tanırken diğerlerini güçsüz kılan yapılandırılmış bağlam irdeleniyor.[1] Kürt gruplarının eylem sisteminin analizi, bu aktörlerin etkileşimini ve çatışmalarını, müzakereleri, mutabakatları ve işbirliklerini daha iyi anlamayı sağlayacaktır. Burada, şu hususu belirtmek teorik açıdan önemli: Kürt aktörleri tarihsel bir bağlamda etkileşimde bulunuyorlar; bu bağlamı, aktörler için hem bir kısıt hem de kaynak işlevi olan makro dinamikler sürekli yeniden şekillendiriyor ve yapılandırıyor.

Teorik modelde, Kürt bloklarına etkide bulunan beş temel makro dinamiğe yer verildi: Tarihsel olarak inşa edilmiş bağlam, merkezî devlet, Kürt meselesinin jeopolitiği, Avrupalılaşma ve küreselleşme (teorik model için bkz. Şema 1). Bu bölümde bu makro dinamiklere dair birkaç tez ileri sürülüyor. İlk olarak, aktörler ve meseleler sadece tarihsel inşalar değildir, aynı zamanda tarihin inşacılarıdır.

İkinci olarak, Kürt bölgesinde süregelen kolektif eylemin şekillenmesinde merkezî devlet belirleyici bir aktördür. İslâmcı ve neoliberal AK Parti yönetimiyle birlikte, merkezî devletin Kürt bölgesindeki kolektif eyleme müdahil olma biçimleri ve yerel/bölgesel aktörlerle kurduğu asimetrik ilişkiler Kürt gruplarının ilişkilerinde yıkıcı bir rol oynamıştır.

Üçüncü olarak, Kürt meselesinin jeopolitiğinde 2003 sonrası oluşan de-

1 Michel Crozier ve Erhard Friedberg, *L'ateur et Le Système,* (Paris: Éditions du Seuil, 1977), s. 293-297.

ğişimler, Kürt grupları arasında politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik mutabakat için yapıcı ve kurucu bir dinamiğe dönüşmüştür.

Dördüncü olarak, farklı Kürt grupları 1999-2005 arasında Avrupalılaşma sürecini normatif, bilişsel, politik, stratejik ve organizasyonel kaynak olarak mobilize etmek gibi farklı yollarla araçsallaştırdılar. Bununla birlikte, IKB'nin kurulması (2003) ve istikrara kavuşması (2005) sonucu Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerinde radikal değişimler meydana gelmiş ve bu durum Avrupalılaşma sürecini büyük oranda etkisiz bir dinamiğe dönüştürmüştür.

Son olarak, Kürt gruplarının eylem sistemi 1990'lar sonrası mühim ölçüde küreselliğe kavuşmuştur. Küreselleşme sürecinin sağladığı bilgi teknolojilerinin mümkün kıldığı yeni çok-ölçekli ve çok düzeyli öğrenme süreçleriyle Kürt gruplarının düşünceleri, çıkarları ve kurumları sürekli olarak yeniden yapılanıyor. Ayrıca, sınır-ötesi ve uluslararası ağları ulus-devletin çizdiği sınırların ötesinde ekonomik, siyasi, kültürel ve dinî alanda işbirliği geliştirmelerini mümkün kılıyor.

Bu tezleri irdelemek için, ilk olarak, bir yandan Kürt meselesinin tarihinin bugün farklı Kürt gruplarının etkileşimini nasıl sınırladığına bakılıyor, öte yandan mevcut politik taleplerini gerekçelendirmek ve haklılaştırmak için nasıl geçmişin farklı versiyonları olarak farklı tarihler inşa ettikleri ele alınıyor. İkinci olarak, merkezî devletin farklı Kürt gruplarının kolektif eylemine nasıl müdahil olduğu analiz ediliyor. Üçüncü olarak, 2003'te kurulan KBY'nin ve 2012'den beri Suriye'nin Kürdistan bölgesinde (Rojava) kurulan Kürt kantonları ya da özerk Kürt bölgelerinin Türkiye'nin Kürt bölgesindeki kolektif eyleme etkileri irdeleniyor. Dördüncü olarak, Avrupalılaşma sürecinin Kürt bölgesindeki kolektif eyleme etkileri sorgulanıyor. Son bölümde, küreselleşme sürecinin Kürt grupları arasındaki etkileşime yansımaları ele alınıyor. Sonuç bölümünde tartışmaların temel çıkarımları özetleniyor.

Kısıt ve kaynak olarak tarih

İlk bölümde detaylandırıldığı üzere, Kürt gruplarının etkileşimi konusunda tarih iki nedenden ötürü önemli. İlk olarak, tarih aktörler ve onların düşünceleri, çıkarları ve kurumları üzerinde bir kısıt işlevi görüyor. "Geçmişin şimdi üzerindeki etkisi"[2] ve "ilk koşullara hassas bağımlılık"[3] olarak da tariflenen "*path dependency*"[4] yani "geçmişte inşa edilen yollara/patikalara ba-

2 Paul A. David "Clio and the Economics of QWERTY." *The American Economic Review* 75, no. 2 (1985): 332-337; Scott E. Page, "An Essay on The Existence and Causes of Path Dependence", (2005: 1-37), s. 4-5.

3 Stan J. Liebowitz ve Stephen E. Margolis, "Path Dependence, Lock-In, and History", *Journal of Law, Economics and Organization* (9 Nisan 1995): 205-226.

4 Scott E. Page, "Path Dependence," *Quarterly Journal of Political Science* no. 1 (2006): 87-115.

ğımlılık" konsepti bir kısıt olarak tarihi iyi ifade ediyor. Bu konsept, geçmişten miras alınan verili bir durumun bağlamsal boyutlarının altını çiziyor; "yolların/patikaların"[5] (*paths*) üretimini ve diğer alternatifleri ortadan kaldırarak "kilitleme/bağımlı kılma" (*lock-in effects*) etkisini vurguluyor. *Path dependency* bir yandan geçmiş ve şimdinin süreklilik ve bütünselliğine, diğer yandan aktörlerin tercih, kimlik ve öz-kimliklerini yapılandıran yeni kurumların üretimini ve benimsenmesini şekillendiren ve sınırlayan mevcut kurumların önemine odaklanmaya olanak tanıyor.

İkinci olarak, aktörlerin paylaştığı tek bir tarih yok; grupların inşa ettiği birden fazla tarih mevcut. Aktörler çıkar, tercih, kimlik ve konumlarına uygun olarak toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, ulus, din ve sınıf gibi dinamiklere göre geçmişi farklı şekillerde okuyarak tarihler inşa ediyorlar. Özetle, tarih sadece bir kısıt değil, ayrıca birbirine karşı mücadele eden aktörler için önemli bir mobilizasyon kaynağıdır.[6]

Bu teorik çerçeveden hareketle ilk olarak, Kürt meselesinin altı temel tarihsel boyutunun bugün Kürt grupları arasındaki tartışmaları belirlediği ileri sürülüyor: 1) Kürdistan'ın dört parçaya bölünmesi, 2) Kürtlerin Türklüğe asimilasyonu, 3) Modernist ulus-devlet inşa sürecinde Kürt (ve Türk) toplumunun de-İslâmizasyonu veya İslâm'dan uzaklaştırılması, 4) Osmanlı-Türk merkezîleşme politikası ve yerel/bölgesel Kürt egemenliklerinin tasfiyesi, 5) bölgesel eşitsizlik ve Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığı ve 6) Kürt bölgesindeki sürekli olağanüstü hal yönetimi. İkinci olarak, her Kürt grubu, mevcut politik konumunu ve argümanlarını gerekçelendirmek ve haklılaştırmak için bu altı boyutun uygun olanlarını (tamamını değil) kullanarak farklı Kürt tarihleri inşa ediyorlar. Üç Kürt bloğu ve onların ana grupları, toplumsal tahayyüllerinin temel bileşenleri ve mobilize ettikleri temel boyutlar öncelik sırası gözetilerek, Tablo 7'de sunulmuştur.

Ulusal gruplar ve ulusallaştırılmış tarih

Kürt ulusal grupları Kürt meselesinin geçmişini çoğunlukla "ulusal çerçeveden" okuyorlar. Ana-akım Kürt hareketinden başlarsak BDP Eşbaşkanı G. Kışanak'a göre Kürt meselesi, Osmanlı döneminde Kürtlerin özerkliklerinin

5 Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies* 44, no. 5, (1996: 936-957), s. 941-2.

6 Tarihin şimdiki zamanda devam eden sosyopolitik mücadelelerde mobilizasyonu için bkz. Hamit Bozarslan, "Some Remarks on Kurdish Historiographical Discourse in Turkey (1919-1980)", içinde, Abbas Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 14-39); Martin van Bruinessen, "Ehmedê Xanî's 'Mem û Zîn' and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness", (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 40-57); Abbas Vali, "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing", (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 58-105).

TABLO 7
Üç Kürt Bloğu ile Kısıt ve Kaynak Olarak Tarih

	Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*Kısıt ve kaynak olarak tarih*
Ulusal blok	BDP-DTK/PKK-KCK	- Ulusal ve sosyal kurtuluş - Sosyalizm - Toplumsal cinsiyet eşitliği	- Asimilasyon - Merkezîleşme - Olağanüstü hal yönetimi
	HAK-PAR	- Kürt ulusal meselesi	- Kürdistan'ın bölünmesi - Asimilasyon
	KADEP	- Kürt ulusal meselesi - Liberalizm	- Kürdistan'ın bölünmesi - Asimilasyon
	ÖSP	- Sosyalizm - Kürt ulusal meselesi	- Kürdistan'ın bölünmesi - Asimilasyon
	TDŞK	- Kürt ulusal meselesi	- Asimilasyon - Olağanüstü hal yönetimi
Ekonomik blok	İslâmcı	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Asimilasyon - Olağanüstü hal yönetimi
	Alevi	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Asimilasyon
	Seküler	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Asimilasyon - Olağanüstü hal yönetimi
	Ulusal	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt ulusal meselesi	- Asimilasyon - Olağanüstü hal yönetimi - Bölgesel eşitsizlik

		Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*Kısıt ve kaynak olarak tarih*
Dinî blok	İslâmcı gruplar	AK Parti	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Asimilasyon - İslâm'dan uzaklaşma
		GC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Asimilasyon - İslâm'dan uzaklaşma
		MGH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Asimilasyon - İslâm'dan uzaklaşma
		MZC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Merkezîleşme - Asimilasyon
		KH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- İslâm'dan uzaklaşma - Asimilasyon - Merkezîleşme - Olağanüstü hal yönetimi
		Azadî	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Merkezîleşme - Asimilasyon
	Alevi gruplar	BDP destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ulusal ve sosyal kurtuluş	- Asimilasyon - Merkezîleşme - Olağanüstü hal yönetimi
		CHP destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Çok-kültürlülük	- Asimilasyon
		Devrimci Sol/sosyalist Alevi gruplar	- Sosyalizm - Sosyokültürel Alevi kimliği - Kürt ulusal meselesi	- Merkezîleşme - Asimilasyon

ortadan kaldırılmasından ve 1923'te Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte dilleri ve kültürlerinin asimile edilmesinden kaynaklanıyor. Kışanak Osmanlı döneminde Kürtlerin sahip olduğu siyasi statüye (özerklik ve kimlik hakları) tarihsel bir referans olarak işaret ediyor.

> "Kürt sorununun çözümü konusunda aslında üç alanda (adım atılması gerekir): Bir, kimliğin tanınması, iki, kültürel haklarının hayatta bir karşılığının olması, üç, yönetime katılma iddiası. Şimdi bu her üçü Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Kürtlerin kendi yaşadıkları sistemdi. Her üçü de vardı bu sistemde. Otonom sistemde, hem kendini yönetme erki vardı, hem kültürel haklar hem de kendi kimliğiyle merkezî hükümetle ilişki kurma hakkı vardı."[7]

Benzer şekilde, BDP parti meclisi üyesi ve partinin diğer siyasi parti ve sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkisinden sorumlu komisyonunun üyesi M. Zümrüt'e göre Kürt meselesinin çözümü, federasyon; sorun esasında Osmanlı'daki özerk Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılmasından kaynaklanıyor. Zümrüt'e göre de sorun, Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber Kürtlerin inkâr edilmesi ve baskılara maruz kalmasıyla daha da ağırlaşmıştır.[8] Yine, O. Baydemir, BDP'yi "Bedirxanilerden Cemilpaşalardan, Şeyh Saitlerden, Seyit Rızalardan ve şüphesiz Mazlum Doğanlardan bugüne gelen Kürt, Kürdistan özgürlük davasının legal alandaki temsilcisi" olarak tarif ederek 19. yüzyıldan günümüze gelen "bir ulusal özgürlük davası" eksenli bir tarih okuması yapıyor.[9]

BDP-DTK/PKK-KCK dışındaki ulusal gruplara göre de inkâr ve asimilasyon politikaları Kürt meselesinin temel sebebi.[10] Bununla birlikte, ana-akım Kürt hareketinin temsilcilerinden farklı olarak, diğer ulusal gruplar Kürtlerin ulusallığını ve "Kürdistan'ın dört parçaya bölünmüşlüğünü" vurguluyorlar ve Kürt meselesinin çözümü için "federal bir Kürdistan bölgesinin" inşasını asgari çözüm olarak savunuyorlar.[11] Örneğin, KADEP Genel Başkanı Ş. Elçi için Kürdistan, dört parçası politik bölünmüşlüğe rağmen bir bütün ve Kürtlerin kendi topraklarında egemen olması gerek:

> "Kürdistan birleşik bir coğrafyadır, birbirinden ayrı değildir, parça parça değildir. Her ne kadar siyasi sınırlar olsa da Kürdistan coğrafi olarak tek parçadır. Halkımız birdir, Türkiye veya Suriye tarafında olanlar arasında ne fark

---

7 Gülten Kışanak, kişisel görüşme, Diyarbakır, 17.11.2011.

8 Mazhar Zümrüt, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011.

9 Osman Baydemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.06.2012.

10 Bayram Bozyel, kişisel görüşme, Diyarbakır, 21.11.2011; Şarefettin Elçi, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012; Sinan Çiftyürek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.04.2012; Halim İpek, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.

11 Bayram Bozyel, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme; Fuat Önen, kişisel görüşme, Diyarbakır, 04.05.2012.

vardır. Ne coğrafi olarak ne de halk olarak bir fark yoktur. Irak tarafı, Iran tarafı, Suriye tarafı fark etmiyor. ... Bizim bakış açımıza göre Kürtler de bir millettir, Ortadoğu halklarından biridir, uzun bir tarihe sahipler, kadim ve eski bir halktır, kendi toprakları üzerinde, kendi ülkelerinde yaşıyorlar. Bir dilleri var, kültürleri var, kendine özgü örf ve âdetleri var. Halklar için hangi şartlar ve koşullar lazım ise, Kürtler bunlara sahiptir. Bundan ötürü, bu halk için kolektif/toplumsal hakların olması gerekir. Nedir bu haklar? Her şeyden önce halkın kendi ülkesinde bir egemenliğinin olması gerekir."[12]

Ekonomik elitler: Asimilasyon ve bölgesel eşitsizlik

Ulusal gruplar gibi, Kürt ekonomik elitleri de Kürt meselesinin kimlik boyutuna dikkat çekiyorlar. Ancak, ulusal gruplardan farklı olarak ekonomik elitler Kürdistan'ın dört parçaya bölünmesi veya Osmanlı-Türk merkezîleşme siyasetinden ziyade inkâr ve asimilasyon politikaları ile bölgesel sosyoekonomik eşitsizliği vurguluyorlar. Dördüncü Bölüm'de detaylı olarak ele alındığı üzere, öne çıkan elitler[13] de olmak üzere çoğu Kürt ekonomik elit için Türk devletinin Kürt bölgesine ve Kürt ekonomik aktörlerine yönelik sistematik ayrımcı politikaları, bölgeler arası eşitsizliğin ve Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığının temel nedeni. MÜSİAD ve TUSKON'un Kürt bölgesindeki temsilcileri bile –sistematik bir politika olarak tarif etmekten uzak dursalar da– Kürt bölgesinin bugüne kadar ihmal edildiğini hatırlatıyorlar.[14]

Örneğin, B. Yılmaz'a göre asimilasyon, "ekonomik ötekileştirme" ve baskı politikaları Kürt meselesinin üç temel sebebi. Yılmaz'a göre,

> "mesele Kürt ulusal mücadelesidir. Kürtler bir ulustur ve bu bir ulusal mücadeledir. Mesele 1924'te başladı. Kürtler inkâr edilince başladı. 1924 Anayasası Kürtleri inkâr etti. Dolayısıyla o mesele geldi, buraya kadar baskı, baskı, asimilasyon, asimilasyon... Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Kürtlerle ilgili bir ötekileştirme, ekonomik anlamda söylüyorum, politikası uygulandı. Müfettiş raporlarında, Islahat programlarında bunları görüyoruz."[15]

---

12 Elçi, kişisel görüşme.

13 Şah İsmail Bedirhanoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.11.2011; Raif Türk, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.11.2011; Mehmet Kaya, kişisel görüşme, Diyarbakır, 02.05.2012; Alican Ebedioğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012; Mahmut Odabaşı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.05.2012; Burç Baysal, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Adnan Sarı, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012; Mehmet Ali Dündar, kişisel görüşme, Mardin, 12.06.2012.

14 Alaattin Korkutata, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012; Şahabettin Aykut, kişisel görüşme, Diyarbakır, 07.05.2012; Mustafa Tatlı, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012; Abdurrahman Yetkin, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 05.06.201; Mehmet Öksüzoğlu, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012.

15 Beşir Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012.

Öte yanda, Kürt meselesinin çözümü için kültürel hakları ve yerelleşmeyi savunan çoğu İslâmcı ekonomik elit, çoğunlukla Kürtlerin Cumhuriyet tarihi boyunca inkâr edildiğine, asimilasyon politikalarına ve baskılara maruz kaldığına vurgu yapıyorlar.[16] Örneğin saha araştırmasında, Kürt meselesinin tarihsel kökenleri sorulduğunda, DİGİAD Başkanı A. Korkutata, yüzyıllar süren inkâr ve ihmal politikalarına ve devleti bölgede temsil eden bazı kesimlerin Kürtlere yönelik baskılarına dikkat çekiyor.[17]

Alevi ekonomik elitler için de ulusal veya etnik kimlikler, idari ve siyasi sistemin temel yapı taşı değil. Kürt kimliğinin inkârı ve asimilasyon politikaları, meselenin ana nedenleri. İslâmcı ekonomik elitler gibi Alevi akranları da Kürt meselesinin çözümü için kültürel hakların tanınmasını ve ülke genelinde demokrasinin derinleştirilmesini savunuyor.[18]

Seküler bir perspektife sahip olan ve siyasi gruplarla doğrudan bir angajmana girmekten uzak duran ekonomik elitler ise Kürt dili ve kültürünün inkârı, yüzyıllardır süren baskı politikalarına dikkat çekiyorlar.[19] Örneğin, M. Odabaşı'na göre Kürt meselesi,

> "yılların yanlışının oluşturduğu bir sonuçtur. 1920'den beri izlenen politikaların hatasıdır. Cumhuriyet'in teklik üzerine inşa edilmesinden kaynaklı bir hatadır. Cumhuriyet Osmanlı'nın mirası üzerine inşa edilmişti, onun bakiyesiydi. Osmanlı teklik üzerine inşa edilmiş bir sistem değildi. Ama bakiyesinde yeni devleti inşa edenler, büyüklerimiz teklik üzerinde bir yapı kurdular. Teklik üzerine kurulan yapı da bütün zorlamalarla, bütün sıkıştırmalarla, bütün kuvvetiyle ancak 90 yıl gelebildi."[20]

Dinî gruplar ve tarih: Dinî çerçeveyle süzülmüş geçmiş

Ulusal gruplar ve çoğu ekonomik elit gibi, Kürt dinî gruplara göre de inkâr ve asimilasyon Kürt meselesinin temel nedenleri. Bununla birlikte, İslâmcı grupların çoğu Cumhuriyet'in homojenlik ve baskı üzerine kurulduğu yönünde eleştiri getirirken sadece Kürtlerin dışlanmasının değil, İslâm'ın ve İslâmi niteliğin marjinal kılınmasının da altını çiziyorlar. Bundan ötürü Türk modernleşme sürecinin eleştirisi, İslâmcı Kürtlerin Kürt meselesinin tarihi-

16 Korkutata, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Aykut, kişisel görüşme; İbrahim Alimoğlu, kişisel görüşme; Bingöl, 22.05.2012.

17 Korkutata, kişisel görüşme.

18 Yusuf Cengiz, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2012; Ali Asker Güler, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Hıdır Bellice, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Baran Gündoğan, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012.

19 Odabaşı, kişisel görüşme; Ebedioğlu, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme.

20 Odabaşı, kişisel görüşme.

ne dair algılarının kurucu bileşenlerinden biri. Buna karşın, Alevi grupları Cumhuriyet'in modernistliğini, Sünni-İslâmcı egemenliğe karşı bir politik güvence olarak savunuyorlar. Dinî bir azınlık olarak Aleviler, Osmanlı'daki Sünni-İslâmcı yönetimlerin Alevilere katliamlar uyguladığını işaret ediyor ve bundan ötürü yeni seküler Cumhuriyet'i destekliyorlar.

AK Parti, GC ve MGH

Kürt meselesinin Türkiye'nin demokratikleşmesi sürecinde çözüleceğini ileri süren ve somut olarak kültürel haklar ile yerelleşmeyi öneren AK Parti temsilcileri, Cumhuriyet'in kuruluşunu Türkler dışındaki diğer etnik grupların ve dinî grupların dışlanması üzerine kurulan bir modernist ulus-devlet inşa süreci olarak görüyorlar.[21] Örneğin, AK Parti Diyarbakır İl Teşkilatı Başkan Yardımcısı A. Altaç, Kürt meselesini şöyle tanımlıyor:

> "Bu ülkede Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Cumhuriyet'in sahibi denen elit grup Türkiye'deki hiçbir dinî inanç ve etnik gruba rahat yaşama imkânı sağlamamıştır. Cumhuriyet'in temel felsefesi olan tektipleştirme, monoton bir toplum yaratma düşüncesi toplumun büyük bir kesimine çok ağır bir darbe vurmuştur."[22]

Saha araştırmasında, AK Parti temsilcilerinin Türkiye'de bir federe veya otonom Kürt bölgesinin kurulamayacağını gerekçeli ve haklı kılmak için tarihsel bir referans olarak Osmanlı'ya işaret etmelerine tanık olmak şaşırtıcıdır. Zira, ulusal grupların temsilcileri aynı dönemi ve deneyimi demokratik özerkliği ve federasyonu savunurken tarihsel bir referans olarak hatırlatıyorlar. AK Parti Diyarbakır İl Başkanı H. Advan'a göre Osmanlı birçok bölgenin özerkliğini tanıdı ancak bu özerk bölgeler zamanla Osmanlı'dan ayrıldı, bundan ötürü Türk yöneticilerde özerklik konusunda bir fobi oluştu.[23]

GC ve MGH'nin temsilcileri AK Parti temsilcilerinin konuya dair görüşlerini büyük oranda paylaşıyorlar. Bu gruplara göre devlet, Cumhuriyet tarihince Kürt kimliğini inkâr etti ve bu kimliğin ayrılmaz bir parçası olan İslâmi değerleri dışladı.[24] MGH'nin Bingöl'deki etkili isimlerinden F. Aytar Kürtlerin hem kimlik hem de manevi sorunları olduğunu belirtiyor. Aytar'a

21 İpek, kişisel görüşme; İhsan Yaşar, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.01.2012; Aydın Altaç, Diyarbakır, 05.01.2012; Dengir M. M. Fırat, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012; İhsan Aslan, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.

22 Altaç, kişisel görüşme.

23 Halit Advan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.04.2012.

24 Korkutata, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Feyzi Aytar, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.

göre Kürtlerin dilini ve kimliğini bir asır boyunca inkâr edenler aynı zamanda İslâmi ahlakı ve değerleri de inkâr etmiştir.[25]

Otonom Kürt İslâmcı gruplar: MZC, KH ve Azadî

Ankara merkezli İslâmcı Kürtlerden farklı olarak, MZC, KH ve Azadî gibi otonom gruplar, Kürt meselesinin tarihi konusunda farklı bir perspektife sahip. Bu gruplara göre Kürtlük sadece bir kültürel kimlik değil, bir ulusal kimlik. Bundan ötürü, Kürt meselesi demokrasi ve çok-kültürlülük kapsamında Kürt kültürel kimliğinin tanınmasına indirgenemez. Bu mesele esasında egemenliğin paylaşılması meselesidir. Bundan hareketle otonom İslâmcı Kürt gruplar, Kürtlerin ulusallığı ile İslâmi referanslarla Kürt ve Türk ulusları arasında eşitlik gerektiğini vurguluyorlar.

Örneğin, MZC'nin kanaat önderlerinden M. Kaya'ya göre cemaatlerinin Kürt meselesinin çözümü için savunduğu model, uluslar arasında eşitliği güvenceleyen hükümranlığın paylaşımına dayanıyor. Ankara merkezli İslâmcı grupları Kürt meselesini "Türkiye'deki folklorik bir çeşitliliğe" indirgemekle eleştiren Kaya için genel bir demokratikleşme ve yerelleşme süreci, çözüm için yeterli değil. Çok-etnisiteliliğin, çok-ulusluluğun ve çok-dilliliğin Kur'an ayeti olduğunun altını çizen Kaya, Kürtlerin eşitlik üzerine kurulu bir idari ve siyasi yapıda kendilerini yönetmesi gerektiğini belirtiyor. Kaya, yeni anayasa tartışmaları sürecinde Cumhuriyet tarihi boyunca inkâr edilen dinî ve ulusal hakları garanti altına almak için MZC'nin çok-hukuklu ve çok-uluslu bir sistem önerdiğini ifade ediyor.[26]

Benzer şekilde, Kürt bölgesinde İslâmi bir düzen kurmayı hedefleyen KH'ye göre Osmanlı-Türk Batılılaşma süreci Kürt meselesinin temel nedeni. KH'ye göre bu modernleşme süreci Kürtler için "milli bir felaket" ile sonuçlanmıştır[27] ve buna bir tepki olarak oluşan Kürt "ulusalcılığı" Kürt toplumunu İslâm'dan uzaklaştırmayı hedefleyen Batıcı bir projedir.[28] HÜDA-PAR'ın kurucu başkanı H. Yılmaz'a göre, 1923'te kurulan ulusal parlamentoyla Türk devleti dinin yerine Kemalizmi esas almış ve hem dinî hem de etnik kimlik anlamında Kürtlerle karşı karşıya gelmiştir. Yeni rejim, Yılmaz'a göre bir yandan İslâm'a meydan okurken öte yandan, Türk kimliği dışındaki tüm kimlikleri yok saymış, baskılamıştır.[29] Bu noktada, KH, Kürtlerin Türklüğe asimilasyonuna değinse de esasen Cumhuriyet'in kuruluşu

25 Aytar, kişisel görüşme.

26 Muhittin Kaya, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012.

27 Turan, *Kürtlerde İslâmi Kimliğin Gelişmesi*, (İstanbul: Dua Yayıncılık), s. 186-284.

28 *A.g.e.*, s. 285-389.

29 Hüseyin Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.

ile birlikte Kürtlerin (ve Türklerin) İslâm'dan uzaklaştırılmasına dikkat çekiyor.[30]

Azadî de Kürt meselesinin geçmişini mevcut politik pozisyonuna uygun olarak okuyor. KH'den farklı olarak Azadî "Kürdistan meselesi"ne daha fazla önem veriyor ve kendini "Kürdistan meselesi" için bir araya gelmiş Müslüman Kürtlerin örgütü olarak tanımlıyor. Kürdistan'ı ve İslâm'ı iki temel referans noktası olarak kabul eden Azadî, kendilerini tanımlarken 20. yüzyılın başında İslâmi referanslarla oluşan en önemli Kürt ayaklanması, Şeyh Sait İsyanı'na göndermede bulunuyor. Örneğin inisiyatif, Şeyh Sait İsyanı'nın arkasındaki Kürt örgütü "Azadî"nin ismini örgütün kısa ismi olarak seçerek dindar Kürtlerin ruhani bir lider olarak kabul ettikleri Şeyh Sait üzerinden hem İslâmi hem de Kurdî niteliklere sahip olduklarını kitlelere hatırlatmak istiyorlar.[31]

Alevi gruplar

Cumhuriyetin modernist niteliği konusunda ortak bir görüşe sahip olsalar da Alevi gruplar da diğer gruplar gibi Kürt meselesinin geçmişine dair farklı perspektiflere sahipler. BDP destekçisi Alevi gruplar, Cumhuriyet'in modernist niteliğine ve Alevi kimliğine özel bir önem atfetmekle birlikte, genel olarak ana-akım Kürt hareketinin çerçevesini paylaşıyorlar. Örneğin, Aleviliğin Kürt Alevilerin birincil kimliği olduğunu ileri süren BDP'nin Alevi temsilcileri, Kürt meselesinin geçmişini tartışırken Osmanlı dönemine iki temel nedenden ötürü önem atfediyorlar: (1) Alevilerin dinî kimliklerinden ötürü Osmanlı yöneticileri tarafından katliamlara uğradıkları. (2) Osmanlı döneminden 1937-1938 Dersim Katliamı'na kadar süren özerklikleri, Alevi toplumunun İslâmcı merkezî otoriteler karşısında dinî kimliklerini korumalarına olanak tanıyor. Katliamla birlikte Dersim'in özerkliğinin kanlı bir şekilde bastırılmasını eleştirmekle birlikte, ana-akım Kürt hareketini destekleyen Alevi elitler, çoğu Alevi'nin İslâmcı yönetimler karşısında Cumhuriyet'in kuruluşunu dinî azınlıklar için politik bir güvence sunduğu için memnuniyetle karşılıyorlar.[32]

CHP destekçisi Aleviler Kürtlere yönelik asimilasyon politikalarının uygulandığını kabul etmekle birlikte, çoğunlukla Cumhuriyet'in kuruluşunu ve onun modernist niteliğini gururla övüyorlar.[33] Örneğin, CHP Bingöl İl Baş-

30 H. Yılmaz, kişisel görüşme; Cemal Çınar, kişisel görüşme, İstanbul, 21.08.2012.

31 Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.05. 2012.

32 Murat Polat, kişisel görüşme, Dersim, 28.07.2012; Şerafettin Halis, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.

33 Kemal Bozkurt, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Mustafa Kurban, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2012.

kanı M. Kurban'a göre laiklik Cumhuriyet'in en temel güç kaynağı: "Zaten Türkiye Cumhuriyeti'nin esas güç kaynağı nedir; laik devlet olgusudur. Laik devlette insanların inançları sorgulanmaz, insanların ırkları sorgulanmaz. Çünkü laiklik hukuk önünde herkes eşittir diyor."[34]

Son olarak, ulusal veya dinî kimliklerden ziyade sınıf meselesini politik grupların temel yapıtaşı olarak gören devrimci sol/sosyalist grupları destekleyen Alevi elitlere göre –Kürtlerin ulusallığını vurgulayarak– mesele, bir egemenlik meselesi. Ana-akım Kürt hareketinin Dersim'deki temsilcileri gibi, bu gruptaki elitler de mevcut durumu analiz ederken Osmanlı döneminde gerçekleşen Alevi katliamlarına özel bir önem atfediyorlar.

Tarihsel ve sosyal inşalar olan bu altı boyut Kürt grupları için birer kısıt işlevi görüyor. Öte yanda, Kürt grupları şimdi savundukları Kürt meselesine dair pozisyonlarını gerekçelendirmek ve doğrulamak için bu altı boyutun bazılarına (tamamına değil) tarihsel referanslar olarak göndermede bulunuyorlar. Yani, kendi özgün Kürt meselelerine dair düşünce ve çıkarlarını gerekçeli ve haklı kılmak için geçmişin farklı versiyonları olarak farklı Kürt tarihleri inşa ediyorlar.

Merkezî devlet: İnşa edici ve yıkıcı bir güç

Altyapısal ve despotik gücü/iktidarı[35] sayesinde merkezî devlet, yerel ve bölgesel ölçekteki Kürt kolektif eyleminin şekillenmesinde hayati bir role sahip. Devletin despotik iktidarı "elitlerin sivil toplum gruplarıyla herhangi bir rutin, kurumsallaşmış müzakere olmaksızın yapmaya yetkilendirildiği eylem aralığını"[36] ifade ederken, devletin altyapısal iktidarı "devletin hâkimiyet alanının tamamında sivil toplumun içine gerçek anlamda nüfuz etme ve politik kararları lojistik olarak uygulama kapasitesine" işaret ediyor.[37] Devletin altyapısal iktidarı sivil topluma nüfuz etme suretiyle rıza üretmesine işaret ederken, devletin despotik iktidarı bu rıza üretme süreçlerine ihtiyaç duymadan bir zor mekanizması olarak işlemesinin altını çiziyor. M. Mann'ın geliştirdiği bu iki iktidar biçimi, A. Gramsci'nin devlet analizini hatırlatıyor. Gramsci devleti politik toplum ile sivil toplumun toplamı, "cebir kalkanıyla korunmuş hegemonya" olarak tarifliyor. Gramsci'ye göre, politik toplum bir "polis" veya "gece bekçisi" anlamında devlet doktrinine işaret ediyor. Buna

34 Kurban, kişisel görüşme.

35 Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", içinde, Neil Brenner, Bob Jessop, Martin Jones ve Gordon MacLeod, (Eds.), *State/Space: A Reader*, (Oxford: Blackwell, 2003: 53-64).

36 *A.g.e.*, s. 54

37 *A.g.e.*, s. 54

karşın, sivil toplum "etik", "düzenleyici" bir devlet doktrinine işaret ediyor ve "devletin özerk, eğitici ve ahlaki/etik aktivitelerini" vurguluyor.[38]

Kürt bölgesinin ve meselesinin altı boyutu; yani Kürdistan'ın bölünmesi, merkezîleşme, asimilasyon, bölgesel sosyoekonomik eşitsizlik, de-İslâmizasyon ve olağanüstü hal yönetiminin sürekliliği aynı zamanda Türk devletinin altyapısal ve despotik iktidar gücüyle müdahil olduğu temel alanlar.

Önceki bölümlerde, 1950'lerden beri Kürt bölgesindeki kolektif eylemin şekillenmesinde Türk devletinin müdahil olduğu alanlar detaylı olarak irdelendi. Türk devletinin müdahil olduğu temel alanlar ve meseleler şunlardır:

- Kürt yönetici sınıfların merkezî devletle 1950'li yıllarla birlikte bütünleşmesi (bkz. İkinci Bölüm, s. 132),
- Kürt bölgesindeki kimlik çatışmasının şekillenmesi (bkz. Üçüncü Bölüm, s. 147),
- Alevi ve Zaza kimliklerinin sırasıyla 1990'lı ve 2000'li yıllarla birlikte Kürt ulusal kimliğine alternatif kimlikler olarak inşası (bkz. Üçüncü Bölüm, s. 174),
- 1990'lı yıllarda PKK-KH çatışması (bkz. Üçüncü Bölüm, s. 150),
- 1990'lı yıllarda Kürt ekonomik elitlerine yönelik devlet şiddeti (bkz. Dördüncü Bölüm, s. 191),
- 1920'li yıllarla birlikte başlayan ama özellikle 1950'li yıllarla birlikte yoğunlaşan devletin Kürt bölgesine yönelik sosyoekonomik ayrımcı politikaları (bkz. Dördüncü Bölüm, s. 197),
- 2000'li yıllarla birlikte Kürt dinî grupları ile ekonomik elitleri arasında entegrasyonist modellerin yaygınlaşması (bkz. Beşinci Bölüm, s. 215),
- 2005 sonrası ana-akım Kürt hareketi ile diğer Kürt ulusal grupları arasındaki müzakereler (bkz. Altıncı Bölüm, s. 243).

Altıncı Bölüm'de tartışıldığı üzere, BDP-DTK/PKK-KCK dışındaki ulusal gruplar hükümetin alternatif bir Kürt hareketi yaratma çabalarını politik bir kaynak olarak kullandılar. Hükümetin bu politikası ulusal Kürt gruplarının 2005-2010 arasındaki işbirliği çabalarına oldukça yıkıcı bir etkide bulunmuştur.

Öte yanda, devletin müdahalesi aynı zamanda ana-akım Kürt hareketinin dinî gruplar ile ekonomik elitlerle olan ilişkilerini de kapsamıştır. Devletin askerî, sosyoekonomik ve ideolojik gücü, AK Parti yönetimiyle yeniden yapılandırılmış ve konsolide edilmiştir. Merkezî devletin müdahaleleri ve yerel/bölgesel Kürt aktörleriyle kurduğu asimetrik ilişkiler Kürt bölgesindeki

38 Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks* (New York: International Publishers, 1971), s. 257-264.

gruplar arasındaki çatışma, müzakere ve mutabakat inşa süreçlerinde hayati derecede yıkıcı bir rol oynamıştır.

AK Parti ve Kürt İslâmcılığı

Çoğu Kürt İslâmcı grubu için 2009'a kadar AK Parti'nin İslâmcı niteliği, ana-akım Kürt hareketine karşı güçlerini pekiştirmek ve yaymak için kullanışlı bir kaynaktı. Ancak, AK Parti'nin Türk milliyetçisi karakteri son birkaç yıldır bu İslâmcı grupların Kürt bölgesinde güçlenmesine engel olmaya başladı. Nitekim, bazı İslâmcı gruplar son yıllarda Kürt bölgesindeki iki hegemonik güç olan ana-akım Kürt hareketi ile AK Parti dışında üçüncü bir yol arayışına girdi.

Daha önce Üçüncü Bölüm'de detaylandırıldığı üzere AK Parti'nin İslâmcı niteliği Türk devleti ile çoğu Kürt İslâmcı grubu arasındaki çatışmalı ilişkiyi yeniden kurarak uzlaşmayı mümkün kılmıştır. Ülkedeki neredeyse 80 yıllık Kemalist hâkimiyetten sonra, AK Parti iktidarı Kürt İslâmcı gruplarına genelde ulusal ve seküler Kürt gruplarına, özelde ise ana-akım Kürt hareketine karşı ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanda yeniden yapılanmak için büyük ölçüde maddi ve normatif kaynak sağlamıştır. Esasen AK Parti, çoğu İslâmcı Kürt grubu için düşüncelerini savunmak, maddi ve normatif çıkarlarını gerçekleştirmek için temel politik alana dönüşmüştür.[39]

Kürt İslâmcı gruplarının AK Parti'de doğrudan temsilinin yanı sıra, partinin İslâmcı niteliği 2002'yle birlikte farklı İslâmcı politik grupları ve sivil toplum örgütlerini ortaya çıkarmıştır. Diyarbakır'da kırktan fazla İslâmcı grubun bir araya gelmesiyle oluşan Diyarbakır İslâmi STK'lar Platformu ve Kürt bölgesindeki altmıştan fazla İslâmcı grubun katılımıyla kurulan KİAP, iki çarpıcı örnek. KH'nin 2005 sonrası legal siyasi bir partiye, televizyon kanalına, radyo istasyonuna, haftalık gazeteye, haber ajansına, sayısız dergiye ve internet sitesine, farklı alanlarda çalışan yüzden fazla derneğe sahip sosyopolitik bir hareket olarak yeniden kamusal alana çıkması, bir diğer çarpıcı örnektir. Esasen, bu İslâmcı Kürt grupları ana-akım Kürt hareketinin ana muhalefetidir.

AK Parti'nin ilk yıllardaki reformist karakteri ile Müslüman-kardeşliği söyleminin Kürt İslâmcı gruplarla işbirliğinde önemli bir rolü var. Partinin Kürt meselesi konusundaki Müslüman-kardeşliği söylemi ve reformist niteliği, onunla işbirliği içinde olan İslâmcı Kürt gruplarının Kürt bölgesinde güçlenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, partinin bu niteliğini yitir-

39 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; İ. Aslan, kişisel görüşme; Yaşar, kişisel görüşme; Altaç, kişisel görüşme; Advan, kişisel görüşme; Erkan Sözen, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012; Ziver Özdemir, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012.

mesi, Türk milliyetçisi ve devletçi karakterinin 2009 sonrası politikada daha da görünür olmasıyla İslâmcı gruplar için kullanışlı bir kaynak olma özelliğini büyük oranda yitirmiştir. Zira, AK Parti'nin Türk milliyetçisi ve devletçi nitelikleri, Kürt meselesi konusundaki reformları Kürt kimliğinin "Türkiye'nin folklorik yerel zenginliği" kapsamında kısmi tanıması anlamına gelen bireysel kültürel haklara indirgemesine neden olmuştur.

Bu süreç, AK Parti'nin İslâmcı Kürt grupları nezdinde kredibilitesini düşürmüş ve büyük oranda hayal kırıklığına neden olmuştur.[40] İşin doğrusu, AK Parti'nin devletçi ve milliyetçi karakterleri Kürt İslâmcı grupların Müslüman-kardeşliği söylemini sorgulamasına ve Kürt meselesinin çözümü için İslâmi bir yol arayışına itmiştir. Nitekim bazı Kürt İslâmcı grupları bu süreç içerisinde AK Parti ve BDP-DTK/PKK-KCK'nin yanı sıra üçüncü bir yol arayışına girmiştir.[41] Hem kürdi hem de İslâmi damara hitap eden Azadî ve HÜDA-PAR gibi İslâmcı siyasi grupların ve Dicle-Fırat Diyalog Grubu gibi sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkması bu üçüncü yol arayışlarının ilk nüveleridir.

AK Parti ve Kürt ekonomik elitleri

Kürt ekonomik elitleri de AK Parti iktidarını Kürt bölgesinde kendi ekonomik ve politik alanlarını genişletmek için kullanışlı bir kaynak olarak gördüler. AK Parti'nin neo liberal karakteri Kürt ekonomik elitlerinin hükümet ile işbirliği geliştirmesini teşvik etti. Bu noktada, ana-akım Kürt hareketinin Marksist/sosyalist siyasi geleneği ve anti-kapitalist söylemi Kürt ekonomik elitleri ile devlet arasındaki ilişkinin konsolidasyonunu hızlandırmıştır. Bununla birlikte, AK Parti'nin Türk milliyetçisi karakteri Kürt ekonomik elitleri için de önemli bir kısıt olmuştur. Ayrıca, devletin sadece altyapısal değil, despotik iktidar gücü de Kürt ekonomik elitlerinin yolunda dikkate değer bir kısıttır. 1990'larda olduğu gibi, devlet despotik iktidar gücünü Kürt ekonomik elitlerini Kürt ulusal mücadelesi kapsamındaki sosyopolitik mobilizasyondan uzak tutmak amacıyla bir kontrol, hatta bazen tehdit unsuru olarak kullanmıştır.

AK Parti'nin altyapısal iktidar gücü Kürt ekonomik elitleriyle olan ilişki-

40 Ömer Evsen, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011; Nurettin Bozkurt, kişisel görüşme, Diyarbakır, 19.11.2011; Sedat Doğan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.04.2012; Serdar B. Yılmaz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11.2011; Ferzende Lale, kişisel görüşme, Diyarbakır, 15.11.2011; Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.11.2011; Muhittin Batmanlı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.04.2012; H. Yılmaz, kişisel görüşme; Aziz Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11. 2011; Feyzi Güzelsoy, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.11.2011; Necat Özdemir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.04.2012; Aytar, kişisel görüşme; Isa Aydın, kişisel görüşme, Batman, 09.06.2012.

41 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; Aslan, kişisel görüşme.

sini geliştirmeyi kolaylaştırmıştır. Sunduğu yeni olanaklar ve fırsatlarla AK Parti, bu kesimi Kürt ulusal gruplardan uzak tutmaya çalışmıştır. Bu konuda, AK Parti'nin neo liberal karakteri,[42] 2002'den beri ulusal ölçekteki ekonomik büyüme, dış ticaretteki hızlı artış[43] ve büyük ölçekli özelleştirme süreci, Kürt ekonomik elitlerinin İslâmcı hükümeti Kürt bölgesindeki ekonomik ve politik alanlarını genişletmek için kullanışlı ve cazip bir kaynak olarak görmesini sağlamıştır. Gerçekten Kürt ekonomik elitlerinin politik alana katılma kanallarına bakıldığında, çoğunlukla BDP yerine AK Parti'yi tercih ettikleri görülür. Örneğin, ana-akım Kürt partilerine kıyasla AK Parti'nin Kürt bölgesindeki vekilleri genellikle iş adamı, ticaret ve sanayi odası başkanları, iş adamı dernekleri veya bilinen üst-sınıf mensubu aile fertleridir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Kürt bölgesinin yoksul ve yoksun bir çevre ekonomisi olmasından ve Kürt yönetici sınıfların 1950'lerle birlikte merkezle bütünleşmelerinden dolayı, Kürt ekonomik elitleri büyük oranda devlete bağımlıdırlar. Ayrıca, 2002'den bu yana, AK Parti'nin iki önemli girişimi Kürt ekonomik elitlerinin merkeze sadakatini güçlendirmiştir: 2008 yılında açıklanan GAP Eylem Planı[44] ve 2012 yılında başlatılan Yeni Teşvik Sistemi.[45]

Başbakan Erdoğan'ın Diyarbakır'da birçok bakanın ve Kürt ekonomik elitin katıldığı bir programda açıkladığı (28 Mayıs 2008) GAP Eylem Planı, Kürt ekonomik elitleriyle devletin ilişkisini tazelemenin ve elitlerin merkeze sadakatini pekiştirmenin ilk önemli adımıydı. Plan, 1980'lerde bir enerji projesi olarak başlayan ve 1989'da dokuz ili kapsayan bir bölgesel sosyoekonomik kalkınma planına dönüşen GAP[46] kapsamındaki projelerin 2012'ye kadar tamamlanmasını hedefliyordu. Zira, GAP tüm yenileme çabalarına rağmen bölgesel kalkınmaya çok sınırlı bir etkide bulunmuş ve esasen Türkiye'nin batı bölgelerinin enerji ihtiyacını karşılamaya dönük bir enerji projesi olarak kalmıştı.[47] 26,7 milyar dolar bütçeye sahip olan Yeni Eylem Pla-

42 AK Parti'nin neoliberal karakteri konusunda daha detaylı bir tartışma için bkz. Faruk Ataat, *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, (Ankara: De Ki Yayınları, 2008); İlhan Üzgel ve Bülent Duru (Eds.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010).

43 Henri J. Barkey, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*, CERI Strategy Papers (Paris: Centre d'Etudes et de Recherches Internationales - CERI, June 6, 2011); Morton Abramowitz ve Henri J. Barkey, "Turkey's Transformers: The AKP Sees Big", *Foreign Affairs* 88, no. 6 (2009): 118-128.

44 Daha fazla bilgi için bkz. www.gapep.gov.tr

45 Daha fazla bilgi için bkz. www.ekonomi.gov.tr

46 GAP'ın tarihçesi için bkz. www.gap.gov.tr

47 Mustafa Sönmez, "Regional Inequality: Aspects of Inequality in the East and the Southeast.," içinde, *Socioeconomic Problems of the East and South-East Anatolia Regions of Turkey and Suggestions of Solution* (Diyarbakır: Union of the Municipals of the South-East Anatolia Region, 2008), 38-44; Paul J. White, "Economic Marginalization of Turkey's Kurds: The Failed Promise of Modernization and Reform," *Journal of Muslim Minority Affairs* 18, no. 1 (1998): 139-159.

nı'yla, AK Parti hükümeti Kürt bölgesinde Kürt ekonomik elitlerine çok önemli bir ekonomik alan açmıştır.

2012'de ilan edilen Yeni Teşvik Sistemi, Kürt ekonomik elitlerinin merkeze sadakatini pekiştirmeye dönük ikinci önemli adım. İşin doğrusu, özel sektörün teşviki 1970'lerden bu yana Kürt ekonomik eliti merkezle bütünleştirmenin en önemli araçlarından biri olmuştur. 1963[48] ve 1968[49] yıllarında hazırlanan birinci ve ikinci beş yıllık ulusal kalkınma planlarında Kürt bölgesinin sosyoekonomik gelişimi ve bölgeler arasındaki eşitsizliği gidermenin temel aracı olarak "bölgesel planlama" esas alınmıştır. Bununla birlikte, 1973'teki üçüncü beş yıllık ulusal kalkınma planıyla kamu öncülüğündeki "bölgesel kalkınma" yaklaşımı terk edilmiş ve "kalkınmada öncelikli yöreler"de özel sektörün teşvikine dayalı politikalar benimsenmiştir.[50] Gerçekten, saha araştırmasındaki görüşmelerde çoğu Kürt ekonomik eliti, hükümeti ülkenin en yoksul ve en yoksun bölgesi olan Kürt bölgesine yeterince odaklanmadığı yönünde eleştirse de Yeni Teşvik Sistemi'ni farklı ele aldıkları ve çoğunlukla memnuniyetle karşıladıkları görülmüştür.[51]

Bununla birlikte, AK Parti iktidarının Türk milliyetçisi karakteri, Kürt ekonomik elitlerle olan ilişkisini de büyük oranda sınırlamış ve elitlerin önünde büyük bir kısıt olmuştur. Bu konuda, Kürt ekonomik elitlerinin IKB'deki deneyimleri özellikle not edilmeli. Kürt ekonomik elitleri ile IKB'nin ortak Kürt kimliğinin Diyarbakır ve Erbil arasındaki ekonomik işbirliğini kolaylaştırması ve hızlandırması beklenirken AK Parti hükümeti bu bölgeler arasındaki ekonomik ilişkiyi ve bütünleşmeyi sınırlamış, hatta engellemiştir. Türk devleti ve hükümeti ülkenin batısıyla IKB arasında bir ekonomik köprü kurmayı tercih etmiştir. Diyarbakır yerine Erbil'in İstanbul,

48 Devlet Planlama Teşkilatı, *1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1963).

49 Devlet Planlama Teşkilatı, *2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1968).

50 Devlet Planlama Teşkilatı, *3. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1973); Devlet Planlama Teşkilatı, *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1979); Devlet Planlama Teşkilatı, *5. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1984); Devlet Planlama Teşkilatı, *6. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1989); Devlet Planlama Teşkilatı, *7. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1995); Devlet Planlama Teşkilatı, *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2000); Devlet Planlama Teşkilatı, *9. Kalkınma Planı 2007-2013* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2006).

51 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; Korkutata, kişisel görüşme; B. Yılmaz, kişisel görüşme; Mehmet Kaya, kişisel görüşme; Ebedioğlu, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Mehmet A. Uzunyaya, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012; Alimoğlu, kişisel görüşme; Yetkin, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Osman Nasıroğlu, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012; Cengiz, kişisel görüşme.

Gaziantep, Mersin, Kayseri gibi illerle köprü kurması sağlanmıştır. Kürt ekonomik elitleri, ekonomik aktörlerin kültürel coğrafyalarına ve ulusal kimliklerine göre Türk "tüccar devletinin"[52] farklı çalıştığını; Ortadoğu'daki ilk Kürt (yarı)devleti IKB ile ortak bir Kürt kimliğine sahip olmanın avantaj değil dezavantaj olduğunu fark etmiştir.[53]

Merkezî devlet despotik iktidar gücüyle de Kürt ekonomik elitleri ile Kürt ulusal grupları, özellikle de ana-akım Kürt hareketi arasındaki etkileşime müdahil olmuştur. Merkezî devletin sunduğu ekonomik fırsatlar ekonomik elitler için mühim kaynaklardır. Bununla beraber despotik gücü Kürt ekonomik elitleri ile ulusal gruplarının işbirliği geliştirmesinde çok önemli kısıtlar oluşturuyor. Bu konuda, "6415 Sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun"dan[54] özellikle bahsedilmeli. Bu kanun hükümete yargı kararı olmaksızın terörü finanse ettiğinden şüphelenilen herhangi bir kişinin, şirketin, kurumun malvarlığının dondurulması da dahil olmak üzere birçok konuda yetki veriyor. İki yıllık tartışmalardan sonra, bu kanun kabul edilerek resmi gazetede yayımlanmıştır (16 Şubat 2013). İşin doğrusu, saha araştırmasında bu kanun tartışmalarının Kürt ekonomik ve politik elitler arasında önemli ölçüde kaygı ve korku yarattığı görülmüştür. Örneğin Diyarbakır Sur Belediye Başkanı A. Demirbaş'a göre bu kanunla hükümet istediği kişinin malını "terör örgütünü" finanse ettiği gerekçesiyle dondurabilecek ve hiç kimse herhangi bir derneği ya da sivil toplum örgütünü destekleyemeyecek.[55]

Özetle, merkezî devletin altyapısal ve despotik iktidar gücü Kürt ekonomik elitleri için hem kaynak hem kısıt ve bu, ekonomik aktörlerin Kürt ulusal gruplarıyla işbirliği geliştirmesini sınırlıyor. Ekonomik elitler hükümetin yerel ve ulusal ölçekteki neo liberal politikaları ile uluslararası ölçekteki "tüccar-devlet" karakterinin uluslararası pazarlarda sunduğu imkânları ve fırsatları değerlendirmiştir. Bununla beraber, AK Parti'nin Türk milliyetçisi karakteri hem uluslararası ölçekte (IKB) hem de bölgesel/ulusal ölçekte (terörü finanse etme yasası gibi) dikkate değer engeller oluşturmuştur.

---

52 Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State," *New Perspectives on Turkey* no. 40 (2009): 29-57.

53 Kürt ekonomik elitlerinin IKB'deki ekonomik aktiviteleri ve KBY ve Ankara'dan kaynaklı limitleri konusunda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Merve Özdemirkıran, "Construire Un Etat, Briser Des Tabous: Les Hommes D'affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étrangère de La Turquie" (Institut d'Etudes Politique de Paris (Sciences Po.), 2013).

54 *Resmi Gazete* (16.02.2013/28561), *Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun*, Kanun No: 6415, Erişim Tarihi: 07.02.2013.

55 Abdullah Demirbaş, kişisel görüşme, Diyarbakır, 23.11.2011.

AK Parti ve Kürt Alevileri

AK Parti yönetimi Kürt Alevi grupları üzerinde önemli ölçüde etkide bulunmuş ve CHP'nin Alevi toplumundaki konumunu büyük ölçüde güçlendirmiştir. Bu durum Kürt Alevi grupları ile ulusal gruplar, özellikle de ana-akım Kürt hareketi arasındaki işbirliğini sınırlamıştır. AK Parti'nin İslâmcı niteliğinin yanı sıra, Başbakan R. T. Erdoğan'ın Alevilere yönelik saldırgan söylemi[56] ve Dersimli bir Kürt Alevi olan K. Kılıçdaroğlu'nun 2010'da ana muhalefet partisi CHP Genel Başkanı olarak seçilmesi Alevi Kürtlerin merkezî devletin ikinci büyük partisine olan sadakatlerini pekiştirmiştir.[57] Bu yukarıdan okumanın yanı sıra, aşağıdan bir okumayla şu husus ileri sürülebilir: Alevi Kürtlerinin çoğu İslâmcı AK Parti'ye karşı ülkede ve devlette etkili bir güç olan ana muhalefet partisi CHP'yi Kürt bölgesiyle sınırlı bir alanda güçlü olan ana-akım Kürt hareketine göre daha etkili ve kullanışlı bir kaynak olarak değerlendirmiştir.

Örneğin, Tunceli TSO Başkanı Y. Cengiz CHP'nin Dersim'de başarılı olmasının köklerini şöyle açıklıyor:

> "CHP'nin Dersim'de bu kadar etkili olmasının sebebi, geçmişte Hz. Ali ve M. Kemal ikilemi var, M. Kemal Alevi'dir (algısı). Geçmişte laiklik konusunda tavır koymuştur. ... M. Kemal'e olan bir sevgi var. Bu da inanç temelinde bir sevgi. ... İkincisi günümüzde başarılı olmasının sebebi, Kemal Kılıçdaroğlu'nun Dersimli olması. İkincisi sürekli televizyonlarda Kılıçdaroğlu ve Başbakan arasındaki kavga. Mesela Başbakan 'Ben senin cinsiyetini, eceliyeti, senin ne olduğunu biliyorum' şeklinde Alevi kimliğine saldırması sonucu Dersim halkı Kemal Kılıçdaroğlu'nu desteklemiştir. İkincisi Dersim halkı şuna inanmıştır: Kemal Kılıçdaroğlu başbakan olacak. Halk Dersimli bir başbakan çıksın diye desteklemiştir."[58]

Özetle, merkezî devletin AK Parti yönetimi boyunca Kürt kolektif eylemine müdahalesi Türkiye'de Kürt mutabakatının inşasında çoğunlukla yıkıcı bir etkide bulunmuştur. AK Parti'nin İslâmcı karakteri Sünni-Müslim ve Alevi Kürtlerin iki merkez etrafında toplanmasına neden olmuştur: AK Parti hükümeti ve ana muhalefet partisi CHP. Benzer şekilde, hükümetin neo liberal politikaları Kürt ekonomik elitlerinin devletle bütünleşme düzeylerini derinleştirmiştir. BDP-DTK/PKK-KCK harici ulusal gruplar gibi Kürt

56 Cengiz, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme; Halis, kişisel görüşme; Munzur Çem, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012; Ali Mukan, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012; Uğur Yeşiltepe, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012; Gündoğan, kişisel görüşme.

57 Cengiz, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme; Halis, kişisel görüşme; Çem, kişisel görüşme; Bozkurt, kişisel görüşme; Güler, kişisel görüşme.

58 Cengiz, kişisel görüşme.

dinî grupları ile ekonomik elitleri de merkezî devleti, kullanışlı ve cazibeli bir kaynak olarak ele almıştır. Bununla beraber, AK Parti hükümetinin Türk milliyetçisi karakteri önemli kısıtlar oluşturmuş, bu karakterinin görünür olmasına paralel şekilde kredibilitesini ve cazibesini yitirmesine neden olmuştur. Bir önceki bölümde tartışıldığı üzere, hükümetin bu niteliğinin daha fazla görünür olması, bazı Kürt ekonomik elitleri ile İslâmcı grupların ana-akım Kürt hareketine yakınlaştırmıştır.

Jeopolitik: Türkiye'de Kürt meselesi için yeni bir çerçeve

Kürt meselesinin ulus-ötesi ve uluslararası bir sorun olduğu dikkate alındığında üçüncü olarak, Kürt meselesinin jeopolitiğinin altı çizilmelidir. 2003'ten itibaren Irak'ta ve 2011'den itibaren de Suriye'de meydana gelen önemli jeopolitik değişiklikler, Türkiye'nin Kürt bölgesindeki kolektif eyleminin şekillenmesinde Kürt meselesinin ulus-ötesi ve uluslararası niteliğini geçmişle kıyaslanmayacak kadar önemli hale getirmiştir.

IKB'nin[59] kurulması ve burada idari, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla ortaya çıkan modelle Türkiye önemli bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. IKB dünyanın dört bir tarafındaki Kürtler için, özellikle de Türkiye Kürtleri için kuşkusuz önemli bir politik merkeze dönüşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti tarihince inkâr, asimilasyon ve şiddet politikalarına maruz kalan Kürtler, sınırın hemen öte yakasında federe bir devlet kurmuştur. Irak'ta yükselen Kürt milliyetçiliği ve onun *idari-siyasi modeli* Türkiye'deki Kürt gruplarına yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve sunmuş; talep, beklenti ve motivasyonlarını arttırmıştır.

Bunun yanı sıra, Ankara 2011'le birlikte Suriye'de ikinci bir özerk Kürdistan bölgesinin kuruluşuyla karşı karşıya kalmıştır.[60] 2012 yazından itibaren, Suriye Kürtleri anavatanlarının önemli bir kısmında kendi öz-yönetimlerini kurdular ve PKK'nin Suriye'deki kardeş örgütü olan PYD'nin liderliğinde "Batı Kürdistan'ın özgürleşmesini"[61] veya Suriye Kürdistan Bölgesi'nin kuruluşunu kutluyorlar. Üstelik, Efrîn, Kobanê ve Cizîr kantonlarını kuran ve her birinde hükümet inşa eden Suriye Kürtleri, IKB'den farklı olarak Türkiye'de ana-akım Kürt hareketiyle ideolojik, politik ve örgütsel olarak büyük oranda bütünleşmiş durumda.

Özetle, IKB (birinci jeopolitik dalga) ve Suriye Kürdistanı'ndan *de facto*

---

59 Denise Natali, *The Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq* (New York: Syracuse University Press, 2010); Özdemirkıran, *a.g.e.*

60 Çandar, "Suriye Rejimi Düşerse, Irak Parçalanırsa...", *Radikal*, Istanbul, 29.02.2012.

61 Perrier, Guillaume. "Les Kurdes Du PKK à L'offensive Contre Le Régime de Damas." *Le Monde*, 23 Temmuz 2012.

Kürt kantonları (ikinci jeopolitik dalga) ulus-ötesi ve uluslararası bir sorun olan Kürt meselesinin jeopolitik denklemini kökten sarsmış ve Türkiye'nin Kürt meselesinin parametrelerini büyük ölçüde değiştirmiştir. BDP Eşbaşkanı S. Demirtaş'ın şu sözleri Kürt meselesinin jeopolitik bağlamındaki büyük depremi iyi özetliyor: "Irak bölünürse bağımsız Kürdistan devleti oluşacak. Suriye'de de özerk Kürdistan oluşabilir. İran'da zaten Kürdistan eyaleti var. Bu durumda Iğdır'dan Hatay'a, Türkiye'nin tüm güney sınırları resmen Kürdistan olacak."[62]

IKB'nin büyük bir etkisi olsa da, bu çalışmada konu, IKB'nin Kürt gruplarına etkisi ve onların Türkiye'deki politik mücadelelerinde IKB'yi nasıl kullandıkları ya da mobilize ettikleri ile sınırlanmıştır. Üç Kürt bloğu IKB'nin kuruluşuna farklı düzeylerde önem atfediyorlar ve onu farklı şekillerde değerlendiriyorlar. Her şeyden önce, IKB Türkiye'deki (ayrıca Suriye, İran ve diasporadaki) Kürtler için yeni bir meşruiyet ve motivasyon kaynağı. IKB idari ve siyasi modeliyle Türkiye'deki tüm Kürt gruplarına (özellikle de ulusal gruplara) yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve; yeni bir siyasi ve ulusal-kültürel kaynak sunmuştur. Ayrıca, kolektif kültürel hakları güvenceleyen idari ve siyasi sistemiyle Kürt dili ve kültürel kimliğinin yeniden üretimi için de önemli bir kaynak sunmuştur. Bununla beraber, Kürt ekonomik elitleri için IKB aynı zamanda yeni bir ekonomik pazar da sunmuştur. İslâmcı Kürt gruplarına yeni bir siyasi ve İslâmi kaynak sağlamıştır. Buna karşın, Kürt Alevilerinde ekonomik veya politik olarak çok sınırlı bir etkisi olmuştur (IKB'nin Kürt grupları üzerindeki bu farklı etkileri için bkz. Tablo 8).

Bu noktada internet, sınır-ötesi yayın yapan Kürt TV kanalları, gazete, dergi, sosyal medya gibi yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin mümkün kıldığı hızlı bilgi akışının Kürt meselesinin jeopolitiğinde oluşan değişimlerin Türkiye Kürtlerindeki etkisinin artmasında önemli rolü var. Zira, ulus-ötesi ve uluslararası ölçekte yeni bir Kürt medyası ve çoklu iletişim ağları ve bunların Kürt kolektif eylemini şekillendiren aktörlerinin belirleyici düzeyde etkileri var.

Jeopolitik değişimler ve ulusal gruplar

IKB'nin etkisi Kürt halkı ile sınırlı değil. Kitlelerde etkili olduğu kadar politik gruplarda da mühim ölçüde etkide bulundu; Türkiye'nin Kürt meselesinde bir iç dinamiğe dönüştü. IKB idari ve siyasi modeliyle Türkiye'deki Kürt grupları için yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve sundu. Bu yeni çerçeve ana-akım Kürt hareketinde bilişsel ve normatif bir kısıt oluşturdu ve başka

62 Neşe Düzel, "Selahattin Demirtaş: Türkiye'nin Sınırı Kürdistan Olacak." *Taraf*, 04.10.2012.

TABLO 8
Üç Kürt Bloğu ve Jeopolitik Değişimlerin Etkileri

	Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*Kısıt ve kaynak olarak jeopolitik dinamikler*
Ulusal blok	BDP-DTK/PKK-KCK	- Ulusal ve sosyal kurtuluş - Sosyalizm - Toplumsal cinsiyet eşitliği	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kısıt
	HAK-PAR	- Kürt ulusal meselesi	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kaynak - Bir idari ve siyasi model
	KADEP	- Kürt ulusal meselesi - Liberalizm	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kaynak - Bir idari ve siyasi model
	ÖSP	- Sosyalizm - Kürt ulusal meselesi	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kaynak - Bir idari ve siyasi model
	TDŞK	- Kürt ulusal meselesi	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kaynak - Bir idari ve siyasi model - Bir örgütsel kaynak
Ekonomik blok	İslâmcı	- Sosyokültürel sünni-İslâm - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Ekonomik bir kaynak
	Alevi	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Etkisiz bir dinamik
	Seküler	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Ekonomik bir kaynak - Kültürel bir kaynak
	Ulusal	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt ulusal meselesi	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kaynak - Ekonomik bir kaynak

		Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*Kısıt ve kaynak olarak jeopolitik dinamikler*
Dinî Blok	İslâmcı gruplar	AK Parti	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Ekonomik bir kaynak - Bölgesel/Ulusal ve uluslararası ölçekte bir politik kaynak
		GC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Ekonomik bir kaynak
		MGH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Bir normatif ve bilişsel kaynak
		MZC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kaynak - Bir idari ve siyasi model
		KH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- İslâm ve millet meselelerinde örgütsel ve siyasi bir kaynak
		Azadî	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Bir motivasyon kaynağı - Bir normatif ve bilişsel kaynak - Bir idari ve siyasi model
	Alevi gruplar	BDP Destekçisi Alevi Gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ulusal ve sosyal kurtuluş	- Etkisiz bir dinamik
		CHP Destekçisi Alevi Gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Çok-kültürlülük	- Etkisiz bir dinamik
		Devrimci Sol/Sosyalist Alevi Gruplar	- Sosyalizm - Sosyokültürel Alevi kimliği - Kürt ulusal meselesi	- Etkisiz bir dinamik

dinamiklerle birlikte hareketin Kürt meselesine dair çözüm önerisini değiştirmesinde etkili oldu. BDP-DTK/PKK-KCK IKB'de bir Kürt egemenliğinin kurulmasıyla birlikte demokratik cumhuriyet projesinden sonra demokratik özerklik projesini geliştirmek durumunda kaldı. Öte yandan, çözüm için federe bir Kürt veya Kürdistan bölgesinin kurulmasını savunan diğer ulusal gruplar, IKB'de gelişen modeli bir düşünsel kaynak olarak kullandı; politik önerilerini doğrulamak ve haklılaştırmak için mobilize etti.

Ana-akım Kürt Hareketi

Ana-akım Kürt hareketi IKB'nin ve Kürt hükümetinin kuruluşunu, kendisine karşı Türkiye devletiyle işbirliği yaptığı iddiası ve gerekçesiyle ilk yıllarda oldukça negatif ele aldı ve büyük oranda görmezlikten geldi. Ancak, ana-akım Kürt hareketi bu pozisyonunu zamanla büyük oranda değiştirdi ve 2005'le IKB'yi kendi düşüncelerini doğrulamak ve Kürtleri mobilize etmek için bir bilişsel ve normatif çerçeve olarak kullandı. Daha da önemlisi, IKB'nin idari ve siyasi modeli ana-akım Kürt hareketini Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümüne dair sunduğu siyasi projeyi gözden geçirmek ve yenilemek zorunda bıraktı.

PKK'nin kurucu lideri A. Öcalan, IKB'de iki büyük parti olan PDK ve YNK'yi, kendisinin yakalanması ve Türkiye'ye teslim edilmesiyle (15 Şubat 1999) sonuçlanan uluslararası operasyona katılmakla suçladı. Ana-akım Kürt hareketi yıllarca PDK ve YNK'yi ABD'nin liderliğini yaptığı "uluslararası komplo"nun yerel işbirlikçileri olmakla itham etti.[63] İşin doğrusu, saha

63 A. Öcalan'ın liderliğini yaptığı PKK ile M. Barzani'nin liderliğini yaptığı PDK ve C. Talabani'nin liderliğini yaptığı YNK arasındaki ilişkilerin 1990'lı yıllardan bu yana çatışmalı olduğunu ve birçok kez tarafların önemli kayıplar verdiği silahlı çatışmaya neden olduğunu not etmek gerekir. Özellikle 1990'lı yıllarda, Türk devletinin IKB'de PKK militanlarına karşı gerçekleştirdiği sayısız sınır-ötesi operasyonda PDK ve YNK ile yaptığı işbirliği üç Kürt partisi arasındaki ilişkilere çok büyük zararlar vermiş ve bu Kürt hareketlerinin kendi aralarında işbirliği kurmaları önünde çok önemli engeller oluşturmuştur. 1990'lı yıllardaki silahlı karşılaşmaların yanı sıra, PKK ve PDK arasındaki onyıllar süren kutuplaşmayı da not etmek gerekir. YNK'den farklı olarak PDK PKK'den önceki ilk pan-Kürdist harekettir. PDK 1946 yılında İran Kürdistanı'nda kurulmuştur. PDK Qazî Muhamed ve 2003 yılından bu yana IKB'nin başkanı olan Mesut Barzani'nin babası Mele Mustafa Barzanî liderliğinde Sovyetler'in desteğiyle Mahabad Cumhuriyeti'ni kurmuştur. İran PDK'sinden sonra Irak PDK'si 16 Ağustos 1946 tarihinde kurulmuştur. Türkiye ve Suriye'deki Kürt muhalefeti PDK'den esinlenerek 1957 yılında Suriye PDK'sini ve 1965 yılında da Türkiye PDK'sini kurmuştur. Bu anlamda PKK ve PDK arasında Kürdistan genelinde tarihsel bir rekabetin olduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda daha detaylı bilgiler için bkz. David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (New York: I.B. Tauris, 2005); Mehrdad R. Izady, *The Kurds: A Concise History And Fact Book* (Washington, DC: Taylor & Francis, Inc., 1992); S.X. Mihoyan, "1960-1970 Yıllarında Kürdistan," in *Kürdistan Tarihi*, ed. M.S. Lazarev and S.X. Mihoyan (Istanbul: Avesta, 2010), 291-352. Ayrıca, PKK ve PDK arasında ideolojik ve toplumsal destek anlamında da bir çatışmanın olduğunu not etmek gerekir. Hem Irak'ta hem de Türkiye'de PDK çoğunlukla Kürt hâkim grupları tarafından kurulmuştur. Buna karşın, PKK

araştırmasında görüşülen ana-akım Kürt hareketinin temsilcileri de ilk yıllarda IKB'de Kürt yönetimiyle ilişkilerinin sorunlu olduğunu onayladılar. Hareketin temsilcilerine göre Türk devleti, ana-akım Kürt hareketinin Türkiye'deki Kürtlere etkisini zayıflatmak için IKB'yi kullanmaya çalıştı; Kürt hükümeti de Türkiye ve İran'ın, Ortadoğu'daki ilk Kürt (yarı)devletinin kuruluşuna dönük düşmanca politik tutumlarını yumuşatmak için onlarla işbirliği yapmayı tercih etti.[64]

Bu negatif tutum 2005-2006 sonrası büyük oranda değişmiştir. Bu yıllarla birlikte bir yandan IKB anayasal olarak tanınmış, politik olarak istikrara kavuşmuş, hem Irak genelinde hem de uluslararası alanda gücünü pekiştirmiş; öte yandan PKK kurucu karizmatik liderinin yakalanmasıyla içine düştüğü politik türbülanstan çıkmıştır. 2005'ten bu yana, KBH ve IKB'deki politik hareketlerle BDP-DTK/PKK-KCK'nin müzakere ve işbirliğini geliştirmek için karşılıklı olarak önemli oranda çabaladığı görülüyor.[65] Bu konuda, Ortadoğu'daki ilk Kürt federe devletinin Türkiye'deki Kürtlere etkisi özellikle belirtilmeli. Görüşülen neredeyse tüm politik, ekonomik, dinî elitlere göre IKB, tüm Kürtlerin ulusal duygularını; Türkiye Kürtlerinin kendi ulusal meselelerinin çözümü için talep, beklenti ve motivasyonlarını arttırmıştır. Çoğu politik elitin belirttiği gibi, IKB'nin Kürt kitlelerine etkisi Kürt politik gruplarını kendi pozisyonlarını gözden geçirmeye ve çatışmaları sonlandırmaya zorladı.[66]

Bugün, ana-akım Kürt hareketinin temsilcileri Irak'ta bir Kürt federe devletinin kurulmasını memnuniyetle karşılıyor ve Türkiye'de Kürt ulusal kimliğinin güçlenmesi için büyük bir kaynak olarak görüyor.[67] Örneğin, BDP

Türkiye Kürtlerinin kırsal ve kentsel alandaki alt sınıflarının politik hareketi olarak ortaya çıkmış ve 1970'li ve 1980'li yıllarda Türk devletinin işbirlikçisi olarak gördüğü Kürt hâkim sınıfları sert bir şekilde eleştirmiş ve birçok bölgede hedef almıştır. PKK ve PDK'nin farklı toplumsal tabanları için bkz. Joost Jongerden and Ahmet H. Akkaya, *PKK Üzerine Yazılar* (İstanbul: Vate, 2012); Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development* (New York: Syracuse University Press, 2006), 243-266; Abbas Vali, *Kurds and State in Iran: The Making of Kurdish Identity* (Londra: I.B. Tauris, 2011). Son olarak, PKK ve PDK arasındaki siyasi rekabetin Kürtlerin yaşadığı dört ülkede de devam ettiğini belirtmek gerekir. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de hem PKK ile ilişkisi siyasi hareketler hem de PDK'den esinlenmiş, onunla tarihsel bağlara sahip politik hareketler mevcuttur. Örneğin bugün Suriye'deki *de facto* Kürt kantonlarında siyasi partiler arasındaki uyuşmazlıkların ve anlaşmazlıkların büyük oranda PKK ve PDK arasındaki bu tarihsel çatışmanın bir uzantısı olarak şekillendiği görülüyor.

64 Kışanak, kişisel görüşme; Demir Çelik, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Seydi Fırat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Baydemir, kişisel görüşme; Selahattin Demirtaş, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.

65 Kışanak, kişisel görüşme.

66 M. Zümrüt, kişisel görüşme; Halis Yurtsever, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2012; Baydemir, kişisel görüşme; Demirtaş, kişisel görüşme.

67 Kışanak, kişisel görüşme; Demirtaş, kişisel görüşme; Çelik, kişisel görüşme; S. Fırat, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Serhat Temel, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012; Yurtsever, kişisel görüşme; Hüsamettin Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.05.2012.

Bitlis Milletvekili H. Zeydanlıoğlu'na göre, IKB'nin kurulması, "bin yılların rüyası"nın gerçekleşmesidir.[68] Yine, BDP Bingöl İl Başkanı H. Yurtsever, 2005'te IKB'ye ilk kez gittiğinde Kürdistan Parlamentosu'ndan içeri girmeden önce kapı eşiğini üç defa öptüğünü ifade ediyor.[69] Öte yandan, ana-akım Kürt hareketi son yıllarla birlikte IKB'nin kuruluşunu daha pozitif bir çerçeveden değerlendirip Türkiye'deki Kürt ulusal mücadelesi için bir kaynak olarak değerlendirmesine rağmen, politikalarının belirlenmesinde kurucu bir bileşen olarak ele almıyor ve eleştirel yaklaşımını sürdürüyor.[70]

BDP-DTK/PKK-KCK demokratik cumhuriyet projesi yerine 2007'yle birlikte geçmişte olduğu gibi Kürt meselesini bir egemenlik meselesi olarak çevreleyen demokratik özerklik projesini savunmaya başlamıştır. 1999-2005 arasında demokratik cumhuriyet projesini gerekçeli ve haklı kılmak için özerklik, federasyon, bağımsızlık gibi modelleri gericilik olarak ele alan hareket ve rakipsiz lider Öcalan, IKB'den sonra, Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için önerisini yenilemiş ve demokratik özerklik projesini geliştirmiştir.

Açıktır ki demokratik cumhuriyetten demokratik özerklik projesine geçişi sağlayan ana dinamik Irak'ta bir Kürt egemenliğinin inşasıdır. Bu dönüşüm, ana-akımın 1999'da kurucu liderinin yakalanmasıyla içine düştüğü türbülanstan 2000'lerin ortalarıyla birlikte çıkması ve örgütsel yeniden yapılanmanın bir sonucu olarak taleplerin artırılması şeklinde de okunabilir. Bununla birlikte, demokratik cumhuriyetin özünde egemenliğin paylaşımını öngören modellerin reddi üzerine temellendirilmesi ve demokratik özerklik projesiyle birlikte ana-akım Kürt hareketinin bir tür bölgesel yönetimler talep etmesi, merkezle yetki paylaşımını savunması, yukarıdaki açıklamayı yetersiz kılıyor. Bu anlamda, demokratik özerklik projesi, IKB'nin Türkiye Kürtlerinde yarattığı etkiye verilmiş bir cevap olarak da ele alınabilir. Jeopolitik dinamiklerin Türkiye'deki Kürt meselesindeki etkilerini vurgulayan BDP Eşbaşkanı S. Demirtaş IKB'nin bu dönüşümdeki rolünü teyit ediyor:

> "Kürt hareketi çok dinamik. Sosyalist hareketlerin etkisiyle ulusal kurtuluş hareketine başladı. Sonra koşulları gözeterek demokratik cumhuriyet tezini ortaya attı. Ama Kürt sorunu çözülmediği için hareket kendini revize etme ihtiyacı duydu. ... Kürt sorunu demokratik özerklik temelinde çözülmezse, diyelim ki bir kaç yıl daha, on yıl daha bu şekilde giderse, bölge dengeleri yine değişecek. Belki Güney Kürdistan (Irak Kürdistan Bölgesi) bağımsız olacak, belki Suriye'de başka bir şey çıkacak ortaya. O Türkiye'deki taleple-

68 Zeydanlıoğlu, kişisel görüşme.

69 Yurtsever, kişisel görüşme.

70 Çelik, kişisel görüşme; S: Fırat, kişisel görüşme; Baydemir, kişisel görüşme; Altan Tan, kişisel görüşme, Ankara, 10.10.2012.

ri de etkileyecektir. O zaman demokratik özerklik yerine belki başka bir statüyü savunacak."[71]

Ana-akım Kürt hareketi genel olarak IKB'yi siyasi mobilizasyon süreçlerinde kullanmamasına rağmen, dört farklı ülkenin siyasi hâkimiyeti altında yaşayan Kürtler arasında ulusal bir birliğe ve kimliğe dair düşünceyi güçlendirmek için yerel yönetimler düzeyinde işbirliğini geliştirmeye çalıştı.[72] O. Baydemir'e göre bu işbirliği, Irak ve Türkiye'deki Kürtler arasında ulusal duyguların güçlenmesinde önemli etkilerde bulunmuş ve ekonomi, eğitim, kültür gibi çeşitli alanlarda iki ülkedeki Kürtlerin işbirliğinin gelişmesi için ön açıcı olmuştur.[73]

IKB'den farklı olarak, Suriye Kürdistan Bölgesi (veya bölgeleri) PYD'nin kontrolündedir. Ana-akım Kürt hareketi IKB'nin kuruluşunu desteklemek için Türkiye'deki toplumsal tabanını mobilize etmemesine rağmen Suriye Kürtlerinin siyasi ve ulusal haklarına kavuşmak için sürdürdükleri mücadelelerini desteklemek için önemli bir çaba içerisine girdi.[74] IŞİD'in Suriye'deki üç Kürt kantonundan biri olan Kobanê'ye yönelik saldırıları (Eylül-Kasım 2014) karşısında hareketin neredeyse tüm Kürt bölgesinde ve Avrupa ülkelerinde haftalarca kitleleri mobilize etmesi, bu bölgenin hareket için IKB'den çok farklı bir anlama sahip olduğunu gösteriyor. Bu anlamda Suriye'deki Kürdistan Bölgesi ve üç kanton hareketin Türkiye'deki toplumsal tabanını mobilize ettiği önemli kaynaklarından biri olmuştur. Bu sınır-ötesi mobilizasyon Kürtlerin ve vatanlarının bölündüğü; dört parçadaki Kürt meselesinin çözümünün birbirine bağlı olduğu yönündeki düşünceleri güçlendirmiştir. Bu noktada, Kobanê'ye yönelik IŞİD saldırısında net bir şekilde görüldüğü üzere Türkiye'nin Suriye'deki *de facto* Kürt kantonlarına yönelik mezhepçi, milliyetçi tutumu beklentinin aksine sınır-ötesi Kürt ulusal kimliği ve birliğini güçlendirmiştir.

Diğer ulusal gruplar

BDP-DTK/PKK-KCK'den farklı olarak, Kürt meselesinin çözümü için Türkiye'de federe bir Kürt bölgesinin kurulmasını savunan diğer Kürt ulusal grupları, IKB'nin kuruluşuna büyük bir önem atfediyorlar.

HAK-PAR IKB'yi hem bir motivasyon kaynağı hem de Kürt meselesinin Türkiye'deki çözümü için savundukları federal modeli doğrulamak için kul-

71 Demirtaş, kişisel görüşme.

72 Baydemir, kişisel görüşme; Temel, kişisel görüşme.

73 Baydemir, kişisel görüşme.

74 Ana-akım Kürt hareketine yakın olan Fırat Haber Ajansı Türkiye Kürtlerinin Suriye'deki *de facto* kantonlar konusundaki sosyopolitik mobilizasyonu konusunda 2011 yılından bu yana sayısız haber yaptı. Bu haber örnekleri için bkz. www.firatnews.com.

lanıyor. Dört ülkedeki Kürt politik grupları arasındaki dayanışmayı ve birliği partinin üç temel önceliğinden biri olarak vurgulayan Genel Başkan Bozyel'e göre IKB'nin kuruluşu, "Kürtlerin bin yıllık rüyalarının gerçekleşmesi".. Bozyel, IKB'nin kuruluşu ile birlikte Kürtlerin özgürlüğün bir hayal olmadığını, hemen yanı başlarında gerçekleşen bir realite olduğunu gördüklerini belirtiyor. Milyonlarca Kürd'ün Türkiye metropollerinde yaşamasının etnik/ulusal kimliklere dayalı federal modeli imkânsız kıldığı yönündeki entegrasyonist Kürtlerin argümanlarına karşı Bozyel, IKB modelini ileri sürüyor. Bozyel'e göre bir milyondan fazla Kürdün Irak'ın başkenti Bağdat'ta yaşaması federe Kürdistan bölgesinin ve bölgesel hükümetinin kuruluşuna engel olmamıştır. Öte yanda, IKB'yi çok önemli bir referans gören Genel Başkan, ana-akım Kürt hareketinden farklı olarak Suriye'deki Kürt kantonlarına dikkate değer bir önem atfetmiyor. Burada şu hususu belirtmek önemli: HAK-PAR'ın IKB'deki siyasi partilerle, özellikle de PDK ve YNK ile onyıllardır kurduğu iyi ilişkiler ve bu partilerle olan ortak bilişsel ve normatif çerçevesi, partinin Kürt meselesinin jeopolitik denklemini değiştiren değişimlere ilişkin mevcut politik tutumunda belirleyici etkilere sahip.[75]

KADEP, IKB'nin inşası konusunda HAK-PAR'ınkine benzer bir yaklaşıma sahip. Ş. Elçi, IKB'nin Türkiye'de yaşayan Kürtler için yeni bir bilişsel ve normatif referans haline geldiğini ileri sürüyor. Elçi'ye göre Türkiye'deki Kürtler siyasi güç, ekonomik kalkınma ve ulusal özgürlük bağlamında mevcut statülerini Irak'ta yaşayan Kürtlerle kıyaslıyorlar. Genel Başkan için IKB sadece Türkiye'deki Kürtlerin ulusal özgürlüğe motivasyonlarını artırmadı, idari ve siyasi modeliyle Kürt politik gruplarının talep ve beklentilerini de yükseltti. Elçi, politik grupların IKB'yi bugüne dek bir referans noktası olarak kullandıklarını belirtiyor:

> "Kürdistan'ın bir parçasında bir federasyon kuruldu. Bu federasyon oldukça güçlü, neredeyse bağımsızlığa yakın. Bundan sonra, biz bundan daha azını talep edemeyiz. 2006'ya dek DTP (BDP'nin selefi) bireysel kültürel haklar, insan hakları talep ediyordu. Ancak, Irak Kürdistan Bölgesi'nin kurulmasından sonra, siz bunları talep edemezsiniz. Türkiye Kürtler için federal bir sistemi kabul etmek zorundadır. Aksi takdirde Kürtler (bağımsız) bir devlet talep edecektir."[76]

KADEP Genel Başkanı'na göre Kürtlerin Suriye'de politik bir statü elde etmesi durumunda, bu jeopolitik değişimlerin Türkiye'deki Kürtler üzerindeki etkisi artacak.[77]

75 Bozyel, kişisel görüşme.

76 Elçi, kişisel görüşme.

77 Elçi, kişisel görüşme.

TDŞK için de IKB bir referans noktası. HAK-PAR ve KADEP'ten farklı olarak, IKB'deki Kürt politik grupları arasındaki iç demokrasi, çoğulculuk ve birlik konularına daha fazla dikkat çekiyor. Ana-akım Kürt hareketini diğer grupları dışlamakla eleştiren TDŞK sözcüsü H. İpek'e göre Türkiye Kürtlerinin kendi içinde çoğulcu bir sistem oluşturmaları için IKB iyi model sunuyor:

> "Orada (Irak Kürdistan Bölgesi'nde) takdirle karşılanacak bir şey hükümetin oluşturulmasında, seçimlerde. Yüzde kırk alanın da, yüzde bir alanın da bir araya geldiği bir konsept oluşturdular. Burada KDP (PDK) veya YNK ezici çoğunluklarını kullanarak 'bu İslâmcıdır, bu sosyalisttir, bu Yezidi'dir veya bu gayrimüslim'dir', herhangi bir ezme ve dışlama yapmadı. Mümkün olduğunca hepsini bir araya getirdiler. Bu oradaki başarı grafiğini, gelişme grafiğini ülke, devlet, millet olma yolunda hızlandırdı, motive etti, ivme kazandırdı."[78]

Son olarak, "Kürdistan meselesini" kendi kaderini tayin etme hakkı olarak tanımlayan ve mevcut şartlarda federal bir Kürdistan bölgesini en makul çözüm olarak savunan ÖSP, IKB'nin inşasından memnun ve bunu bir referans olarak görüyor. ÖSP Genel Başkanı S. Çiftyürek'e göre IKB'nin ve Suriye'de *de facto* Kürt bölgesinin kurulmasından sonra ana-akım Kürt hareketinin savunduğu demokratik özerklik projesi Kürtler açısından aşıldı; talep ve beklentiler yükseldi:

> "Kürdistan coğrafyası hareketli, Ortadoğu coğrafyası hareketli. Bu hareketlilik Güney Kürdistan'a daha yeni mevzilerin önünü açıyor. Suriye'de ister Esad gitsin, ister kalsın, siyasi statünün önünde önemli beklentiler var, bu yönde önemli açılımların olacağı kanaatindeyim. Bir kere, mevcut siyasal konjonktürde, Kürdistan ve bölgenin konjonktüründe, demokratik konfederalizm tezi nesnel olarak aşıldı. Bunu BDP'li dostlarımız da biliyorlar. Yani 'devlet istemiyoruz, kültürel haklarla sınırlı idari özerklik, 25 bölgeye bölünecek olan idari özerklik', devlet bu teze çok uzak değildir, ben bunun önemli ölçüde aşıldığı kanaatindeyim. Niye aşıldı? Her şey bir yana Habur'un[79] öte yakasında Kürdistan bayrağı dalgalanıyor. Orada bir federasyon hatta bir konfederasyon yapısı var. Suriye Kürdistanı'nda siyasi statünün tartışıldığı bir ortamda, Selahattin Demirtaş'ın tabiriyle 'Türkiye'nin etrafının Kürdistan sınırlarıyla çevrildiği bir ortamda', Kuzey Kürdistan gibi Kürdistan'ın %40'ını aşağı yukarı oluşturan nüfus ve coğrafya olarak bir yerde, kültürel haklarla ya da Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile 20-25 bölgeye ayrılmış bir şey mümkün değil. Zaten BDP'li dostlarımız da tarif ederken, esasında bir federasyonu, bir özerkliği tarif ediyorlar."[80]

78 İpek, kişisel görüşme.

79 Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesi'ne açılan Şırnak'ın Silopi ilçesindeki Habur sınır kapısı.

80 Çiftyürek, kişisel görüşme.

Özetle, IKB ve Suriye'deki Kürt kantonları en az üç nedenden ötürü, Türkiye'nin Kürt meselesinin şekillenmesinde belirleyici roldeki içsel dinamiklere dönüşmüştür: (1) Ortadoğu'daki ilk Kürt federe devleti IKB idari ve siyasi modeliyle Türkiye'deki Kürt politik grupları için yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve sunmuştur. (2) Ana-akım Kürt Hareketi PDK ve YNK'yle çatışmalı ilişkilerinin bir sonucu olarak IKB'yi bir bilişsel ve normatif kısıt olarak ele almıştır. Buna karşın, Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için sunduğu siyasi projeyi değiştirmek zorunda kalmıştır. Demokratik özerklik projesi bu sürecin bir sonucu olarak görülebilir. Buna karşın, diğer ulusal gruplar IKB'nin kuruluşunu memnuniyetle karşılamış ve Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için savundukları federal modeli doğru ve haklı kılmak için bilişsel ve normatif bir kaynak olarak kullanmıştır. (3) Diğer ulusal bloklardan farklı olarak ana-akım Kürt hareketi, Suriye'deki *de facto* Kürt kantonlarına büyük bir önem veriyor. Burada Türkiye'deki Kürt partilerinin ve gruplarının IKB ve Kürt kantonlarını yöneten politik gruplarla kurdukları ilişkilerin belirleyiciliği görülüyor.

Jeopolitik değişimler ve Kürt ekonomik elitleri

Jeopolitik değişimlerin Kürt ekonomik elitlerine etkisi, bu grupların toplumsal tahayyüllerine, Kürt meselesi konusunda maddi ve normatif çıkarlarına ve merkezî devletle ilişkilerine göre farklılaşıyor. Merkezî devletle iyi ilişkiler kuran İslâmcı ekonomik elitler için IKB bir ekonomik kaynak. Merkezî hükümetle iyi ilişkileri olan ve siyasi meselelere müdahillikten uzak seküler ekonomik elitler için de IKB esasında bir ekonomik kaynak. Bununla birlikte Türk devletini Kürt bölgesindeki ekonomik aktörleri yeterince desteklemediği için eleştiriyorlar. Kürt meselesini bir ulusal mesele olarak gören ve siyasi meselelere kendi özgün kurumlarıyla (işveren dernekleri, ticaret ve sanayi odaları, esnaf ve sanatkâr odaları vb.) müdahil olmaya çalışan ekonomik elitler için IKB, sadece ekonomik kaynaklardan dolayı değil, Türkiye'deki Kürt ulusal sorununa sağladığı yeni bilişsel ve normatif çerçeveden dolayı da çok önemli. Bu grup, bir yandan Türk devletini IKB pazarında Kürt ekonomik aktörlerini yeterince desteklemediği için eleştirirken, hatta dışlayıcı politikalar izlediği için suçlarken, öte yandan ana-akım Kürt hareketini de Türkiye ve Irak'taki iki Kürt bölgesi arasında ekonomik işbirliğine yönelik çabalamadığı gerekçesiyle eleştiriyorlar. Son olarak, Alevi ekonomik elitleri, IKB'ye dikkate değer bir önem atfetmiyor ve IKB'nin Kürt Alevilerine etkilerinin hem politik hem de ekonomik anlamda sınırlılığını belirtiyorlar.

İslâmcı ekonomik elitler

İslâmcı Kürt ekonomik elitleri Kuzey Irak[81] olarak adlandırdıkları IKB'ye özel bir "ulusal" ya da "politik" önem atfetmiyorlar. Bu grup için IKB, esasında bir ekonomik kaynak, yatırım yapıp ekonomik faaliyetlerini genişletebilecekleri yeni bir pazar olarak görülüyor.[82] Örneğin, görüşülen İslâmcı elitlerin tamamı IKB'yi bireysel veya üyesi oldukları işveren dernekleri vasıtasıyla en az bir kez ziyaret etmiştir.[83] Yine, AK Parti yetkilileri, Türkiye'nin IKB'ye yaptığı ihracatın 2012'de 8-9 milyar dolar civarında olduğunu ileri sürüyorlar.[84] Ayrıca, 140 ülkede temsilciliklerinin olduğunun altını çizen TUSKON'un Şanlıurfa'daki yerel üyesi ŞÜGİAD'ın Başkanı M. Öksüzoğlu'na göre:

> "Türkiye artık bölgede bir hami, abi, Türkiye bu sorunu çözmek zorunda zaten. İşte federasyon, konfederasyon, bunlar bizi aşan şeyler. Bize lazım olan kavgasız bir bölge. ... Urfa'da en fazla ihracat yapan şirketlerden biri benimdir. Benim en fazla ihracatım Irak'ta Kürdistan bölgesindedir. Benim müşterilerimin hepsi Kürdistan'da kuzey tarafında."[85]

Bununla birlikte, İslâmcı ekonomik elitlere göre IKB'de faaliyet yürüten Türkiyeli firmaların çoğu, ülkenin batısındaki faal şirketler ve Türkiye'nin Kürt bölgesinden olup da IKB pazarındaki şirketler çok küçük bir alana sahip. Kürt bölgesindeki şirketleri yeterince desteklemediği için hükümeti eleştirmelerine rağmen,[86] bu gruplara göre bu durumun temel nedeni Kürt şirketlerinin finansal ve kurumsal kapasitelerinin yetersizliği.[87]

Bu konuda, çoğu ekonomik elit için IKB'nin özellikle sınır şehirlerine ekonomik katkısı daha fazla. DTSO'nun eski başkanı, AK Parti Diyarbakır Milletvekili G. Ensarioğlu'nun IKB'nin sınır şehirleri üzerindeki ekonomik etki-

---

81 Türk devleti ve hükümet yetkilileri "Irak Kürdistan Bölgesi" ve "Kürdistan Bölgesel Hükümeti" ifadesini –Irak anayasasında böyle tanındığı halde– kullanmaktan uzak duruyorlar. Bunun yerine "Kuzey Irak Bölgesi", "Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi" gibi ifadeler kullanıyorlar. Devletin ve hükümetin yaklaşımından etkilen çoğu Kürt ekonomik eliti de Kürdistan tabirini kullanmaktan imtina ediyorlar. Başbakan Erdoğan "Kürdistan" tabirini ilk kez 16 Kasım 2013 tarihinde Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin Başkanı M. Barzani'yi davet ettiği Diyarbakır mitinginde kullandı. Buna rağmen, devlet ve hükümet yetkililerinin "Kürdistan" tabirini kullanmaktan uzak durmaya devam ettiği görülüyor.

82 Aykut, kişisel görüşme; Korkutata, kişisel görüşme; Tatlı, kişisel görüşme; Dündar, kişisel görüşme; Galip Ensarioğlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 04.06.2012; D. M. M. Fırat, kişisel görüşme.

83 Aykut, kişisel görüşme; Korkutata, kişisel görüşme; Tatlı, kişisel görüşme; Alimoğlu, kişisel görüşme; Ensarioğlu, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Dündar, kişisel görüşme.

84 Ensarioğlu, kişisel görüşme; D. M. M. Fırat, kişisel görüşme.

85 Öksüzoğlu, kişisel görüşme.

86 Aykut, kişisel görüşme.

87 Aykut, kişisel görüşme; Tatlı, kişisel görüşme.

sini doğruluyor. Bununla birlikte, Ensarioğlu'nun Diyarbakır-Gaziantep kıyaslaması, yükselen IKB pazarının Kürt (politik) bölgesinin[88] ekonomisine etkilerinin oldukça sınırlı olduğunu ve bu pazardan fayda sağlayan ana şehirlerin IKB'ye komşu Kürt bölgesinde bulunan illerden ziyade Türkiye'nin batı illeri olduğunu açıkça ortaya koyuyor: "Sanayi kendiliğinden gelişmez: Ya sınıra yakın olacaksınız, ya limana, ya hammaddeye. Diyarbakır'da bunların hiçbiri yok. Şu anda Şırnak'ın ihracatı bizim 3 mislimiz, Mardin'in ihracatı bizim 2 mislimiz. Antep'in ihracatı bizim 30 mislimiz."[89]

İslâmcı ekonomik elitleri yükselen IKB pazarının Türkiye'deki ekonomik elitler için dikkate değer bir ekonomik kaynak sunduğu konusunda mutabık olsalar da politik anlamda IKB'ye farklı anlamlar biçiyorlar. Bazıları IKB'nin kuruluşunu değerlendirirken ABD gibi emperyalist güçlerin Ortadoğu'ya dönük politikalarına dikkat çekiyor.[90] Buna karşın, bazı elitlere göre ise Türkiye'nin kendi Kürt meselesini çözmesi için IKB iyi bir model olabilir.[91] Öte yandan, bir kısım elit ise IKB gibi ekonomik olarak fazla gelişmemiş ve komşuları tarafından izole edilmiş bir bölgede yaşamaktansa, Türkiye gibi demokratik ve ekonomik olarak da gelişmiş bir ülkede yaşamayı tercih ediyor.[92] Bu son gruba göre, Türkiye'deki Kürtlerin IKB'den faydalanabilecekleri tek şey Kürt kültürel kimliği. Buna göre, IKB Türkiye Kürtlerine kendi kimlik krizlerini çözmek ve kültürel kimliklerini kamusal alanda açıkça ifade etmek için katkı sağlayabilir.[93]

Seküler ekonomik elitler

Politik konulara doğrudan müdahillikten uzak duran ve hükümetle ilişkilerini iyi tutmaya çalışan, bununla beraber dine önem atfetmeyen seküler ekonomik elitler, İslâmcı ekonomik elitlerin IKB'ye ilişkin görüşlerini büyük ölçüde paylaşıyorlar. Bu grup için de IKB esasında bir ekonomik kaynak ve IKB'nin Türkiye'nin Kürt bölgesinin ekonomik gelişimi üzerine olan etkisi sınırlı. İslâmcı ekonomik elitler gibi, seküler elitler de bu konuda AK Parti hükümetinin Kürt ekonomik elitlerine ve Kürt bölgesine yönelik dışlayıcı

88 Gaziantep genellikle Kürt kültürel bölgesinin bir parçası olarak görülür. Ancak, bu ilin Türk ekonomik, politik, kültürel ve sosyal sistemiyle bütünleştiği ve nüfusunun büyük oranda Türklüğe asimile olduğunu belirtmek gerekir. Yine Kürt sosyopolitik mobilizasyonunun diğer Kürt şehirlerine göre Gaziantep'te oldukça marjinal kaldığını biliniyor. Bundan ötürü tarihsel ve kültürel olarak Gaziantep Kürt bölgesinin bir parçası olsa da, politik olarak Kürt bölgesinin içinde yer almadığının altını çizmek gerekir.

89 Ensarioğlu, kişisel görüşme.

90 Korkutata, kişisel görüşme; Yetkin, kişisel görüşme.

91 Dündar, kişisel görüşme.

92 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; Ensarioğlu, kişisel görüşme.

93 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme.

ekonomik politikalarına ve Kürt bölgesindeki şirketlerin finansal ve kurumsal kapasite yetersizliğine dikkat çekiyorlar.[94] Örneğin DTSO Genel Sekreteri M. Aslan, 2011'de Diyarbakır'ın IKB'ye olan ihracatının 165 milyon dolar, buna karşın Gaziantep'in ihracatının ise 5,5 milyar dolar olduğunu (33 kattan fazla) belirtiyor.[95]

İslâmcı ekonomik elitlerden farklı olarak, bu gruba göre Türkiye'nin Kürt bölgesinin IKB ile paylaştığı Kürt kültürel kimliği iki bölge arasındaki ekonomik işbirliğini güçlendirebilir. Seküler ekonomik elitler ayrıca İslâmcı ekonomik elitlere göre hükümeti Erbil-Diyarbakır arasında ekonomik bir köprü kurmadığı hatta bunu engellediği yönünde daha sert eleştiriyorlar.[96] Örneğin, bu grubun bazı üyeleri, Diyarbakır-Erbil arasındaki ekonomik işbirliğini artırmak için 2003'ten beri hükümetten ısrarla talep ettikleri uluslararası havaalanının hâlâ yapılmadığını ve mevcut havaalanının hâlâ uluslararası uçuşlara kapalı olduğunu belirtiyorlar.[97] Öte yandan, seküler ekonomik elitler de geleceklerini Erbil'de değil Ankara'da görüyorlar.[98] Bölgenin etkili iş adamlarından M. Odabaşı'nın görüşleri Kürt ekonomik elitlerinin yaklaşımını iyi özetliyor:

> "Diyarbakır'da yaşayan bir Kürt olarak benim hedefim asla Erbil değildir. Ben Türkiye Kürtlerinin de hedefinin Erbil olduğuna inanmıyorum. Türkiye Kürtleri Türkiye Cumhuriyeti içinde çok modern bir yaşam standardı, çok daha ileri bir ekonomik düzey, çok daha gelişmiş bir ortam yaratabilirlerse burada elde edecekleri mutluluğu Irak'ta bulma şansları yok."[99]

Ulusal ekonomik elitler

Kürt meselesini bir "ulusal mesele" olarak çerçeveleyen ekonomik elitler bir önceki grubun IKB'nin Türkiye'nin Kürt bölgesinin ekonomisine sınırlı etkisi düşüncesini paylaşıyorlar. Ulusal ekonomik elitlere göre de Türk devletinin ve hükümetinin Kürt ekonomik elitlerine ve Kürt bölgesine yönelik ayrımcı politikaları ile Kürt bölgesindeki şirketlerin finansal ve kurumsal zayıf kapasiteleri, IKB'nin etkisini sınırlayan iki temel dinamik. Bununla bera-

94 Ebedioğlu, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; Mehmet Aslan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012; Aziz, Gölcük, kişisel görüşme, 11.05.2012; Uzunyaya, kişisel görüşme; Nasıroğlu, kişisel görüşme.

95 M. Aslan, kişisel görüşme.

96 Ebedioğlu, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme; M. Aslan, kişisel görüşme; Uzunyaya, kişisel görüşme.

97 Gölcük, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme.

98 Ebedioğlu, kişisel görüşme; Odabaşı, kişisel görüşme.

99 Odabaşı, kişisel görüşme.

ber bu ekonomik grup IKB ile ilgili farklı bir bilişsel ve normatif çerçeveye sahip. Ulusal ekonomik elitler IKB'yi sadece bir ekonomik kaynak olarak değil, aynı zamanda Türkiye'de (ve İran ve Suriye'de) Kürt meselesinin çözümü için kullanışlı bir bilişsel ve normatif kaynak olarak ele alıyorlar. Bundan ötürü, bu elitler IKB'nin Türkiye'nin Kürt meselesine ve AK Parti yönetimiyle birlikte gündeme gelen reform sürecine etkilerine dikkat çekiyorlar. Ayrıca, diğer ekonomik elitlere kıyasla ulusal ekonomik elitler devletin Kürt bölgesine, özellikle de Kürt ekonomik aktörlerine yönelik ayrımcı sosyoekonomik politikalarını daha sert bir şekilde eleştiriyorlar.[100]

DİSİAD Başkanı R. Türk'ün aşağıdaki ifadeleri, ulusal ekonomik elitlerin IKB'ye yönelik "ulusal" çerçevelerini çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor:

> "Bir aile düşünün, bir veliaht bekliyor ve bu veliaht bir türlü doğmuyor. Orada o ailenin o erken çocuk üzerindeki titremelerini düşünün. Nasıl titrerler o çocuk üzerinde. Kürtler için de, Kürdistan federe devleti öyle bir şeydir. Talabani'nin Irak Cumhurbaşkanı olabileceği kimin aklına gelirdi? Öyle bir şey olabilir miydi? Barzani'nin federe Kürt devletinin başkanı olacağı kimin aklına gelirdi? Öyle bir şey düşünülemezdi. Bunun için de her Kürd'ün bu yapının korunmasından yana hislerinin olduğunu düşünüyorum."[101]

Bu "ulusal" çerçeve bu ekonomik elitlerin Türkiye'nin kendi Kürt bölgesine ve IKB'ye yönelik politikalarını sadece ekonomik dinamiklerle değil, aynı zamanda siyasi dinamiklerle analiz etmesine yol açıyor.

Yükselen IKB pazarı Türkiye'de en yoksul ve en yoksun bölge olan Kürt bölgesini geliştirmek ve bölgeler arası eşitsizlik farkını gidermek için çok önemli ekonomik bir kaynak sunmuştur. Bununla birlikte, bu ekonomik elitlere göre, Türk hükümeti bugüne dek IKB ile kendi Kürt bölgesi arasındaki ekonomik ilişkiyi sınırlamıştır. Sonuç olarak, her iki bölge aynı dili konuşmasına ve aynı kültürel kimliği paylaşmasına rağmen Türkiye'de IKB ile ekonomik işbirliği geliştiren iller bu bölgeye yakın Kürt illeri yerine Gaziantep, Mersin, Kayseri, Ankara ve İstanbul şehirleri olmuştur.

Burada, ulusal ekonomik elitler sadece Türk hükümetini değil, ana-akım Kürt hareketini de eleştiriyor. Bu gruba göre BDP-DTK/PKK-KCK iki bölge arasında sosyoekonomik işbirliğinin gelişmesi ve Diyarbakır-Erbil arası bir köprünün kurulması için çabalamamıştır.[102]

---

100 Türk, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; B. Yılmaz, kişisel görüşme; Mehmet Kaya, kişisel görüşme; Mahmut Yeşil, kişisel görüşme, Diyarbakır, 09.05, 2012; Baysal, kişisel görüşme; Samed Bilgin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; Sarı, kişisel görüşme; Celalettin Birtane, kişisel görüşme, Diyarbakır, 31.05.2012.

101 Türk, kişisel görüşme.

102 Türk, kişisel görüşme; Birtane, kişisel görüşme; Bilgin, kişisel görüşme; Mehmet Kaya, kişisel görüşme; M. Aslan, kişisel görüşme.

Alevi ekonomik elitler

Alevi ekonomik elitler IKB ya da Suriye'deki *de facto* Kürt kantonlarına çok bir önem atfetmiyorlar.[103] Bu grup için, Alevi ve Sünni-Müslim Kürtler arasında net bir ayrım yapıyor ve, IKB, Sünni-Müslim Kürtlerden farklı olarak Alevi Kürtlerin gündeminde önemli bir yer teşkil etmiyor. Ötesi, saha araştırmasında, bazı Kürt Alevi ekonomik elitlerin "emperyalist güçlerin" kuruluşundaki rolünden ötürü IKB'ye dair negatif bir algıya sahip olduğu görülmüştür.[104] Bu ekonomik elitlere göre ekonomik ilişkilerde bile IKB'nin Dersim'e etkisi göz ardı edilebilecek düzeyde. Bu gruba göre, İstanbul, Ankara ya da Avrupa ülkelerinde yaşayan bazı Dersimli Kürt Alevilerin IKB'de ekonomik yatırımları mevcuttur, bununla birlikte IKB'de faaliyet yürüten Dersimli Alevi Kürtlere ait şirketlerin sayısı bir-ikiyi geçmiyor ve bunlar da küçük ölçekli faaliyetlerdir.

Bununla birlikte, Alevi ekonomik elitlere göre de Irak'taki Kürtlerin "özyönetimleri" Türkiye'deki (Sünni-Müslim) Kürtler için bir model sunuyor. Bundan ötürü, bu gruplara göre, IKB'nin kuruluşu ana-akım Kürt hareketi için olumlu politik bir dinamik olarak işlev görmüştür. Tunceli ESOB'un Başkanı H. Bellice'nin konuya dair görüşleri IKB'nin genelde Alevi Kürtler, özelde ise Alevi ekonomik elitlere etkisini iyi özetliyor: "Yerelden baktığımızda (IKB'nin) çok ciddi bir etkisinin olduğunu söyleyemeyiz. Genel siyasette ise BDP'ye yaradığı söylenebilir. Siyaseten olumlu bir hava getirir: Irak'ta ve Suriye'de Kürtler kendini yönetiyor, biz niye kendimizi yönetmeyelim..."[105]

Özetle, Irak ve Suriye'deki jeopolitik değişimler Kürt ekonomik elitlerini farklı şekillerde etkilemiştir. Bu grupların jeopolitik değişimleri ele alma biçimleri büyük oranda toplumsal tahayyüllerine, Kürt meselesine dair normatif ve maddi çıkarlarına, yine merkezî devletle olan ilişkilerine bağlı olarak farklılaşıyor. Kürt ekonomik elitleri IKB'nin kendileri için yeni bir ekonomik kaynak sunduğu konusunda mutabık olsalar da, sadece Kürt meselesini bir ulusal mesele olarak gören ekonomik elitler IKB'nin Türkiye Kürtleri için sunduğu bilişsel ve normatif çerçeveye dikkat çekiyorlar. Buna karşın, Alevi Kürt ekonomik elitleri jeopolitik dinamiklerin, Sünni-Kürtlere yansımasından farklı olarak Aleviler ve ekonomik elitleri üzerinde önemli bir etkide bulunmadığını belirtiyorlar.

---

103 Cengiz, kişisel görüşme; Bellice, kişisel görüşme; Güler, kişisel görüşme; Gündoğan, kişisel görüşme.

104 Bellice, kişisel görüşme; Gündoğan, kişisel görüşme.

105 Bellice, kişisel görüşme.

Jeopolitik değişimler ve dinî gruplar

Ulusal gruplar ve ekonomik elitler gibi, Kürt dinî grupları da Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde oluşan değişimleri farklı şekillerde ele alıyorlar. Ankara merkezli Kürt İslâmcı gruplar jeopolitik değişimleri, özellikle de IKB'nin kuruluşunu ulusal, bölgesel ve uluslararası ölçekte ekonomik ve politik bir kaynak olarak görüyorlar. Buna karşın, otonom Kürt İslâmcı grupları IKB ve Suriye'deki *de facto* Kürt kantonlarının kuruluşunu çoğunlukla "Kürt ulusal çerçevesinden" değerlendiriyorlar ve bu jeopolitik değişimleri Kürt ulusal taleplerini doğru ve haklı kılmak için yeni bir bilişsel ve normatif kaynak olarak değerlendiriyorlar. Önceki iki gruptan farklı olarak Kürt Alevi grupları jeopolitik değişimlere büyük ölçüde bir önem atfetmiyorlar ve bunları Alevi dinî kimliğini merkeze alan Alevi toplumu üzerinde pek fazla etkisi olmayan dinamikler olarak görüyorlar.

AK Parti, GC ve MGH

GC'nin IKB'ye yönelik yaklaşımı büyük oranda İslâmcı ekonomik elitlerin yaklaşımıyla aynı. GC'nin Kürt temsilcileri "Kuzey Irak" dedikleri IKB'ye özel bir "ulusal" ya da "siyasi" önem atfetmiyorlar. Bu grup IKB'yi esasında bir ekonomik kaynak, Türkiye için yeni bir pazar olarak değerlendiriyor.[106]

AK Parti'nin yerel temsilcileri IKB'yi hem ekonomik hem de politik bir kaynak olarak ele alıyorlar. GC temsilcileri gibi AK Parti'nin temsilcileri de IKB'nin Türkiye ekonomisi için çok önemli bir pazar olduğunu söylüyorlar. AK Parti'nin Kürt milletvekilleri bundan ötürü hem Türk hükümetinin hem de KBH'nin ekonomik işbirliğine çok önem verdiğini belirtiyorlar.[107] AK Parti'nin Kürt temsilcileri aynı zamanda Türkiye ve IKB arasındaki işbirliğinin Türkiye için dikkate değer politik bir kaynak sunduğunu ileri sürüyorlar. Bölgesel ve ulusal düzeyde, Türkiye ve IKB arasındaki işbirliği, hükümetin Kürt sorununu çözmek istediği ve bu amaçla çabaladığı yönünde bir düşüncenin hem Kürt bölgesinde hem de ülke genelinde kabul görmesini sağlıyor.[108] Bunu yaparak, AK Parti ana-akım Kürt hareketine karşı muhalefet ederek Kürt toplumu içindeki etki ve gücünü zayıflatmaya çalışıyor. Uluslararası düzeyde ise, hükümet temsilcileri Türkiye ve IKB arasındaki ekonomik ve politik işbirliğinin Türkiye'nin bölgesel bir güç olması yolunda önemli bir kaynak sunduğunu ileri sürüyorlar.[109] Buna göre, Türkiye Orta-

106 Korkutata, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Tatlı, kişisel görüşme.

107 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; İ. Aslan, kişisel görüşme; Z. Özdemir, kişisel görüşme.

108 D. M. M. Fırat, kişisel görüşme; İ. Aslan, kişisel görüşme; Z. Özdemir, kişisel görüşme; Sözen, kişisel görüşme; Yaşar, kişisel görüşme; Altaç, kişisel görüşme.

109 Sözen, kişisel görüşme; Z. Özdemir, kişisel görüşme; İ. Aslan, kişisel görüşme.

doğu'da ve İslâm dünyasında ekonomik[110] ve politik anlamda bölgesel (hatta) uluslararası lider bir ülke olmaya çalışıyor.[111] IKB ile geliştirilen işbirliği Türkiye'nin ekonomik ve politik etki sahasını genişleterek bu sürece çok önemli bir katkı sağlıyor.[112]

GC ve AK Parti temsilcilerine kıyasla, MGH'nin temsilcileri IKB'yi daha "ulusal" bir çerçeveden ele alıyorlar. Birçok ulusal grup temsilcisi gibi, MGH'nin Bingöl'deki etkili isimlerinden F. Aytar, Kürt federe devletinin kuruluşunu memnuniyetle karşılıyor ve onu onyıllar süren Kürt kimliğini üzerindeki inkâr politikalarına bir cevap olarak değerlendiriyor:

> "(Irak Kürdistan Bölgesi'nin kuruluşunun) yıllarca Kürt kimliğini inkâr eden, Kürt diliyle bir şeyin olmayacağını savunan insanlara en büyük cevap olduğunu düşünüyorum. O dille de demek ki eğitim yapılabiliyor, o dille de devlet yönetilebiliyor. Oradaki, o ismi olmayan devletle beraber, Kürtlerin de, daha tam da olmasa, hakkını savunacak bir devletin olması, Kürtler açısından da çok önemli."[113]

Otonom Kürt İslâmcı gruplar

Ankara merkezli İslâmcı gruplardan farklı olarak MZC Irak'ta federe Kürt devletinin kurulmasından memnun ve Kürtler için "çok kıymetli" ve "gerekli" olarak tanımlıyor.[114] MZC için IKB yeni bir siyasi ve organizasyonel kaynak. IKB'deki çoğu İslâmcı Kürt grubuyla ilişkilerini geliştirmeye çalışıyor. Bununla beraber cemaate göre kültürel ve dilsel farklılıklardan dolayı IKB'nin Türkiye'nin Kürt bölgesi üzerindeki etkisi sınırlı. Cemaatin kanaat önderlerinden M. Kaya'nın da belirttiği üzere iki bölgenin de halkı Kürt olmasına rağmen Kürtçe'nin farklı lehçelerini konuşuyorlar ve farklı kültürlere sahipler;

---

110 Kirişçi, *a.g.e.*

111 AK Parti'nin bu konudaki heveslerine dair iyi bir analiz için bkz. Henri J. Barkey, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*; Abramowitz ve Henri J. Barkey, *a.g.e.*

112 Bu konuyu başka yerde daha detaylı tartıştım. Bkz. Cuma Çiçek, "La Question Kurde à Nouveau Après Le Printemps Arabe : Au Mirroir de L'interaction Des Dynamiques Internes et Externes," in *La Politique Turque En Question, Entre Imperfections et Adaptations*, ed. Emel P. Dal (Paris: L'Harmattan, 2012), 229-252. Türkiye'nin dış politikası konusunda daha detaylı bir tartışma için ayrıca bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (Istanbul: Küre Yayınları, 2003); Svante E. Cornell, "Changes in Turkey: What Drives Turkish Foreign Policy?," *The Middle East Quarterly* no. Winter 2012 (2012): 13-24; Soner Çağaptay, "Is Turkey Leaving the West? An Islamist Foreign Policy Puts Ankara at Odds With Its Former Allies," *Foreign Affairs* 2009, no. Ekim Ian O. Lesser, "What to Read on Turkish Politics," *Foreign Affairs* no. Eylül 2009 (2009); Henri J. Barkey, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*; Kirişçi, Age; Taşpınar Ömer, *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Papers (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2008).

113 Aytar, kişisel görüşme.

114 Muhittin Kaya, kişisel görüşme.

bu da karşılıklı ilişki geliştirmeyi zorlaştırıyor. Kaya'ya göre bu durum Türkiye'nin Kürt bölgesindeki Zazakî konuşan Kürtler için çok daha geçerli.[115] Zira IKB'nin Behdinan bölgesinde hâkim lehçe Soranî değil, Kurmancî; Soranî ve Kurmancî birbirine yakın, belli ölçüde karşılıklı anlaşmayı mümkün kılacak yakın lehçeler iken; Zazakî sadece Türkiye'de konuşuluyor ve Kurmancî'ye göre Soranî'den karşılıklı anlaşmayı mümkün kılmayacak kadar uzak.

Kaya'nın altını çizdiği sınırlara rağmen, IKB'yi MZC, ulusal bir kaynak olarak ele alıyor. Cemaat kendini Kürt İslâmcı grup olarak tanımlamıyor ve İslâmi bir hareket olduğunu ileri sürüyor. Bununla birlikte, MZC'nin Kürt ulusal birliği için tarihte ilk kez toplanacak olan Kürt Ulusal Kongresi çalışmalarına aktif katılan gruplardan biri olduğu görülüyor.

KH için de IKB esasında bir siyasi ve organizasyonel kaynak ama sadece ulusal birlik için değil, ayrıca İslâmi kimlik ve birlik için de. Bununla beraber, KH'nin temsilcileri IKB konusunda İslâmi ve ulusal kimlik boyutlarına farklı derecelerde önem atfediyor. Diyarbakır ve Batman'da cemaat temsilcileri ve kanaat önderlerinin, IKB hususunda "ulusal bir çerçeveye" sahip oldukları ve federe Kürt devletine dikkate değer bir önem verdikleri görülüyor.[116] Öte yanda Şanlıurfa ve Bingöl'de ise cemaatin temsilcileri genellikle IKB'deki İslâm meselesine odaklanıyorlar ve Kürt federe devletini İslâmcı bir çerçeveden analiz ediyorlar.[117] KH'nin merkezî düzeydeki temsilcilerinin ve kanaat önderlerinin konuya dair görüşlerine bakıldığında Şanlıurfa ve Bingöl'deki temsilcilere yakın bir pozisyona sahip oldukları söylenebilir.[118] Diyarbakır ve Batman'daki temsilciler İslâmi çerçeveden bazı eleştiriler yapsalar da çoğunlukla IKB'nin kuruluşunun Kürtler açısından önemine dikkat çekiyorlar. Buna karşın, Şanlıurfa ve Bingöl'deki temsilciler IKB'yi tartışırken federe Kürt devletinin kuruluşunu memnuniyete karşılamakla birlikte çoğunlukla, IKB'nin kuruluşunda emperyalist güçlerin oynadığı rolden, IKB'nin idari siyasi sisteminin seküler niteliğinden ve İslâmcı grupların orada yaşadığı politik sorunlardan dolayı eleştiriyorlar.

Bu içsel farklılıklara rağmen, KH'nin IKB'deki İslâmcı gruplarla işbirliği geliştirdiği; Türkiye ve Irak'ın Kürt bölgeleri arasında İslâmcı bir Kürt köprüsü inşa etmeye çalıştığı görülüyor. Örneğin, cemaat TV kanalı, radyo, gazete ve dergilerinde, yine organize ettiği konferans ve politik mitinglerde diğer üç ülkedeki Kürt bölgelerine, özellikle de IKB'ye önemli ölçüde yer veriyor.[119]

---

115 Muhittin Kaya, kişisel görüşme; Enver Butasun, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012.

116 N. Özdemir, kişisel görüşme; Aydın, kişisel görüşme.

117 Hamdullah Tasalı, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012; Mehmet Kışlar, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012.

118 H. Yılmaz, kişisel görüşme; Çınar, kişisel görüşme.

119 N. Özdemir, kişisel görüşme.

KH, IKB'yi sadece siyasi ve organizasyonel bir kaynak olarak değil, siyasi çoğulculuk ve ana-akım Kürt hareketi harici Kürt gruplarına alan açması bağlamında normatif ve bilişsel bir kaynak olarak da ele alıyor. *Banga Heq ji Kelha Amedê* (Amed Kalesinden Hakkın Sesi) dergisinin genel yayın yönetmeni ve HÜDA-PAR Genel Başkan Yardımcısı N. Özdemir'in argümanı bunu iyi özetliyor:

> "Çoğulculuk fikrini geliştirmek için, inancım odur ki, (IKB) bize çok katkı sağlayacaktır. Kuzey Kürdistan'da, çoğulculuk gibi bir düşünce yoktu. Hepimiz çoğulculuk fikrine kapalıydık. Çünkü insanlar PKK dışında bir örgüt görmemişlerdi. Ancak, Kürdistan bölgesinin başarısıyla birlikte, çoğulculuğuyla birlikte, ..., Kuzeydeki Kürt milleti için bir pratik ve model olacaktır."[120]

KH'den farklı olarak Azadî, IKB'yi esasında "ulusal çerçeveden" ele alıyor ve savundukları federal modeli doğru ve haklı kılmak için bir bilişsel ve normatif kaynak olarak kullanıyor. Azadî'nin kurucularından S. Zilan'a göre Irak'ta Kürtlerin elde ettikleri siyasi statü Türkiye, İran ve Suriye Kürtleri için bir model olabilir. Buna göre, Kürtler federe bir bölgeye sahip olmalı, anayasal olarak Türkler gibi ayrı bir millet olarak kabul edilmeli ve dilleri de resmi dil olmalıdır. Azadî'ye göre önemli olan IKB'deki İslâmcı grupların ve partilerin deneyimi değil, Kürt hükümetinin deneyimidir. Bundan dolayı Azadî, IKB'deki İslâmcı partilerle özel bir ilişki kurmaktansa KBH ile ilişki kurmayı esas alıyor. MZC gibi Azadî de Kürt Ulusal Kongresi çalışmalarında aktif yer alıyor ve Türkiye'deki hazırlık komitesinde temsil ediliyor.[121]

Son olarak, yukarıdaki İslâmcı grupların dışında, IKB birçok küçük gruba ve cemaate de etkide bulunmuştur. Örneğin, Meşveret Cemaati'nin kanaat önderlerinden F. Güzelsoy, IKB'yi *de facto* bir devlet olarak tanımlıyor ve bu sayede Kürt meselesinin uluslararası toplumun gündemine girdiğini ifade ediyor. Güzelsoy'a göre IKB Kürtler arasındaki ulusal duyguları ve hevesleri güçlendirmiş ve kendi durumlarını diğer milletlerle kıyaslamalarına olanak tanımıştır.[122] Yine Diyarbakır'daki etkili İslâmcı STK'lardan olan Ay-Der'in Başkanı F. Lale, IKB'nin kuruluşundan memnun ve Kürtlerin de niye bir devleti olmasın diye soruyor.[123] Türkiye ve Irak Kürt bölgelerindeki STK'lar ve baroların işbirliğini vurgulayan Mazlum-Der Diyarbakır Şube Sekreteri N.

120 N. Özdemir, kişisel görüşme

121 Sıtkı Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.11.2012; Zilan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.05.2012.

122 Güzelsoy, kişisel görüşme.

123 Lale, kişisel görüşme.

Bozkurt'a göre IKB tüm Kürtler için bir model sunuyor ve Kürtlerin mücadeleleriyle başarı elde edebileceklerini gösteriyor.[124]

Kürt Alevi grupları

İslâmcı Kürt gruplarından farklı olarak, IKB'nin Alevi Kürt gruplarına etkileri bugüne dek sınırlı olmuştur. Alevi kimliğinin ulusal kimlikler üzerinde bir üst-kimlik olduğunu belirten Alevi elitlerin, Kürt meselesinin jeopolitik denklemini yeniden kuran değişikliklerin Alevi toplumu üzerindeki etkisinin göz ardı edilebilir düzeyde düşük olduğu hususunda hemfikir oldukları görülüyor.[125] Ana-akım Kürt hareketinin Dersim'deki Alevi temsilcileri bile, Dersimlilerin IKB Başkanı M. Barzani'den İslâmcı AK Parti hükümetiyle kurdukları iyi ilişkilerden dolayı rahatsız olduklarını belirtiyorlar.[126] Ana-akım Kürt hareketinin Dersim eski milletvekili ve mevcut BDP İl Başkanı Ş. Halis'e göre İslâmcı bir partiyle iyi ilişkileri olan herkes, Alevi toplumunda tepkiyle karşılaşacak.[127] Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerindeki değişimlerin Alevi toplumuna oldukça sınırlı etkisi konusunda Halis çarpıcı bir örnek veriyor: Suriye'deki rejim krizi ve *de facto* Kürt kantonlarının kuruluşu konusunu tartışan Halis, Dersim'deki Alevi Kızılbaş Kürtlerin Suriye'deki (Sünni) Kürtlerden çok daha fazla (Arap) Alevilerin durumuyla ilgilendiğini belirtiyor.[128]

Sonuç olarak, Kürt grupları Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde köklü değişimler yaratan IKB'nin ve Suriye'deki Kürt kantonlarının, Türkiye'deki Kürtlere yeni bir motivasyon kaynağı sunduğu konusunda mutabıklar. Bu jeopolitik değişimler Kürt halkı kadar Kürt politik gruplarını da dikkate değer ölçüde etkilemiş; önemli kaynaklar ve olanaklar sunmuştur. Bununla birlikte, her bir Kürt grubu toplumsal tahayyüllerine, Kürt meselesindeki normatif ve maddi çıkarlarına, merkezî devletle olan ilişkilerine ve en önemlisi IKB ve Rojava ile var olan bağlarına göre bu jeopolitik değişimleri ve yarattığı kaynakları ve fırsatları farklı şekillerde kullanmışlardır.

Avrupalılaşma: Geçici ve sınırlı bir kaynak

Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci Kürt grupları için hem kısıt hem de kaynak işlevi gören dördüncü makro dinamik. İlk bölümde detaylı ele alındığı

124 N. Bozkurt, kişisel görüşme.

125 Veli Aytaç, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2012; Hüseyin Tunç, kişisel görüşme, Dersim, 29.07.2012; Halis, kişisel görüşme; Çem, kişisel görüşme; K. Bozkurt, kişisel görüşme; Mukan, kişisel görüşme; Yeşiltepe, kişisel görüşme.

126 Halis, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme.

127 Halis, kişisel görüşme.

128 Halis, kişisel görüşme.

üzere Avrupalılaşma süreci Türkiye'nin Kürt meselesini birçok düzeyde etkiledi ve Kürt alanı bu süreçte önemli bir dönüşüm yaşadı. Mühim sınırlarına rağmen Avrupalılaşma süreci farklı Kürt gruplarının çıkarlarını ve kurumlarını yeniden yapılandırarak Türkiye'deki ve Kürt bölgesindeki siyasi rejimi, siyaset alanını ve kamu politikalarını yeniden şekillendirmek için kullandıkları önemli dinamiklerden biri oldu.

Avrupalılaşma sürecinin Kürt gruplarının kolektif eylemine etkilerinin analizi için, bu çalışmada Avrupalılaşma tartışmaları Avrupa bütünleşme sürecinin iç/yerel düzeydeki etkileri bağlamıyla[129] sınırlanmıştır. Zira ilk bölümde detaylandırıldığı üzere Avrupalılaşma konsepti ayrıca Avrupa düzeyinde bir yönetişim yapısının ortaya çıkması ve Avrupa ve yerel/ulusal düzey arasındaki etkileşim bağlamlarında da kullanılıyor.

Bu çalışmada, Avrupalılaşma sürecini "Avrupa entegrasyonunun teşvik ettiği tüm kurumsal, stratejik ve normatif düzenlemeler"[130] olarak tanımlayan interaktif yaklaşım esas alındı. Ayrıca, aktörlerin yerel/ulusal alanı yeniden şekillendirmek için Avrupa bütünleşme sürecini yıkıcı ya da inşa edici bir kısıt ya da kaynak olarak nasıl kullandıklarına odaklanmayı mümkün kılan "Avrupalılaşmanın araçsallaştırılması"[131] yaklaşımı kullanıldı.[132] Yapılan bu teorik tartışmalar sonucu, Kürt alanında Avrupalılaşma, "Avrupa entegrasyonunun teşvik ettiği kurumsal, stratejik ve normatif düzenlemeleri içeren ve içinde aktörlerin siyasi rejimi, siyaset alanını ve kamu politikalarını yeniden kurmak için Avrupa bütünleşmesini farklı düzeylerde ve şekillerde kullandıkları/mobilize ettikleri karmaşık interaktif süreçler bütünü" olarak tarif edildi.

Bu alt-bölümde, Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinin 1999-2005 dönemi için Kürt gruplarına birçok düzeyde yeni bir kaynak sunduğu ortaya konuluyor. Her bir Kürt grubu Avrupalılaşma sürecini farklı şekillerde kullanmıştır. Kürt ulusal grupları bu süreci yeni bir bilişsel ve normatif kaynak olarak kullanmıştır; Kemalist rejimin engellerini aşmak için stratejik bir kaldıraç

---

129 Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen ve Antje Wiener, "Introduction", içinde T. Christiansen, K. E. Jorgensen ve A. Wiener (Ed.), *The Social Construction of Europe*, (Londra: SAGE Publications, 2001); Robert Landrech. "Europeanization of Domestics Politics and Institutions: The Case of France." *Journal of Common Market Studies* 32, no. 1 (1994): 69-88; Claudio Radaelli, "The Domestic Impact of European Union Public Policy: Notes on Concepts, Methods, and the Challenge of Empirical Research." *Politique Européenne* 5 (2001): 107-142; Bruno Palier ve Yves Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques", içinde, B. Palier ve Y. Surel (Ed.) *L'Europe en Action. L'européanisation dans une Perspective Comparée*, (Paris: L'Harmattan, 2007: 13-85).

130 Palier ve Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques", s. 39.

131 Sophie Jacquot ve Cornelia Woll, *Les Usages de l'Europe. Acteurs et Transformations Européennes*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2004).

132 Kenneth Dyson ve Klaus H. Goetz, "Living with Europe: Power, Constraint and Contestation", içinde, K. Dyson ve K. H. Goetz (Eds.), *Living with Europe: Germany, Europe, and the Politics of Constraint*, (Oxford: Oxford University Press, 2003: 37-53).

görevi gören politik bir kaynak olarak ele almıştır. Çoğu Kürt İslâmcı grubu içinse (Avrupa-karşıtı olmasına rağmen) Avrupalılaşma süreci yeni bir organizasyonel kaynaktır. İfade ve örgütlenme özgürlüğü gibi imkânlarla politik alanın genişlemesine önemli bir katkı sunan bu süreci İslâmcı gruplar, yeniden örgütlenmek için kullanışlı bir organizasyonel kaynak olarak değerlendirmiştir. İslâmcı gruplardan farklı olarak, Alevi gruplar Avrupalılaşma sürecini desteklemiştir. Bu gruplar, Avrupalılaşma sürecini ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile din ve inanç özgürlüğünün sınırlarını genişletmek, Türk devletinin Sünni-İslâm hâkimiyetinin yarattığı engelleri aşmak için bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Son olarak, Kürt ekonomik elitleri, Avrupalılaşma sürecini siyasi ve ekonomik istikrar için yeni bir bilişsel ve normatif kaynak olarak kullanmıştır. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci Kürt aktörlerine çok-boyutlu bir öğrenme süreci sağlamıştır. Üç Kürt bloğu ve onların ana gruplarının Avrupalılaşma sürecine dair yaklaşımları toplumsal tahayyülleriyle birlikte Tablo 9'da sunulmuştur.

Bununla beraber, Avrupalılaşma süreci Kürt alanında dönemsel ve sınırlı bir kaynak olarak işlev görmüştür. Kürt alanında bu sürecin etkisinin düşüşü ile jeopolitik değişimlerin etkisinin yükselişi arasında bir paralellik vardır. 1999-2005 arasında çoğu Kürt grubu merkezî/ulusal ölçekteki engelleri aşmak için Avrupalılaşma sürecini kullanışlı bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Ancak, 2005'te IKB'nin istikrara kavuşmasıyla Avrupalılaşma süreci Kürt aktörleri için büyük oranda kullanışsız ve etkisiz bir dinamiğe dönüşmüştür. Zira, IKB sunduğu yeni bilişsel ve normatif çerçeve ile muazzam ekonomik, politik ve organizasyonel kaynaklarla Türkiye'deki Kürt meselesinin parametrelerini büyük ölçüde değiştirmiştir.

Ulusal gruplar ve Avrupalılaşma süreci

Kürt alanında, çoğu ulusal grup Avrupalılaşma sürecini merkezî ölçekteki engelleri aşmak için bir meşruiyet kaynağı, bir bilişsel ve normatif çerçeve ve stratejik kaldıraç olarak kullanmıştır.[133] Kurucu liderinin yakalanması (1999) ve tutuklanmasıyla varoluşsal bir krize giren ana-akım Kürt hareketi, bu süreci birçok düzeyde mobilize etmiştir. Hareket 1999 sonrası Kürt meselesini bir demokratikleşme ve çok-kültürlülük sorunu olarak tanımlayarak, Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinin bir parçası olarak çerçevelemiş ve bu şekilde Kemalist rejimin yarattığı engelleri süreçle aşmaya çalışmıştır. Zira, Kemalist rejim Kürt meselesini Cumhuriyet tarihince esasında Türk milletinin ve devletinin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden bir terör ve gü-

133 Avrupalılaşmanın üç farklı araçsallaştırması konusunda daha detaylı bir çalışma için bkz. Jacquot ve Woll, *A.g.e.*

TABLO 9
Üç Kürt Bloğu ve Avrupalılaşma Süreci (1999-2005)

	Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*Dönemsel ve sınırlı bir kaynak olarak Avrupalılaşma süreci*
Ulusal blok	BDP-DTK/PKK-KCK	- Ulusal ve sosyal kurtuluş - Sosyalizm - Toplumsal cinsiyet eşitliği	- Stratejik bir kaynak - Bilişsel ve normatif bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
	HAK-PAR	- Kürt ulusal meselesi	- Bilişsel ve normatif bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
	KADEP	- Kürt ulusal meselesi - Liberalizm	- Bilişsel ve normatif bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
	ÖSP	- Sosyalizm - Kürt ulusal meselesi	- Bilişsel ve normatif bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
	TDŞK	- Kürt ulusal meselesi	- Bilişsel ve normatif bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
Ekonomik blok	İslâmcı	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Stratejik bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
	Alevi	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ekonomik liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Bilişsel ve normatif bir kaynak
	Seküler	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt kültürel kimliği	- Bilişsel ve normatif bir kaynak
	Ulusal	- Ekonomik liberalizm - Siyasi liberalizm - Kürt ulusal meselesi	- Stratejik bir kaynak - Bilişsel ve normatif bir kaynak

		Gruplar	*Toplumsal tahayyülün temel bileşenleri*	*Dönemsel ve sınırlı bir kaynak olarak Avrupalılaşma süreci*
Dinî blok	İslâmcı gruplar	AK Parti	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Stratejik bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
		GC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Stratejik bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
		MGH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt kültürel kimliği	- Bilişsel ve normatif bir kaynak - Organizasyonel bir kaynak
		MZC	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Bilişsel ve normatif bir kaynak - Organizasyonel bir kaynak
		KH	- Siyasi Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Organizasyonel bir kaynak
		Azadî	- Sosyokültürel Sünni-İslâm - Kürt ulusal meselesi	- Bilişsel ve normatif bir kaynak - Organizasyonel bir kaynak
	Alevi gruplar	BDP destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Ulusal ve sosyal kurtuluş	- Stratejik bir kaynak - Bilişsel ve normatif bir kaynak - Bir meşruiyet kaynağı
		CHP destekçisi Alevi gruplar	- Sosyokültürel Alevi kimliği - Çok-kültürlülük	- Bilişsel ve normatif bir kaynak
		Devrimci sol/sosyalist Alevi gruplar	- Sosyalizm - Sosyokültürel Alevi kimliği - Kürt ulusal meselesi	- Kullanışsız bir dinamik - Emperyalist bir güç

venlik sorunu olarak ele almıştır. Avrupalılaşma sürecinin farklı ölçeklerdeki kullanımıyla, BDP-DTK/PKK-KCK Kürt meselesinde yeni bir normatif ve bilişsel çerçeve inşa etmiş, Kürt ulusal mücadelesini meşrulaştırmış ve varoluşsal krizini aşmak için stratejik bir kaynak elde etmiştir.

Örneğin, BDP Eşbaşkanı G. Kışanak'a göre Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci, ülke için yeni bir ufuk oluşturmuştur. AB'nin standartlarının, belgelerinin, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dillerini Koruma Sözleşmesi gibi sözleşme ve şartlarının altını çizen Kışanak, sürecin Türkiye'de Kürt meselesinin çözümü için dikkate değer bir bilişsel ve normatif kaynak sunduğunu belirtiyor.[134] BDP'nin diğer Eşbaşkanı S. Demirtaş'a göre –Kışanak'ı onaylayarak– bu süreç Kürtlerin kendi insan hakları, kimlik ve demokrasi sorunlarını çözmek için önemli bir kaynak. Bu sebepten ötürü, Demirtaş Kürtlerin %85-90'ının Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini desteklediğini belirtiyor.[135]

Diğer Kürt ulusal grupları bu yaklaşımı çoğunlukla paylaşıyorlar. Reform sürecinde iç dinamiklerin yanı sıra Avrupalılaşma sürecinin rolünü belirten HAK-PAR Genel Başkanı B. Bozyel için AB, sadece bir ekonomik birlik değil, "bir demokrasi ve normlar dünyası".[136] Benzer şekilde, AB üyelik sürecinin Türkiye'deki demokratikleşme sürecinde oynadığı kilit role dikkate çeken KADEP Genel Başkanı Ş. Elçi ve TDŞK sözcüsü H. İpek AB'yi bir bilişsel ve normatif referans olarak tanımlıyor.[137]

Yukarıdaki Kürt ulusal gruplarından farklı olarak ÖSP Genel Başkanı S. Çiftyürek'e göre bu süreç, parçalanmış Kürdistan'ın birliği için dikkate değer bir tehdit. Çiftyürek bir komünist olarak AB'yi desteklediğini ve onun dünya için ilerici bir adım olduğunu belirtiyor. Bununla birlikte, Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde "Kuzey Kürdistan" (Türkiye'deki) ile "Güney Kürdistan'ı" (IKB) birleştirmenin kolay olmayacağını ileri sürüyor.[138]

Çoğu Kürt ulusal grubu ilk yıllarda Türkiye'nin üyelik sürecini desteklediler. Ancak, 2005'le birlikte Avrupalılaşma süreci Kürtlerin nezdinde birçok nedenden ötürü cazibesini yitirdi. İlk olarak, Kemalist rejimin bariyerlerini aşmak ve Türkiye'deki gücünü artırmak için Kürtler gibi Avrupalılaşma sürecini kullanan AK Parti hükümeti, 2000'lerin ortalarıyla birlikte devlet iktidarını kontrol altına alması ve gücünü pekiştirmesine paralel olarak[139]

134 Kışanak, kişisel görüşme.

135 Demirtaş, kişisel görüşme.

136 Bozyel, kişisel görüşme.

137 Halis, kişisel görüşme.

138 Çiftyürek, kişisel görüşme.

139 Demirtaş, kişisel görüşme; Kışanak, kişisel görüşme; İpek, kişisel görüşme, Elçi, kişisel görüşme, Bozyel, kişisel görüşme, Baydemir, kişisel görüşme.

AB üyelik sürecini destekleme politikasından vazgeçmiştir.[140] Bu argümanı ulusal gruplardan öteye çoğu Kürt grubu paylaşmıştır.

İkinci olarak, Kürt meselesi konusunda, AB'nin çerçevesi ile Kürt ulusal gruplarının politik talepleri arasında açık bir farklılık bulunuyor. Kürt grupları Avrupalılaşma sürecinden Kürtler için kolektif kültürel haklar ile öz-yönetim hakkının tanınmasını bekliyorlardı. Ancak AB, Türkiye'nin üyelik sürecine Ankara merkezli bir yaklaşımı esas aldı ve Kürt meselesinin çözümü için liberal bireysel kültürel haklar ile sınırlı bir çerçeveyi savundu.[141] Kürt meselesinin demokratikleşme ve çok-kültürlülük bağlamında bir azınlık hakkı meselesi olarak kodlanması, meseleyi bir terör ve güvenlik sorunu olarak gören Ankara karşısında, üyelik sürecinin ilk yıllarında Kürt grupları için göreceli olarak belli bir alan açsa da, bireysel kültürel haklar ile sınırlı bir çerçevenin Kürt ulusal gruplarını bugün tatmin etmediği görülüyor.[142]

Son olarak, AB yetkilileri çoğunlukla merkezî devlet yetkilileri ile işbirliği yapmayı tercih etmiş, yerel ve bölgesel ölçekte Kürt politik aktörlerini uyum süreci müzakerelerine dahil edecek yapı ve mekanizmalar inşa etmemiştir.[143] Daha önce de belirtildiği gibi IKB, Türkiye'deki Kürt politik aktör-

140 Bu konuda ekonomik, politik ve dinî elitler arasında ortak bir görüşün olduğu görülüyor. Bununla beraber Kürt elitleri AK Parti'nin Türkiye'nin AB uyum sürecinden vazgeçmesinin temel gerekçeleri konusunda farklı nedenler öne sürüyorlar. Bu konu, çalışmanın kapsamı dışında olduğu için burada analiz edilmiyor. Bununla beraber altı çizilen temel gerekçeler kısaca şöyle özetlenebilir: Ortadoğu ve İslâm dünyasındaki yeni gelişmeler, AK Parti'nin Arap ve İslâm dünyasına dönük yeni Osmanlıcı hevesleri, AB'nin Türkiye'nin birliğe üyelik konusundaki negatif tutumu, özellikle de Fransa ve Almanya'nın Türkiye karşıtı tutumları, AB'nin yaşadığı ekonomik kriz, Kıbrıs meselesi ve son olarak Ortadoğu'da AB'nin artan rolü ve etkinliği.

141 European Commission, *1999 Progress Report. Turkey's Progress Toward the Accession* (Brussels: European Commission, 1999); *2000 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, 8 Kasım, 2000); *2001 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, 11 Kasım, 2001); *2002 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, 9 Ekim, 2002); *2003 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, 2003); *2004 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, 6 Ekim 2004); *Turkey 2005 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, 9 Kasım 2005); *Turkey 2006 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, 8 Kasım 2006); *Turkey 2007 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, 6 Kasım 2007); *Turkey 2008 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, 5 Kasım 2008); European Commission, *Turkey 2009 Progress Report* (Brussels: European Commission, 2009); European Commission, *Turkey 2010 Progress Report* (Brussels: European Commission, 2010); *Turkey 2011 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, Ekim 2011); *Turkey 2012 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, 10 Ekim 2012). Bu raporların Türkçe çevirileri internet ortamında erişime açıktır. Bkz. http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46224&l=1, Erişim Tarihi: 30.10.2014.

142 Baydemir, kişisel görüşme; Demirtaş, kişisel görüşme; Bozyel, kişisel görüşme; İpek, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme.

143 Baydemir, kişisel görüşme; Demirtaş, kişisel görüşme.

lerine yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve; ekonomik ve politik kaynaklar sunmuş ve AB üyelik sürecinin cazibesini büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Nitekim, 2005'le birlikte Kürt ulusal gruplar nezdinde AB süreci büyük oranda etkisiz ve kullanışsız bir kaynağa dönüşmüştür.

Ana-akım Kürt hareketi, AB uyum sürecinde bir hayal kırıklığı yaşamış, O. Baydemir'in tabiriyle adeta "ihanete uğramıştır".[144] Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin Kürt ulusal grupları, özellikle de ana-akım Kürt hareketi nezdinde cazibesinin niçin kalmadığını S. Demirtaş aşağıdaki sözlerle iyi özetliyor:

> "Kürtler AB açısından hayal kırıklığı yaşıyor. Kürtler kendi demokratik sorunlarının, insan hakları meselelerinin, kimlik meselelerinin AB süreciyle birlikte önemli ölçüde çözüleceğini düşündüler. Bu yüzden çok açık bir destek sundular. En büyük desteği de Kürt halkı sundu. Yüzde 85-90'ları aşan bir oran vardı her zaman. Şimdi gelinen noktada, son birkaç yıldır, AB AKP ile pragmatist bir ilişki içine girdi. AB değerleri dediğimiz yüzlerce yıllık mücadele sonucunda oluşmuş AB değerleri, demokrasi, insan hakları, özgürlükler, liberal haklar gibi değerler AKP ile girilen pragmatist ilişkide pazarlık konusu yapıldı ve harcandı burada. Sırf Türkiye ile ilişkilerin iyi tutulması, AB'nin içine girdiği ekonomik kriz, Türkiye pazarı, Türkiye üzerinden Ortadoğu pazarı, Arap pazarı, bütün bunlar AB açısından demokrasiden ve insan haklarından daha önemli olarak görüldüğü için AKP'nin bütün hak ihlallerine önemli ölçüde göz yumuldu. Raporlara yansımadı, AB Ankara'nın ötesine geçmedi, heyetler artık Diyarbakır'a gitmemeye başladı, yerinde gözlem yerine oturdukları yerde rapor yazmayı tercih ettiler. Ve bunu Kürtler çok net algıladı. AB kendi değerlerini ..., insan hakları ve demokrasi değerlerini bir pazarlık konusu olarak ele aldılar, Kürtleri bir pazarlık konusu olarak ele aldılar ve AKP'yi Kürtlere tercih ettiler. Kürtler bu nedenle AB'ye olan inançlarını önemli ölçüde kaybettiler."[145]

Dinî gruplar ve Avrupalılaşma süreci

Sol/sosyalist devrimci örgütleri destekleyen Alevi Kürtler dışındaki Alevi ve İslâmcı Kürt grupları da Avrupalılaşma sürecini, politik alandaki engelleri aşmak ve siyasi amaçlarına ulaşmak için çoklu düzeyde kullanışlı bir kaynak olarak ele almıştır. İslâmcı gruplar çoğunlukla Avrupalılaşma sürecini politik düşünce ve çıkarlarını meşrulaştırmak amacıyla stratejik bir kaldıraç olarak kullanmıştır. AK Parti'nin Kemalist devlet iktidarının siyaset alanın-

144 Baydemir, kişisel görüşme.

145 Demirtaş, kişisel görüşme.

daki askerî ve yargısal vesayetini kademeli olarak ortadan kaldırması ve devlet gücünü büyük oranda kontrol altına almasına paralel olarak,[146] 2000'lerin ortalarıyla birlikte Türkiye AB üyelik sürecini destekleyen siyasetten vazgeçmiştir.

Ana-akım Kürt hareketini destekleyen Alevi gruplar da Avrupalılaşma sürecini benzer bir yolla kullanmıştır. Yanı sıra, bu grup Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini bir bilişsel ve normatif kaynak olarak da değerlendirmiştir. Bununla beraber, kısa sürede bu gruplar AB'nin normatif/bilişsel ve stratejik limitlerini fark etmiştir ve süreç cazibesini büyük ölçüde yitirmiştir. CHP'yi destekleyen Alevi Kürt grupları ise AB'nin normatif ve bilişsel çerçevesine büyük bir önem atfediyorlar. Bununla beraber AK Parti'nin AB'yi araçsallaştırma stratejisi, bu grubun AB üyelik sürecini stratejik düzeyde mobilize etmesini engellemiştir. Son olarak, sol/sosyalist devrimci örgütleri destekleyen Kürt Alevi gruplar ise AB'yi ve Türkiye'nin üyelik sürecini büyük ölçüde emperyalizm bağlamında ele almıştır ve süreci kullanışlı bir kaynak olarak görmemişlerdir.

İslâmcı gruplar

Çoğu Kürt İslâmcı grubu ideolojik ve politik yönelim olarak Avrupa karşıtıdır. Bununla beraber, bu gruplar Avrupalılaşma sürecini hem bir meşruiyet kaynağı hem de stratejik bir kaynak olarak kullanarak Kemalist devlet geleneğinin engellerini aşmaya çalışmıştır. Bu konuda, AK Parti'nin Avrupalılaşmayı araçsallaştırma siyaseti, İslâmcı grupların Türkiye'nin AB uyum sürecine dair politik tutumlarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu araçsallaştırma siyaseti, AK Parti'nin düşünce ve çıkarlarını meşrulaştırmasına ve devlete hâkim geleneksel Kemalist siyasetlerin ve siyaset üzerindeki askerî ve yargısal vesayetin gayrımeşrulaştırmasına imkân vermiştir.[147] Ancak, saha araştırmasında AB üyelik sürecinin İslâmcı Kürt gruplar nezdinde de cazibesini yitirdiği gözlemlenmiştir. Bugün, bu gruplar da Avrupalılaşma sürecini ne ekonomik olarak ne de siyasi olarak kullanışlı görüyorlar.

Mazlum-Der,[148] Azadî[149] gibi bazı İslâmcı kuruluşlar ve gruplar Avrupa normlarına ve standartlarına, evrensel düzeyde demokrasi ve insan hak-

146 Barkey, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*; Henri J. Barkey, "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership," *Turkish Studies* 12, no. 4 (2011): 663-674.

147 Barkey, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*; Barkey, "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership".

148 N. Bozkurt, kişisel görüşme.

149 Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; 30.05.2012.

larının temel referansları olarak dikkate değer ölçüde önem vermeye devam etse de,[150] çoğu İslâmcı grup Avrupa karşıtı ve AB'yi bir "Hıristiyan kulübü" olarak görüyor.[151] Bu gruplar AB'yi Türkiye'deki İslâmi değerlere ve yaşam tarzına yönelik gerçek bir tehdit olarak algılıyorlar. Örneğin, AK Parti'nin yerel Kürt temsilcileri Avrupa ve Türkiye arasındaki dinsel farklılığı (sırasıyla Hıristiyanlık ve İslâm), AB'nin Türkiye'yi üye olarak kabul etmemesinin temel nedeni olarak görüyorlar.[152] Benzer şekilde, GC'nin Şanlıurfa'daki önemli isimlerinden TUSKON Yönetim Kurulu Üyesi M. Öksüzoğlu, AB uyum süreci içerisinde birilerinin modernleşme adı altında insanların geçmişlerini unutturmaya çalıştığını ileri sürüyor.[153] Çoğu yerel İslâmcı STK'ların temsilcileri Avrupalılaşma sürecini "ahlaki dejenerasyon",[154] "İslâmi yaşam tarzını tehdit eden bireysel özgürlükler",[155] "Hıristiyan kulübü olma",[156] "haçlı mentalitesi",[157] "uyuşturucu kullanımı",[158] "Avrupa'nın sömürgeci geçmişi"[159] gibi konular üzerinden çerçeveliyor ve tartışıyor.

MGH Avrupa karşıtı bir hareket olmasına rağmen, halefi AK Parti ilk kuruluş yıllarında Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini büyük bir hevesle desteklemiştir. İslâmcı Kürt gruplarının (ayrıca ulusal gruplarla ekonomik elitlerinin) çoğuna göre hükümetin bu stratejisi, askerî ve yargısal vesayetin ortadan kaldırılmasında ve 2007 sonrası İslâmcı yönetimin Türkiye'de gücünü pekiştirmesinde büyük bir rol oynamıştır.[160] AK Parti'nin etkili Kürt aktörlerinden biri ve Mazlum-Der'in kurucu başkanlığını yapmış olan İ. Aslan, hükümetin –artık AB'ye ihtiyacının kalmadığını belirterek– Avrupalılaşmayı araçsallaştırma siyasetini açıkça ifade ediyor ve çoğu Kürt İslâmcı grubun bu konudaki temel argümanını doğruluyor:

150 Dündar, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme.

151 İzzet Özdemir, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.

152 Yaşar, kişisel görüşme; Altaç, kişisel görüşme.

153 Öksüzoğlu, kişisel görüşme.

154 Butasun, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; Tasalı, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012.

155 Aykut, kişisel görüşme; Lale, kişisel görüşme.

156 H. Yılmaz, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

157 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

158 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

159 Aydın, kişisel görüşme.

160 Lale, kişisel görüşme; N. Bozkurt, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011; N. Özdemir, kişisel görüşme; Korkutata, kişisel görüşme; Aykut, kişisel görüşme; Muhittin Kaya, kişisel görüşme; Butasun, kişisel görüşme; Ali Burakgazi, kişisel görüşme, Bingöl, 18.05.2012; Aytar, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Z. Özdemir, kişisel görüşme; Aydın, kişisel görüşme; Dündar, kişisel görüşme; Çınar, kişisel görüşme; Tan, kişisel görüşme; İ. Aslan, kişisel görüşme.

"Biz AB sürecini demokratik değişimimiz için gerekli görüyorduk, ekonomik kalkınmamız için gerekli görüyorduk. Doğrusunu isterseniz bu on yılda demokratik değişim anlamında çok büyük adımlar atıldı, insan hakları ve özgürlükler bağlamında. Ekonomik olarak da benim şahsen de beklemediğim bir performans gösterdik. Biz 2.000 dolarlardan 10.000 dolarları aştık fert başına milli gelirde. Şu anda bizim sanayimiz artık Avrupa'dan korkmuyor, Avrupa'ya mal ihraç ediyor. Şu an Avrupa krizdeyken bizim gelişmemiz devam ediyor. ... Buna rağmen AB ile siyasi entegrasyona karşı çıkan da yok, olmasın diyen de yok. Ama eskisi gibi ihtiyaç duymadığımızdan kaynaklanıyor."[161]

AK Parti temsilcileri gibi çoğu yerel İslâmcı grup ve STK temsilcisine göre de AB uyum süreci, 1999-2005 arasında Türkiye'deki dönüşümde belirleyici rol oynayan bir dinamik. Çoğu gruba göre Avrupalılaşma, Türkiye'nin demokratikleşmesinde önemli bir kaynak.[162] Bununla beraber, bazı İslâmcılar dışında,[163] AK Parti temsilcileri gibi İslâmcı Kürt gruplarının çoğu da Avrupalılaşma sürecinin cazibesini yitirdiği ve yerel/bölgesel ya da ulusal ölçekte, ekonomik, politik ve normatif anlamda kullanışlı bir kaynak vasfını kaybettiği düşüncesini paylaşıyorlar.

Bu noktada, merkezî devletin AB ile kurduğu ilişki, yerel/bölgesel bağlamı büyük ölçüde belirlemiştir. Avrupalılaşma süreci hükümetin kullanışlı bir kaynak olarak gördüğü ve ülke gündeminde tutulduğu dönemlerde, aynı zamanda yerel/bölgesel ölçekte de önemli bir kaynak olmuştur. Benzer şekilde, Avrupalılaşma süreci merkezî devlet nezdinde cazibesini yitirdiği ve ülke gündeminden düştüğünde yerel ve bölgesel aktörlerin gözünde de önemini yitirmiş ve gündemden düşmüştür.

Alevi gruplar

BDP destekçisi Alevi gruplar çoğunlukla ana-akım Kürt hareketinin Avrupalılaşma sürecine ilişkin görüşlerini paylaşıyorlar. Bu gruplar, Avrupalılaşma sürecini Kürt meselesi konusunda bilişsel ve normatif anlamda yeni bir çerçeve oluşturmak ve taleplerini meşrulaştırmak için stratejik bir kaldıraç olarak ele aldılar.[164] Bununla beraber, bu grup da bileşeni olduğu ana-

161 İ. Aslan, kişisel görüşme.

162 Lale, kişisel görüşme; N. Bozkurt, kişisel görüşme; Evsen, kişisel görüşme; S. B. Yılmaz, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012; H. Yılmaz, kişisel görüşme; N. Özdemir, kişisel görüşme; Korkutata, kişisel görüşme; Aykut, kişisel görüşme; Muhittin Kaya, kişisel görüşme; Butasun, kişisel görüşme; Ali Burakgazi, kişisel görüşme, Bingöl, 18.05.2012; Aytar, kişisel görüşme; Yetkin, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Aydın, kişisel görüşme; Dündar, kişisel görüşme; Çınar, kişisel görüşme.

163 N. Bozkurt, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 30.05.2012; Alimoğlu, kişisel görüşme.

164 Halis, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme.

akım Kürt hareketinin ana gövdesi gibi AB'nin AK Parti hükümetiyle işbirliği yapmayı tercih ettiğini; Kürt halkını ve Kürt politik grupları göz ardı ettiğini ileri sürüyor.[165]

Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta şu: AB üyelik süreci merkezî hükümetin nezdinde önemini yitirmesi ve gündemden düşmesine paralel olarak, ana-akım Kürt hareketi ve bileşenlerinin de politik gündeminin ilk sıralarından geriye doğru düşmüştür.[166] BDP Dersim eski il başkanı M. Polat'ın konuya dair görüşleri ana-akım Kürt hareketini destekleyen Alevi Kürt gruplarının görüşlerini iyi özetliyor:

> "BDP de aynı AKP gibi düşündü. AB, daha doğrusu Kopenhag kriterleri uygulandığı zaman, Kürt sorunu önündeki engellerin aşılabileceğini düşündü. Mesela iki dilli eğitim, iki dilli kamu hizmeti veya anadilde eğitim, bunların hepsi var aslında bu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda. Dolayısıyla Kürtler de, BDP de, AB normlarının Türkiye'nin demokratikleştirilmesinde rol oynayacağını düşündü. ... AB'den biz niye vazgeçmek durumunda kaldık? Biz de AKP gibi düşünüyoruz. Büyük Ortadoğu Projesi var, TC devleti Amerika ile hareket ediyor, Arap Baharı denilen Ortadoğu coğrafyasında sınırlar yeniden çiziliyor. Biz de makas değiştirmek zorundayız. AB trenine binmişsin ama bu tren yarı yolda kalmış..."[167]

AK Parti'yi Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini kendi gizli ajandasını gerçekleştirmek için araçsallaştırmakla suçlayan CHP destekçisi Alevi gruplar da süreci ve Avrupa'nın sosyal ve siyasi kriterlerini Türkiye'nin demokratikleşmesinin önemli bir dinamiği olarak görüyorlar.[168] Örneğin, CHP Bingöl İl Başkanı M. Kurban, AB'nin sosyal, kültürel ve siyasi kriterlerini demokrasinin çok önemli referansları olarak ele alıyor. Bununla beraber, diğer ulusal ve İslâmcı gruplar gibi, CHP destekçisi Alevi gruplar da sürecin Türkiye'de cazibesini yitirdiğinin altını çiziyorlar.[169]

Son olarak, önceki iki Alevi grubundan farklı olarak, sol/sosyalist devrimci örgütleri destekleyen Alevi gruplar bu süreci bir kaynak olarak ele almıyorlar ve AB'yi "emperyalist" niteliğinden ötürü eleştiriyorlar.[170] EMEP'in Dersim'deki önemli isimlerinden H. Tunç için AB'nin felsefesi, "çökmüş bir felsefe".[171] Dersim DHF temsilcisi U. Yeşiltepe'ye göre AB, emperyalist

165 Aytaç, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme.

166 Halis, kişisel görüşme; Polat, kişisel görüşme; Aytaç, kişisel görüşme.

167 Polat, kişisel görüşme.

168 Kurban, kişisel görüşme; K. Bozkurt, kişisel görüşme; Güler, kişisel görüşme.

169 K. Bozkurt, kişisel görüşme; Güler, kişisel görüşme.

170 Tunç, kişisel görüşme; Yeşiltepe, kişisel görüşme.

171 Tunç, kişisel görüşme.

bir güç, halklara verebileceği hiçbir şey yok.[172] Bununla beraber, bu gruplar Avrupalılaşma sürecini hem hükümetin hem de ana-akım Kürt hareketinin mühim ölçüde kullanışlı bir kaynak olarak gördüğünün altını çiziyorlar. Ancak, bu gruplar da 2000'lerin ortalarıyla birlikte bu sürecin yerel/bölgesel ve ulusal siyaseti belirleyen ana bir dinamik olmaktan çıktığı görüşünü paylaşıyorlar.[173]

Ekonomik elitler ve Avrupalılaşma süreci

Ulusal ve dinî gruplar gibi, Kürt ekonomik elitleri de Avrupalılaşma süreci konusunda farklı görüşlere sahipler. Bununla beraber, ekonomik elitler de Avrupalılaşma sürecinin dönemsel ve sınırlı bir kaynak olduğu konusunda hemfikirler. İslâmcı gruplar gibi, İslâmcı ekonomik elitler de Avrupa-karşıtı dünya görüşlerine rağmen, Avrupalılaşma sürecini düşünce ve çıkarlarını meşrulaştırmak için kullanışlı stratejik bir kaynak olarak ele aldılar. Ulusal ekonomik elitler de Avrupalılaşma sürecini bir stratejik kaynak olarak gördüler. Ancak, İslâmcı ekonomik elitlerden farklı olarak, bu grup AB'nin normlarına ve standartlarına dikkate değer ölçüde önem atfediyor ve bunları birer bilişsel ve normatif kaynak olarak kullanıyor. Önceki iki gruptan farklı olarak, Alevi ekonomik elitler ve siyasi meselelere doğrudan dahil olmaktan uzak duran seküler ekonomik elitler, AB uyum sürecini önemli bir normatif ve bilişsel kaynak olarak görseler de ona stratejik bir önem atfetmiyorlar. Bu konuda, saha araştırmasında gözlemlenen bir hususu belirtmek önemli: Kürt ekonomik elitlere göre üyelik sürecinin Türkiye'nin ekonomisine etkisi oldukça sınırlı.

Avrupa karşıtı dünya görüşlerine rağmen, İslâmcı ekonomik elitler Avrupalılaşma sürecinin AK Parti yönetiminin ilk yıllarında Türkiye'nin demokratikleşmesi sürecinde çok önemli bir kaynak işlevi gördüğünü belirtiyorlar.[174] Bununla beraber, bazı istisnalar dışında,[175] bu gruplara göre çoğunlukla ne politik anlamda ne de ekonomik anlamda Türkiye'nin artık AB'ye ihtiyacı kalmamıştır.[176] Örneğin, TUSKON Yönetim Kurulu Üyesi ve ŞÜGİAD Başkanı M. Öksüzoğlu'na göre Türkiye "AB bahanesi adı altında" son on yıl içinde "50 yıllık farkı" ortadan kaldırdı. Bununla beraber, Öksüzoğlu temel rehberlerinin İslâm olduğunu ve Türkiye'nin ekonomik, sosyal ya

172 Yeşiltepe, kişisel görüşme.

173 Mukan, kişisel görüşme; Yeşiltepe, kişisel görüşme; Tunç, kişisel görüşme.

174 Korkutata, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Aykut, kişisel görüşme; Alimoğlu, kişisel görüşme; Yetkin, kişisel görüşme; Dündar, kişisel görüşme.

175 Alimoğlu, kişisel görüşme; Dündar, kişisel görüşme.

176 Korkutata, kişisel görüşme; Öksüzoğlu, kişisel görüşme; Tatlı, kişisel görüşme; Aykut, kişisel görüşme.

da siyasi sorunlarını çözmek için bugün AB'ye ihtiyaç olmadığını belirtiyor. Benzer şekilde, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde AB üyelik sürecinin rolüne dikkat çeken DİGİAD Başkanı A. Korkutata, Türkiye'nin ihracatının 136 milyar dolara çıktığını ve yakın zamanda AB'ye üye olmaya ihtiyaç duymayacağını ileri sürüyor.[177] Yine, MÜSİAD Diyarbakır Şube Başkanı Ş. Aykut bugün hükümetin AB'ye üyelik konusunda büyük bir hevesinin olmadığını, bununla beraber "AB üyelik süreci adı altında reformların rahat bir şekilde yapıldığını" ifade ediyor. Aykut'a göre Türkiye'nin AB üyelik süreci, demokratikleşme sürecine önemli katkılar sağladı; öte yandan, AB'deki bireysel özgürlükler Türkiye gibi Müslüman bir ülke için ahlaki anlamda gerçek bir tehdit oluşturuyor.[178] İslâmcı grupların çoğuna hâkim olan karşıt ama araçsallaştırıcı yaklaşıma rağmen bazı İslâmcı ekonomik elitler, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde AB normlarına ve standartlarına büyük önem veriyor.

İslâmcılar gibi, seküler ekonomik elitler için de AB bir ekonomik kaynak olmaktan ziyade bir politik kaynak.[179] Bununla beraber, İslâmcılardan farklı olarak, seküler ekonomik elitler, AB'yi demokrasi ve insan hakları konusunda bir bilişsel ve normatif kaynak olarak da görüyorlar.[180] Örneğin, 2014'te GÜNSİAD'ın başına geçen M. Odabaşı, AB normlarının uygulanmasının Türkiye'de insan haklarını, demokrasiyi ve yaşam kalitesini iyileştireceğini söylüyor. Odabaşı'na göre Türkiye'nin AB uyum süreci ayrıca Kürt meselesinin çözümünü de kolaylaştıracak.[181] Ancak, seküler ekonomik elitler de Avrupalılaşma sürecini önemli bir ekonomik kaynak olarak görmüyorlar.[182] Bu konuda Odabaşı, AB üyelik sürecinin Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle olan ekonomik ilişkisinde kayda değer bir değişme yaratmayacağını ifade ediyor. Zira, Odabaşı'na göre zaten gümrük birliği anlaşması sayesinde mevcut ekonomik işbirliği sorunsuz devam ediyor.[183] Bu konuda seküler ekonomik elitler AB üyelik sürecinin ekonomik etkilerinin Türkiye'nin geneline oranla Avrupa'ya uzak ve ülkenin en yoksul ve yoksun bölgesi olan Kürt bölgesinde çok daha sınırlı olacağını da hatırlatıyorlar.[184]

Ulusal ekonomik elitler ise seküler grupla hemfikir. Bu grup için de AB sü-

177 Korkutata, kişisel görüşme.

178 Aykut, kişisel görüşme.

179 Odabaşı, kişisel görüşme; Ebedioğlu, kişisel görüşme; Gölcük, kişisel görüşme; Uzunyaya, kişisel görüşme, Nasıroğlu, kişisel görüşme.

180 Odabaşı, kişisel görüşme; Uzunyaya, kişisel görüşme; Ebedioğlu, kişisel görüşme.

181 Odabaşı, kişisel görüşme.

182 Odabaşı, kişisel görüşme; Ebedioğlu, kişisel görüşme; Gölcük, kişisel görüşme; Nasıroğlu, kişisel görüşme.

183 Odabaşı, kişisel görüşme.

184 Odabaşı, kişisel görüşme; Ebedioğlu, kişisel görüşme; Nasıroğlu, kişisel görüşme.

reci çoğunlukla bir politik kaynak ve ekonomik etkileri hem Türkiye genelinde hem de Kürt bölgesinde sınırlı. Benzer şekilde, bu grup da AB normlarını mühim bir bilişsel ve normatif kaynak olarak değerlendiriyor.[185] Öte yandan, önceki gruptan farklı olarak, ulusal ekonomik grup esasında Avrupalılaşma sürecinin Kürt ulusal meselesine etkileri üzerine odaklanıyor. Diyarbakır Organize Bölgesi Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı B. Yılmaz'ın argümanları bu grubun yaklaşımını iyi temsil ediyor:

> "Biz iş adamları olarak AB'yi çok önemsiyoruz. Biz AB'yi demokrasisinin Türkiye'de uygulanması için istiyoruz. AB'nin Türkiye'ye ekonomik olarak bir katkı sağlamasından çok, demokrasisini geliştirmesini istiyoruz. Türkiye'de demokrasi ve şeffaflık geliştikçe, Kürt ulusal meselesi de çok daha hızlı ve daha hakkaniyetli bir şekilde çözüme ulaşır. Bizim temel şeyimiz oydu, onun için istiyoruz."[186]

Son olarak, Alevi ekonomik elitlere gelince, bu grup da Avrupalılaşma sürecine ekonomik bir kaynaktan ziyade politik bir kaynak olarak bakıyor ve sürecin ekonomik etkilerinin Kürt bölgesinde sınırlı olacağı fikrini paylaşıyor. Bununla beraber, Alevi ekonomik elitler Avrupalılaşma sürecinin Türkiye'deki politik etkileri noktasında farklı görüşlere sahipler. Bazıları, Kürt meselesinin çözümü ve Alevi halkının dinî hakları konusunda AB'yi dikkate değer bir bilişsel ve normatif kaynak olarak görüyor. Örneğin Tunceli TSO Başkanı Y. Cengiz için AB üyelik sürecini desteklemelerinin temel sebebi, sürecin Kürt meselesini ve Alevilerin dinî inanç sorunlarının çözümünü kolaylaştıracağı beklentisi.[187] Benzer şekilde, Tunceli ESOB Başkanı H. Bellice, "evrensel demokratik değerlere dayalı Avrupa modelinin" Türkiye'deki etnik ve dinî sorunlara çözüm sunabileceğini ileri sürüyor.[188] Buna karşın, bazı Alevi ekonomik elitler için dinî ve etnik sorunların çözümünde Avrupalılaşma süreci kullanışsız bir kaynak. Örneğin, Tunceli TSO eski başkanı A. A. Güler için AB, bir Hıristiyan kulübü ve Türkiye'nin üyeliğinin kabul edilmemesinin temel nedeni de bu.[189] Bu içsel farklılıklara rağmen, Alevi ekonomik elitler de bu sürecin hem ekonomik hem de politik aktörler nezdinde cazibesini yitirdiği konusunda hemfikirler.[190]

---

185 Türk, kişisel görüşme; Bedirhanoğlu, kişisel görüşme; M. Aslan, kişisel görüşme; Mehmet Kaya, kişisel görüşme; Baysal, kişisel görüşme; Ihsan Ogurlu, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012; B. Yılmaz, kişisel görüşme; Birtane, kişisel görüşme.

186 B. Yılmaz, kişisel görüşme.

187 Cengiz, kişisel görüşme.

188 Hıdır Bellice, kişisel görüşme.

189 Güler, kişisel görüşme.

190 Cengiz, kişisel görüşme; Bellice, kişisel görüşme; Güler, kişisel görüşme; Gündoğan, kişisel görüşme.

Bir öğrenme süreci olarak Avrupalılaşma

Avrupalılaşma süreci dönemsel ve sınırlı bir kaynak olsa da tüm Kürt grupları için bir öğrenme süreci işlevi görmüştür. Örneğin, çoğu İslâmcı grup, Türkiye'nin AB'ye uyum süreciyle 2002 sonrasında kurulmuştur. AK Parti döneminin başlamasının yanı sıra,[191] İslâmcı politik ağların şekillenmesinde ifade ve örgütlenme özgürlüğündeki iyileşmelere yaptığı katkılarla AB uyum süreci mühim bir rol oynamıştır.

Ayrıca, Avrupalılaşma süreci kamusal siyasi alanın şekillenmesinde yönetişim ve sivil toplum örgütlerinin rolünün önemi konusundaki düşünceleri teşvik etmiştir. Kürt İslâmcı grupların çoğu bu süreçle birlikte kamusal alana sivil toplum örgütleri olarak çıkmıştır.[192] KH'nin silahlı yasadışı bir örgütten bir sivil toplum örgütleri ağı olarak 2004'ler sonrası yeniden ortaya çıkışı bu konuda çarpıcı bir örnek olarak görülebilir. Daha önce de bahsedildiği gibi, KH 2000'lerin ilk yarısıyla birlikte çeşitli basın-yayın organları inşa ederek legal bir örgütlenmeye gitmiştir. Bundan ötürü, açıktır ki Avrupalılaşma sürecini, çoğunlukla Avrupa karşıtı dünya görüşüne sahip olan İslâmcı Kürt grupları sadece bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmamış, organizasyonel ve normatif bir kaynak olarak da değerlendirmiştir.

Aynı analiz ulusal gruplar ve ekonomik elitler için de yapılabilir. BDP-DTK/PKK-KCK harici ulusal gruplar çoğunlukla 2000'lerden sonra kurulmuş ve görünür olmuştur. Ana-akım Kürt hareketi de bu yıllarda insan hakları, dil hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları, yoksulluk, sosyoekonomik kalkınma, ekoloji gibi farklı alanlarda çalışan birçok sivil toplum örgütünün kurulmasını sağlamıştır. Bu dönemde ekonomik elitlerin temsil alanları olan ticaret ve sanayi odaları, yine işveren dernekleri de sivil toplum örgütleri olarak öne çıkmıştır. Ekonomik elitler kamusal siyasi tartışmalara bu "sivil toplum örgütleri" vasıtasıyla doğrudan dahil olmuşlardır. Organizasyonel düzeyin yanı sıra, siyasi söylemde de dikkate değer bir değişim yaşanmıştır. Bugün, Avrupa karşıtı İslâmcı gruplar da dahil olmak üzere tüm Kürt gruplarının kullandığı siyasi söylemde sivil toplum örgütleri geniş bir yer tutuyor.

Küreselleşme: Çok-ölçekli ve çok boyutlu eylem sistemi

Küreselleşme süreci Kürt bölgesindeki kolektif eylemin şekillenmesinde bir kaynak ve kısıt olarak işlev görerek etkide bulunan beşinci makro dinamiktir. Küreselleşme süreci bir yandan Kürt aktörlerinin düşünceleri, çıkarları

191 H. Yılmaz, kişisel görüşme.

192 H. Yılmaz, kişisel görüşme; Zilan, kişisel görüşme, 14.11.2011.

ve kurumları üzerinde doğrudan etkide bulunurken, öte yandan, Kürt kolektif eyleminin şekillenmesinde etkili olan diğer makro dinamiklerde de fazlasıyla etkilidir. Küreselleşmenin geniş bir tartışma konusu olduğu dikkate alınarak, teorik çerçeve bölümünde, konu Kürt gruplarının kolektif eyleminin yeniden ölçeklendirilmesi konusundaki etkileri ile sınırlandırıldı. Birinci Bölüm'de, "devletin iktidar gücünün yeniden ölçeklendirilmesi",[193] "çok-düzeyli yönetişim"[194] ve "kamu politikalarının transferi"[195] konularındaki teorik yaklaşımlar tartışılarak Kürt gruplarının düşünce, çıkar ve kurumlarının küreselleşmeyle birlikte çok ölçekli ve çok boyutlu yeni bir eylem sistemi içinde sürekli yeniden şekillendiği belirtildi.

Bu çok ölçekli ve çok boyutlu eylem sisteminin iki önemli dinamiği vurgulanmalıdır: Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri sayesindeki hızlı küresel bilgi akışı ve yeni ulaşım imkânlarının mümkün kıldığı Kürt gruplarının hızlı küresel/sınır-ötesi mobilizasyonu. İlk olarak, küreselleşme Kürt gruplarının düşünce, çıkar ve kurumlarının şekillenmesinde büyük etkide bulunan bir öğrenme süreci işlevi görmüştür. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ve özellikle de internet (web siteleri, online dergi ve gazeteler, sosyal medya vb.) vasıtasıyla küreselleşme süreci Kürt aktörlerine yeni öğrenme imkânları sunuyor. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürtlere siyasi sınırların ötesine geçme, yeni iletişim ve öğrenme alanları inşa etme imkânı sunduğu söylenebilir.

Uydu üzerinden yayın yapan Kürt TV kanalları siyasi sınırları aşmada çarpıcı bir örnek sunuyor. Zira, 2002'ye dek Kürtçe yayın yapmak tümüyle yasakken, Kürtçe yayın yapan ilk devlet kanalı TRT-6 2009'da açıldı; uydu üzerinden Kürtçe yayın yapan ilk TV kanalı 1995'te, yani TRT-6'ten 14 yıl önce Avrupa'da kuruldu. Ana-akım Kürt hareketi uydu teknolojisi ve Avrupa'daki Kürt diasporasının maddi ve insani kaynağını kullanarak siyasi sınırları aşarak Kürtlerin yaşadığı dört ülkede ve birçok Avrupa ülkesinde izlenebilen ilk Kürtçe kanalı yıllar önce açtı.

193 Neil Brenner, "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies", *Theory and Society* 28, no. 1 (1999): 39-78; Neil Brenner, "'Glocalization' as a State Spatial Strategy", içinde, Jamie Pect ve Henry Wai-Chun (Ed.), *Remaking the Global Economy. Economic-Geographical Perspectives*, (Londra: SAGE Publications, 2003: 197-215.); Neil, Brener, Bob Jessop, Martin Jones ve Gordon Macleod (Ed.), *State/Space: A Reader*, (Malden: Blackwell, 2003); Bob Jessop, "The Future of the State in an Era of Globalization", *International Politics and Society* 2003, no. 3 (2003): 30-46; Bob Jessop, *The Future of the Capitalist State*, (Cambridge: Polity Press, 2002).

194 Liesbet Hooghe ve Gary Marks, "Unraveling the Central State, But How? Types of the Multi Level Governance", *Institute for Advanced Studies Political Science Series* 87 (2003): 1-27.

195 Sabine Saurgger, *Théorie et Concepts de L'intégration Européenne*, (Paris: Presse de Sciences Po, 2009); David P. Dolowitz ve David Marsh, "Learning from Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making", *Governance* 13, no. 1 (2000): 5-23; Palier ve Surel, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques".

İkinci olarak, çoğu Kürt grubu ulus-ötesi aktördür. Kürt grupları ulus-ötesi ekonomik, sosyal, kültürel, dinî ve politik ağlara sahipler. Bu konuda, çoğu Avrupa'daki Kürt diasporasının rolü özellikle belirtilmelidir. Kürt diasporası ana-akım Kürt hareketi için sadece Türkiye'deki sosyopolitik mobilizasyona sunduğu ekonomik ve politik destekten dolayı değil, ayrıca yeni bilişsel ve normatif çerçevelerden dolayı da mühim bir kaynaktır. Aynı tespit Kürt Alevi topluluğu için de yapılabilir. Çoğu Avrupa ülkesinde göreceli olarak iyi organize olmuş bir Alevi topluluğu olduğu görülüyor. 1980'lerle birlikte –özellikle 1990'lardan sonra– diasporadaki Alevi topluluğu Türkiye'deki Alevi grupların düşünce, çıkar ve kurumlarının şekillenmesine büyük etkide bulunmuştur.[196] Avrupa'daki ana-akım Kürt hareketi ve Kürt Alevi topluluğuna nazaran Kürt İslâmcı gruplar daha zayıf ağlara sahip. Bununla beraber, Kürt İslâmcı gruplarının diğer ülkelerdeki İslâmcı hareketlerle daha iyi ideolojik/politik ve örgütsel bağlar kurduğu söylenebilir. Son olarak, ekonomik elitler, en fazla ulus-ötesi ölçeğe entegre olmuş Kürt grubudur. Zira, ekonomik elitler Kürt bölgesinin ekonomik dezavantajlarına rağmen, sadece bölgesel/ulusal pazarda değil, bundan öteye küreselleşmiş pazarlarda ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışıyorlar.

Çok-ölçekli ve çok-boyutlu bir öğrenme süreci olarak küreselleşme

Küreselleşme çoğu Kürt grubuna çok-ölçekli ve çok-boyutlu öğrenme süreçleri sağlıyor. Kürt gruplarının düşünceleri artık sadece yerel/bölgesel veya ulusal ölçeklerdeki bilgi kaynaklarıyla değil, bunlardan öte küresel ölçekteki bilgi kaynaklarıyla sürekli olarak şekilleniyor. D. P. Dolowitz ve D. Marsh'ın not ettiği üzere, "(geçmiş ya da şimdiki zamanda) bir politik sistemdeki kamu politikaları, idari düzenlemeler, kurumlar ve düşüncelere dair bilgilerin başka bir politik sistemde bunların geliştirilmesi için kullanılması"[197] söz konusu.

Bilginin küresel yayılışında Kürt alanı iyi bir örnek oluşturuyor. Çoğu Kürt grubu diğer ülkelerde kamu politikaları, siyaset alanı ve siyasi rejime dair üretilen bilgileri Türkiye'de ve Kürt bölgesinde yeni fikir, idari ve siyasi sistem, kurumsal düzenleme ve siyasi düzenlerin geliştirilmesi için kullanıyor. Örneğin. BDP Eşbaşkanı S. Demirtaş, demokratik özerklik projesini tartışırken İngiltere, İspanya, Almanya ve Amerika'daki otonom bölgelere işaret ediyor. Saha araştırmasında kendisine Türkiye'deki İslâmcı grupların sol/

196 Hıdır Eren Çelik, "Almanya'da Bir Göçmen Toplum: Dersimliler," içinde, Şükrü Aslan (Ed.) *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 591-611).

197 Dolowitz ve Marsh, *a.g.e.*, s. 5.

sosyalist gruplarla değil de milliyetçi ve muhafazakâr gruplarla neden işbirliği yaptığı sorulduğunda, Demirtaş, İslâm'ın sağ yorumunun sadece Türkiye'de değil, birçok Müslüman ülkede hâkim olduğunu ifade etmiştir.[198] Bu durum, Kürt aktörlerinin farklı zaman ve mekanlardaki deneyimleri kendi alanları ve mekanlarını anlamada kullandığını gösteriyor. Benzer şekilde, O. Baydemir, Kürt meselesini tartışırken Arap Baharı ile Türkiye'deki Kürtlerin yaşadıkları sorunlar arasında paralellikler kuruyor.[199]

Federasyonu savunan Kürt ulusal grupları, çok-etnisiteli ve çok-uluslu ülkelerde en iyi idari ve siyasi modelin federatif sistem olduğunu gerekçeli ve haklı kılmak için Almanya ve ABD gibi federatif sistemlerle yönetilen ülkeleri örnek gösteriyorlar.[200] Öte yandan, bağımsız bir Kürt/Kürdistan devletini savunanlar da diğer ülke deneyimlerini referans olarak kullanıyorlar. Örneğin, etkili komünist entelektüellerden F. Önen, entegrasyonist modelleri savunan ve ulus-devlet döneminin bittiğini ileri süren Kürt gruplarına karşı bağımsızlık konusunda dünya örneklerini vurguluyor. Önen, Sovyetlerin yıkılmasından sonraki 20 yılda 30'dan fazla ulus-devletin kurulduğunu hatırlatarak, Kürt meselesinde ulus-devlet döneminin bittiğini ileri süren gruplara karşı çıkıyor. Benzer şekilde, Önen, Kürt alanında yaygın olarak ileri sürülen silahlı mücadelenin bittiğine dair görüşlere karşı da Arap Baharı ve Suriye'deki rejim krizinde silahlı güçlerin belirleyiciliğini hatırlatıyor.[201]

Aynı tespitler dinî gruplar için de yapılabilir. Örneğin Diyarbakır'daki İslâmi sivil toplum örgütlerinden Özgür-Der'in Başkanı S. B. Yılmaz'a göre Kürt meselesi, ulus-devlet inşası ve homojenleştirme sürecinin bir sonucu ve Türkiye'deki Kürt meselesi ile Yugoslavya, İspanya, İrlanda, Suriye, İran ve Irak'taki sorunlar arasında benzerlik var.[202] Benzer şekilde, AK Parti Diyarbakır İl Teşkilatı'nın iki başkan yardımcısı olan İ. Yaşar ve A. Altaç Türkiye'de Kürt meselesinin çözümsüzlüğünü tartışırken Kuzey Kore ve Filistin örneklerini vererek buralarda olduğu gibi Kürt meselesinde de emperyalist güçlerin –özellikle de BM Güvenlik Konseyi üyesi ülkelerin– rollerinin altını çiziyor.[203] Buna karşın, BM ve AB'nin bazı antlaşma ve sözleşmelerine işaret eden bazı İslâmcılar Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümü için "evrensel standartların ve değerlerin" önemini vurguluyorlar.[204]

198 Demirtaş, kişisel görüşme.

199 Baydemir, kişisel görüşme.

200 Bozyel, kişisel görüşme; Elçi, kişisel görüşme.

201 Önen, kişisel görüşme.

202 S. B. Yılmaz, kişisel görüşme.

203 Yaşar, kişisel görüşme; Altaç, kişisel görüşme.

204 N. Bozkurt, kişisel görüşme.

İslâmcılar gibi, Alevi grupların düşünceleri de ulus-ötesi bir ölçekte şekilleniyor. Örneğin, Türkiye'deki Alevi meselesini tartışırken Tunceli TSO Başkanı Y. Cengiz, Berlin'deki Holokost Müzesi'nin, Dersim 1937-1938'de gerçekleşen "Alevi katliamına" ilişkin yapılması gerekenler için iyi bir örnek sunduğunu söylüyor.[205] Yine, Tunceli TSO Eski Başkanı A. A. Güler, Türkiye'nin Kürt meselesi konusundaki ayrılıkçı argümanlara karşı çıkarken Avrupa bütünleşmesini örnek veriyor. Yine, BDP Tunceli Eski Başkanı M. Polat'a göre on yıl yaşadığı Almanya'nın idari ve politik sistemi, Türkiye'de yerel ve bölgesel özerkliğin geliştirilmesi için iyi bir örnek: "Mesela ben Almanya'da yaşadım, Almanya'da vali yoktur. İlin en büyük mülki amiri belediye başkanıdır. İl genel meclis üyeleri parlamentoya dönüşür. Her eyaletin bir parlamentosu var Almanya'da. Kendi bütçeleri var eyaletlerin. Eyaletlerin başbakanları var."[206]

Son olarak, ekonomik elitler de önceki gruplar gibi Kürt meselesini tartışırken bu gibi örneklere dikkat çekiyorlar.[207] Ekonomik elitler sadece idari ve siyasi sistemlere dikkat çekmekle kalmıyor, kendi düşüncelerini doğru ve haklı kılmak için ekonomik sistemlerini de örnek veriyorlar. Örneğin DTSO Eski Başkanı M. Kaya'ya göre ana-akım Kürt hareketinin demokratik özerklik projesinde sunduğu ekonomik model geçersiz; Küba'yı hatırlatıyor: "Bir tarafında petrol ülkesi, bir tarafında Avrupa, bir tarafında Çin sermayesi. Böyle bir politikanın içinde Küba gibi bir model mi yaratacaksın?"[208]

Ulus-ötesi ve küresel eylem sistemi

Ulus-ötesi ve küresel öğrenme sürecinin birçok dinamiği var. Bununla beraber, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin rolünün yanı sıra, özellikle Kürt gruplarının içerisinde yer aldıkları ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi ulus-ötesi ağlar belirtilmelidir. Sadece Türkiye'de değil, ayrıca İran, Irak ve Suriye'de de örgütlenen ana-akım Kürt hareketi neredeyse Avrupa'nın tüm ülkelerinde çoklu sosyal, ekonomik, politik ağlara sahip. Bu çoklu ağlar hareket ulus-ötesi bir bağlamda hareket etmeyi, çoklu etkileşimlerden öğrenmeyi ve düşünce, çıkar ve kurumlarını sürekli yenilemeyi sağlıyor. Otuz beş yıllık uzun ömrü, düşünce, strateji, yöntem, araçlar düzeyinde sürekli yenilenmesi, BDP-DTK/PKK-KCK'nin iyi bir "öğrenen örgüt"[209] olduğunu gösteriyor.

---

205 Cengiz, kişisel görüşme.

206 Polat, kişisel görüşme.

207 Odabaşı, kişisel görüşme; M. Aslan, kişisel görüşme; Birtane, kişisel görüşme.

208 Mehmet Kaya, kişisel görüşme.

209 Peter M. Senge, *The Fifth Discipline: The Art and Practice of The Learning Organization*, 2. baskı, (New York: Random House Business, 2006).

Daha önce de belirtildiği üzere, diğer ulusal grupları çoğunlukla 1980 öncesinde oldukça aktif olan Kürt örgütlerinin üyeleri kurdu. Bu Kürt ulusal grupları 1980 darbesiyle birlikte tasfiye edildiler ve çoğu Avrupa'ya yerleşmek zorunda kaldı. Bu Kürt örgütlerinin üyeleri 2000'ler sonrasında Türkiye'de yasal alanda yeniden örgütlenmeye çalışsa da çoğunun Avrupa'daki Kürt diasporasıyla ilişkileri devam ediyor.[210] Ana-akım Kürt hareketine kıyasla Kürt diasporası içinde bu grupların örgütsel kapasitesi ve temsili sınırlı olsa da, sahip oldukları ulus-ötesi ağlar bu aktörlere de çoklu öğrenme olanakları sağlıyor.

Ekonomik elitler en fazla ulus-ötesi ölçeğe entegre olmuş Kürt grubudur. Avrupalı, Çinli, Arap, Afrikalı, Asyalı ve Kafkasyalı akranlarıyla sınır-ötesi ekonomik işbirlikleri kuruyorlar. Örneğin Batman TSO Başkanı O. Nasıroğlu, Dicle Kalkınma Ajansı delegasyonu olarak Çin'i ziyaret ettiklerini ifade ediyor. Nasıroğlu, üyelerinin Asya, Avrupa ve Arap ülkeleriyle ticari ilişkiler içinde olduğunu belirtiyor.[211] Benzer şekilde, GÜNSİAD Başkanı Ş. İ. Bedirhanoğlu üyelerinin 34 ülkeye ihracat yaptığının söylüyor.[212] Yine, MÜSİAD Mardin Şube Başkanı M. Dündar, derneklerinin 50 ülkede 119 temsilciliğinin olduğunu belirtiyor.[213] TUSKON'un Şanlıurfa'daki üyesi ŞÜGİAD'ın Başkanı M. Öksüzoğlu da derneklerinin 4000 üyesi ve 140 ülkede temsilciliklerinin bulunduğunu belirtiyor.[214] Açıktır ki Kürt ekonomik elitleri küresel ölçekli ekonomik alana büyük oranda entegre olmuştur.

TÜSİAD'a alternatif iki İslâmcı işveren derneği olan MÜSİAD ve TUSKON'un görüşleri, AK Parti ve GC'yle bütünleşmiş Ankara merkezli İslâmcı grupları temsil ediyor. Otonom İslâmcı Kürt grupları arasından KH de ulus-ötesi ağlara sahip. KH bir yandan İran'da İslâmcı ağlarını geliştirirken, bir yandan da Avrupa'daki Kürt diasporası içinde örgütlenmeye çalışıyor. Örneğin, HÜDA-PAR'a yakın bir yayın politikası izleyen *Kelha Amedê* dergisi hem İran'da hem de Avrupa'daki Kürt diasporasında satılıyor. Benzer şekilde, Çağrı/Rehber TV sadece Türkiye Kürtlerine yönelik değil, diğer üç ülkedeki Kürt bölgesine ve Kürt diasporasına dönük de yayın yapıyor.[215]

Otonom Kürt İslâmcı gruplarından farklı olarak, Alevi Kürt grupları ulus-ötesi ölçekte kültürel ve dinî alanda oldukça iyi örgütlenmiş ağlara sahip. Dersim'de saha araştırması sürdürülürken, bu küçük Kürt şehrinin sokaklarında gençlerin Fransızca, Almanca, İngilizce konuştuğunu gözlemle-

210 Bozyel, kişisel görüşme; Çiftyürek, kişisel görüşme.

211 Nasıroğlu, kişisel görüşme.

212 Bedirhanoğlu, kişisel görüşme.

213 Dündar, kişisel görüşme.

214 Öksüzoğlu, kişisel görüşme.

215 N. Özdemir, kişisel görüşme.

mek şaşırtıcı olmuştur. Dersim'de neredeyse her ailenin Avrupa'da yaşayan akrabaları var. 2001'den beri düzenlenen geleneksel Munzur Kültür ve Doğa Festivali sayesinde dünyanın dört bir tarafına yayılmış Dersim Kürt Alevileri bir araya geliyorlar. Festival daha şimdiden Türkiye'nin farklı şehirlerinde ve yurtdışında yaşayan Kürt Alevilerinin yıllık buluşma etkinliğine dönüşmüş durumda. Bu noktada, Avrupa ülkelerine büyük ölçekte göç veren Dersim'in Türkiye'de en fazla ulus-ötesileşmiş (*trans-nationalized*) Kürt şehri olduğu ileri sürülebilir. Ulus-ötesi ölçekteki bu yayılma sayesinde farklı zaman ve mekanlarda edinilmiş bilgi, birikim ve tecrübeler Kürt Alevi gruplarının düşünce, çıkar ve kurumlarının şekillenmesinde doğrudan etkide bulunuyor.

Özetle, ana Kürt grupları sınır ötesi (ekonomik, sosyal, kültürel, dinî ve politik) ağlara sahip ulus-ötesi aktörlerdir. Her bir Kürt grubu küreselleşme süreciyle birlikte mevcut düşünce, çıkar ve kurumlarına bağlı olarak kendine özgü bir öğrenme süreci yaşıyor. Kürt grupları çoğunlukla sınır-ötesi bağlamda farklı yollarla öğreniyorlar; düşünce, çıkar ve kurumlarını bu yeni çevreye göre sürekli olarak yeniliyorlar.

Sonuç

Kürt gruplarının Kürt meselesi bağlamındaki çatışmalarını, müzakerelerini, işbirliklerini ve mutabakatlarını daha iyi anlamak için, bu bölümde mikro ve makro sosyolojik yaklaşımların etkileşimine odaklanılarak eylem sistemleri analiz edildi. Kürt alanında, Kürt gruplarının düşünce, çıkar ve kurumlarına etkide bulunan temel beş makro dinamik ele alındı. Önem sırasına göre bu dinamikler şunlardır: (1) Tarihsel olarak inşa edilmiş olan bağlam, (2) merkezî devlet, (3) Kürt meselesinin jeopolitiği, (4) Avrupalılaşma süreci ve (5) küreselleşme süreci. Kürt kolektif eylemi tarihsel olarak inşa edilmiş bir bağlam içerisinde gerçekleşiyor. Bu bağlamın kendisi de ulusal (merkezî devlet), jeopolitik (Türkiye, İran, Irak ve Suriye), Avrupa (Avrupalılaşma süreci) ve küresel (küreselleşme süreci) ölçekteki dinamikler tarafından sürekli olarak yeniden inşa ediliyor.

Kürt gruplarının söylemleri analiz edildiğinde bugünkü düşünce, çıkar ve kurumlarını çevreleyen ve yapılandıran altı temel tarihsel boyutun olduğu görülüyor: (1) Kürdistan'ın dört devletin siyasi hâkimiyeti altında parçalanması, (2) Kürtlerin Türklüğe asimilasyonu, (3) Osmanlı-Türk merkezîleşme politikaları, (4) Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri kalmışlığı ya da geri bırakılmışlığı, (5) Kürt (ve Türk) toplumunun "İslâm'dan uzaklaştırılması" ve (6) Kürt bölgesindeki sürekli olağanüstü hal yönetimi. Bununla beraber, her bir Kürt grubu Kürt meselesinin tarihsel arka planını ele alırken bu

altı boyutun tamamını değil, mevcut politik pozisyonuna uygun olarak bazılarını kullanıyor.

Türk devletinin müdahalesi de en az üç olayda not edilmeli: (1) Kürt bölgesinin sosyoekonomik geri bırakılması, (2) Zaza ve Alevi kimliklerinin Kürt ulusal kimliğine alternatif kolektif kimlikler olarak inşası ve (3) 1990'lı yıllardaki PKK-KH çatışması.

IKB'nin (birinci jeopolitik dalga) ve 2012 yılında Suriye Kürdistan Bölgesi'nde (Rojava) *de facto* kantonların (ikinci jeopolitik dalga) kurulmasıyla birlikte Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerinde meydana gelen değişimler, Türkiye'deki Kürt mutabakat inşa süreçlerinde kurucu bir dinamiğe dönüştü.

Türkiye'nin AB'ye uyum süreci, Avrupalılaşma süreci de Kürt gruplarına normatif, bilişsel, politik, stratejik ve organizasyonel anlamda dikkate değer kaynaklar sundu. Bununla beraber, Avrupalılaşma sürecinin etkileri dönemsel ve sınırlı kaldı. Süreç tüm limitlerine rağmen, Kürt grupları için bir öğrenme süreci işlevi gördü.

Kürt gruplarının düşünceleri, maddi ve normatif çıkarları ile formel ve enformel kurumları küresel ölçekteki öğrenme süreçleri sayesinde sürekli olarak yeniden inşa ediliyor. Kürt gruplarının ulus-ötesi ve sınır-ötesi ekonomik, sosyal, kültürel ve politik işbirliklerinin geliştirilmesinde Avrupa'daki Kürt diasporası çok etkin bir rol oynadı. Bu işbirlikleri Kürt gruplarına sınır ötesi ağlar inşa etme ve ulus-devletlerin koydukları sınırları aşma olanağı sunmuştur.

POLİTİK KÜRT BÖLGESİNE DOĞRU?

Bu araştırmada, üç ana Kürt bloğunun –ulusal, dinî ve ekonomik elitler– Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik işbirliği geliştirme ve mutabakat inşa etme süreçleri analiz edildi. Bu kapsamda, üç ana bloğun politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik ortak bir bilişsel çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kabul edilmiş kurallar inşa etme kapasiteleri sorunsallaştırıldı. Başka bir ifadeyle, Kürt gruplarının Türkiye'de tarihsel olarak var olan kültürel Kürt bölgesinde bir politik bölge inşa edip edemediğini irdelendi.

Araştırma kapsamında kullanılan teorik çerçeve (bkz. Şema 1) ve elementler M. Crozier ve E. Friederber'in yaklaşımları izlenerek iki düzeyde sınıflandırılabilir: (1) meseleler/karşılaşma alanları ve aktörlerin buna dair stratejileri (sorunlar/meydan okumalar, çatışmalar, müzakereler, işbirlikleri ve mutabakatlar) ve (2) aktörlerin eylem sistemi (oyunu yapılandıran ve oyunun kurallarını belirleyen makro dinamikler). Crozier ve Friedberg'in tanımladığı iki düzeye dayalı analitik çerçeveyi kullanarak, 1999-2013 döneminde siyasi rejim (*polity*), siyaset alanı (*politics*) ve kamu politikaları (*policies*) düzlemlerinde önemli dönüşümlere yol açan Kürt mutabakat-inşa süreçleri analiz edildi.

İlk düzeyde, üç ana Kürt bloğu ve her bir bloğu oluşturan gruplar analizin temel bileşenlerini oluşturdu. İkinci düzeyde, eylem sistemini belirleyen beş makro dinamiğin altı çizildi. Bu dinamikler şunlardı: Tarih, merkezî devlet, Kürt meselesinin jeopolitiği, Avrupalılaşma süreci ve küreselleşme. Bu dinamikler Kürt gruplarının eylediği bağlamı, aktörlerin hesaba katmak zorunda olduğu oyunun kurallarını ve düşünlerini, çıkarlarını ve kurumlarını etkiyerek bizzat aktörleri yapılandırıyor.

Esasında mikro düzeye odaklanarak, çalışmada hem mikro hem de makro sosyolojik yaklaşımlar birlikte ve bütünleşik olarak kullanılarak sorun analiz edildi. Mikro-sosyoloji aktörlerin etkileşimini analiz ederken, makro-sosyoloji aktörlerin eylem sistemini, yani bazı aktörlere ve çıkarlara imtiyaz tanırken diğerlerini baskılayan yapılandırılmış bağlamı merkeze alıyor. İnşacı teoriyi (*constructivizm*) takip ederek, Crozier ve Friedberg'in tanımladığı mikro ve makro düzeyler arasındaki etkileşimi analiz etmek için genelde kolektif eylem sosyolojisi çalışmaları, özelde ise 3-I modeli –düşünceler, çıkarlar, kurumlar– (*Ideas, Interests, Institutions*) temel analitik çerçeve olarak kullanıldı. 3-I modeli esasında siyasi rejim, siyaset alanı ve politikalar düzlemlerindeki değişimleri analiz etmek için düşünce, çıkar ve kurumları birbiriyle bağlantılı üç analitik bileşen olarak kullanmayı öneriyor. Araştırmada, bu model kullanılarak Kürt kolektif eyleminin tarihsel olarak inşa edilmiş bir bağlam içinde sürekli olarak nasıl kurulduğu gösterildi. Bu tarihsel bağlam da ulusal, ulus-ötesi ya da jeopolitik, Avrupa ve küresel düzeylerdeki dinamiklerle sürekli olarak yeniden inşa ediliyor. Ampirik çalışmaya gelince, üç Kürt bloğunun Kürt meselesi çerçevesindeki çatışmaları, müzakereleri, işbirlikleri ve mutabakatları ve yukarıda bahsedilen beş yapılandırıcı dinamiğin bu süreçlere etkileri irdelendi.

Araştırmanın ana sonucu şudur: Ulusal, dinî ve sınıfsal dinamiklerden kaynaklı bölünmeler Kürt grupları arasında Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik mutabakat inşa süreçleri önünde önemli engeller oluşturmuştur. Birçok dinamik ve süreç üç Kürt bloğunu düşünceler ve çıkarlar düzeyinde yakınlaştırmıştır. Bununla birlikte, üç Kürt bloğu bugüne kadar ortak bir örgüt, kurum ya da platform ve kabul edilmiş kurallar inşa edememiştir. Aktörler bugüne kadar büyük oranda ideolojik ve siyasi kimliklerini, sahalarını ve tekil stratejilerini esas almıştır. Bundan ötürü, müzakere süreçleriyle belirsizlikler azalmış olsa da, çatışmalar üstü örtülü, göreceli mutabakatlar ise kırılgandır. Açıktır ki grupların düşünceleri, çıkarları ve kurumları denk ağırlıklara sahip değildir ve grupların tekil çıkarları Kürt bölgesindeki kolektif eylemin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Merkezî devletin yıkıcı etkisi ve geçmişin izine/patikalarına güçlü bağımlılığın yanı sıra, tekil çıkarların belirleyiciliği ve ağırlığı bugüne kadar Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşası önünde önemli engeller oluşturmuştur.

Sonraki alt-bölümlerde, ilk olarak temel teorik sonuçlar sunuluyor. İkinci olarak, mikro ve makro düzeylere ilişkin ampirik sonuçlar, yani çatışmalar, müzakereler ve eylem sistemini oluşturan tarihsel, merkezî devlet temelli, jeopolitik, Avrupalı ve küresel dinamiklerin şekillendirdiği eylem sistemi özetleniyor. Son olarak, araştırmanın temel limitlerinin altı çiziliyor ve bu

çalışmanın katkı sağlayabileceği ya da bu çalışmayı tamamlayabilecek sonraki araştırma konuları ve alanları sunuluyor.

Teorik sonuçlar

Araştırmanın sonuçları dikkate alındığında, kolektif kimlikler, grup, devlet, 3-I modeli, geçmişin izine/patikalarına bağımlılık (*path dependency*), Kürt meselesinin jeopolitiği ve Avrupalılaşmaya dair birkaç teorik çıkarımın altı çizilebilir.

Araştırma sonuçlarının gösterdiği üzere, ***kolektif kimlikler ve gruplar*** "ezelden beri var olan özler" değildir, bundan ziyade dinamik/değişken sınırlara sahip tarihsel, sosyal, politik ve ilişkisel inşalardır. Kolektif kimlikler ve gruplar ayrık, somut, elle tutulur ve sınırları belli değildir, bundan ziyade ilişkisel, süreçlere ve olaylara bağımlı, dinamik ve bütünsellikten uzaktır. Bunlar izole çevreler içerisinde değil, gruplar arası etkileşim ve bağımlılığa dayanan bir bağlam içinde inşa olurlar. Başka bir ifadeyle, gruplar arası ilişkiler tarihsel bir inşa olan, sosyal içerme ve dışlamalar üreten dinamik bir bağlam içinde gerçekleşir. Ayrıca, kolektif kimlikler ve gruplar aktörlerden bağımsız değil, aksine aktörlere bağımlıdır, başka bir ifadeyle politik girişimcilerin inşalarıdır. Ötesi, kolektif kimliklerin ve grup aidiyetlerinin inşa süreçlerinde "kurucu ötekinin" ya da "kurucu ötekilerin" belirleyici rolünün altı çizilmelidir.

Bu araştırmanın gösterdiği üzere, ***3-I modeli*** siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikaları alanında meydana gelen değişimleri analiz etmek için oldukça uygun bir analitik çerçeve sunuyor. Ayrıca, bu araştırma 3-I modeline bir çok noktada önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmada, ilk olarak, 3-I modeli ile örgüt sosyolojisi ve kolektif eylem sosyolojisi bütünleştirilmiştir. Başka bir ifadeyle makro ve mikro dinamiklerin şekillendirdiği farklı grupların kolektif eylemleri, düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzlemleri kullanılarak analiz edilmiştir. İkinci olarak, düşüncelerin, çıkarların ve kurumların ayrık, somut, elle tutulur ve sınırları belli değil; tarihsel, ilişkisel ve tamamlanmamış politik inşalar olduğunu göstermiştir. Üçüncü olarak, düşüncelerin, çıkarların ve kurumların tarihsel inşa süreçlerinin altı çizilerek, 3-I modeli ile geçmişin izine/patikalarına bağımlılık (*path dependency*) arasında bir ilişki kurulmuş ve böylece her iki teorik çerçeveye önemli bir katkı sağlamıştır. Dördüncü olarak, düşüncelerin, çıkarların ve kurumların inşasının sadece yerel-bölgesel ya da ulusal düzeylerde değil, aynı zamanda ulus-ötesi, Avrupa ve küresel düzeylerde de analiz edilmesi gerektiği gösterilmiştir. Son olarak, araştırma şunu göstermiştir: "Kültür" ile birlikte düşüncelerin, çıkarların ve kurumların şekillenmesinde belirleyici bir element olan "rasyonel-

lik" (daha önce detaylı tartışıldığı üzere, "hesaplayıcı yaklaşım" ve "kültürel yaklaşım" yeni kurumsalcıların insan davranışlarını açıklamak için başvurduğu iki temel yaklaşımdır) sosyal bir inşadır. Bundan ötürü, düşünceler ve kurumların şekillendirdiği "çıkarlar" sadece maddi değil aynı zamanda normatiftir. Özetle, 3-I modeli araştırmacılar için çok kullanışlı bir analitik çerçeve sunsa da, başka teorik yaklaşımlar ve analitik elementlerle birlikte kullanılmalıdır. Bu çalışma bu anlamda önemli katkılar sunmuştur.

Path dependency bu araştırma kapsamında kullanılan bir diğer önemli konsepttir. Kürt alanı hem "geçmişin bugün üzerindeki etkisi" hem de "kilitlenme etkisi" (farklı ve daha iyi seçenekler olmasına rağmen geçmişteki yolların/patikaların bugün de takip edilmesi) anlamında iyi bir *path dependency* örneği sunuyor. Bununla beraber, *path dependency,* özellikle de ilk anlamı bağlamında geçmiş ve şimdi arasında lineer ve tek yönlü bir ilişki kuruyor. Bu araştırmanın "hafıza politikaları"na başvurarak "tarih" ve "geçmiş" arasında bir ayrıma giderek gösterdiği üzere, gerçekte geçmiş ve şimdi arasındaki ilişki lineer ve tek yönlü değildir; bu ilişki dairesel, dinamik ve iki yönlüdür. Bundan ötürü, siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikaları düzeyinde meydana gelen değişimler ya da değişimlere dirençler analiz edilirken "*path dependency*" kullanıldığında, geçmiş ve şimdi arasındaki dairesel ve dinamik ilişkiler dikkate alınmalıdır.

Kolektif kimliklerin ve grupların inşa süreçlerinde ***devlet*** belirleyici bir rol oynar. Devlet sadece etno-politik bir girişimci değil, aynı zamanda dinî ve ekonomik bir girişimcidir. Devlet "hâkimiyet alanının tamamında sivil toplumun içine gerçek anlamda nüfuz etme ve politik kararları lojistik olarak uygulama kapasitesine" ulaşmak için bazı etnik-politik, dinî ve ekonomik kimlikleri ve grupları inşa eder ve korur. Bundan ötürü, devlet toplumun üstünde ve merkezî düzeye yerleşmiş bir yapı olarak değil, bundan ziyade yerelden merkeze, mikrodan makroya çoklu düzeylerde toplumun içinde ve parçası olan ilişkisel bir yapıdır.

Bu noktada, ***merkez ile yerel/bölgesel arasındaki ilişkiye*** dair birkaç noktanın altını çizmek gerekir. Merkez-çevre ilişkisi yerel/bölgesel ölçekte şekillenen kolektif eylemi hem sınırlıyor hem de yapılandırıyor. Merkezin bir parçası olarak yerel/bölgesel ölçekte tarihsel olarak inşa edilmiş olan sosyo-politik ve sosyoekonomik bağlam, yerel/bölgesel aktörler arasındaki çatışmalar, işbirlikleri, müzakereler ve mutabakatlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Devletin yerelden merkeze, mikrodan makroya çoklu düzeylerde toplumun içinde ve bir parçası olan ilişkisel bir yapı olduğu dikkate alındığında, merkez ve yerel arasında yapılan ayrımın ya da sınıflamanın sosyolojik değil analitik olduğu açıktır.

Kürt meselesinin ulus-ötesi ve uluslararası niteliği sıklıkla vurgulanıyor.

Kürt ya da Kürdistan meselesi üzerine yapılan araştırmalar çoğunlukla Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt bölgeleri arasındaki siyasi bağımlılığının altını çiziyor. Bununla beraber, çoğu çalışma devlet düzeyindeki dinamiklere odaklanıyor ve sorunların kurucu nedenleri olarak bunların altını çiziyor. Ancak, Kürt meselesinin ulus-ötesi ve uluslararası niteliğinin Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümündeki rolü ve yeri, göreceli olarak yeni bir araştırma konusudur. Bu araştırmada, IKB'nin Türkiye'deki Kürt meselesi üzerindeki etkisi üç Kürt grubunun kolektif eylemi bağlamında analiz edildi. Aynı iddia yakın zamanda Suriye Kürdistan bölgesi Rojava için de ileri sürülebilir. Rojava'daki kantonların kuruluşu saha araştırmasının son dönemine denk geldiği için, bunların Türkiye'deki Kürt meselesine etkileri kısmi olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Bununla beraber, Kürt gruplarının ***jeopolitik dinamikleri*** yerel/bölgesel ölçekte düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzeyinde kullanma biçimlerinin karşılaştırmalı olarak analizi, bu çalışmanın Kürt çalışmalarına en önemli katkılarından birini oluşturuyor. Araştırma sonuçlarının gösterdiği üzere, Kürt meselesinin jeopolitik denklemindeki değişimlerin Türkiye'deki Kürt meselesine etkileri merkezî devletin ilgili politikalarının yanı sıra, Kürt aktörlerinin düşünce, çıkar ve kurumları ile Irak ve Suriye Kürt bölgelerindeki gruplarla kurdukları ilişkilere bağlı olarak farklılık arz ediyor.

Son olarak, ***Avrupalılaşma*** konsepti, Avrupa düzeyinde yönetişim yapılarının ortaya çıkması ile yerel ve Avrupa düzeylerinin etkileşimi anlamında da kullanılsa da, bu çalışmada Avrupa bütünleşmesinin yerel düzeydeki etkileri bağlamında sınırlanmıştır. Bu konuda daha kapsayıcı bir teorik çerçeve oluşturmak için ayrıca "Avrupalılaşmanın araçsallaştırılması" yaklaşımı da kullanılmıştır. Böylece, yerel/bölgesel aktörlerin yerel/bölgesel alanı yeniden kurmak için Avrupa entegrasyon sürecini yıkıcı ya da inşa edici bir kısıt veya kaynak olarak kullandıkları gösterilmiştir. Bu çalışmada, Avrupalılaşmanın Avrupa entegrasyonu tarafından teşvik edilen kurumsal, stratejik ve normatif düzenlemeleri içeren ve içinde aktörlerin siyasi rejimi, siyaset alanını ve kamu politikalarını yeniden kurmak için Avrupa bütünleşmesini farklı düzeylerde ve farklı şekillerde kullandıkları/mobilize ettikleri karmaşık interaktif süreçler bütününü ifade ettiği gösterilmiştir.

Araştırma Avrupalılaşma konseptine birkaç noktada önemli ve özgün katkı sunmuştur. Çalışma, birkaç anlamda Avrupalılaşma konseptinin sınırlarının altını çizmiştir: Zamansallık meselesi; aktörlerin düşüncelerine, çıkarlarına ve kurumlarına bağımlılığı; merkezî devletin politikalarına ve stratejilerine bağımlılığı ve son olarak tarihsel, ulus-ötesi ve küresel dinamiklerin rolü. İlk olarak, Avrupalılaşmanın zamansallığı önem arz ediyor. Bu araştırmanın ortaya koyduğu üzere, Avrupalılaşma süreci ilk yıllarda aktörler için böl-

gesel ya da ulusal ölçekte siyasi rejimi, siyaset alanını ve kamu politikalarını yeninden yapılandırmak için kullanışlı bir dinamik olabilir. Bununla birlikte, ulusal ya da ulus-ötesi ölçekte meydana gelen köklü dönüşümlerle "yetersiz" ya da "ihtiyaç duyulmayan" bir dinamiğe dönüşebilir. İkinci olarak, merkezî devlet Avrupalılaşma sürecine ulusal alanı yeniden yapılandırmak için önem verdiği sürece yerel/bölgesel aktörler Avrupalılaşma sürecine önem verir. Üçüncü olarak, İslâmcı grupların yaklaşımlarının teyit ettiği üzere, Avrupalılaşma süreci bazı Avrupa karşıtı aktörler için bile kendi örgütsel ağlarını güçlendirmek için organizasyonel bir kaynak işlevi görebilir. Avrupa karşıtı gruplar Avrupalılaşma sürecini normatif veya stratejik bir kaynak olarak ya da bir meşruiyet kaynağı olarak görmeseler de, bu sürecin sağladığı örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, yönetişim, sivil toplum ve sivil toplum örgütleri konusundaki yeni fikirler gibi yeni olanakları yerel/bölgesel ve ulusal ölçekte kullanabilirler. Son olarak, Avrupalılaşma süreci siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikalarındaki değişimleri ya da değişimlere direnci analiz etmek için tek başına uygun bir konsept değildir. Bu konsept yerel/bölgesel, ulusal, ulus-ötesi, jeopolitik ve küresel gibi farklı ölçeklerdeki farklı dinamiklerle birlikte kullanılmalıdır. Bu araştırmanın gösterdiği üzere, Avrupalılaşma süreci ilk dönemlerde yerel/ulusal alanı yapılandıran temel dinamik olmasına rağmen, kolektif eylemin ana parametrelerini köklü olarak değiştiren jeopolitik veya ulus-ötesi dinamiklerdeki radikal dönüşümler sonrası kullanışsız ya da tatmin etmeyen bir dinamiğe dönüşebilir.

Ampirik sonuçlar

Eylem sistemi ve dinamikleri: Tarih, devlet, jeopolitik, Avrupalılaşma ve küreselleşme

Kürt aktörlerin kolektif eylemi izole bir yerel/bölgesel bağlam içinde değil, tarihsel olarak inşa edilmiş bir bağlamda meydana geliyor. Bu bağlam da tarihsel, devlet-temelli, jeopolitik, Avrupalı ve küresel dinamiklerle sürekli olarak yeniden inşa ediliyor. Bu dinamikler bir yandan Kürt aktörlerin parçası oldukları oyunun kurallarını belirliyor, bir yandan da aktörler bu dinamikleri süregelen çatışmalarda, müzakerelerde, işbirliklerinde ve mutabakatlarda pozisyonlarını güçlendirmek için kullanıyorlar.

Tarihsel dinamikler

Tarihsel dinamikler politik bir Kürt bölgesinin inşası için Kürt gruplarının süregelen kolektif eyleminin şekillenmesinde en az iki nedenden ötürü

oldukça negatif bir rol oynuyor. İlk olarak, aktörler ve meseleler tarihsel inşalardır. Türkiye'deki siyasi rejiminin bir parçası olarak Kürt bölgesinde tarihsel olarak inşa olan sosyopolitik ve sosyoekonomik bağlam üç Kürt bloğu arasında cereyan eden çatışmalar, işbirlikleri, müzakereler ve mutabakatlar üzerinde olumsuz anlamda oldukça etkili olmuştur. Bu konuda, Türkiye'nin 1950'lerden sonraki sosyopolitik ve sosyoekonomik bağlamının altı, özellikle de 1960-1980 arası dönem için çizilmelidir. Üç Kürt bloğunun özgün karakterleri ve aralarında süregelen çatışmalar büyük oranda bu dönemden miras alınmıştır.

Kürt bölgesi onyıllardır hem ekonomik hem de politik anlamda Türkiye'nin çeperini oluşturuyor. Bu merkez-çevre ilişkisi, Kürt bölgesindeki kolektif eylemi yapılandırmaya ve sınırlamaya devam ediyor. Marksist-Leninist ve ortodoks seküler ideolojik ve politik yönelimiyle özelde ana-akım Kürt hareketi olmak üzere Kürt ulusal bloğu, Türk sol/sosyalist siyasetten 1970'lerin ortalarından itibaren yollarını ayırmıştır. Öte yandan, Kürt dinî grupları (hem Sünni-Müslim hem de Alevi) ve ekonomik elitleri çoğunlukla Türkiye'de hâlâ çevresel aktör karakterlerini sürdürüyorlar. Ulusal gruplarla hem ekonomik elitler hem de dinî gruplar arasında onyıllardır süregelen çatışmalar bugün Kürt alanında süren çatışma, müzakere, işbirliği ve mutabakatların şekillenmesine mühim bir etkide bulunmuştur. Bu etki bugün büyük oranda devam ediyor.

İkinci olarak, aktörler sadece tarihsel inşalar değildir, aynı zamanda tarihin inşacılarıdır. Yani, tarih aktörlerin sosyal bir inşasıdır. Kürt alanında, aktörler şimdiki zamandaki politik konumlarına uygun olarak geçmişin farklı versiyonları olarak farklı Kürt tarihlerini sürekli olarak yeniden üretiyorlar. Bu çalışmada, Kürt meselesinin ya da meselelerinin tarihsel inşa süreçlerine bakılarak, Kürt gruplarının bugünkü düşüncelerini, çıkarlarını ve kurumlarını yapılandıran ve sınırlandıran meselenin altı temel tarihsel boyutunun altı çizildi. Kürt grupları bu altı boyutunun tamamını kullanmıyorlar ve her birine eşit derecede önem atfetmiyorlar. Bundan ziyade, Kürt meselesine dair şimdiki politik konumlarına uygun olarak bazılarını kullanıyorlar. Bundan ötürü, geçmişin bu farklı inşaları mutabakat inşa süreçleri önünde hem düşünce düzeyinde hem de bunun bir sonucu olarak çıkarlar düzeyinde bugüne dek önemli oranda engel olmuştur.

Devlet-temelli dinamikler

Türk devletinin Kürt kolektif eylemine müdahil olması Kürt bölgesinde mutabakat inşa süreçlerine dikkate değer oranda yıkıcı etkilerde bulunmuştur. Türk devleti Kürt bölgesindeki kolektif kimliklerin ve grupların tarih-

sel inşa süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Kürt ulusal hareketlerinin ortaya çıkışı; Kürt bölgesinin bir çevre ekonomisi olarak inşası ve Kürt yönetici sınıfların merkezle bütünleşmesi; Alevi ve Zaza kolektif kimliklerinin Kürt ulusal kimliğine alternatif kimlikler olarak inşası; Kürt İslâmcı ve Alevi grupların Türk akranları vasıtasıyla, özellikle de AK Parti ve CHP eliyle merkeze bağımlılıkları Türk devletinin müdahaleleri dikkate alınmadan analiz edilemezler.

Kürt bölgesinin ekonomik, politik ve dinî olarak bir çevre bölge olduğu dikkate alındığında, Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler blokları arasındaki mutabakat inşa süreçlerinde İslâmcı ve neo liberal AK Parti hükümetinin 2002'den beri yıkıcı rolü belirtilmelidir. Çoğu Kürt İslâmcı grubu, ekonomik elit ve bazı ulusal gruplar AK Parti yönetimini Kürt bölgesinde ana-akım Kürt hareketine alternatif veya paralel bir güç olmak için kullanışlı bir kaynak olarak ele aldı. Hükümetin neo liberal ve İslâmcı karakteri, sırasıyla Kürt ekonomik elitleri ile İslâmcı gruplarının AK Parti'yi kullanmasını kolaylaştırdı. Bu süreçte, çoğu Kürt Alevi grup, bir dinî azınlık grubu olarak AK Parti'ye muhalefet etmek için ana-akım Kürt hareketine oranla CHP'yi daha kullanışlı bir politik kaynak olarak gördü. Bununla beraber, 2010'dan bu yana AK Parti'nin daha fazla ortaya çıkan ve görünür olan Türk milliyetçisi karakteri, Kürt meselesini esasında bir ulusal sorun olarak çerçeveleyen bazı İslâmcı gruplarla ekonomik elitlerin Kürt ulusal gruplarına yakınlaşmasına neden oldu.

Jeopolitik dinamikler

Tarihsel ve devlet-temelli dinamiklerden farklı olarak, jeopolitik dinamikler politik bir Kürt bölgesinin kuruluşuna yönelik mutabakat inşa süreçlerinde çoğunlukla oldukça yapıcı bir rol oynamıştır. IKB'nin Ortadoğu'daki ilk federe Kürt devleti olarak kurulması (2003) ve Suriye Kürdistan bölgesinde *de facto* Kürt kantonların kurulması (2012 ve sonrası), Türkiye'de (aynı zamanda İran ve diasporada) yaşayan Kürtler için çok önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. İlk jeopolitik dalga olarak IKB'nin kuruluşu, Kürtler arasında düşünsel düzeyde birçok tabunun yıkılmasına ve engelin aşılmasına yol açmıştır. Dört devletin yüzyıllar süren siyasi hâkimiyetinden, bu devletlerin Kürtlere yönelik şiddet, inkâr ve asimilasyon politikalarından sonra Kürtler kendi federe devletlerini IKB'de kurmuştur, yani anavatanlarının bir bölümünde kendi idari ve siyasi bölgelerini inşa etmiştir. Bugün IKB idari ve siyasi yapısıyla diğer devletlerin siyasi hâkimiyeti altında yaşayan Kürtler için de dikkate değer bir model sunuyor. Bu jeopolitik dalgayı 2012'de Rojava'da kurulan kantonlarla ikinci jeopolitik dalga izlemiştir. IKB'nin yarattığı etkiler Rojava ile birlikte daha da derinleşmiştir.

Bu konuda altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus şudur: Ana-akım Kürt Hareketi IKB'nin kuruluşundan farklı olarak Rojava'yı büyük bir heyecanla karşılamış ve Rojava için hem Türkiye'de hem de diğer üç ülkedeki ve diasporadaki insani, maddi ve kurumsal kaynaklarını 2012'den beri büyük ölçüde mobilize etmiştir. Nitekim bu süreç sonunda, Rojava ana-akım Kürt hareketinin Türkiye'deki sosyopolitik mobilizasyonunun bir parçasına dönüşmüştür.

Irak ve Suriye'de Kürt politik bölgelerinin inşasının etkileri Kürt halkıyla sınırlı kalmamıştır. Kürt ulusal ve dinî grupları ile ekonomik elitleri de önemli oranda bu jeopolitik değişimlerden etkilenmiştir. Alevi Kürtler dışında, çoğu Kürt grubu Irak ve Suriye'de kurulan Kürt/Kürdistan bölgelerini motivasyon kaynağı, normatif ve bilişsel kaynak, organizasyonel kaynak, ekonomik kaynak ve idari-siyasi bir model gibi farklı şekillerde kullanmıştır. Kürt blokları toplumsal tahayyüllere, Kürt meselesi konusundaki normatif ve bilişsel çerçevelerine, merkezî devletle kurdukları ilişkilere, IKB ve Rojava ile kurdukları örgütsel bağlara bağlı olarak Kürt meselesinin jeopolitik denklemindeki değişimleri farklı şekillerde kullanmışlardır. Bununla beraber, sundukları idari ve siyasi modelle Irak ve Suriye'de inşa olan Kürt/Kürdistan politik bölgeleri Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin şekillenmesinde kurucu bir rol oynamıştır. Bu süreç bugün de büyük oranda devam ediyor.

Avrupa dinamikleri

Avrupalılaşma sürecinin Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik mutabakat inşa süreçlerine hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Kürt grupları 1999-2005 arasında güçlerini yaymak, derinleştirmek ve ulusal/merkezî ölçekteki engelleri aşmak için Avrupalılaşma sürecini normatif, bilişsel, siyasi, stratejik ve organizasyonel kaynak olarak kullanmak gibi farklı yollarla araçsallaştırmışlardır. Normatif düzlemde, Avrupa karşıtı bazı İslâmcı gruplar dışında çoğu Kürt grubu Avrupalılaşma sürecini Kürt meselesi konusunda yeni bir bilişsel ve normatif çerçeve kurmak için kullanmıştır. Bu gruplar, Kürt meselesini devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden bir terör ve güvenlik sorunu olarak gören geleneksel devlet söylemini geçersiz kılmak için, Kürt meselesini bir demokrasi ve azınlık hakları sorunu olarak ele alan AB çerçevesini normatif bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Meşruiyet düzleminde, Kürt grupları Türk devletinin düşünce ve çıkarlarını gayrımeşru göstermek ve kendi düşünce ve çıkarlarını meşrulaştırmak için Avrupalılaşma sürecini araçsallaştırmıştır. Stratejik düzlemde, çoğu Kürt grubu siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikaları alanında değişimler meydana getirmek için Avrupalılaşma sürecini desteklemiştir.

Farklı araçsallaştırmaların yanı sıra, Avrupalılaşma siyasi alanın genişlemesine, yine yönetişim, sivil toplum, sivil toplum örgütlerinin rolü ve önemi gibi konulardaki düşüncelerin yayılmasına ve güçlenmesine katkı sunarak Avrupa karşıtı İslâmcı gruplar da içinde olmak üzere tüm Kürt grupları için bir öğrenme süreci işlevi görmüştür. Yeni siyasi partilerin, farklı sivil toplum örgütleri ağlarının, medya kuruluşlarının kurulması; İslâmcı sivil toplum ağlarının gelişmesi, 1990'lardaki PKK-KH kanlı çatışmaları sonrası 2000'lerin ikinci yarısında KH'nin legal bir sosyopolitik hareket olarak tekrar ortaya çıkması Avrupalılaşma sürecinin Kürt kolektif eylemine etkileri dikkate alınmadan analiz edilemez.

Avrupalılaşma sürecinin bu olumlu etkilerine karşı, politik bir Kürt bölgesinin kurulmasına en az iki nedenden ötürü olumsuz etkileri de olmuştur. İlk olarak, AB Kürt meselesini bir demokrasi ve azınlık hakları sorunu olarak çerçeveleyerek liberal bireysel kültürel haklarla sınırlı bir çerçeve sunmuştur. Bu çerçeve bir yandan anadilde eğitim, çok-dilli kamu hizmetleri gibi kolektif kültürel hakları dışarıda bırakırken öte yandan Kürt meselesinin idari ve siyasi boyutunu göz ardı etmiştir.

İkinci olarak, Avrupalılaşma süreci Kürt grupları içerisinde entegrasyonist yaklaşımları güçlendirmiştir. "Kürtlerin yönü Erbil'e değil, İstanbul'a dönüktür." Saha araştırmasında birçok ekonomik elitin ve dinî grubun dile getirdiği bu görüş, Avrupalılaşma sürecinin entegrasyonist eğilimleri güçlendirerek politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik mutabakat inşa süreçlerine olumsuz etkilerini net bir şekilde ortaya koyuyor. Entegrasyonist modelleri öneren Kürt grupları politik bir Kürt bölgesinden ziyade AB'ye üye olmuş, yerelleşmiş ve demokratikleşmiş bir Türkiye'yi tercih ediyorlar.

Bununla beraber, Avrupalılaşma sürecinin etkileri en az üç nedenden ötürü dönemsel ve sınırlı olmuştur. Birincisi, kendisine Avrupalılaşma sürecini kullanan AK Parti yönetimi 2005-2007 yılları sonrasında bu süreci kullanma siyasetinden vazgeçmiştir ve süreç hem ulusal hem de –bunun bir sonucu olarak– bölgesel ölçekte önemini yitirmiştir. İkincisi, AB hem düşünsel düzeyde hem de kurumsal düzeyde Ankara-merkezli bir yaklaşımı esas almıştır. Son olarak, IKB'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin Kürt meselesinin ana parametreleri köklü olarak değişmiş ve Avrupalılaşma süreci büyük oranda etkisiz ve önemsiz bir dinamiğe dönüşmüştür.

Küresel dinamikler

Küreselleşmenin geniş bir tartışma ve araştırma konusu olduğu dikkate alınarak bu çalışmada konu Kürt gruplarının kolektif eyleminin ölçeğine etkileri ile sınırlanmıştır. Bu perspektiften bakıldığında küreselleşmenin Tür-

kiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik mutabakat inşa süreçlerine etkisi olumlu ya da olumsuz olarak sınıflanamaz. Zira, küreselleşme Kürt grupları tarafından birbirine zıt amaçlar için kullanılmıştır. Entegrasyonist modelleri savunan Kürt grupları sıklıkla küreselleşme sürecine ulus-devleti, ulusal sınırları ve yeni sınırlar çizme eğilimlerini geçersiz kılan bir dinamik olarak işaret etmiştir. Buna karşın, özerk ya da federe bir Kürt/Kürdistan bölgesini savunan Kürt grupları küreselleşme sürecini kendi düşüncelerini destekleyen bir dinamik olarak ele almıştır. Bu gruplar küreselleşme sürecini bir yandan dört devletin siyasi egemenliğindeki Kürt bölgeleri arasındaki etkileşimin artması, öte yandan farklı ülkelerdeki Kürt meselesine benzer vakaları örnek olarak ele almayı kolaylaştırması bağlamında değerlendirmiştir.

Küreselleşme sürecinin farklı kullanım biçimlerine rağmen, açıktır ki Kürt kolektif eylemi küreselleşmiş bir bağlamda cereyan ediyor. Kürt gruplarının düşünceleri, çıkarları ve kurumları küreselleşme süreciyle birlikte gelişen yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ile sınır-ötesi ve ulus-ötesi ağların mümkün kıldığı çok-ölçekli ve çok-boyutlu öğrenme süreçleri sayesinde sürekli olarak yeniden yapılanıyor. Bu konuda, Kürt gruplarının sınır-ötesi ekonomik, kültürel, sosyal, politik ve dinî işbirliklerinin şekillenmesinde Avrupa ülkelerindeki Kürt diasporasının dikkate değer bir rol oynadığı not edilmelidir. Bununla beraber, ölçeğin farklılaşması ve çoğalması düşüncelerin, değerlerin ve standartların transferi anlamına gelmiyor. Bundan ziyade, tarihsel ve sosyal olarak inşa olan aktörler içinde bulundukları zaman ve mekandaki şartlara göre bunları yorumluyor, yeniden üretiyor ve içeriyorlar.

Politik Kürt bölgesine doğru?

Çok-ölçekli ve çok-boyutlu bir eylem sistemi içindeki Kürt grupları arasında ulusal, dinî ve sınıfsal dinamiklerden kaynaklı bölünmeler bugüne kadar Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik ortak bir bilişsel çerçevenin, paylaşılan çıkarların ve kabul edilmiş kuralların gelişimi önünde dikkate değer engeller oluşturmuştur. Kürt grupları tarihsel olarak var olan kültürel Kürt bölgesinde bugüne kadar özerk ya da federe bir formda politik bir bölge inşa edememiştir. Buna rağmen, bu alanda önemli bir çabanın sarf edildiğini ve mutabakat inşasına yönelik dikkat çekici bir ilerleme kat edildiğini not etmek gerekir.

Ulusal, dinî ve sınıfsal dinamiklerden kaynaklı bölünmeler Kürt gruplarının Kürt meselesini farklı şekillerde tanımlamalarına ve sorunun çözümü için farklı modeller önermelerine neden olmuştur. Kürt grupları sıklıkla ve yaygın olarak "Kürt sorunu" veya "Kürt meselesi" ifadesini kullansa da, gerçekte farklı toplumsal tahayyüllere, farklı ideolojik ve politik yönelimlere ve

farklı çıkarlara ve kurumlara sahip Kürt gruplarının birden fazla "Kürt sorunu" ya da "Kürt meselesi" mevcuttur. Bundan dolayı, Kürt gruplarının yerel/bölgesel ve ulusal ölçekte farklı düşünceleri ve kurumsal ağları Kürt meselesi bağlamındaki çıkarlarını ve diğer gruplarla süregelen çatışma, müzakere ve işbirliklerini büyük ölçüde belirlemiştir.

Bu araştırmanın sonuçları, Kürt grupları arasında üç önemli çatışmanın olduğunu göstermiştir: Ulusal ve dinî gruplar arasında bir kimlik çatışması; ulusal gruplar ile ekonomik elitler arasında bir sınıf çatışması ve bu iki çatışmanın bir sonucu olarak üç Kürt bloğu arasında yerelleşme, demokratik özerklik ve federasyon olarak ifade bulan üç ayrı çözüm modeli. Düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzeyindeki bu üç çatışma alanı Kürt gruplarının son yıllarda gelişen müzakere süreçlerine rağmen politik bir Kürt bölgesinin inşası konusunda bugüne kadar bir mutabakat inşa etmesini engellemiştir.

Ulus ya da din? Siyasi olarak inşa olan çoğul kimlikler

Düşünsel düzeyde, hem ulusal gruplarla İslâmcı gruplar arasında hem de İslâmcı gruplarla Alevi grupları arasında ideolojik ve varoluşsal bir çatışma bulunuyor. Bu çatışmalar Kürt alanında ortak bir bilişsel çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kabul edilmiş kurallar geliştirme konusunda tarafların kapasitesini belirleyici düzeyde sınırlandırıyor. Özellikle ulusal gruplar ile İslâmcı gruplar arasındaki bu düşünsel farklılıklar sekülerizm, toplumsal cinsiyet, din ve vicdan özgürlüğü gibi alanlarda çatışmalara neden oluyor.

Ulusal, İslâmcı ve Alevi grupları farklı toplumsal tahayyüllere sahip. Tarihsel olarak inşa olan bu farklı toplumsal tahayyüller tarafların düşüncelerini, çıkarlarını ve kurumlarını, özelde Kürt meselesi bağlamında siyasi konumlarını büyük oranda belirliyor. Kürt bölgesindeki en güçlü bloğu oluşturan ulusal gruplar seküler bir Kürt ulusal kimliğine dayalı bir toplumsal tahayyüle sahip. Bununla beraber, ana-akım Kürt Hareketi'nin toplumsal tahayyüllü sadece Kürt ulusal kimliğine değil, aynı zamanda sosyalist, seküler ve toplumsal cinsiyet özgürlükçü referanslara dayanıyor. Kürt bölgesinde ulusal grupların toplumsal tahayyülünün esas rakibi İslâmcı toplumsal tahayyül. Çoğu İslâmcı grup etnik veya ulusal kimlikten ziyade İslâm'ı toplumsal düzenin temel yapı taşı olarak görüyor. Son olarak, Kürt bölgesindeki ana dinî azınlık grubu olan Kürt Alevileri inanç temelli bir toplumsal tahayyüle sahipler. İslâmcı gruplar gibi Alevi gruplar da Kürt ulusal kimliğinden ziyade özgün dinî kimliklere öncelik veriyorlar.

İslâmcı siyaset ile hem seküler sol siyaset hem de Alevi kimliğini destekleyen siyasetler arasında tarihsel olarak inşa olan antagonist ilişkiler Kürt bölgesinde üç grup arasındaki etkileşimi büyük oranda çerçeveliyor. Zira, Kürt

bölgesi hem dini, hem ekonomik hem de siyasi anlamda Türkiye'deki rejimin çeperini/çevresini oluşturuyor. 1960'lardan bu yana Türkiye'de İslâmcılık, Türk milliyetçiliği ve muhafazakârlık arasında tarihsel olarak kurulmuş ortaklık ve bütünleşme, sol/sosyalist siyasetin ortodoks seküler karakteri Kürt bölgesinde bugüne kadar İslâmcı gruplarla ulusal gruplar arasındaki işbirliğini çoğunlukla sınırlamıştır.

Ayrıca, İslâmcı gruplarla Alevi grupları arasındaki antagonist ilişkiler hem Kürt alanında hem de ülke genelinde Alevi kimliğinin sol/sosyalist ve muhalif referanslı bir kolektif kimlik olarak inşasında ve Alevilerin sol/sosyalist seküler hareketlerle işbirliği geliştirmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu noktada ana-akım Kürt hareketinin sol/sosyalist ve seküler karakteri, Kürt Alevilerinin önemli bir kesiminin desteğini almasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

Yapısal antagonizm: Ulus ya da sınıf?

Üç farklı toplumsal tahayyüle dayalı düşünsel çatışmaların yanı sıra Kürt ulusal gruplarıyla ekonomik elitleri arasında bir sınıf çatışmasının olduğu görülüyor. Bu çatışma da en az düşünsel çatışma kadar Türkiye'de bir Kürt mutabakatının inşası önünde engel. İlk olarak, ulusal gruplarla İslâmcı gruplar arasındaki ilişkilerde olduğu gibi, Kürt bölgesinde ulusal gruplarla ekonomik elitler arasındaki ilişkiler konusunda da bir geçmişin izine/yoluna bağımlılık vakası söz konusudur. 1950'den beri inşa olan kurumsal bağlam Kürt ulusal gruplarıyla ekonomik elitleri arasında bugüne dek çatışmalı bir ilişkiyi hem yapılandırmış hem de bu ilişkinin sınırlarını belirlemiştir.

Kürt bölgesinde tarihsel olarak inşa edilen politik ekonomi ulusal gruplarla ekonomik elitler arasındaki ilişkiyi çerçevelemiş ve sınırlamıştır. Kürt bölgesindeki bu politik ekonomi içinde, Kürt ekonomik elitleri 1950'lerden beri merkezle bütünleşirken ulusal gruplar 1970'lerle birlikte alt-orta sınıflara dayalı Marksist/Leninist ulusal kurtuluş hareketleri olarak ortaya çıkmıştır. Devletin bölgeler arası sosyoekonomik eşitsizlikler yaratan ekonomik politikalarının mağdurları Kürt alt-orta sınıfları devletle çatışmalı bir ilişki içine girerken, Kürt yönetici üst sınıfları devletle kurdukları iyi ilişkiler sayesinde ekonomik çıkarlarını önemli oranda korumuş ve ekonomik ve siyasi güçlerini pekiştirmişlerdir. Bu tarihsel bağlam içinde inşa olan Kürt ulusal gruplarıyla ekonomik elitleri arasındaki antagonist ilişkiler bugün de iki blok arasındaki ilişkileri hem ekonomik olarak hem de politik olarak büyük oranda yapılandırıyor.

Bu konuda, iki bloğun toplumsal tahayyüllerinin altı özellikle çizilmelidir. Kürt bölgesinde, özelde ana-akım Kürt hareketi olmak üzere ulusal

gruplar ile Kürt ekonomik elitleri toplumsal meşruiyet konusunda farklı hatta bazen çatışan referans çerçevelerine sahipler. HAK-PAR, KADEP ve TDŞK sol miraslarını büyük oranda geride bırakırken, sosyalist ve toplumsal cinsiyet özgürlüğüne dayalı toplumsal tahayyül anaakım Kürt hareketinin (ve ÖSP'nin) ideolojik ve politik yönelimini belirlemeye devam ediyor. BDP-DTK/PKK-KCK Kürt bölgesi için kooperatifler temelli toplumcu/komünal bir ekonomik modeli savunuyor. Ana-akım Kürt hareketi ekonomik elitleri zayıf, çıkarcı, güvenilmez ve devlete bağımlı görüyor. Buna karşın, ekonomik elitler ana-akım Kürt hareketinin ekonomik modelini kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görüyorlar. Ekonomik elitlere göre BDP-DTK/PKK-KCK'nin sunduğu ekonomik model, "zamanı geçmiş", "gerçekçi olmayan", "otoriter" bir ekonomik modeldir. Buna göre, bu ekonomik model serbest piyasa ekonomisine dayalı dünyanın gerçekleriyle uyuşmuyor. Kürt alanında ekonomik elitler ve ulusal gruplar arasındaki bu farklı toplumsal tahayyüllerin ve meşruiyet çerçevelerinin gösterdiği üzere "rasyonellik" ve "çıkarlar" sosyal inşalardır ve onları taşıyan aktörlerden ayrı olarak ele alınamazlar.

Yerelleşme, demokratik özerklik, federasyon?

Kürt gruplarının düşünce ve çıkarlar düzeyindeki farklılıkları Kürt meselesinin çözümüne yönelik farklı çözümler önermeleriyle sonuçlanmıştır. Kürt alanında sorunun çözümüne yönelik esas olarak üç farklı idari ve siyasi çözüm modeli bulunuyor: yerelleşme, federasyon ve demokratik özerklik.

Kürt gruplarının önerileri düşüncelerine, özellikle de toplumsal tahayyüllerine ve çıkarlarına göre şekilleniyor. Kürt kimliğinden ziyade ekonomik çıkarlarına ve/veya dinî kimliklerine öncelik veren Kürt grupları Kürtlüğü idari ve siyasi sistem için uygun bir temel yapıtaşı olacak "bir siyasi kimlikten" ziyade bir "kültürel kimlik" olarak görüyorlar. Bu gruplar çoğunlukla yerelleşme gibi entegrasyonist modeller öneriyorlar. Kürt kimliğini bir "ulusal kimlik" olarak gören ve Kürt meselesini de bir ulusal kurtuluş/özgürleşme sorunu olarak gören gruplar ise Türkiye'de özerk ya da federe bir Kürt/Kürdistan bölgesinin kurulmasını talep ediyorlar. Ana-akım Kürt hareketi ise Kürt ulusal kurtuluş meselesini sadece bir etnik/ulusal kimlik anlamında değil, bununla birlikte bir sosyal kurtuluş/özgürleşme (sosyalizm, komünal ekonomi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü, ekoloji gibi) anlamında kavrıyor. Ulus-devleti ve milliyetçiliği eleştiren ana-akım Kürt hareketi ulusal aidiyeti etnik-kimlikten arındırmak ya da çok-uluslu yeni bir ulusallık inşa etmek için ülke genelinde bölgesel ölçekte bir adem-i merkezîleşmeyi yani demokratik özerkliği öneriyor.

Kürt gruplarının düşüncelerinin, çıkarlarının ve kurumlarının şekillenmesinde tarihsel olarak inşa olan bağlamın ve merkezî devletin rolünün altı özellikle çizilmelidir. Kürt dinî grupları ile ekonomik elitleri 1950'li yıllarla birlikte merkezle bütünleştirilmiştir. Hem Kürt ekonomik elitleriyle merkez arasında hem de Kürt dinî (hem Sünni-Müslim hem de Alevi) gruplarıyla Türk akranları arasındaki bağımlılık ve merkez-çevre ilişkisi bu grupların düşüncelerinin ve entegrasyonist çözüm modellerinin şekillenmesinde doğrudan bir etkide bulunmuştur.

Buna karşın, Kürt meselesini bir ulusal kurtuluş sorunu olarak çerçeveleyen ve politik bir Kürt bölgesi inşa etmeyi hedefleyen ulusal grupların 1960'lardan bu yana devletle bir çatışma içerisinde olduğu görülüyor. Bu grupların devletle olan çatışmalı ilişkilerinin yanı sıra, onyıllar süregelen siyasi gelenek Kürt meselesinin çözümüne yönelik projelerini de önemli oranda belirlemiştir. Örneğin, ana-akım Kürt hareketinin onyıllar süren sol siyasi geleneği ve ulusal kurtuluşu kültür ve etnisite temelli değil de sınıf ve ideoloji çerçevesinde kavrama biçimi, bugün ulus-devlet, milliyetçilik ve meselenin çözümüne dair siyasi önerilere dair süregelen söylemini çerçevelemiştir.

Süregelen müzakereler

Kürt grupları arasında düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzeyinde süregelen çatışmaların çözümüne yönelik müzakere süreçlerinin inşası için bugüne kadar dikkate değer çabalar sarf edilmiştir. Bununla beraber, Kürt gruplarının Kürt meselesi çerçevesinde kabul edilmiş kurallar üretme kapasitesi oldukça sınırlıdır. Nitekim mutabakat inşası bağlamında bugüne kadar sınırlı bir ilerleme kat edilmiştir.

Bu noktada üç temel nedenin altı çizilebilir. İlk olarak, 1980 ve 1990'larda Kürt grupları arasındaki çatışmalı ilişkilerin şekillendirdiği sosyopolitik bağlam, 2000'lerdeki müzakereleri büyük oranda belirlemiştir. Bundan ötürü, Kürt alanında geçmişin bugünü sınırlaması anlamında bir *path dependency* vakası söz konusudur.

İkinci olarak, Türk devletinin Kürt grupları arasındaki ilişkilere çoklu müdahaleleri Kürt bölgesinde kolektif düzenlemelerin gelişiminde yıkıcı bir dinamik olarak rol oynamıştır. Bu konuda AK Parti'nin neo liberal karakteri Kürt ekonomik elitleriyle merkez arasındaki ilişkileri yeniden kurarken, İslâmcı karakteri dinî temelli politik tutum belirleyen Kürt İslâmcı gruplarıyla Alevi gruplarının merkeze sadakatini güçlendirmiştir.

Son olarak, grupların Kürt ya da Kürdistan meselesine dair bilişsel çerçeveleri kolektif düzenlemelerin inşasına yönelik süregelen müzakere ve iş-

birliği süreçlerini belirlemiştir. Bu konuda Kürt meselesini bir demokrasi ve çok-kültürlülük sorunu olarak tanımlayan ve yerelleşmeyi savunan gruplarla, meseleyi demokrasi sorunundan öteye bir ulusal kurtuluş sorunu olarak tanımlayıp bölgesel özerklik ya da federasyon talebinde bulunan gruplar arasında açık bir ayrım bulunuyor. Bu iki blok arasındaki ilişkiler bugüne kadar oldukça sınırlı kalmıştır.

Yukarıda ifade edilen sınırlara rağmen, farklı Kürt gruplarının kabul edilmiş kurallar geliştirme ve birbirini tanıyarak, çıkarları paylaşarak ve kolektif olarak öğrenerek birlikte hareket etmeleri konusunda göreceli olarak bir mesafe de alınmıştır. Bu noktada, müzakere süreçlerinde özellikle karma ve çatı örgütlerinin oynadığı olumlu rolün altını çizmek gerekir. Kürt ulusal meselesine dikkate değer ölçüde önem veren bazı otonom Kürt İslâmcı grupları ulusal ve İslâmcı gruplar arası müzakerelerin ve işbirliklerinin gelişmesinde kurucu bir rol oynamıştır.

Üç Kürt bloğu istikrarlı kolektif düzenlemeler inşa etme konusunda başarılı olamasa da, aktörler arasındaki doğrudan ve dolaylı müzakere süreçleri karşılıklı öğrenmeyi mümkün kılmıştır. Özellikle, Kürt meselesini liberal, sosyalist, İslâmcı ya da klasik milliyetçi referanslarla bir ulusal kurtuluş/özgürleşme meselesi olarak okuyan Kürt grupları son on yılda ulusal birliğin inşasına yönelik önemli çabalar sarf etmiş ve belli bir mesafe de almıştır. Kürt gruplarının müzakere ve işbirliğine dönük çabalarının (ve Irak ve Suriye'de meydana gelen jeopolitik değişimlerin) yanı sıra, AK Parti'nin 2009 sonrası Kürtlere ve Kürt meselesine yönelik milliyetçi politikaları da bu ilerlemede belirleyici bir rol oynamıştır. Bununla beraber kolektif düzenlemelerin inşasına yönelik elde edilen bu kısmi ilerlemenin istikrarlı olmadığını, çok yeni ve şartlara bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç bölümünün son kısmında, üç Kürt bloğu arasında bugüne kadar başarılan mutabakatlar özetleniyor. Yukarıda bahsedilen düşünce ve çıkarlar düzeyindeki çatışmalar ile Kürt meselesine dair farklı çözüm önerilerine rağmen, Kürt grupları ortak bir bilişsel çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kabul edilmiş kurallar ya da kurumlar oluşturma konusunda bugüne kadar göreceli olarak bazı konularda mutabakat inşa edebilmişlerdir.

Başarılan mutabakatlar

Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler blokları bugüne dek özerk veya federe bölge şeklinde politik bir Kürt bölgesinin inşası konusunda bir mutabakat inşa edememiştir. Ulus, din ve sınıf temelli bölünmeler mutabakat inşa süreçleri önünde belirleyici engeller oluşturmuştur. Bununla beraber, Kürt meselesi konusunda ortak bir bilişsel çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kabul

edilmiş kurallar geliştirmeye yönelik dikkate değer bir çaba sarf edilmiştir. Bu çabalar hem düşünceler, hem çıkarlar hem de kurumlar düzeyinde bazı mutabakatların inşasını sağlamıştır.

Ortak bilişsel çerçeve

Normatif ve bilişsel düzeyde, üç Kürt bloğu üç temel hususta mutabakata varmıştır. İlk olarak, Kürt meselesi Türk devletinin onyıllardır ileri sürdüğü gibi bir güvenlik ve terörizm sorunu değil, siyasi bir sorundur. İkinci olarak, Kürtler ayrı bir ulustur. Son olarak Kürtlük ve Türklük iki eşit/denk kategoridir ve iki toplumsal grup arasında eşitlik olmalıdır.

Türk devleti onyıllar boyunca Kürt meselesinin esasında Türk devletinin ve milletinin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden bir güvenlik ve terör sorunu olduğunu iddia etmiştir. Bundan ötürü, sorunu çoğunlukla inkâr ve asimilasyon politikalarını devletin şiddete dayalı despotik gücüyle uygulayarak çözmeye çalışmıştır. Açıktır ki devletin Kürt meselesine dair inşa ettiği bu çerçevesi Kürt bölgesinde çökmüştür. Saha araştırmasında yapılan 132 görüşmeden sadece Ankara merkezli İslâmcı iki grubun temsilcisi Kürt meselesini "terör" çerçevesinde ele almıştır. Geri kalan tüm katılımcılar sorunun esasında siyasi bir sorun olduğunun altını çizmiştir. Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler blokları Kürt meselesinin bir terör ve güvenlik sorunu olmadığı, bundan ziyade sosyoekonomik, kültürel, siyasi, idari ve psikolojik boyutları olan ulusal bir sorun olduğu konusunda ortak bir bilişsel çerçeveye sahipler.

Ayrıca, Kürt grupları Kürtlerin Araplar, Türkler, Farslar, Fransızlar ya da Almanlar gibi farklı bir ulus olduğu konusunda da hemfikirler. Bu gruplar, Kürtleri "halk", "millet", "etnik grup", "ulus" gibi farklı kavramlarla tanımlasa da, Kürtleri ne Türk ulusunun bir alt grubu olarak görüyorlar de ne Kürtlüğü Türk ulusal kimliğinin kültürel ya da etnik bir alt-kimliği olarak değerlendiriyorlar. Kürt grupları Kürtlüğü Türklükle (ve diğer ulusal kimliklerle) eşdeğer bir kategori olarak kavrıyorlar.

Son olarak, her üç blok da sosyalist, liberal, İslâmcı ve klasik milliyetçi referanslara başvursa da Kürtler ve Türkler arasında eşitliği talep ediyorlar. Her bir Kürt grubu Kürtlüğe farklı düzeylerde önem verse de, Türkler ve Kürtler için eşit hakların sağlanması gerektiği konusunda mutabıklar. Kürt grupları bağımsızlık, federasyon, özerklik, demokratik özerklik, bölgesel yönetimler ve yerelleşme gibi farklı çözümler önerse de, her bir öneri içerisinde farklı ulusal gruplar arasında eşitliğin kurulması gerektiğinin altını çiziyorlar.

Paylaşılan çıkarlar

Ortak bilişsel ve normatif çerçevenin yanı sıra, Kürt grupları birçok konuda aynı çıkarları paylaşıyorlar. Paylaşılan temel çıkarlar şunlardır: Kürt meselesinin barışçıl çözümü; Kürt ulusunun anayasal tanınması; anadilde eğitimi de içeren kolektif kültürel haklar; öz-yönetim hakkı; bölgesel sosyoekonomik kalkınma; IKB (Rojava'daki Kürt kantonları) ile Türkiye arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'nin AB üyelik süreci.

Kürt meselesinin barışçıl yollarla çözümü tüm Kürt gruplarının üzerinde en fazla mutabık oldukları çıkarı oluşturuyor. Farklı gerekçelerle ve amaçlarla olsa da, Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler blokları en acil ve en önemli sorunun, Kürt meselesine demokratik bir çözümün bulunması yoluyla PKK-KCK'nin silahsızlandırılması ve Kürt bölgesinde barışın inşası olduğunu belirtiyorlar. Güvenlik eksenli politikalara ve araçlara öncelik veren devlet stratejisini eleştiren Kürt grupları çoğunlukla Türkiye'de Kürt çatışmasının sonlandırılması ve Kürt meselesinin çözümü için barışçıl siyasi yollar dışında bir yolun olmadığını ileri sürüyorlar.

İkinci olarak, Kürt aktörleri Kürtlerin anayasal olarak tanınmasını talep ediyorlar. Grupların tamamı Türklüğü esas alan ve Türkler dışındaki diğer grupların varlığını yok sayan mevcut anayasa yerine yeni bir anayasanın yapılmasını savunuyorlar. Kürt gruplarının çoğu yeni anayasanın açık ya da örtülü olarak hiçbir etnik/ulusal kimliğe vurgu yapmamasını öneriyorlar. Bununla birlikte, yeni anayasanın Türklüğe yer vermesi durumunda, gruplar arası eşitliği sağlamak amacıyla Kürtlüğe ve diğer kolektif kimliklere de referans vermesi ve bu kimlikleri açıkça tanıması gerektiğini belirtiyorlar.

Üçüncü olarak, kültürel düzeyde Kürt kimliğinin yeniden üretimi ve yeni nesillere aktarımı konusunda da grupların ortaklaştığı görülüyor. Liberal bireysel kültürel hakları savunan bazı İslâmcı gruplar dışında, Kürt gruplarının açık çoğunluğu anadilde eğitim ve iki-dilli ya da çok-dilli kamu hizmetlerini de kapsayan kolektif kültürel hakları talep ediyorlar. Kolektif kültürel haklara dönük reformların takvimi konusunda farklı yaklaşımlar ve öneriler olsa da, Kürt grupları anadilde eğitimi ve Kürt dilinin kamu kurumlarında kullanılmasını Kürt kimliğinin korunması ve yeniden üretimi için vazgeçilmez şartlar olarak görüyorlar.

Dördüncü olarak, idari ve siyasi düzeyde, Kürtlerin öz-yönetim hakkı konusunda bir mutabakatın olduğu görülüyor. Kürt grupları çoğunlukla Kürtlerin kendilerini yönetmeleri ve kendi sosyal, ekonomik, kültürel ve politik sorunlarına dair yerel ve bölgesel ölçekte karar alabilmeleri gerektiğini belirtiyorlar. Farklı idari ve siyasi modellere (yerelleşme, demokratik özerklik ve federasyon) rağmen, öz-yönetim hakkı Kürt gruplarının temel taleplerin-

den birini oluşturuyor. Kürt grupları öz-yönetim hakkını gerekçelendirirken Kürt meselesinin yanı sıra demokratikleşmenin ve kamu yönetiminde etkinlik ve verimliliğin artırılmasının da altını çiziyorlar. Kürtlerin kendi sorunlarını yönetmelerine olanak tanıyacak il ölçeğinde bir yerelleşme süreci Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitlerinin çıkarlarının ortaklaştığı bir konu. Bununla beraber, ülke genelinde 20-25 bölgeye dayalı bölgesel bir adem-i merkezîleşme ya da birleşik bir özerk ya da federe Kürt bölgesi konusunda –tartışmalar sürmekle birlikte– bir mutabakatın olmadığı görülüyor.

Beşinci olarak, Kürt bölgesinin sosyoekonomik gelişimi Kürt gruplarının paylaştığı önemli çıkarlardan birini oluşturuyor. Kürt meselesinin esasında bir ekonomik sorun olduğu yönündeki Türk devletinin onyıllardır ileri sürdüğü argümana karşı Kürt grupları meselenin özünde ekonomik, politik, idari, sosyal ve ekonomik boyutları olan bir ulusal sorun olduğu konusunda ortak bir bilişsel çerçeveye sahipler. Ayrıca Kürt grupları onyıllardır süren bölgeler arası gelişmişlik farkının ve Kürt bölgesi ile Batı yakası arasındaki eşitsizliğin Kürt meselesinin sebebi değil sonucu olduğu konusunda da hemfikirler. Bu ortak bilişsel çerçeveye rağmen, açıktır ki Kürt grupları Kürt bölgesinin sosyoekonomik sorunlarına farklı düzeylerde önem atfediyorlar. Bununla beraber, Kürt bölgesinin sosyoekonomik açıdan gelişmesi tarafların ortak çıkarını oluşturuyor.

Altıncı olarak, Kürt gruplarının Kürtlerin Araplar, Türkler, Farslar ve diğer uluslar gibi farklı bir ulus olduğu yönündeki ortak bilişsel ve normatif çerçevesi, dört ülkedeki Kürtlerin durumlarına ilişkin yaklaşımlarını büyük oranda belirliyor. Çoğu Kürt grubu IKB'nin ve Rojava'daki kantonların kuruluşunu büyük bir memnuniyetle karşılıyor. Bu gruplar Türkiye'nin hem IKB ile hem de Rojava ile iyi ilişkiler kurması gerektiğini ve her iki bölgeyle ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesini savunuyorlar. Kürt ekonomik elitleri içinde meseleyi bir "Kürt ulusal sorunu" olarak görenler, bu normatif çıkarı paylaşıyor. Bununla beraber, çoğu ekonomik elit, Türkiye'nin her iki Kürt bölgesiyle ekonomik ve politik ilişkilerini geliştirmesini çıkarlarına uygun görüyorlar.

Son olarak, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci bazı Avrupa karşıtı ve Batı-karşıtı radikal İslâmcı gruplar dışındaki Kürt gruplarının ortaklaştığı bir noktadır. Avrupalılaşma süreci hem yerel hem de ulusal düzeyde çoğu grubun nezdinde önemini yitirmiştir. Ayrıca, Kürt grupları çoğunlukla Türkiye'nin AB'ye üye olacağını farklı nedenlerden ötürü düşünmüyorlar. Bununla beraber, Kürt gruplarının çoğunlukla AB uyum sürecini, Türkiye'nin demokratikleşmesine katkı sağlayacağı ve Kürt meselesinin çözümü için uygun koşulların oluşması için zemin oluşturacağı gerekçesiyle savunduğu görülüyor.

Kabul edilmiş kurallar

Kürt ulusal, dinî ve ekonomik grupları Kürt meselesi bağlamında ortak bir bilişsel çerçevenin ve paylaşılan çıkarların oluşturulması hususunda önemli bir mesafe almıştır. Bununla beraber, aktörlerin birbirini tanıyarak ve karşılıklı öğrenerek birlikte hareket etmelerine olanak tanıyacak kabul edilmiş kurallar geliştirme hususunda kapasiteleri ve becerileri oldukça sınırlı kalmıştır. Bu konuda, geçmişin izine/yoluna bağımlılığın güçlü etkisi, Kürt meselesinden öteye çatışan toplumsal tahayyüller, merkezî devletin oldukça yıkıcı rolü, siyasi çoğulculuk ve pratik düzeyde işbirliği konusundaki deneyim yetersizliği bu konudaki temel nedenler olarak sıralanabilir.

Bununla beraber, Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler blokları arasında kabul edilmiş kuralların inşası konusunda dikkate değer ilerlemeler kat edilmiştir. Kürt grupları arasında politik şiddetin göreceli olarak ortadan kalkmış olması; hem İslâmcı gruplar arasında hem de Kürt meselesini bir ulusal kurtuluş/özgürleşme sorunu olarak gören farklı gruplar arasında devam eden mutabakat inşa süreçleri; KİAP ve Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı gibi çatı örgütlerinin kurulmuş olması bu konudaki temel ilerlemeler olarak not edilebilir. Bununla beraber, KİAP'ı ve Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı'nı oluşturan Kürt grupları arasında net bir ayrımın ve sınırlı bir diyaloğun olduğunu belirtmek gerekir. Ötesi, her bir çatı örgütü içinde inşa edilen kurallar yakın zamanda gelişmiştir ve henüz istikrara kavuşmamıştır.

1980'li ve 1990'lı yıllarda Kürt grupları arasında meydana gelen çatışmalar 2000'ler sonrasındaki Kürt kolektif eyleminin şekillenmesinde belirleyici bir etkide bulunmuştur. Kürt grupları yaşanan çatışmaların Kürt ulusal mücadelesine yıkıcı bir etkide bulunduğu hususunda ortak bir görüşe sahipler. Bugün, Kürt grupları karşılıklı olarak grupların birbirini tanıması ve politik şiddeti kendi aralarında tamamıyla ortadan kaldırmak konusunda mutabıklar. 2006 yılından bu yana PKK ve KH'ye yakın çeşitli gruplar arasında bazı çatışmalar yaşansa da, iki taraf da kamuya açık ve sürekli bir şekilde iç çatışmanın Kürtlere zarar vereceğini ve Kürt bölgesinde yeni bir çatışmanın tarafı olmak istemediklerini ifade ediyorlar. İşin doğrusu, saha araştırmasında sadece PKK ve KH'ye yakın grupların değil, tüm Kürt aktörlerinin gruplar arası politik şiddetin bir bütün olarak ortadan kaldırılması konusunda hemfikir olduğu görülmüştür. Kürt grupları genel olarak Kürt toplumu içinde farklı düşünce ve görüşlerin siyasi ve demokratik yollarla kendini ifade etmesi gerektiğini savunuyorlar.

Dikkate değer çabalara karşın, Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler blokları bölgesel ölçekte ortak bir çatı örgütünün kurulmasını bugüne kadar ba-

şaramamıştır. Bununla beraber, hem İslâmcı grupların çoğunluğu hem de Kürt meselesini bir ulusal sorun olarak gören gruplar Kürt meselesi konusunda müzakere etmek ve işbirliği geliştirmek için ortak çatı örgütleri kurmuştur. KH dışındaki 60'a yakın Kürt İslâmcı grup KİAP bünyesinde bir araya gelmiştir ve Türk devleti ile ana-akım Kürt hareketi dışında üçüncü bir aktör olmak için bugüne kadar önemli çabalar sarf etmiştir. İslâmcı gruplar arasında Kürt meselesi konusunda ortak bir bilişsel çerçevenin, paylaşılan çıkarların ve kabul edilmiş kuralların inşası konusunda KİAP önemli bir başlangıç olarak not edilmelidir.

Kürt ulusal grupları ile Kürt ulusal meselesine dikkate değer ölçüde önem veren bazı otonom Kürt İslâmcı grupları ile ekonomik elitleri de ortak bir çatı örgütünün kurulması yönünde önemli mesafeler kat etmiştir. 2000'li yıllarda Tev-Kurd ve DTK gibi birkaç girişimden sonra, Kürt meselesini liberal, sosyalist, klasik milliyetçi ve İslâmcı çerçevelerden bir ulusal sorun olarak kavrayan ve temsil eden bu gruplar müzakere etmek, işbirliğini geliştirmek ve hatta kalıcı bir ortak yapılanmaya gitmek için iki kez bir araya gelmiştir. Son olarak, Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı'ndan sonra, konferans kararlarının takibi ve Kürt Ulusal Kongresi'nin Türkiye bölümünün organizasyonu misyonuyla kalıcı bir komite kurulmuştur.

KİAP'ı ve Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı'nı oluşturan Kürt grupları arasında Kürt meselesi konusunda ortak bir bilişsel çerçeve ve paylaşılan çıkar olmasına rağmen, bu iki bileşen arasındaki ilişki oldukça sınırlıdır. Bazı otonom Kürt İslâmcı gruplar her iki platforma üye olsa da Kürt meselesinin çözümü konusunda bu iki yapı işbirliği yapmaktan oldukça uzaktır. Ayrıca, her iki çatı örgütü de yakın zamanda kurulmuştur ve istikrarlı bir yapı arz etmiyor.

Açıktır ki Kürt kolektif eylemi yerel, bölgesel, ulusal, jeopolitik (ulus-ötesi), Avrupa ve küresel düzeylerde birçok dinamiğe bağlı olarak şekilleniyor. Bu çok-ölçekli ve çok boyutlu dinamikler hem KİAP'ın hem de Kuzey Kürdistan Birlik ve Çözüm Konferansı'nın ya da gelecekte kurulacak olası bir çatı örgütünün ya da platformun alacağı şekli ve politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik mutabakat inşa süreçlerini büyük oranda belirleyecektir. Bununla beraber, onyıllardır Kürt politik alanının şekillenmesinde iki belirleyici aktör olan ana-akım Kürt hareketi ile Türk devletinin rolü ve konumu ile Irak ve Suriye'de meydana gelen değişimler sonucu Kürt meselesinin jeopolitik denklemindeki dönüşümlerin etkisi özellikle vurgulanmalıdır.

Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler blokları bugüne kadar Kürt meselesi bağlamında kabul edilmiş kuralların inşasına yönelik çok sınırlı bir ilerleme kat etseler de ortak bir bilişsel çerçevenin ve paylaşılan çıkarların inşası hususunda önemli başarılar sağlamışlardır. Bu ortak bilişsel çerçevenin ve pay-

laşılan çıkarların, geçmişin güçlü gölgesine rağmen, Türkiye'de politik bir Kürt bölgesine yönelik kabul edilmiş ortak kuralların ve düzenlemelerin inşasına yol açacağı öngörülebilir.

Yeni araştırma perspektifleri

Bu araştırmada, Kürt ulusal, dinî ve ekonomik elitler bloklarının Türkiye'de politik bir Kürt bölgesinin inşasına yönelik ortak bir bilişsel çerçeve, paylaşılan çıkarlar ve kabul edilmiş kurallar geliştirmeye yönelik kolektif eylemleri analiz edildi. Bu analiz yapılırken aktörlerin eylem sisteminin temel yapıtaşları olan tarihsel, devlet-temelli, jeopolitik, Avrupa-kaynaklı ve küresel dinamiklerin Kürt kolektif eylemini bir yandan nasıl yapılandırdığı, öte yandan Kürt aktörler tarafından düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzeyinde nasıl mobilize edildikleri irdelendi.

Bununla beraber, araştırmanın zaman, ekonomik kaynaklar, saha araştırmasının yapıldığı zaman ve mekandaki güvenlik sorunları gibi farklı dinamiklerden kaynaklı sınırlarının olduğunu belirtmek gerekir. Bundan ötürü bu çalışmanın açık bıraktığı ve farklı araştırmalarla desteklenmesi gereken birçok husus bulunuyor. İlk olarak, çalışma esasında Kürt gruplarının temsilcilerine, başka bir ifadeyle ekonomik, politik, dinî ve kültürel/entelektüel elitlerine odaklanmıştır. Bununla beraber, bilginin tek kaynağı bu çalışmada "elitler" olarak kavramsallaştırılan grupların temsilcileri değildir. Sokaktaki sıradan insanın bilgi ve tecrübesine başvurularak da farklı Kürt grupları arasındaki çatışmalar, müzakereler, işbirlikleri ve mutabakatlar düşünceler, çıkarlar ve kurumlar düzlemlerinde analiz edilebilir. Taksim Gezi Parkı ya da 6-8 Ekim 2014 Kobanê eylemleri gibi yakın zamanda gerçekleşen büyük ölçekli sosyopolitik mobilizasyon süreçleri dikkate alındığında, Türkiye'de siyasi rejim, siyaset alanı ve kamu politikaları araştırmalarında ve analizlerinde sokaktaki sıradan insanların bilgi ve tecrübelerine daha çok başvurulmalıdır.

Bu çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlar, Türkiye, Irak ve Suriye'nin Kürt bölgeleri arasındaki sınır alanları üzerine yapılacak çalışmalar için önemli bir başlangıç noktası olabilir. Bu araştırmada IKB ve Rojava'da kurulan kantonların Türkiye'nin Kürt bölgesi, özellikle de sınır illeri üzerinde çok önemli etkiler yarattığı çeşitli düzeylerde ortaya konulsa da, bu konu kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. Sınır şehirleri olan Şırnak ve Hakkari (IKB'nin etkisini analiz etmek için) ile Mardin ve Şanlıurfa (Rojava'nın etkisini analiz etmek için) üzerine yapılacak karşılaştırmalı bir analiz, Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde oluşan değişimlerin Türkiye'nin Kürt meselesi üzerindeki etkilerini anlamada ilginç sonuçlar ortaya koyacaktır. Ana-akım Kürt

hareketi Şırnak ve Hakkari'de çok açık bir hegemonyaya sahiptir. Bununla beraber, bu illerin karşı yakasında bulunan IKB bölgesinde oldukça güçsüz bir harekettir. Buna karşın ana-akım Kürt hareketi Mardin ve Şanlıurfa'da göreceli olarak daha zayıf iken, bu illerin karşı yakasında bulunan Rojava'da en güçlü siyasi ve askerî örgüttür. Bu dört ilin karşılaştırmalı bir analizi jeopolitik değişimlerin Türkiye'nin farklı Kürt alt-bölgelerine farklı etkilerini ve bu farklılaşmanın nedenlerini anlama konusunda önemli veriler sunacaktır. Saha araştırmasında sınır illerinin önemi bilinmesine rağmen, bölgede yaşanan güvenlik sorunu nedeninden dolayı Şırnak ve Hakkari'ye gidilememiştir.

Araştırmada Kürt meselesinin ulus-ötesi ve uluslararası bir sorun olduğu gerçeğinin altı çizilmesine rağmen, çalışmada IKB ve Rojava'nın Türkiye'nin Kürt meselesine etkileri analiz edilmiştir, ancak İran'daki Kürdistan bölgesi dışarıda bırakılmıştır. Irak ve Suriye'de meydana gelen köklü değişimler bu tercihin ana nedeni olsa da, Türkiye ve İran Kürt bölgeleri arasında, özellikle de sınır illeri arasında sürekli bir ekonomik ve sosyal ilişkinin ve işbirliğinin olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de Kürt kolektif eylemlerinin şekillenmesinde devlet-temelli aktörlerin belirleyici rollerinin olduğu dikkate alındığında, İran Kürdistan bölgesinin Türkiye'nin Kürt meselesine etkilerinin analiz edileceği bir araştırma bu çalışmaya çok önemli bir katkı sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle eldeki çalışma, bu tür yeni araştırmalar için iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Türkiye'nin Kürt bölgesinde bulunan ulusal (Ermeniler, Araplar ve Asuri-Süryaniler) ve dinî (Hıristiyanlar, Yezidiler) azınlıkların düşünceleri, çıkarları ve kurumları üzerinde yapılacak bir çalışma olası bir Kürt politik bölgesinin inşasına yönelik mevcut çatışmaları, müzakereleri, işbirliklerini ve mutabakatları anlamak için oldukça farklı bir çerçeve sunabilir. Zira, Türkiye'de Kürt meselesi üzerine yapılan çalışmalar bir anlamda "*margin*" yani, "kıyıdakiler", "çevredekiler", "yıkıntılar" ya da "ötekiler" üzerine yapılmış çalışmalar kapsamında değerlendirilebilir. Bu nedenden ötürü, Kürt bölgesindeki ulusal ve dinî azınlıklar üzerine yapılacak böylesi bir araştırma "*margin*'in *margin*'i" başka bir ifadeyle çoklu-düzeylerdeki *margin*ler üzerine yapılmış bir çalışma olacaktır ve Kürt bölgesine dair oldukça farklı bir çerçeve sunacaktır.

Son olarak, PKK-KCK'nin Türk devletine yönelik kullandığı "politik şiddet" meselesi hem politik hem de entelektüel etik nedenlerden ötürü araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. İşin doğrusu, ulusal hakların politik şiddet kullanma yoluyla elde edilmesi Kürt grupları arasında çok merkezî bir tartışma konusunu oluşturuyor. Bununla beraber, meselenin hassas niteliği, Türk devletinin Kürtlere yönelik onyıllar süren şiddet eksenli politikaları ve BDP-

DTK'yı PKK-KCK ile olan sosyopolitik ve sosyokültürel ilişkisinden dolayı terörize etme ve marjinal kılmaya dayalı politikaları dikkate alınarak, politik şiddet meselesi Kürt kolektif eyleminin analiz edildiği bu çalışmada bilinçli olarak dışarıda bırakılmıştır. Politik şiddet meselesi ya kapsamlı bir çerçeveden devlet şiddeti ile yapısal ve tarihsel dinamiklerle birlikte ele alınacaktı ya da bir bütün olarak dışarıda bırakılacaktı. Araştırmanın sınırları dikkate alınarak, ikinci seçenek tercih edilmiştir. Bununla beraber, politik şiddet konusunda kapsamlı bir çalışma, Türkiye'de Kürt grupları arasında süregelen çatışmaları, müzakereleri, işbirliklerini ve mutabakatları daha iyi anlamak için önemini hâlâ koruyor.[1]

1 Bozarslan, Günay ve Özsoy'ın makaleleri Türkiye'de politik şiddet konusunda yapılacak bir araştırma için iyi bir başlangıç noktası olabilir. Bkz. Hamit Bozarslan, "'Why the Armed Struggle?' Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey", içinde, Ferhad Ibrahim ve Gülistan Gürbey (Eds.), *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy*, (New York: St. Martin's Press, 2000: 17-30); Onur Günay, "Towards a Critique of Non-violence", *Dialectical Antropology* 37, no. 1 (2013): 171-182; Hışyar Özsoy, *Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Texas, 2010).

EKLER

EK 1: Görüşme yapılan siyasi elitler listesi

Ad	*Soyad*	*Görüşme yeri*	*Etki ölçeği*
Abdullah Demirtaş	Diyarbakır Sur Belediye Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Ayşe Agılgat	BDP Batman İl Eşbaşkanı	Batman	Batman
Bayram Bozyel	HAK-PAR Genel Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Cemal Artık	Mardin Kent Konseyi Sözcüsü	Mardin	Mardin
Cevdet Çalbay	AK Parti Bingöl İl Teşkilatı Başkanı	Bingöl	Bingöl
Demir Çelik	BDP Muş Milletvekili ve DTK Koordinasyon Kurulu Üyesi	Diyarbakır	Bölge
Dengir Mir Mehmet Fırat	AK Parti Eski Genel Başkan Yardımcı ve Sözcüsü	Ankara	Bölge
Erkan Sözen	AK Parti Şanlıurfa İl Teşkilatı Başkan Yardımcısı	Şanlıurfa	Şanlıurfa
Fuat Önen	Tev-Kurd Üyesi	Diyarbakır	Bölge
Galip Ensarioğlu	AK Parti Diyarbakır Milletvekili	Diyarbakır	Diyarbakır
Gülten Kışanak	BDP Eşbaşkanı	Diyarbakır	Bölge
Halim İpek	TDŞK Sözcüsü	Diyarbakır	Bölge
Halis Yurtsever	BDP Bingöl İl Başkanı	Bingöl	Bingöl
Halit Advan	AK Parti Diyarbakır İl Teşkilatı Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Hüsamettin Zeydenlioğlu	BDP Bitlis Milletvekili	Bitlis	Bitlis
Hüseyin Tunç	EMEP Bölge Temsilcisi ve Eski Tunceli İş Başkanı	Tunceli	Bölge
İbrahim Güçlü	Kürt Milliyetçisi Entelektüel	Diyarbakır	Bölge
İhsan Yaşar	AK Parti Diyarbakır İl Teşkilatı Başkan Yardımcısı	Diyarbakır	Diyarbakır
Aydın Altaç	AK Parti Diyarbakır İl Teşkilatı Başkan Yardımcısı	Diyarbakır	Diyarbakır
İhsan Aslan	AK Parti Genel Başkan Yardımcısı	Ankara	Bölge
Kemal Bozkurt	CHP Tunceli İl Başkanı	Tunceli	Tunceli
Mazhar Zümrüt	BDP Parti Meclisi Üyesi ve STK ve Siyasi Partilerle İlişkiler Komisyonu Üyesi	Diyarbakır	Bölge
Mehmet Çiçek	BDP Şanlıurfa İl Başkan Yardımcısı	Şanlıurfa	Şanlıurfa
Mehmet Emin Kardaş	Kürdistani Parti Girişimi Sözcüsü	Diyarbakır	Bölge
Murat Polat	BDP Tunceli Eski İl Başkanı	Tunceli	Tunceli
Mustafa Kurban	CHP Bingöl İl Başkanı ve İş adamı	Bingöl	Bingöl
Orhan Bezirganoğlu	BDP Bitlis İl Başkanı	Bitlis	Bitlis

Ad	*Soyad*	*Görüşme yeri*	*Etki ölçeği*
Osman Baydemir	Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı (2004-2014)	Diyarbakır	Bölge
Sedat Yurttaş	Eski Milletvekili	Diyarbakır	Diyarbakır
Selahattin Demirtaş	BDP Eşbaşkanı	Ankara	Bölge
Selahattin Kaya	Bingöl Eski Belediye Başkanı	Bingöl	Bingöl
Serhat Temel	Batman Belediyesi Başkan Vekili	Batman	Batman
Seydi Fırat	DTK Daimi Meclis Üyesi	Diyarbakır	Bölge
Sihem Elveren Alp	BDP Mardin İl Eşbaşkanı	Mardin	Mardin
Sinan Çiftyürek	ÖSP Genel Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Şerafettin Elçi	KADEP Kurucu Genel Başkanı	Ankara	Bölge
Şerafettin Halis	BDP Tunceli Eşbaşkanı ve Eski Milletvekili	Tunceli	Tunceli
Uğur Yeşiltepe	DHF Tunceli Temsilcisi	Tunceli	Tunceli
Ziver Özdemir	AK Parti Batman Milletvekili	Batman	Batman
Zübeyde Zümrüt	BDP Diyarbakır İl Eşbaşkanı	Diyarbakır	Diyarbakır

EK 2: Görüşme yapılan dinî elitler listesi

Ad	*Soyad*	*Görüşme yeri*	*Etki ölçeği*	*Görüşme süresi (dakika)*
Ali Burakgazi	Meşveret Cemaati Kanaat Önderi	Bingöl	Bingöl	61
Altan Tan	İslâmcı Entelektüel ve BDP Diyarbakır Milletvekili	Ankara	Bölge	85
Cemal Çınar	Mustazaflar Hareketi Kanaat Önderi	İstanbul	Bölge	166
Enver Butasun	Bingöl Marifet Derneği Sözcüsü MZC Kanaat Önderi	Bingöl	Bingöl	107
Ferzende Lale	İslâmcı Ay-Der Diyarbakır Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır	78
Feyzi Aytar	Anadolu Gençlik Derneği Bingöl Başkanı	Bingöl	Bingöl	77
Hamdullah Tasalı	Mustazaf-Der Bingöl Şube Başkanı	Bingöl	Bingöl	76
Hüseyin Yılmaz	Mustazaf-Der Genel Başkanı	Diyarbakır	Bölge	186
İsa Aydın	Batman Umut-Der Başkanı (Mustazaflar Hareketine Yakın Yerel Dernek)	Batman	Batman	72
Mehmet Kışlar	Mustazaf-Der Şanlıurfa Şube Başkanı	Şanlıurfa	Şanlıurfa	41
Mele İzzet Özdemir	Bingöl Kurdî-Der Başkanı	Bingöl	Bingöl	80
Mele Süleyman Kurşun	MZC Kanaat Önderi	Diyarbakır	Bölge	129
Mücahit Deniz	Bingöl'de İslâmcı Kanaat Önderi	Bingöl	Bingöl	69
Muhammed Hadi Koç	DİAYDER Başkan Yardımcısı	Diyarbakır	Bölge	48
Muhittin Batmanlı	Dicle-Fırat Diyalog Grubu Sözcüsü	Diyarbakır	Diyarbakır	114
Muhittin Kaya	MZC Kanaat Önderi	Bingöl	Bölge	160
Necat Özdemir	*Banga Heq ji Kelhaamed*ê Dergisi Genel Yayın Yönetmeni	Diyarbakır	Bölge	141
Nurettin Bozkurt	Mazlum-Der Diyarbakır Şube Yönetim Kurulu Üyesi,	Diyarbakır	Diyarbakır	79
Ömer Evsen	Diyanet-Sen Diyarbakır Şube Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır	62
Rauf Çiçek	Diyarbakır Nubihar Derneği Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır	89
Sedat Doğan	Mazlum-Der Diyarbakır Şube Yönetim Kurulu Üyesi	Diyarbakır	Diyarbakır	110
Serdar Bülent Yılmaz	Özgür Düşünce ve Eğitim Derneği (Özgür-Der) Diyarbakır Şube Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır	140
Şeyh Fevzi Güzelsoy	Meşveret Cemaati Kanaat Önderi	Diyarbakır	Bölge	67
Şeyh Selim Değerli	*Mele* (Medresede Eğitim Görmüş Yerel Kanaat Önderi)	Diyarbakır	Diyarbakır	81
Sıtkı Zilan	Azadî Kurucusu	Diyarbakır	Bölge	110
Zeki Hülagü	*Mele* (Medresede Eğitim Görmüş Yerel Kanaat Önderi)	Bingöl	Bingöl	30
Üçlü Görüşme	Serdar, Mehmet ve Cihat, Bingöl'de MZC'ye Yakın İslâmcı Bir Grup	Bingöl	Bingöl	112

EK 3: Görüşme yapılan ekonomik elitler listesi

Ad	*Soyad*	*Görüşme yeri*	*Etki ölçeği*
Abdurrahman Yetkin	MUSİAD Şanlıurfa Şube Başkanı	Şanlıurfa	Şanlıurfa
Adnan Sarı	İş adamı, Sarıoğlu A.Ş. Başkan Yardımcısı	Bingöl	Bingöl
Alaattin Korkutata	DİGİAD Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Ali Asker Güler	Tunceli TSO Eski Başkanı	Tunceli	Tunceli
Alican Ebedioğlu	DESOB Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Aziz Aslan	Memur-Sen Diyarbakır Şube Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Aziz Gölcük	DİSİAD Başkan Yardımcısı	Diyarbakır	Diyarbakır
Baran Gündoğan	TUNSİAD Başkanı	Tunceli	Tunceli
Beşir Yılmaz	İş adamı, Beden Mermer Sahibi	Diyarbakır	Bölge
Burç Baysal	DİSİAD Başkan Yardımcısı	Diyarbakır	Bölge
Celalettin Birtane	İş adamı, Birtane İnşaat	Diyarbakır	Diyarbakır
Hıdır Bellice	Tunceli ESOB Başkanı	Tunceli	Tunceli
İbrahim Alimoğlu	TÜMSİAD Bingöl Şube Başkanı	Bingöl	Bingöl
İhsan Oğurlu	Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi Başkan Yardımcısı	Diyarbakır	Bölge
Mahmut Odabaşı	GÜNSİAD Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Mahmut Yeşil	İş adamı	Diyarbakır	Diyarbakır
Mehmet Ali Dündar	MÜSİAD Mardin Şube Başkanı	Mardin	Mardin
Mehmet Ali Uzunyaya	İş adamı	Bingöl	Bingöl
Mehmet Aslan	DTSO Genel Sekreteri	Diyarbakır	Diyarbakır
Mehmet Kaya	DTSO Eski Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Mehmet Öksüzoğlu	ŞÜGIAD Başkanı	Şanlıurfa	Şanlıurfa
Mustafa Tatlı	BİGİAD Genel Sekreteri	Bingöl	Bingöl
Osman Nasıroğlu	Batman TSO Başkanı	Batman	Batman
Raif Türk	DİSİAD Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Remzi Ocak	İş adamı, Arda Mühendislik	Diyarbakır	Diyarbakır
Şah İsmail Bedirhanoğlu	DOGÜNSİFED Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Şahabettin Aykut	MÜSİAD Diyarbakır Şube Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Samet Bilgin	İş adamı	Diyarbakır	Diyarbakır
Şerif Camcı	Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği Genel Sekreteri	Diyarbakır	Diyarbakır
Yusuf Çengiz	Tunceli TSO Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
İsimsiz	İş adamı	Tunceli	Tunceli

EK 4: Görüşme yapılan kültürel/entelektüel elitler listesi

Ad	*Soyad*	*Görüşme yeri*	*Etki ölçeği*
Ali Mukan	Dersim Kültür Derneği ve Dersim Dernekleri Federasyonu Başkanı	Tunceli	Tunceli
Azad Zal	"Kovara W" Dergisi Genel Yayın Yönetmeni	Diyarbakır	Bölge
Behvad ve Barzan Şerefhanoğlu	Gazeteci	Bitlis	Bitlis
Deniz Gündüz	Vate Yayınevi Direktörü	İstanbul	Bölge
Doğan Karasu	Bingöl Sosyal, Kültürel Ekonomik Kalkınma Derneği Başkanı	Bingöl	Bingöl
Emin Yıldırım	Azadiya Welat Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni	Diyarbakır	Bölge
Farqîn	Kürt Ses Sanatçısı ve Dicle-Fırat Kültür Sanat Merkezi Yöneticisi	Diyarbakır	Bölge
Faruk Balıkçı	Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Fazıl Hüsnü Erdem	Profesör, Dicle Üniversitesi	Diyarbakır	Bölge
Felat Özsoy	Entelektüel	Diyarbakır	Diyarbakır
Feratê Dengizî	Diyarbakır Kürt Dil Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyesi	Diyarbakır	Bölge
Günay Aksoy	Diyarbakır Gün TV Genel Yayın Yönetmeni	Diyarbakır	Diyarbakır
Handan Coşkun	Feminist Kürt Aktivisti	Diyarbakır	Diyarbakır
Hasan Çakır	"Newepel" Zazakî Gazetesi Yayın Kurulu Üyesi	Diyarbakır	Bölge
Kadri Yıldırım	Mardin Artuklu Üniversitesi Rektör Yardımcısı	Mardin	Bölge
Lezgin Yalçın	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Mahmut Bagik	Kurd 1 ve Diğer Kürtçe Kanallar İçin Program Hazırlayan Özel Şirket Sahibi	Diyarbakır	Bölge
Maşallah Dekak	Kürt Gazeteci, Kürdistan Haber Ajansı	Diyarbakır	Bölge
Mehmet Çakmak	Cegerxwin Kültür Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi	Diyarbakır	Bölge
Mehmet Emin Aktar	Diyarbakır Barosu Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Mehmet Şahin	Kürtçe Dil ve Kültür Hareketi (TZPKurdî) Sözcüsü	Diyarbakır	Bölge
Mehmet Tüzün	Zaza Dil ve Kültür Derneği Kurucu Başkanı	İstanbul	Bölge
Mücahit Ceylan	Can TV Genel Yayın Yönetmeni	Diyarbakır	Diyarbakır
Muharrem Cebe	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanı	Diyarbakır	Diyarbakır
Munzur Çem	Entelektüel, Araştırmacı	Tunceli	Bölge
Necdet İpekyüz	Türkiye İnsan Hakları Vakfı Diyarbakır Temsilcisi	Diyarbakır	Diyarbakır
Sabahattin Korkmaz	Kürt Entelektüel	Diyarbakır	Diyarbakır
Sami Tan	İstanbul Kürt Enstitüsü Eski Başkanı	İstanbul	Bölge
Serdar Şengül	Profesör, Mardin Artuklu Üniversitesi	Mardin	Mardin
Şehmus Sefer	Kürt Yazarlar Derneği Başkanı	Diyarbakır	Bölge
Umut Suvari	Diyarbakır Kent Konseyi Koordinasyon Kurulu Üyesi	Diyarbakır	Diyarbakır
Vahap Çoskun	Profesör, Diyarbakır Dicle Üniversitesi	Diyarbakır	Bölge
Veli Aytaç	CHP Eski Tunceli Belediye Başkanı	Tunceli	Tunceli
Yusuf Baluken	MZC Kanaat Önderi, Akademisyen	Bingöl	Bingöl
Zana Farqînî	İstanbul Kürt Enstitüsü Başkanı	İstanbul	Bölge

EK 5: Saha araştırması soru başlıkları

NİÇİN KÜRT BÖLGESİ?

- Kişisel ve/veya kurumsal tanıtım
- Kürtlerin yaşadıkları sorunlar (Kürt meselesi, Güneydoğu sorunu, sosyoekonomik geri-kalmışlık sorunu, kimlik sorunu, etnik bölücülük, ayrılıkçılık, terörizm, vb.)
- 2002 sonrası reform süreci (kültürel reformlar, TRT-6, yeni belediye ve büyükşehir yasası, kalkınma ajansları, yeni GAP eylem planı, yeni teşvik sistemi vb.)
- Ana-akım Kürt hareketinin demokratik özerklik projesi?
- Kürt meselesinin çözümü için bireysel ya da kurumsal öneriler

İŞBİRLİKLERİ

Yerel/Bölgesel Aktörler

- Diğer yerel ve bölgesel aktörler, gruplar ve kurumlarla ilişkiler (siyasi, ekonomik, İslâmcı ve ulusal)
- Temel işbirliği alanları
- Yerel ve bölgesel ortaklarla sürdürülen projeler
- Belediyeler ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkiler
- Ana-akım Kürt hareketinin diğer yerel ve bölgesel aktörlerle, kurumlarla ve gruplarla ilişkileri

Ulusal Aktörler

- Ulusal ölçekte işbirliği yapılan aktörler, gruplar ve kurumlar

Merkezî Devlet

- Merkezî devletin yerel ve bölgesel aktörlerle işbirliği çabası
- 2002 sonrası sosyoekonomik kalkınma planları, idari reformlar ile kültürel ve dilsel haklar alanında yapılan reformlar

Jeopolitik Değişimler: Irak Kürdistan Bölgesi ve Rojava

- IKB ve Rojava hakkında genel görüş ve yaklaşım
- IKB ve Rojava'nın kuruluşlarının genelde Türkiye, özelde Kürt bölgesine siyasi, ekonomik, kültürel ve bilişsel etkileri
- IKB ve Rojava'nın Kürt halkı, Kürt siyasi grupları ve Türk devletine etkileri
- IKB ve Rojava'daki aktörlerle, gruplarla ve kurumlarla işbirliği

Avrupalılaşma Süreci

- Türkiye AB üyelik süreci konusundaki düşünceler ve yaklaşımlar
- 1999 yılından bu yana devam eden Türkiye'nin AB uyum sürecinin yerel/bölgesel ve ulusal ölçekteki etkileri
- AB uyum sürecinin Türkiye'nin Kürt meselesine etkileri (sosyoekonomik, kültürel, dilsel, politik ya da idari etkiler)
- Hükümetin AB üyelik sürecine yönelik performansı
- AB üyelik sürecinde yaşanan gerilemenin nedenleri

- AB'nin Türkiye'nin performansı hakkındaki yaklaşımı
- Avrupa düzeyindeki kurumsal işbirlikleri
- Avrupalı ya da uluslararası kurumlarla ortak yürütülen projeler
- Avrupalı ya da uluslararası kurumlar tarafından desteklenen projeler

ENGELLER VE ÇATIŞMALAR

- Kürt meselesinin çözümünü engelleyen temel engeller
- İlgili aktörlerin üzerinde çatıştıkları temel konular ve alanlar
- İslâmcı gruplarla seküler ulusal gruplar arasındaki çatışmalar
- Hizbullah'ın politik alana yeniden dahil olması ve Azadî gibi Kürt İslâmcı grupların ortaya çıkışı
- Kürt İslâmcı grupların Kürt meselesi konusundaki yeni siyaset arayışları ve girişimleri
- Ana-akım Kürt hareketinin İslâm konusundaki yeni siyaset arayışı ve girişimleri
- Kürt meselesinin tarihsel kaynakları
- Tarihsel arka planın bugün devam eden engeller ve çatışmalara olumlu ya da olumsuz etkileri
- Kürt grupları arasında bölgesel ölçekte işbirliği geliştirme ve mutabakat inşa etme süreçlerini engelleyen merkezî devletten kaynaklı sorunlar (dikey yönetişim)
- Yerel/Bölgesel aktörlerin işbirliği geliştirme ve mutabakat inşa etme süreçlerini engelleyen temel sorunlar (yatay yönetişim)

MÜZAKERE

- Kürt meselesi konusunda engelleri aşma, işbirliği geliştirme ve mutabakat inşasına yönelik kurumsal çabalar
- Diğer Kürt aktörleriyle olan temel ayrım ve çatışma sahaları, inşa ettikleri mutabakatlar
- Geçici ya da istikrarlı diyalog ve müzakere mekanizmaları
- Demokratik Toplum Kongresi konusundaki fikirleri
- Demokratik Toplum Kongresi'nin başarı ve başarısızlıkları
- Yerel ve bölgesel mutabakat inşasının şartları

DEĞERLENDİRME

- Diğer yerel ve bölgesel aktörlerle işbirliğinin geliştirilmesi ve mutabakatların inşasına yönelik kurumun bugüne kadar gösterdiği performansa dair öz değerlendirmesi
- Yerel ve bölgesel aktörler arası işbirliğinin geliştirilmesi, mutabakatların inşası, kural ve düzenlemelerin inşasına yönelik kurumun diğer aktörlerin performansı hakkındaki değerlendirmesi
- Yerel ve bölgesel aktörler arası işbirliğinin geliştirilmesi ve mutabakatların inşası konusunda geleceğe yönelik kurumsal planlar

KİTAPLAR, KİTAP BÖLÜMLERİ VE MAKALELER

"1971-1980 Arasında Kürt Sorunu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 7. Cilt,* (Istanbul: İletişim Yayınları, 1988).

Abramowitz, Morton ve Barkey, Henri J., "Turkey's Transformers: The AKP Sees Big," *Foreign Affairs* 88, no. 6 (2009): 118-128.

Agamben, Giorgie, "Olağanüstü Hal", içinde, Aykut Çelebi (Ed.), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine,* (Istanbul: Metis Yayınları, 2010: 165-174).

Ağuiçenoğlu, Hüseyin, "Alevilik Örneğinde İnanç-etnik Kimlik İlişkisi Üzerine Yapılan Tartışmalara Kısa Bir Bakış," içinde, Şükrü ASLAN (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 119-137).

Akar, Rıdvan ve Dündar, Can, *Ecevit ve Gizli Arşivi*, 2. baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2008).

Akçura, Belma, *Devletin Kürt Filmi. 1925-2009 Kürt Raporları* (Istanbul: New Age Yayınları, 2009).

Akın, Muzaffer, "Kentin Bugünü: Ekonomik, Siyasal ve Demografik Görünüm," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (Istanbul: İletişim Yayınları, 2010:49-64), s.55.

Akın, Rojin C. ve Danışman, Funda, *Bildiğin Gibi Değil: 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak,* (Istanbul: Metis, 2011).

Akkaya, Ahmet H. ve Jongerden, Joost, "Reassembling the Political: The PKK and the Project of Radical Democracy", *Euorpean Journal of Turkish Studies (Online),* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4615.

Aksoy, Gürdal, *Dersim: Alevilik Ermenilik Kürtlük,* (Istanbul: Dipnot Yayınları, 2012).

Aktan, İrfan, "Makul ve Makbul Kürtler," *Birikim* no. 260 (2010): 45-53.

Appradurai, Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996).

Arts, Bas; Lagendijk, Arnoud ve Van Houtum, Henk (Ed.), *The Disoriented State: Shifts in Governmentality, Territoriality and Governance* (Dordrecht: Springer, 2009).

Aslan, Mikail, "Müzik Ve Kültürel Kökler Bağlamında Dersim Müziği," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 197-242).

Aslan, Şükrü, "Sunuş," içinde, Ş. Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 9-14).

Aşgın, Sait, *Türkiye'de Bölgelerarası Gelişmişlik Farkları Ve Doğu Anadolu* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2009).

Ataat, Faruk, *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, (Ankara: De Ki Yayınları, 2008).

Avcı, Hanefi, *Haliçte Yaşayan Simonlar: Dün Devlet Bugün Cemaat,* (Ankara: Angora Yayıncılık, 2010).

Ayata, İmran, "Kalbim Zeranik'te Kaldı," içinde, Şükrü ASLAN (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 67-82).

Aygün, Hüseyin, *0.0.1938: Resmiyet ve Hakikat*, 3. baskı, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2011).

—, *Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç'ın Defteri,* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2012).

—, *Dersim 1938 ve Zorunlu Iskan: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, 6. baskı, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2011).

Bache, Ian ve Flinders Matthew (Ed.), *Multi-level Governance* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

Bafoil, François, "Regionalization and Decentralization in Poland: A Europeanization Process in a Comparative Perspective," içinde, François Bafoil ve Ayhan Kaya (Ed.), *Regional Development and the European Union. A Coperative Analysis of Karabuk, Valenciennes and Katowice*, (Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2009: 61-84).

—, "Transfert Institutionnel et Européanisation. Une Comparaison des cas est-allemand et est-européens", *Revue Internationale de Politique Comparée* 13, no. 2 (2006): 213-238.

—, "Variété des Processus d'Européanisation en Europe Centrale et Orientale," içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Eds.), *L'européanisation d'Ouest En Est*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2008: 55-88).

—, *Central and Eastern Europe: Europeanization and Social Change* (New York: Palgrava Macmillan, 2009).

Bafoil, François ve Beichelt, Timm, "Introduction: Elements of Comparing Europeanisation Processes in Central and Western Europe", içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Eds.), *L'européanisation d'Ouest En Est*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2008: 15-28).

Bafoil, François ve Surel, Yves, "Européanisation Plurielle", içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Ed.), *L'Européanisation d'Ouest en Est,* (Paris: L'Harmattan, 2008: 299-328).

Bağasi, İ., *Kendi Dilinden Hizbullah,* (Bilinmeyen Yayıncı, 2004), http://www.huseynisevda.net, Erişim Tarihi: 04.09.2014.

Barkey, Henri J., "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership," *Turkish Studies* 12, no. 4 (2011): 663-674.

—, *Turkish Foreign Policy and The Middle East*, CERI Strategy Papers (Paris: Centre d'Etudes et de Recherches Internationales - CERI, 6 Haziran 2011).

Barkey, Henri J. ve Graham, Fuller, *Turkey's Kurdish Question,* (New York: Rowman & Littlefield Publisher, 1998).

—, *Türkiye'nin Kürt Meselesi*, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013).

Barth, Fredrik, "Etnic Groups and Boundaries: Introduction", içinde F. Barth (Ed.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference,* (Oslo: Universitetsforlaget, 1969: 09-38).

Barth, Fredric (Ed.), *Etnik Gruplar ve Sınırları,* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001).

Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflası-Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, (Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004).

Bayrak, Ṃehmet, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri* (Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1993).

—, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı* (Ankara: Öz-Ge Yayınları, 2009).

Bedlîsî, Şerefxan, *Şerefname: Dîroka Kurdistanê*, (İstanbul: Avesta, 2007).

Beichelt, Timm, "Dimensions of Europeanization", içinde, F. Bafoil ve T. Beichelt (Ed.), *L'Européanisation d'Ouest en Est,* (Paris: L'Harmattan, 2008: 31-53).

Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas, *Gerçekliğin Sosyal İnşası - Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi,* (Istanbul: Paradigma Yayınları, 2008).

—, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (New York: Anchor Books, 1966).

Beşikçi, İsmail, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan* (İstanbul: Yurt Kitap-Yayın, 1992).

—, *Doğu Anadolunun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller,* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1992).

Bookchin, Murray, *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü,* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010).

—, *The Ecology of Freedom: The Emeergence and Dissolution of Hierarchy* (Oakland: AK Press, 2005).

Bora, Tanıl, "Milliyetçi-Muhafazakâr ve İslâmcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi," içinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık,* 4. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007: 251-255).

—, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Açısından Bir Çerçeve Denemesi", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 9-28).

—, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik Muhafazakârlık İslâmcılık,* (İstanbul: Birikim Yayınları, 2007).

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985),* 6. baskı. (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1998: 119-138).

Boyer, Robert ve Drache, Daniel (Ed.), *States Against Markets: The Limits of Globalization* (Londra: Routledge, 1996).

Bozarslan, Hamit, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left", *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012). http://ejts.revues.org/4663.

—, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient,* (Paris: Éditions La Découverte, 2009).

—, *Histoire de La Turquie Contemporaine* (Paris: Éditions La Découverte, 2004).

—, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürt hareketi (1898-2000)" içinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4: Milliyetçilik,* 3. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 841-870).

—, "Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey", içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Ed.), *The Kurds: A contemporary overview,* (Londra: Routledge, 2005: 74-89).

—, "Some Remarks on Kurdish Historiographical Discourse in Turkey (1919-1980)", içinde, Abbas Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism,* (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 14-39).

—, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", içinde, Erik Jan Zürcher (Ed.), *Türkiye'de Etnik Çatışma,* 5. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 89-121).

—, *Türkiye'nin Modern Tarihi,* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2008).

—, "'Why the Armed Struggle?' Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey", içinde, Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey (Ed.), *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy,* (New York: St. Martin's Press, 2000).

Bozarslan, M. Emin, *Doğu'nun Sorunları,* (İstanbul: Avesta, 2002).

Bozçalı, V. Fırat, "Türkiyenin Kürt Sorunu: 1999-2007", *Birikim,* 225, 2008: 9-19.

Börzel, Tanja A. ve Risse, Thomas, "When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change", *European Integration Online Papers (EloP),* 4, no. 3 (2000).

Brenner, Neil, "'Glocalization' as a State Spatial Strategy", içinde, Jamie Pect ve Henry Wai-Chun (Eds.), *Remaking the Global Economy. Economic-Geographical Perspectives,* (Londra: SAGE Publications, 2003: 197-215).

—, "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies," *Theory and Society* 28, no. 1 (1999): 39-78.

—, "Metropolitan Institutional Reform and the Rescaling of State Space in Contemporary Western Europe," *European Urban and Regional Studies* 10, no. 4 (2003): 297-324.

Brener, Neil; Jessop, Bob; Jones, Martin ve MacLeod, Gordon (Ed.), *State/Space: A Reader*, (Malden: Blackwell, 2003).

Brubaker, Roger, "Ethnicity Without Groups", *Archives Eurpéennes de Sociologies* XLIII, no. 2 (2002): 163-189.

Bruinessen, Martin van, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, (Londra: Zed Books Ltd., 1992).

—, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 8. baskı, (Istanbul: İletişim, 2013)

—, "Between Guerrilla War and Political Murder: The Workers' Party of Kurdistan," *Middle East Report* no. 153 (1988): 40-50.

—, "Ehmedê Xanî's 'Mem û Zîn' and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness," Abbas Vali (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003), 40-57.

—, "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems," içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. (Londra: Routledge, 2000: 26-52).

—, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 9. baskı, (Istanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Buğra, Ayşe, *Devlet ve İşadamları*, 8. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

—, *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study* (New York: State University of New York Press, 1994: 142-156).

Bulaç, Ali, içinde, *Kürt Soruşturması* (Ankara: Sor Yayıncılık, 1992: 89-101).

Caporaso, James; Cowles, Maria Green ve Risse, Thomas, *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change* (Ithaca (N.Y.): Cornelle University Press, 2001).

Casier, Marlies ve Jongerden, Joost, "Understanding Today's Kurdish Movement: Leftist Heritage, Martyrdom, Democracy and Gender," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4656.

Celîl, Celîlê, *Kürt Aydınlanması: Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu - Yirminci Yüzyıl Başı* (İstanbul: Avesta, 2011).

Chhotray, Vasudha ve Stoker, Gerry, *Governance Theory and Practice: A Cross-Disciplinary Approach* (New York: Palgrava Macmillan, 2009).

Christiansen, Thomas, Knud Erik Jorgensen ve Antje Wiener, "Introduction," içinde, T. Christiansen, K. E. Jorgensen ve A. Wiener (Ed.), *The Social Construction of Europe*, (Londra: SAGE Publications, 2001).

Connerton, Paul, *How Societies Remerber*, 6. baskı, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

—, *Toplumlar nasıl anımsar?*, (Istanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999).

Cornell, Svante E., "Changes in Turkey: What Drives Turkish Foreign Policy?," *The Middle East Quarterly* no. Kış 2012 (2012): 13-24.

Cox, Lloyd, "Nation-state and Nationalism", içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encylopedia of Sociology*, (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 3143-3152).

Crozier, Michel ve Friedberg, Erhard, *L'ateur et Le Système* (Paris: Éditions du Seuil, 1977).

Çağaptay, Soner, "Is Turkey Leaving the West? An Islamist Foreign Policy Puts Ankara at Odds With Its Former Allies," *Foreign Affairs* 2009, no. Ekim.

Çağlayan, Handan, "From Kawa the Blacksmith to Ishtar the Goddess: Gender Constructions in Ideological-Political Discourses of the Kurdish Movement in Post-1980 Turkey," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4657.

—, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar Ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, 3. baskı (Istanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Çandar, Cengiz, *"Leaving the Mountain": How May the PKK Lay down Arms? Freeing the Kurdish Question from Violence* (Istanbul: TESEV, 2012).

—, *Dağdan İniş - PKK Nasıl Silah Bırakır: Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması*, (Istanbul: TESEV Yayınları, 2011).

Çavdar, Tevfik, "Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri," içinde, *Cumhuriyet Devri Başlarken Türkiye Ekonomisi* (Bursa: Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi, 1973).

Çelik, Hıdır Eren, "Almanya'da Bir Göçmen Toplum: Dersimliler," içinde, Şükrü ASLAN (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 591-611).

Çem, Munzur, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür Ve Direniş*, 2. baskı, (İstanbul: Vate Yayınevi, 2011).

—, *Tanıkların Diliyle Dersim '38,* (İstanbul: Pêrî Yayınları, 1999).

Çiçek, Cuma, "Etnik ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik", *Praksis, 28* (2012), 11-42.

—, "La Question Kurde à Nouveau Après Le Printemps Arabe : Au Mirroir de L'interaction Des Dynamiques Internes et Externes," içinde, Emel P. Dal (Ed.) *La Politique Turque En Question, Entre Imperfections et Adaptations*, (Paris: L'Harmattan, 2012: 229-252).

—, "The pro-Islamist Challenge for the Kurdish Movement", *Dialectical Antropology* 37, no. 1 (2013): 159-163.

—, "1991'den 2014'e Kürt Coğrafyasının Siyasi Haritası", *Kurdistan24 News*, 04-16 Nisan 2014. http://cumacicek.blogspot.com, Erişim Tarihi: 28.08.2014.

David, Paul A., "Clio and the Economics of QWERTY", *The American Economic Review* 75, no. 2 (1985): 332-337.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre Yayınları, 2003).

De Rivero, Oswaldo, *The Myth of Development: Non-Viable Economies and The Crisis of Civilization*, 2 Baskı, (Londra: Zed Books, 2010: 28-50).

—, *Kalkınma Efsanesi: 21. Yüzyılın Bağımsız Yaşayamayan Ekonomileri,* (İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2003).

Demir, Eyüp, *Legal Kürtler*, (İstanbul: Tevn Yayınları, 2000).

Demirer, Yücel, "Dersim/Tunceli Ve Celali Kardeş Şehirler," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 37-48).

Deniz, Dılşa, *Yol/Rê: Derim İnanç Sembolizmi - Antropolojik Bir Yaklaşım,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

Dicken, Peter, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, 6. baskı, (Londra: Guilford Press, 1991).

Dieckhoff, Alain ve Jaffrelot, Christophe (Ed.), *Repenser Le Nationalisme: Théories et Pratiques,* (Paris: Presses de Sciences Po., 2006).

Dinç, Namik K., "Kadim Anavatandan Bir Inkar Cografyasina: Kurdistan," içinde, Serhat BOZKURT ve Alişan AKPINAR (Eds.), *Osmanlı Kurdistanı & Kurdistana Osmanî*, (İstanbul: bgst Yayınları, 2011: 14-54).

Dinçer, Bülent; Özaslan, Metin ve Kavasoğlu, Taner, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 2003*, C. 2671 (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2004).

Dinçer, Bülent; Özaslan, Metin ve Satılmış, Erdoğan *İllerin Ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 1996*, cilt 2466 (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1996).

Dinler, Zeynel, *Bölgesel İktisat,* (Bursa: Ekin, 1994).

Dolowitz, David P. ve David Marsh, "Learning from Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making," *Governance* 13, no. 1 (2000): 5-23.

Düzgün, Ali Ekber, "Dersimliyim: Biraz İçinden Biraz Dışından," in *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 83-98).

Dyson, Kenneth ve Goetz, Klaus H., "Living with Europe: Power, Constraint and Contestation," içinde K. Dyson ve K. H. Goetz (Ed.), *Living with Europe: Germany, Europe, and the Politics of Constraint*, (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Ekinci, Tarık Z., *Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Analizi* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2011).

Eliaçık, İhsan, *Mülk Yazıları,* (İstanbul: İnşa Yayınları, 2011).

—, *Sosyal İslâm: Dinin Direği Paylaşımdır,* (İstanbul: İnşa Yayınları, 2011).

Eliaçık, İhsan; Erdem, Eren; Yılmaz, Hakkı ve Yunak, Yılmaz, *İslâm ve Kapitalizm* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011).

Ercan, Harun, "1970'li Yıllarda Tunceli/Dersim'de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 507-531).

Erdem, Eren, *Abdestli Kapitalizm*, 6. baskı, (İstanbul: Destek Yayınları, 2012).

—, *Devrim Ayetleri: Egemenlerin İslâm'ı Değil, Ezilenlerin İslâm'ı*, 6. baskı, (İstanbul: Kırmızı Kedi, 2013).

Eriksen, Thamos Hyland, *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Antropology*, 2. baskı, (Londra: Pluto Press, 2001).

—, *Küçük Yerler Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji,* (Ankara: Birleşik Kitabevi, 2009).

Ertan, Mehmet "Türk Sağının Kızılbaş Algısı," içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 203-241).

Fanon, Frantz, *The Wreched of the Earht* (New York: Grove Press, 1963).

—, *Yeryüzünün Lanetlileri,* (İstanbul: Versus Kitap, 2013).

Featherstone, Mike (Ed.), *Global Culture* (Londra: SAGE Publications, 1990).

Fırat, Gülsün, "Dersim'de Etnik Kimlik," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 139-153).

Goffman, Erving, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Boston: Northeastern University Press, 1974).

—, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu,* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009).

Goldstone, Jack A. ve Tilly, Charles, "Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action," içinde, Ronald R. Aminzade, vd. (Ed.), *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, (New York: Cambridge University Press, 2001: 124-154).

Gordon, David, "The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?," *New Left Review* no. 168 (1988): 24-65.

Gramsci, Antonio, *Hapishane Defterleri,* (İstanbul, Belge, 2014).

—, *Selections from the Prison Notebooks*, (New York: International Publishers, 1971).

Günter, Michael, *The Historical Dictionary of the Kurds*, (Oxford: The Scarecrow Press, 2004).

Güler, Sabır, "Dersim Alevi Geleneğinde Bir Tarihsel Ocak: Ağuçanlar", içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 155-174).

Günay, Onur, "Towards a Critique of Non-violence," *Dialectical Antropology* 37, no. 1 (2013): 171-182

Gündoğan, Azat Zana, "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekanında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri," içinde, Şükrü ASLAN (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 481-506).

—, "Space, State-making and Contentious Kurdish Politics in the East of Turkey: The Case of Eastern Meetings, 1967," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 13, no. 4 (2011): 389-416.

Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması,* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2006)

Hall, Peter A., "The Role of Interests, Institutions, and Ideas in the Comparative Political Economy of the Industrialized Nations," içinde, Mark Lichbach ve Alan Zuckerman (Eds.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997: 174-207).

Hall, Peter A. ve Taylor, Rosemary C. R., "Political Science and the Three New Institutionalisms," *Political Studies* 44, no. 5 (1996): 936-957.

Hall, Stuart, "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity," içinde, Anthony D. KİNG (Ed.), *Culture, Globalization and the World System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, 3. baskı, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000: 19-40).

Han, Şeref, *Şerefname*, 5. baskı, (İstanbul: Deng Yayınları, 2006).

Harvey, David, *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development* (München: Franz Steiner Verlag, 2005).

—, *Sermayenin Mekanları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru,* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012).

Hassanpour, Amir, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil,* 1918-1985, (İstanbul, Avesta, 2005).

—, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985,* (New York: Mellen Research University Press, 1992).

—, "The Making of Kurdish Identity: Pre-20th Century Historical and Literary Discourses," içinde, Abbas VALİ (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003: 106-162).

Hay, Colin, "Constructivist Institutionalism", içinde, R.A.W. Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 56-74).

Heclo, Hugh, "Ideas, Interest, and Institutions", içinde, Lawrence Dodd ve Calvin Jillson (Ed.), *The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations*, (Boulder: Westview Press, 1994: 366-451).

Hirst, Paul ve Thompson, Grahame, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance* (Cambridge: Polity Press, 1996).

Hooghe, Liesbet ve Marks, Gary, "Unraveling the Central State, But How? Types of the Multi Level Governance," *Institute for Advanced Studies Political Science Series* 87 (2003): 1-27.

Houston, Christopher, *Islam, Kurds and the Turkish Nation State,* (New York: Berg, 2001).

Irmak, Hüseyin, "Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 245-267).

Issawi, Charles, *The Economic History of Turkey 1800-1914* (Chicago: The University of Chicago Press, 1980).

Izady, Mehrdad R., *Kürtler: Bir El Kitabı*, (İstanbul: Doz Yayınları, 2004).

—, *The Kurds: A Concise History And Fact Book* (Washington, DC: Taylor & Francis, Inc., 1992).

İmset, İsmet G., *PKK: Ayrılıkçı Şiddetın 20 Yılı (1973-1992)*, 7. baskı, (Ankara: Turkish Daily News Yayınları, 1993).

İnan, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972).

Jacquot, Sophie ve Woll, Cornelia, *Les Usages de l'Europe. Acteurs et Transformations Européennes*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2004).

Jafar, Majeed R., *Under-Underdevelopment: A Regional Case Study of the Kurdish Area in Turkey,* (Helsinki: Painoprint, 1976).

Jessop, Bob, "Capitalism and Its Future: Remarks on Regulation, Government and Governance," *Review of International Political Economy* 4, no. 3 (1997): 561-581.

—, "The Future of the State in an Era of Globalization", *International Politics and Society* 2003, no. 3 (2003): 30-46.

—, *The Future of the Capitalist State* (Cambridge: Polity Press, 2002).

—, *Kapitalist Devletin Geleceği,* (Ankara: Epos Yayınları, 2009).

Jimenez, Miguel, "Global Change, Economic Restructuring and Labour Market Issues in Mexico City," *International Journal of Manpower* 21, no. 6 (2000): 464-480.

Jones, Charles O., *An Introduction to the Study of Public Policy* (Belmont: Duxbury Press, 1970).

Jongerden, Joost ve Akkaya, Ahmet H., *PKK Üzerine Yazılar* (İstanbul: Vate, 2012).

—, "The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the Revolutionary Movement in Turkey through the PKK's Memorial Text on Haki Karer," *European Journal of Turkish Studies (Online)* no. 14 (2012), http://ejts.revues.org/4656.

Jwaideh, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Tarihi,* 7. baskı, (İstanbul: İletişim, 2012).

—, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, (New York: Syracuse University Press, 2006).

Kahraman, H. Bülent, *AKP ve Türk Sağı*, 2. baskı, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009), s. 32-59.

Kalkınma Merkezi, *Zorunlu Göç ve Diyarbakır* (Diyarbakır: Kalkıma Merkezi, 2010).

Kastoryano, Riva, "Citizenship, Nationhood, and Non-Territoriality: Transnational Participation in Europe", *Political Sciences and Politics* 38, no. 4 (2005): 693-696.

—, "Vers Un Nationalism Transnational: Redéfinir La Nation, Le Nationalism et Le Territoire," *Revue Française de Science Politique* 56, no. 4 (2006): 533-553.

Keating, Michael, "Rescaling Europe," *Perspectives on European Politics and Society* 10, no. 1 (2009): 34-50.

—, "Thirty Years of Territorial Politics," *West European Politics* 31, no. 1-2 (2008): 60-81.

Keskin, Mesut, "Zazaca Üzerine Notlar," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 221-240).

Keskin, N. Ertürk, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi* (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2009).

Kirişçi, Kemal, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State," *New Perspectives on Turkey* no. 40 (2009): 29-57.

Koçak, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

Kornhauser, William, *The Politics of Mass Society* (New Jersey: Free Press, 1959).

Kovanlıkaya, Çağlayan, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinden Günümüze Kadın Yurttaşın İnşasında Ataerkil Zihniyet Şiddeti", içinde, Güney ÇEĞİN ve İbrahim ŞİRİN (Der.), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları,* (İstanbul: İletişim, 2014: 435-475).

Kutlay, Naci, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler* (İstanbul: Pêri Yayınları, 2002);

—, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci* (İstanbul: Belge Yayınları, 1997).

Landrech, Robert, "Europeanization of Domestics Politics and Institutions: The Case of France." *Journal of Common Market Studies* 32, no. 1 (1994): 69-88.

Leoussi, Athena S., "Nationalism", içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encylopedia of Sociology,* (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 3152-3158).

Lesser, Ian O., "What to Read on Turkish Politics," *Foreign Affairs* no. Eylül 2009.

Liebowitz, Stan J. ve Margolis, Stephen E., "Path Dependence, Lock-In, and History," *Journal of Law, Economics and Organization* (9 Nisan 1995): 205-226.

Lohmann, Susanne, "A Signaling Model of Informative and Manipulative Political Action. American Political Science Review," *American Political Science Review* no. 87 (1993): 319-333.

Loomba, Ania, *Colonialism & Postcolonialism* (Londra: Routledge, 1998).

—, *Kolonyalizm & Postkolonyalizm,* (İstanbul: Ayrıntı, 2000).

Löwy, Michael, *Fire Alarm: Reading Walter Benjamin's "On the Concept of History"* (Londra: Verso, 2005).

—, *Walter Benjamin:Yangın Alarmı: "Tarih Kavramı Üzerine" Tezlerin Bir Okuması*, (İstanbul: Versus Yayınları, 2007).

Magnusson, Warren, *The Search for Political Space: Globalization, Social Movements, and The Urban Political Experience* (Toronto: University of Toronto Press, 1996).

Mairate, Andrea, "The Added Value of the European Union Cohesion Policy," *Regional Studies* 40, no. 2 (2007): 167-177.

Mann, Michael, "Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-state?," *Review of International Political Economy* 4, no. 3 (1997): 472-496.

—, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results," *European Journal of Sociology* 25 (1984): 185-213.

March, James ve Olsen, Johan "Elaborating the 'New Institutionalism'", içinde, R.A.W. Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 3-20).

—, Johan *Rediscovering Institutions: The Organisational Basis of Politics* (New York: Free Press, 1989).

Marcus, Aliza, *Blood and Belief: The PKK and The Kurdish Fight for Independence* (New York: New York University Press, 2007).

—, *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi,* (İstanbul: İletişim, 2009).

Marden, Peter, "Geographies of Dissent: Globalization, Identity and the Nation," *Political Geography* 16, no. 1 (1997): 37-64.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi. Makaleler 4* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *The Communist Manifesto*, (New York: Penguin Group, 2011).

—, *Komünist Manifesto,* (İstanbul: Yordam Kitap, 2013).

Massicar, Elise, "Alevist Movements at Home and Abroad: Mobilization Spaces and Disjunction," *New Perspectives on Turkey* no. 28-29 (2003): 163-187.

Mazlum-Der, *Kürt Sorunu Forumu* (Ankara: Sor Yayıncılık, 1993).

McAdam, Doug, "Collective Action", içinde, George Ritzer (Ed), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 574-81).

McAdam, Doug, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970,* 2. baskı, (Chicago: The University Of Chicago Press, 1999).

McCarthy, John D. ve Zald, Mayer N., *The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization* (New Jersey: General Learning Corporation, 1973).

McDowall, David, *A Modern History of the Kurds* (New York: I.B. Tauris, 2005).

—, *Modern Kürt Tarihi,* (İstanbul: Doruk Yayınları, 2004).

—, "The Kurdish Question: a Historical Review," içinde, Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. (Londra: Routledge, 2000: 8-25).

Medrano, Juan Diez, *Framing Europe. Attitudes to European Integration in Germany, Spain and The United Kingdom. Princeton* (New Jersey: Princeton University Press, 2003).

Mixoyan, S.X., "1960-1970 Yıllarında Kürdistan," içinde, M.S. Lazarev ve S.X. Mihoyan (Ed.), *Kürdistan Tarihi*, (İstanbul: Avesta, 2010: 291-352).

Moseley, Christopher (Ed.), *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3. baskı, (Paris: UNESCO Publishing, 2010), http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas., Erişim Tarihi: 06.03.2013.

Natali, Denise, *The Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq* (New York: Syracuse University Press, 2010).

—, *Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve Iran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi,* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2000).

—, *The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran,* (New York: Syracuse University Press, 2005).

Nora, Pierre, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations* no. 26 (1989): 8-9.

O'Shea, Maria Theresa, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, (Florida: Routledge, 2004).

Olson, Robert, *The Kurdish Nationalist Movements in Turkey, 1980 to 2011,* (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2011).

Olzak, Susan, "Ethnic, Racial and National Movements", içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encylopedia of Sociology,* (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 1465-1475).

—, *The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization* (Standford: Stanford University Press, 2011).

Öcalan, Abdullah, *Beşinci Kitap: Kürt Sorunu Ve Demokratik Ulus Çözümü* (İstanbul: Mezopotamya Yayınları, 2012).

—, *Declaration on the Democratic Solution of the Kurdish Question* (Londra: Mesopotamian Publisher, 1999).

—, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, 3. baskı, (Köln: Weşanên Serxwebûn, 2008).

—, *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*, 6. baskı, (Köln: Weşanên Serxwebûn, 1993).

—, *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa: AİHM Savunmaları Cilt II* (Köln: Mezopotamya Yayınları, 2001).

Öktem, Kerem, "Incorporating the Time and Space of the Ethnic 'Other': Nationalism and Space in Southest Turkey in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Nations and Nationalism* 10, no. 4 (2004): 559-578.

Ölmez, A. Osman, *Türk Siyasetinde DEP Depremi*, (İstanbul: Doruk Yayınları, 1995).

Ömer, Taşpınar, *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Papers (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2008).

Özcan, A. Kemal, *Turkey's Kurds: A Theoretical Analysis of the PKK and Abdullah Ocalan*, (Londra: Routledge, 2006).

Özdemirkıran, Merve, *Construire Un Etat, Briser Des Tabous: Les Hommes D'affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étrangère de La Turquie,* (Institut d'Etudes Politique de Paris (Sciences Po.), 2013).

Özman, Aylin ve Yakın, Aslı Yazıcı, "Anti-Komünist Fantaziler: Doğa, Toplum, Cinsellik" içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 105-136).

Özoğlu, Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, (New York: State University of New York Press, 2004).

—, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği,* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).

Özsoy, Hisyar, *Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Texas, 2010).

Özveren, Süleyman; Sözer, M. Alper ve Başıbüyük, Oğuzhan, "Bireylerin Terör Örgütüne Katılmasına Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Alan Çalışması: PKK/KCK Örneği", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi,* 3, no. 2 (2012): 57-83.

Öztan, Güven Gürkan, "'Ezeli Düşman' ile Hesaplaşmak: Türk Sağında 'Moskof' İmgesi", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 75-104).

—, "Türk Sağında Devlet Fetişizmine Dair", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 425-458).

Öztan, Tebessüm, "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 137-168).

Öztürk, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).

Page, Scott E., "An Essay on The Existence and Causes of Path Dependence", (2005: 1-37).

—, "Path Dependence," *Quarterly Journal of Political Science* no. 1 (2006): 87-115.

Peufi, Jeffrey M., *Agrarian Revlolution* (New York: Free Press, 1978).

Palier, Bruno ve Surel, Yves, "Analyser L'européanisation Des Politiques Publiques", içinde, B. Palier ve Y. Surel (Ed.), *L'Europe en Action. L'Europeanisation dans une Perspective Comparée,* (Paris: L'Harmattan: 13-85).

—, "Les « Trois I » et L'Analyse de L'Etat En Action," *Revue Française de Science Politique* 55, no. 1 (2005): 7-32.

Pasquier, Romain, "Ce Qu'apporte L'éclairage Des Études Est-européennes," içinde, François Bafoil ve Timm Beichelt (Ed.), *L'européanisation d'Ouest En Est*, Logiques Politiques (Paris: L'Harmattan, 2008: 285-298).

—, *Le Pouvoir Régional: Mobilizations, Décentralization et Gouvernance en France*, (Paris: Presses de Sciences Po., 2012).

—, "The French Region and the European Union: Between Change and Resilience", içinde, François Bafoil ve Ayhan Kaya (Ed.), *Regional Development and the European Union. A Coperative Analysis of Karabuk, Valenciennes and Katowice*, (Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2009: 37-60).

Perouse, Jean-François, "Reposer la 'question kurde'", içinde, Semih Vaner (Ed.), *La Turquie*, (Paris: Fayard, 2005: 357-387).

Pir, Mahsum H., *Bir Yanılsamanın Sonu / Uluslararası Karşı-Devrim Hareketi, Teslimiyet ve Tasfiyecilik Ile* (Istanbul: Komal Yayınları, 2001).

Piven, Frances F. ve Cloward, Richard A., *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail* (New York: Vintage Books, 1979).

Polatel, Mehmet, "Diyarbakır'ın Sosyo-Ekonomik Dönüşümünde Ermeni Mallarının Rolü," içinde, *Diyarbakır'ın ve Çevresinin Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı Tebligleri*, (Istanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013: 407-420).

Radelli, Claudio, "The Domestic Impact of European Union Public Policy: Notes on Concepts, Methods, and the Challenge of Empirical Research", *Politique Européenne* 5 (2001): 107-142.

Reyhan, Reyhan ve Önen, Nizam, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü 1839-1929*, (Istanbul: Iletişim Yayınları, 2011).

Rocesrance, Richard, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World* (New York: Basic Books, 1986).

Roger, Antoine, *Les Grandes Théories du Nationalisme*, (Paris: Amand Colin, 2001).

—, *Milliyetçilik Kuramları*, (Istanbul: Versus Yayınları, 2008).

Romano, David, *Kürt Dirilişi: Olanak, Mobilizasyon ve Kimlik*, (Istanbul: Vate Yayınları, 2010).

—, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization, and Identity*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

Ruigrok, Wim ve Tulder, Rob van, *The Logic of International Restructuring* (New York: Routledge, 1995).

Sanders, Elizabeth, "Historical Institutionalism", içinde, R.A.W. Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 39-55).

Sanderson, Stephen K., "Conflict Theory," içinde, George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (Malden: Blackwell Publishing, 2007: 662-665).

Saurgger, Sabine, *Théorie et Concepts de L'intégration Européenne*, (Paris: Presse de Sciences Po, 2009).

Schmidt, Vivien A., "Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Discourse", *Annual Review of Political Sciences* no. 11 (2008): 303-326.

—, "Europeanization and the Mechanics of Economic Policy Adjustment", *European Integration Online Papers (EIoP)* 5, no. 8 (2001).

—, "Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth 'new Institutionalism'", *European Political Science Review* 2, no. 1 (2010): 1-25.

Scholte, Jan A., "The Geography of Collective Identities in a Globalizing World", *Review of International Political Economy* 3, no. 4 (1996): 565-607.

Senge, Peter M., *The Fifth Discipline: The Art and Practice of The Learning Organization*, 2. baskı, (New York: Random House Business, 2006).

Serfiraz, Mesut ve Bozkurt, Serhat, "Cografya-yi Osmani'de Kurtler Ve Kurdistan," içinde, Serhat BOZKURT ve Alişan AKPINAR (Ed.), *Osmanlı Kurdistanı & Kurdistana Osmanî* (Istanbul: bgst Yayınları, 2011: 170-232).

Serin, Necdet, *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1963).

Shepsle, Kenneth, "Rational Choice Institutionalism", içinde, R.A.W. Rhodes, Sarah Binder ve Bert A. Rockman (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, (Oxford: Oxford University Press, 2008: 23-38).

Sibel, Sibel ve Aslan, Şükrü, "Memleket ve Garp Hikayeleri: 1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması", içinde, Şükrü Aslan (Ed.) *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (Istanbul: İletişim Yayınları, 2010: 413-440).

Smith, Anthony D., *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism* (Londra: Routledge, 1998).

Smith, Neil, *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*, 3. baskı, (Athens: The University of Georgia Press, 1990).

Soileau, Dilek, "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliği: Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair", içinde, Şükrü ASLAN (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 335-356).

Solomos, John ve Back, Les, "Marxism, Racism, and Ethnicity", *American Behavioral Scientist*, 38 (1995): 407-420.

Sönmez, Ebru, *İdris-i Bidlisi: Ottoman Kurdistan and Islamic Legitimacy* (İstanbul: Libra, 2012).

Sönmez, Mustafa, *Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu* (İstanbul: alan yayıncılık, 1998).

—, *Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarih* (İstanbul: Arkadaş Yayınları, 1992).

—, "Regional Inequality: Aspects of Inequality in the East and the Southeast.," içinde, *Socioeconomic Problems of the East and South-East Anatolia Regions of Turkey and Suggestions of Solution* (Diyarbakır: Union of the Municipals of the South-East Anatolia Region, 2008: 38-44).

—, "Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik, Doğu ve Güneydoğu'da Eşitsizliğin Boyutları," içinde *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyo-Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Diyarbakır: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği Araştırması, 2008: 15-52).

Surel, Yves, "Idées, Intérêts, Institutions Dans L'analyse Des Politiques Publiques", *Pouvoir* no. 87 (1998): 161-178.

—, "Trois I," içinde, Laurie Boussaguet, Sophie Jacquot ve Pauline Ravinet (Ed.), *Dictionaire des politiques publiques*, (Paris: Presse de Sciences Po, 2010).

Şemo, Ereb, *Dımdım Kalesi* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2005).

Şengül, Serdar, *Bilgi, Topluş, Iktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2008).

—, "Teoloji ve Antropoloji Arasında Anti-Kapitalist Müslümanlar, *Toplum ve Bilim*, 129 (2014): 195-222.

Şık, Ahmet, *OOOKitap: Dokunan Yanar*, (İstanbul: Postacı Yayınevi, 2011).

Şimşek, Bahar, "Dersim ve Egemene Direniş Mekanı Olarak Müzik," içinde, Şükrü ASLAN (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010: 175-196).

Tan, Altan, *Kürt Sorunu* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

Tanrıkulu, Sezgin ve Yavuz, Serdar, "İnsan Hakları Açısından Olağanüstü Hal'in Bilançosu," *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* no. 6 (2005): 493-521.

Tarrow, Sidney G., *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, 3. baskı, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

Tilly, Charles, *From Mobilization to Revolution* (New York: Random House, 1978).

Toksöz, Fikret, vd., *Yerel Yonetim Sistemleri: Türkiye ve Fransa İspanya İtalya Polonya ve Çek Cumhuriyeti* (İstanbul: TESEV, 2009).

Traverso, Enzo, *Geçmişi Kullanma Klavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, (Istanbul: Versus, 2009).

—, *Le Passé, Mode D'emploi: Histoire, Mémoire, Politique* (Paris: La Fabrique - Editions, 2005).

Tuğal, Cihan, *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*, (California: Stanford University Press, 2009).

—, *Pasif Devrim: İslâmi Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010).

Turan, Abdulkadir, *Kürtlerde İslâmi Kimliğin Gelişmesi*, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011).

Uslu, Emrullah, "From Local Hizbollah to Global Terror: Militant Islam in Turkey," *Middle East Policy* XIV, no. 1 (2007), 124-141.

Üstünışık, Naime Zerrin, "Türkiye'deki İller ve Bölgeler Bazında Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması: Gri İlişkisel Analiz Yöntemi Uygulaması", *Yüksek Lisans Tezi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2007).

Üzgel, İlhan ve Duru, Bülent (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010).

Vali, Abbas, "Genealogies of the Kurds: Construction of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing", içinde, A. VALİ (Ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, (Costa Meza: Mazda Publishers, 2003: 58-105).

—, *Kurds and State in Iran: The Making of Kurdish Identity*, (Londra: I. B. Tauris, 2011).

—, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2005).

Varlık, M. Bülent, *Umumi Müfettiiler Toplantı Tutanakları, 1936* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010).

Wade, Robert, "Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy Are Greatly Exaggerated," içinde, Susanne Berger ve Robert Dore (Ed.), *National Diversity and Global Capitalism*, (Ithaca (N.Y.): Cornell University Press, 1996: 60-88).

Wallerstein, Immanuel, *World-Systems Analysis: An Introduction*, 4. baskı, (Durham: Duke University, 2006).

—, *Dünya Sistemleri Analizi (Bir Giriş)*, (İstanbul, bgst Yayınları, 2011).

Weber, Max, *The Methodology of The Social Sciences*, (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1949), s. 90.

—, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012).

White, Paul J., "Economic Marginalization of Turkey's Kurds: The Failed Promise of Modernization and Reform," *Journal of Muslim Minority Affairs* 18, no. 1 (1998): 139-159.

—, *İlkel İsyancılar mı, Devrimci Modernleştiriciler mi?*, (İstanbul: Vate Yayınları, 2012).

—, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers?: The Kurdish National Movement in Turkey*, (New York: Zed Books, 2000).

Xanî, Ehmedê, *Mem û Zîn*, (Ed.) Jan Dost (İstanbul: Avesta, 2010).

Yayman, Hüseyin, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011).

Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

—, *Son Kürt İsyanı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Yentürk, Nuran ve KEPENEK, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996).

Yıldırmaz, Sinan, "Nefretin ve Korkunun Rengi: 'Kızıl'", içinde, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 47-74).

Yılmaz, Hüseyin; Tutar, Cemal ve Varol, Mehmet, *Hizbullah Ana Davası: Savunmalar*, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011).

Zeki, M. Emin, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (İstanbul: Nubihar, 2012).

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Kişisel Görüşmeler

Advan, Halit, kişisel görüşme, Diyabakır, 22.11.2011.

Alimoğlu, İbrahim, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012.

Alp, Sihem E., kişisel görüşme, Mardin, 11.06.2012.

Altaç, Aydın, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.01.2012.

Aslan, Aziz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11.2011.

Aslan, Ihsan, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.

Aslan, Mehmet, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012.

Aydın, İsa, kişisel görüşme, Batman, 09.06.2012.
Aykut, Şahabettin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 07.05.2012.
Aytaç, Veli, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2011.
Aytar, Feyzi, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.
Baluken, Yusuf, kişisel görüşme, Bingöl, 16.05.2012.
Batmanlı, Muhittin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.04.2012.
Baydemir, Osman, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.06.2012.
Baysal, Burç, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.
Bedirhanoğlu, Şah İsmail, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.11.2011.
Bellice, Hıdır, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.
Bilgin, Samed, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.05.2012.
Birtane, Celalettin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 31.05.2012.
Bozkurt, Kemal, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.
Bozkurt, Nurettin,'kişisel görüşme, Diyarbakır, 19.11.2011.
Bozyel, Bayram kişisel görüşme, Diyarbakır, 21.11.2011.
Burakgazi, Ali kişisel görüşme, Bingöl, 18.05.2012.
Butasun, Enver, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012.
Cengiz, Yusuf, kişisel görüşme, Dersim, 27.07.2012.
Çalbay, Cevdet, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012.
Çelik, Demir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.
Çem, Munzur, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.
Çiçek, Rauf, kişisel görüşme, Diyarbakır, 23.11.2011.
Çiftyürek, Sinan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.04.2012.
Çınar, Cemal, kişisel görüşme, İstanbul, 21.08. 2012.
Değerli, Selim, kişisel görüşme, Diyarbakır, 24.11.2011.
Dekak, Maşallah, kişisel görüşme, Diyarbakır, 08.05.2012.
Demirbaş, Abdullah, kişisel görüşme, Diyarbakır, 23.11.2011.
Demirtaş, Selahattin, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.
Doğan, Sedat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 26.04.2012.
Dündar, Mehmet Ali, kişisel görüşme, Mardin, 12.06.2012.
Ebedioğlu, Alican, kişisel görüşme, Diyarbakır, 03.05.2012.
Elçi, Şerafettin, kişisel görüşme, Ankara, 11.10.2012.
Ensarioğlu, Galip, kişisel görüşme, Diyarbakır, 04.06.2012.
Evsen, Ömer, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011.
Farqînî, Zana, kişisel görüşme, İstanbul, 07.10.2012.
Fırat, Dengir M. M., kişisel görüşme, Ankara, 10.11.2012.
Fırat, Seydi, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.
Gölcük, Aziz, kişisel görüşme, Diyarbakır, 11.06.2012.
Güçlü, İbrahim, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.
Güler, Ali A., kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.
Gündoğan, Baran, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012.
Gündüz, Deniz, kişisel görüşme, İstanbul, 03.06.2013.
Güzelsoy, Feyzi, kişisel görüşme, Diyarbakır, 28.11.2011.
Halis, Şerafettin, kişisel görüşme, Dersim, 30.07.2012.
Hülağü, Zeki, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2011.

İpek, Halim, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.
Kaya, Mehmet, kişisel görüşme, Diyarbakır, 02.05.2012.
Kaya, Muhittin, kişisel görüşme, Bingöl, 17.05.2012.
Kışanak, Gülten, kişisel görüşme, Diyarbakır, 17.11.2011.
Koç, M. Hadi, kişisel görüşme, 18.11.2011.
Korkutata, Alaattin kişisel görüşme, Diyarbakır 05.06.2012.
Kurban, Mustafa, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2011.
Kurşun, Süleyman, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.08.2012.
Lale, Ferzende, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.11.2011.
Mukan, Ali, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012.
Nasıroğlu, Osman, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012.
Odabaşı, Mahmut, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.05.2012.
Ogurlu, İhsan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 10.05.2012.
Öksüzoğlu, Mehmet, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012.
Önen, Fuat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.04.2012.
Özdemir, İzzet, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.
Özdemir, Necat, kişisel görüşme, Diyarbakır, 27.04. 2012.
Özdemir, Ziver kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012.
Polat, Murat, kişisel görüşme, Dersim, 28.07.2012.
Sarı, Adnan, kişisel görüşme, Bingöl, 19.05.2012.
Sözen, Erkan, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012.
Şahin, Mehmet, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.11.2011.
Tan, Altan, kişisel görüşme, Ankara, 10.10.2012.
Tasalı, Hamdullah, kişisel görüşme, Bingöl, 22.05.2012.
Tatlı, Mustafa, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012.
Temel, Serhat, kişisel görüşme, Batman, 08.06.2012.
Tunç, Hüseyin, kişisel görüşme, Dersim, 29.07.2012.
Türk, Raif, kişisel görüşme, Diyarbakır, 16.11.2011.
Tüzün, Mehmet, kişisel görüşme, İstanbul, 25.08.2012.
Uzunyaya, M. Ali, kişisel görüşme, Bingöl, 20.05.2012.
Yaşar, İhsan, kişisel görüşme, Diyarbakır, 01.05.2012.
Yeşil, Mahmut, kişisel görüşme, Diyarbakır, 09.05.2012.
Yeşiltepe, Uğur, kişisel görüşme, Dersim, 31.07.2012.
Yetkin, Abdurrahman, kişisel görüşme, Şanlıurfa, 06.06.2012.
Yılmaz, Beşir, kişisel görüşme, Diyarbakır, 05.01.2012.
Yılmaz, Hüseyin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 25.04.2012.
Yılmaz, Serdar B., kişisel görüşme, Diyarbakır, 22.11.2011.
Yurtsever, Halis, kişisel görüşme, Bingöl, 21.05.2012.
Zeydanlıoğlu, Hüsamettin, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.05.2012.
Zilan, Sıtkı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 14.11.2011.
Zilan, Sıtkı, kişisel görüşme, Diyarbakır, 30.05. 2012.
Zümrüt, Mazhar, kişisel görüşme, Diyarbakır, 18.11.2011.
Zümrüt, Zübeyde, kişisel görüşme, 11.05.2012.

Dökümanlar

Azadî Kuruluş Deklerasyonu, http://www.inisiyatifazadi.com/deklerasyon-tr, Erişim Tarihi: 15.09.2014.

BDP Kadın Meclisi, *Barış ve Demokrasi Partisi Kadın Meclisi,* (Ankara: BDP, 2012).

Democratic Society Party, *Democratic Solution to the Kurdish Question* (Ankara: Democratic Society Party, 2008), http://international.bdp.org.tr/documents/democratic-authonomy.html, Erişim Tarihi: 5 Eylül 2012.

Demokratik Toplum Partisi, *Demokratik Toplum Partisinin Kürt Sorununa İlişkin Demokratik Çözüm Projesi,* (Ankara: Demokratik Toplum Partisi, 2008).

Devlet Planlama Teşkilatı, *1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1963).

Devlet Planlama Teşkilatı, *2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1968).

Devlet Planlama Teşkilatı, *3. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1973).

Devlet Planlama Teşkilatı, *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Devlet Planlama Teşkilatı, *5. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1984).

Devlet Planlama Teşkilatı, *6. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1989).

Devlet Planlama Teşkilatı, *7. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1995).

Devlet Planlama Teşkilatı, *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2000).

Devlet Planlama Teşkilatı, *9. Kalkınma Planı 2007-2013* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2006).

Devlet Planlama Teşkilatı, *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi,* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1982).

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'anı Kerim Portalı, Nisa Suresi, 59. Ayet,* http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#4:59, Erişim Tarihi: 23.08.2014.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, *Diyarabakır Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu 2012* (Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2013).

DTK Birinci Kongre Sonuç Deklerasyonu http://bianet.org/bianet/siyaset/102616-dtp-kongresi-sonuc-bildirgesinin-tam-metni, Erişim Tarihi: 15.02.2013.

Ekonomi Bakanlığı, *Yeni Teşvik Sistemi: Yatırımlarda Devlet Yardımları* (Ankara: Ekonomi Bakanlığı, Ahttp://www.ekonomi.gov.tr/upload/42760EC5-C17C-8402-E41BE0CFF2DF5959/basbakan_sunum.pdf., Erişim Tarihi: 06.03.2013.

European Commission, *1999 Progress Report. Turkey's Progress Toward the Accession* (Brussels: European Commission, 1999).

European Commission, *2000 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, November 8, 2000).

European Commission, *2001 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, November 11, 2001).

European Commission, *2002 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, October 9, 2002).

European Commission, *2003 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, 2003).

European Commission, *2004 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession* (Brussels: Commission of the European Communities, October 6, 2004).

European Commission, *Turkey 2005 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, November 9, 2005).

European Commission, *Turkey 2006 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, November 8, 2006).

European Commission, *Turkey 2007 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, November 6, 2007).

European Commission, *Turkey 2008 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, November 5, 2008).

European Commission, *Turkey 2009 Progress Report* (Brussels: European Commission, 2009).

European Commission, *Turkey 2010 Progress Report* (Brussels: European Commission, 2010).

European Commission, *Turkey 2011 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, Ocotober 2011).

European Commission, *Turkey 2012 Progress Report* (Brussels: Commission of the European Communities, October 10, 2012).

European Governance A White Paper (Brussels: Commission of the European Communities, July 25, 2001).

Hak ve Özgürlükler Partisi Programı, http://www.hakpar.org.tr, Erişim Tarihi: 5 Eylül 2012.

Hizbullah Cemaatinin Manifestosu, www.huseynisevda.biz, Erişim Tarihi: 23.02.2013.

Katılımcı Demokrasi Partisi Programı, http://www.kadep.org.tr/sayfa.asp?sayfaid=1549, Erişim Tarihi: 15.11.2012.

Koma Civakên Kurdistanê (KCK) Sözleşmesi, http://www.ankarastrateji.org/_files/11102011152912-YLB6Z.pdf, Erişim Tarihi: 28.01.2012.

Lozan Antlaşması, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne, Erişim Tarihi: 18.11.2012.

NRC, *Profile of Internal Displacement: Turkey* (Geneva: Norwegian Refugee Council, 2004).

Özgürlük ve Sosyalizm Partisi Programı, http://osp.org.tr/tr/program-ve-tuezuek/program.html?showall=1&limitstart=, Erişim Tarihi: 15.10.2012.

Resmi Gazete (16.02.2013/28561), *Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun*, Kanun No: 6415, Kabul Tarihi: 07.02.2013.

SARMAŞIK, *Diyarbakır Kent Yoksulluk Haritası* (Diyarbakır: Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, 2008).

TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, *Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon Raporu (Taslak)*, (Ankara: TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, January 2013).

TMMOB, *TMMOB 2002-2004 Dönem Çalışma Raporu* (Ankara: Türkiye Mimar ve Mühendisler Odaları Birliği, 2004: 566-574).

Türkiye İstatistik Kurumu - TUİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*, (Ankara: TÜİK, 2013), www.tuik.gov.tr.

Türkiye İstatistik Kurumu - TUİK, *Bölgesel Göstergeler: TRC2 Şanlıurfa Diyarbakır* (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu - TUİK, 2010).

United Nations, *World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development* (New York: United Nations, 2007).

Köşe Yazıları

Başaran, Ezgi, "Çözüm İçin Kürtleri Tatmin, Türkleri de İkna Etmek Lazım," *Radikal*, 02.06.2012.

Çandar, Cengiz, "'Fırtına Çocukları', 'Bildiğin Gibi Değil'...," *Radikal*, 12.10.2012.

Çandar, Cengiz, "Suriye Rejimi Düşerse, Irak Parçalanırsa...," *Istanbul*, 29.02.2012.

Düzel, Neşe, "Selahattin Demirtaş: Türkiye'nin Sınırı Kürdistan Olacak," *Taraf*, 04.10.2012.

Guillaume, Perrier, "Les Kurdes Du PKK à L'offensive Contre Le Régime de Damas." *Le Monde*., 23.07.2012.

Sevimay, "Kürtler AKP'ye Sadece Kredi Açtı," *Milliyet*, 30.07.2007, http://www.milliyet.com.tr/2007/07/30/siyaset/asiy.html., Erişim Tarihi: 1009.2014.

İnternet Siteleri

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti): http://www.akparti.org.tr
Alevi Kültür Derneği: http://www.facebook.com/GenelMerkezAKD
Barış ve Demokrasi Partisi (BDP): http://www.bdp.org.tr
Bingöl Üniversitesi: http://www.bingol.edu.tr
Cem Vakfı: http://www.cemvakfi.org
Demokratik Toplum Kongresi (DTK): http://www.demokratiktoplumkongresi.com
Diyarbakır Kent Konseyi: http://www.yg21.com
Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası: http://www.dtso.org.tr
Ekonomi Bakanlığı: http://www.ekonomi.gov.tr
Fethullah Gülen Kişisel Web Sayfası: http://fgulen.com
Fırat Haber Ajansı: http://www.firatnews.org
Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): http://www.gap.gov.tr
Haber Diyarbakır Sitesi: http://www.haberdiyarbakir.com
Hacı Bektaşı Veli Anadolu Kültür Vakfı: http://www.hacibektasvakfi.web.tr
Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR): http://www.hakpar.org.tr
Hak, Adalet ve Hürriyet İçin Kürdistan İslâmi İnisiyatifi (Azadî): http://www.inisiyatifazadi.com
Hür Dava Partisi (HÜDA-PAR): http://www.hudapar.org
Karacadağ Kalkınma Ajansı: http://www.karacadag.org.tr
Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP): http://www.kadep.org.tr
Mardin Artuklu Üniversitesi: http://www.artuklu.edu.tr
Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD): http://www.musiad.org.tr
Özgürlük ve Sosyalizm Partisi: http://www.osp.org.tr
Pir Sultan Abdal Kültür Derneği: http://www.pirsultan.net
Tunceli Üniversitesi: http://www.tunceli.edu.tr
Türk İşadamları ve Sanayiler Konfederasyonu (TUSKON): http://www.tuskon.org
Türk İstatistik Enstitüsü (TÜİK): http://www.turkstat.gov.tr
Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD): http://www.tusiad.org.tr
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM): http://www.tbmm.gov.tr
Yerel Seçim Portalı: http://www.yerelsecim.com
Yüksek Seçim Kurulu: http://www.ysk.gov.tr

AB 27, 28, 43, 45, 58, 61-63, 66, 70, 81, 122, 206, 227, 232, 317-327, 343, 344, 352, 353, 365
AK Parti 26, 29, 33, 34, 37, 38, 45, 46, 54-57, 69, 80, 96, 98, 107-110, 113, 114, 135, 142-144, 146, 148-150, 156, 157, 160, 164, 165, 178, 188, 199, 206, 214, 218-222, 225, 238, 249, 250, 255, 258, 260, 266, 267, 269, 273, 277, 281, 285-292, 295, 303, 304, 306, 308, 309, 312, 316-324, 327, 330, 332, 342, 344, 349, 350, 360, 361
Altyapısal ve despotik güç 26, 42, 54, 88, 156, 284, 285, 290
Asimilasyon 21, 42, 45, 50, 51, 54, 58, 61, 77, 78, 80, 107, 113, 119, 123, 152, 159, 175, 199, 216, 218, 222, 237, 238, 275-280, 282, 283, 285, 292, 333, 342, 351
Aslan, İhsan 160, 219, 264, 321, 360
Aslan, Mehmet 197, 201, 206, 305
Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı 221, 224, 225, 238, 301, 317, 323
Avrupalılaşma 26, 36, 38, 42, 47, 59-64, 66, 69, 81, 82, 188, 242, 273, 274, 312-327, 333-335, 339, 340, 343, 344, 353, 365
Avrupalılaşmanın araçsallaştırılması 62, 81, 313, 339
Azadî 120-122, 137, 143, 159, 165, 166, 196, 214, 222, 225, 227, 239, 258, 260, 264, 265, 277, 282, 283, 287, 295, 311, 316, 362, 366

Bafoil, François 27
Barkey, Henry J. 17
Barth, Fredrik 83-85, 87, 136
Barzani, Mesut 57, 59, 93, 296
Batılılaşma 24, 53, 54, 111, 119, 226, 282
Baydemir, Osman 35, 103, 189-192, 195, 224, 225, 250, 254, 266, 278, 299, 319, 330, 361
Baysal, Burç 202, 205, 263
BDP 24, 29, 33-37, 44, 45, 52, 59, 78, 84, 88, 90, 91, 97, 98, 100-105, 122, 124, 126, 142-146, 148-158, 160-164, 167, 169-179, 188, 190, 192, 193, 195-197, 200-204, 208, 209, 213, 214, 222, 224, 229-233, 236, 238, 239, 243-247, 250, 251, 254, 256, 261-263, 266, 268, 275-278, 283, 285, 287, 288, 291, 293-301, 306, 307, 312, 315-317, 322, 323, 327, 329, 331, 348, 357, 360-362
Bedirhanoğlu, Şah İsmail 202, 205, 251, 257, 332, 363
Benjamin, Walter 129
Beşikçi, İsmail 24, 134
Bingöl 18, 22, 28-33, 102, 110, 146, 171, 174, 177, 179, 180, 198, 199, 217, 220, 221, 232, 236, 281, 283, 298, 309, 310, 323, 360-364
BM 106, 224, 330
Bozarslan, Hamit 53, 94, 102, 358
Bozkurt, Kemal 173, 176, 360
Bozkurt, Nurettin 312, 362

Bozyel, Bayram 104, 189, 223, 225, 253, 300, 317, 360
Bölgeler arası eşitsizlik 279, 306
Bölgesel eşitsizlik 77, 132, 254, 275, 276, 279
Bölgesel yönetim 44, 107, 137, 206, 207, 211, 224, 229, 232, 237, 298, 303, 351
Bölgeselleşme 213, 214
Börzel, Tanja A. 62
Brenner, Neil 65, 66
Brubaker, Roger 83, 85-87, 136

CHP 29, 33, 45, 54, 98, 111, 122, 123, 138, 142, 144, 146, 147, 161, 168, 169, 172-176, 178, 214, 218, 221, 277, 283, 291, 295, 316, 320, 323, 342, 360, 364
Connerton, Paul 48
Crozier, Michel 335, 336

Çatışma teorisi 183-185
Çelik, Demir 153, 232, 234, 235, 237, 263, 360
Çem, Munzur 179, 364
Çınar, Cemal 167, 362
Çiftyürek, Sinan 105, 189, 223, 246, 256, 301, 317, 361
Çoğulculuk 107, 115, 117, 121, 138, 159, 225, 226, 235, 247, 258, 261, 263, 264, 301, 311, 354
Çok-düzeyli yönetişim 60, 66, 81, 82, 328

DDKD 106
De-İslâmizasyon 43, 51, 53, 275, 285
Demirbaş, Abdullah 190, 250, 290
Demirtaş, Selahattin 29, 59, 101, 154, 155, 190, 193, 194, 233, 236, 238, 256, 293, 298, 301, 317, 319, 329, 330, 360
Demokratik cumhuriyet 70, 81, 92, 95, 96, 296, 298
Demokratik özerklik 24, 34, 35, 37, 52, 81, 90-92, 104, 142, 144, 145, 151, 154-156, 183, 184, 192, 193, 202, 204-207, 209, 211, 212, 217, 224, 229-240, 243, 251, 269, 281, 289, 298, 299, 301, 302, 329, 331, 346, 348, 351, 352
Dersim 18, 22, 28, 29, 33, 35, 122-125, 142, 146, 170-179, 216, 221, 231, 236, 237, 267, 283, 284, 291, 307, 312, 323, 331-333, 364
Dersim Dernekleri Federasyonu 35, 364
Desantralizasyon 37, 142, 144, 159, 202, 209, 211, 212, 216, 228, 239
Despotik güç 26, 42, 54, 284, 290, 351
Devlet gücünün yeniden ölçeklendirilmesi 27
Devlet Planlama Teşkilatı 131, 132
DFDG 247, 258, 262, 264, 265
DHF 173, 323, 361
DİAYDER 103, 115, 362
DİGİAD 165, 216, 280, 325, 363
DİSİAD 135, 198, 202, 206, 217, 251, 257, 306, 363
Diyarbakır 18, 28-33, 35, 56, 58, 101, 103, 110, 118, 130, 132, 135, 146, 156, 160, 161, 164, 177, 179, 180, 190, 194-199, 201, 203, 206, 215, 218, 224, 226, 229, 232, 236, 239, 250, 251, 254, 256, 257, 260, 261, 263, 265, 267-269, 281, 286, 288-290, 303-306, 310, 311, 319, 325, 326, 330, 360-364
DOGÜNSİFED 363
Doğrudan yönetim 23, 51, 108
Dolowitz, David P. 66, 329
Dr. Şivan 106
DTK 34, 35, 37, 44, 78, 84, 88, 91, 97, 98, 100-104, 122, 126, 142, 143, 145, 148-151, 153, 156, 157, 160-162, 167, 176-178, 188, 192, 196, 197, 200, 204, 208, 209, 213, 222, 229-232, 236, 238, 239, 243-247, 251, 252, 257, 261-263, 268, 269, 276, 278, 285, 287, 291, 294, 296-299, 306, 315, 317, 327, 331, 348, 355, 358, 360, 361
Dyson, Kenneth 61

Elçi, Şerafettin 104, 105, 190, 197, 222, 223, 225, 244, 247, 266, 278, 300, 317, 361
Ensarioğlu, Galip 199, 303, 304, 360
Erdoğan, Recep Tayyip 57, 58, 112, 219, 288, 291, 303
Ermeni Kıyımı 84, 88, 128, 130, 138, 197
ESOB 174, 216, 307, 326, 363
Etnik sınırlar 86, 136
Etno-politik aktörler 87
Etno-politik girişimci 83, 87, 88
Eylem sistemi 25, 26, 28, 38, 41, 42, 64, 69, 82, 271, 273, 274, 327, 328, 331, 335, 336, 340, 345, 356

Êzîdî 95, 121, 126, 153, 158, 171, 230, 301, 357

Federasyon 37, 44, 52, 90, 92, 104-107, 110, 120, 137, 142, 158, 206, 211-213, 222-231, 235, 238, 239, 242, 248, 269, 278, 281, 298, 300, 301, 303, 330, 346, 348, 350, 351, 352
Fırat, Dengir Mir Mehmet 164, 219, 220, 360
Fırat, Seydi 155, 192, 193, 234, 361
Friedberg, Erhard 335, 336

GAP 59, 288
GC 107, 110, 112-114, 137, 143, 156, 157, 164, 165,

177, 214, 218, 220, 225, 227, 260, 277, 281, 295, 308, 309, 316, 321, 332
Geçmişin gölgesi 244
Geleneksel Kürt İslamcılığı 107, 108, 113
Gerilme teorisi 71, 72
Goetz, Klaus H. 61
Gramsci, Antonio 284
Grup olma hali 83, 86, 87
Güler, Ali A. 174, 176, 221, 326, 331, 363
Gündüz, Deniz 169, 171, 177, 178, 364
GÜNSİAD 198, 202, 205, 251, 257, 325, 332, 363

Hafıza 49, 77, 78, 99, 124, 150, 166, 170, 173, 188
Hafıza politikaları 26, 338
HAK-PAR 24, 44, 52, 84, 89, 91, 103-105, 142, 187-189, 196, 211, 213, 222, 223, 243, 245, 247, 253, 276, 294, 299-301, 315, 317, 348, 360
Halis, Şerafettin 124, 170, 174, 236, 312, 361
Hall, Peter A. 75
Hay, Colin 75, 185
HDK 196
HDP 59, 101, 196
Heclo, Hugh 73
Hooghe, Liesbet 66
Hucurat Suresi 159, 226
HÜDA-PAR 118, 119, 150, 163, 226, 259, 262, 311, 332

IKB 27, 34, 37, 38, 42, 46, 56-60, 63, 64, 69, 79, 81, 82, 135, 136, 188, 202, 219, 221, 242, 265, 274, 289, 290, 292, 293, 296-312, 314, 317, 318, 334, 339, 342-344, 352, 353, 356, 357
Irak 42, 51, 56-59, 63, 81, 88, 91, 93, 100, 104, 189, 191, 211, 223, 229, 248, 252, 265, 267, 279, 292, 293, 296-303, 305-311, 328, 330, 331, 333, 339, 343, 350, 355-357
IŞİD 57, 299

İhale ekonomisi 135
İpek, Halim 106, 224, 225, 257, 301, 317, 360
İran 42, 51, 56, 59, 81, 88, 91, 100, 104, 117, 190, 223, 248, 265, 279, 293, 296, 297, 306, 311, 328, 330-333, 339, 342, 357
İslâm Ümmeti 114, 115, 119, 226
İşlevselcilik 184

Jacquot, Sophie 314
Jeopolitik 27, 34, 38, 42, 56, 59, 64, 81, 273, 274, 292-295, 298, 300, 302, 307, 308, 312, 314, 333, 334, 336, 339, 340, 342, 343, 350, 355-357
Jessop, Bob 67, 68

KADEP 24, 44, 52, 84, 89-91, 104, 105, 142, 187, 190, 196, 197, 211, 213, 222-224, 242-244, 247, 276, 278, 294, 300, 301, 315, 317, 348, 361
Kamu politikalarının transferi 27, 66, 69, 328
Kanton 42, 59, 274, 292, 293, 297-300, 302, 307, 308, 312, 334, 339, 342, 352, 353, 356
Kastoryano, Riva 17
Kaya, Mehmet 195, 215, 229, 251, 252, 279, 289, 306, 326, 331, 363
Kaya, Muhittin 18, 114, 116, 165, 179, 199, 202, 205, 207, 208, 227, 228, 282, 309, 310, 331, 362
Kaynakların mobilizasyonu teorisi 71
KBH 57, 58, 297, 308, 311
KCK 34, 36, 37, 44, 59, 78, 84, 88, 90, 91, 95, 97, 98, 100-102, 126, 142, 143, 145, 148-152, 154-157, 160-162, 167, 176-178, 188, 192, 196, 197, 200, 204, 208, 209, 213, 222, 229-231, 236, 238, 239, 243-247, 249, 261, 262, 268, 276, 278, 285, 287, 291, 294, 296-299, 306, 315, 317, 327, 331, 348, 352, 357, 358
KCK Sözleşmesi 95, 97, 98, 145, 151, 152, 154
KDP 105, 265, 301
Kemalist 61, 69, 95, 96, 109-111, 113, 143, 149, 161, 207, 266, 286, 313, 314, 317, 319, 320
Kemalizm 26, 54, 112, 161, 171, 282
KH 37, 63, 78, 95, 107, 112, 117-122, 137, 143, 145, 149-151, 157, 164-167, 178, 196, 214, 222, 225-227, 239, 243, 258-261, 263, 265, 266, 277, 282, 283, 285, 286, 295, 310, 311, 316, 327, 332, 334, 354, 355
Kışanak, Gülten 103, 152, 190, 193, 232, 234, 237, 253-255, 268, 275, 278, 317, 360
Kızılbaş 122, 124, 170, 173-175, 236, 312
KİAP 260, 261, 263, 269, 286, 354, 355
Kimlik çatışması 141, 145, 239, 258, 259, 285, 346
Kolektif eylem 26, 27, 36, 38, 42, 47, 54, 60, 64, 65, 71-74, 86, 184, 269, 273, 274, 284, 285, 291-293, 313, 327, 328, 333, 336-341, 345, 354-358
Kolektif eylem sosyolojisi 26, 36, 71, 73, 336, 337
Kolektif eylemin Marksist analizi 71
Kolektif hafıza 49, 78, 99, 124, 150, 166, 173, 188
Kolektif kimlik 36, 38, 44, 65, 83, 85, 87, 88, 124, 136, 137, 145, 146, 168, 174,

175, 178-181, 334, 337, 338, 341, 347, 352
Kolektif kültürel haklar 24, 44, 45, 52, 63, 79, 81, 92, 107, 137, 159, 230, 233, 238, 239, 293, 318, 344, 352
Kooperatif 155, 156, 194, 204, 205, 233, 248
Korkutata, Alaattin 165, 280, 325, 363
Kurban 174, 221, 284, 323, 360
Kurumsalcılık 26, 36, 47, 48, 71, 74-76, 185, 186
Kültürel coğrafya 29, 56, 212, 216, 290
Kültürel kürt bölgesi 31, 267, 335, 345
Kürdistan İslâm Konferansı 122
Küreselleşme 26, 27, 36, 38, 42, 43, 47, 64-69, 82, 96, 266, 273, 274, 327-329, 333, 335, 340, 344, 345
Kürt burjuvazisi 46, 106, 135, 189-191, 253
Kürt diasporası 64, 70, 81, 82, 328, 329, 332, 334, 345
Kürt İslâmcılığı 108, 109, 111, 113, 115-117, 119, 120, 122, 165, 286
Kürt kadın hareketi 96, 97, 162
Kürt meselesinin jeopolitiği 26, 34, 36, 38, 43, 47, 56, 59, 64, 81, 273, 274, 292, 293, 300, 312, 333-335, 337, 339, 343, 355, 356
Kürt Milli Partisi 103
Kürt mirlikleri 23, 24, 42, 50-52, 108, 278
Kürt tarikatları 84, 107, 108
Kürt Ulusal Kongresi 122, 258, 265, 310, 311, 355
Kürt ulusalcılığı 54, 119
Kürtlerin milli felaketi 54, 119

Laiklik 45, 96, 124, 145, 168, 171, 172, 174, 181, 284, 291
Lale, Ferzende 262, 311, 362
Lozan Antlaşması 56

Makrososyoloji 25, 41
Mann, Michael 26, 284
March, James 74
Marks, Gary 66
Marsh, David 66, 329
Marx, Karl 184
Mazlum-Der 114, 115, 157, 160, 164, 247, 258, 264, 311, 320, 321, 362
McCarthy, John D. 72
McDowall, David 134
Mele 93, 262, 296, 362
Merkez-çevre ilişkisi 37, 46, 54, 102, 130-132, 136, 183, 209, 240, 338, 341, 349
Merkezileşme 24, 42, 43, 50-52, 79, 80, 215, 275-277, 279, 285, 333, 348, 353
Merkezileşme politikaları 24, 42, 51, 52, 80, 271, 333
MGH 84, 107, 109, 110, 112-114, 126, 137, 143, 146, 214, 218, 220, 225, 260, 277, 281, 295, 308, 309, 316, 321
Mikrososyoloji 25, 41
Milliyetçilik 26, 53, 54, 56, 58, 69, 84, 89, 90, 94, 96, 110, 111, 113, 116, 134, 138, 142, 144, 149, 155, 157, 165, 181, 224-226, 230, 235, 238-240, 292, 347-349
Muhafazakâr demokrasi 55, 164, 165, 288
Mustazaflar 107, 118, 150, 167, 362
MÜSİAD 110, 199, 206, 215, 279, 325, 332, 363
Müslüman kardeşliği 80, 149, 286, 287
Müzakere süreçleri 37, 38, 83, 241, 243, 247, 257, 258, 260, 264, 267-269, 336, 346, 349, 350
MZC 116, 117, 121, 122, 137, 143, 159, 164-167, 179, 196, 214, 222, 225, 227, 228, 239, 247, 258, 260, 264, 267, 277, 282, 295, 309-311, 316, 362

Nakşibendi 107, 108, 161
NC 84, 109, 110, 112, 116, 118, 143, 150, 165
Nora, Pierre 49
Nubihar 116, 362

Odabaşı, Mahmut 198, 199, 201, 203, 207, 280, 305, 325, 363
Olsen, Johan 74
Osmanlı modernleşme süreci 24, 52
Otonomlaşma 84, 111, 115-117, 119, 120, 122, 137, 138, 148, 165, 258, 260, 264

Öcalan, Abdullah 28, 42, 70, 92, 94, 96, 100, 102, 147, 153, 154, 160, 263, 296, 298
Öğrenme süreci 63, 82, 150, 151, 247, 258, 265, 266, 269, 314, 327-329, 331, 333, 334, 344
Öksüzoğlu, Mehmet 215, 303, 321, 324, 332, 363
Önen, Fuat 191, 245, 330, 360
ÖSP 24, 44, 52, 84, 89, 105, 106, 142, 187-189, 196, 211, 213, 222-224, 242, 243, 246-248, 256, 276, 294, 301, 315, 317, 348, 361
Öz-yönetim 44, 59, 90, 93, 94, 143, 155, 156, 192, 206, 223, 230, 233, 234, 236, 238, 239, 266, 292, 318, 352, 353
Özdemir, Necat 226, 227, 262, 311, 362
Özgür-Der 161, 260, 330, 362

PAJK 97, 100
Palier, Bruno 76
Pasquier, Romain 49, 60

Path dependency 38, 48, 242, 269, 274, 275, 337, 338, 349
PDK 93, 296, 297, 300-302
PDKT 98, 108, 186
PKK 28, 34, 36, 37, 44, 59, 70, 78, 84, 88-103, 115, 117, 125, 126, 134, 142, 143, 145, 147-154, 157, 158, 160-163, 167, 176-178, 187, 188, 192, 196, 197, 200, 204, 206, 208, 209, 213, 222, 229-231, 234, 236, 238, 239, 242-247, 249, 252, 258-262, 265, 266, 268, 276, 278, 285, 287, 291, 292, 294, 296-299, 306, 311, 315, 317, 327, 331, 334, 344, 348, 352, 354, 357, 358
PKK-KH çatışması 145, 149, 150, 259, 285, 334, 344
Polat, Murat 18, 172, 174, 175, 231, 236, 323, 331, 360
Politik Kürt bölgesi 21, 29-32, 37, 77, 79, 135, 146, 147, 211, 212, 225, 249, 267, 335, 345
Politik süreç teorisi 71-73
PSK 103, 245
PYD 59, 292, 299

Radaelli, Claudio 61
Radikal demokrasi 94, 151, 152, 242
Radikalleşme 53, 84, 106, 111, 115, 117, 137
Rasyonel seçim yeni-kurumsalcılığı 74
Reform süreci 34, 62, 306, 317
Rekabet teorisi 72
Risse, Thomas 62
Rojava 59, 190, 258, 274, 312, 334, 339, 342, 343, 352, 353, 356, 357
Rum Suresi 159, 226

Said-i Nursi 109, 118
Sarı, Adnan 232, 363
Sınıf çatışması 37, 79, 181, 183, 194, 208, 239, 346, 347
Sosyal kurtuluş 142, 144, 212-214, 276, 277, 294, 295, 315, 316, 348
Sosyal özgürleşme 89, 90, 212, 240
Sosyo-politik girişimci 88, 145
Sosyolojik yeni-kurumsalcılık 74
Sosyopolitik mobilizasyon 77, 78, 84, 100, 101, 119, 123-126, 135, 138, 151, 168, 176, 192, 268, 287, 299, 304, 329, 343, 356
Sömürge 24, 90, 106
Sömürgecilik 90, 93, 94, 96, 98, 99, 106, 152, 321
Söylemsel kurumsalcılık 74
Statü 43, 44, 59, 81, 86, 107, 137, 148, 201, 207-209, 224, 228, 229, 234, 239, 247, 248, 278, 299-301, 311
Surel, Yves 61, 73, 76
Suriye 34, 38, 42, 51, 56, 59, 79, 81, 91, 100, 104, 122, 170, 189, 223, 248, 252, 255, 258, 265, 274, 278, 279, 292, 293, 296-302, 306-308, 311, 312, 328, 330, 331, 333, 334, 339, 342, 343, 350, 355-357
Sünni-İslamcı egemenlik 84, 123, 281

Şeyh Sait 103, 118, 120, 149, 166, 203, 278, 283
ŞÜGİAD 215, 303, 332, 363

Tan, Altan 103, 158, 161, 197, 247, 254, 266, 362
Tarihsel kurumsalcılık 47, 48, 76, 185
Tarihsel yeni-kurumsalcılık 74, 75
Tasalı, Hamdullah 160, 178, 179, 196, 226, 259, 310, 321, 362
Tatlı, Mustafa 215, 363
Taylor, Rosemary C. R. 47, 75
TDŞK 44, 84, 89, 105, 106, 142, 187, 188, 196, 211, 213, 222, 224, 242, 243, 247, 257, 276, 294, 301, 315, 317, 348, 360
Temel, Serhat 193, 194, 231, 232, 237, 261
Teritoryal egemenlik 24, 45, 63, 77, 79, 80, 92, 107, 137, 212, 215
Teritoryal merkezileşme 24, 42, 50
Tev-Kurd 44, 79, 191, 243-247, 264, 265, 269, 355, 360
Topluluk ekonomisi 151
Toplumsal cinsiyet 33, 34, 36, 50, 65, 68, 86, 88, 96, 97, 100, 129, 141-145, 148, 151, 152, 157, 162, 163, 167, 181, 185, 213, 240, 275, 276, 294, 315, 327, 346, 348
Toplumsal tahayyül 90, 92, 142-148, 151, 152, 154-158, 161-173, 180, 181, 212-214, 239, 240, 275-277, 294, 295, 302, 307, 312, 314-316, 343-348, 354
Toprak ağaları 98, 108, 199
Traverso, Enzo 49
TRT-6 70, 328
TSO 172, 174, 176, 197, 199, 216, 218, 221, 291, 326, 331, 332, 363
Tunç, Hüseyin 171, 172, 323, 360
TUSKON 110, 199, 215, 218, 279, 303, 321, 324, 332
Tüccar devlet 55, 56, 290
Türk İslamcılığı 96, 109-111, 113-116, 119, 120, 122, 137, 138, 149, 157, 165, 266
Türk, Raif 135, 198, 201, 206, 217, 251, 253, 257, 306
Türk solu 84, 85, 126, 196
Türkiye Kürdistan Konferansı 247, 251
TÜSİAD 110, 199, 332

Ulusal kurtuluş 79, 89-91, 93, 94, 96, 98, 105, 106, 117, 125, 142, 143, 147, 151, 186, 212, 222, 240, 259, 268, 269, 298, 347-350, 354
Ulusal mesele 90, 117, 137, 143-145, 148, 151, 154, 183, 201, 208, 213, 214, 217, 276, 277, 294, 295, 297, 302, 305, 307, 315, 316, 326, 350, 355

Üç I Modeli 26, 36, 38, 43, 61, 71, 73, 75, 76

Vali, Abbas 88

Weber, Max 44, 184, 185
Woll, Cornelia 62

Yaşar, İhsan 330, 360
Yeğen, Mesut 24
Yeni-kurumsalcılık 47, 74, 75, 338
Yerel özerklik 236
Yerel yönetim 23, 35, 43, 44, 46, 58, 70, 100, 101, 135, 169, 187, 188, 195, 196, 206, 212, 215, 216, 221, 223-225, 228, 232, 238, 242, 243, 248-250, 254, 255, 257, 299, 301, 317, 323
Yerelleşme 37, 52, 93, 93, 107, 143, 144, 211-223, 225, 229, 230, 232, 238, 239, 242, 269, 280-282, 346, 348, 350-353
Yeşiltepe, Uğur 173, 323, 361
Yıkıntı 97, 113, 129, 130, 357
Yılmaz, Hüseyin 150, 163, 226, 262, 282, 362
Yılmaz, Serdar B. 161, 163, 201, 207, 260-262, 279, 326, 363
Yönetişim 27, 60, 66, 67, 81, 82, 313, 327, 328, 339, 340, 344
Yurtsever, Halis 171, 179, 236, 298, 360

Zald, Mayer N. 72
Zilan, Sıtkı 120, 121, 166, 227, 311, 362

Kürt meselesi bir etnik kimlik meselesi midir, bir ulusal dava mıdır? Dinle ve dinsel kimlikle ilgili bir rejim meselesi midir? Sınıfsal bir mesele midir? Bu sorular etrafında şimdiye kadar birçok analiz yapıldı, saflar tutuldu, politik çözüm önerileri geliştirildi. Cuma Çiçek, kitabında ulusal, dinsel ve sınıfsal boyutları derin bir vukufla analiz etmekle kalmıyor, bu üç cepheyi bir arada, etkileşimleri içinde anlamamızı sağlayan sağlam bir bütüncül model sunuyor. Toplumsal cinsiyet ve kadın hareketi boyutunu da ihmal etmeden...

Bunu yaparken, Kürt kimlik inşasının üç aktörüne odaklanıyor kitap: Kürt ulusal bloğu, Kürt dinî bloğu ve Kürt ekonomik elitler bloğu. Meselenin üç cephesi arasındaki ilişki ve çelişkinin, bu üç blok arasındaki ilişki ve çelişkiler düzleminde billurlaştığını görüyoruz. Bir başka analiz düzlemini, "politik Kürt bölgesinin", yerelleşme, demokratik özerklik ve federasyon seçenekleri arasında salınan kurumsal yapılanması oluşturuyor.

Tarihle, politik ve toplumsal mücadelelerle, uluslararası dinamiklerle, küresel gelişmelerle ve tüm Kürdistan coğrafyasıyla haşır neşir olan bu kapsamlı çalışma, konuyla ilgili bir temel referans değeri kazanacak. Bilgimizi zenginleştirmekle kalmıyor, zaten bildiklerimize başka bir gözle bakarak onları daha iyi bilmemizi sağlıyor. ■

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1779-2
9 789750 517792